

FEKETE LAJOS

**A HÓDOLTSÁG
TÖRÖK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI
NYOMÁBAN**

BUDAPEST · 1993

**A HÓDOLTSÁG
TÖRÖK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI
NYOMÁBAN**

BUDAPEST ORIENTAL REPRINTS

SERIES

A 6

EDITORS: E. SCHÜTZ - É. APOR

FEKETE LAJOS

**A HÓDOLTSÁG
TÖRÖK LEVÉLTÁRI FORRÁSAI
NYOMÁBAN**

BUDAPEST · 1993

Kőrösi Csoma Társaság — Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Csoma de Kőrös Society — Library of the Hungarian Academy of Sciences

Szerkesztette: Dávid Géza

ISSN 0139-4614
ISBN 963 7302 83 2

TARTALOM

Párhuzam az isztanbuli és budai török hivatali ügyvitel között: <i>Levéltári Közlemények</i> XVIII-XIX (1941), 208-222.	3
Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban: <i>Tanulmányok Budapest múltjából</i> VI (1938), 116-136.	18
A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Szerk. Dr. Lukinich Imre, XXVI. kötet, 1. szám), Budapest 1942, 88p.	39
A fethnáméről: <i>MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei</i> XIX (1962), 65-117.	127
A Velencei Állami Levéltár magyar vonatkozású fethnáméi: <i>Levéltári Közlemények</i> IV (1926), 139-157.	180
A Velencei Állami Levéltár „Documenti turchi” c. gyűjteménye: <i>Levéltári Közlemények</i> IV (1926), 130-138.	199
A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga: <i>Levéltári Közlemények</i> VI (1928), 259-305, VII (1929), 55-106.	208
Debrecen város levéltárának török oklevelei: <i>Levéltári Közlemények</i> III (1925), 42-67.	307
Gyöngyös város levéltárának török iratai: <i>Levéltári Közlemények</i> X (1932), 287-318, XI (1933), 93-140.	333
Török iratok a gr. Zichy-család birtokában: <i>Levéltári Közlemények</i> II (1924), 70-85.	413
A Rákóczi-Aspremont-levéltár török iratai: <i>Levéltári Közlemények</i> XIII (1935), 123-157.	429
Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon. (Székfoglaló értekezés) Budapest 1940, 23p.	464

Bevezető

Születésének 100. évfordulója alkalmából tiszteleg e kötet Fekete Lajos emléke előtt. Az előtt a nagy tudós előtt, aki – túlzás nélkül állíthatjuk – egy tudományszak, nevezetesen az oszmán-török paleográfia és diplomatika európai megalapozója, s ehhez kapcsolódóan a maga korában a török levéltárügy legjobb ismerője volt. Fáradhatatlanul gyűjtötte és rendszerezte a Magyarországra vonatkozó iratokat, nagy álma volt az egykori budai defterháne anyagának minél teljesebb rekonstruálása.

Terjedelmi korlátok miatt nem volt módunk az életmű teljes magyar nyelvű termésének ismételt megjelentetésére. Ezért úgy döntöttünk, hogy válogatásunkkal elsősorban a források feltáróját és kiadóját állítjuk a középpontba. Mégis, két általános mondanivalójú tanulmánnyal kívántuk keretbe foglalni a kötetet. Az egyikben a levéltáros szemével látjuk a török közigazgatás központi és helyi működését, a másikban, a szerző akadémiai székfoglalójában, pedig a magyarországi tímár-rendszerrel kapcsolatos fejtegetéseit olvashatjuk. Ez utóbbiak közül kiemelendő, hogy rámutat arra, miszerint az egyes birtokformák inkább hivatalhoz, mint összeghatárhoz kapcsolódtak (9. oldal, 4. jegyzet). E megfigyelése sajnos mindeddig nem ment át a szakmai köztudatba, főleg azért, mert a cikk olasz változatából a jegyzetek, köztük ez is, kimaradtak.

Összeállításunk második és harmadik darabja Fekete Lajos két olyan, nehezen megtalálható anyagközlését teszi hozzáférhetőbbé, amelyek a legfőbb hódoltsági városok népesedési viszonyainak vizsgálatához nyújthatnak fontos adatokat. Az egyikben Buda, Pest és Óbuda XVI. századi összeírásaiból kapunk ízelítőt. Az egykori főváros és közvetlen környékének 1547. évi dzsizje-kimutatása ugyan csak a módosabb lakosokat tartalmazza, az időközben kiadott 1546-os tahrir-defterrel szembeítve azonban igen jól hasznosítható tanúsága. (Vö. Gyula Kaldy-Nagy, Kanuni devri Budin tahrir defteri /1546-1562/. Ankara 1971, 7-11, 59-60, 184-185.) A másik nagylélegzetű dolgozat pedig a Vác városáról készült török házösszeírást teszi közzé, egy kivételes ritkaságot: hasonló felmérésről birodalom-szerzte sincs tudomásunk.

Egy fontos irattípust, a hadjáratok győzelmi jelentéseit, azaz a fethnámékat mutatja be a következő tanulmány, amely dokumentálja is az elmondottakat, igaz nem valamelyik oszmán uralkodótól származóval, de egy annál érdekesebbel: Uzun Haszánnak II. Mehmedhez küldött perzsa nyelvű kettős fethnáméjával. S bár még ezután is e forrásfajtaival kapcsolatos cikk jön, itt már azokhoz a beszámolókhöz érünk, amelyeket külföldi tanulmányútjairól készített Fekete Lajos. Velence, Berlin és Drezda gyűjteményeit vizsgálta át, melyek számos magyar vonatkozású török kútfőt rejtenek. A drezdai kollekcióból két rendkívüli jelentőségű 17. századi deftert emelt ki páratlan érzékkel, melyeket műhimme defterekként jellemzett, s magyar érdeklődésre számot tartó parancsait kivonatolta is. (A besorolást az

egyik defter esetében pontosítanunk kell: míg az Eb 387-es számú csakugyan a mühimme kategóriába tartozik, addig az Eb 372-es jelzetű, amint az címlapján olvasható, az előbbi édestestvére, azaz egy sikájet defter.)

Az utolsó blokkot négy magyarországi török iratkollekció ismertetése teszi ki. Fontosságuk szerint csoportosítottam őket, azaz előre vettem a két jelentős hódoltsági központra, Debrecenre és Gyöngyösre vonatkozó anyag regesztáit, majd utánuk kaptak helyet az azóta is szinte alig felhasznált két főúri család, a Zichy és a Rákóczi-Aspremont familia birtokába került török dokumentumokat mintaszerűen taglaló munkák. Minthogy ezen oklevelek egy része mára megsemmisült, csak a szóban forgó leírások révén tudunk képet alkotni megközelítő tartalmukról.

Akik ismerték Fekete Lajost, szeretetreméltó, szerény emberként jellemzik. Nekünk, fiatalabb turkológusoknak nem adatott meg a személyes találkozás Vele. Munkái azonban példaként állnak előttünk – alázatra és elmélyedésre ösztönöznek.

Budapest, 1991. augusztus

Dávid Géza

PÁRHUZAM AZ ISZTANBULI ÉS BUDAI TÖRÖK HIVATALI ÜGYVITEL KÖZÖTT.

Első hallásra primitívnek és feleslegesnek látszik az a régi hasonlat, hogy a török vidéki kormányzóságok igazgatása ugyanolyan szervezetre, ugyanolyan oszlopokra (erkjān) volt felépítve, mint a központi kormányzat és hogy a vidéki szervezet ugyanúgy működött, mint a központi. Ha azonban ki lehetne mutatni, hogy a hasonlóság a központi kormányhatóságok és a kormányzósági hatóságok működése között lényeges dolgokban is megvolt és részletkérdésekre is kiterjedt, ezzel nemcsak magában jutnánk el értékes megállapításhoz, hanem arra is jogot nyernénk, hogy bizonyos további kérdésekben is analógiákra hivatkozassunk.

Külsőleg tekintve, a személyek és szervek elrendezésében valóban szinte lehetetlen a hasonlóságot fel nem ismerni. Ahogy a központban az államigazgatásnak négy „oszlopa” volt: a nagyvezér, a kádiaszker, a defterdár és a nisandzsi, ugyanúgy a kormányzóságokban (vilājet) is négy tisztségviselő vezette az ügyeket: a vezír (pasa, bejlerbejj), a helyi kádi és a helyi defterdár, s a negyedik, aki a fővárosi nisandzsinak megfelelően a pasa kiadmányaira a pencsét vagy a tugrát felrajzolta. A kormányzóságok négy fő tisztség-viselője tehát kicsiben megfelelt a központi kormány négy főemberének, sőt a mellettük jelentőségben kiemelkedő ötödiknek, az egyházi birodalmi főhatóságot jelentő sejch ül iszlámnak is megtaláljuk rangbeli megfelelőjét a vidéki muftiban, akit az illető vidék vagy város sejch ül iszlámjának is szokás volt nevezni.

De még egy további hasonlóság is van a fővárosi és kormányzósági hatóságok között, nevezetesen vezető tisztségeiknek rövid, záros határidőre történt szétosztása. A török birodalomban a hivatalok vezetésében minden új esztendő teljes tisztújítást hozott, s akik olyan szerencsé-

sek voltak, hogy régi vezető állásukat megtarthatták, azt épen úgy újból kapták, mint azok, akik új állásba és új beosztásba kerültek. A különbség csak annyi volt, hogy amazok hivatalukban megerősítették (egy mukarrer-nāme-val), emezek erre kinevezettek (egy tevdžih fer-māni-val), de mind a megerősítésnek, mind a kinevezésnek megfelelő anyagi szolgáltatás volt a feltétele és diplomával való adományozás volt a formai befejezése.¹ Ügyviteli szempontból a vezető tisztség-viselők sűrű cserélgetésének az volt egyik következménye, hogy a hivatalok sehol sem vezettek be az ügyvitelben a régitől és a többi kormányzóság hivatalaitól eltérő, új rendszert, hanem egyforma eljárást követtek mindenütt, olyant, amilyent a tisztségviselők iskoláikban és előző szolgálataik folyamán megismertek, vagyis az ügyvitel módja szükségszerűen változatlan maradt.

Mint a török kormányzóságokban általában, úgy a török közigazgatásba közvetlenül bekapcsolt budai kormányzóságban is ez az állapot állott fenn. A budai kormányzóságban egyes külsőségeknek a fővárosi birodalmi viszonyokhoz való hasonlóságára rámutatnak útleírásaikban idegenből jött utasok és beszámolóikban meg hivatalos jelentéseikben a bécsi udvar követei is, akik állandóan szaporodó formaságok között, ugyanolyan akadályokon és szűrőkön keresztül tudtak a pasa személye elé járulni, mint a fővárosban a nagyvezér színe elé. A budai kormányzóság szervezete azonban nemcsak ilyen külsőségekben hasonlított a fővárosihoz, hanem lényegben is, nevezetesen írásbeli ügyvitele is hasonló volt a központihoz.

A fővárosban a központi kormányhatóságok az alájuk rendelt hivatalokkal és személyekkel két úton közölhették elhatározásukat. Az egyik út az volt, hogy közvetlenül, saját nevükben adtak ki rendeleteket, a másik pedig, hogy az elintézendő ügyet a szultáni tanács, a díván elé terjesztve, ezzel hozattak abban döntést és ezt forma szerint a szultáni tanács, a díván nevében, mint a padisah parancsát, közölték. E szerint az ügyek fontosságuk szerint két úton nyerhettek elintézészt, s a kiadott rendeletek is, amennyiben azokról nyilvántartás készült vagy feljegyzé-

¹ Ez a rendszer abban az országban élt legtovább, ahonnan minden valószínűség szerint elindult, t. i. Perzsiában; itt a különféle kitüntetések és címeket századunk elején még évről-évre újból adományozták, új évkor, előre fizetendő díj ellenében egy-egy évre mindig megújították.

sek megőriztettek, két helyen voltak keresetők: az egyszerűbbek az illető kormányzati hivatali ág iratai között, a fontosabbak a szultáni tanács (díván) hivatalaiban.

A budai kormányzásban is ilyen volt az eljárás. Szinte a török uralom első napjaitól kezdve ismerünk — habár egyes korszakokból csak szórványosan — pasák, kádik és defterdárok ügykörébe tartozó kiadmányokat s ahogyan a szövegekből megállapítható, azok majd az illető tisztség viselője által a saját nevében, majd az itteni díván által adattak ki, ugyanúgy, mint a fővárosban. Az ügyek intézése tehát hasonlóan folyt s a fennálló gyakorlatban változás csak akkor állt be, ha valamelyik vezető tisztségviselőnek a rangja és azzal együtt a hatásköre megváltozott; de az elintézés módja ekkor is a birodalom egyéb pontjain ugyanazon rangban működő tisztségviselő elintézésének módjához igazodott.

A részleteket illetően a fővárosi központi kormányhatóságoknál az volt a szabály, hogy írásbeli elintéзésekhez egyes papírlapokon először fogalmazvány készült, s ez kiadatván, letisztáztatott. Mind a fogalmazás, mind a tisztázás munkáját beosztott tisztviselők végezték; még a kibocsátó hivatalfőnök nevét is tisztviselő rajzolta fel a tisztázatra, díszesen, monogrammszerűen (a pasa, azaz a nagyvezér nevét „pençe”-alakban, három-ujjú állati karom-formára, a defterdárét „kujruklu imdā”-alakban, a név végét egérfarokszerűen kunkorítva vagy lendítve). Maguk a hivatalvezetők az iratokat csak átnézték, a fogalmazványt valóban saját aláírásukkal, a kiadványt csak pecsétjükkel erősítve meg, amelyet az ujjukon vagy a nyakukba kötött tokban viseltek. Mielőtt azonban a tisztázat kézbesítésre átadott volna, még egyszer adott belső, hivatali munkát: rendelkező részét a formai részek mellőzésével sorjában feljegyezték egy kötetbe, vagy egy rendszerint tíz lapból álló ívre (mai nyelven úgynevezett „nyomdai ívre”), amelyet aztán hozzá hasonló tartalmú ívekkel kötetbe, „defterbe” kötöttek.

E szerint a rendelkezés szövegét, azaz a kiadmány lényeges, érdemi részét a rendelkezést kibocsátó hivatal kétszer, két helyen őrizte: egyszer az egyes lapokon készült fogalmazványban, amelyet a rendelkezés kiadása után „elavultnak”, „feleslegesnek” (bağtāl) neveztek, de nem semmisítették meg, hanem havonként zacskókba rakva megőriztek, s egyszer a tisztázatról lemásolva füzetben vagy kötetben. Ha az iratot később elő kellett keresni, elő-

ször az utóbbit, a kötetet nézték át, mert ez könnyebben volt kezelhető, mint a tekercselve zacskóba rakott és összegyűrődött sok apró papírlap.

Hogy a vidéken is ilyen volt a gyakorlat, az világosan kitűnik egyes kormányzósági központok megmaradt irataiból. Pl. az egykori Rumeli-vilájetnek a szófiai bolgár nemzeti könyvtárban őrzött deftereiben ugyanúgy találjuk bejegyezve és nyilvántartva a rumeliai pasa és dívánja rendeleteinek szövegét, mint Isztambulban a nagyvezér és az ottani díván rendeleteit. És közvetett adataink a mellett szólnak, hogy az ügyvitel külső formája Budán is ilyen volt.

A budai pasák a felmerült ügyek közül egyeseket szintén közvetlenül saját nevükben intéztek el, másokat viszont tanácsuk, a díván elé terjesztettek, amely ugyanolyan erősítő, tekintélyemelő szerepet töltött be mellettük, mint az isztanbuli díván a nagyvezérek mellett.

Díván a budai pasák oldalánál kezdettől fogva működött, mint tanácsadó szerv, amely a kétesebb, nehezebb ügyekben első fokon döntött, míg az ügyek tömegét a reszorthivatalok intézték.

A díván hatásköre és intézkedési formája, a díván élén álló pasa rangja szerint változhatott. A budai helytartók a török uralom első felében többnyire csak bejlerbejek voltak vezíri rang nélkül, ennek megfelelően szűkebbre szabott hatáskörrel rendelkeztek, ők maguk csak egyszerű rendeleteket adtak ki s dívánjuk is ennek megfelelően bocsátott ki döntéseket, ú. n. díván-rendeleteket (díván tezkeresi). Az első budai pasa és elvértve egy-két utóda, a többi között Szokollu Musztafa és Kalajlikoz Ali pasák, befolyásos rokonai kapcsolatokkal rendelkező szeméyek, feleségüknek, szultáni hercegnőknek és nagyvezérbátyjuknak támogatásával ugyan már a XVI. században vezíri rangot kaptak, de az ő vezíri rangjuk ebben az időben az írásbeli intézkedésben különösebb jogokat még nem biztosított, legalább is ez nem mutatható ki. Ezzel szemben a XVI. század óta, amikor a pasák gyakrabban, majd rendszeresen vezíri ranggal jelentek meg az itteni végeken, a vezíri ranggal együtt többször arra is jogot nyertek, hogy iratokat, mint azt a szultáni díván tette, a szultán nevében is kiadhassanak, ugyanolyan külső formai sajátosságokkal, szultáni tugrával, s erre a célra tugrával ellátott kitöltetlen lapokat (biancokat), később bizonyos tárgykörökre korlátozott felhatalmazást kaptak. (Csak ennek a jognak

ismeretében vagyunk képesek teljesen megérteni azokat az elég nagy számban fennmaradt iratokat, amelyek a „szultán nevében” adattak ki Budán olyan időpontban, amikor a szultán Budán nem időzött, miután Szülejman volt tudvalevőleg az egyetlen török szultán, aki — utoljára 1543-ban — Budán megfordult.)

A tugrával ellátva kiadott rendeletek a budai helytartóság iratkezelésében további osztályozást, nyilvántartást tettek szükségessé, mert a tugrával ellátott kiadmányokról pontosan számot kellett adni.

A pasának, illetőleg dívánjának kiadványai ilyenformán megjelenésük és nyilvántartásuk módja szerint több sorozatra oszolhattak: az egyik sorozat iratai a pasa saját kancelláriájából kerültek ki (esetleg több csoportban, a kiadmányok faja szerint, pl. külön a rendeletek és külön az ú. n. „barátságos levelek”, mektüb-i mohabbet-uslúb, amelyek úgy jöttek létre, hogy amikor egy-egy szandzsákbajt, kádit vagy más magasabbrangú alantasukat hivatalos rendeletben meg kellett róniok, egy-egy „baráti levélben” mintegy nemhivatalos formában közvetlenebb nyelven is figyelmeztették őket eljárásuk törvényteleniségére), a másik sorozat iratai a pasa nevében, de a dívánon keresztül jelentek meg, a harmadiké szintén a dívánon keresztül, de a szultán nevében adattak ki, stb. Az egyes sorozatok kezelésénél nem kell külön „ügyosztályokra”, nagy tisztviselői létszámú hivatalokra gondolunk, akár ugyanaz az ember is elkezeltette valamennyi sorozatot, a lényeges csak az, hogy a hivatalokban őrzött iratok szempontok szerint szét voltak választva; ugyanúgy, mint az isztanbuli hivatalokban, ahol pl. a dívánban külön voltak választva a „fontos” rendeletek (mühimme defterleri), külön a külföldi uralkodókhoz intézett felséglevelek (nâme defterleri), a XVII. század után vilájetenként az egyes vilájetekbe küldött rendeletek, továbbá az ú. n. „bizalmas” parancsok. A kiadmányokhoz alapul szolgáló előiratok — ezt ismét isztanbuli analógia alapján mondhatjuk — abban a csoportban őriztettek, melyben az ügyek elintézésre kerültek.

Ez a csoportosítás nemcsak a pasa, hanem a másik két legmagasabb tartományi tisztségviselőnek, a kádinak és a defterdárnak ügykezelésénél és iratainál is fennállt. Alantasaikhoz u. i. ezek is írhattak közvetlen leveleket és intézhettek közvetlen rendeleteket, s végül a nehezebb ügyeket ők is a pasa dívánja elé terjeszthették, hogy ez mondjon bennük véleményt.

A pasa székhelyén, a kormányzóság központjában a pasa után a legtekintélyesebb tisztviselő, az állami szervezet második „oszlopa”, az ottani kádi, kétirányú munkásságot fejtett ki, amennyiben egyrészt igazságot szolgáltatott, másrészt a politikai szervezet munkájában vett rész. Személyét és állását is ez utóbbi működése, politikai bizalmi állása és ellenőrző szerepe emelte mások fölé, fel lévén jogosítva, hogy tapasztalatairól és megfigyeléseiről a központi kormánynak közvetlenül is jelentést tegyen, továbbá az a körülmény, hogy az összes katonai és pénzügyi hivatalok elszámolásai csak az ő ellenőrzése után és hitelesítése után voltak a központhoz felterjeszthetők.

Mint igazságügyi tisztviselőnek, illetékessége elsősorban a peres ügyek elintézésére terjedt ki, amelyek vagy közvetlenül kerültek eléje mint illetékes alsófokú bíróhoz, vagy a kerületébe tartozó alsóbbfokú bírák (nāib-ok) ítéletének megfellebbezése következtében mint ezeknek fellebbezési bíróságához. A kihágások büntetése, apróbb vétések és a bűnügyek szintén a kádi hatáskörébe tartoztak, de ezeken kívül olyan teendők is, amelyek a középkor keresztény társadalmában a hiteles hely, az újabb időben a közjegyző vagy az ügyvéd munkáját képezték vagy képezik, így a hagyatéki ügyek, szerződések, kölcsönügyletek, ingatlanok adás-vételének írásba foglalása, stb.

Ha teendői egy ember munkaerejét meghaladták, akkor hivatala osztályokra osztva több embert foglalkoztatott. Tudunk róla, hogy helyenként külön munkakört látott el a békebíró (sulh hākīmi), nyilván a kisebb, kezdődő perekben, és a hagyatéki bíró (kassām); a hadseregben külön hagyatéki bíró (kassām-i 'askeri) működött.

Miután a kádi a feleket a muhzir útján maga elé idézte és kihallgatásuk után ítéletet hozott, illetőleg őket egyességre bírta, az ítéletet, egyességet stb. kellő példányszámban kiállítva, kiosztotta köztük s azonfelül naplójában feljegyezte. Távolsági bírósági kerületeknek ilyen feljegyzéseit a szófiai bolgár nemzeti könyvtárban és nagyobb számban törökországi gyűjteményekben lehet találni; a magyarországi török igazságszolgáltatás korából a M. Tud. Akadémia keleti kéziratára őriz egy ilyen naplót a lugosi és (karán)sebesi egykori török kádi irodájából. E naplók egyezéséből, valamint a bírói végzések egységes szövegzéséből megállapítható, hogy a török kádik a birodalom-

ban mindenütt, magyarországi hivatalaikban is így dolgoztak.

Ha olyan ügy került eléjük elbírálás végett, amelyben az igazságot nem látták tisztán, a feleket jogi véleményért a muftihoz utasították. A muftinak írásban adott jogi véleménye, a fetvá, szinte már maga az ítélet volt, mert nyíltan megmondta, hogy a vitatott két álláspont közül, amelyeket a fetvá szövegében Zeid és Amru, nemlétező személyek képviseltek, melyik álláspont a helyes. Az ítéletet a kádi csak a fetvában lefektetett vélemény szerint mondhatta ki.

A muftik az általuk kiadott fetvákat szintén össze szokták gyűjteni és a kéziratárak sok helyen gazdag fetvágyűjteményeket őriznek, de pusztán ezekből a gyűjteményekből konkrét peres esetek nem ismerhetők meg, mert konkrét adat a fetvá szövegében csak egy van: a mufti aláírása, illetőleg neve. A fetvá szövege tehát közvetlen történelmi forrásértékkel csak akkor bír, ha történetesen, pl. rávezetett egykorú feljegyzésből tudjuk, hogy kinek milyen ügyével kapcsolatban adatott ki.

A kádi és mufti személye és munkássága után, ezeknek az iszlámhoz való erősebb kapcsolata révén, a mohamedán templomok, iskolák és különböző népjóléti intézmények irataival kellene foglalkoznunk, mert mint azt nem magyarországi vonatkozású példák mutatják, a mohamedán világ egyházi és népjóléti alkotásai rendszeres ügyvitellel működtek, az alapítványok kezelése és felhasználása, jövedelmük szétosztása, stb., állandó kisebb hivatalokat és állami ellenőröket (müfettiş) foglalkoztatott és mindig nagy mennyiségű iratot termelt. Sajnos, Budán ezekről a dolgokról csak egyéb forrásokból tudunk, a török mult szellemi és lelki életének írásbeli emlékei, amelyek a törökségnek előnyös vonásait tudnák bemutatni, teljesen elpusztultak. Az ide vonatkozó ügykezelést is csak összevetés, analógia útján tudjuk elképzelni.

A harmadik magasrangú tartományi hatóság, a defterdár ügyvitele sokkal összetettebb és bonyolultabb volt, mint a kádié, de azt mégis világosabban át tudjuk tekinteni, mert a defterdári iratokból aránylag sokféle emlékünknél maradt, annak következtében, hogy 1686-ban Buda felszabadításakor egy széles tudományú olasz mérnök, Marsigli, Budán többi között török tudományos emlékek után kutatva, épen a defterdár hivatalába jutott el és innen megmentett egyet-mást, amit az elemek pusztítása

még megkimélt volt. E levéltártöredékek segítségével alkalmunk van arra, hogy ennek a sokféle írásbeli munkát végzett, többszörösen összetett hivatalnak ügyvitelét az isztanbuli defterdári hivatal és más vidéki defterdári hivatalok ügyvitelével összehasonlítsuk.

A defterdár hivatalában számos sorozattal: összeírással, kimutatással, nyilvántartással, összegezéssel találkozunk, amelyek mind pénzügyi vonatkozással bírtak, tartalomban tehát egymással érintkeztek, egymáshoz tartoztak, közelebbi tárgyuk szerint azonban két nagy csoportra különültek. Évre-évre megismétlődő lajstromokban az egyik csoport különböző bevételi forrásokat mutatott ki, közvetlen egyenes adófajokat és közvetett jövedelmeket: vámbevételeket, birságpénzeket számolt el részletesen, aztán más kötetekben a kiadásokat részletezte, amint azok az állam alkalmazottai, főleg a hadsereg tagjai között kiosztásra kerültek; ezek a pénzügyi defterdár (māl defterdāri) iratai voltak. A másik csoport a földbirtokot, a földesúri jövedelmek elosztását tartotta nyilván; ezt a csoportot Budán 1555-ben a defter-kethüdā (defter kethüdāsi) vezette, aki ekkor talán a mal-defterdār egy hivatali osztályának volt főnöke, rövidebb később azonban a timār-defterdār vette át, aki egy különálló hivatal élén közvetlenül a pasának volt alárendelve.

A pénzügyi defterdār sorozatai között legkiemelkedőbb helyet foglalnak el a török adózás alapját képező ú. n. tartományösszeírások (vilājet tahrīrlari). A meghódított tartományokról a törökök már uralmuk első éveiben rövid összeírást állítottak össze, amely a falu nevét és a benne talált adóköteles családfők számát feltüntette, esetleg egy-két további megjegyzéssel, majd pár évvel később, rendszerint egy pénzügyi szakember közreműködésével részletes felvételt készítettek (Budán ezt a munkát tudvalevőleg Halil bej végezte). Ez alkalommal az itt található vagyon- és jövedelemtárgyakat mind jegyzékbe vették: kerületeken belül falvanként felsorolják a nem-mohamedán hitű családfőket, elsőnek a bírót, szláv faluban a kenézt, perimkört, aztán — ekkor még volt a falvaknak papjuk — a papot, ezeket a dzsizje alól felmentettnek tüntetve fel, mert hasonló adó alól „a királyok korában is fel voltak mentve”; ezután a többi családfőt sorolják el s elsorolásuk után falvanként összegezve megmondják, hogy az illető falu dzsizje, búza- és árpátized, legelő- és erdőhasználati (tüzifavágási) díj, kerti

vetemény, méhkastized, aprójószág, sertéstartás, „karácsonyi adó” (Bozók virgüsu: Jézus napi adó”, azaz disznóölési adó) címen, a falu malma után stb. terményben, illetőleg készpénzben összesen mennyit köteles a kincstárnak beszolgáltatni. Egyes összeírások még ennél is részletesebben beszélnek, a családfőket utcánként sorolják fel (pl. Szegeden, Váshelyt, Tolnán), minden családfő mellett külön feltüntetik az egyes termelési ágakban elért terméseredményeket s minden terménynél külön azt a mennyiséget vagy pénzösszeget, amely a kincstárt megilleti, megadva így nemcsak a vidék általános gazdasági karakterét, búza- vagy bortermő vagy állattenyésztő jellegét, hanem minden egyes családnak vagyoni állapotát is.

Ezeket az összeírásokat tehát nem egyformán készítették, de mind összevont, mind részletes változataikat, ugyanazon szerkezeti elemekkel és azoknak ugyanazon sorrendjével más tartományokban, a Balkánon és Anatóliában is megtaláljuk, összeállításuk módja tehát azonos körülmények között az egész birodalomban azonos volt. Az a körülmény sem jelent eltérést az általános gyakorlattól, hogy ezen összeírások nálunk, különböző neveken, dzsizje-defternek, 'avärid-defternek, flori-defternek nevezik magukat, mert dzsizje és 'avärid ugyanazt az adónemet jelentik, a flori-elnevezés pedig onnan ered, hogy ezt az adót családonként flori („forint”) összegben szedték.² Épen úgy az is csak jelentéktelen helyi tünetnek tekinthető, hogy a részletes összeírások csak időnként készültek kinn a helyszínen, a falukban, s a következő éveket az előző évi példányról benn a városban, a hivatalban másolták;³ ilyen „munkaegyszerűsítésre” tüze-

² Az esztergomi szandzsák 963. (1555—1556.) évi összeírása a kötet bekötési tábláján 'avärid-defternek, belül az összeírás címében dzsizje-defternek nevezi magát (Bécs, Nat.-Bibl. keleti kéziratai, Mxt. 587). A szigetvári szandzsák kánunja dzsizje nevű adónak nevét sem említi, a dzsizje-adónak megfelelő adónemet forint-adónak (resm-i flori) nevezi (München, Staatsbibliothek, keleti kéziratok 138. sz.).

³ Ilyen összeírások maradtak fenn a szolnoki szandzsákról a 979. (= 1571—72.), 980. (= 1572—73.), 991. (= 1583—84.) évekről (Bécs, Nat.-Bibl.; Mxt. 546., 545., 605. sz.). A másoló az alapul használt magyar névanyagot évről-évre hibásabban írta át, az eredeti szövegből egy-egy sort kihagyott, mikor a szeme egy sornyival lecsúszott, de tudatosan nem változtatott a szövegen. A harmadik helyen említett defterben két évvel újabb időből származó bejegyzések is vannak, ebben a két évben tehát a jelek szerint még így, az előző évinek lemásolása által sem készült összeírás a kerületről.

tesebb vizsgálat bizonyára más vidékekről is tud majd példákat felmutatni.

A pénzügyi defterdárnak bevételekről szóló másik nagy iratsorozata az ú. n. mukataa-defterekből állt, melyeket egy-egy fontosabb pénzügyi kerület, a budai vilájetben a XVI. században Buda, Vác, Szolnok, Esztergom, Fehérvár, Pécs stb. pénzügyi hatóságai vezettek a kerület jövedelmeiről: a vámbevételekről, az ottani országos és heti vásárok és piacok helypénzbevételéről, bírságokról, stb. Az ügyvitel a különböző állomásokon teljesen azonos volt s amennyire összehasonlításra alkalmas nyílt, ugyanolyan volt, mint az isztanbuli, krimi vagy anatóliai vám-állomásokon.

Ugyanúgy egységesen, azonos módon készültek azok a kisebb sorozatok, amelyek a várakban és a törökök által lakott városokban álló kincstári épületekről, boltokról, ezek béréről adtak kimutatást.

Az államkincstár bevételeivel szemben, a kiadás-oldalon, hasonlóképen szabályszerűen, talán még nagyobb gonddal vezetett lajstromok készültek évről-évre. Ezek legtöbbje katonai vonatkozású volt, mert a kincstári kiadások főleg katonai célokat szolgáltak. A hadsereg ellátása egyrészt készpénzzel fizetett zsolddal és ennek kiegészítésére adott ruhával és élelmiszerrel, másrészt földbirtokkal való javadalmazással történvén, ebből a szempontból a fegyveres erő két csoportra oszlott, minek következtében a nyilvántartásul szolgáló feljegyzések, lajstromok, elszámolások is két csoportra, ú. m. a készpénzzel fizetett, állandóan szolgáló zsoldosok és a földbirtokkal jutalmazott háborús tartalék irataira különültek.

A készpénzzel fizetett zsoldos csapatokra vonatkozó iratok között legfontosabbak és legszámosabbak voltak a nyilvántartások, az ú. n. zsold- vagy szemle-defterek (mevādžib vagy joklama defterleri), melyeket a zsold kifizetése végett egy-egy szemlével kapcsolatban negyedévenként szoktak, bőséges papirfogyasztással, gondos munkával szépen írva, összeállítani, s miután a zsoldot, bizanci mintára, (τρὶμηνος) három hónaponként fizették, az egy-egy évnegyed zsoldját még az erre vonatkozó deftert is a három hónap nevéből szerkesztett mnemotechnikus műszóval „mişir”-, „redžedž”-, „rešen”- és „lezez”-zsoldnak, illetőleg defternek nevezték.

Az összeírások az egyes várak helyőrségét fegyver-

nemenként mutatják ki, a fegyvernemek idővel kialakult rangsora szerint. Amely helyőrségben janicsárok szolgáltak, első helyen mindig ezek soroltattak fel, de nem janicsároknak neveztetnek, hanem műsztahfizok-nak, „öröknek”, vagy a perzsa „merd” („férfi, ember”) szó többesével merdān-nak (merdān-i kal’a: „a vár emberei”). Élükön a helybeli műsztahfiz-aga állt, aki nagyobb erődben egy személyben a hadi szertárnak, kisebb helyen magának a várnak is parancsnoka (dizdār) volt; ő utána van megnevezve helyettese, majd sorban a többiek csapatonként (bölük), elsőnek a parancsnok, utána a közlegények, csapatonként 9—10, később 6—7 ember. Minden név mellett fel van tüntetve, hogy mennyi napi zsoldot húz. A janicsárok névsorát követte, nagyjában hasonló módon, a többi fegyvernem tagjainak összeírása: először a müteferrikaké („vegyes, szolgálati beosztású emberek”, túlnyomóan műszakiak), aztán a tűzéreké és az ágyúszállító szekereseké (topči és top ‘arabadžilari), az ú. n. „önkénteseké” (gönüllüler), akik az önkéntes-elnevezést csak értelme mult hagyományból viselték, aztán az ‘azabok s legvégül a lovasok (fārislar vagy suvārlar), akik ismét két csoportra osztottak, ú. n. „zsoldosokra” (‘ulūfeli...) és martalócokra, akik éppen úgy zsoldot húztak, mint a „zsoldos” lovasok.

Magyarországon kívüli török területeken, akár a távol fekvő Anatóliában is, a hasonló célból összeállított kimutatások ezekkel minden vonatkozásban megegyeznek.

A pénzügyi defterdár iratainak példákból közvetlenül ismert további sorozatát a pénztári naplók, pénztári rúznámcsék (rūznāmče-i hazīne-i...) alkották, amelyek naplószerűen a pénztár bevételeit és kiadásait jegyezték fel, a bevételt a kiadástól nem választva szét, hanem azokat vegyesen egymás után, mindig az illető be- vagy kifizetéssel egyidejűleg naplózva. A bejegyzésekben nagy és igen kis összegek egymásután váltakozhattak. Külsőleg szembevető a rúznámcsé vezetésében, hogy az egyes tételek nem soronként egymás alá vannak írva, hogy a megfelelő szakaszok rovszerűen egymás alá essenek, hanem csomókban, hant-szerűen, úgy hogy áttekintésük nehéz, számértékeik összegezése pedig ebben a formában lehetetlen volt (fokozott mértékben azért, mert a számértékek erkām-i divānijje-nek nevezett számjelekkel vannak írva, amelyeknek összegezése olyanféle feladat, mint a latin számjegyeké), az összegeket tehát összegezésük végett át kellett írni. Lehetséges, hogy egyes, többi között a bécsi

National-Bibliothekben is található török „defterek”, melyek betűszöveg nélkül, kizárólag számoszlopokkal vannak teleírva, ilyen pénztári rúznámcsék tételeinek átírásai, a tételek összeadása céljából készültek, e szerint talán e rúznámcsék „segédkönyvei” voltak.

A másik nagy jövedelemforrásnak, a földbirtoknak illetőleg földesúri jövedelmeknek nyilvántartása a timár-defterdár feladata volt. A feladat, amelyhez hasonló a nyugati államokban alig található, a török birodalomban annak következtében állt elő, hogy a török állam a földbirtokot, illetőleg földesúri jövedelmeket a maga számára lefoglalva, azokat az állam részint maga élvezte, részint javadalombirtok gyanánt szétosztotta, szolgálait azokkal fizetve. Pontos nyilvántartásuk tehát államérdek volt s azt a timár-defterdár két kimutatással: egy timár-naplóval és egy idzsmál-defterrel végezte.

A timár-napló (rúznámçe-i timār) a timár szónak egy régi, ekkor már elavult értelmével minden javadalmas birtokállományt illetőleg földesúri jövedelmet nyilvántartott, tehát a szultáni hássh-, a tisztségviselői hássh- és a ziámet-birtokokat is jegyzékbe vette, az egyes adományozások tényét abban a sorrendben jegyezve fel, ahogy a dologról a timár-napló vezetője (rúznámchedži) értesült. A bejegyzések szabálytalan időközökben, rendszerint egy-egy kéthetenként történtek, az időközben bemutatott berátok (adományozási diplomák) ekkor egyszerre vezetettek be.

Az egyes bejegyzések a következő szövegi elemekből álltak: Címzőképen megneveztetik az adományos, majd a náhije és a livá, amelynek területén a birtok fekszik, továbbá — ha volt ilyen — a korábbi birtokos; ezután az adomány évi jövedelmének összege akcse értékben, majd a falunak vagy faluknak a neve, illetőleg ha az adományozás nem terjedt ki az egész falu jövedelmére, akkor az adományost megillető rész (hisse); ezután fel van tüntetve az az illetékösszeg, amelyet az adományos a diploma kiállítására (resm-i berät) címén fizetni tartozott, körülbelül az évi jövedelemérték 2.5%-át; végül fel van sorolva: az adományozott multja, szolgálata, érdemei, sokszor származása is, adva ezekkel az adatokkal a magyar föld ekkori sokezer földbirtokosának életrajzvázlátát.

A timár-rúznámçe feljegyzései a birtokok fekvése, vidékek szerint eleinte nem lévén szétválasztva, már korán

zavarokat és nehézségeket okozott, hogy a legkülönbözőbb fekvésű tájakon, pl. a nógrádi és nisi, a csanádi és sabáci alkerületekben fekvő birtokadományok egy helyen, egymásután voltak feljegyezve, és mivel a bejegyzések sorszámot nem kaptak és róluk mutató sem készült, a feljegyzések közül valamelyiket kikeresni nehéz lehetett. A bejegyzések módjában tehát módosítások váltak szükségessé, de az egyetlen újítás arra szorítkozott, hogy az adományozásokat ezután szandzsákonként jegyezték fel. További javítási kísérletekről Magyarországon kívüli területen sincs tudomásunk.

Azokat a birtokadományozási diplomákat, amelyeket a budai pasa székhelyén kívül a táborban állított ki, a rúznámcsénak vele együtt táborba szállt vezetője külön íveken (nyomdai „íveken”) jegyezte fel. A pasa u. i. bizonyos korlátozásokkal szintén adományozhatott tímár-birtokokat és ha táborba szállt, a tartományi fő tisztségviselők épen úgy vele mentek, mint a szultánnal vagy a nagyvezérrel az isztanbuli kormányhatóságok vezetői.⁴ A tímárdefterdár ezeket az íveket a székhelyen működő hivatalba behozva, a rúznámcsé ilteni íveihez csatolta; ezekkel ma is egybe vannak fűzve. Az otthon maradt naplót távollétében a helyettese vezette, a maga bejegyzéseihez mindig hozzáfűzve, hogy azok a tulajdonképeni hivatalfőnök távollétében történtek.

A földbirtok, illetőleg a földesúri jövedelem nyilvántartására szolgáló másik kimutatást, az idzsmál-deftert (defter-i idžmāl) kezdettől fogva livánként vezették s benne a szultáni (kincstári) birtokokat is nyilvántartották. Az első lapon az akkori szultán tugráját találjuk, aztán a livában fekvő birtokok felsorolását: először a padisah régi és új hásszait, aztán a pasának abban a livában fekvő hásszait, a szandzsákbej hásszait, aztán a középrangú tiszt- és tisztségviselők ziámet-birtokait, rangsoruk szerint meglehetősen kötött sorrendben. Ezt követi a közrangú tímár-birtokok felsorolása, itt is, mint a rúznámcséban, nem a birtok fekvése, hanem az akkori birtokos neve szerint. A felsorolás itt úgy történik, hogy oldalanként két tétel kerül bejegyzésre, az egyik a lap közepén, a másik

⁴ Így történt pl. 1556-ban a Chadim Ali pasa által Szigetvár ellen vezetett hadjárat idején. A tímár-defterdár a pasával együtt táborba szállt s itt tovább vezette a rúznámcsét s abban az egyes bejegyzések mellett az akkori tartózkodási helyet is feltüntette. (Bécs, Kons.-Akad. keleti kéziratai, I. F. 5. sz.)

a lap alján. (Az adományozás előzményei, az adományos érdemei itt nem említetnek.) E bejegyzésekre merőlegesen írva: a lap alján bejegyzett tételhez a lap közepe felé, a lap közepén bejegyzett tételhez a lap felső széle felé haladva vezettettek be a birtoklásban időközben beállott változások, röviden az, hogy a birtok mikor kire szállt. Több-kevesebb, négy-öt birtokcsere került az egyes tételeknél bejegyzésre a következő évtizedek ide vonatkozó eseményeiből, míg az idzsmál-defter, sorszámok és mutató hiányában, a birtoklásban beállott változások miatt nehezen áttekinthetővé vált; ekkor az újabbkori birtokállapotnak megfelelően átírták, címszónak az újabbkori tulajdosok nevét véve.

A birtoknyilvántartásra szolgáló defterek mindkét fajtája a birodalom többi, balkáni vagy anatóliai tartományában tételről-tételre pontosan ugyanúgy vezetettett, mint a budai tartományban.

A birtokügygel kapcsolatban valószínűleg még egy harmadik nyilvántartás is készült, nevezetesen a pasa által a nagyobb birtokokra kiadott teszkerékről. Mint tudjuk, olyan birtokot, amelynek hivatalosan megállapított jövedelme elérte a 6000 akcsét, a pasa maga nem adhatott adományba, hanem csak teszkerét, „utalványt” adhatott rá; ezt a fővárosi hatóságok szabály szerint a birtok eladományozásánál kötelesek voltak figyelembe venni s birtokot csak annak adhattak, akinek megfelelő „utalványa” volt (ezért hívták az így kiadott tímárt teszkereli tímárnak, ellentétben a másikkal, a teszkeresziz tímárral, melyet a pasa maga „utalvány nélkül” közvetlenül adott adományba). Noha ilyen teszkerékről készült nyilvántartást emlékeink között nem ismerünk, valószínű, hogy kiadásukról egyidejűleg feljegyzések készültek, mert különben megtörténhetett volna, hogy ugyanazon birtokra különböző személyeknek ismételtén adatott volna teszkere.

A tartományi közigazgatás negyedik ú. n. „oszlopáról”, a fővárosi nisandzsinak megfelelő tisztviselőről nem kell sokat mondanunk. Ahogy a fővárosi nisandzsi államférfiúi rangját elvesztve hivatali főnökké lett és csak mint több-kevesebb tisztviselőnek vezetője működött, úgy budai mása is egyszerűbb, alacsonyabb rangban szolgált. Itt valószínűleg a sok íródiáknak, jegyzőnek egyike volt ő, aki szépen tudott írni s a pasa irataira a pencsét, illetőleg a tugrát ráfestette; messzebbmenő önálló ügykörrel nem rendelkezett.

Mindaz, amit a fentiekben elmondottunk, igazolja azt a bevezető sorainkban említett párhuzamot, hogy a török tartományok igazgatását a központi kormányzervekhez hasonló szervek intézték, hogy a vezír (pasa, bejlerbej), kádi, defterdár és valamelyik török íródiák a tartományi székhelyeken olyanféle szerepet töltöttek be, természetesen szerényebb keretek között, mint a fővárosban az ottani, magasabbrangú társaik. A párhuzamot még tovább lehetne fűzni, kimélyítve azt az iratokon a külső és belső sajátságok azonosságának kiemelésével, esetleg példákon pontonként kimutatva, hogy a bagdadi pasa rendelete, az erzerumi kádi végzése, vagy a damaszkuszi defterdár írása megfelelő esetekben, mind a kiadmányoknál, mind a hivatalok belső használatára készült iratoknál egyezett a budai pasa, kádi és defterdár írásával. Ezzel egy olyan tanul-sághoz jutottunk el, amely a szakkérdés: az ügyvitel és iratkezelés kereteit meghaladva, az egyetemes kutatást is érdekli, nevezetesen ahhoz a megállapításhoz, hogy a XVI. századbéli török állam a pusztán csak katonailag megszállt, „polgári” török lakosságtól nem lakott és távol-eső magyarországi tartományába is egységesen képzett tisztviselőket tudott küldeni, akik hasonló ügyeket azonos törvények és szabályok szerint, ugyanazon fogalmazással és mondatokkal, szinte azonos szöfűzéssel és szavakkal intéztek el, Budán a bagdadiakkal, erzerumiakkal és damaszkusziakkal tökéletesen egyformán dolgoztak; és ezzel az ekkori török államnak olyan belső értékét ismertük meg, amely a török birodalmat magasabbra emeli, mint sok politikai vagy katonai sikere.

Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban.

Azon területek demográfiai állapotainak kutatásához, melyek egykor török uralom alatt álltak, a legfontosabb, semmi mással nem pótolható forrásanyagot a török kormányzat fejadó-összeírásai, az úgynevezett dzsizje-defterek teszik.

Ezek az összeírások különböző időben és vidékeken különböző módokon készültek, tehát nem egységesek. Abban megegyeznek, hogy a központból kiindulva, falvankint veszik sorra az illető közigazgatási egység területét, de a részletekben sok tekintetben eltérhetnek egymástól. Van olyan összeírás, amely falvankint (nagyobb telephelyeken utcánként) sorolja fel az adóköteles családfőket és minden egyes családfőnél külön tünteti fel az egyes termelési ágakban (búza, rozs, méhkas, sertés stb.) elért eredményeket és minden termelési ágnál külön az esedékes adóösszeget. Más összeírások viszont kevésbé részletesek; megnevezik az adóköteles családfőket, de a termés- és adótételeket csak az egész községnél, összegezve tüntetik fel; ismét mások (valószínűleg korábban készült részletes összeírások eredményei alapján) falvankint csak a házak számát vagy csak a helység adójának végösszegét közlik.

A módszerbeli eltérések néha ugyanazon összeíráson belül is jelentkezhetnek. Némely összeírás egyes falvak adóköteleseit névszerint sorolja fel, más falvak adatait azonban ugyanazon kerületben is csak összevontan adja.

Mivel ezen összeírások a nem-mohamedán vallású családfők adója dolgában készültek, amennyiben az adófizetőket nemcsak összegezve adják, hanem névszerint felsorolják, az adóköteleseknek teljes névsorát várhatnók tőlük. Ezt azonban mégsem kapjuk, mert pl. a hadseregben szolgáló nagyszámú keresztény férfi dzsizje-adót fizetni nem volt köteles és így e jegyzékekbe nem került be.¹⁾ Viszont kisebb számban mohamedánok is előfordulnak bennük, nevezetesen az új-hitűek, akiket a hatóságok legalább átmenetileg a nem-mohamedán réteggel együtt tartottak nyilván. Mindezeket egybevetve: a dzsizje-lajstromok falun a föld népének, városban a nem-mohamedán »polgári« lakosságnak, az őslakosoknak megismeréséhez szolgáltatnak becses adatokat.

Dzsizje-összeírásokat a török hatóságok évről-évre készítettek, még pedig esetenként legalább két példányban: egyet a helyi ügyvitel, egyet az isztanbuli központi hatóságok számára. Azok a példányok, amelyek

esetenként hivatalos úton Isztanbulba kerültek, az azóta eltelt századok alatt sok viszontagságon mentek keresztül, de úgy látszik, mégis nagyobb számban megmaradtak.²⁾ A Budán tartott hivatalos iratok azonban kevésbé szerencsésen éltek át a viharos időket. Buda visszavívásakor a török iratanyagból alig valami került ki a pusztulást és a Budára vonatkozó dzsizje-összeírásokból csak két év defterei maradtak fenn³⁾, az egyik azokból is csonka.

Mivel a török állami levéltárak Magyarország és Budapest történetére rendkívül gazdagnak ígérkező forrásanyagát a tudományos kutatás ma még nem használhatja, azt a forrásanyagot azonban, ami hozzáférhető helyen lelhető, máris ismerni szeretnők, az alábbiakban a Bécsben őrzött két török összeírás alapján vizsgálat tárgyává tesszük Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakosságát 1547-ben és 1580-ban s azután Buda és Pest néhány helyrajzi megjelölését.

Ezen összeírások a nem-mohamedán lakosokat *gebrān-nak* (az arab *gebr* perzsa többese): tűzimádónak, másditúnak nevezik, s olyan helyen, ahol az lehetséges és célszerű volt, vallási szempontok szerint csoportokra (dzsemáat), esetleg további alcsoportokra tagolják (melyeket szintén dzsemáat-nak vagy török szóval bölük-nek neveztek). Magyarországi lakóhelyeken három csoportot szoktak megkülönböztetni: az elsőbe, külön név nélkül, a benszültött keresztény elemet sorozták, amely magyar vidéken a nyugati kereszténységhez, szláv vidéken többnyire az orthodox egyházhoz tartozott; a második csoportban a zsidókat (*jehūdijān*: az arab *jehūdī* perzsa többese); a harmadikban a »koptokat« (*kīptijān*: az arab *kīptī* perzsa többese) szokták összefoglalni. Az egyes csoportok nem egymás alatt, hanem egymás mellett álltak és — inkább a török adminisztráció megkönnyítése végett, mint az egyes közösségek érdekében — szűkebbkörű autonómiával bírtak; a keresztények élén magyar vidéken a bíró, szláv telepeken a kenéz vagy primkör⁴⁾ állt; a zsidókat a kethüdá, a »koptokat« pedig, ha a keleti egyházhoz tartoztak, egy-egy kenéz, ha mohamedán hitet vallottak, egy-egy mohamedán előljáró képviselte.

A lakosságnak vallási szempontból való megosztása megfelelt az akkori török hivatalos szemléletnek, amely a maga birodalmát és népét is vallása után: müszlimánnak, mohamedánnak szerette nevezni, és alkalmasnak is látszott az osztályozásra, mert fajok és felekezetek határa eleinte sok helyen egybeesett. A török uralom előtt a Budán megtelepedett különféle népek is egészükben az egyik vagy másik valláshoz tartoztak. A török uralom kezdete körül azonban ez a helyzet megváltozott, mert éppen ezen időtájban a nyugati kereszténység több részre szakadt s a hívők régi csoportjait is megosztotta, sazonkívül a török hódítás nyomán megjelent a mohamedán vallás is és szintén hívőket vonzott magához; a népek és felekezetek korábbi közös határai tehát elmosódtak. Az egyes közösségek tagjait egy későbbi pontban kielemezni, a bennszülettől a jövevényt elválasztani igen nehéz volna. Szerencsére egyik forrásunk a török megszállás kezdetéről, az 1547-ik évi állapotokról számol be, így tehát biztos alapot nyújt ahhoz, hogy a lakosság megoszlását a török uralom kezdetén összeállítsuk; ha pedig ennek eredményeit összevetjük

másik forrásunk, a 33 évvel később, 1580-ban kelt összeírás eredményeivel, a török uralom alatt az első emberöltő végére beállott változásokat hitelt érdemlő módon megállapíthatjuk.

Az 1547-ik évi összeírás Budán és Pesten felekezetek (népek) és utcák szerint haladva jegyzi fel a családfők és egyes felnőtt férfi családtagok névsorát, továbbá egy-két nőt, ha azok özvegyasszonyok. Óbudán csak összegezve tünteti fel a családfők számát. Az 1580-ik évi összeírás Pest lakosait nem adja (mert a kötet csonka), Budán kívül azonban Óbuda adóköteles családfőit is névszerint sorolja fel. Ezek szerint van egy-egy névsorunk Budáról 1547-ből és 1580-ból, Pestről 1547-ből és Óbudáról 1580-ból. Az 1580-iki összeírás azonban sehol nem halad utcánként, hanem megelégszik azzal, hogy a lakosságot három közösségbe hozza; azonfelül Budán nem választja el a várban lakó keresztényeket a külső városiaktól, sem a zsidóknál a régi budai zsidókat a »vendégektől«, sőt a »koptoknál« az idevaló származású mohamedánokat is a görög keleti hitűekkel egy közösségben tartja nyilván.

A budai két összeírás szerint az itteni *felekezetek* a következőképpen oszlottak meg:

		felsorolt nevek	adókötelesek
Keresztények	1547-ben	238	123
	1580-ban	223	190
Zsidók	1547-ben	75+25	33(+25?) ⁶⁾
	1580-ban	86	64
»Koptok«	1547-ben	60	36
	1580-ban	90	82

A keresztények belső felekezeti állapotára, esetleges megoszlására egyáltalán nincs adatunk s így nem tudjuk, hogy a nyugati protestáns vallások milyen arányban voltak közöttük képviselve. Ez a kérdés a török hatóságokat nem érdekelte és ezért nem történik róla említés, a névanyagból pedig ilyen vonatkozásban semilyen következtetést nem lehet levonni.

A »koptok« között sokkal tisztábban látjuk a felekezeti megoszlást, mert ha magyar vagy mohamedán elem keveredett közéjük, az nevéől világosan felismerhető. Eredetileg ők is zárt faji és vallási közösségben éltek, de egységük hamar megbomlott. A hívők egyharmada a régi közösségből már a megszállás hatodik évében kiszakadt s mohamedán személynévvel külön csoportokba tömörült. Az összeírások a mohamedánokat, mohamedán szokás szerint, apjuk és sajátmaguk egyéni nevével jelölték, de új-hívőknél az apák nem-mohamedán, »hitetlen« nevét az Abdullah névvel helyettesítették (pl. Szinan bin Abdullah : Szinan, Abdullah fia).⁶⁾ A budai koptok nevében tehát az a körülmény, hogy ők sorban »Abdullah fiai« azt jelenti, hogy mindannyian újonnan megtért mohamedánok. Az 1547-iki összeírásban a 60 »kopt« közül még 44-en keresztény (orthodox) nevet viseltek, de 1580-ban — noha számuk közben 90-re emelkedett — már csak hármuknak volt orthodox neve, a többi 87 mohamedán néven szerepel. Az utóbbiak közül 36-an »Abdullah fiai« voltak, tehát olyanok, akiknek apja még nem volt »igazhívő«, míg a többi 51 már »második

nemzedéknek» látszik; ezeknek már apái tértek át az új vallásra s ők maguk régebbi vallásuknak e sápadt emlékét sem viselték nevükben.

A »koptok« gyors megtérése adja annak magyarázatát, hogy összeírásainkban mohamedán nevekkal is találkozunk. Minthogy ezeknek az összeírásoknak az volt a rendeltetése, hogy a nem-mohamedánokra kivetett türelmi és hadmentességi taksa (dzsizje) adóköteleseit tartsák nyilván, bennük mohamedán családfőnek egyáltalán nem volna helye. A pénzügyi hatóságok azonban a megszállás után frissen áttért neophitákat továbbra is a dzsizje-köteles nem-mohamedánok csoportjában lajstromozták.

Harmadik nem-mohamedán vallási közösségnek a zsidóságot találjuk. (Az összeírások sorrendben a második helyen hozzák.) Ismertetésére, mivel vallási és faji különállását egyformán megőrizte, csak a faji megoszlás vizsgálásánál fogunk kitérni.

Miután a fentiekben összefoglaltuk azt, amit az egyes közösségek vallási viszonyairól megállapíthattunk, a következőkben a *nyelvi (nemzeti)* megoszlást fogjuk vizsgálat tárgyává tenni.

Nyelvre, nemzetiségre nézve a nem-mohamedán polgári lakosság ugyancsak három nagyobb közösségre oszlott, melyeknek elemzésénél megint a névanyag lesz egyetlen forrásunk és bizonyítékunk, csak hogy ennek felhasználása most nehezebb feladatot képez.

A névanyag jellemzésére, mint igen fontos tény, ki kell emelnünk, hogy a keresztények családnévvel vannak megnevezve, míg a zsidóknál és »koptoknál« családnév nincsen, mert ezek a kultúrák családnevet ekkor még nem ismertek. Ahol családnévet hallottak, a török összeírók azt a keresztnév elé helyezték, ugyanúgy, mint a magyarban és magyaros alakban írták. Amikor tehát az országos latin és városi német adminisztráció Budán és Pesten megszűnt s a helyébe lépő török hatóságok a keresztény lakosságot magyar néven kezdték regisztrálni, egyszerre eltűntek olyan »tösgyökeres« német és latinos nevek, mint »Onwein«, »Vitripar« stb. s helyükbe e nevek magyaros alakja lépett: Onwein helyébe Bornemissza, Vitripar helyébe Iveses. A kezdődő török korban a magyar családnév tehát akadálytalanabbul alakulhatott és szilárdulhatott s a keresztény közösség ebben a vonatkozásban magyarabbnak mutatkozik, mint a királyok korában.

Az említett névváltozások számát az a körülmény is emelte, hogy a rendszerváltozás, a nevek magyaros alakjának állandó használata olyan időszakra esik, amikor a magyar családnév még nem volt véglegesen megszilárdulva. Ezért van, hogy Budán abból a 111 családnévből, melyeket az 1547-iki összeírás felsorol, 1580-ban csak 31-t találunk, a többi 80 időközben eltűnt. Eltűntek olyan családnevek mint Taligás, Szénégető, Csaplár, melyeket 1547-ben 4—6—7 család viselt, helyükben viszont 66 új családnév jelenik meg, valószínűleg olyanok nevei, akik atyjuk foglalkozását nem folytatták és ezért annak talán idegenül hangzó, latin vagy német nyelvű nevét is elhagyták; de — úgy hisszük, — nem a családok, hanem csak a családnevek cserélődtek ki ilyen nagy arányban.

Ha ezek után úgy látjuk, hogy névanyagunk családok egyeztetésére vagy vérségi kapcsolat igazolására nem is látszik alkalmasnak, nyelvi

(nemzetiségi) viszonyok megállapítására nyugodtan felhasználható, mert mind a család-, mind a keresztnév és különösen a kettő együtt — a családnév cserélődése mellett is — bizonyos nyelvi tartalommal bír és valamely közösséghez való kapcsolatra utal. Ha névanyagunkat ebből a szempontból vizsgáljuk, kétségtelen, hogy a budai keresztény közösség túlnyomóan magyarokból állt, vagy szabatosabban: hogy a keresztények, család- és keresztneveik után szinte ugyanolyan bizonyossággal magyaroknak látszanak, ahogy a zsidó nevűeket fajilag is zsidóknak kell tekinteni.

A budai keresztények 1547-iki összeírásában ugyanis alig van olyan név, amely nem volna magyar, vagy amely más nemzetiséghez való kapcsolatot sejtetne. Az idegen vonatkozású nevek közül a Német-, Cseh-, Lengyel-családnevek (egy-egy alkalommal), a Tót-családnév (tizenegyszer) önmagukban nem biztos támpontok arra, hogy viselőik tényleg az illető nemzetiségből származtak vagy ahhoz még hozzátartoztak, a Barbil-családnév (hatszor) pedig kölcsönszónak látszik és nyelvi hatásra vall, 1580-ra le is fordítják törökre. Egyedül a Szombathely-utcában lakó Horvát Jánost kell valóban idegennek, horvát nemzetiségűnek tekinteni, mert meg van róla mondva, hogy mint tolmács működött a budai bírák mellett s feltehető, hogy török nyelvkészségét (1547-ben) a délvidékről hozta.

A magyarság ezen számbeli állapota a bekövetkezett 33 év múlva, 1580-ra is alig mutat más képet. A felsorolt keresztény személyek száma 238-ról 223-ra esett, az adóköteles családfők száma 123-ról 190-re emelkedett; néhányan a »koptok« között is magyar néven vannak megnevezve. Az 1580-iki összeírásban a kétesnek vagy vitásnak mondható nevek száma a tiszta magyar nevekhez viszonyítva ismét jelentéktelen (az Orbonász-, Olasz-, Horvát-, Német-, Oláh-, Bozsik-családnév egy-egy, a Lengyelkét, a Tót- nyolc, a Berber- — a »Barbil-« — »Borbély-« név török alakja — tizenkét esetben fordul elő), a magyarság tehát úgy abszolút számát, mint a keresztények közötti számarányát nagyjában megtartotta. Természetesen ez nem mondható a magyarságnak a város összes lakosságához viszonyított százalékarányáról, mert ez a százalékarány a helyőrség, polgári hatóságok és kereskedők beköltözése révén megnövekedett mohamedán-török elemmel szemben igen nagy mértékben visszaesett.

A budai nem-mohamedán lakosság második nemzetiségi csoportját a zsidók teszik.

A zsidókat az adóügyi hatóságok 1547-ben két csoportba osztották, a korábban Budán lakott zsidóktól elkülönítve kezelték azokat, akik a török uralom alatt, tehát 1541 és 1547 között kerültek Budára. Mindkét csoport tagjait ősi zsidó neveken nevezték, melyek között a már korábban Budán lakott zsidóknál két német nevet (Seligman és Gumprecht) és három török nevet (Arszlan, Kurd, Oszman) is találunk. Nyilvánvaló, hogy az előbbieket német, az utóbbiak pedig török hatásra mutatnak, de a török nevekkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy viselőik a török uralom hatodik évében már felnőtt, nős emberek voltak s így a nevükben rejlő török hatás nem új keletű, hanem a Buda elfoglalását megelőző időkre vall;?) lehet, hogy e török nevű zsidók is török területről származtak Budára, de már a megszállás előtt vándoroltak be.

Az újonnan betelepedett zsidók, kiket az összeírás mint »vendégeket« tart nyilván, balkáni városokból jöttek (Isztanbulból 6, Kavalából, Vidinből, Szelanikból, Monasztirból 3—3, Belgrádból, Filibeből 2—2, Szemendréből, Edirnéből, Brusszából 1—1 család) és minden bizonnyal kapcsolatba hozhatók a szefard-zsidókkal, akik a spanyol félszigetről kiüldöztetve, a török birodalomban új hazát, egyes balkáni városokban letelepedési jogot kaptak s innen később másfelé is elszivárogtak.

1580-ban a zsidók már nem oszlottak »régiek« és »vendégek« csoportjára, a »vendégek« beolvadtak a régiek közé s ezekkel egy közösségben és egységesebben éltek, mint előbb.

A harmadik nyelvi (nemzetiségi) csoport, a szláv, — úgy látszik — a keleti egyházhoz tartozó »koptokból« állt; ide tartoztak még egyesek azok közül, akik a keresztények között szerepeltek és talán szláv eredetűek (Horvát stb.) voltak. A koptok frissen bekövetkezett valláscseréjéből — amire a lakosság vallási megoszlásánál már rámutattunk — arra lehet következtetni, hogy mint nevük is mutatja, ők valóban cigányok voltak, mert »kipti« jelentése a törökben »cigány«. A jelek szerint Budára délről, az orthodox kultúrkörön keresztül húzódtak fel, talán valami szláv nyelven is beszéltek s a keleti vallást is felvették, de ahhoz szívósan nem ragaszkodtak.

Vérbeli szláv lakosságnak, rácnak, vlachnak összeírásainkban még nincsen semmi nyoma.

Forrásainkból ennyit tudtunk megállapítani Buda nem-mohamedán polgári lakosságának vallási és nyelvi (nemzetiségi) összetételéről.

Ha ezek után a lakosság *foglalkozása* iránt érdeklődnénk, csak néhány sovány, esetleges megjegyzésre támaszkodhatunk, de ezekből általános képet nem nyerünk, mert összeírásainknak nem volt feladata, hogy a lakosság foglalkozását feltüntessék, s ezt csak akkor teszik, ha a foglalkozással adómentesség járt, vagy vele az egyént pontosabban tudták megjelölni. Feltüntetik tehát azt, ha valakit szolgálati viszony fűzött a törökökhöz: hogy a keresztények között 1547-ben a várban Nagy Péter, a Szent Péter martir-utcában Pál volt a bíró, az előbbi egyben török szpahi is; hogy egy másik egyén az esztergomi bíró szpahija⁸⁾ volt, egy harmadik mint tolmács, két másik személy mint kém (kulak, kalaguz) szolgált a törököknek.

A polgári foglalkozások között meg van említve 1547-ben az Olasz-utcában egy kalmár, az Olasz- és Mindszent-utcákban egy-egy kovács, az Olasz-utcában két, a Szent György-utcában három, a Szent Pál-utcában egy és a külső városi Szent Péter-utcában három »diák«. ⁹⁾ Odább, az összeírás egy másik helyén, a dunai malmok adójának elszámolásánál meg van mondva, hogy a tíz vízimalom közül egy-egy Tetem (Tétém, Tétény) István és Tetem János, Antal Márton, Taksend Imre tulajdona volt, egyet a kincstártól Tót Máté és egy másikat, a »harangos templom« (csanli kilisze) alapítványát szintén Tót Máté bérelte. (A felsorolt malomtulajdonosok a családők névsorában valóban előfordulnak). Ezen utóbbi, mellékesen tett megjegyzésből tanuljuk meg, hogy a keresztényeknek haranggal felszerelt templomuk volt, mégpedig orgonával (ezekre a körül-

ményekre a családnevek között egy-egy: »Orgonás« és »Harangozó« is utal); papjuk azonban sem az 1547-i, sem az 1580-i összeírásban nem szerepel, sőt közben a most említett két családnév is eltűnt.

1580-ban a keresztények között van egy kalmár, két kovács és hat »diák«. Bírójuk nincs említve. Nem ismerjük a molnárokat és a boltosokat sem, pedig ebben az évben 41 malom adózott a Dunán és a várban 310 kincstári üzlethelyiség, raktár stb. volt bérbe adva; az összeírás azonban ezek bérlőit nem sorolja fel.

A zsidóknak 1547-ben egy, 1580-ban két csoportfőnökük (kethüdá) volt, akik török hatóságok előtt őket képviselték, és három papjuk. 1547-ben csak egy zsidó polgári foglalkozása van megemlítve, ez mészáros volt, de tönrement; 1580-ban említetik köztük két-két orvos és mészáros és egy üveges.

A »koptok« foglalkozásáról még kevesebbet tudunk: 1547-ben van köztük egy tűzer, 1580-ban egy ötvös (»kujumdzsu«, talán rézműves), egy orvos és egy hóhér.

Ezekből az esetleges, szinte véletlen megjegyzésekből a családfők foglalkozásáról tehát csak igen halvány képet rajzolhatunk meg magunknak. A keresztényeknél, akiknek családnevük is van, még lehet arra gondolni, hogy itt a családnevek — amennyiben foglalkozást jelentenek — éppen új keletük, nemrég történt kialakulásuk miatt, az első-második nemzedéknél az egyéni foglalkozást is jelentik;¹⁰⁾ a családnév nélkül szereplő zsidóknál és »koptoknál« azonban még csak ilyen valószínűségi következtetésre sincs lehetőség.

Tájékozatlanságunk e téren különösen akkor tűnik sajnálatosnak, ha azokra a török vámnaplókra gondolunk, amelyek sűrűn emlegetik Buda és Pest szorgalmas kereskedőit, amint árujukkal a szolnoki, váci vagy pesti vámnál megjelennek s a rájuk rótt vámösszeg lefizetése után tovább sietnek. Ilyen vámnaplók dzsizje-összeírásaink századából, a XVI. századból több kisebb időszakról fennmaradtak, de nem azokból az évekből, amelyekből összeírásaink származnak, s ezért azok felhasználásáról dolgozatunk egysége érdekében ez alkalommal le kellett mondanunk.

Miután vizsgálódásunk általános irányelveit a fentiekben megállapítottuk és Buda lakosaira nézve alkalmaztuk, áttérhetünk Pest és Ó-Buda lakosságának hasonló vizsgálatára, ami sokkal gyorsabban fog haladni, egyrészt mert mindkét városról csak egy-egy összeírásunk van, — mint már említettük Pestről 1547-ből, Ó-Budáról 1580-ból — másrészt mert lakosságukban olyan vallási vagy nemzetiségi csoportok, amelyeket Budán láttunk, nincsenek. Pest és Ó-Buda lakossága egységesebb képet mutat, mint Budáé.

Pest lakossága vallásra nézve teljesen (nyugati) kereszténynek, nemzetiségre túlnyomóan magyarnak látszik. Nem-magyar kapcsolatra a Barbil-, Boszorád-, Oláh- és Rác- családnevek (egy-egy eset), a Horvát- és Tót- családnevek (két-két eset) s végül a török Deli-név (három esetben) utalnak. A »Zsidó-utca« elnevezés után azt kellene hinnünk, hogy Pesten zsidók is laktak, a pesti névsorban azonban egyetlen zsidó sem található.

A városnak volt egy bírása:¹¹⁾ András, aki a Nagy-utcában lakott.

Foglalkozás gyanánt négy adózónál meg van említve, hogy »diák«, háromnál, hogy kovács. Továbbá meg vannak nevezve a 13 dunai malom

gazdái, akik közül tizenegyen keresztények : Rigós Benedek, Rigós Albert, Molnár Márton, Császár Imre, Rigós András, Molnár Imre, Borbás mestör, együtt Molnár Imre és Borbás mestör, Olasz János, Kovács Benedek és Máté kovács bírő. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nevezett malomtulajdonosok az utolsó helyen említett Máté kovács kivételével az adófizetők névsorában nem találhatók.¹²⁾

A mai Budapest török kori harmadik lakótelepét : Ó-Budát az 1547-iki összeírás mint várost, 25 adóköteles családdal tartja nyilván. A családfők közül csak Fábíán Balás bírót nevezi meg, aki a város adóját a budai pénztárba beszállította.

Az adókötelesek száma 1580-ra 90 főre emelkedett, ami még fel-tűnőbb szaporulat, mint amilyent Budán láttunk. Megmagyarázására fel lehetne tenni, hogy talán a város korábban elmenekült lakosai tértek vissza a békésebb évek beálltával régebbi otthonukba.

A lakosok vallásra nézve keresztények, nyelvre nézve neveik után, néhány esetleges kivétellel, magyarok. A Tót családnév négyszer, a Dirabon, Dirabant kétszer, a Botka és Német (»Nímöt«) családnév egyszer-ször fordul elő.

Két bírójuk volt : Márton és Mátyás.

Foglalkozásukról csak annyi biztosat tudunk, hogy egy családfő kovácsnak, egy másik »mestör«-nek (iskolamester?) van feltüntetve. A részletezett adókimutatásból kiderül, hogy a lakosok gabona- és szőlőtermeléssel foglalkoztak. Kis Szeg pusztát is művelték, a békásmegyeriekkel együtt. A Dunán állt egy malom, de csak félévi üzem után adózott ; különben nem magántulajdon, hanem egyházi birtok, Musztafa pasa vakufja volt.

Az eddig elmondottakkal a nem-mohamedán polgári lakosság vallási és nyelvi összetételére nyerhető adatainkat kimerítve, áttérünk a polgárság lakóhelyének közelebbi vizsgálatára, amivel kapcsolatban egy-két helyrajzi kérdés megvilágítására lesz alkalmunk.

Az 1547-ik évi összeírás — mint fentebb már említettük — az egyes személyeket Budán és Pesten utcánként sorolja fel s így az egyes felekezetek, illetőleg népek lakóhelyét közelebről is megjelöli. Ész szerint a keresztények Budán a várfalakon belül az Olasz-, Szent György-, Mindszent-, Szombathely-, Szent Pál-, Ötvös- és Zsidó-utcákban, illetőleg »mahallék«-ban¹³⁾ s a váron kívül a Szent Péter martir-utcában laktak, minden valószínűség szerint utcánként annyi házban, ahány »kapu« az összeíró az egyes utcákban megállapított ; a zsidók a Zsidó-utcában, a »koptok« a Duna mellett voltak megtelepedve, a következő megoszlás szerint :¹⁴⁾

1. Keresztények :		felsorolt név	»kapu«	dzsizje
Olasz-utca-mahalleban	.....	64	38	—
Szent György-utca «	.....	42	21	—
Mindszent-utca «	.....	27	20	—
Szombathely «	.....	24	14	—
Szent Pál-utca «	.....	33	22	—
Ötvös-utca «	.....	10	7	—
Zsidó-utca «	.....	11	7	—
Szent Péter martir-utca-mahalleban ..		27	10	—
		238	139	123

2. Zsidók :	felsorolt név	»kapu«	dzsizje
a Zsidó-mahalleban vagy Zsidó-utcában	75	—	—
a »vendég-zsidók« (hol?)	25	—	—
	100	—	33
3. »Koptok« a kopt-mahalleban a Dunánál:			
4 nem-mohamedán dzsemaatban			
19+10+7+10	46	—	—
2 mohamedán dzsemaatban 8+6 ...	14	—	—
	60	—	—

A lakott utcák pontos rögzítését megkönnyítik a középkori Buda topográfiájával foglalkozó tanulmányok, Rupp Jakabé¹⁵⁾ és különösen újabban Gárdonyi Alberté,¹⁶⁾ aki számos vitás kérdést tisztázva, Buda középkori térképét a napjainkig megismert források alapján utolsónak, a legvilágosabban rajzolta meg. Tanulmányához jogosan csatlakozunk 1547-iki összeírásunkkal is, mert hiszen ez a megszállás első éveiből való és a magyar helyrajzi megjelölésekben súlyosabb változásokat nem hozhat magában; adataival pedig annnyival inkább foglalkoznunk kell, mert azok korábbi ismereteinket érintik, sőt helyesbíteni fogják.

Gárdonyi tanulmánya után megállapíthatjuk, hogy a középkori Olasz-utca a mai Üri-utcával, a Szent Pál-utca a mai Fortuna-utcával, a Zsidó-utca a mai Werbőczy-utcával, »Szombathely« a mai Kapisztrán-térrel nagyjában azonos fekvésű. Ezen utcák azonosítása török forrásunkból sem tehető vitássá, azonban három további utcanév: a Mindszent-, Szent György- és Ötvös-utca pontosabb lokalizálásához részletesebben hozzá kell szólnunk. A Mindszent- és Szent György-utca problémája egymással összefügg, az Ötvös-utca kérdése különálló kérdés.

Rupp a középkori Mindszent-utcát a mai Tárnok-utcával azonosítja,¹⁷⁾ téves véleményét mások is magukévá tették.¹⁸⁾

A Mindszent-utca fekvésének helyesebb magyarázatát Gárdonyi idézett cikkéből kapjuk.¹⁹⁾ Gárdonyi szerint a Mindszent-utca a mai Országház-utcával volt azonos, de a mai Szentháromság-téren túlhaladva, a mai Tárnok-utcára is kiterjedt és egészen a középkori Szent György-térig (a mai Dísz-térig) nyúlt.

Újabban Horváth Henrik a Mindszent-utcát megint nem tartja olyan hosszúnak mint Gárdonyi s visszatérve Ruppék véleményéhez, azt ismét a mai Tárnok-utcával azonosítja.²⁰⁾

Török forrásunk világánál úgy látjuk, hogy a mai Országház- és Tárnok-utcák 1547-ben valóban nem közös néven (mint Mindszent-utca) szerepeltek, hanem mint ma is, különállók voltak: azonban Mindszent-utca-mahalle csak a mai Országház-utcának volt a neve, ez a középkori »Szombathely«-től a mai Szentháromság-térig nyúlt s 20 »kapu« volt benne; innen pedig a mai Tárnok-utcán át a Szent György-utca-mahalle húzódott dél felé a Szent György-térig s összesen 21 »kapu« volt benne.²¹⁾ Mindkét utcanév — Mindszent- és Szent György-utca — jelentéstanilag is logikus és jogosult: a Mindszent-utca nevet az az utca viseli, amelyikben a Minden-szentek kápolnája állott, s a Szent György-utcáét az az utca, amelyik a Szent György-térre vezet; azonfelül a két utca összesen 41 kapuval

szerepel akkor, mikor a velük párhuzamos és nagyjában egyenlő hosszú Olasz-utcában (a mai Űri-utcában) 38 kapu van összeírva.

A másik utcanev, amelyről meg kell emlékeznünk, az Ötvös-utca neve. Gárdonyi az Ötvös-utcat a mai Iskola-térrel véli azonosnak,²²⁾ mi viszont azt hisszük, hogy a forrásunkban szereplő Ötvös-utca-mahalle a mai Szentháromság-utcával azonos. Véleményünket azzal indokoljuk, hogy van egy utcanevünk (az »Ötvös-utca«), amelynek nincs helye, s egy utcánk (a mai Szentháromság-utca), amelynek eddig nincs neve: nyilvánvaló, hogy a kettőnek egybe kell esnie. Így névhez jut az utolsó névtelen várbeli utca, egyben az egyetlen keresztutca, melyben különálló »kapuk«, házak álltak (a többi várbeli keresztutca ugyanis csak sikátor, köz volt, hová a főutcákra néző házaknak csak oldalfala, udvara támaszkodott, de kapu alig nyílt).

Egyrészt helyrajzi adataink rögzítése, másrészt a lakosság területi megoszlása és a népsűrűség megállapítása végett célszerű lesz — a lehetőségén belül — tovább nyomozni a lakosság elhelyezkedését, főleg a török uralom elején, amikor a vallási vagy népi közösségek régi kereteiket nagyjából még tartani tudták és idegenekkel nem keveredtek.

A keresztények a mai Dísz-tértől kezdődően a várhegy középső és északi felületén helyezkedtek el (a várhegy déli részén kincstári épületek álltak) s egy kisebb részük a várfalon kívül. A zsidók külön negyedben, a mai Werbőczy-utcában tömörültek össze, a »koptok« pedig szintén a váron kívül, a Duna-parton voltak megtelepedve. Az utcák lakottságáról, házainak számáról a következőket tudjuk megállapítani:²³⁾

Az utca neve 1547-ben	»kapuinak« száma 1547-ben	Az utca neve ma	házainak száma ma
Olasz-utca-mahalle	38	Űri-utca	64
Szent György-utca-mahalle	21	{ Dísz-tér	18 }
Mindszent-utca-mahalle	20	{ Tárnok-utca	24 }
Szombathely-mahalle . . .	14	Országház-utca	34
Szent Pál-utca-mahalle .	22	{ Kapisztrán-tér	6 }
Ötvös-utca-mahalle	7	{ Nándor-utca	7 }
Zsidó-mahalle vagy		Fortuna-utca	23
Zsidó-utca	33 ²⁴⁾	Szentháromság-utca	9
		Werbőczy-utca	28

Ebből az összeállításból mint szabályszerűség tűnik elő, hogy a keresztények által lakott utcákban nagyjából félannyi »kapu« állt, mint amennyit ott ma találunk; egyedül »Szombathely« mai helyén, a mai Kapisztrán-téren nem aprózódtak a telkek, nyilván azért, mert itt utóbb nagyobb terjedelmű kincstári házak épültek. A török kori keresztény negyedben tehát a telkek — legalább kezdetben — nagyobbak voltak a maiaknál, viszont a zsidó mahalle zsúfoltabbnak látszik. A mai Werbőczy-utca 28 telkén 33 dzsizje-fizető zsidót kellene elhelyeznünk — azonfelül, hogy ebben az utcában hét keresztény adófizető család is lakott; feltehető azonban, hogy zsidók a mai Werbőczy-utcán kívül (a Bécsi kaputérén) is laktak.

A mai Budapest második törökkori telepén: Pesten a lakosság megoszlása utcánként a következő volt:²⁵⁾

Búza-piac-mahalle	20
Bécs-utca-mahalle	13
Szenpetre-utca-mahalle	23
Hatvan-utca-mahalle	5
Zsidó-utca-mahalle	9
Cegléd-mahalle	3
Szentmiklós-utca-mahalle	4
Cirkulusz-utca-mahalle	4
Nagy-utca-mahalle	26
Szél-utca-mahalle	14
	<hr/> 121

A pesti utcanevek azért is különös figyelemre tarthatnak számot, mert bennük szinte teljesen új névanyagot kapunk, melynek nagyobb részét az eddigi helyrajzi tanulmányok nem ismerik (sajnos, hogy ezek sora még ma is Rupp munkájával zárul).

Utcaneveink közül Rupp munkája ismeri a Búza-piac, Nagy-utca és Szent Péter-utca megjelöléseket, de a jelek szerint csak a Búza-piac elhelyezése (a mai Eskü-tér mellett, dél felé) nem tehető vitássá, a másik kettő helytelennek látszik. Rupp ugyanis a középkori Szent Péter-utcát, amely a Szent Péter egyháztól vette nevét, a Hatvani-utcával azonosítja, holott forrásunk külön említi a Szent Péter-utcát (23 névvel) és külön a Hatvan-utcát (5 névvel). Ha az 1547-iki Hatvan-utcát a későbbi Hatvani-utcával azonosnak vennők, a Szent Péter-utca számára — mely a Nagy-utca után a város legnépesebb utcája volt — máshol kellene helyet keresnünk.

De ezek után még hat olyan utcanevünk marad: a Bécsi-, Zsidó-, Ceglédi-, Szent Miklós-, Cirkulusz- és Szél-utca neve, melyeket Rupp névleg sem ismer. Ezek közül a Bécsi-utcát a mai Váci-utcával, a Ceglédi-utcát a mai Kecskeméti-utcával, a Cirkulusz-utcát a város főterével (Ruppnál: az ú. n. Belvárosi templomtól és a mai Petőfi-tértől keletre eső terület, a közelmúltban beépített Városház-tér) valószínűleg azonosítani lehet; a Szent Miklós-utcáról pedig fel lehet tenni, hogy elnevezése kapcsolatban van a Szent Miklósról elnevezett johannita kolostorral²⁶⁾ (ámbar sem a kolostor, sem az utca fekvését nem ismerjük). A középkori Zsidó- és Szél-utcákról azonban semmit sem tudunk, s további lehetőségek vagy feltevések sorakoztatása helyett helyesebb lesz megelégedni azzal, hogy legalább az utcaneveket megismerhettük.

Az óbudai összeírásban, mint már jeleztük, helyrajzi adat nincsen.

¹⁾ Ezekkel a keresztényekkel egy más forrásból, a zsoldfizetés vagy időszaki szemlék alkalmával készült helyőrségi névsorokból ismerkedhetünk meg.

²⁾ Az isztanbuli állami levéltárban 1937-ben Magyarországra vonatkozó számos dzsizje-deftert láttam, a legtöbbet igen szépen írva, bekötve. (Az európai gyűjteményekben őrzött defterek legnagyobb része csonka, töredékes). A török uralom első harminc évéből öt olyan kötet került kezembe, melyek — a temesvári vilájet kivételével — a történelmi Magyarország egész hódolt területének összeírását tartalmazzák. (V. ö. A török levéltárügy c. cikkemet a Levéltári Közlemények XV. k. 45. l.)

³⁾ Az egyik a mohamedán időszámítás 954. évére (= 1547. febr. 21. — 1548. febr. 10.) vonatkozik, ezt röviden az 1547-iki összeírásnak fogom nevezni. A bécsi Konsular-Akademie könyvtárának tulajdona, jelzete: Ms I F 21 (Albrecht Krafft: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. orientalischen Akademie zu Wien, Wien 1842, 108. l. CCXCI. sz.).

A másik a mohamedán időszámítás 988. évére (1580. febr. 17. — 1581. febr. 4.) vonatkozik, röviden mint 1580-iki összeírást fogom idézni. A bécsi National-Bibliothek tulajdona, jelzete Mxt. 613 (Gustav Flügel: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien, Wien 1865, II. k. 464. l., 1374. sz.).

Az utóbbi összeírást Velics Antal már használta és belőle a »Magyarországi török kincstári defterek« II. 530—554. ll. többi között a Budáról és Óbudáról szóló részeket közölte (forrásul a II. 554. lapon tévesen adja »Mxt. 580«-at). Úgy véljük, hogy a két összeírás feldolgozásával kapcsolatban célszerű lesz az utóbbi szövegét is újból kiadni.

A National-Bibliothek és a Konsular-Akademie igazgatóságainak szíves előzékenységükért, mellyel a birtokukban levő anyag kölcsönadásával kutatásaimat messzemenően elősegítették, ez alkalommal is leghálásabb köszönetemet fejezem ki.

⁴⁾ Nyilván a középkori görög *πρῶτος*-ból: *primus cuiusque ordinis* (Du Cange: *Glossarium mediae et infimae graecitatis*, Vratislaviae 1891, I. 1230). Ma a törökök perimkör-nek ejtik.

⁵⁾ A 25 zsidó 1547-ben jövevény, »vendég«.

⁶⁾ Ez is régi mohamedán szokás, annak analógiája, hogy a próféta apja, aki maga nem, hanem csak fia volt igazhívó, szintén az Abdullah nevet viselte.

⁷⁾ A török Arsylan (»oroszlan«) nevet középkori zsidók is viselték.

⁸⁾ A »szpahi« tehát ebben a vonatkozásban küldöncöt jelentett.

⁹⁾ A XVI. század második feléből való török vámnaplókban az iparcikkeket hozó kereskedők sokszor említetnek »diák« néven.

¹⁰⁾ A foglalkozást jelentő családnevek a budai 1547-iki összeírásban a következők (zárójelben az illető neven szereplő felnőttek száma): Ablakjártó (1), Ács (2), Akoljártó (1), Asztaljártó (4), Barbil (6), Borégető (1), Csaplár (7), Érszénjártó (1), Esztergás (1), Fazakjártó (1), Fürdős (1), Harangozó (1), Kádós (1), Kalmár (1), Kapás (3), Kenyeres (1), Kerekárus (1), Kerekjártó (1), Korcsolás (3), Koroklás (1), Kovács (1), Költő (1), Mészáros (13), Molnár (4), Naszádos (1), Orgonás (1), Paizsjártó (1), Posztós (1), Sós (2), Sörös (5), Szabó (7), Szekeres (4), Szénégető (6), Szíjártó (2), Szücs (3), Taligás (4), Tűjártó (1).

¹¹⁾ Lehetséges, hogy egy másik bírja is volt, mert az adót a pénztárba »Máté kovács pesti bíró« szolgáltatatta be, nyilván a Szel-utcában lakó Máté kovács, noha bírói tiszte neve mellett az összeírásban nincs feltüntetve.

¹²⁾ Az 1547-iki pesti összeírásból — ugyanazon indokolással, mint fentebb a budaiaknál tettük — szintén közöljük a foglalkozást jelentő családneveket: Ács (1), Asztaljártó (2), Barbil (1), Borégető (2), Csöbrös (1), Disznós (1), Fürdős (1), Hegedüs (1), Kalmár (4), Kordolás (1), Mártó (1), Mészáros (4), Nyíró (1), Ötvös (1), Posztós (1), Seres (1), Szabó (4), Szíjártó (1), Szücs (1), Taligás (4), Vásáros (1), Varga (2).

¹³⁾ A »mahalle« megjelölést a törökök nem egyetlen utcára vagy térre, hanem egy házcsoporthoz szokták alkalmazni, melynek házai a névadó, talán csak ideális központ (pl. dzsámi, csurgókút, nagyobb magánépület) körül több utcát képeznek vagy érintenek; így pl. a budai Zsidó-mahalle nemcsak a Zsidó-utcat, hanem annak bizonyos környékét, esetleg a Zsidó-utcán túlterjedő egész zsidó-negyedet is jelenthette.

¹⁴⁾ A »kapuk« száma az egyes nevek mellett csak a keresztényeknél van következetesen feltüntetve. A zsidóknál az összeíró eleinte 4 kaput feltüntetett, de a többiek-nél ezzel nem törődött; éppen ezért, nehogy félreértésre adjunk alkalmat, a táblázatba ezt a számot nem vettük fel. Alább a koptoknál ilyen feljegyzés egyáltalán nincs.

A dzsizje-kötelesek csak a keresztényeknél és zsidóknál vannak egy-egy számjeggyel feltüntetve.

¹⁵⁾ Buda—Pest és környékének helyrajzi története, Pest, 1868.

¹⁶⁾ Buda középkori helyrajza (Tanulmányok Budapest multjából, IV. k.) Budapest 1936.

¹⁷⁾ i. m. 144. 1.

¹⁸⁾ Némethy Lajos: Budavárának régi helyrajza (Archaeologiai Értesítő 1885. évf. 295. 1.); Csánki Dezső: Mátyás király mint városépítő (Századok 1904., 309. 1.)

¹⁹⁾ i. h. 74. 1.

²⁰⁾ Horváth Henrik: Zsigmond király és kora, Budapest 1937., 111. és 118. 1.

²¹⁾ A Szent György-utca tehát nem a Szent György-térnek egy másik neve, hanem a Szent György-térre vezető utcának a neve volt. Ezt Rupp is így tudja (i. m. 140. 1.), csak hogy ő a Szent György-tér elhelyezésében tévedett. — Más kérdés, hogy a »mahalle« szó révén a Szent György-utca-mahalle megjelölés a Szent György-utcán kívül magára a Szent György-térre is kiterjedt. (V. ö. 13. jegyzet.)

²²⁾ i. h. 79. 1.

²³⁾ Az alábbi kimutatásban nem az egyes utcákban felsorolt egyének számával, hanem az adóköteles családfők (»kapuk«: házak) számával dolgozunk. — A leírt utcák sorrendjéből egyébként úgy látszik, hogy az összeíró, dolgát az Olasz-utca északi végén kezdve, ezt az utcát járta végig a Dísz-térig; ezután a Szent György-utca-mahallet (a mai Dísz-tér és Tárnok-utca helyét), majd tovább észak felé a Mindszent-utcát írta össze. Ennek északi végére érve »Szombathelyt« járta be, majd megint dél felé fordulva, a Szent Pál-utcát. Mikor — a Nagybaldogasszony-temploma táján — a Szent Pál-utca végére ért, az Ötvös-utcai családokat vette sorra, azután a Zsidó-utcát és végül a külső városban a Szent Péter-egyház táját. — Az utcák »házainak száma« alatt nem az utcában található legmagasabb házszaámot, hanem az utcában valóban álló házak (ingatlanok) számát értjük.

²⁴⁾ A Zsidó-utcában még 7 keresztény család is lakott, viszont az újonnan betelepedett 25 zsidó család lakóhelyét nem ismerjük.

²⁵⁾ Pesten az egyes személynevek mellett kapura vagy dzsizjére vonatkozó megjegyzést nem találunk, összegezésünkben tehát a felsorolt nevek számát közöljük.

²⁶⁾ Rupp i. m. 248. 1.

FÜGGELÉK.

Az alábbi közlemények a dzsizje-összeírásoknak csak Budára, Pestre és Óbudára vonatkozó részeire terjeszkednek ki.

Idegen, nem latin betűvel írott szöveg közlése lévén célunk, a közlésnek többféle módja jöhet szóba. Mivel legcélszerűbbnek látszik, az átíráshoz a mai magyar fonetikus módot választom s igyekszem a neveket úgy olvasni, ahogy az összeíró azokat hallhatta és leírni igyekezett (pl. Mónár); de ha olyan hangokat kell átírni, amelyeknek leírására a török ábécének közvetlen betűi nem voltak, a mai helyesíráshoz alkalmazkodom (Sebeskín, Mihál, Máti helyett Sebestyén-t, Mihály-t, Máté-t írok). Ez a szabadság szíjjakat-típusban írott szövegeknél, ahol a betűk lényeges részét képező ú. n. diakritikus pontok rendszerint hiányoznak és ezért bizonyos jelek és betűk feltételezése, »beleolvasása« nélkül törökbetűs szedés is lehetetlen volna, nem túlzott, sőt jogosult.

Mivel az összeírások mohamedán kultúrán kívül eső neveket arab ábécével adnak, sok nevet fogunk olvashatatlan vagy bizonytalan olvasatú névnek minősíteni. A bizonytalan helyeket zárójelbe tett kérdőjellel jelzem, az olvashatatlan helyeket kipontozom, a nevekhez esetleg szükséges magyarázatot zárójelben adom, pl.: Köcsel (Köcel, Kecel). Több egymáshoz közel eső év összeírásai, konjektúrák lehetősége, a hiányos vagy kétes esetek számát bizonyára csökkentenék.

Kétféle olvasási lehetőségekre (Sziics — Szócs, Buda—Boda, Csóka—Csuka stb.) első előfordulásuknál mutatok rá.

A családnéveket a Salamon Ferenc munkájában idézett középkori családnevekkel csak a keresztény középkorhoz közelebb eső 1547-ik évi összeírásnál és csak különös esetekben hozom kapcsolatba, amikor bizonytalan olvasatot magyarázhatnak.

Az 1580-iki összeírás névsorában egyetlen megjegyzem, hogy olvasásom a Velics—Kammerer-féle kiadványtól eltér.

AZ 1547-IK ÉVI BUDAI ÖSSZEÍRÁS:

Olasz-utca (Mahalle-¹ Olasz-úca):

Nagy Petri (Péter) bíró, szpali; Adrian (Adorján) diák, az esztergomi bíró szpaliija; Simonyi András k¹); Dijáki Dimitri (Demeter) k.; Töki Tomás k.; Nyéki Máté k.; Taligás Sebestyén; Rátonyi Lőrinc k.; Baráti (?)²) Petri; Pápai Balázs; Szabó Ferenc k.; Mészáros János k.; Szűnigető (Szénégető) Ambrus; Bujáki Antal; Varga Ferenc k.; Nagy Gergely k.; Kis Ferenc k.; Boszorád János;³) Barkacs István; Pürdös Mihály; Nagy Mihály k.; Rákáni Mihály; Simonyi Oszbard (Oszvald) k.; Balázs; Költő Miklós k.; Szekeres Dimitri k.; Fejér Balázs; Kerekjártó Balázs k.; Ceglédi Albert k.; Tűjártó János k.; Barbil György k.; Kis kalmár k.; Szekeres Miklós; Szalai Benedek k.; Barbil János k.; Varga Balázs k.; Köcsel (Kecel)⁴) Petri; Szalai Pál k.; Göcsei Albert k.; Bódis István k.; Mészáros Fábán k.; Kis Márton k.; másik Kis Márton, féllábú; Csaplár Lőrinc; András diák k.; Göndöcsi Benedek; Göndöcsi Mihály; Varga Sebestyén; Ács János; Nagy Sebestyén k.; Nagy Simon k.; Váci Mihály k.; Miklós Kovács, kém; Apádca (Apáca) Lőrinc; Varga István k.; Csamszei (?) János k.; Mészáros Márkus k.; Csaplár Sebestyén; Barbil Lukács k.; Szalai Tomás (Tamás) k.; Nagy Tomás.

Szent György-utca (mahalle-¹ Sen Görg-úca):

Barbil János, beráttal kinevezett kalauz; Kalmár Bercsik (Bercik) k.; Kátos (Kados) Benedek k.; Szabó Dimitri k.; Szabó János k.; Tarsol Mátyás; Imre diák; Nagy Ambrus; Tetem (Tétén)⁵) István szpali; fia: Petri; testvére: János; Kasza János k.; Nemet Lukács k.; Óbudai György; Alberd (Albert) diák k.; Ablakjártó György k.; Szakács János, vak; Mészáros Fábán, meghalt; Mészáros Fodor Tamás k.; Varga Petri k.; testvére: Mihály k.; Orgonás János k.; István diák k.; Asztaljártó Imre k.; Asztaljártó Márton k.; Mészáros Lukács k.; Akaljártó Márton; Szűnigető Máté; Szűcs (Szócs) Tomás k.; Kapás Mihály; Taligás László; Harangozi Máté; Gombás (?Gömbös?) Bernát k.; Rombás Simon k.; Szekeres Kelemen, meghalt; Szijártó Antal k.; Korcsolás Fábán; Dóc (Dúc, Dúci) Mihály; Korcsolás Gergely k.; Rombás István; Mészáros János; Fábán fia; Mészáros Gyurkó; Mészáros Fábán testvére.

Mindszent-utca (mahalle-¹ Mindžend-úca):

Mészáros János k.; Molnár János k.; Molnár Kis Ferenc k.; Tótfűsűjártó (?Tót Fűsűjártó?) Pál k.; Tód (Tót) Balás; fia: szűnigető (szénégető); Fazakjártó Lőrinc k.; Mészáros Gergely k.; Szalai Dimitri; Kapás János; Fodor János k.; János Ferenc; Nagy János k.; Busai Tomás; Gombás (?Gömbös?) Imre k.; Csaplár Mátyás; Molnár Simon k.; Tód Máté k.; Tód Bódizsár; Tód Tomás k.; Taligás Gergely k.; György Kovács k.; Szűcs Párkas k.; Bányai István k.; Paizsjártó András k.; Sós Gáspár k.; Sós Imre.

Szombathely (mahalle-¹ Sonbáthel):

Tód Máté k.; Kun Mihály k.; Nagy Imre; Kovács Petri; Csaplár István k.; Tód Bálint k.; Szűcs Petri k.; Erszénjártó Imre; Szijártó Antal k.; Kapás Gáspár k.; Dávid Mátyás; Szűnigető Miklós; Szabó István k.; Tód János; Horvát János; a budai bírák tolmácsa; Mészáros Benedek; Simonyi Antal; Péter Máté k.; Fekete Dijenös (Dénés) k.; Mészáros Petri k.; Gergöl Orbán (Adrián); Nagy István k.; Pápa János k.; Varga Balázs k.

Szent Pál-utca (mahalle-¹ Sen Pál úca):

Szabó Márton k.; Péterfi Bálint k.; Nagy Alberd k.; Posztós György k.; Kocsi János k.; Tót Márton k.; Simontornai Lőrinc k.; Vörös György k.; Szabó István k.; Nemes Máté k.; Bíró Ferenc; Farkas András k.; Szabó Mihály k.; Józsa (Buza?) Pál k.; Naszádos Tomás; Szabó Miklós k.; Mészáros Imre k.; Barbil Albert k.; Bakoni Bálint; Asztaljártó Ambrus k.; Domokos Ambrus k.; fia: Domokos k.; Asztaljártó János k.; Tót András; Borfgető Boldizsár; Bornemisszai György; Szűnigető Bálint; Csaplár Ambrus; Csaplár Sebestyén; Borilbás (Barnabás) Mátyás k.; Sörös (?) János; Sörös (?) Lőrinc k.; János diák k.

Ötvös-utca (mahalle-¹ Ötvös-²uça) :

Sörös (?) Jakab k. ; Sörös (?) János k. ; Ács János ; Fekete János k. ; Csaplár Markó k. ; Óbudai Ferenc k. ; Varga András k. ; Ecsel (?) János k. ; Varga Imre ; Színigető Lázár.

Zsidó-utca (mahalle-¹ Židō-²uça) :

Esztergás Dimitri k. ; Színigető Mátyás ; Petre György k. ; Taligás Gergöl k. Varga Bertalan k. ; Szalai János k. ; Bányai Tomás ; Koroklás Alberd k. ; Varga Imre ; Korcsolás Jakab k. ; Kerekáros Boldizsár.

Szent Péter martir-utca (mahalle-¹ Sen Petre martür²-uça), Budün varoşban³) : Csergedi (?Hergedi?) Petri k. ; Csábrági István ; Kalmár János ; Vas Antal k. ; Antal Márton k. ; Taksond Imre k. ; Szekeres Borbás ; Rákáni Mihály k. ; Bó (?) Albert k. ; Molnár Borlobás (Barnabás) k. ; Barbil Gáspár ; Mocsa Ferenc ; Tót Mihály ; Cikei György k. ; Gonda (?) Ambrus k. ; János diák ; Tót Ferenc ; Pál bró ; Sörös István ; Kis Imre ; Barás (?) Tomás ; Kenyerős Kristóf ; Cselh Petri ; Gergöl diák ; Lengyel János ; Palodai (Palotai) Ferenc : Váradról jött ; Balás diák : ugyanonnan jött.

Zsidó mahalle vagy Zsidó-utca (mahalle-¹ jehudijān, nām-¹ diger Židō uça) :

Jesza, Izrael fia k., nős ; David, Iszak fia, k., nős ; fia : Iszak, nőtlen ; Szelimun (Szülejman) Eljakim k., nős ; fia : Múszí, nőtlen ; Iszak, Múszí fia, k., nős ; fia : Múszí, nőtlen ; testvére : Hajim, nőtlen ; Jona mészáros, Szelimun fia, koldus, nős ; fia : Szelimun, nőtlen ; Avraham, Juszuf fia, a dzsemaat kethüdája, nős ; fia : Szimun, nőtlen ; testvére : Juszuf, nős ; Arsylan, Pinhasz fia, nős ; Hajim, Naszan (Nathan) fia, nős ; Efraim, az előbbinek fia ; Múszí, Iszrail fia, nős ; fia : Iszrail, nőtlen ; Arsylan, Szelimun fia, nős ; fia : Múszí, nőtlen ; testvére : Szelimun, nőtlen ; Samson, Arsylan fia, nős ; fia : Iszak, nőtlen ; testvére : Avraham, nőtlen ; Juszuf, Iszmail fia, nős ; fia : Avraham, nőtlen ; Iszak, Juszuf fia, nős ; Jantov (Jomtov), Hajim fia, nős ; Szanse, Bíke (?) fia, nős ; fia : Bíke (?) nőtlen ; Szimon, Mejir fia, nős ; Juszuf, Lezer fia, nős ; Szimon, Arsylan fia, nős ; Szelimun, Jakub fia, nős ; fia : Jakub, nőtlen ; Kurd, Szanse (?) fia, nős ; fia : Janusz, nőtlen ; testvére : Szalikmun (Seligman), nőtlen ; Szotka (?), Múszí fia, nős ; Majse, Oszman fia, nős ; fia : Jehudi, nőtlen ; Avraham, Múszí fia, meghalt ; fia : Múszí, nőtlen ; Múszí, Baruh fia, nős ; Avraham, Barke (?) fia, nős ; Jakub, Elias fia, nős ; Szelimun : Menahem fia, nős ; Jakub, Iszmail fia, nős ; Juszuf, Szelimun fia, nős ; Múszí, Johonan (Johanan) fia, nős ; Iszak, Mejir fia, nős ; fia : Jakub, nős ; Smoel, Iszak fia, nős ; fia : Mejir, nőtlen ; Avraham, Szelimun fia, nős ; fia : Efraim, nőtlen ; testvére : Szelimun, nőtlen ; Baruh, Múszí fia, nős ; Oszman, Arsylan fia, nős ; fia : Múszí, nős ; David, Szelimun fia, nős ; Efraim, Hajim fia, nős ; Jakub, Danial fia, nős ; Jona, Múszí fia, nős ; Gumprech (Gumprecht), Kajfes fia, nős ; fia : Kajfes, nőtlen ; testvére : . . . . . nőtlen ; Avraham orvos, nős ; Múszí, Jehudi fia, nős ; Janke Szabel ? fia, nős ; Vilszek (?), Iszrail fia, nős ; Baruh, Jakub fia, nős ; Múszí, Hajim fia, nőtlen ; testvére : Naszan (Nathan), nőtlen ; Juszuf, Avraham fia, nős.

Vendég-zsidók (Újonnan betelepettek) :

Johusa : isztanbuli, nős ; Arham : isztanbuli, nős ; Jakub : belgrádi, nős ; Abiram : belgrádi, nős ; Múszí : isztanbuli, nős ; David : kavalai, nős ; Abraham : kavalai, nős ; Jakub : szemendrei, nős ; Pinhasz : filibei (filippopoliszi), nős ; Abraham : szaloniki-i, nős ; Arsylan : filibei, nős ; Iszak : szaloniki-i, nős ; Juszuf : viddini, nős ; Vifesz (Vivesz) : edirnei, nős ; Szelimun : brusszai, nős ; Juszuf : monasztiri, nős ; testvére : Múszí, nős ; Múszí Mejir, nős ; Eszrut : kavalai, nős ; Naszan : isztanbuli, nős ; Szandor : szaloniki-i, nős ; Jakub : viddini, nős ; Beszail (Becalel) : viddini, nős ; Naszom : isztanbuli, nős ; Iszmail : isztanbuli, nős.

A »koptok« (mahallei-¹ kiptijān), a Duna mellett :

a) *Tódor kenéz dzsemaatje* : (Todor kenéz) fia : Bernat, nőtlen ; Radics Bozsdar,⁸) nős ; fia : Radoszav, nős ; Nedelko Dimitri, nős ; Isztepan (Sztepan) Dimitri, nős ; Marko Gudín, nős ; Isztepan Jovan, nős ; fia : Jovan, nőtlen ; Jovan Nikola, nős ; fia : Andrija, nőtlen ; Adics Dimitri, nős ; Petri Jako, nős ; Jovan Isztepan, nős ; Jako Petre, nős ; Radics Jako, nős ; Isztojan Tokil (?) ; Petrejo (?), Toder fia ; Lina : özvegyasszony.

b) *Levinke* (?), *Dobronya katona fia dzsemaatje* : Nikola Jalit, nős ; Sahin : Dragovik fia, nős ; Novak Isztepan, nős ; fia : Osztojan, nőtlen ; Marko Rarko (?),

nős; Isztepan Radoszav, nős; Jovan Isztepan, nős; Margita: özvegyasszony; David Szovik.

c) *Mohamedán hitűek dzsemaatje*: Juszuf, Abdullah fia; Musztafa, Abdullah fia; Szinán, Abdullah fia; Perváne, Abdullah fia; Hurrem, Abdullah fia; Musztafa, Abdullah fia.

d) *Egy másik, megnevezetlen dzsemaat*: Novik (Novity) Jovan, nős; Karagöz (*fekete szemű) Abdullah, nős; testvére: Vaszil, nős; az előbbieket testvére: Niko, nős; testvére: Rarik, nős; Barakman (?) Novik, nős; Joanna: özvegyasszony.

e) *Egy másik, megnevezetlen dzsemaat*: Togan, Adravics fia, nős; Toplik (?) Marko, nős; atyja: Markó, nős; fia: Dora (Dura), nőtlen; Bogdan Adravics, nős; Radics Kabonil (?), nős; Radics, nős; Vuk, nős; Miklós, nős; Korda topcsi (tüzér), nős.

Mohamedánok [mohamedán kiptik] dzsemaatje: Hüszein, Abdullah fia; Karagöz, Abdullah fia; Perváne, Abdullah fia; Kilidzs, Abdullah fia; Sáhín, Abdullah fia; Ralman, Abdullah fia; Ferhad, Abdullah fia; Kurd, Abdullah fia.

AZ 1547-İK ÉVI PESTI ÖSSZEÍRÁS.

Búza-piac (mahalle-¹ búza-piac):

Disznós László; Pál Máté; Rigós György; Könyei Benedik; Nagy Alberd; Kalmár László; Kalmár Mihály; Kalmár János; Fördös Antal; Nagy Albertin; Barbil Antal; Kun György; Mihály diák; Nagy Petri; Fekete Ferenc; Horvát Mihály; Ercsi Ambrus; Nyakas (?) Gergöl; Simonyi Máté; Taligás Ambrus.

Bécsi-utca (mahalle-¹ Beč-uča):

Komárdi Simon; Talaján (?Talján?) Ferenc; Szabó György; Mészáros Gáspár; Kudar (?) Mihály; Varga György; Galibás András; Baranyai Mátyás; Hamzai (?Csemzei?) Mihály; Mészáros György; Virág Gál; Mészáros Linardo; Hegedüs István.

Szent Péter-utca (mahalle-¹ Sen Petre-uča):

Tót Miklós; Bogdán Ferenc; fia: György; Kis János; Mártó András; Bakonyi Albert; Borígető Ferenc; Ács Pál; Deli Eliás; Deli Ambrus; Koval Mihál; Taligás Ferenc; Lánár Balás; Nyíró Petre; Keleviz (?) Petre; Horvát Lukács; . . . . György; Borígető Lőrinc; Taligás Ambrus; . . . . Sebestyén; Rác Borbás; Szabó János; Váli Gergel.

Hatvani-utca (Hatvan-uča):

Taligás András; Asztaljártó Benedek; Szakmári Ferenc; Pasztós (Posztós) Lőrinc.

Zsidó-utca (mahalle-¹ Židō-uča):

Ötvös Eliás; Nagy Kelemen; Paks Imre; Tábori János; Vig Lőrinc; Kelemen diák; Lator Lőrinc; Ercsi Balázs; Petri diák.

Cegléd-mahalle:

Nagy Együd; Macsáni Mátyás, fia: Imre.

Szent Miklós-utca (mahalle-¹ Sen Miklōš uča):

Dimitri diák; Mészáros Lavus (Lajos); Nagy Tomás; Szabó Jakab.

Circulus-utca (mahalle-¹ Čirkulus-uča):

Szarkusz (?) Dávid; Kis Miklós; István diák; Szabó András.

Nagy-utca (mahalle-¹ Nak uča):

Deli János; Nagy Alberd; Varga Gergöl; Kalmár György; János kovács; Kis Ágoston; Dolnai (Tolnai) Dimitri; Gergely kovács; Sánta Petri; Antal Sebestyén; Diós György; Galibás Bálint; Galibás István; Kordulás Márton; Nagy Gergely; Bors István; Oláh Simon; Torma Balázs; Vásáros (Vasárus?) Balázs; Seres (?) Pál; Kis Ambrus; Kalmár Imre; Kalmár Márton; András bíró; Szabó Márton; Tót Tomás.

Szil-utca (mahalle-¹ Sil uča):

Szijártó Tomás; Taksoni Ferenc; Kalsós Dimitri; Gyáros (?) Gergöl; Máté kovács; Asztaljártó Benedik; Szűcs (Szócs) Ferenc; Bors Ferenc; Csöbrös László; . . . . Balázs; Bolga (?) Mátyás; Csévi Bálint; Illei Antal; Magyar János.

AZ 1580-İK ÉVI BUDAI ÖSSZEÍRÁS: *)

Keresztények:

Filep Mihály; fia: Miklós, nőtlen; Antal János; Varga János; Asztaljártó Mátyás; Naszádos Márton; Nagy András; Szűcs Ferenc; Bánó (?)¹⁰ Antal; Balik¹¹) (Balog) Benedek; Nagy István; Szabó Gergely, kalmár;¹²) Oláh István:

Berber¹⁸) Menhár; Berber¹⁹) Mátyás; Dimitör (Dömötör) Ferenc; Nagy Benedek; fia: Gyurkó, nőtlen¹⁴); Sánta Petri; Ötvös¹⁵) János; fia: János, nőtlen¹⁴); Szabó György; Kis András; Mészáros Bálint; Lőrinc diák; Mészáros Tomás; Pozsoni¹⁶) György; Csontos Ferenc; . . . .¹⁷); Kannajártó Miklós; Míró¹⁸) (Mérő) János; Péter¹⁹) (?) Mihály; Mónár Ferenc; Taráni²⁰) (?) Petri; fia: György, nőtlen¹⁴); Tót²¹) György; János Gergely; Kapás Tomás; Szakács János; Horvát György; Feketi (Fekete) István; fia: Mihály, nőtlen¹⁴); Mészáros Tomás; Mészáros Gergely; Bodáni²²) Mátyás; Szücs Bódizsár; Bagyi²³) Pál; Nagy Bálint; Szabó Márkus; Szabó András; Tódkér²⁴) (?) Mihál; Patkós²⁵) Antal; Nagy Lőrinc; Kasáni²⁶) (?) Albert; fia: Gyurkó, nőtlen¹⁴); Tarháni²⁷) (?) András; Kővágó János; László Kovács; Berber Petri²⁸); fia: Palkó, nőtlen¹⁴); Csontos Márton; fia: Gergely, nőtlen¹⁴); fia: István, nőtlen¹⁴); Órás Tomás; Kasáni²⁹) Gáspár; fia: János, nőtlen¹⁴); Tót Miklós; János diák; Máté diák; Berber³⁰) János; Zsimon³¹) (Simon) Gergely; Takács³²) (Bakács?) Benedek; Gyökös³³) Benedek; Kő³⁴) András; Tót János; Palásti Simon; Sánta Sebestyén³⁵); . . . .³⁶) Jakab; Kutasi³⁷) István; Esztergáros Ferenc; Rózsa Gáspár; Szücs János; Sebestyén³⁸) Szücs János; Kis³⁹) Imre; Tetem⁴⁰) (Tétém) Gáspár; Lengyel⁴¹) Mihály; Lengyel⁴¹) Adán⁴²) (Ádám); fia: János, nőtlen¹⁴); Karácson Tomás; fia: János, nőtlen¹⁴); Iveseg Ferenc; fia: István, nőtlen¹⁴); Nyíró⁴³) Simon; Mészáros Albert; Péter⁴⁴) Gergely; Mészáros Ambrus; fia: Gáspár, nőtlen¹⁴); Csontos Imre; Kalmár Dániel⁴⁵); Mészáros Márton; Tisza Sebestyén; fia: Márton, nőtlen¹⁴); fia: János, nőtlen¹⁴); Német⁴⁶) János; Buda (Boda) Ferenc; Forgács Balás; Kalmár Balás; Mészáros Benedek; Lantos János; Berber⁴⁷) Miklós; fia: Albert, nőtlen¹⁴); Kalmár Gergely; Kendafi⁴⁸) Lukács; Szabó Gergely; Berber⁴⁹) Adán⁵⁰); fia: István, nőtlen¹⁴); Szücs Benedek; fia: János, nőtlen¹⁴); Berber⁴⁹) György; Berber⁴⁹) Tomás; Berber⁴⁹) Pál; fia: János, nőtlen¹⁴); Szakács András; fia: István, nőtlen¹⁴); Tót István; Hordí (?) András; Iveseg Máté; fia: István, nőtlen¹⁴); Szabó Gál⁵¹); Nagy Ambrus; Varga Tomás; Józsa Alberd; Nagy János; Berber⁴⁹) Bálint; Balás diák; Nyíró⁵²) (?) Balás; Simon Mihály; Somogyi Miklós; Tomori György; fia: István, nőtlen¹⁴); Éliás⁵³) Kovács; Fekete Mihály; Silizi⁵⁴) (Szelizi?) Bálint; fia: János, nőtlen¹⁴); Kinyerös⁵⁵) Ambrus; Bertalan János; fia: Lőrinc, nőtlen¹⁴); Csonka György; Szakálos Kálmán⁵⁶); Györki (Gyürki) István; Tót Simon; Varga Mihály; fia: Dienös, nőtlen¹⁴); Berber⁵⁸) Izseiás; Szőke János; Buta⁵⁹) Sebestyén; Mónár Sebestyén; Nagy Ágoston; Kerekjártó Petri; fia: János, nőtlen¹⁴); Adorján István; Feketi⁶⁰) (Fekete) Mihály; Feketi⁶⁰) Gergely; Mónár Benedek; Mosó Mátyás; fia: Lőrinc, nőtlen¹⁴); Csákvári János; Mónár Bálint; Mónár Simon; fia: Mihály, nőtlen¹⁴); . . . .⁶¹) Benedek; fia: Benedek, nőtlen¹⁴); Nagyfejű⁶²) Mihály; fia: Pál, nőtlen¹⁴); Mónár István; Mónár Dimitri⁶⁴); Tót Márton; fia: István, nőtlen¹⁴); fia: Gergel, nőtlen¹⁴); Mónár Antal; Berber⁶⁶) Mihály; Mónár Ozsvát; Körözi⁶⁶) János; Tűjártó⁶⁷) Ferenc; Etvös⁶⁸) (Ötvös) János; Kados György; Etvös Benedek; Buki⁶⁹) János; Dimitri⁷⁰) diák; Taksend⁷¹) Imre; Nagy Albert; Szücs Kristóf; Tapolcsáni Benedek; Pápai⁷²) János; Győr⁷³) (Kör) diák; Lencse Balás; Bozsik⁷⁴) István; Becsi János; Marosi Balás; Szalai⁷⁶) Tomás; Petrefi⁷⁶) Orbán; Körös⁷⁷) Lőrinc; Tót Gergely; Gyöngé⁷⁸) István; Varga Máté; Tót András; Sánta István; Kasáni⁷⁹) György; Sebestyén Balás; Olasz György; Pozsoni⁸⁰) András; Gál János; Körösi⁸¹) Sebestyén; Parlag Alberd; Sebestyén Petri; Szitás⁸²) Imre; Asztaljártó Tomás; Alföldi⁸³) (Alföldi) Balás; Orbonász⁸⁴) András; Botonász⁸⁵) János; Kendafi⁸⁶) (?) Gáspár; Varga Ferenc; Tolnai Balás.

Zsidók:

Ismail⁸⁷) Abraham⁹⁴); Hajim David; Arsylan Ahron (Áron); Nahu (?) Suha (?) ; Múszí⁸⁸) Eliezer; Jakob kethüdá; Hajim Arsylan; Szincha Jakel⁸⁹); fia: Arsylan, nőtlen¹⁴); fia: Hajim, nőtlen¹⁴); Hajim Múszí⁸⁸); fia: Múszí, nőtlen¹⁴); fia: Iszak, nőtlen¹⁴); Hajim, Hiskija fia⁹¹); testvére: Szimun; nőtlen¹⁴); Múszí: papasz (pap); Juszuf, Abraham fia; Múszí Petri⁹³); fia: Iszak, nőtlen¹⁴); Aszlan (Arszlan) Monahem; Mejir Szimun⁹⁶); Monahem Aszlan; Mejir fia: Szimun; testvére: Dzsuspa⁹⁶); Mordochaj Szimun⁹⁷); Múszí⁹⁸) Hajim; Mejir Múszí⁹⁸); testvére: Pirma⁹⁹) (?) ; Kohen: kaszap (mészáros); Gedaliya¹⁰⁰) Abraham; fia: Múszí, nőtlen¹⁴); Gerson Múszí⁹⁸); Juszuf: dzsamszsi¹⁰²) (üveges); Iszak Mor-

dochaj; fia: Mordochaj, nőtlen¹⁴); Múszí Ilia (Elia); fia: Elisa¹⁰³), nőtlen¹⁴); Abraham Eljakim; Juszf Múszí⁹⁸); fia: Mejir, nőtlen¹⁴); fia: Múszí⁹⁸), nőtlen¹⁴); David: Múszí mészáros fia¹⁰⁴); Múszí: hekim¹⁰⁶ (orvos); Abraham: orvos¹⁰⁰); fia: Iszreil, nőtlen¹⁴); Abraham Juszf; Jakob Petri¹⁰⁸); Ahron Múszí¹⁰⁹); Szimujil¹¹⁰) Juszf; Aszlan Juszf; Abraham Samsun¹¹¹); Simon Iszak; Hajim Samsun¹¹¹); Jakob Aszlan; fia: Arsztan, nőtlen¹⁴); fia: Hadin (?), nőtlen¹⁴); Efraim Danial; Múszí¹⁰⁹) Hajim; Jakob Hajim¹¹²); Kostil¹¹³) (?) Naftali; Abraham Juszf; fia: Juszf, nőtlen¹⁴); Szimujil¹¹⁰) Juszf; Josa Hajim¹¹⁴); David: pap; Noah Szalamun; Aser Szalamun; Jakob Ezrejil¹¹⁶); Isreil¹¹⁸) Aser; fia: Múszí¹¹⁷), nőtlen¹⁴); Akiva¹¹⁹) (Akiba) Abraham; Mejir Szalamun; Manisz (Matisz) Kopel¹²⁰); Eliezer David; Hajim David; Juszf Naluman¹²¹); Abraham Iszak¹²²); Zegir¹²³) (?) esztergomi; Petre¹²⁴) kuvini (kevei); Múszí¹¹⁷) Todorosz fia: Todorosz, nőtlen¹⁴); Szimujil Muszi¹¹⁷); fia: Múszí¹¹⁷), nőtlen¹⁴); Ahron Juszf; Saul: kethüdá: Abraham: pap.

A »koptok« (cigányok) dzsemaatje:

Hüszev, Abdullah fia csoportja (bölük):

A nevezett; fia: Ferhad, nőtlen¹²⁵); Sáhín Abdullah; Ibrahim Sáhín; másik Ibrahim Abdullah; Hüszein Abdullah; Perváne Abdullah; Mehmed Abdullah; fia: Ibrahim, nőtlen¹⁴); Kunit (Kumič)¹²⁷) Jákó; Bene Ferenc; Mátyás Ferenc; Musztafa Abdullah; Ibrahim Abdullah; Szakallu (szakállas) Musztafa; Dzsafer Abdullah; Rüstem, Hidir fia¹²⁸); Bajramlu, Dzsafer fia¹²⁹); Timur, Perváne fia¹³⁰). — (Összesen) 16 ház.

Szinán kethüdá bölükje: A nevezett¹³¹); Músza, Szinán fia; Kurd, Abdullah fia; Musztafa, Abdullah fia; Ridván, Abdullah fia; Memi¹³²), Abdullah fia; Szefer, Abdullah fia; fia: Ibrahim, nőtlen¹⁴); Sziulejman: pazar-i (pazarli); Musztafa, Kurd fia¹³⁴); Oszman, Musztafa fia; Memi¹³²), Ferhad fia; az ötvös (kujumdzsu)¹³⁵) Haszan; Hüszein, Abdullah fia; Dönmedi (?Dogdu?), Ali fia; Musztafa, Abdullah fia; Sabán, Kurd fia; Malkodzs, Abdullah fia; Szinán, Malkodzs fia; Hudáverdi, Malkodzs fia; Ali, Abdullah fia; Hüszein, Abdullah fia; Musztafa, Hüszein fia; . . . . ., Abdullah fia¹³⁶); Dzsafer, Perváne fia; Hüszein, Abdullah fia; fia: Ramazan, nőtlen¹⁴); Hüszein, Kara Ali fia; Musztafa, Kara Ali fia; Fáik, Ali fia; Sabán, Ali fia; Kurd, Musztafa fia; Ibrahim, Musztafa fia; néma (dilsziz)¹³⁸) Abdullah; Ahmed, Abdullah fia; Ibrahim, Abdullah fia; Musztafa, Ali fia; Tas Haszan; Hízir¹³⁹), Abdullah fia; . . . . .¹⁴⁰) Ibrahim; Iszmail, Abdullah fia; a hóhér (džellad) Haszan. — (Összesen) 40 ház.

Memi¹⁴¹) Perváne bölükje: a nevezett; Dervis, Veli fia; Bokdzsi, Abdullah fia; Malkodzs Abdullah; Perváne Ajdin; Kilidz¹⁴²) Abdullah; Ömer Abdullah; Haszan Ali; Bektas Abdullah; másik Bektas Bali; Musztafa, Abdullah fia; Oszman Perváne; Hidir, Abdullah fia; Sáhín Ali; másik Oszman Perváne; Szefer, Abdullah fia; Ramazan Musztafa; Ramazan Bektas; Arsztan Redzseb; Redzseb Abdullah; Haszan Abdullah. — (Összesen) 21 ház.

Másik dzsemaat: Szafi baba; Ali, Szafi fia; Hüszein, Szafi fia; Musztafa; Tekim (orvos); Memi¹⁴¹), Musztafa fia; Szinán, Musztafa fia; Hüszein Musztafa; hírjáki Musztafa. — (Összesen) 5 ház.

AZ 1580-IK ÉVI ÓBUDAI ÖSSZEÍRÁS.

Tót László; Máté Ferenc; Budai Petri; Farkas Ferenc; Bácsi¹⁴³) Máté; Bácsi¹⁴³) Bertalan; Tinye¹⁴⁴) (Tinnye) Balázs; fia: Mihály, nőtlen¹⁴); Ilnár (Iénárd) Benedek; fia: Albert, nőtlen¹⁴); Keszi János; Szenlilek¹⁴⁶) (Szentlélek) Dénös; fia: Lukács, nőtlen¹⁴); Nagy János; Tót Gáspár; Tót Pál; . . . . .¹⁴⁷) Kálmán; Berecski (Berecki) Benedek; Dimitri András; Hajós¹⁴⁸) Albert; Máté¹⁴⁹) András; fia: János, nőtlen¹⁴); fia: Ferenc, nőtlen; Kaszdi¹⁵⁰) (Gazdik) Imre; Bujáki (?) Albert; . . . . .¹⁵²) Jakab; fia: Gergely, nőtlen¹⁴); Nagy Albert, Csiki¹⁵³) István; Dirabon (Darabant) Balázs; fia: Diraband Gergely; Dancsi János; fia: János, nőtlen¹⁴); Ercsi Gáspár; fia: Mihály, nőtlen¹⁴); fia: Gergely, nőtlen¹⁴); Héregi¹⁵⁵) (?) János; fia: Gergely, nőtlen¹⁴); fia: Jakab, nőtlen¹⁴); Nagy Máté; fia: Nagy János; testvére: Orbán; Molnár András; fia: Lukács, nőtlen¹⁴); Takács¹⁵⁶) Petri; fia: Izsejás¹⁵⁷), nőtlen¹⁴); Jónás (?Tomás?) Pál¹⁵⁸); Gergely Dimitri¹⁵⁹); fia: Balázs, nőtlen¹⁴); Mészáros János; Mihály . . . . .¹⁶⁰), nőtlen¹⁴);

Asztaljártó Márton¹⁶¹); Kántor Benedek; fia: János, nőtlen¹⁴); Sipos¹⁶²) Pál; fia: Jakab, nőtlen¹⁴); Barád Petri¹⁶³); fia: István; Tetis¹⁶⁴) Ferenc; Tetis¹⁶⁴) Imre; Márton bfró; fia: Mátyás, nőtlen¹⁴); Fábrián Márton; fia: Balázs¹⁶⁶), nőtlen¹⁴); fia: Gergely, nőtlen¹⁴); Kis György; fia: Lukács, nőtlen¹⁴); fia: Mátyás, nőtlen¹⁴)¹⁶⁷); Balla Jakab; ...¹⁶⁸) Benedek; fia: János, nőtlen¹⁴); Tót István; Kis Tomás; fia: Bódizsár, nőtlen¹⁴); Botka Antal; Somogyi László; fia: Miklós, nőtlen¹⁴); Szabó Lőrinc; Mészáros István; fia: István, nőtlen¹⁴); fia: Imre, nőtlen¹⁴); Sebestyén Kovács; fia: Simon, nőtlen¹⁴); Bertalan mester; fia: János, nőtlen¹⁴); fia: Gáspár, nőtlen¹⁴); Mézes (?) László; Dajka¹⁷⁰) Gáspár; fia: Lukács, nőtlen¹⁴); Masó¹⁷¹) (Mosó?) Petri; Csontos Mátyás; fia: Lukács, nőtlen¹⁴); Deme¹⁷²) Balázs; testvére: István, nőtlen; Kalandáni¹⁷³) (?) Ferenc; fia: Simon, nőtlen¹⁴); fia: János, nőtlen¹⁴); Kövér Antal; fia: Ferenc, nőtlen¹⁴); Nagy Tomás; fia: János, nőtlen¹⁴); fia: Tomás, nőtlen¹⁴); Mézes (?) Balázs; testvére: Mézes (?) Mihály, nőtlen¹⁴); Sebestyén Lőrinc; fia: Pál, nőtlen¹⁴); Kerékjártó Simon; Dömös¹⁷⁵) Pál; Bicskei¹⁷⁶) Balázs; fia: Máté, nőtlen¹⁴); Nagy Balázs; fia: Nagy Gergely¹⁷⁷), nőtlen¹⁴); fia: Ferenc, nőtlen¹⁴); Nímöt¹⁷⁸) (Német) Petri; fia: Mikó¹⁷⁹), nőtlen¹⁴); Járfás (Gyárfás) András; fia: Mihály, nőtlen¹⁴); Szencsi (Szenci) Bálint; Mészáros Mátyás; fia: István, nőtlen¹⁴); fia: Gáspár, nőtlen¹⁴); ...¹⁸⁰) János; Fekete¹⁸¹) (Fekete) István; Halász Lukács; Szűcs Petri; Molnár Gáspár; Lánár (Lenárd) Gergely; Mátyás bíró; fia: István, nőtlen¹⁴).

JEGYZETEK A FÜGGELÉKHEZ.

¹⁾ A »k« betű (a török »kapu« rövidítése, az eredeti szövegben isszókezdő kaf) azt jelzi, hogy az illető kapu-adót fizetni köteles.

²⁾ Azonos a Salamonnál (III. 347. l.) Budán 1436-ban szereplő Barathy névvel?

³⁾ Azonos-e az 1426-ban szerepelt Mazarath névvel? Rupp i. m. 146. l.

⁴⁾ Magyar helynevekből -i képzővel képzett tulajdonneveket (családneveket) a törökök sokszor -i képző nélkül jegyeznek fel.

⁵⁾ A mai Tétény község nevének is török írásmódja.

⁶⁾ A török defter-író a »martir« szót »marton«-nak írta; valószínűleg tisztázatlan közben támadt elírás.

⁷⁾ A város jelentése a törökben: várfalon kívül fekvő telep.

⁸⁾ Ahol két név jelöl meg egy személyt, a második név az apa neve.

⁹⁾ Szükségesnek tartjuk ezt az összeírást is közölni, noha azt Velics Antal már kiadta (Magyarországi török kincstári defterek, Budapest 1890, II. 531. s köv. l.). Olvasásbeli lényegesebb eltéréseit jegyzetben mindig jelezzük.

¹⁰⁾ Velicsnél: Pató.

¹¹⁾ Velicsnél: Palik.

¹²⁾ Velics a »kalmár« szót nem adja.

¹³⁾ Velicsnél: Bezér.

¹⁴⁾ Velics nem közli, hogy a nevezett nőtlen.

¹⁵⁾ Velicsnél: Odos.

¹⁶⁾ Velicsnél: Boros.

¹⁷⁾ Olvashatatlan, mert a tulsó oldalon vastagon festett tundra tintája átütött és az írást elmosta. Velicsnél: Ecsén Izsák.

¹⁸⁾ Velicsnél: Mitros.

¹⁹⁾ Velicsnél: Banád.

²⁰⁾ Velicsnél: Parádi.

²¹⁾ Velicsnél: Simon.

²²⁾ Velicsnél: Bodaki.

²³⁾ Velicsnél: Jáki.

²⁴⁾ Velicsnél: Bodaki.

²⁵⁾ Velicsnél: Pajkos.

²⁶⁾ Velicsnél: Tasádi.

²⁷⁾ Velicsnél: Tarcsáni.

²⁸⁾ Velicsnél: Beréz Pál.

²⁹⁾ Velicsnél: Kasadi.

³⁰⁾ Velicsnél: Beréz.

³¹⁾ Velicsnél: Tesnog.

³²⁾ Velicsnél: Bikács.

³³⁾ Velicsnél: Koszorus.

³⁴⁾ Velicsnél: Kun.

³⁵⁾ Velicsnél: Benedek.

³⁶⁾ Velicsnél: Kánya.

³⁷⁾ Velicsnél: Kopásti.

³⁸⁾ Velicsnél: Sziget.

³⁹⁾ Velicsnél: Lékés.

⁴⁰⁾ Velicsnél: Németi.

⁴¹⁾ Velicsnél: Sebestyén.

⁴²⁾ Velicsnél: Albert.

⁴³⁾ Velicsnél: Bfró.

⁴⁴⁾ Velicsnél: Litkér.

⁴⁵⁾ Velicsnél: Temén.

⁴⁶⁾ Velicsnél: Dénes.

⁴⁷⁾ Velicsnél: Peréz.

⁴⁸⁾ Velicsnél: Fandaki.

⁴⁹⁾ Velicsnél: Berecz.

- ⁵⁰) Velicsnél: Adorján.
⁵¹) Velicsnél: Gáspár.
⁵²) Velicsnél: Bíró.
⁵³) Velicsnél: Illés.
⁵⁴) Velicsnél: S... berti.
⁵⁵) Velicsnél: Tengerös.
⁵⁶) Velicsnél: Kelemen.
⁵⁸) Velicsnél: Berez.
⁵⁹) Velicsnél: Bata.
⁶⁰) Velicsnél: Füleki.
⁶¹) Velicsnél: Halász.
⁶²) Velicsnél: Nagy Károly. Az
 azután következő „Mihály” külön sze-
 mélynek van feltüntetve.
⁶⁴) Velicsnél: Demjén.
⁶⁵) Velicsnél: Berez.
⁶⁶) Velicsnél: Körödi.
⁶⁷) Velicsnél: »T... jártó».
⁶⁸) Velicsnél: Etves.
⁶⁹) Velicsnél: Bódi.
⁷⁰) Velicsnél: Demjén.
⁷¹) Velicsnél: »Takas...».
⁷²) Velicsnél: Szabadi.
⁷³) Velicsnél: György.
⁷⁴) Velicsnél: Borik.
⁷⁵) Velicsnél: Szaladi.
⁷⁶) Velicsnél: Peterdi.
⁷⁷) Velicsnél: Koris.
⁷⁸) Velicsnél: Gyönke.
⁷⁹) Velicsnél: Kasadi.
⁸⁰) Velicsnél: Bozóki.
⁸¹) Velicsnél: Körösztí.
⁸²) Velicsnél: Szentés.
⁸³) Velicsnél: Alkodi.
⁸⁴) Velicsnél: Bornobás. — Az
 »orbonász» jelentése: epiroszi. (Nyelv-
 történeti Szótár II. 1132., Oklevélszótár
 713. 1.)
⁸⁵) Velicsnél: Barnabás.
⁸⁶) Velicsnél: Kantadi.
⁸⁷) Velicsnél: Iszrael.
⁸⁸) Velicsnél: Mózes.
⁸⁹) Velicsnél: Banek.
⁹¹) Velicsnél: Hajm Hiszkija.
⁹²) Velicsnél: József Abrahám.
⁹³) Velicsnél: atyja Mózes.
⁹⁴) Ahol két név jelöl meg egy
 személyt, a második név (ugyanúgy, mint
 a mohamedán vagy keleti keresztény
 neveknél) az apa neve akkor is, ha ez
 — az eredeti szöveghez híven — nincs
 is külön feltüntetve.
⁹⁵) Velicsnél: Simon.
⁹⁶) Velicsnél: József.
⁹⁷) Velicsnél: Simon.
⁹⁸) Velicsnél: Mózes.
⁹⁹) Velicsnél: Pál.
¹⁰⁰) Velicsnél: Abdullah.
¹⁰²) Velicsnél: József H.
¹⁰³) Velicsnél: Élia.

- ¹⁰⁴) Velicsnél: Dávid Mózes
 (kasszáb) mészáros.
¹⁰⁵) Velicsnél: Mózes Helkim.
¹⁰⁶) Velicsnél: Abrahám Helkim.
¹⁰⁸) Velicsnél: atyja Jákob.
¹⁰⁹) Velicsnél: Mózes.
¹¹⁰) Velicsnél: Sámuel.
¹¹¹) Velicsnél: Simon.
¹¹²) Velicsnél: Jakab, Hajm (két
 személy).
¹¹³) Velicsnél: K.
¹¹⁴) Velicsnél: B. Hajm.
¹¹⁵) Velicsnél: Izrael.
¹¹⁷) Velicsnél: Mózes.
¹¹⁹) Velicsnél: A.
¹²⁰) Velicsnél: »Ko...».
¹²¹) Velicsnél: Kamán.
¹²²) Velicsnél: Abraham, Izák (két
 személy).
¹²³) Velicsnél: »Z...».
¹²⁴) Velicsnél: »P...».
¹²⁵) Velicsnél: Feriád bin Khosz-
 rev; azt viszont nem jelzi, hogy az illető
 nőtlen.
¹²⁷) Velicsnél: Komlin.
¹²⁸) Velicsnél: Resim Dsafar.
¹²⁹) Velicsnél: Bajramlı Dsafar.
¹³⁰) Velicsnél: Timur Perváne.
¹³¹) Velics ezt nem jelzi.
¹³²) Velicsnél: Mumi.
¹³⁴) Velics itt és a következő bölü-
 kökben is nem mondja meg, hogy a két-
 két név közül az első a fiúé, a második
 az apáé, s hogy a vérségi viszony az ere-
 detiben jelezve van.
¹³⁵) Velicsnél: Kabukdsi.
¹³⁶) Velicsnél: Hádsi Abdullah.
¹³⁸) Velicsnél: Dsafar.
¹⁴⁰) Velicsnél: Koıusu.
¹⁴¹) Velicsnél: Mumi.
¹⁴²) Velicsnél: Melik.
¹⁴³) Velicsnél: Pécsi.
¹⁴⁴) Velicsnél: Tenke.
¹⁴⁶) Velicsnél: Szil.
¹⁴⁷) Velicsnél: Ibrág.
¹⁴⁸) Velicsnél: Csapos.
¹⁴⁹) Velicsnél: Bai.
¹⁵¹) Velicsnél: Mazdik.
¹⁵²) Velicsnél: Patra.
¹⁵³) Velicsnél: Csik.
¹⁵⁵) Velicsnél: Csergi.
¹⁵⁶) Velicsnél: Bikács.
¹⁵⁷) Velicsnél: »Ir...».
¹⁵⁸) Velicsnél: Gál.
¹⁵⁹) Velicsnél: Demjén.
¹⁶⁰) Velicsnél: »bátyja Mihály».
¹⁶¹) Velicsnél: Jakab.
¹⁶²) Velicsnél: Šebős.
¹⁶³) Velicsnél: »fivére Péter».
¹⁶⁴) Velicsnél: Fejes. — A »Tetis»

név azonos a középkori Theiteus-család-
névvel? (v. ö. Salamon III. 336. l.)

¹⁶⁶⁾ Velicsnél: Bálint.

¹⁶⁷⁾ Velicsnél a most említett
»Mátyás« után a következő szöveg áll:
»Fábján Márton, fia Balázs, fia Gergely,
Kis György, fia Lukács, fia Mátyás«.
Nyilván elnézésből egy sor még egyszer
le van másolva és közölve, benne Fábián
Mártonnak első helyen említett fia, most
már helyesen »Balázs« néven.

¹⁶⁸⁾ Velicsnél: »Pér...«

¹⁷⁰⁾ Velicsnél: Dalga.

¹⁷¹⁾ Velicsnél: Méső.

¹⁷²⁾ Velicsnél: Csóka.

¹⁷³⁾ Velicsnél: »Mal...dáni«.

¹⁷⁵⁾ Velicsnél: Csomós.

¹⁷⁶⁾ Velicsnél: Becskei.

¹⁷⁷⁾ Velicsnél: »fia Gergely«.

¹⁷⁸⁾ Velicsnél: Gut.

¹⁷⁹⁾ Velicsnél: Mihály.

¹⁸⁰⁾ Velicsnél: »Per...«

¹⁸¹⁾ Velicsnél: Megyes.

A TÖRÖKKORI VÁC
EGY XVI. SZÁZADI ÖSSZEÍRÁS
ALAPJÁN

Í R T A

FEKETE LAJOS

I. TAG

B U D A P E S T
A M A G Y A R T U D O M Á N Y O S A K A D É M I A K I A D Á S A
1 9 4 2

BEVEZETÉS

Nem eseménytörténeti dolgozat kerül az alábbiakban ismertetésre, hanem egy pillanatnyi helyzetkép, állapotrajz, melyet időben a XVI. századhoz rögzítve, egy magyar várossról, Vácról sikerült összeállítani. A kép kora közelebbi meghatározással körülbelül az 1570 és 1580 évek közötti idő, tárgya a dunaparti kisváros, nem a középkori csendes főpapi székhely, díszes püspöki székesegyházzal és számos egyszerű templommal, hanem a hangos török végvár és a keresztény Magyarország testébe mélyen bevágódó mohamedán ék, mintegy felerészben már idegen lakossággal, a mohamedán egyház és a török hatalom képviselőivel, ellenséges szellemi és anyagi fegyverekkel. Ez a kép nagyon eltérő lesz attól, amit a város régebbi, középkori állapotáról összeállítani vagy elképzelni tudunk és csaknem jellegzetesen olyan lesz, amelyhez ebben a korban sok magyar várost gondolhatunk hasonlóknak; érdemes lesz tehát vele foglalkozni.

Mikor az oszmán-török hatalom valamely területet véglegesen birtokba vett, megszálló seregei nyomán polgári tisztviselőket küldött szét, hogy jegyzékbe vegyék a terület adóalapul vehető értékeit és jövedelmeit s megállapítsák a kirovando adó nagyságát. Ezeket a pénzügyi célból végrehajtott összeírásokat (tahrír) a kormány időnként megismételtette, úgyhogy e nemű jegyzékekből a kerületi székhelyeken és különösen a birodalom központjában, — ahová egy-egy példányukat, legtöbbször kötetbe kötve beküldték, — hosszú sorozatok gyűltek össze. Egyes kötetek idegen kézre jutottak belőlük s idővel kü-

lönféle európai tudományos gyűjteményekbe kerültek, ahol régóta hozzáférhetők.

Ezen összeírások közül való az a defter, amely ma a bécsi Konsular-Akademie tulajdonában van,¹ s alábbi értékezésünk tárgya. Ez a defter mint történeti forrás azért is különös figyelemre méltó, mert nem *egyetlenegy* közigazgatási kerület *valamennyi* adóalapját sorolja föl összevontan, mint a tahrír-defterek általában teszik, hanem csak néhány város házait foglalja össze, de ezekről részletesebb, kimerítőbb jegyzéket ad. S mivel hozzá hasonló összeírást tudomásom szerint az európai gyűjtemények nem őriznek, sőt kutatásaim folyamán törökországi gyűjteményekben sem találtam, benne a tahrír-deftereknek egy olyan változatát vagy alfaját kell látnunk, mely nemcsak hazai történelmünk szempontjából érdemel figyelmet, hanem mint bizonyos összeírásoknak egyetlen megmaradt példája, az egyetemes török történelmet is érdekelni fogja.

Mikor az összeíró a szóbanlévő összeírást készítette, terve az volt, hogy az akkori tulajdonosok neve, mint címszavak alapján 5 magyar város és vár: Vác, Visegrád, Nógrád, Drégely és Esztergom házairól készít hivatalos célból kimutatást. A munkát azonban nem végezte el teljesen, az öt városban csak a háztulajdonosokat állította össze, de leírást csak Vác és Drégely házairól adott. A kötet így befejezetlen maradt és kelettel ellátott hitelesítési záradéka sincs, keletkezésének korát közvetett úton kell megállapítanunk.

Bizonyos külső ismertető jegyek a mellett szólnak, hogy összeírásunkat a XVI. század második felére lehetne tenni. Ezeket az ismertető jegyeket nem tartjuk szükségesnek részletesen fejtegetni, mert alaposabb vizsgálat után az összeírás korát magából a szövegből csaknem pontosan meg tudjuk határozni.

Az összeírásban keresztényekről és mohamedánokról van szó, keresztényeknek és mohamedánoknak más forrá-

¹ A kéziratot a bécsi Konsular-Akademie könyvtára őrzi. (Catalog Krafft, 290. sz.) A kézirat szíves kikölcsönzéséért az intézet

sokból ismerhető adatai tehát egyaránt segítségünkre lehetnek az irat keltének meghatározásánál.

A keresztényekre vonatkozó adatok ugyan kivétel nélkül alacsony rangú emberekről emlékeznek meg, kiknek hírét más források aligha őrzik; nagyjában mégis hozzásegítenek a terminus ante quem megállapításához. A királyok korának és a keresztény időknek sűrű emlegetéséből arra lehet következtetni, hogy ezek az idők összeírásunk keletkezésekor még nem múltak el nagyon régen, s az a bejegyzés, amely a drégelyi házak leírása során két házról megemlíti, hogy az „ismert Szondi György” tulajdonát képezték, szintén arra mutat, hogy az összeírás aligha sokkal a Szondi György halála (1552) utáni időben, tehát röviddel a XVI. század közepe után készült; sokkal későbbi időkben török hatóságok sem a keresztény királyok korára nem hivatkoznának, sem Szondi György nevére nem emlékeznének.

Még jobban meg tudjuk közelíteni az összeírás korát a benne előforduló mohamedán személyek alapján. Említetik az összeírásban „néhai” Rüsztém pasa, aki kétségkívül azonos az 1563. év őszén elhalt budai pasával; Mahmud esztergomi szandzsákbég; sűrűn szerepel bizonyos Dervis bej, aki az említett Rüsztém pasa után is működött Vácon, továbbá bizonyos Abdurrahman hodzsza, Muhjeddin kalfa, Jakub aga dizdár, Kejvân tyátib, Ferhát Júnisz és Vuk martalóc, akikről szintén megbízható forrásból tudjuk, hogy 1570 körül Vácon teljesítettek szolgálatot,² s végül Oszman Cselebi, aki, mint 1581-ben maga írja Ernő főhercegnek, ekkor már 12 éve, tehát 1569 óta áll mint harmincados a szultán szolgálatában.³

E többszörösen egybehangzó adatokból tehát megállá-

igazgatóságának, a kikölcsönzés kieszközléséért és közvetítéséért a M. Kir. Országos Levéltár főigazgatójának e helyen is őszinte köszönetemet nyilvánítom.

² L. Velics Antal és Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek, II. 250., 259., 264., 268. stb. II.

³ Takáts Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelezése, I. 228. l.

píthatjuk, hogy iratunk kétségtől 1569 után, feltehetőleg 1570 és 1580 között keletkezett.

Vác házainak leírásában — amit most alaposabb vizsgálat tárgyává fogunk tenni — az összeírás először az úgynevezett „vár” házaival, aztán a váron kívüli település, az ú. n. „város” házaival foglalkozik: megnevezi a tulajdonosokat, legtöbbször feltünteti, hogy kik voltak a tulajdonban elődeik s ők milyen jogi alapon (vétél, öröklés, ajándék jogán) bírták házukat; azután néhány szóval, nagyjából következetesen, bizonyos rendszer szerint leírja a házakat: hogy falaik miből épültek, kőből-e vagy sövényből, mivel vannak fedve, felsorolja a házak helyiségeit, megmondja, hogy van-e padlásuk, mik a tartozékaik, kik és mik a szomszédaik, illetve határaik; elvétele még azt is, hogy telkük hany rőf széles vagy hosszú.

A váci házakat az összeírás 374 tételben,⁴ a várral együtt összesen 11 telepégységbe, mahalléba foglalja össze. Az alábbi táblázatban bemutatjuk, hogy a 374 ház hogyan oszlott meg a 11 mahallében, s egyúttal már itt feltüntetjük a háztulajdonosok vallás szerinti tagozódását; ennek tárgyalására később fog sor kerülni.

A házak leírását egy helyen — a Haszan vojvoda- és a Martalóc-mahalle között — megszakítva, az összeíró 87 tételben konyhakerteket (busztán) sorol fel,⁵ melyek a váron és a városon kívül, a csörögi és pesti út között feküdtek. E konyhakertek tulajdonosai mohamedánok vagy göröghitű martalócok, tehát újtelepesek voltak; őslakosok kert-tulajdonáról összeírásunk nem ad kimutatást.

A mahallék elhelyezése a városfalon belül az első pillanatban egyszerű feladatnak látszik, sőt ha néhány egy-

⁴ A 374 tételből a néhány nem magáncélra szolgáló középület (templomot, fürdőt stb.) nem emeltük ki. Különválasztásuktól azért tekintettünk el, mert vegyesen és arányosan szolgáltak keresztény és mohamedán célokat és az általános képet, amit a város épületeiről kapunk, úgysem befolyásolják.

⁵ Ezt a fejezetet, hogy a házak közlését és sorszámat meg ne szakítsa, a mahallék felsorolása után, a 375—460 tételszámok alatt közöljük.

Telepegység neve	Házainak száma	Ezek sor- száma az össze- írásban ^a	A háztulajdonosok közül			
			moh.	nyug.	ker.	gör.kel.
1. Vár	36	1—36	36	—	—	—
2. Zsidó-utca-mahalle	6	37—42	3	3	—	—
3. Nagy-utca-mahalle	99	43—141	17	82	—	—
4. Kosdi-utca-mahalle	34	142—175	21	11	2	—
5. Kis-utca-mahalle	10	176—185	1	8	1	—
6. Kaszim bej-mecset- mahalle	54	186—239	53	1	—	—
7. Csarsu (piac)	15	240—254	7	8	—	—
8. Haszan vojvoda-mecset- mahalle	49	255—303	47	2	—	—
9. Martalóc-mahalle	14	304—317	4	—	10	—
10. Sáros-utca-mahalle	36	318—353	—	36	—	—
11. Lökös-utca-mahalle	21	354—374	—	21	—	—
	374		189	172	13	

más után következő tételt az összeírás akármely részében elolvasunk és megfigyeljük a tulajdonosok és szomszédok nevében bizonyos nevek ismétlődését, annak a lehetősége is felmerül, hogy e nevek, illetőleg parcellák összerakásával Vác 1570 körüli telekrajza is megszerkeszthető. Valóban, ilyen kísérletek eleinte sikerrel biztatnak. Kisebb ház-csoportokat a város bármely utcájában össze lehet állítani, de az ötödik-tizedik ház elhelyezése után a munka megakad, ellentmondásokba ütközik vagy holtpontra jut s nemcsak a további parcellák elhelyezése nem sikerül, de még a mahallék helyrajzi rögzítése is nehézségekbe ütközik.

Ennek oka főképpen abban rejlik, hogy összeírásunkban egyetlen támpont, egyetlen utcasarok nincs feltüntetve, ahonnan az összeírás valamely szakaszát elindíthatnánk. Ilyen támpontokat az összeíró nem jelölt meg, mert mint többször említí, ezt a helyi viszonyok ismeretében feleslegesnek vélte. Egyrészt ezért, a „köztudomású dolgok” gyakori elhallgatása miatt, másrészt azért, mert a „mahalle” fogalma nem fedi az „utca” vagy a „tér” fogalmát, az összeírásból mi nem tudjuk úgy felismerni a város utcáit

^a Az egyes tételeket célszerűségi szempontból én láttam el sorszámmal.

és házait, ahogy ezeket az egykorú helybeliek felismerték. A város akkori helyrajzának alaposabb ismeretére volna szükségünk, hogy összeírásunk adatait maradéktalanul magunkévá tehessük.

Sajnos, Vác középkor- és törökkori helyrajzáról, amihez összeírásunkat elsősorban kellene kapcsolnunk, nagyon kevés adatunk van. Eddigi ismereteink szerint a városnak a középkorban hat temploma volt, ezek közül a Boldogasszonyról elnevezett székesegyház az ú. n. várban, a Szent Mihály-templom a piac-téren állt a Szent Jakab-templom az utóbbtól nem messze; további három templomnak, nevezetesen a Szent Orbán-, Szentlélek- és Szent Péter-templomnak azonban már tájékát sem tudjuk megmondani,⁷ a mostani összeírásunkban szereplő Szent Margit-templomnak pedig nevét sem ismertük. Ugyanígy nem ismerünk váci középkori utcaneveket sem, melyekre forrásunk felhasználásánál támaszkodnunk kellene s a város középkori lakosairól is alig tudunk valamit.

Miután középkori állapotokhoz összeírásunkat nem tudjuk kapcsolni, magában a török korban, vagy az ezt követő időkben kellene olyan forrásokat keresnünk, amelyek összeírásunk helyrajzi értelmezését előmozdíthatnák.

Mint időben legközelebb eső törökkori török forrás, Evlia Cselebinek Vácról szóló, ismert leírása⁸ volna említhető, ez azonban egyrészt száz évvel újabbkorú, másrészt olyan elmosódott és határozatlan, hogy részletes és tételes összeírásunk értelmezésénél szóba sem jöhet. Ugyanígy alig van értékük a törökkori Vácról nyugaton készült s különféle „Wahrhaftige Beschreibung”-ok, „Zeitung”-ok lapjain megjelent távlati képeknek és leírásoknak sem. (Ezeknek gondos összegyűjtését Tragor Ignác szerető fáradozásának köszönhetjük.⁹)

Valamivel különösebb figyelmet érdemel Tragor gyűjtésében egy 1680-ra helyezett térkép, ahogy írása duktusá-

⁷ Karcsu Arzén: Vác város története, I. 38., 49., 51. l.

⁸ Evlia Cselebi magyarországi utazásai, (Karácson Imre fordításában) Bpest 1904, II. 388. l.

⁹ Vác vára és képei, Vác, 1906.

ról látható: nyugati ember munkája, abból az időből, amikor Vác a török uralom utolsó éveit élte. Ez a térkép ugyan még Evlia Cselebi leírásánál is újabb, de szempontunkból mégis értéket jelent, mert egyrészt megrajzolja a vár és város falait, — aminek helyrajzi kutatásainknál mint a település valószínű határának, a kiindulópont fontosságát juttathatjuk —, másrészt, mert néhány helyrajzi pontot is feltüntet: így a mai városháza helyén egy török fürdőt, a Váci Takarékpénztár háza helyén egy „török”, a piactéren egy keresztény templomot, a mai Sörház-utca fő-utcai sarkán egy további (keresztény) templomot, s végül megjelöl néhány utcát s feltünteti a város kapuit: a bécsi, pesti, vízi és hatvani kaput.

A városfal e térkép szerint Dunától-Dunáig húzódó félkör-alakban vette körül a várost. A Dunaparton ma is álló Hegyes-bástyától kiindulva, a fő-utcát az egykori Bécsi-kapunál metszette (ezt a pontot a Váci Múzeum-Egyesület emléktáblával jelölte meg), aztán az eddigi irányban haladt a mai Eötvös-utca nyugati végéig; itt keletnek fordulva, gyenge ívben a mai Kossuth- és Báthory-utcákat elválasztó telkek közepéig ért; innen megint a Duna felé vett irányt, majd a piarista gimnázium homlokzatának közepe táján megtörve, a Székesegyház-téren át a Szent Miklós-tér felé húzódott; az utóbbi pontnál ismét a Duna felé fordult és a Géza király-tér körül álló négyszögalakú „várhoz”, az erődítmény magvához zárkózott.

E szerint a városfal az 1680. évi térképen nagyjában azt a vonalat követte, melyet a város visszafoglalása utáni időből ismert első pontos helyszínrajzon, az 1718. évi Althan-féle telekraajzon találunk. Közelebbi adatok hiányában erre a két térképre, főleg az Althan-féle telekraajzra fogunk hivatkozni s az ezeken megrajzolt városfal vonalán belül fogjuk keresni azt a területet, ahol az 1570 körüli összeírás házait el kellene helyeznünk. Mivel ebben az összeírásban körülbelül annyi tétel szerepel, mint ahány telek az 1718. évi Althan-féle telekraajzon, hajlandók volnánk Vácott már 1570 körül annyi utcát és teret elkép-

zelni, amennyit az Althan-féle telekrajz másfél századdal később feltüntet, és azokat telkekkel és házakkal körülbelül ugyanúgy benépesíteni, ahogy azt ezen a térképen találjuk.

Csakhogy a török összeírás — mint már említettük — nem utcákkal, hanem egy keleti fogalommal: mahalle-val dolgozik, amin több utcát vagy utcarészt, egy utcánál esetleg jóval nagyobb házcsoporthoz értettek, szétfolyó és talán ingadozó határokkal, melyeket bizonyossággal megállapítani teljességgel lehetetlen. Ezért a mi eredményeink csak hozzávetőlegesek és feltételesek lesznek.

Az utcák helyének kutatásában összeírásunk sorrendjét követve, először az ú. n. „vár”-ral fogunk foglalkozni.

A „vár”, nagyjában a középkori Nagybaldogasszony-templom, azaz a mai ferencrendi templom környékén, különálló, önmagában lezárt és legbiztosabban meghatározható települési hely volt, házai részint a várfal mentén, ennek belső oldalán, tehát egy tér körül, részint utcasorban helyezkedtek el,¹⁰ de más utcák házaival (pl. házvégéről) nem függtek össze. Házai mohamedán nevű egyének, túlnyomóan katonák tulajdonában voltak.

A többi tíz mahallét a fallal és árokkal — helyenkint talán fallal vagy árokkal — körülvelt városban kell keresnünk. Helyüket a mai városban a következőképp véljük megtalálni:

a Zsidó-utca-mahalle valószínűleg a várfal mellett, talán ennek nyugati oldalánál húzódott lefelé a Dunáig;

a Nagy-utca-mahalle jelentette a mai fő-utcát a vártól (a mai Géza király-tértől) a piacig, továbbá egyeseket azon utcák és közök közül, melyek ezen útvonal mentén jobbra-balra húzódtak és ma is húzódnak;

a Kosdi-utca-mahalle talán a város felső végén, a Sáros- és Lökös-utcák tájékán feküdt;

a Kis-utca-mahallét a Sáros- és Lökös-utca mahallékkal együtt a város tulsó végén fogjuk keresni;

¹⁰ Ez abból a körülményből állapítható meg, hogy a „vár” egyes házai várfallal nem voltak szomszédosak.

a Kaszim bej-mecset-mahalle valószínűleg a mai Káptalan-utcát, a Konstantin-tér északkeleti részét és a mai Széchenyi-utcát foglalta magában;

a Csarsu a piac-tér másik részét, az ú. n. Fehérek templomának környékét jelentette;

a Haszan vojvoda-mecset-mahalle a Konstantin-térnek és a fő útnak a Szent Jakab-templomtól a bécsi kapuig húzódó, a Duna felé eső sorára és ezen útszakasznak a Duna felé eső lejtőjére terjedt ki;

a Martalóc-mahalle a fő útnak a Bécsi-kaputól a Széchenyi-utcáig terjedő részének északi sorát jelentette;

a Sáros-utca-mahalle a várfalon belül ívalakban a Bécsi-kaputól a Széchenyi-utca végéig húzódott;

a Lökös-utca-mahalle talán a várfalon kívül terült el.

Ezt az utcarajzot összeírásunk adatai alapján állítottuk össze, a következők megfontolása alapján.

A Zsidó-utca-mahalle elhelyezésére biztos támpontunk nincsen, de két körülmény, nevezetesen, hogy a zsidók szerették úgy megválasztani lakóhelyüket, hogy a várak oltalmát élvezhessék, továbbá, hogy az ú. n. zsidó-mahalle a jelen összeírásban is közvetlenül a várbeli házak után következik, a mellett szól, hogy a Zsidó-utcának a vár közelében kellett feküdnie. Mivel az utca hat háza közül az elsőnek leírt ház a Dunával szomszédos, indokolt, hogy a Zsidó-utca-mahalle helyét a mai Barát-köz (vagy a Burgundia-utca) helyén keressük.

A város fő utcája, a törökkori Nagy-utca-mahalle, ahol korunkban főleg őslakos keresztények kezén a város legszilárdabb házai, boltok, keresztények fürdője, szpahi kaszárnya, stb. álltak, kétségkívül a mai fő-út vonalán feküdt, de a Nagy-utca-mahalle egyes részeiben, kiterjedése kérdésében találgatásokra vagyunk utalva. Valószínűnek látszik, hogy a Nagy-utca-mahalle 1570-ben a várból, azaz nagyjában a mai Géza király-térről indult ki és csak a Haszan vojvoda-mahalléig, talán a mai piac-térig terjedt,¹¹ azonban hozzátartoztak a Géza király-tér és a

¹¹ Tehát éppen ellenkezően, mint azt az 1718. évi Althan-féle

piarista-rendház között elterülő párhuzamos utcák. és közök, így a Királyi Pál- és a Papnevelde-utca is.

Ezt a magyarázatot, tehát a Nagy-utca-mahallénak ilyen széles, egész városrészre kiterjedő jelentését, két körülmény indokolja. Az egyik, hogy a Nagy-utca-mahalle hosszában legfeljebb a mai piac-térig terjedhetett, mert a fő-út felsőbb részeit, mint látni fogjuk, más mahallék foglalták le; ezen az útszakaszon azonban a Nagy-utca-mahalle 99 házát csak akkor tudjuk elhelyezni, ha a szomszédos mellékutcákat is a Nagy-utca-mahalle fogalmába foglaljuk. A másik ok, amiért e mahallét a fő-út mellék-utcaira is ki kell terjesztenünk, abban áll, hogy e mellék-utcák (a mai Királyi Pál-, Papnevelde-utca) házainak az összeírásban csak itt, ebben a fejezetben tudunk helyet adni. Mint u. i. látni fogjuk, a többi mahallét mind más-hová kell helyeznünk s így az itteni mellékutcáknak vagy nem tudnánk nevet adni, vagy azokat lakatlannak kellene tartanunk.¹²

A Nagy-utca után leírt Kosdi-utca-mahallét azért vet-tük a mai Piarista-utcával és ennek meghosszabbított folytatásával, a mai Kossuth-utcával azonosnak, mert össze-írásunk szerint az utca négy háza a várárokkal,¹³ tíz háza konyhakertekkel,¹⁴ egy háza mezővel¹⁵ határos. Az Althan-

telekrajzon látjuk, a hol a fő-út — Herrengassen néven — a Bécsi-kapunál kezdődött és a mai Székesegyház-térnél ért véget. A ki-indulópontbeli ellentétet az a körülmény magyarázza, hogy a török település a várra támaszkodott, a XVIII. századi keresztény település pedig a piac-téri Szent Mihály-templomot tekintette köz-pontnak s innen haladt a város másik vége felé.

¹² Nem lehet feltenni, hogy éppen a fokozott biztonságot ígérő váralja, a vár környéke beépítetlen terület lett volna. Ezt a vidéket az Althan-féle telekrajz a török uralom végén is sűrűn lakott vidéknek ismeri. (L. Tragor Ignác: Vác lakossága a XVIII. század elején, Vác 1921. 11. l.)

¹³ 150., 151., 157., 159. sz.

¹⁴ 154—155., 162—169. sz.

¹⁵ 146. sz. — Mészáros Rác Mihálynak „a városon kívül fekvő” juh-akla is a Kosdi-utca házai között van jegyzékbe véve (161. sz.)

térkép a Kossuth-utca végén kijárót tüntet fel, erre mehetett az út már régebben is Kosd felé s erről vehette nevét az utca; a mai Székesegyház-tér akkor mélyebb fekvésű és csak utóbb feltöltött környéke adhatta (házvégről) a Kosdi-utcai házak „konyhakert-szomszédságát” s néhány ház a várárokkal is szomszédos lehetett. Végül nem utolsó sorban azt is megjegyezhetjük, hogy ezen az útvonalon az Althan-térkép közel annyi telket (30-at) tüntet fel, mint amennyit (34-et) összeírásunk felsorol.

Hasonló módon próbáltuk meghatározni a Kis-utca-mahalle helyét is. Azért helyeztük a városfaltól és Dunától távolabb, mert tíz egyszerűen épített háza közül egy sem volt a Dunával vagy városfallal szomszédos, s azért keressük valahol a város felső részében, a Sáros- és Lökös-utcák szomszédságában, mert egyes házai (kertjei) ezek házaival valószínűleg érintkeztek.

Az összeírásunkban ezután szereplő Kaszim bejmecset-mahalle, Csarsu (piac) és Haszan vojvoda-mecset-mahalle meghatározását egyszerre és közösen kell indokolnunk.

A Kaszim bejmecset- és a Haszan vojvoda-mecset-mahalle elnevezésének alapját egy-egy alapítóikról: Kaszim bejről és Haszan vojvodáról elnevezett mecset képezi, a mahallék meghatározásához tehát e két mecset helyéből kellene kiindulnunk. E kísérlet azonban nem vezet eredményre, mert idevágó forrásaink közül az idézett 1680. évi térkép csak egy mecsetet tüntet fel, s ezt a mai Váci Takarékpénztár helyére teszi, a különféle távlati ábrázolások pedig szintén csak egy mecsetet mutatnak, de azt viszont — ahogy hozzávetőleg meg lehet állapítani — a mai Piarista-utca magasságába helyezik. Így tehát mégsem a mecsetek fekvéséből fogjuk meghatározni a róluk elnevezett mahallékat, ellenkezőleg, a mahallék leírása segítségével jutunk el a mecsetekhez.

Vegyük először a csupán mohamedánoktól lakott Haszan vojvoda-mecset-mahallét. Ezt házainak leírása alapján a mai piac-tér és a fő-út Duna felőli oldalára helyeztük, mégpedig azért, mert 49 háza közül 10 ház a

Dunával,¹⁶ egy-két ház a Szent Jakab-templommal,¹⁷ egy háza a párkány kapujával,¹⁸ egy-egy pedig a török iparosok céh-házával, a londzsával és a konyhakertekkel volt szomszédos.

A Kaszim bej-mecset-mahallét, ahol, csupán mohamedán háztulajdonosok között, a Kaszim-mecsetet találjuk a fürdővel,¹⁹ a mai Káptalan-utcával és ennek piac-téri szomszédságával azonosítottuk. Ezt a felfogást az indokolja, hogy e mahallénak Dunával szomszédos házai nem voltak, így tehát a mahallénak a fő út *nem* a Duna felé eső oldalán kellett feküdnie, olyan helyen, ahol a palánkkal szomszédosnak jelzett öt házának is²⁰ (a mai Káptalan-utca külső házsorában, melynek telkei hátul a városhalig nyúltak) megfelelő helyet találunk.

Azt a kombinációt, hogy a Kaszim bej-mecset-mahalléban leírt fürdő kedvéért az egész mahallét a mai Városháza táján helyezzük el — mert az 1680. évi térkép itt fürdőt jelez —, két okból is el kell vetnünk; az egyik az, hogy ezen a tájon a Haszan vojvoda-mecset-mahallét helyeztük el s így a Kaszim bej-mahalle 54 háza számára itt már hely nem maradt, s a másik, hogy a Kaszim bej-mahallénak — ismételjük — a várfal közelében, a fő-út túlsó oldalán, a Dunától távolabb kell feküdnie.

A Csarsú („piac”) helye nagyjában biztos, határaiban bizonytalan. Házai a mai piac-téren helyezkedtek el, a Dunával és a városhallal nem voltak szomszédosak. Itt állottak a szilárd építésű házak, továbbá a mészárszékek és egyéb boltok, részint az öslakosok tulajdonában, részint

¹⁶ 263., 265.—268., 270.—273., 280. sz.

¹⁷ 242., 255., 264. sz.

¹⁸ 281. sz. A „párkány kapuja” elnevezésen az ú. n. Bécsi-kaput értem.

¹⁹ 196. sz.

²⁰ 187.—189., 196.—197. sz. — Ha feltesszük, hogy a Káptalan-utca mai neve annak emlékét őrzi, hogy ez az utca a középkorban az egyházi élet központja volt, akkor az a körülmény is magyarázatot nyer, hogy az utca számos háza összeírásunk szerint azelőtt „a papoké volt”

mohamedán egyházi alapítványok birtokában, a török városépítés sajátosságaira emlékezve, valószínűleg a piactéri Szent Mihály-templomot kerítő kőfalra támaszkodva (e fal a török uralmat átélve, az Althan-féle telekrajzon még látható és a templommal együtt csak a XVIII. század elején került lebontásra). Maga a templom is a Csarsu házai között van jegyzékbe véve. A Csarsu egyrészt a Kaszim bej-mecset-mahallával, másrészt a Haszan vojvoda-mecset-mahallával volt szomszédos; egyik házával, amely a Szent Jakab-templom mellett állt, csatlakozott a Haszan vojvoda-mecset-mahallához, melynek egyik háza szintén szomszédos volt a Szent Jakab-templommal.²¹

A Martalóc-mahalle helyét szintén csak következtetés útján tudjuk megkeresni s ennél a munkánál abból az adatból indulunk ki, hogy a mahalle 14 háza közül 12 ház „azelőtt a papoké volt” s hogy egyik háza a párkány (városfal, városkapu erődje?) szomszédságában feküdt.

A papok egykori házait a Szent Mihály-templom közelébe, a piactér felső sorára, a „párkánnyal szomszédos” házat pedig a Bécsi-kapu mellé kell helyezniünk. A martalócok letelepedésének itt, a Bécsi-kapu közelében, ahol a város felső bejáratát védhették, magyarázata az volna, hogy itt számos elhagyott házat találtak, s ezeket könnyű volt megszerezniök; a 12 ház régebbi papí eredetét pedig a piactéri Szent Mihály-templom közelsége indokolná. Ezt az elgondolást az a körülmény is erősíti, hogy a török uralom után visszatérő püspöki udvar — talán a régi birtokjog sejtéséből, talán mert az egyetlen használható templom mellett, ugyanúgy, mint régebben a törökök, gazdátlanul hagyott utcasort talált — több egyházi intézménnyel együtt szintén ezen a házson telepedett le. (Itt volt az első püspöki székhely, a piaristák első társháza és több más egyházi épület.)

A Sáros-utca-mahalle házainak leírása ráillik a Bécsi-kaputól észak felé a várfalon belül a mai Széchenyi-utca végéig húzódó utcára, részben a Cházár András-utcára,

²¹ 242. sz.

részben ennek utóbb beépített folytatására. A mahallénak a várárokkal szomszédos kilenc háza²² és a mezővel szomszédos három háza²³ ezen a vonalon valóban el volna képzelhető, de be kell vallani, hogy ebben az utcában 36 házat elhelyezni kissé nehéz, hacsak fel nem tesszük, hogy egyes házak a (közben betemetődött?) várárkon kívül, a mezőn álltak. A népnelyben ma is élő Sáros-utca elnevezés, az egyetlen a mai utcanevek közül, amely 1570-ben is megvolt, tudtommal a mai Széchenyi-utcára használatos, bizonyos megfontolások azonban arra a feltevésre készítetnek, hogy e név helyrajzi jelentése a lefolyt négyszáz év alatt kissé eltolódhatott.

Az utolsónak említett Lökös-utca fekvését azokból a körülményekből kellett meghatároznunk, hogy 21 háza közül öt várárokkal,²⁴ kettő várfallal,²⁵ hét pedig mezővel²⁶ volt határos. Ez a leírás az Althan-féle telekrajzon a Bécsi-kapun kívül feltüntetett házcsoportha ugyan teljesen ráillenék, de bizonyosnak mégis csak annyi mondható, hogy a Lökös-utca a Sáròs-utcával együtt városszéli utca volt és hogy szegényesen épített házai a Kis-utcával és a Sáros-utcával (házvégről?) összefüggtek, s hogy egyik vége olyan pontra ért, ahol „azelőtt” a piacot tartották.²⁷

Ismételjük, hogy a fentiekben részletezett megállapításaink a mahallék elhelyezésében nem közvetlen adatokon, hanem következtetéseken alapulnak, s nem tartjuk kizártnak, hogy Vác törökkori helyrajzában még behatóbb megismerése után egyes utcavonalak esetleg módosulni fognak. Összeírásunkból azonban csak ezt a helyrajzi állapotot tudjuk elképzelni s úgy látjuk, hogy mind a fentebb vázolt elgondolások, mind pedig a városban az egyes vallási és népi csoportok elhelyezkedése, amit névsorunkból meg tudunk állapítani, ezt az utca-rendet igazolja.

²² 318—320., 323, 326, 335, 343, 345, 352. sz.

²³ 326—327, 353. sz.

²⁴ 356, 368—369., 372—373. sz.

²⁵ 362., 364. sz.

²⁶ 357—360., 365—366., 371. sz.

²⁷ 374. sz.

Ha ugyanis az egyes mahallékat a fentiek szerint térképre rakjuk és lakosságukat, neveik alapján, vallási és nyelvi szempontból vizsgálat alá vesszük, az egyes háztömbök úgy fognak egymáshoz csatlakozni, hogy a város területének egy-egy összetartozó feltjét vallási és népi (nyelvi) szempontból összetartozó embercsoportok fogják lefoglalni, úgy, ahogy az őslakosok és új települők, válásra és nyelvre teljesen eltérő két népelem, egybetartozásukat, illetőleg különállásukat letelepülésükkkel is kifejezésre juttatták. Mint fentebbi táblázatunkban kimutattuk, teljesen mohamedánok kezében voltak a vár házai (itt keresztény lakos egyáltalán nem maradhatott), s ugyanúgy csak mohamedánoké voltak a Kaszim bej- és a Haszan vojvoda-mecset-mahallék házai; az ehhez csatlakozó Kosdi-utcában, továbbá a Csarsun és a Nagy-utcában azonban a mohamedánok már a keresztényekkel vegyesen laktak, mégpedig hihetőleg a mohamedánok ezen utcák olyan pontjain, melyek a hitsorsosok által lakott Kaszim bej- és Haszan vojvoda-mecset-mahallékkal érintkeztek, s a keresztények is ott, ahol házaik keresztényektől lakott utcákkal kerültek szomszédságba.

E szerint a mohamedán lakosság a várban és a vár mellett 39 házban s azonkívül a város központja körül 150 házban, összesen tehát 189 házban, egymástól különálló két tömbben volt megtelepedve, a lakosság másik fő csoportja, az őslakos kereszténység pedig, összesen 172 házban, e központ körül, mintegy a város peremén húzódott meg, hová az új települők piac-környéki tömbje leszorította.

Ezzel a kimutatással nemcsak az utcarend megállapításához nyújtottunk új bizonyítékot, hanem az utcák azonosításának és elhelyezésének feladatain túlhaladva, egy másik kérdést is érintettünk, amely már a lakosság egy részének (a háztulajdonosoknak) vallási tagozódásába vezet át, és ezzel olyan osztályozást indítottunk el, amely a háztulajdonos-családokat a kor felfogása szerint leglényegesebb szempont, a vallás szerint osztja csoportokba.

Első eredményül megtudtuk, hogy a háztulajdonban az abszolút többség: 374 ház közül 189 a mohamedánoké volt. Az így nyert kép azonban a vallási megoszlási nem tükrözi vissza teljesen és tökéletesen, mert ez a valóságban nagyobbfokú és összetettebb volt, mint első pillanatra látszik. A kereszténység hívei u. i. kimutathatóan két egyházhoz, a nyugati kereszténységhez és az ortodoxiához tartoztak (az említett 172 ház a nyugati egyházhoz tartozó keresztényeké volt, rajtuk kívül 13 görögkeletinek is volt háza), sőt feltehető, hogy egyesek már a protestáns vallás tanait követték;²⁸ ez utóbbiak azonban a tömegből nevük-nél fogva nem válogáthatók úgy ki, mint az ortodox hitűek.

A lakosságnak összeírásunkba felvett rétege tehát három-négy felekezet között oszlott meg, s ha népi (nyelvi) szétDaraboltságát is hozzávesszük, a nemrég még színmagyar, egy-hitű és egy-nyelvű püspöki város helyén igen vegyes népi összetételű települést, török-magyar-szerb-bolgár-bosnyák lakoscsoportot találunk, mely, mint a balkáni vagy levantei kisebb vámállomások, sokféleképpen vegyes és egymástól idegen népi és vallási elemeket zsúfolt össze egymáshoz.

A városkép további elemzése, a vallási megoszlás vizsgálata után a népi (nyelvi) megoszlás kutatása szintén hálás feladatnak ígérkezik, de épen úgy mint a vallási osztályozódás, ez a kérdés sem oldható meg minden kétely és fenntartás nélkül. A népi (nyelvi) osztályozáshoz ugyanis az összeírásban szereplő neveknek csak egyik részében, nevezetesen csak a keresztény nevekben kapunk elfogadható alapot, amennyiben ezek legtöbbször népi (nyelvi) szint is viselnek; a mohamedán nevek azonban, családnév hiányában, ilyen partikuláris vonatkozást nem árulnak el s a hívőket sűrű lepellel borítják be, melyen keresztül az eredet nem tud átütni.

Vannak ugyan — összeírásunkban is — példák arra.

²⁸ Mintegy harmincöt évvel összeírásunk kelte után, 1605-ben. Bocskai az egyetlen keresztény templomot elvette a katolikusoktól és a protestánsoknak adta.

hogy mohamedán nevű egyén apja vagy anyja még nem tartozott az iszlám egységbe. Megtudjuk például, hogy Musztafa keresztény anyának, Katalinának volt a fia,²⁹ Perváneről, hogy apját valószínűleg Csiszár Jánosnak hívták s ő csak apja halála után tért mohamedán hitre,³⁰ valószínűnek látjuk, hogy „Taligás” Hajdar, továbbá Abdulláh fia és felesége friss renegátok voltak,³¹ sőt tovább haladva, a boszniai, zagrai származású mohamedánokról is feltételezhetjük, hogy egyházuknak csak első vagy második nemzedékben voltak hívei, nyelvre és fajra nézve azonban nem voltak törökök.

Ezek azonban szórványos esetek és lehetőségek, a számarány alakulására alig volnának erősebb befolyással és a külső látszaton, a családfők „török”-nek tetsző nagy számán sem sokat változtatnának. Van azonban egy további, alaposabb okunk is arra, hogy a törökök számát lényegesen kevesebbre vegyük a mohamedánokénál. Ha u. i. figyelembe vesszük, hogy újhíteleket „Abdulláh fiá”-nak volt szokás nevezni,³² az ilyen jelzővel illetett nagyszámú

²⁹ 142. sz.

³⁰ 278. sz.

³¹ 248., 249. sz.

³² Ez a névadás annak emlékére és analógiájára szokott történni, hogy a próféta korán elhunyt apja, aki fiának prótétai tanítását nem ismerhette és mohamedán nem is lehetett, szintén az Abdulláh nevet viselte. Az elgondolás szerint „Abdulláh fia” tehát olyan személy, aki nem-mohamedán apának gyermeke és így nem szüleinek tanításából ismerkedett meg az iszlámmal. Az „Abdulláh” nevet azonban másoknak, mohamedán szülők gyermekeinek is lehetett adni s ezért nem volna helyes, ha az „Abdulláh fia”-kat minden esetben új mohamedánnak tartanók. Viszont jogunk van feltenni, hogy amikor egy mohamedán állam, mint hódító, valamely területen újonnan megjelent és amikor az őslakosságból a lelkek elhódítása vallási téren is tömegesebb volt, az ottani „Abdulláh fia”-k jó része — ha határozott számot kellene mondani: talán a nagyobb fele — olyanokból áll, akik csak nemrég léptek a mohamedán egyházba. — A mai törökök is elismerik, hogy a névadás tárgyalt módja huzamos érvényű és szétében elterjedt szokás volt. Nagy Szülejmán jeles építőmőrnökről és az isztanbuli Szülejmán-dzsámi építőjéről: Szinanról, Ahmed Relik a közel-múlt években derítette ki, hogy „Abdulláh fia”, tehát valószínűleg

egyénben Vácott 1570 körül olyan embereket sejthetünk, akik keresztényeknek születte, csak az első nemzedék voltak azon az úton, mely a török-mohamedán közösségben a teljes nyelvi és vallási beolvadás felé vezetett, összeírásunk korában azonban még régi nyelvüket beszélték s népi jellegüket is tartották, vagyis legalább az első időszakban még szlovák: szerbek, bolgárok, bosnyákok, és esetleg, amazoknál mindig kisebb számban, magyarok voltak.

A másik népi (nyelvi) csoport, a balkáni eredetű szlávok számarányát, az iszlámmal való, épen most említett kapcsolatuknál fogva szintén csak hozzávetőleg becsülhetjük meg. A háztulajdonosok között elsősorban azt a 13 családfőt kell ide sorolnunk, akik ortodox keresztnéven szerepelnek, aztán sok mohamedán újhitűt, de ezek száma ismeretlen.

Míg a törökök és balkáni szlávok arányszáma nem állapítható meg pontosan, az őslakosok, a nyugati keresztények megoszlásáról, ezeknek családi és keresztnévéről, már határozottabb véleményt tudunk magunknak formálni. A 172 őslakos között, akik háztulajdonukat 1570 körül Vácott még megtartották, négy tót nevű családot: Horák, Zsilár, Varocsa, Isztári nevűeket,³³ továbbá két németnek vélhető családot találunk, az utóbbiakat Istóbernek hívták. Zsidó személynév sem az úgynevezett Zsidó-utcában, sem egyebütt a városban nem fordul elő, zsidó tehát ebben az időben Vácott háztulajdonos nem volt.³⁴ A többi háztulajdonos és, talán mondhatjuk, az

nem mohamedán, hanem görög származású volt, s a felfedezést a kortársak is — bár kissé kelletlenül — tudomásul vették.

³³ A „Tót” és „Cseh” elnevezés (összesen mintegy tíz családnál), továbbá egy-egy Orosz, Rác, Bogdán, Német családnév nem bizonyíték arra, hogy viselőjük a nevében megjelölt egyik vagy másik népfajhoz tartozott.

³⁴ A „Zsidó-utca” ezt a nevét talán egykori, középkori zsidó lakosaitól, vagy a törökkorban attól az egy zsidótól, „a váci zsidótól” kapta, akit egy kiadatlan budai török vámnapló, körülbelül összeírásunkkal egyidőben, mint Budán áthaladó kereskedőt megemlít.

úgynevezett „polgári” lakosságnak az említetteken kívüli része, 1570 körül mind magyar volt, azaz az őslakosság szinte teljesen magyarokból állt. Ugyanígy azok a háztulajdonosok is, akik összeírásunkban a mostaniak elődei gyanánt említetnek, akiktől az 1570-ben élők házukat vették vagy örökölték, szinte kivétel nélkül magyar néven szerepelnek, tehát a város lakosai a török uralom elején majdnem mindnyájan magyarok voltak.

1570-re az őslakosság és így a magyarság már csak fele vagy alig fele volt a város „polgári” lakosságának, vagyis egy emberöltő elegendő volt ahhoz, hogy a háztulajdon nagyobb fele gazdát cseréljen és a házak, a gazdasági térhódításnak a kisvárosi magyar sors alakításában a török uralom alatt valószínűleg sok helyütt ismétlődő módján és eszközeivel, a törökök és a velük betelepült balkáni szlávok kezébe kerüljenek.³⁵

A háztulajdon megállapításában a török kormányzat, mint azt összeírásunk is hosszú sor példával igazolja, a kereszténykori birtoklásból indult ki. A török hatalom a helyükön maradt őslakosok tulajdonjogát elismerte s így az, aki ezt igazolni tudta — amihez az első időkben maga a birtoklás már valószínűleg elegendő volt — házával szabadon rendelkezhetett, és az ilyen ház, természetesen már az új, mohamedán törvény szerint, elajándékozható és örökölhető volt s a török bíró előtt is adás-vétel tárgyát

³⁵ A veszteségnek ez a számaránya, melyet a magyarság a török korszak első emberöltője alatt Vácott elszenvedett, nem áll egyedül a városok történetében. Különösen olyan városokban, melyek egyben várak is voltak, a magyarságnak nagyobb arányú pusztulására is tudunk példát felmutatni. Például az esztergomi háztulajdon alakulásában még nagyobb károsodás érte a magyarságot. Mint a kutatásunk tárgyául szolgáló defternek egy másik fejezetében olvashatjuk, Esztergom városának többszáz háza 1570 körül kivétel nélkül mohamedánok és görögkeletiek tulajdona volt, tehát olyan embereké, akik maguk vagy akiknek apái egy emberöltővel előbb az Al-Duna tájáról vagy még távolabbi vidékekről származtak a Magyar Alföld felső végére, az őslakosságnak viszont a városban már nyoma sem maradt.

képezhette. Az egykori magyar kincstári és keresztény egyházi tulajdonok viszont minden további feltétel vagy kivétel nélkül a török kincstárra szálltak.

E tétel következtében Vácott először az egykori magyar kincstári és keresztény egyházi épületek kerültek, gazdátlanra válva, új települő magánosok kezére, mégpedig a kincstáron keresztül, vásárlás jogán, amennyiben a török kincstár az említett módon tulajdonába került ingatlanokat saját híveinek eladta. Ez lett a sorsa a várbeli 36 háznak, melyek a királyok korában kincstári és keresztény egyházi épületek voltak, továbbá a váron kívül fekvő mintegy 50 háznak, melyek azelőtt szintén „papok házai” voltak; néhány ház közvetlen adás-vétel útján került mohamedán magántulajdonba. Önkényesen azonban az új települők közül senki házat nem „foglalhatott”, senki a máséba erőszakkal nem szállásolhatta be magát. Ezt nemcsak írott példával nem tudjuk igazolni, hanem a házak méreteit, állapotát összehasonlítva, valószínűnek sem tartjuk. Ha ugyanis a házakat nagyságuk, szilárdságuk, vélhető értékük szerint csoportosítjuk, azt találjuk, hogy — a várbeli házak beszámításával — az emeletre épült 19 ház közül 16, a legalább részben kőből épített mintegy 90 ház közül 52 összeírásunk korában még őslakosok tulajdona volt. Ha a házakat a szobák számával mérjük, a nagyobb és nyilván értékesebb házakat — mint a mellékelt táblázat részletesen is mutatja, — szintén őslakosok nevére találjuk, ami nem volna így, ha a hódítók a házakban tetszés szerint válogathattak volna. Az őslakosok tehát a szilárdabb építésű rangosabb házakat még az újszerű, ki nem tapasztalt és előnytelen gazdasági viszonyok között is tartani tudták; a legtöbb mohamedán viszont pusztán helyen vagy romokon összetákolta sövényfalú viskóban, csak szállásban húzta meg magát, nagyobb ház birtokára nem törekedett, erre sem pénze, sem igénye nem volt, kivéve talán a rangbeli embereket.

A rangbeli emberek a törökkori Vácott természetesen az új települők közül kerültek ki és így az a hivatali ap-

Az utca vagy tér neve	A házak száma	Kőből épült ³⁶	S z o b á k s z á m a										
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	
1. Vár	36	$\frac{0}{13}$	$\frac{0}{28}$	$\frac{0}{5}$	$\frac{0}{1}$	$\frac{0}{1}$							
2. Zsidó-utca-mahalle	6	$\frac{3}{0}$	$\frac{0}{3}$	$\frac{1}{1}$	$\frac{1}{0}$								
3. Nagy-utca-mahalle	99	$\frac{37}{4}$	$\frac{16}{12}$	$\frac{9}{4}$	$\frac{9}{2}$	$\frac{21}{0}$	$\frac{13}{1}$	$\frac{8}{0}$	$\frac{2}{0}$		$\frac{1}{0}$		
4. Kosdi-utca-mahalle	34	$\frac{2}{0}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{5}{1}$		$\frac{5}{1}$						
5. Kis-utca-mahalle	10	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{1}$		$\frac{5}{0}$	$\frac{3}{0}$	$\frac{1}{0}$						
6. Kaszim bej-mecset-mahalle	54	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{13}$	$\frac{2}{21}$	$\frac{9}{0}$	$\frac{5}{0}$	$\frac{1}{1}$						
7. Csarsu	15	$\frac{6}{4}$				$\frac{1}{0}$	$\frac{1}{0}$	$\frac{3}{0}$	$\frac{1}{0}$	$\frac{1}{0}$		$\frac{0}{1}$	
8. Haszan vojvoda-mecset-mahalle	49	$\frac{1}{14}$	$\frac{1}{22}$	$\frac{0}{7}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{0}{3}$	$\frac{0}{2}$						
9. Martalóc-mahalle	14	$\frac{0}{1}$						$\frac{0}{1}$					
10. Sáros-utca-mahalle	36	$\frac{2}{0}$	$\frac{3}{0}$	$\frac{8}{0}$	$\frac{7}{0}$	$\frac{11}{0}$	$\frac{5}{0}$	$\frac{1}{0}$					
11. Lökös-utca-mahalle	21	$\frac{0}{0}$	$\frac{9}{0}$	$\frac{8}{0}$	$\frac{3}{0}$	$\frac{1}{0}$							
Összesen	374												

parátus, mely a messze, a hitetlenek tengerében álló mohamedán-török sziget lakosainak összefogására és vezetésére, a városnak és vidékének kormányzására volt hivatva, szintén új emberekből tevődött össze. A vezető emberek, mivel legtöbbször háztulajdonosok voltak, névsorunkból szinte hiánytalanul összeállíthatók.

³⁶ Ide azokat a házakat soroltuk, melyeknek legalább egy része kőből épültnek van jelezve; a többi ház vagy sövényfállal vagy meg nem jelölt anyagból épült. — Az egyes rovatokban feltüntetett két számjegy közül a felső számjegy a keresztény öslakosok, tehát magyarok, az alsó a mohamedánok házáinak számát tünteti fel. A Martalóc-mahallában lakó keresztények a görögkeleti egyház hívei.

Kezdve a katonai rangok viselőin, akik itt, az „el-lenség és harc hazájában” a legfontosabb tisztségeket viselték, a város első lakosa a várparancsnok (dizdár) volt; alatta álltak a sereg többi tisztjei, ahogy névsorunkból összeszedhettük őket: három kethüdá: „helyettes”, két csaus, két tűzérparancsnok, 11 odabasi vagy szer-oda, öt bölükbasi vagy szerbölük, ezek kisebb egységek parancsnokai voltak, a martalócok parancsnoka, egy martalóc csapatparancsnok (szer-mie) és hat „beslü”-rangú katona s végül a vár kapuőre (bevváb). A jobbmódúakhoz számított a háztulajdonosok között a négy tímárbirtokos, földdel javadalmazott katona, továbbá két olyan személy, akik a multban viseltek várparancsnoki rangot, aztán Musztafa bej, az újoncok parancsnoka, aki valószínűleg a kaszárnnyában lakott³⁷ s végül a mecsetfundáló Kaszim bej, aki mint nógrádi tiszt telepedett meg Vácott³⁸ és hozott áldozatot a város mohamedán kutúréletének fejlesztése érdekében.³⁹ A felsoroltakkal együtt mintegy 45 háztulajdonos kimutathatóan a helyőrséghez tartozott, de valószínű, hogy az új települőknek túlnyomó része mint katoná telepedett meg a városban.

A pénzügyi tisztségviselők között első helyen kell említenünk Oszman Cselebit,⁴⁰ „Oszman Urat”, akit nemcsak Vácott ismertek, hanem messze a tiszántúli földeken is sokan, sőt a határokon túli királyi területen is;⁴¹ amott, mert mint szultáni főharmincados talán húsz éven át a váci török vámhivatalt vezette, akkoriban, amikor a magyar marhakivitel még igen élénk volt és az egész hódoltságból a váci vámon keresztül nyert lebonyolítást; emitt a királyi területeken pedig azért, mert hivatali mű-

³⁷ 132. sz.

³⁸ 289. sz.

³⁹ Budán is volt egy kegyes emberbaráti célokat szolgáló boltja (l. Velics—Kammerer: *Defterek* I. 135., II. 122. l.)

⁴⁰ 262. sz.

⁴¹ Takáts Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfü Gyula: *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I. 228., 262., 280., 293—294., 303., 5, 107

ködésével kapcsolatban az ottani urakkal, a többi között Ernő főherceggel, Pálffy Miklós gróffal is érintkezésben állt. Egyébként közvetlenül is foglalkozott kereskedelemmel, 1580-ban a budai vámnál 500 marhabőre került elvámolás alá,⁴² s valószínűleg egyházi alapítványokat is tett; úgy látszik, hogy a budai városbeli úgynevezett Oszman bej-dzsámit ő alapította. Váci hivatalában alatta szolgált, pénzügyi munkát végzett a négy vojvoda, két emín és három tyátib (íródiák). Ezeknél a kisebb rangú embereknél bizonyára gyakrabban emlegették a városbeliek annakidején Dervis bejt, a sikkasztó egykori emint. aki eladott kincstári házak árával nem számolt el s magánszemélyeken kívül a Kaszím bej-alapítványt is megkárosította.⁴³

Három szubasi a városban rendőri és rendőrbírói tisztet töltött be.

A mohamedán egyházi személyek közül megismerkedünk két hatibbal, pénteknap előimádkozóval. Ezek az úgynevezett „Szultán-mecsetben”,⁴⁴ az egykori Nagybaldogasszony-templomban teljesítettek szolgálatot. Rajtuk kívül több hodzsának is volt a városban háza, ők talán a dzsámi és a mecsetek közelében működő iskolákban tanítottak.

Alacsonyabb egyházi szolgálatot végeztek a müezzinnek. Ezekről az egyik mecsettel kapcsolatban van szó. Végül további szint vegyítettek az egyház szolgálóinak csoportjába a „szúfik” és a „hadzsik”, messze földet bejárt zarándokok; ezek közül hétnek volt háza a városban.

Az egyház anyagi érdekeit szolgálták a mütevellik, a magánosoktól fundált kegyes alapítványok (vakfok) ke-

⁴² Bécs, Nat.-Bibl. keleti kéziratok, Mxt. 598. sz.

⁴³ Neve kiadott forrásokban is előfordul, l. Velics—Kammerer: Defterek I. 59., II. 122. l.

⁴⁴ Egy-egy meghódított város első dzsámiját az akkor uralkodó szultánról volt szokás elnevezni; a váci legnagyobb mohamedán templom is ezen az alapon kapta a „szultán-dzsámi” nevet, amin Szülejmán szultán-dzsámi volt értendő.

zelői;⁴⁵ egyikük bizonyos Abdurrahman egyben kalifa és hodzsza is volt.⁴⁶

Az őslakosok társadalmában első helyen kell említeni a két bírót: Mátét és Lászlót, akik a valamelyest meghagyott községi autonómia vezetői voltak.

Egyházi szervezetük és templomuk a keresztény felekezetek közül csak a katolikusoknak volt; a görög hitűeknek nyilván nem volt. A katolikusok templomuk birtokjogát az ú. n. tapu-díj lefizetésével biztosították; a kincstártól mintegy megváltották. De csak a piac-téri Szent Mihály-templom birtokjogát szerezték meg, az ehhez közel fekvő Szent Jakab-templom, a városfalon (Bécsi-kapun) túl, a temetőben fekvő Szentlélek-templom s a csőregi és pesti út között (talán szintén a temetőben) fekvő Szent Margit-templom megváltatlanul a török kincstár kezén maradt s utóbb mohamedán magántulajdonba került. A 209. sz. alatt leírt ház, amely régebben a „papjelöltek iskolája” volt, ekkor a martalócparancsnoknak szolgált lakásul.

Említetik a háztulajdonosok között bizonyos Vince pap, de működéséről nincs szó. A régi háztulajdonosok között figyelmet érdemel Orgonás János neve.⁴⁷ Más jellegzetes családneveket (pl. „Pokol”, „Matatán”, „Ugrin”) majd a helyi, majd az egyetemes magyar történetkutatás fog egy-egy értékes adatnak találni, ha azokat más idők-

⁴⁵ Mivel az egyházi intézményeket nem teljesen az állam látta el, minden egyházi intézménynek ingatlan fenntartási alapja (vakuf) volt. Váci vagyontárgyakat ilyen célra négyen kötötték le: egy Oszmán-házi hercegnő iskola céljára, Rüstəm pasa, Kaszim bej és Haszan vojvoda egy-egy dzsámi vagy mecset céljára. Az említett Oszmán-házi hercegnő valószínűleg Zál Mahmud budai pasa (1563—1564) felesége volt. Arra nincs adat, hogy iskolája hol működött, lehet, hogy Vácon kívül, talán Budán.

⁴⁶ A „hodzsza” titulus, a magyar „diák” szónak megfelelően, sokszor csak magasabb értelmi szintet, irástudót jelent; mohamedán „hodzsák” és keresztény „diákok” sűrűn jelennek meg, öten-hatan együtt, áruval megrakott szekerekkel a török vámsorompók előtt, hogy be- vagy kifelé álbocsátást kérjenek.

⁴⁷ 154. sz.

ben Vácott élő vagy máshol is élő, szintén jellegzetes megjelölésekkel kapcsolatba hozni tudja.

A polgári keresztény lakosság között kiemelendő még két diák és három felcser.

A „diákok” és felcserek már a gazdasági élet mezejére vezetnek át bennünket, olyan területre, ahol a lakosság nem vallási és népi megoszlás, hanem foglalkozás szerint tagolódott, ezért itt már nem szükséges a foglalkozásokat fajok vagy vallások szerint csoportosítanunk, hanem helyesebb összefogva áttekintenünk, mert a város gazdasági életét így tisztábban látjuk.

Találunk a városban öt borbélyt (azaz felcsert, közülük három nyugati keresztény), három kovácsot (egyikük mohamedán), egy-egy kardművest, nyergest, csizmadíát, szappanost, boltost (ezek mohamedánok), négy mézszárost (kettő közülük mohamedán), négy hajóst, három révészt és egy fürdőst (ezek mohamedánok), három mohamedán szabót, egy-egy szücsöt, vargát és ötvöst (ezek keresztények voltak).

Ez a felsorolás azonban nem teljes, nem adja a város valamennyi mesteremberét, hanem csak azokat, akiknek foglalkozása az összeírásban fel van tüntetve; kellett a városban ezeken kívül pl. halásznak, csaplárnak, péknek, asztaljártónak stb. lennie (a régebbi háztulajdonosok között többször említetik egy keresztény pékmester: Furundzsú („pék”) Ferenc, (ennek egyidőben hét háza volt), s kétségtelenül keresztény („magyar”) szabója is volt a városnak. Bizonyos, hogy az úgynevezett „vezeték-név”, amely ekkor még nem volt megszilárdult családnév, sokszor viselőjének egyéni tulajdonságát vagy foglalkozását fejezte ki és egy-egy (ipari) foglalkozás emlékét őrzi. Ezt az észrevételt összeírásunkból is több példa igazolja: Kötélverő Imre fiát Szücs Máténak hívták,⁴⁸ ugyan ezen Szücs Máté „Kürkdzsü” („szücs”) Máté néven is szerepel (névé tehát lefordítható volt törökre, azaz nem volt szilárd családnév);⁴⁹ Berber Lukács fiának Túrós

⁴⁸ 155. sz.

⁴⁹ 278 sz.

István,⁵⁰ László volt bíró gyermekeinek Bíró Bálint és Ilona,⁵¹ Varga Márton fiának Bogdán János volt a neve.⁵² Kétségtelen tehát, hogy az úgynevezett „családnév” összeírásunk korában még egyéni név is lehetett, sokszor csak az egyén foglalkozását (származáshelyét stb.) jelölte; lehetett azonban már örökölt név is. (Épen ezért eltekintünk attól, hogy a neveket foglalkozást jelentő értelmük szerint csoportosítsuk és ebből esetleg hamis következtetéseket vonjunk le.)

Mohamedánok és keresztények a legtöbb iparágban, habár az ipar nagy részüknek csak mellékes keresete volt a földművelés és gazdálkodás mellett, közösen egymás mellett dolgoztak. A kereskedelemben és iparban lehetett először érezni, hogy az emberek a vallási és népi megoszlás dacára hajlandók felejteni ellentéteiket és különbségeiket, hogy öslakosok és új települők, hódoltak és hódítók ismerni és megszokni kezdték egymást. Közös piacokon és vásárokon érdekeik hasonlósága nyomán összetartás, majd melegebb kapcsolat fejlődött ki közöttük. Az első vegyes házasságok öslakos keresztények és mohamedánok között is itt jöttek létre. Az együttélés természetes, gépies folyamata indult így meg, amelyben az egyenlőtlen erőviszonyok következtében a hatalmon kívül álló gyengébb félnek, a kereszténynek, magyarnak, fokról-fokra szükségképen tért kellett veszítenie.

A fejlődés menetét lépésről-lépésre nem tudjuk követni, de ismerjük végső eredményét a XVII. század végén erre járt Tollius leírásából. Két-három sora van a derék utazónak Vácra: „Felsőhajtottam az egykori híres vár láttára... Kunyhókban néhány tót család lakik, vagyis inkább megbúvik bennük”.

A 374 váci ház tehát mind megsemmisült, a város kapui, templomai, mecsetjei a török kor végére mind romba dőltek. De — ismételjük — ez már egy másik kép, ez már a fejlődés vége, 120 évvel későbbi időből, mikorra a pusztulás a török uralom nyomán teljessé vált.

⁵⁰ 80. sz.

⁵¹ 69. sz.

⁵² 124. sz.

Vác házainak leírása.

A) A VÁRBAN.

1. Ali: Kaszim fia, tűzérparancsnok (szer-topi) háza. Emeletes köépület. Az emeleten egy szoba, amelynek teteje nyitott,¹ a földszinten egy boltozatos szoba, három rekesztett pince (bölme bodrum). Szomszédai egy-egy oldalról: a várfal, Jakub aga várparancsnok (dizdár), egy várkatona (hiszar eri) és a várkatónák szakasparancsnoka (bölükbasi): Sabán ingatlana. Dűledezett, mikor a régebbi dizdár: Musztafa aga kijavította s utóbb a nevezetnek eladta. Mivel azonban a ház helyét a kincstártól nem vette meg, a kincstár ezt 300 akcséért eladta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

2. Jakub aga: a váci erőd (parkan) parancsnokának (dizdár) háza.² Emeletes kőház. Az emeleten egy nyitott tetejű, a földszinten egy boltozatos szoba, pince, továbbá egy, a várfalhoz támaszkodó, sövényből épült szoba, tűzifa elhelyezésére szolgáló kis hellyel. Szomszédai egy-egy oldalról: Eljasz, Ali: szer-topi, a várfal és az út. Pusztá, elhagyott romból javította, hogy lakható legyen. Mivel a ház helyét a kincstártól meg kellett vásárolnia, 200 akcsét fizetett érte. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

3. Muhjeddin molla: Szinan fia, a váci dzsámi papjának (hatib) háza. Kőből épült szoba boltozattal (pincével?), konyhával, kamrával. Szomszédai egy-egy oldalról: Memi: Szinan fia, Perváne: Abdulláh fia, a várfal

¹ Azaz nincs mennyezete.

² Váci dizdárnak Jakub aga már 1559-ben említettik. (Defterek II. 250. l.)

és az út. Rossz kincstári házból építette és lakott benne. Minthogy a ház az ő tulajdona volt, a (telekért) a kincstár 100 akcsét behajtott rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

4. Berber („borbély, felcser”) Hüszein háza. Kőből és vesszőből épült négy szoba, rossz pince, istálló. Szomszédai egy-egy oldalról: a várfal, egy rossz kőfal, Hurrem jegyző (tyátib) és Kaszim dede ingatlanai. Rossz kincstári ház volt, a nevezett kijavította és személyesen bírja. (Telkéért) a budai kincstárba 400 akcsét befizetett. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

5. Sabán szakaszparancsnok (szer-bölük) háza. Sövényből épült két szoba kemencével és tűzhellyel, kis istállóval. Szomszédai egy-egy oldalról: Szefer, aztán Jahja és Memi ingatlana, a várfal és az út. Üres kincstári telken épült és birtokában van. Telkéért (jer tapuszu³ címen) 100 akcsét fizetett a kincstárnak. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

6. Eljasz: Bahádír fia háza. Egy rossz ház falához támasztva, sövényből épült szoba tűzhellyel, pince. Szomszédai egy-egy oldalról: Jakub aga dizdár, egy választó fal (bölme divar), ... és az út. Rossz kincstári házból építette és lakott benne. Mivel (telke) nem volt az övé, 100 akcsét fizetett érte. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

7. Jahja: Naszuh fia háza. Kőből épült szoba, pince és tűzifa elhelyezésére üres hely. Szomszédai egy-egy oldalról: Ali tűzérparancsnok (topcsi basi), Eljasz Bahádír, Jakub aga dizdár és az út. Rossz kincstári házból építette és lakott benne. Mivel (telke) nem volt az övé, 250 akcsét fizetett érte. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

8. Diváne Musztafa háza. Kőből épült szoba s konyha egy tető alatt, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ali szer-topi, Ali hodzsa, Sabán szer-bölük ingatlana és a várfal. Rossz kincstári házból építette és birtokában volt.

³ Tulajdonjogi illeték.

Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 100 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

9. Ali: Musztafa fia háza. Kőből épült szoba és konyha, deszkatetővel, kamra, két pince. Szomszédai egy-egy oldalról: Jahja tűzér, csizmedzsi („csizmadia”) Jahja és Sabán szer-bölük ingatlana és az út. Rossz kincstári házból építette és lakott benne. Minthogy az ő tulajdona volt, (telkéért) fizetett 600 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

10. Szefer szer-bölük háza. Émeletes, sövényből épült szoba kemencével, konyha, kamra, istálló és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Sabán szer-bölük, Kücsek ingatlana és két oldalon a várfal. Rossz kincstári házból építette és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, 250 akcséért a kincstártól megvette. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

11. Kincstári raktár (mahzen-i miri): kamrák és házak az ismert helyen. A dizdár jelentette, hogy javításra szorulnak. Ha a budai kincstártól megjön a pénz, ki lehet őket javítani.

12. Memi várkatona (merd-i kal'a) háza. Deszkatetejű sövényépület a várfal mellett, szoba, konyha, kamra, boltozott hely (pince?) és négy oszlopon álló szín (csardak). Szomszédai egy-egy oldalról: Sabán szer-bölük, Jahja hodzsa, a kincstári raktár és az út. Rossz házból építette és birtokában volt, de mivel (telke) nem volt az övé, 100 akcsét fizetett érte. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

13. Kücek várkatona háza. Kőből épült szoba, aztán egy sövényből épült szoba, boltozott hely s tűzifa számára egy kis hely. Szomszédai egy-egy oldalról: Timur, Szefer szer-bölük és Szálih ingatlana és a várfal. Rossz kincstári házból építette és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 200 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

14. Timur: Ferhád fia háza. Sövényből épült szoba, kamra. Szomszédai egy-egy oldalról: Kücek, Perváne és az út. Rossz kincstári házból építette és bírta. Mivel

(telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

15. Perváne: Abdulláh fia háza. Kőből épült szoba kemencével⁴ és konyha, hat boltozat, melyen az ágyú (darbuzán) áll és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Sejjid Muhjeddin hatib, az út és két oldalon a várfal. Rossz kincstári házakból építette és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 200 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

16. Memí várkatona háza. Két boltozatos hely, egy szoba, továbbá egy kőből épült szoba kemencével és egy kis üres hely tűzifa számára. Szomszédai egy-egy oldalról: Szejjid Muhjeddin hatib, Musztafa kethüdá, a dzsámi fala és a várfal. Ő maga építette rossz kincstári házak helyén, lakta és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 350 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

17. Musztafa: a várkatonák kethüdája háza. Sövényből épült, deszkatetős szoba, konyha, boltozatos helyiség, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ali szer-topí, a dzsámi, a várfal és az út. Ő maga építette kincstári házak romjaiból és birtokában volt...⁵

18. Musztafa várkatona háza. Sövényből épült deszkatetős szoba, konyhával, kamrával, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Musztafa kethüdá, a várfal és az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

19. Hüszein várkatona háza. Egy szoba tűzhellyel, egy másik szoba, tűzifa számára üres hely. Szomszédai egy-egy oldalról: Musztafa kethüdá, a dzsámi fala és az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból és ő lakik benne. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

20. Memí várkatona háza. Sövényből épült szoba pin-

⁴ A törökben: szobalu bir oda.

⁵ A tétel szövege csonka.

cével, tűzifa számára kis üres hely. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüszein, Kurd tűzér és két oldalon a várfa. Ő maga javította ki régi kincstári házakból, ő lakik benne és birtokában van. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

21. Jahja várkatona háza. Sövényből épült deszkate-tős szoba, konyha s tűzifa számára kis hely. Szomszédai egy-egy oldalról: a kincstári raktár, Ali hodzsa és két oldalon az út. Ő maga építette kincstári házakból, ő lakik benne s személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

22. Szálih: Veli fia háza. Sövényből épült deszkatetős szoba, konyha s tűzifa részére kis hely. Szomszédai egy oldalról: Kúcsek és két oldalon az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

23. Fíruz várkatona háza. Sövényből épült deszkate-teljű szoba, konyha, tűzifa részére kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüszein s két oldalon az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

24. Memi várkatona háza. Sövényből épült deszkate-teljű szoba, konyha, tűzifa részére üres hely. Szomszédai egy-egy oldalon: a dzsámi fala s három oldalon az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő maga lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

25. Múszá várkatona háza. Sövényből épült deszkate-teljű szoba, konyha. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüszein, Hurrem tyátib és két oldalon az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen

bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

26. Tyátib („jegyző”) Hurrem háza. Sövényből épült deszkatetejű szoba, kamra, istálló, kőből épült pince. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüszein, Múzá és két oldalon az út. Régi kincstári házakból építette, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 250 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

27. Hadzsi Kaszim dede háza. Sövényből épült szoba, konyha, kamra és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüszein, Kurd tűzér, régi elválasztó fal és az út. Ő maga csinálta régi házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült s elismervény állíttatott ki.

28. Kurd tűzér háza. Sövényből épült deszkatetejű szoba, konyha és kis üres hely. Szomszédai egy-egy oldalról: Hadzsi Kaszim dede, Naszuh, Memi és az út. Ő maga építette régi kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

29. Emíne: Abdulláh leánya háza. Sövényből épült deszkatetejű szoba. Szomszédai egy-egy oldalról: Naszuh oda-basi, másik Naszuh és két oldalon az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

30. Naszuh: Abdulláh fia háza. Sövényből épült szoba, konyha, alatta pince. Szomszédai egy-egy oldalról: Kurd tűzér, Naszuh oda-basi, Perváne szabó és az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és ő van birtokában. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 150 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

31. Naszuh Boszna („boszniai”) háza. Sövényből épült szoba, konyha, kamra és rossz pince. Szomszédai egy-egy oldalról: Merdzsán, Naszuh, Emíne asszony és az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és ő van bír-

tokában. Mivel (telke) nem volt az övé, fizetett érte 250 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

32. Merdzsán azab háza. Sövényből épült szoba és egy rossz boltozatos helyiség (kemer). Szomszédai egy-egy oldalról: Naszuh oda-basi, Ömer: Veli fia és egy másik Naszuh ingatlana és az út. Rossz kincstári házakból építette, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

33. Ömer: Veli fia háza. Sövényből épült szoba, kamra. Szomszédai egy-egy oldalról: Sáhín: Iszkender fia, Ferruh azab, a várfal és az út. Ő maga építette régi kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és igazolvány állíttatott ki.

34. Sáhín: Iszkender fia háza. Sövényből épült szoba, konyha, kamra és istálló, egy tető alatt. Szomszédai egy-egy oldalról: a várfal, Perváne szabó, Haszan és az út. Rossz kincstári házakból csinálta, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 100 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

35. Haszan: a vár kapuőre (bëvváb-i kal'a) háza. Sövényből épült szoba és konyha, egy tető alatt. Szomszédai egy oldalon: Sáhín: Iszkender fia, két oldalon a várfal és egy oldalon az út. Ő maga csinálta rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

36. Perváne: Abdulláh fia háza. Sövényből épült szoba, konyha. Szomszédai egy-egy oldalról: Sáhín: Iszkender fia, Ömer: Veli fia, Naszuh: Abdulláh fia és az út. Ő maga építette rossz kincstári házakból, ő lakja és személyesen bírja. Mivel (a telek) nem volt az övé, fizetett érte 50 akcsét. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

B) A VARON KÍVÜL (A VÁROSBAN).

Zsidó-utca (Mahalle-i zsidó):

37. Hamza: Abdulláh fia háza. Sövényből épült szoba, tűzhellyel, kemencével, kamrával, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Fatma hatun (F. „asszony”), Gáspár varga, a Duna és út. Bizonyos Musztafa régebben a kincstártól vette, majd testvérének eladta. Erről írása van. Feljegyeztetett.

38. Gombás (Gömbös?) Bálint és Berenc János háza. Földszintes, kőből és sövényből épült, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Ferenc Jakab, Konc Antal, Hajdar: Abdulláh fia konyhakertje és az út. Azelőtt Varga Istváné volt, aki Musztafának és Ramazánnak eladta, ezektől a fentiek vették meg. Írásuk van róla, hogy az ő tulajdonuk. Feljegyeztetett.

39. Varga Gáspár háza. Földszintes; egy kőből és két sövényből épült szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: kaszab („mészáros”) Musztafa, Musztafa szu-basi („rendbiztos”), gemidzsi („hajós”) Turchan ingatlana és az út. Atyjától örökölt tulajdona. Feljegyeztetett.

40. Musztafa: Abdulláh fia háza. Sövényből épült két szoba, kamra, pince és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga Gáspár, Gombás (Gömbös?) Bálint, Hajdar konyhakertje és az út. Azelőtt Ferenc Jánosé volt, akitől kézről-kézre szállt s legutóbb Ferenc Jakab birtokából vétel útján a nevezett tulajdonába került. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

41. Ali szu-basi háza, egy (szoba).

42. Berenc János háza, kőből épült két (szoba), pince, kis udvarral. Azelőtt Mészáros Istváné volt.

Nagy-utca (Mahalle-i Nagy-utca):

43. Ali: Mehmed fia háza. Azelőtt Záton Gergely dűledező háza volt. Hossza 25, szélessége 22 zirá („rőf”). Sövényből egy szoba tűzhellyel, kemencével és egy pince. A nevezett építette. Udvara is van. Szomszédai egy-egy

oldalról: Ibrahim és Hizir, Ercsi Miklós, Haszán: Abdulláh fia ingatlana és a Duna. Mivel az ő tulajdona, a (telekért) tapu címen 180 akcse megvételért rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

44. Musztafa: Murad fia háza. Azelőtt Selib (?) Benedeké volt. Hossza 20, szélessége 13 rőf. Dűledező kincstári ház volt, a nevezett sövényből egy szobát épített rajta tűzhellyel, kemencével. Udvara van. Szomszédai egy-egy oldalról: Ibrahim és Hizir, Botos János ingatlana, a hásszút („fő-út”) és a Duna. Mivel az ő tulajdona, (a telekért) tapu címen 120 akcse megvételért rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

45. Ibrahim és Hizir: Júnisz fiai háza. Azelőtt Selib (?) Benedeké volt, hossza 22, szélessége 9 rőf, udvarral. Rossz kincstári ház helyén sövényből egy szobát építettek tűzhellyel, kemencével, kamrával. Szomszédai egy-egy oldalról: terzi („szabó”) Musztafa, Halász Lőrinc, Ali Mehmed ingatlana és a Duna. Mivel az ő tulajdonuk, a telekért a kincstár tapu címen 124 akcsét megvett rajtuk. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

46. Ferhád: Abdulláh fia háza, azelőtt Tót Gálé volt. Széle-hossza 16—16 rőf. Dűledező kincstári házból egy szobát tűzhellyel és kemencével a nevezett épített. Kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Hadzsi Jakub, Molnár Sebestyén ingatlana, a hásszút és a Duna. Mivel az ő tulajdona, a telekért a kincstár tapu címen 128 akcsét megvett rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

47. Iszmail háza. Hossza 17, szélessége 14 rőf. Dűledező kincstári ház helyén sövényből a nevezett építette; egy szoba, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga János, Isztari⁹ Bertalan, Hadzsi Jakub és Kurd ingatlanai. Mivel az ő tulajdona, (a telekért) a kincstár tapu címen 124 akcsét megvett rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

48. Hadzsi Jakub háza. Hossza 17 rőf, szélessége 13

⁹ Sztari: (tót) „öreg”.

rőf. Düledező kincstári ház helyén a nevezett sövényből egy szobát épített tűzhellyel; kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ferhád, Iszmail, Kurd Ali ingatlana és a Duna. Minthogy az ő tulajdona, (a telekért) a kincstár tapu címen 80 akcsét megvett rajta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

49. Üres házhely, Kurd nyeregglyártó birtokában. Hossza 17 rőf, szélessége 13 rőf. Üres kincstári hely volt, a nevezett igénylésére, 120 akcsé tapu lefizetése után neki adatott. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki. Szomszédai egy-egy oldalon: (Pápai?) Márton, Iszmail ingatlanai és két oldalon az út.

50. Kejván tyátib háza. Kőből épült szoba tűzhellyel, kamra, konyha, pince, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Haszan, Hamza, Múszá ingatlana és az út. Azelőtt Sabán: Mahmud fia vette Ercsi Miklóstól, majd a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy írása van arról, hogy az ő tulajdona.

51. Kejván tyátib másik háza. Sövényből épült szoba, udvar, mellette konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Kömlődi Jakab, Csúri János, Mátyás és Péter ingatlanai és az út. Mehmed kethüdá váci emíntől vette. Ez azonban eladására nem volt feljogosítva s árát nem szolgáltatotta be a kincstárba, ezért tapu címen 150 akcsé újból megvétetett (a ház gazdáján). Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

52. Haszan: Abdulláh fia háza. Kőből és sövényből egy-egy szoba, egy düledező pince és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Kejván tyátib, Ali szu-basi, Csamádi György ingatlana és az út. Azelőtt Török Lukácsé volt, ettől Varga János, ettől Ferhád oda-basi, ettől Abdurrahman kalife, ettől a nevezett vette. Feljegyeztetett, hogy írása van róla, hogy az ő tulajdona.

53. Múszá: Ömer fia háza. Kőből épült boltíves két szoba, pince, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Kejván tyátib, Fodor András, a Duna és az út. Pál düledező háza volt, utóbb Nagy Mihályé; ettől vette bizonyos Szü-

lejmán s az utóbbtól az említett Múszá. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

54. Kovács Jakab háza. Három szoba, konyhakert, kút, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Béke Márton, Bodoni Bálint és két oldalon az út. Azelőtt Mészáros Andrásé volt, ettől Király Péter fia Orbán, ettől a fenti vette meg. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről irat állíttatott ki.

55. Kurd: Abdulláh fia háza. A hitetlenek idejében fürdő volt, most dűledezik. A kincstár szabály szerint eladta annak, aki meg akarta venni. Szomszédai a Duna, Száró Mátyás kertje s két oldalon az út. 350 akcséért a nevezett Kurd vette meg, többet senki sem akart érte adni. Árát megfizette s a budai pénztárba beszolgáltatatta. Erről feljegyzés készült és elismervény állíttatott ki.

56. Ferenc Imre, Ferenc Pál, Makó György és Piroška háza. Kőből épült szoba, kamra, konyha; mellette sövényből épült szoba, pince, rossz kút, végül az udvaron bizonyos Kurd által épített és nekik eladott sövényfalú szoba. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Kálmán, Szani Bertalan ingatlana, a Duna és az út. Azelőtt Bácsmegyei Andrásé volt, aztán a kincstár tulajdonába került, majd Dervis váci emín eladta Ferenc Balázsnak; mivel azonban (az emín) erre felhatalmazva nem volt és a ház árát a budai pénztárba nem fizette be, a ház újból elárvereztetett s miután többet ígérő nem akadt, 4000 akcséért a nevezett Ferenc Balázs fiainak: Imrének és Pálnak, továbbá Makó Ferenc: György nevű fiának s ennek Piroška nevű anyjának adatott el. A vételár felvételét s az ügy feljegyeztetett.

57. Halász Lőrinc és Halász Bálint háza. Azelőtt Urudzs: Ali fia nógrádi szpahi, ettől Margita váci városi lakos, továbbá ennek ura: Ercsi Miklós és fiai: Ercsi Gergely, Albert és Balázs vették. Szomszédai egy-egy oldalról: Dobos János, Nagy András és nők pap (?) ingatlana és az út. Kőből épült kilenc szoba, pince, alattuk a Duna felé konyhakert. Később az utóbb nevezettek a ház felét

az első helyen nevezetteknek eladták s erről irat állíttatott ki.

58. Margita és ura: Ercsi Miklós és fiaik: Ercsi Gergely, Ercsi Albert és Ercsi Balázs háza. Azelőtt Urudzs: Ali fia nógrádi szpahi vette, majd tőle az említett városbeli lakosok, majd ezektől felét Halász Lőrinc és Halász Bálint. Szomszédai egy-egy oldalról: Dobos János, Nagy András és nős pap (?) ingatlana és az út. Feljegyeztetett, hogy írásuk van róla s hogy az ő tulajdonuk s újabb írás is adatott nekik.

59. Varga Gáspár háza. Emeletes köépület öt szobával, pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Kömenes János, Szabó Mihály, Bak Péter ingatlana és az út. Azelőtt Csaplá(r) Lőrinc tulajdona volt, aki még életében feleségének: Borbálának ajándékozta, ez pedig a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy írása van róla s hogy az ő tulajdona s újabb írás is adatott neki.

60. Isztari Bertalan háza. Sövényépítésű kemencés szoba, kamra, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Miklós, Biró Bálint, Madzsar Ferhád ingatlana és az út. Régóta tulajdona. Feljegyeztetett.

61. Botorján Orbán háza. Emeletes köépület: hat szoba, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Éliás Miklós, Cseh János és Tót János ingatlana és az út. Azelőtt Gazdag János tulajdona volt, kinek halála után fia: Gazdag Gergely eladta Botorján Jánosnak. Most az utóbbi fiának: Botorján Orbánnak tulajdona. Feljegyeztetett.

62. Ötvös István háza. Emeletes köépület négy szobával, pincével, konyhakerttel és udvarral, és egy ehhez csatlakozó ötvös-bolttal. Szomszédai egy-egy oldalról: Ercsi Balázs, Takács Vince, Kapás Gergely konyhakertje és az út. Azelőtt Furundzsi⁷ Ferenc elhanyagolt háza volt, még régebben Ötvös Máté vette a kincstártól. Feljegyeztetett, hogy írása van róla s az ő tulajdona.

63. Takács Vince háza. Emeletes köépület három szo-

⁷ Furundzsi: (török) „pék”.

bával és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Ötvös István, Szabó Simon és Bicskei Albert ingatlana és az út. Azelőtt Furundzsi Ferenc elhanyagolt háza volt. A kincstártól Szabó Benedek vette meg, majd ettől a fentnevezett. Feljegyeztetett, hogy írása van róla s az ő tulajdona.

64. Szabó Simon háza. Sövényből épült négy szoba tűzhellyel, kemencével, egy bolttal, konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Takács Vince, Bicskei Albert és Dávid kovács ingatlana és az út. Azelőtt Furundzsi Ferenc elhanyagolt háza volt. A kincstártól Szabó Benedek vette meg, aztán a fentinek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

65. Bicskei Albert háza. Emeletes köépület négy szobával, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Simon, Takács Vince és Kapás Gergely konyhakertje és az út. Azelőtt Furundzsi Ferenc elhanyagolt háza volt. A kincstártól Szabó Benedek vette meg s a fentnevezettnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő vásárolt tulajdona és erről irat állíttatott ki.

66. Ercsi Balázs háza. Földszintes köépület egy szobával és egy sövényépület szintén egy szobával, továbbá pince, konyhakert és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Pattantyus György és Ötvös István ingatlana és két oldalon az út. Azelőtt Zohár Pál elhanyagolt háza volt. A kincstártól vette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

67. Szabó János és Dávid kovács háza. Kö- és sövényépület öt szobával, ezekhez csatlakozó kovácsműhellyel, konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Simon és Biró Ferenc ingatlana, Kapás Gergely konyhakertje és az út. Azelőtt Kohár Jakab háza volt. Feljegyeztetett, hogy most a nevezettek pénzen szerzett tulajdona.

68. Szabó Mihály háza. Emeletes köépület négy szobával, pince és kis udvar. Szomszédai: egy oldalon Bak Máté és Szabó István, a továbbiakban Varga Gáspár, Abdurrahman hodzsa elhanyagolt háza és az út. Azelőtt atyja: Szabó Menyhért tulajdona volt, a fentnevezett tőle

örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről igazoló irat állíttatott ki.

69. Bíró Bálint és Ilona háza. Sövényből épült négy szoba tűzhellyel és kemencével, konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Isztári Bertalan, Farkas János és Musztafa ingatlana és az út. Azelőtt atyjuké: László bíróa volt, a nevezettek tőle örökölték. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

70. Molnár Bálint és fiai: Pál és Mátyás háza. Emeletes köépület hat szobával, pincével, konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Kohár Dorkó, Csamádi Dömötör, Kejván tyátib és az út. Feljegyeztetett, hogy régóta az ő tulajdona.

71. Szabó Orbán háza. Sövényépítésű négy szoba tűzhellyel és kemencével, kamrával, pincével, konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Madarász Mihály, Fazikas Márton, kert és út. Azelőtt Csete János elhanyagolt háza volt, aki azt Isztári Mátyásnak, később ez a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

72. Bíró János háza. Kőből és sövényből épült emeletes ház hat szobával, fél pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Dávid kovács, Mészáros János és Kapás Gergely ingatlana és az út. Azelőtt Lökös Boldizsárnak volt egyik háza. Ennek halála után fiai: Lökös György és Lökös Ferenc örökölték, majd a nevezettnek eladták. Feljegyeztetett, hogy írása van róla, s hogy az ő tulajdona.

73. Bíró Ferenc háza. Kőből és sövényből épült emeletes ház hat szobával és fél pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Dávid kovács, Mészáros János és Kapás Gergely ingatlana és az út. Azelőtt Lökös Boldizsár egyik háza volt, halála után fiai örökölték, majd (a nevezettnek) eladták. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

74. Szabó István háza. Földszintes köépület öt szobával, pincével és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Mihály, Abdurrahman hodzsa és Varga Gáspár in-

ingatlana és az út. Azelőtt Bak János háza volt, halála után testvérére: Bak Mátéra szállt, aki aztán felét a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

75. Bak Máté háza. Földszintes köépület öt szobával, pincével és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Mihály, Abdurrahman hodzsa és Varga Gáspár ingatlana és az út. Azelőtt Bak János háza volt, kinek halála után testvérére: Bak Mátéra szállt, aki aztán felét a nevezett Szabó Istvánnak eladta, a másik felét pedig ő maga bírja. Feljegyeztetett.

76. Bodoni Bálint gyermekei: Bodoni György, Magdolna és Anna háza. Földszintes épület három kőből épült szobával és egy sövényből épült szobával, továbbá pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Kovács Jakab, Pataki György és Göncső Gáspár ingatlana és az út. Azelőtt Bodoni Bálint tulajdona volt, kinek halála után a nevezett Bodoni György nevű fiára s Magdolna és Anna nevű leányaira szállt. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

77. Kendi János s nővérei: Borbála és Anna háza. Földszintes épület kőből épült két szobával, sövényből épült két szobával, továbbá pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Bak Péter, Abdurrahman hodzsa és Varga Gáspár ingatlana és az út. Közös tető alatt áll. Azelőtt Kendi János háza volt, kinek halálával fentnevezett gyermekei örökölték s maguk között felosztották. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

78. Gyenös György háza. Földszintes épület egy kőből és négy sövényből épült szobával, pince, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Gáspár, Mészáros Benedek és Kalmár Ferenc ingatlana és az út. Azelőtt Zonbor István tulajdona volt, kinek halálával Zonbor Pálra szállt, aki aztán a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

79. Győri Dömötör leánya: Apollina háza. Földszintes épület két kőből és három sövényből épült szobával, továbbá konyhakert és kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ötvös István, Mocsár (Kohár?) Dorkó, Musztafa

és az út. Azelőtt Berber Lukács háza volt, kinek halála után Túrós (Törös?) István nevű fiára szállt, aki fentnevezett feleségének adta. Feljegyeztették, hogy az ő tulajdona.

80. Ötvös István háza. Földszintes kőház öt szobával, pincével s a házhoz csatlakozó borbélyüzlettel, továbbá kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Túrós (Törös?) István, Berbil („borbély”) Sebestyén, Gerendás Pál ingatlana és az út. Katusa nevű zimmi asszonytól örökölte. Feljegyeztették, hogy most az ő tulajdona.

81. Péter Kovács háza. Sövényépület két szobával, kovácműhellyel, kis kerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Főris Demeter, Éliás István, a várárok és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztették, hogy az ő tulajdona.

82. Éliás István háza. Sövényépület kemencével, kamrával, udvarral és ehhez csatlakozó konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Péter Kovács, Vadkerti Mátyás, a várárok és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztették, hogy most az ő tulajdona.

83. Botos János háza. Földszintes kőépület tűzhellyel és kemencével ellátott két szobával, pincével, konyhakerttel és egy kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Miklós, Halász Lőrinc és terzi („szabó”) Musztafa ingatlana és az út. Azelőtt Kis Péter háza volt, akinek halála után Kis András nevű fiára szállt, aki aztán a nevezettnek eladta. Feljegyeztették, hogy most az ő tulajdona.

84. Csekeli István háza. Sövényből épült szoba, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Berki Pál, Váli (?) György, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztették, hogy most az ő tulajdona.

85. Varocsa Tomás háza. Sövényből épült szoba kemencével, kamra, udvar s az utóbbi mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Csúri János, Váli György ingatlana, a várárok és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztették, hogy most az ő tulajdona s erről igazoló irat állítottatott ki.

86. Tót István háza. Sövényből épült szoba kamrával,

udvarral s e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Kalmár Ferenc, berber Ferhád, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről igazoló irat állíttatott ki.

87. Kovács György háza. Földszintes sövényépület tűzhellyel és kemencével ellátott négy szobával, pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Pápai Márton, Varga János, a Duna és az út. Azelőtt Kovács Lőrinc háza volt, fentnevezett fia tőle örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről igazoló irat állíttatott ki.

88. Pápai Márton háza. Sövényből épült négy szoba konyhakerttel és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Kálmán, Kovács György, a Duna és az út. Azelőtt Bakó Mihály tulajdona volt, aki a nevezettnék eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

89. Bárán Gyenös háza. Kőből épült két szoba pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Mihály, Benedek Tamás, Törő Mátyás és Szántó Máté kertje. Azelőtt Varga Gergely háza volt, aki Bali szu-basi („rendbiztos”) nevű embernek eladta. Ennek halála után fia: Eliás eladta Jahjának, az utóbbi pedig a fentnevezettnék. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

90. Fazikas Márton háza. Sövényből épült tűzhelyes, kemencés három szoba udvarral, s e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Kéméndi Gáspár, Szabó Orbán, a Duna és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről irás állíttatott ki.

91. Fóris Demeter háza. Sövényből épült konyha tűzhellyel és kemencével, kamra, négy szoba udvarral s e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Péter Kovács, Csabai János, Hájas Jakab és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről irás állíttatott ki.

92. Berki Pál háza. Sövényből épült két szoba udvarral s konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Tót Ferenc, Csekeli István, a Duna és az út. Pusztá helyen épült.

Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

93. Csúri János háza. Sövényből épült egy szoba tűzhellyel, kemencével, kamrával, továbbá udvar és e mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Kejván tyátib, Varocsa Tamás, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

94. Máté Imre háza. Sövényből épült egy szoba udvarral és e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Fábián Ferenc, Takács Orbán, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

95. Pénz Antal háza. Sövényből épült egy szoba udvarral és e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Kiss Demeter, Takács Orbán, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

96. Kis Demeter háza. Sövényből épült egy szoba udvarral és ehhez csatlakozó konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Ferhád, Pénz Antal, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

97. Takács Orbán háza. Sövényből épült egy szoba kamrával, udvarral és e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Pénz Antal, Máté Imre, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

98. Váli György háza. Sövényből épült egy szoba, kamra, udvar s e mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Csekeli István, Varocsa Tomás, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

99. Vasvári Ferenc háza. Sövényből épült egy szoba kamrával, udvarral és e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Tót István, Gyenős György, a mező és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írat állíttatott ki.

100. Vadkerti Mátyás háza. Sövényből épült, tűzhelylyel és kemencével ellátott két szoba udvarral és e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Kejván tyátib, Éliás István, a Duna és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

101. Molnár Miklós háza. Kőből és sövényből épült három szoba, pince udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Halász Lőrinc, Farkas Márton, a Duna és az út. Azelőtt bizonyos Orsolyáé volt, kinek halála után Erzsébet nevű leánya örökölte, aki viszont fentnevezett urának adta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

102. Csamádi Demeter háza. Sövényből épült két szoba pincével, kúttal, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Bálint, Erdős Antal, gemidzsi („hajós”) Haszan és az út. Azelőtt Szabó Péteré volt, kinek halála után Anna nevű felesége a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

103. Szalai János háza. Sövényből épült két szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Fóris Demeter, Cseh János, Hájas Jakab és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről irat állíttatott ki.

104. Madarász Mihály háza. Sövényből épült három szoba kemencével, kamrával, üres udvarral s e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Orbán, pusztuló várfal, a Duna és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

105. Mészáros Lőrinc háza. Sövényből épült öt szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Pataki György, Istóber Lőrinc és két oldalon az út. Azelőtt Kovács András háza volt, aki azt gyerekeire hagyta, ezek eladták Tisza Sebestyénnek, ez viszont Major Boldizsárnak, az utóbbi pedig a fentnevezettnek adta el. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről irat állíttatott ki.

106. Pataki György háza. Kőből épült két szoba és sövényből épült négy szoba, pincével, udvarral és e mel-

lett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Lőrinc, Bodoni György és két oldalon az út. Azelőtt Pataki István háza volt, halála után fentnevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

107. Istóber Lőrinc háza. Sövényből épült hat szoba, egy pince, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Pomázi János, Mészáros Lőrinc és két oldalon az út. Azelőtt Farkas Istóber egyik háza volt, halála után az említett és testvére: Istóber Mihály és (Lőrinc) leánya: Ilona örökölte. Feljegyeztetett, hogy a reá eső^a két szoba az ő tulajdona.

108. Farkas Ilona gyermekei: Mihály, János, Jakab és Borbála háza. Sövényből épült hat szoba, egy pince udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Pomázi János, Mészáros Lőrinc és két oldalon az út. Azelőtt Farkas Istóber háza volt, kinek halála után gyermekei örökölték s maguk között felosztották. Egyik leánya, Ilona meghalván, része megint a testvérekre szállt. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

109. Nagy Tamás leánya: ... háza. Sövényből épült hat szoba, pince, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Pomázi János, Mészáros Lőrinc és két oldalon az út. Azelőtt Farkas Istóber egyik háza volt, kinek halála után fiai és leánya örökölték. Az osztzkodásnál ez a ház Istóber Mihály nevű fiának jutott, aki azt a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

110. Pap Ferenc háza. Tető nélkül álló, pusztulásnak indult kőház egy szobával és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Berecki János, Ötvös Lőrinc, Konci (Gönci?) János és az út. Azelőtt Sali Ferencé volt; mikor leégett, a nevezett megvette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

111. Nagy Kálmán és Nagy Ambrus háza. Kőből épített két és sövényből épített három szoba udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Ferenc Imre,

^a t. i. az Istóber Lőrincre eső két szoba.

Pápai Márton és Ferhád ingatlana és az út. Azelőtt Dré-
gel Alberté volt, aki a fentieknek eladta. Feljegyeztetett,
hogy az ő tulajdona.

112. Szemerédi Gáspár és Esztergomi Márton háza. Sövényből épült négy szoba udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Gyenös György, Fazikas Márton, a Duna és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

113. Éliás Miklós és Éliás Gergely háza. Kőből épült négy és sövényből épült egy szoba pincével, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Bojtorán Orbán, Tót János és két oldalon az út. Azelőtt Gazdag Gergelyé volt, aki eladta Éliás Péternek, akitől halála után nevezett fiai örökölték. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdonuk.

114. Annus nevű nő háza. Kőből épült három és sövényből épült négy szoba, omladozó pincével, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Torombítás Péter, a papok háza, Sali János és az út. Azelőtt Varga Jakab háza volt, halála után nevezett leányára szállt. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

115. Gombás (Gömbös?) János háza. Kőből épült egy, sövényből épült három szoba, pince, deszkatetővel, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga Gáspár, Kónya Mihály, Borsos János és Konc Bálint ingatlana és az út. Azelőtt Pesó Mihály háza volt, ez eladta Szabó Balázsnak, ez pedig a fentnevezettnek. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

116. Konc Bálint háza. Sövényből épült három szoba, kőből épült fél szoba, fél kúttal és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Gombás János, Kónya Mihály, Nagy Péter és az út. Fodor Pétertől vette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

117. Borsos János háza. Sövényből épült három szoba, egy kőből épült szobának fele, fél kúttal, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Gombás János, Kónya Mihály, Nagy Péter és az út. Azelőtt Súlyom (Sulyom) Györgyé

volt, aki eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.⁹

118. Fábián Ferenc háza. Sövényből épült három szoba konyhakerttel és széles udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Kis Imre, Takács Orbán, saját konyhakertje és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

119. Pomázi András gyermekei: János és Katalin háza. Kőből épült egy és sövényből épült négy szoba pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy András, Takács Péter és két oldalon az út. Apjuké volt, halála után fia és leánya örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdonuk.

120. Júszuf: Abdulláh fia háza. Sövényből épült egy szoba, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Major Boldizsár, Lukács Gergely, Takács Balázs és a várarok. Azelőtt az említett Takács Balázsé volt, aki azt, mint ingatlanának felét, a nevezetnek eladta. Mint-hogy írása van arról, hogy az ő tulajdona, ez feljegyeztetett s erről igazoló irat állíttatott ki.

121. Takács Balázs háza. Sövényből épült egy szoba udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Major Boldizsár, Lukács Gergely, Júszuf: Abdulláh fia és az út. Vette, majd felét az említett Júszufnak eladta, másik fele pedig az ő tulajdona maradt. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

122. Torombítás Péter háza. Kőből épült három, sövényből épült egy szoba, pincével, fél kúttal, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Bárány Gyenes, Kis Kelemen, Sali János kertje és az út. Azelőtt Szabó Mihályé volt, kinek halála után Katusa nevű leányára szállt; utóbbi fentnevezett urának adta. Feljegyeztetett, hogy ma az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

123. Nagy Péter háza. Sövényből épült öt szoba, pincével, udvarral, konyhakerttel és fél kúttal. Szomszédai egy-egy oldalról: Konc Bálint, Kónyi Mihály és két olda-

⁹ t. i. Borsos Jánosé.

lon az út. Azelőtt Nagy Istváné volt, halála után nevezett testvére örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

124. Bogdán János háza. Sövényből épült négy szoba, fél pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Kovács György, Nagy Miklós és Iszmail ingatlana és az út. Azelőtt Csankó Péteré volt, ő eladta Varga Mártonnak, akinek halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

125. Bánfi (Bánki?) Máté háza. Sövényből épült három szoba, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: István diák, Kovács Jakab, kilindzsdzsi („kardcsiszár”) Perváne ingatlana és az út. Azelőtt Halász Gergelyé volt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy ma az ő tulajdona.

126. Mácsai György háza. Sövényből épült négy szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Bánfi (Bánki?) Máté, Éliás Miklós, kilindzsdzsi Perváne és az út. Azelőtt Gerendásé volt, de vétel útján kézzől-kézre ment. Fenti tulajdonosa Mészáros Mihálytól vette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

127. Cseh János háza. Sövényből épült két szoba udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szalai János, Lakos Albert, Zátonyi István és az út. Pusztá helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

128. Musztafa Ćejnek: a porta szpáhi-ujoncai (ebná-i szpahiján-i derkjáh-i aáli) parancsnokának¹⁰ háza. Sövényből épült három szoba pincével és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Ötvös István, Berber Sebestyén, Iljász szer-oda és az út. Azelőtt Molnár Bálint háza volt, utóbb Éliás István a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

129. Nagy Miklós háza. Sövényből épült három szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Isztari Bertalan, Varga János, a Duna és az út. Pusztá

¹⁰ v. ö. 132. sz.

helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

130. Szohár Miklós háza. Sövényből épült négy szoba, egy boltozatos helyiség, pince, kút és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Bíró Egyed, Mészáros János, Ács György konyhakertje és az út. Szohár János háza volt, halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

131. Bíró Egyed háza. Kőből épült három, sövényből épült egy szoba kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szohár Miklós, Kálmán Máté, Dikán Benedek és az út. Azelőtt Kálmán Gergely háza volt, halála után fia: Kálmán Máté örökölte s a nevezettnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

132. Kohár Miklós felesége: Dorkó háza. Felében kőből, felében sövényből épült öt szoba, egy pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Bálint, Boros István, az újoncok parancsnoka (gulám náibi): Musztafa bej¹¹ és az út. Azelőtt Virös (Véres? Vörös?) Benedeké volt, holta után testvére Virös Egyed örökölte s a nevezettnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

133. Berber Sebestyén háza. Kőből épült egy szoba és bolt és sövényből épült három szoba, sövényből épült bolttal, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Fodor Máté, Musztafa bej és két oldalon az út. Azelőtt Berber Györgyé volt, kinek halála után fiára: Berber Jánosra szállt, aki Sós Katalinának, aki ismét a nevezettnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

134. Bicskei György felesége: Anna háza. Kőből épült négy szoba, pince, kis konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Zohár Miklós, Bíró János, Ács György konyhakertje és az út. Azelőtt atyjáé: (Karabán?) Péteré volt; örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

135. Pattantyús György háza. Kőből épült egy szoba, pince, sövényből épült egy szoba, kút, konyhakert és

¹¹ v. ö. 128. sz.

udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Pomázi János, Ercsi Balázs és két oldalon az út. Azelőtt Sivegijártó Ambrus háza volt, halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy ma az ő tulajdona.

136. Szani Péter háza. Sövényből épült három szoba, egy omladozó pince és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ferenc Imre, Madarász Imre, a Duna és az út. Azelőtt Szani Bertalané volt, halála után a nevezettre szállt. Feljegyeztetett, hogy ma az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

137. Musztafa: Abdulláh fiának, a váci vár őrei szerbölük-jének háza. Sövényből épült öt szoba, egy pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Bekir kethüdá, Szeti (?) chatun („asszony”), Molnár Bálint és az út. Azelőtt Molnár Lászlóé volt, halála után fia: Bálint és leányai: Dorkó és Borbála örökölték s a fentnevezettnék eladták. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

138. A Szentlélek-templom. A városon kívül fekszik, el van hagyatva, pusztulásnak indult. Mivel a városbeli ráják ebbe szoktak temetkezni, 500 akcse tapu beszedetett utána. Feljegyeztetett és erről írás állítatott ki.

139. Mészárszékek. A piac-téren, (a Csarsu-mahalléban) a városbeliek Szent Mihály-temploma közelében, még a királyok idejéből birtokukban van négy mészárszék. Szomszédai két oldalon kaszab („mészáros”) Musztafa. egy-egy oldalon Abdurrahman kalife és a néhai Rüsttem pasa által kegyes célra alapított (vakuf) boltok. A kincstár tapu-címen 500 akcsét bevett értük. Erről feljegyzés készült és írás állítatott ki.

140. Fatma: Abdulláh leánya háza. Kőből és sövényből épített három szoba egy rossz pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Musztafa szubasi, Múszá, tyátib Kejván és az út. Azelőtt Mikó Györgyé volt, aki a nevezettnék eladta. Feljegyeztetett, hogy erről írása van s hogy az ő tulajdona és (újabb) írás állítatott ki.

141. Ferhád: Abdulláh fia háza. Sövényből épült szoba, kamra, honyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy

oldalról: Kis Demeter, Tót István, a Duna és az út. Pusztán helyen épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és írás állíttatott ki.

Kosdi utca (mahalle-i kozsdi utca):

142. Musztafa: Iszkender fia háza. Sövényből épült szoba, tűzhellyel, kemencével, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szefer szpahi, Musztafa száil ingatlana és két oldalon az út. Katalin vette Szakáll Benedektől, aki viszont Dobos Jánostól vette. A nevezett nő aztán férjhez ment Iszkender bejhez s a mohamedán vallásra tért. Miután ő is, Iszkender bej is meghalt, házuk Musztafa nevű említett fiukra szállt. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

143. Petri szabóné (?) háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, kúttal, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Lökös Imre, Hadzsi Aga, Dobos János ingatlana és az út. Azelőtt Szabó Benedek elhagyott háza volt, utóbb Dervis bej, a vilájet adó-kivetője mint kincstári tulajdont neki eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s hogy erről írása van.

144. Tót Bertalan háza. Sövényből épült négy szoba udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó István, Csapó György, Szabó János és az út. Azelőtt Tót Lőrinc háza volt, ennek halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

145. Kónya Mihály háza. Sövényből épült két szoba udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Péter, Szücs Máté és Bak Péter konyhakertje és az út. Azelőtt Kónya Ferencé volt, kitől halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

146. Lukács Gergely háza. Sövényből épült négy szoba, pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai: Takács Balázs, Davud, a mező és az út. Azelőtt Madaras Mihályé volt, ki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

147. Ibrahim váci várbeli lovas házhelye. Azelőtt

Váni György házhelye volt, de mikor háza leégett és nem bírta felépíteni, a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki. Szomszédai egy-egy oldalról: Báli szubasi, Píri és két oldalon az út.

148. Mindál Tamás leányai: Margita, Anna és Ilona háza. Kőből épült három, sövényből épült egy szoba, egy pince, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Tót Bertalan, Bárán Gyenes, Nagy Péter és az út. Azelőtt Mindál Pálé volt, kinek halála után fia: Mindál Tamás és Dorkó nevű leánya örökölte, kik a nevezetteknek eladták. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdonuk.

149. Cseh István háza. Kőből és sövényből épült négy szoba, pince, kút, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Tót Bertalan, Pokol Balázs, Takács Balázs és az út. Azelőtt Cseh Menyhárté volt, halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

150. Major Balázs háza. Sövényből épült három szoba, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Csapó György, Takács Balázs, a várárok és az út. Azelőtt Pokol Pálé volt, kézzől-kézre menvén, a fentnevezett már Mészáros Lőrincről vette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

151. Mihály: Ugrin fia háza. Sövényből épült négy szoba, kút, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: delák („fürdőszolga”) Hüszein, Ahmed kaszab, a várárok és az út. Azelőtt Tisza Mártoné volt, aki Erzsébetnek, aki viszont a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

152. Haszan: Ajne bej fia háza. Azelőtt Kovács János omladozó háza volt, majd a kincstáré lett. Legcélszerűbbnek az látszott, hogy a kincstár eladja. A fenti vette meg 200 akcseért, többet senki sem ígért. Erről írás állíttatott ki.

153. Ali: Oveysz fia háza. Sövényből épült egy szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Turhán szpahi, Hüszein: Abdulláh fia és két oldalon az út.

Azelőtt Kis Mártoné volt, kézzől-kézre adatván került a fentihez. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

154. Vuk martalóc háza. Sövényből épült három szoba deszkatetővel, pince, konyhakert, és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Szücs Máté, Kejván: Abdulláh fia, a konyhakertek és az út. Azelőtt Orgonás Jánosé volt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

155. Szücs Máté háza. Sövényből épült három szoba, pince, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Vuk martalóc, Kónya Mihály, saját (másik) konyhakertje és az út. Azelőtt Kötélverő Imréé volt, akinek halála után nevezett fiára szállt. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

156. Lökös Imre háza. Sövényből épült négy szoba, pince és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Pír Ali szpahi, szabundzsú („szappanos”) Píri és két oldalon az út. Azelőtt Szabó Jánosé volt, aki Lökös Balázsnak eladta, akinek halála után nevezett testvére örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

157. Haszníje: Abdulláh leánya háza. Sövényből épült négy szobából két szoba, fél-fél konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Aise: Abdulláh leánya, Mahmud, Orsolya ingatlana és a várak. Azelőtt Túri Borlabás háza volt, aki eladta Júsufnak: Abdulláh fiának; Júsuf ismét Ibrahimnak, ez pedig felét a nevezettnek adta el. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

158. Aise: Abdulláh leánya háza. Sövényből épült négy szobából két szoba, fél-fél konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Haszníje: Abdulláh leánya, Mahmud, Orsolya ingatlana és az út. Azelőtt Túri Borlabásé volt, aki Júsufnak: Abdulláh fiának, aki viszont Ibrahimnak eladta. Utóbbi a ház felét Haszníje: Abdulláh leányának, másik felét bizonyos Mehmednek adta el; Mehmed pedig a maga részét eladta a fentnevezettnek. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

159. Taligás Pál leánya: Orsolya háza. Sövényből épült három szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai

egy-egy oldalról: Rác Mihály, Haszníje, a várárok és az út. Azelőtt Szalai Jánosé volt, aki Behrámnak, aki viszont a nevezetnek adta el. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

160. Memi patkoló-kovács fiai: Ali, Hizir és Veli háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel és kemencével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: kaszab Mehmed, Haszan, Botorjáni és az út. Azelőtt Kása Jakabé volt, aki a nevezettek apjának adta el, utóbbiról, holta után, örökségül szállt reájuk. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdonuk és erről írás állíttatott ki.

161. Mészáros Rác Mihály bérlete: üres telek. A városon kívül fekszik. Hossza 100, szélessége 40 rőf (endáze). Miután juhoknak való akol számára megvásárolni óhajtotta, 280 akcse tapu ellenében átengedtetett neki. Feljegyeztetett és erről írás állíttatott ki.

162. Szülejmán timár-birtokos háza. Sövényből épült két szoba udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Abdurrahman szpahi konyhakertje, Mehmed kethüdá konyhakertje, beslü Kurd ingatlana és az út. A kincstártól (bejtül-mál) vette. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

163. Fatma: Sabán leánya háza, két (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Varga György házhelye volt.

164. ... Abdulláh leánya háza, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Tisza Márton házhelye volt.

165. Szefer timár-birtokos háza, két (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Bicsó Mihály házhelye volt.

166. Ali: Abdulláh fia háza, omladozóban, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Nám (?) Istváné volt.

167. Píri: Ahmed fia háza, három (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Vitális házhelye volt.

168. Báli, lovas (fárisz) háza, két darab (szoba). Sö-

vényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Szabó János házhelye volt.

169. Turhán szpahi háza, négy (szoba?). Sövényből épült, deszkatetővel, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Szücs Benedeké volt.

170. Hüszein: Abdulláh fia háza, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral. Azelőtt Szabó Orbán házhelye volt.

171. Kurd lovas (fárisz) háza, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral. Azelőtt Szabó Orbán házhelye volt.

172. Torgud; Hamza fia háza, öt (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel, közelében egy darab földdel. Azelőtt Mészáros Orbán házhelye volt.

173. Háni (?): Abdulláh fia háza, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Molnár Imre házhelye volt.

174. Kejván: Abdulláh fia háza, egy (szoba?). Sövényből épült, udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Molnár Imre házhelye volt.

175. Píri Ali üres házhelye. Azelőtt Lőrinc Tamásé volt, aztán, hogy leégett, romokban maradt.

Kis-utca:

176. Ali fárisz leánya: Ajsa (?) háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, konyha, kamra és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Mihály, Bálint, Tót János, István diák ingatlana. Azelőtt Egyedfi Andrásé volt, ez Kis Mihálynak, ez Hüszein janicsárnak, ez Ali beslünek adta el, aki után nevezett leánya örökölte. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

177. Köncsil (Göncöl?) Gáspár háza. Sövényből épült három szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Mihály, Szabó Bertalan és Nagy Ferenc ingatlana és az út. Azelőtt Buják (Poják?) Mihályé volt, kézről-kézre ment s egy része többek után a nevezett kezébe került. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

178. Szabó Bertalan háza. Sövényből épült három

szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Kuti (Fóti?) Mihály, Köncsil Gáspár és Nagy Ferenc ingatlana és az út. Azelőtt Buják (Poják?) Mihályé volt, kézről-kézre ment, s egy része ma a nevezett tulajdona. Feljegyeztetett.

179. Gönci György háza. Sövényből épült három szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga Máté, Kuti (Fóti?) Mihály és Varga András ingatlana és az út. Azelőtt Barát (Bárán?) Jánosé volt, kinek halála után több kézen át jutott a nevezett tulajdonába. Feljegyeztetett.

180. Tót János háza. Sövényből épült három szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Istóber Bálint, Éliás Miklós és két oldalon az út. Azelőtt Kővári Ferencé volt, kinek halála után testvére: Kővári Györgyre szállt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről irat állíttatott ki.

181. Varga Máté háza. Sövényből épült négy szoba, kúttal, konyhakerttel, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Gönci György, Pomázi Imre, Varga György és az út. Azelőtt Miklós Tamásé volt, több kézen át jutott Vajda Lőrinchez, aki megint a nevezettnek adta el. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről irás állíttatott ki.

182. Kuti (Fóti?) Mihály háza. Sövényből épült három szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Bertalan, Gönci György és Varga András ingatlanai és az út. Azelőtt Máté Benedeké volt, kinek halála után kézről-kézre ment, végül Nagy Ferenchez került, akitől a nevezett vette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

183. Mészáros Mihály háza. Sövényből épült négy szoba, udvarral, konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Köncsil Gáspár, Istóber Bálint és Gönci András ingatlana és az út. Azelőtt Csikó Bálint háza volt, kinek halála után mostoha fia: Mácsai György örökölte s utóbb a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

184. Istóber Bálint háza. Sövényből épült öt szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Mihály, Záton István, Tót István és az út. Azelőtt Kővári Tamásé

volt, kézről-kézre ment, végre Gönci András s ettől a fentnevezett vette meg. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

185. Gönci András háza. Sövényből épült négy szoba pincével, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Mihály, Záton István, Istóber Bálint és az út. Azelőtt Kővári Tamásé volt, kézről-kézre ment, a fentnevezett annak fiától: Kővári Ferenctől vette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

Kaszim bej. mecsetjének városnegyede (mahalle):

186. Néhai Kaszim bej mecsetje. A fellázadt és az ellenség országába szökött András beredus („hírvivő”) volt váci lakos omladozó házát egy pincével Dervis váci emín 300 akcséért eladta néhai Kaszimnak, a volt nógrádi szandzsakbejnek. Utóbbi a házból mecsetet csinált. Most a vilájet újbóli összeírása alkalmából az emín elismervényét ugyan felmutatták, az emín azonban felsőbb utasítás nélkül adta el a házat s azonfelül a vételárat nem szolgáltatotta be a budai kincstárba; ezért a 300 akcsét újból meg kellett fizetni. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki. Szomszédai egy-egy oldalról: Mór Mátyás, Szegedi Gergely ingatlana és két oldalon az út.

187. Jahja tímár-birtokos háza. Két belső ház (szoba?) kis kerttel, az udvaron istállóval, (tűzhellyel felszerelt?) szobával és kúttal. Szomszédai egy-egy oldalról: Hadzsi Júsuf szpahi ingatlana, a fürdő, a párkány és az út. Azelőtt Ferhad: Júnisz fia vette meg a kincstártól, ettől pedig Szülejmán, kinek halála után árvái a nevezettnek eladták s erről írást adtak. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

188. Júsuf: Musztafa fia háza. Sövényből épült szoba kemencével, konyha, kamra, istálló, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Jahja szpahi, Csirkin aga ingatlana, a palánk és az út. Azelőtt Szakáll Tót-é (?) volt, de hogy pusztulásnak indult, a vilájet adóösszeírójától: Dervis bejtől a nevezett megvásárolta. Mint-

hogy írása van róla és az ő tulajdona, erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

189. Naszuh: Musztafa fia háza. Sövényből épült három szoba, tűzhellyel, kemencével, konyha, kamra, istálló, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Júszuf szpahi, Csirkin aga, a palánk és az út. Azelőtt Búza Mihály házhelye volt, nevezett a vilájet adóösszeírójától: Dervis bejtől vette. Feljegyeztetett, hogy erről írása van és hogy az ő tulajdona.

190. Kurd: Timur fia, a váci párkán lovasa háza. Sövényből épült, náddal van fedve. Belső szoba, még egy szoba, külön egy másik szoba kemencével, istálló és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: beslü Timur, Ferhád szeroda, majd tyátib Besir és Mehmed: Iljász fia ingatlana és az út. Turhán: Ali fia a kincstártól vette, 37 rőf (endáze) üres földön építette s a nevezett Kurdnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

191. Üres telek, mérete 9-szer 5 rőf (zirá). Kincstári terület volt, melyen Mehmed: Eljász fia boltot épített és tart fenn. Tapu gyanánt 56 akcse bevétetett s erről írás állíttatott ki.

192. Jakub, a palánk parancsnokának (dizdár) háza. Kőből és sövényből épült. Szoba, pince, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: berber Hüsezin és Hiszim Memi konyhakertje és két oldalon az út. A vilájet adóösszeírójától: Dervis bejtől vette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

193. Ferhád, a váci párkán lovasa szerodájának háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, istállóval és kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: a pasa vojvodája, Veli vojvoda ingatlana, Szúfi Szülejmán ingatlana és az út. Ali: Haszan fia azelőtt mint üres helyet vette Dervis bejtől, a vilájet adóösszeírójától, házat épített rá s a nevezettnak eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

194. A néhai Kaszim bej-mecset javára kegyesen alapítványozott, de pusztulóban levő kőházak. Azelőtt Mór Mátyás pusztulásnak indult házai voltak. Szomszédai

egy oldalról: Beretüs (beredus?)¹² ingatlana, három oldalon az út. Kezelőjük (műtevellí): Abdurrahman irattal igazolta, hogy azokat Dervis bejtől pénzen vették. Az eladás azonban felhatalmazás nélkül történt és a pénz nem szolgáltatott be a budai kincstárba. Ezért áruk másodszor is megfizettetett. Feljegyeztetett.

195. Bán Antal háza, a Kaszim bej-mecset alapítványa, pincével. Omladozó ház. Szomszédai: Mór Mátyás ingatlana és három oldalon az út. Dervis bejtől vétetett. Az eladás azonban felhatalmazás nélkül történt s mivel a pénz nem szolgáltatott be a budai kincstárba, áruk másodszor is megfizettetett. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

196. László pap háza, most fürdő. A nevezett külföldre szökött. Egy boltozatos és négy más, omladozó szoba, elhanyagolt kút. Szomszédai egy-egy oldalról: a parkan, Balázs pap, Varga János ingatlana és az út. Abdurrahman irattal tudja igazolni, hogy Dervis bejtől pénzen vették, aztán fürdőt csináltak belőle s alapítvány (vakuf) képen a mecsethez kapcsolták. Az emín azonban felhatalmazás nélkül adta el és a pénzt nem szolgáltatotta be a budai kincstárba; ezért ára másodszor is megfizettetett. Feljegyeztetett, hogy erről Abdurrahman vakufkezelőnek (műtevellí) írása van.

197. Dervis vojvoda háza. Egy tető alatt több ház (szoba?), kemence, kút, udvar, minden más tartozékkal. Szomszédai egy-egy oldalról: Ahmed, a palánk, Ivaz ingatlana és az út. Azelőtt a papoké volt, a kincstártól megvette, majd a nevezettnek eladta Oszman Cselebi. Erről bírósági végzés (hüdzset) is állíttatott ki. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

198. Kurd szer-oda háza. Kőből épült, omladozó szoba, pince, kert, udvar, kút. Szomszédai egy-egy oldalról: Turak, Urudzs és Ibrahim ingatlana és az út. Dervis bej vilájet-muharrirtól vette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

¹² v. ö. 186. sz.

199. A néhai Kaszim bej-mecset vakufja. Sövényből épült, deszkával fedett öt rossz szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: a mecset, Abdurrahman kalife háza, Kaszim alajbej ingatlana és az út. Azelőtt a papoké volt. A kincstártól vétetett s a nevezett mecsethez alapítványkép kapcsoltatott. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

200. A Kaszim bej-mecset vakufja. Sövényből épült, deszkával fedett szoba kis udvarral, a mecset javára alapított üres helyen. A mecset müezzine lakik benne. A vakuf kezelője, Abdurrahman kalife igazolni tudja, hogy a kincstártól vették. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

201. Ahmed, váci várbeli lovas négy háza (szobája?). Sövényből épültek, udvarral, konyhakerttel, boltozatos helyiséggel és pincével. Azelőtt a papoké volt.

202. Memi, váci lovas két háza (szobája?). Deszkatetejű sövényházak udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

203. Hurrem azab két háza (szobája?). Deszkatetejű sövényházak. Azelőtt a papok házhelye volt.

204. Hüszrev leánya: Zülejka két háza (szobája?). Deszkatetejű sövényből épült szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

205. Ferhád szer-oda két háza (szobája?). Sövényből épült deszkatetejű szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

206. Hudáverdi tímár-birtokos három háza (szobája?). Deszkatetejű szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

207. Júsuf: Abdulláh fia három háza (szobája?). Deszkatetejű sövényből épült szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

208. Abdulláh fia háza (szobája?). Sövényből épült szoba udvarral és kis konyhakerttel. Azelőtt a papok házhelye volt.

209. Perváne: a martalócok parancsnoka négy háza (szobája?). Sövényből épült deszkatetejű házak, udvarral.

Azelőtt a papjelöltek (papazlar oglandzsiklari) tanítására szolgáló iskola volt.

210. Abdulláh leánya: Záhíde két (szobája?). Sövényből épült deszkatetejű szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

211. Kurd: várbeli lovas két (szobája?). Sövényből épült deszkatetejű szobák udvarral. Azelőtt a papok házhelye volt.

212. Ibrahim: Abdulláh fia háza. Azelőtt a papoké volt.

213. Naszuh szer-oda két (szobája?). Azelőtt a papoké volt.

214. Júszuf: ... fia két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

215. Ibrahim: ... fia két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

216. Arsztan: Mehmed fia két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

217. Dervis Mehmed két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

218. Iszkender, Abdulláh fia két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

219. Musztafa kethüdá három (szobája?), köből épült deszkatetejű szobák, udvarral, konyhakerttel és pincével; azelőtt a papoké volt.

220. Hajdar ... három (szobája?), azelőtt a papoké volt.

221. Kurd, boszniai, három (szobája?), azelőtt a papoké volt.

222. Sabán Ali három (szobája?), azelőtt a papoké volt.

223. Memi timár-birtokos háza, azelőtt a papoké volt.

224. Tóti Péter háza, azelőtt a papoké volt.

225. Ahmed timár-birtokos négy (szobája?), azelőtt a papoké volt.

226. Ali timár-birtokos három (szobája?), azelőtt a papoké volt.

227. Szülejmán: Haszan fia két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

228. Besir tyátib négy háza (szobája?), pincével, azelőtt a papoké volt.

229. Timur lovas három (szobája?), azelőtt a papoké volt.

230. Ali tímár-birtokos két (szobája), azelőtt a papoké volt.

231. Mehmed lovas két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

232. Haszan tímár-birtokos két (szobája?), azelőtt a papoké volt. Írása van róla, hogy az ő tulajdona. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

233. Fatma háza, azelőtt a papoké volt.

234. Báli lovas két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

235. Budak türk (?) háza, azelőtt a papoké volt.

236. Ali türk (?) háza, azelőtt a papoké volt.

237. Evlia háza, azelőtt a papoké volt.

238. Iszmail lovas két (szobája?), azelőtt a papoké volt.

239. Ali szer-oda háza, két (szoba?), azelőtt a papoké volt.

A piac-környék (Mahalle-i csarsu):

240. Ház és boltok, melyek néhai Kaszim bej mecsetje javára szolgáló alapítványok (vakuf). Két, emeletes köépület, a földszinten boltozott pincével, elől öt bolttal. Szomszédai egy-egy oldalról: Máté Péter és Pásztor István ingatlana, a Duna és az út. Dervis váci emíntől vétettek, de mivel az emínnak nem volt joga azokat eladni s áruk a budai kincstárba nem folyt be, újra meg kellett őket venni. Feljegyeztetett, hogy a mecsethez kapcsolattak alapítvány (vakuf) gyanánt.

241. Ház és boltok, melyek a Kaszim bej-mecset vakufjai, régebben papasz Mihály („Mihály pap”) házai néven nevezettek. Mikor ez meghalt, pusztulásnak indult házait, pincével, udvarral (szomszédai: Fekete Jakab, KerékJártó Sebestyén ingatlana és két oldalon az út)

Dervis váci emín a kincstár számára lefoglalta és eladta. Mivel erre felhatalmazása nem volt és a ház ára a kincstárba nem folyt be, (Kaszim bej) a vilájet adókiivetőjétől: Dervis bejtől újra megvette és erről írást is kapott. Abdurrahman, a vakuf kezelője, hivatalos irattal bizonyítani tudja, hogy (Kaszim bej) 10 boltot csinált belőlük s azokat a mecsethez alapítványul kötötte. Feljegyeztetett.

242. Üres pusztá hely, a Kaszim bej-féle evkaf kezelője: Abdurrahman kezelésében (bérletében?), azelőtt Nagy Annus asszony házhelye néven volt ismeretes. Szomszédai egy-egy oldalról: egy pusztuló templom fala, a városi boltok (varoslu dükjánlari), Haszan vojvoda boltjai és az út. Mérete $26\frac{1}{2} \times 26\frac{1}{2}$ rőf (zirá). A pusztá, elhagyott helyet Dervis bej váci emín eladta Kaszim bejnek. Minthogy erre nem volt feljogosítva és árát nem szolgáltatotta be, Kaszim bejnek újra meg kellett vennie. Később három boltot épített oda; most vakuf. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

243. Kaszab („mészáros”) Musztafa boltjai. Szomszédai: a városi köház mészárszéke, három oldalon az út. Körülbelül tíz rőf üres helyét bizonyos Katalintól vásárolta s a boltot arra építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

244. Újmester János, Újmester István és Újmester Péter háza. Emeletes köépület, nyolc szoba, pince, tágas udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Máté János, szarradzs („nyeregjártó”) Musztafa és az út. Azelőtt Újmester Mártoné volt, akitől nevezett fiai örökölték. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

245. Máté János háza. Emeletes köház, hat szoba, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Újmester János, Abdurrahman hodzsza, gemidzsi („hajós”) Musztafa ingatlana és az út. Azelőtt Máté Péteré volt, kinek halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdoná.

246. László András háza. Emeletes köépület, hat szoba, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Abdurrahman hodzsza, Osziman Cselebi és a nál-

benđ („patkoló kovács”) ingatlana és az út. Azelőtt Nagy Bálinté volt, halála után Anna nevű leánya örökölte; ez utóbb férjhez ment, s a házat fentnevezett fiának adta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona. Saját házának (t. i. az asszony házának) ablaka előtt, a piacon, van akkora üres hely, melyen egy bolt elfér; tapuja fejében 150 akcsét fizetett, amiről kérésére írás állíttatott ki.

247. Ötvös Lőrinc háza. Sövényből épült négy szoba udvarral és kis kerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Hajdar: Abdulláh fia, Pap Ferenc, Koncsi János és az út. Azelőtt Szabó Benedeké volt, aki nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

248. Bicskei Albert háza. Emeletes kőépület hét szobával, pincével és boltozatos helyiséggel. Szomszédai: Mester János, Taligás Hajdar és Musztafa ingatlana és az út. A kincstár először lefoglalta mint kincstári házat. Árverésen a nevezett, valamint Vácrévi Márton, ennek Anna nevű felesége és Katusa nevű leánya megvásárolta. Erről írás állíttatott ki.

249. Hajdar: Abdulláh fia és (felesége) Gülnár hatun („asszony”) házai. Kőből épült kilenc, sövényből épült két ház (szoba?), két pince, a házakhoz csatlakozó borbélyműhely két boltozatos helyiséggel, tágas udvarral és konyhakerttel. Szomszédai: Ötvös Lőrinc, Bicskei Albert, a Duna felől Musztafa ingatlana és az út. Belőlük egy szobát és fél kútat a nevezett Gülnár az édesanyjától örökölt, őt szobát egy pincével állítólag Hajdar vett meg Dervis adórovótól, de mivel erről írást nem tudott felmutatni, újra meg kellett vennie; eladattak neki 1250 akcséért és erről írás állíttatott ki.

250. Takács Balázs leányai: Magdolna és Ilona háza. Kőből épült három, sövényből épült két szoba, pincével és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Ferenc pap, Konc János és két oldalon az út. Apjuktól örökölt tulajdonuk. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

251. Konc János háza. Kőből épült hat öreg szoba, egy boltozatos helyiség, két pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Berenc János, Takács János

leánya: Magdolna, Török Gergely és az út. Azelőtt Konc Antal háza volt, kinek halála után a nevezett örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

252. A Szent Mihály-templom. Régóta Vác város rájáí bírják s mivel most is szükségük van rá, bírják tovább is. Kérésükre írás adatott nekik, hogy abban senki ne háborgassa őket.

253. A szultáni hercegnő által, mecset és iskola jávára alapított boltok. Hét bolt, melyeknek szomszédai három oldalon az út, a negyediken a templom fala. Továbbá a piacon (csarsu jüzünde), néhai Kaszim bej boltjai közélében, négy oldalról úakkal határolva, tíz bolt. Végül az említett hét bolt és tíz bolt közötti üres terület, s a Göndő János és Újmester János ingatlanai és két oldalon az út között álló egy bolt. Kincstártól vásárolt üres helyen épült s a mecsethez és a hozzátartozó iskolához kapcsoltatott. Feljegyeztetett.

254. Kincstári boltok: Haszan vojvoda boltjai, a templom kis kapuja, a templom udvarfala (kerítése) és a piac (csarsu jüzü) között, üres kincstári telken, erre a célra alkalmas helyen épültek. 12 bolt. Mindegyik hét rőf hosszú, öt rőf széles. Az látszott legelőnyösebbnek, hogy az igénylőknek egyenkint 5 akcse havi bér mellett tapu-val adassanak ki. Abdurrahman kalifetől 5 helyiség után tapu címen 250 akcse bevétetett. Mióta a boltok készen vannak, egyenkint havi 5 akcse bér szedetik utánuk. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki. Bérlik: Abdurrahman négy boltot, Musztafa Abdulláh, Iszmáil: Júsuf fia, Davud: Iszak fia, Júsuf: Múszá fia, ... Arszan, Musztafa: Szefer fia 1—1 boltot és Jakub: Arszan fia (bérelt boltjainak száma nincs megadva).

Haszan vojvoda-mecset környéke (mahalle-i meszdzsidi-Haszan vojvoda):

255. Haszan vojvoda a mecset helyét Musztafa szpahitól vásárolta, aki Kara Memi szpahitól, aki a vilájet adórovójától: Dervis bejtől vette. Később mecsetet épített.

oda, a városban („a vár városában”) álló templom közelében pedig négy bolt helyéért megfizetvén a tapu-t, azokat felépítette és a mecset javára alapítvánnyá tette. Egy további boltot a Szent Jakab-templom közelében épített s azt szintén a nevezett javára alapítvánnyá tette. Mivel erről a vakufok kezelője Musztafa: Szefer fia kezében igazoló írás van, ez feljegyeztetett.

256. Néhai Kaszim bej mecsetjének vakulja. A Vác városban levő ömladozó templom alá tartozó, pusztulásnak indult ház, melynek szomszédai közismertek. Szülejmán bölük-basi adta el Kaszim bejnek, aki mecsetjéhez fundálta. Mivel nem volt világos, hogy a házat a kincstár eladta, a vakuf kezelője: Abdurrahman azt Dervis bejtől újra megvette és bírja. Erről most írás van a kezében. A ház telkén bizonyos terzi („szabó”) Moharrem sövényből egy szobát épített, amely halála után feleségére: Fatmára, majd ennek halála után testvére gyermekeire: Zilkade-re és Ahmedre szállt, akik, mert szegények voltak, a házat 300 akcséért Abdurrahman műtevellének eladták s a ház így vakuffá tétetett. Feljegyeztetett.

257. Lakos (?) Hüszeín háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, konyhával, kamrával, istállóval, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai: Szefer: Abdulláh fia, Dobos János ingatlana, konyhakert és az út. Azelőtt Molnár Miklós ömladozó háza volt; ebből 121 rőfnyit a vilájet adórovójától: Dervis bejtől vett és a házat kijavította. Minthogy irattal igazolja, hogy az ő tulajdona, erről feljegyzés készült és (újabb) írás állíttatott ki.

258. Ali palánkbeli lovas háza. Egy szoba kemencével, kamra, istálló, konyhakert, udvar. Szomszédai két oldalon Abdurrahman szpahi és másik két oldalon az út. Csuka Jánostól a sertörvényszék előtt vette s róla bírói végzést (hödzdzset) is kapott. A végzés ugyan elégett, de mivel a ház birtokolt tulajdona, erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

259. Musztafa: Lütfü fia háza. Emeletes köház három szobával, pince, istálló, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga Gáspár, Turhán, Zagrali („zagrai”)

Hamza ingatlana és az út. Azelőtt Ferenc Balázsé volt, akinek halála után Tamás nevű fia a nevezettnek eladta.

260. Turhán: Abdulláh fia háza. Sövényből épült. Egy tető alatt három szoba, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ömer és Júsuf szpahi ingatlana, két oldalon az út. Azelőtt Mód (Mór?) Istváné és Mód Gergelyé volt, akik a sertörvényszék előtt a nevezettnek eladták és erről írást adtak. Az új defterbe feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

261. Abdurrahman szpahi háza. Emeletes köépület, egy szoba fenn és egy mennyezetes (tavanlu) szoba lenn, pincével, továbbá egy-egy szoba tűzhellyel (odzsaklu oda) és kemencével (szobalu oda), kamrával, istállóval és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: beslü Ali, Mehmed kethüdá, Szülejmán szpahi ingatlana és az út. Azelőtt András ispán ingatlana volt; a kincstártól Mehmed: Ahmed fia vette, majd eladta a nevezett Abdurrahman szpahinak.

262. Oszman Cselebi háza. A külső udvarban boltozatos istálló, egy kőből épült szobával, konyhával, kúttal, a belső udvaron sövényből épült szoba, fölötte kösk („kioszk”) és konyha, kőből épült kamra, kenyérsütő kemence, kert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Velí hodzsa, Buga szúfi, Mahmud: Abdulláh fia ingatlana és Péter János ingatlana. Azelőtt a papoké volt, a kincstár nevében a vilájet adórovója: néhai Dervis bej eladta Kara Mehmednek, akinek halála után apja féltestvérére: Fatma asszonyra szállt, akitől aztán a nevezett megvette. Feljegyeztetett, hogy erről írása van és hogy az ő tulajdona.

263. Szálih: Mehmed fia háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, dűledező istállóval, kis konyhakerttel, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Lütfü: Musztafa fia, szpahi Musztafa, a Duna és az út. Azelőtt Buják (Poják?) Jánosé volt. A fentnevezettnek atyja: Mehmed a vilájet adórovójától: Dervis bejtől vette s erről írást is kapott. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

264. Mehmed fia: Veli és Mehmed testvére, Musztafa fiai: Ali, Haszan, Mehmed és mások háza. A Szent Jakab-

templom és mellette egy boltozatos szoba és négy sövényből épült szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai a lakosok előtt közismertek. A vilájet adórovójától, Dervis bejtől Kara Memi: Hüszein fia, tímár-birtokos, ettől az említett Veli és Musztafa vette: utóbbinak halála után nevezett fiaira és Velire maradt. Feljegyeztetett, hogy erről írásuk van s hogy az ő tulajdonuk.

265. Mehmed fiai: Veli és Ali háza. Sövényből épített szoba tűzhellyel és kemencével, konyhával, istállóval, pincével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Hüszein hodzsza, a Duna és két oldalon az út. Azelőtt Szabó Benedek és Buják (Poják?) Balázs pusztuló háza volt, a vilájet adórovója: Dervis bej eladta Ferhádnak, ez Pervíznek, ez pedig a fentemlítetteknek. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk.

266. Mahmud iszkeledzsi („révész”) háza. Sövényből épült szoba, végén konyhakerttel, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Íszá Báli, Abdurrahman kalife és Oszman Cselebi ingatlana és a Duna. Telkét Kara Memi a saját ingatlanából kiszakítva, a nevezettnek adta. Ő építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

267. Íszá Báli háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, kamrával, istállóval, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Mahmud, Musztafa, a Duna és az út. Bizonyos Musztafától vásárolt helyen építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

268. Haszan: Abdulláh fia háza. Egy tető alatt egy szoba, tűzhellyel, kemencével és kamrával, udvarral és konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: bakkal „(boltos”) Musztafa, szarradzs (nyereggyártó”) Musztafa, János és a Duna. A vilájet adórovójától: Dervis bejtől Hüszein és Iszkender vették, majd a fentemlítettnek eladták. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és írás állíttatott ki neki.

269. Hüszein: Abdulláh fia háza. Kőből épült szoba tűzhellyel, kemencével, kamrával, istállóval, kúttal és egy sövényből épült szoba, kis udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Musztafa oda-basi, Vukmán nevű keresztény

(zimmi) ingatlana és két oldalon az út. Azelőtt Gál ispáné volt, a kincstártól Mehmed szpahi vette, majd a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

270. Musztafa: Hizir fia háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Turhán, Haszan, Üjmester János ingatlana és a Duna. Azelőtt gemidzsi („hajós”) Ali vette, ez eladta Haszannak, ez pedig a fentnevezettnek. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő tulajdona.

271. Ali: Júszuf fia háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, konyhakerttel, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Hüszein hodzsa, szpahi Musztafa ingatlana, a Duna és az út. Azelőtt Mészáros István üres ház helye volt, a vilájet adórovójától: Dervis bejtől vette Júszuf, kinek halála után fentnevezett fiára szállt. Feljegyeztetett, hogy írása van róla s hogy az ő tulajdona.

272. Jahja timár-birtokos háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel és kemencével, kamra, istálló udvarral. Szomszédai: Abdurrahman hodzsa, a Duna és az út. A hosszában-széltében 38 rőf nagyságú területet az adórovó Dervis bejtől vette s a házat ő építette. Feljegyeztetett, hogy írása van róla s hogy az ő tulajdona.

273. Turhán: Ali fia háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel és kemencével, kamra, kis konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: kaszab Musztafa, Gonda János, szarradzs Musztafa ingatlana és a Duna. Azelőtt kaszab Musztafa a kincstártól 65×65 rőf üres helyet vásárolt s annak egy részét eladta a nevezettnek, aki arra a házat építette. Erről feljegyzés készült és írás állíttatott ki.

274. Pervíz felesége: Haszná háza. Sövényből épült szoba kemencével, két kamrával, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Abdurrahman hodzsa, bakkal Musztafa, Oszman Cselebi meg László Kelemen ingatlana és az út. Az adórovó Dervis bejtől kaszab Musztafa vett 68 négyzet-rőfnyi üres helyet, azt eladta bakkal Musztafának, ez ennek egy részét bizonyos

Júszufnak, aki házat épített rá, amely halála után fentnevezett feleségére szállt. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

275. Bakkal („boltos”) Musztafa háza. Sövényből épült két szoba egy-egy kemencével, egy kamrával, kis konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: gemidzsi („hajós”) Haszan, Hüszein, László Kelemen ingatlana és Kaszim bej evkáfja és az út. Az adórovó Dervis bejtől kaszab Musztafa 65 rőfnyi üres helyet vásárolt, eladta a nevezettnek, aki abból egy részt bizonyos Júszufnak adott el, a maradékon pedig ő maga épített házat. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

276. Bak Péter háza. Az emeleten szoba tűzhellyel, kemence, kamra, a földszinten hat szoba, pince, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: beslü Veli, Vácrévi György és Kónyi Mihály ingatlana és az út. Azelőtt Dervis bej adórovó Júnisz és Haszan vojvodáknak adta el, ezek Perváne: Abdulláh fia drégelyi várkatónának (hiszar ereni) adták el, aki viszont a fentnevezettnek adta el. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő tulajdona.

277. Musztafa szer-oda háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel, kemencével, továbbá kamra, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Hüszein szpahi, Musztafa: Pir Ali fia, és két oldalon az út. Azelőtt Katalin üres telke volt, a nevezett tőle vette és házat épített rajta. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

278. Veli besli háza. Sövényből épült. Tűzhely, kemence, konyha, istálló, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Bak Péter, Memi és Kürkdzsi („szücs”) Máté ingatlana és az út. Azelőtt Csiszár János háza volt, kinek halála után az iszlám hitre tért Perváne-ra szállt, aki viszont a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona s erről írás állíttatott ki.

279. Ömer: Hamza fia, palánkbeli lovas háza. Sövényből épült három szoba tűzhellyel, kemencével, a ház mellett kovácsműhely, udvar, konyhakert. Szomszédai:

Turhán ingatlana és három oldalon az út. Azelőtt Vámos György üres helye volt, róla Ilonára és Zsófiára szállt, akik a nevezettnek eladták. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő tulajdona.

280. Musztafa tímár-birtokos háza. Sövényből épült három szoba, tűzhellyel, kemencével, konyhakerttel és udvarral. Szomszédai: Ali: Júszu fia és Száli: Mehmed fia ingatlana, a Duna és az út. Azelőtt Biró Gergely elhagyott helye volt, a kincstártól bizonyos Ferruh vette meg, akinek halála után a kincstártól (bejt-ül-mal) Haszan aga, majd ennek halála után a nevezett vette meg. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő tulajdona.

281. Haszan: Musztafa fia birtokában levő üres föld. Széle-hossza 130 rőf. Egy pince áll rajta. Azelőtt bizonyos Hadzi nevű ember vette a kincstártól, kinek halála után lányára: Kerime asszonyra szállt. Ez eladta a nevezettnek. A párkány kapuján kívül, a londzsa¹³ közelében fekszik, szomszédai a párkány, Abdurrahman hodzsa konyhakertje és két oldalon az út. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő birtokában van és (újabb) írás állíttatott ki neki.

282. Szefer: Szülejmán fia háza. Kőből épült három szoba, pince, udvar és konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Lakos (?) Hüszein, Mehmed tímár-birtokos, Szitás Petri (?) kertje és az út. Azelőtt Molnár Antalé volt, aki eladta Szülejmánnak. Ennek halála után a fentnevezett örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

283. Szefer: Hüszein fia háza. Kőből épült szoba, kamra, pince, sövényből két szoba, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Abdurrahman szpahi, Ahmed szu-basi, a konyhakertek és az út. Azelőtt Bodoni Péteré volt, akinek halála után örökös hiányában a kincstártra szállt, ez pedig a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy írása van róla és hogy az ő tulajdona.

284. Musztafa: Mehmed fia háza. Sövényből épült

¹³ Londzsa: iparosok testületi otthona, céh-ház.

három szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ahmed szu-basi, Musztafa csaus, a konyhaker-tek (busztanlik) és az út. A kincstártól Haszan vojvoda vette, majd utóbb a fentinek eladta. Erről feljegyzés készült és irás állíttatott ki.

285. Hüszein, Hizir és Záhíbe: Mehmed gyermekei-nek háza. Sövényből épült két szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Musztafa csaus, Musztafa: Pír Ali fia, Musztafa szer-bőlük és az út. Az-előtt apjuk a vilájet adórovójától: Dervis bejtől vette mint üres helyet, a házat ő építette. Holta után nevezett fiaira és leányára szállt. Feljegyeztetett, hogy az ő tulaj-donuk.

286. Dobos János háza. Kőből és sövényből épült három szoba, pince és udvar. Szomszédai: Lakos Hüszein, Hadzsi Ali és az út. Azelőtt Nagy Boldizsáré volt, vétel útján kézről-kézre menve, végül a fenti vásárolta meg. Erről feljegyzés készült és irás állíttatott ki.

287. Ali: Ahmed fia tímár-birtokos háza. Sövényből épült szoba, kemencével, kamrával, istállóval, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Jahja szpahi, Murad szpahi, Lütfü beslü és az út. Mint üres telket az adórovó Dervis bejtől vásárolta s házat maga építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről irás állíttatott ki.

288. Hadzsi Hüszein háza. Sövényből és kőből épült négy szoba, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Dobos János, Abdurrahman kalife, szabundzsú Píri ingatlana és az út. Azelőtt Bárán Gyenös háza volt, aki eladta Jahjának, ez viszont a fentinek. Feljegyeztetett, hogy most az ő tulajdona.

289. Kaszim bej nógrádi miralaj háza. Kívül-belül kőből és sövényből épült ház, mind az emeleten, mind a földszinten mennyezetes, boltozattal, két pincével, hátul kerttel, istállóval, konyhával és udvarral. Szomszédai: a Duna, két oldalon az út, végül Musztafa ingatlana. Feljegyeztetett, hogy írása van arról, hogy az ő tulajdona.

290. Júsuf szpahi háza. Sövényből épült három szo-

ba, pince, udvar, konyhakert. Azelőtt Benedek diáké volt.

291. Musztafa csaus telke, egy omladozó pincével. Azelőtt Váradi Mihailé volt.

292. Júszuf: Kerím fia háza, egy szoba kis udvarral. Azelőtt üres telek volt, ő építette.

293. Musztafa: Pír Ali fia háza. Sövényből épült két szoba udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Kis Jánosé volt.

294. Sabán lovas háza. Sövényből épült két szoba udvarral. Azelőtt Vámos Györgyé volt.

295. Biga szúfi háza, rossz kőház.

296. Memi tímár-birtokos háza. Sövényből épült négy szoba udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Szabó Lázár telke volt, a házat ő (Memi) építette.

297. Ajsa (?): Hüszein leánya háza. Sövényből épült két szoba udvarral és konyhakerttel. Azelőtt Móric Péteré volt.

298. Musztafa csaus háza. Négy (szoba) udvarral, konyhakerttel, pincével. Azelőtt Aboni (?) Jánosé volt.

299. Diváne Ferhád háza. Három (szoba) udvarral, konyhakerttel. Azelőtt Éliás Péteré volt.

300. Jahja tímár-birtokos háza. Kőből épült egy szoba, pince, udvar és konyhakert. Azelőtt Túrós (Törös?) Benedeké volt.

301. Haszan Musztafa háza, egy pincével. Dűledezik. Azelőtt Kabók Istváné volt.

302. Hüszein hodzsza háza. Kőből és sövényből épült négy szoba pincével, udvarral, kerttel. Azelőtt Szakács Istváné volt.

303. Lütfü: Musztafa fia háza. Kőből és sövényből épült három szoba udvarral és konyhakerttel. Azelőtt Nagy Péteré volt.

*A zsoldos martalócok városnegyede (mahalle-i
martalószán, bá vazífe):*

304. Pavli szer-mije („csapatparancsnok”) háza. Sövényből épült szoba tűzhellyel és kemencével, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Radoszav és Ilia ingatlana, a párkány és az út. Ő építette.

305. Szobota Szefergádzs (Szugács?) háza. Sövényből épült deszkatetejű szoba. Szomszédai egy-egy oldalról: Pavli jüzbasí („százados”), Kurd, Gyura és Ilia, és az út. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

306. Desztana?: Nikola leánya háza. Sövényből épült deszkatetejű két szoba udvarral. Azelőtt a papoké volt.

307. Markó martalóc háza, két szoba, azelőtt a papoké volt.

308. Gyura martalóc háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

309. Raduja szeroda háza, két szoba, azelőtt a papoké volt.

310. Hudáverdi besli háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

311. Zsivkó martalóc háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

312. Bálí: Mahmud csaus fia háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

313. Ilia szer-oda háza, két szoba, azelőtt a papoké volt.

314. Rásza Vukonity háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

315. Kurd lovas háza, egy szoba, azelőtt a papoké volt.

316. Raduja és Gyura martalócok háza, két szoba, azelőtt a papoké volt.

317. Abdurrahman, Kaszim bej evkáfjai kezelőjének házai, hat szoba, két pince, udvarral és konyhakerttel. Kőből és sövényből épült. Azelőtt a papoké volt.

Sáros-utca (mahalle-i Sáros-utca):

318. Balog János háza. Sövényből épült három szoba, udvar és konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Zsilár Demeter, Nagy János, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

319. Hajnal Balázs háza. Sövényből épült négy szoba, pince, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Tar Márton, Jakab István ingatlana, a várárok

és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

320. Tar Márton háza. Sövényből épült két szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Hajnal Balázs, Szefer János ingatlana, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

321. Óbudai Gergely háza. Sövényből épült szoba kemencével, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Madaras István, Varga János, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

322. Madaras István és Tót Gáspár háza. Sövényből épült négy szoba kemencével, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Óbudai Gergely, Mészáros Gáspár, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

323. Szefer János háza. Sövényből épült négy szoba kemencével, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Tar Márton, Molnár Imre, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

324. Szántai Vitálos háza. Sövényből épült szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Lőrinc János, Kis István, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

325. Lőrinc János háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Szántai Vitálos, Mészáros Gáspár, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

326. Kis István háza. Sövényből épült három szoba tűzhellyel, kamra, udvar, ehhez zárkózó konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Szántai Vitálos, a várárok, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

327. Sós Péter háza. Sövényből épült szoba kamrával, udvar, mellette konyhakerttel. Szomszédai egy-egy

oldalról: Német János; Nagy János, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

328. Varga János háza. Sövényből épült négy szoba tűzhellyel és kemencével, kút, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Óbudai Gergely, Mohai Mihály, Mika Bor Bálint és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

329. Váradi György háza. Sövényből épült három mennyezetes szoba, pince, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó Gáspár, Ács György, Biró János konyhakertje és az út. Azelőtt Bojtorjáno(s) Jakab háza volt, kitől halála után Orsolya nevű leánya örökölte, majd a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

330. Szabó Gáspár háza. Sövényből épült öt szoba udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Váradi György, Molnár Máté, Biró János kertje és az út. Azelőtt Tót Ambrusé volt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

331. Molnár Máté háza. Sövényből épült öt szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Konk Bálint, Szabó Gáspár és két oldalon az út. Azelőtt Molnár Balázsé volt, halála után nevezett fia örökölte. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

332. Ács György háza. Sövényből épült három szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Váradi György, Dikán Benedek és Kálmán Máté, Biró János kertje és az út. Azelőtt Sági Ferencé volt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

333. Makrai Benedek háza. Sövényből épült három szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ribakő Bálint, Máté bíró, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

334. Ribakő Bálint háza. Sövényből épült három szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Mohai (?) Mihály, Makrai Benedek, Tót Mihály kertje és

az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

335. Molnár Imre háza. Sövényből épült két szoba konyhakerttel és udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Szefer János, Sós Péter, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

336. Dikán Benedek és Kelemen Máté háza. Kőből és sövényből épült hat szoba, egy pince, kút, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Biró Egyed, Ács György, Zohár Miklós udvara és az út. Azelőtt Petre (?) Györgyé volt, aki Kálmán Gergelynek eladta. Ennek halála után fiára szállt. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

337. Mohai (?) Mihály háza. Sövényből épült négy szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Ribakő Bálint, Elekös János, Tót Mihály kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

338. Rákfil György háza. Sövényből épült négy szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Pomáz Imre, Horák Máté, Varga Máté kertje és az út. Azelőtt Kerékjártó Sebestyén háza volt, halála után fia: Kerékjártó János adóssága fejében a nevezettnek adta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

339. Madarász Orbán háza. Sövényből épült négy szoba udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga János, Pap Lőrinc, Anusa nevű zimmi-asszony kertje és az út. Azelőtt Barla Mátéé volt, aki a nevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

340. Pomáz Imre háza. Sövényből épült négy szoba, pince, udvar és konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Konc Bálint, Rákfil György, Varga Máté és az út. Azelőtt Szabó Mártoné volt, kinek halála után, adóssága lévén, a nevezettnek eladatott. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

341. Egyedfi János háza. Kőből épült szoba, alatta pince, sövényből további négy szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Szabó János, Sági János,

Pap Bertalan kertje és az út. Azelőtt Novigrádi Ambrusé volt, aki Taligás Pálnak, aki viszont a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

342. Sápi János háza. Sövényből épült négy szoba, pince, konyhakert és udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga János, Egyedfi János, Pap Bertalan kertje és az út. Azelőtt Csaplár Lőrincé volt, aki Varga Mártonnak, aki viszont Szántó Máténak, ez végre a fentemlítettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

343. Mocsári Mátyás háza. Sövényből épült három szoba, udvar és konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Mus Péter, Tót Gergely, a várárok és az út. Azelőtt Fejér János építette és Pesti Jánosnak, majd ez a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

344. Ilona és Anna: Varga Farkas leányai háza. Sövényből épült öt szoba, kút, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Tót Gergely, Egyedfi János, a mező és az út. Azelőtt Varga Farkasé volt, halála után nevezett leányaira szállt. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdonuk és erről írás adatott ki.

345. Jakab István háza. Sövényből épült két szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Zsilár Demeter, Hajnal Balázs, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás adatott ki.

346. Varga János háza. Sövényből épült két szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Madarász Orbán, Sápi János, Kis Kelemen kertje és az út. Azelőtt Virös Andrásé volt, aki Sápi Ferencnek, ez pedig a fentnevezettnek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

347. Mészáros Gáspár háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai: Madarász István, Lőrinc János, Vitálos ingatlana és Kis István ingatlana. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állítatott ki.

348. Horák Máté háza. Sövényből épült két szoba, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Makrai Benedek,

Rákfil György és két oldalon az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

349. Tót Gergely háza. Sövényből épült öt szoba, pince, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga Farkas, Mocsári Mátyás, Csapó György kertje és az út. Azelőtt Kerékjártó Sebestyéné volt, aki a fentinek eladta. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

350. Zsilár Dömötör háza. Sövényből épült négy szoba, kamra, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Balog János, Jakab István, Lőrinc János és az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

351. Ilona: Konc Bálint felesége háza. Sövényből épült öt szoba, kút, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Máté, Pomáz Imre és két oldalon az út. Azelőtt Puskás Balázsé volt, aki Mészáros Ferencnek eladta; utóbbi meghalván, György nevű fiára szállt, majd ennek halála után a fentnevezettre. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

352. Nagy János háza. Sövényből épült négy szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Balog János, Sós Péter, a várárok és az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

353. Német János háza. Sövényből épült két szoba, udvarral. Szomszédai egy-egy oldalról: Sós Péter, az út és két oldalon a mező. Pusztá telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

Lökös-utca (mahalle-i Lökös-utca):

354. Csaplár Miklós háza. Sövényből épült szoba udvarral, e mellett konyhakerttel. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Ferenc, Nagy Ferenc, (Kerme?) és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

355. Pénz Gáspár háza. Sövényből épült szoba, udvar, e mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldal-

ról: Záton István, Mészáros Ferenc és két oldalon az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

356. Nagy Antal háza. Sövényből épült szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Balázs, Túri Borlabás, a várárok és az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

357. Molnár Balázs háza. Sövényből épült szoba, kamra, udvar és e mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Antal, Túri Borlabás, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

358. Túri Borlabás háza. Sövényből épült szoba, kamra, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Molnár Balázs, Balog Gergely, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

359. Maros Tamás háza. Sövényből épült három szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Balog Gergely, Oroszi Gergely, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

360. Balog Gergely háza. Sövényből épült szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Túri Borlabás, Marosi Tamás, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

361. Hamvas Jakab háza. Sövényből épült szoba, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Zátoni István, Bese Benedek, Kovács Péter kertje és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

362. Varga György háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga András, Horák Máté, omladozó várfal és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

363. Záton István háza. Sövényből épült szoba, udvar.

Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Ferenc, Bótorján Orbán kertje s két oldalon az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

364. Nagy Ferenc háza. Sövényből épült két szoba, kamra, kis udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Csaplár Miklós, Varga András, omladozó várfal és az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

365. Orosz Gergely háza. Sövényből épült két szoba, udvar, konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Szücs István, Marosi Tamás ingatlana, a mező és az út. Üres telken épült. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

366. Mészáros Ferenc háza. Sövényből épült két szoba, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Csaplár Miklós, Pénz Gáspár, a mező és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

367. Tót Mihály háza. Sövényből épült két szoba, udvar, e mellett konyhakert. Szomszédai egy-egy oldalról: Varga István, Makrai Benedek, Varga György és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

368. Szabó Gáspár háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Motán András, Szücs István, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

369. Mészáros Imre háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Motán András, Varga András, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

370. Varga András háza. Sövényből épült három szoba, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Nagy Ferenc, Varga György, Gönci György és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

371. Pese Benedek háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Hamvas Jakab, az út s két oldalon a mező. Üres telken építette.

Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

372. Szücs István háza. Sövényből épült két szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Oroszi Gergely, Szabó Gáspár, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona.

373. Varga István háza. Sövényből épült négy szoba, konyhakert, udvar. Szomszédai egy-egy oldalról: Mészáros Imre, Tót Mihály, a várárok és az út. Üres telken építette. Feljegyeztetett, hogy az ő tulajdona és erről írás állíttatott ki.

374. Motatán András háza. Sövényből épült három szoba, udvar, konyhakert. Azelőtt ez volt a piac (csarsu jüzü).

Vác városhoz tartozó konyhakertek:¹⁴

375. Abdurrahman hodzsa konyhakertje. A régebbi váci lovasparancsnok (atli basi): Horvát János konyhakertje volt, aki fellázadt és az ellenséghez szökött. Van rajta egy dűledező szoba és két zsilip (szu bendi). Szomszédai: a várárok a templom közelében, a csörögi út és a pesti út. Dervis váci emín eladta Kaszim bejnek, aki a mecset számára alapítvánnyá (vakuf) tette, de árát nem szolgáltatták be a kincstárba, ezért a vakuf kezelőjének: Abdurrahmannak ismét meg kellett fizetnie. Feljegyeztetett.

376. Abdurrahman hodzsa kertje, dűledező szobákkal, zsilipekkel, mellette két tóval. Szomszédai: a templom, a csörögi út, a malom zsilipje felé menő út és a pesti út, és a zsilip felé vivő út és a Csörög felé eső két tó. Dervis emín először (Kaszim bejnek) adta el, de árát nem szolgáltatták be, ezért később Abdurrahman műtevellének a vakuf számára újból meg kellett vennie.

377. A dűledező Szent Margit-templom, konyhakerttel. Kőből épült, szomszédai ismertek. Néhai Kaszim bej

¹⁴ Itt is megjegyezzük, hogy ez a fejezet az eredetiben a Haszan vojvoda-mecset negyede és a zsoldos martalócok negyede között áll.

vette meg vakufja számára Dervis bej váci eméntől, de mivel (utóbbi) a pénzt nem szolgáltatatta be, újból eladott. Feljegyeztetett, hogy a mecset kegyes alapítványa.

378. Semszije (?) és... Hüszeín volt dizdár leányai (1 konyhakert),

379. Berber Hüszeín (5 konyhakert),

380. Ali, a tüzérség parancsnoka (5),

381. Sabán szer-bölük (3),

382. Memí tímár-birtokos (1, rajta egy régi kőtorony),

383. Perváne szabó (3),

384. Sáhín Iszekender (3),

385. Hurrem szer-bölük (2),

386. Ömer: Veli fia (2),

387. Timur: Haszan fia (1),

388. Mehmed, eszéki (3),

389. Kücsek: Abdulláh fia (3),

390. Hadzsi Murad (1),

391. Ahmed lovas szer-oda (3),

392. Jakub Aga, dizdár (1),

393. Perváne szer-martalóc (2),

394. Timur: Kara gőz fia (2),

395. Naszuh: Abdulláh fia (2),

396. Ali tímárbirtokos (1),

397. Turak Haszan (1),

398. Ali: Naszuh fia (2),

399. Kurd lovas (1),

400. Hüszeín várőr (1),

401. Musztafa várőr (1),

402. Hüszeín borbély (1),

403. Merdzsán azab (1),

404. Firuz várőr (1),

405. Perváne várőr (3),

406. Kurd lovas (1),

407. Kurd tüzérparancsnok (szer-topi) 2,

408. Jahja tímár-birtokos (1),

409. Besir lovas (1),

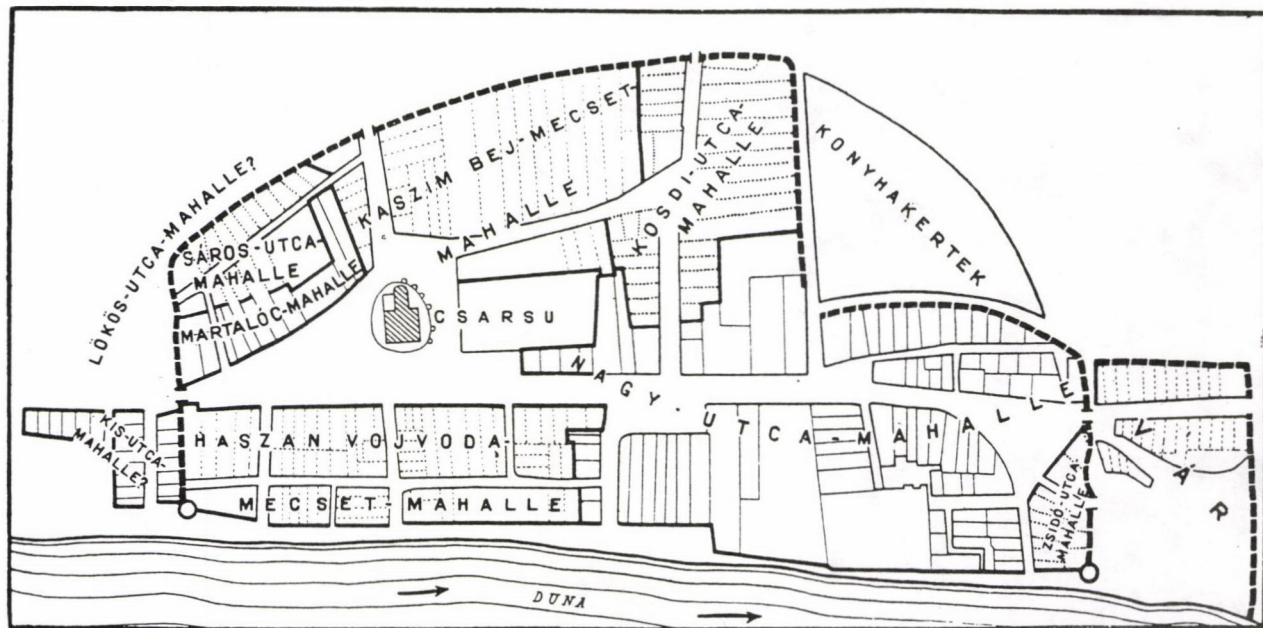
410. Hudáverdi szpáhi (1),

411. Kaszim lovas (1),

412. Ferhád lovas (1),
413. Naszuh lovas szer-oda (1),
414. Memí: Ferhád fia (1),
415. Timur: Ferhád fia (1),
416. Szinan révkalauz (kestibán) (1),
417. Kurd lovás szer-oda (2),
418. Hizir janicsár (1),
419. Turhán lovas (1),
420. Jahja (?) vár-őr (1),
421. Memi lovas (1),
422. Musztafa: Abdulláh fia (1),
423. Ferhád lovas szer-oda (1),
424. Memi várőr (1),
425. Haszan révkalauz (1),
426. Jahja tímár-birtokos (1),
427. Szejjid Mehmed (1),
428. Iszkender lovas (2),
429. Ali szpahi (1),
430. Sabán lovas (1),
431. Ali lovas (2),
432. Ferhád szer-oda (1),
433. Szejjid Mehmed, a hatib (1),
434. Naszuh, boszniai (2),
435. Szülejmán lovas (1),
436. Szefer szer-oda (2),
437. Jahja tűzér (1),
438. Múszá várőr (1),
439. Hajdar lovas (1),
440. Szúfi Mehmed (1),
441. düledező templom pincével (bodrum), szomszé-
dai egy-egy oldalról: Naszuh szer-oda, Szefer szer-bölük,
Hajdar és az út; egy hold (dönüm), tapuja 100 akcse,
442. Ibrahim lovas (1),
443. Ali: Musztafa fia (1),
444. Musztafa kethüdá (1),
445. Abdurrahman hodzsa (2),
446. Musztafa szer-oda,
447. Vukmán martalóc,

- 448. Buga szer-oda,
  - 449. Píri,
  - 450. Csirkin lovas-aga,
  - 451. Ahmed lovas,
  - 452. Ali szpahi,
  - 453. Pavli szer-mije,
  - 454. László martalóc,
  - 455. Isztepán martalóc,
  - 456. Raduja martalóc szer-oda,
  - 457. Kurd szer-oda,
  - 458. Ibrahim martalóc (ez most senkié),
  - 459. Naszuh lovas és
  - 460. Ömer lovas.
- Ez utóbbi 15 személynek egy-egy konyhakertje van.

Vác utcái 1570 körül

az 1718-ból való Althan-térkép utcavonala és telekrajza alapján.

A FETHNĀMÉRÓL*

Arab írással írott perzsa és török nyelvű fethnámékról szándékozom beszámolni.

A fethnāme¹ arab szó, de a perzsában és a törökben is otthonos; szabályszerű arab összetétel, az összetétel tagjai (*feth* és *nāme*) azt jelentik, hogy 'győzelem,' és 'irat, levél'. A szótárak annyit mondanak róla, hogy 'győzelmi jelentés', az enciklopédiák, lexikonok semmit. Úgy látszik, hogy a fethnāme elemzésével senki nem foglalkozott.

A fethnāme, mint legfelsőbb kancelláriákban készült irat, a királyi misszilisek közé tartozik; olyan soron kívül küldött levél, amilyenekkel felséges urak szokták felkeresni külföldi felséges társaikat, valami rendkívüli eseményt: trónra lépésüket, háború végén a megbízottaik által szövegezett békefeltételek elfogadását, vagy hasonlót adva tudomásukra. Minden királyi misszilis ünnepélyes alkalmi irat (ezért neve és szokásos jelzői: *nāme-i humāyūn*, *nāme-i šerif*, *nāme-i aqdes* 'nemes, felséges, magas irat' stb.), s a fethnāme ezek legmagasabb változata. Ez tartalmából is következik. Az a misszilis ugyanis, amely az új uralkodó trónra lépését jelenti be, csak dicső őseit emlegetheti, de saját magasztalására legfeljebb annyit mondhat, hogy riválisait legyűrve, és rendszerint a testvérgyilkosságban megelőzve, ő lett a győztes; a békekötés ratifikálása pedig olyan irat, amelyben a megbékélés ténye csendes mérsékletet parancsol a szövegezéshez. A fethnāme ellenben olyan sikerről számol be, amelyet az uralkodó külföldi ellenfelén vívott ki, s azt külföldre kiható, személyes dicsőség gyanánt lehet tudomásul adni.

*Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1962. februári felolvasó ülésén.

¹ Az idegen szavak átírásánál használt „jeles” betűk hangértékét a következőkben adom:

č = magyar	cs	s = magyar	sz	ž = magyar	zs
ħ = „	h	š = „	s	a ‘	jelnek és a
ḥ = „	ch	š = „	sz	’	jelnek nincs hangja
ǧ = „	dzs	š = „	sz		
ǧ = „	j	t = „	t		
ǧ = „	g	y = „	j		
q = „	k	z = „	z		

E meghatározásból folyik, hogy a fethnâme múlt idők írásbeli terméke, olyan időké, amelyeknek voltak nagynevű mohamedán királyai, ezeknek ünnepi közlésre méltó győzelmei, és a közlésnek ilyen szokásai.

Ismerünk-e fethnâme szövegeket?

Megbízható formában, fényképi hasonmás kíséretében kiadva csak egyetlen egyet. Ez a hiteles formában ismert fethnâme az 1444. évi várnai csatáról szól, II. Murád szultán küldte, feltehetőleg Ğihānšāh mirzának; két részben került kiadásra, az első fele Ankarában, a második Prágában;² kezdete és címe még mindig hiányzik. Fényképi másolatban további négy fethnámét, és két hosszabb töredéket ismerek. A várnai csatáról szóló fethnâme után időrendben a következő két fethnámét Uzun Ḥasan aq-qoyunlu fejedelem küldte II. Mehmed Oszmán-házi szultánnak, az egyiket 1459-ben (vagy 1462-ben) Gürgistān ellen vezetett hadjáratáról, kelet nélkül,³ a másikat kettős híradással, az 1868. (872.) évben Ḥasan 'Alī ellen és azt követően a Timurida Abū Sa'īd ellen vívott harcáról;⁴ emezt ezért kettős fethnáménak fogom nevezni; a negyediket Oszmán-házi II. Mehmed küldte 1470-ben (875-ben) Eḡribuz (Euboea, Negroponte) meghódításáról saját fiainak,⁵ és megfelelő módosításokkal feltehetőleg külföldi uralkodóknak is; az ötödiket száz évvel később, 1597-ben (1005-ben) III. Mehmed szultán Eger megvételeéről és a mezőkeresztesi ütközetéről a velencei köztársaságnak.⁶ A két töredék közül a régebbi I. Mehmed 1415. (818.) évi bogdáni (moldvai) fethnáméjának a töredéke,⁷ ez valamennyi fethnáménál régibb, és ha teljes volna, talán értekezésem gerincéül szolgálna; 38 sornyi megmaradt része, az egésznek mintegy kétharmada, — négy-öt nyomtatott oldalra terjedő szöveg — ugyanis olyan sajátosságokat mutat, amelyek a fethnámét egyetemesen jellemzik; sőt úgy látszik, hogy gondolatmenetével és frázisaival későbbi fethnáméknak mintául szolgált; a másik töredék II. Mehmed szultánnak Uzun Ḥasan felett kivívott győzelméről számol be,⁸ tekintélyes terjedelmű, de helyenként nehezen olvasható.

A XV. századból való fethnámék mind perzsa nyelvűek, a XV. században a fethnâme szokásos nyelve a perzsa nyelv volt; ezeket az isztambuli levéltárak őrzik. Az 1597-ből való egri fethnâme török nyelven szól, ez a velencei levéltárból való.

Fényképi másolatban valamennyi megvan az egyetemi török intézet fényképmásolatgyűjteményében.

² ADNAN S. ERZI dolgozata, Belleten XIV, 595—631, Ankara 1950, és FEKETE LAJOS dolgozata, Byzantinoslavica XIV, 258—270, Prague 1953.

³ Eredetije Isztambulban, a Topkapı Sarayı Müzesi levéltárában, E 8966 sz. a.

⁴ Eredetije ugyanott E. 10,727 sz. a.

⁵ Eredetije uo. E. 10,822 sz. a.

⁶ Eredetije Venezia, Archivio di Stato, az 1597. évi török iratok között.

⁷ Eredetije Isztambulban, a Topkapı Sarayı Müzesi levéltárában, E. 9,510 sz. a.

⁸ Eredetije uo. E. 9096 sz. a. — Az isztambuli iratok fényképeiért a törökországi levéltárak vezetőségének, a fényképek közvetítéséért ÖMER LÜTFİ BARKAN, ADNAN SADIK ERZI és HALİL SAHİLLİOĞLU kartársaknak, a velencei iratok fényképeért a velencei levéltárak vezetőségének ez alkalommal is őszinte köszönetemet fejezem ki.

Különféle másolatgyűjteményekből, főleg a sokszor idézett Ahmed Feridün féle gyűjteményből⁹ további fethnāme szövegeket is ismerünk, de e gyűjtemény szövegeiről kiderült, hogy másolatok másolatai, többször önkényes módosításokkal és tudatos hamisításokkal. (A hamisítás egy sűrített példáját később én is szóvá fogom tenni.) Az Oszmán-ház legnagyobb hadi tényeiről nem ismerünk eredeti szövegű fethnāmét. A II. Mehmed harcairól szóló fethnāme¹⁰ ugyanis 322 oldalas kézirat, a papiros mindkét oldalára írott verses história, tehát nem misszilis (a misszilisek ugyanis csak a papiros egyik oldalára vannak írva), s ennél fogva nem fog vizsgálódásom körébe tartozni. A törökök által döntő jelentőségűnek ismert ütközetek, így az 1514. évi csaldiráni, az 1526. évi mohácsi csaták fethnāméja, és az Egyiptom meghódításáról szóló fethnāme csak Ahmed Feridün gyűjteményéből ismeretes, az itt található szövegek nem megbízhatók.

Mint rendkívüli alkalommal küldött felséges misszilis, a fethnāme kivételesen gondos külsőben, ünnepi formában és ünnepélyes körülmények között kívánt a címzett kezéhez eljutni. Külön futár vitte a címzetthez, például egy-egy szomszéd uralkodóhoz, s amikor ez a selyemburkolatból kibontotta, és olvasni vagy olvastatni kezdte, az irat hosszan tekeredett lábai elé a földre; a fethnāme papírszalagja ugyanis eléri a három-négy métert, Uzun Hasan kettős fethnāméja (tizenhat lapra van fényképezve, kicsinyítve) nyolc-tíz méter hosszú lehet (nincs pontos adatom).

Írástípusa az illető udvarok dívánjaiban használatos ünnepi írástípus volt, az Oszmán-háznál a ğerī és a divānī típus, Uzun Hasan udvarában a divānī típus egy gondos változata. Uzun Hasan irataiban diakritikus pontok szórva, néha fordulnak elő, az Oszmán-ház perzsa irataiban gyakrabban (nyilván azért, mert a török udvarban perzsa nyelven ritkábban írtak). A várnai fethnāme nehéz kezű egyszerű írás, de a többi fethnāme igen gondosan van kiállítva. Uzun Hasan kettős fethnāméja is nagy igényű, rangos kiállítású kalligrafikus munka; a Korán-citátumok sokszor pontozva és harekézve, arany festékekkel vannak festve (ezért a fényképen gyengén láthatók), az írás nagy méretű betűkkel van rajzolva, méternyi szalagon tenyérnyi sorközökkel nyolc-tíz sor számára van hely. Ugyanilyen a bogdáni (moldvai) hadjáratról szóló töredék, a hatodiknak jelzett fethnāme, az ünnepi ğerī egy finom változatában írva. Az egyetlen török nyelvű fethnāme, az Eger megvételéről szóló, divānī típusban ğerī motívumokkal van írva; simán induló sorai fokozatosan tömötté dagadnak, a sorok vége mint a bocskor orra magasan fölfelé kanyarodik. Az írás gondosan összehozott betűhalmaz, a hasonló nemű írások között nézni a legszebb, olvasni a legnehezebb: amennyit a tartalom nyújtani

⁹ Ahmed Feridün, Münše'at üs-salâtin, Isztambul, I. kiadás 1264 (i. sz. 1848), 2. kiadás ugyanott 1274 (i. sz. 1858). Idézeteim az első kiadásra vonatkoznak.

¹⁰ Fethname-i sultan Mehmed, müellifi: Kivâmi, hazırhyan FRANZ BABINGER, Isztambul 1955, VIII 322 l.; hasonmás kiadás.

akar az értelemnek, ugyanannyit nyújtani kíván az írás a szemnek, betűk kigyózó hajlésaiban keresve a szépet abban a mértékben és formában, amennyit a vallás megengedett.

Mivel a megbízható formában ismert öt fethnâme és a két töredék közül Uzun Hasan kettő fethnâméja egyesíti magában a fethnâme legjellegzetesebb sajátosságait, és a legtartalmasabb is, ennek taglalásával kezdem a fethnâme vizsgálatát.

Ismertetem először ezt az iratot, konkrétan a tartalmával, azután a fethnâmét általában.

Az irat feje (*sernâme*), azaz a kibocsájtó uralkodó bemutatkozása (ekkor a budai kancelláriában ilyen helyeken Nos Matthias Corvinust írtak: talán Uzun Hasan is kapott ilyen kezdésű levelet, mert kapcsolatban állt Mátyás királlyal), és a címzett első megnevezése, a rá vonatkoztatott áldó formulával hiányzik. Ennek az a magyarázata, hogy a felséges missziliseket hosszú, egyberagasztott papírszalagra írták, és a ragasztás idővel szétvált. Uzun Hasan fethnâméjából a megmaradt rész sor elején, a *ve ba'd* szavakkal kezdődik: „ezek után (a következőket kívánjuk közölni)”; az uralkodó bemutatkozása és a bevezető formula után ezzel a frázissal vagy hasonlóval (neve: *faşl* vagy *faşl-el hişâb*) szoktak a levél tárgyára áttérni.

Ezt a frázist egy erkölcsi értekezés követi, amelynek a megfelelőjét a latin diplomatika arengának nevezi.

Uzun Hasan kettős fethnâméjában ez az értekező rész, aránylag hosszán, így szól: Az idők kezdetén, amikor a Végre íródeákjai és az Akarat híradói az emberek sorsának rögzítésén fáradoztak, az ő élettáblájára — Uzun Hasan itt és több helyen harmadik személyben szól önmagáról, egyes helyeken többes számú első személyben — a Korán e szavait vették: „fényes győzelmet adományoztunk neked”,¹¹ „a győzelem Alláhtól van, és a diadal közel van”.¹² (A Korán-idézeteket a fethnâme természetesen arab nyelven közli, Alláh megnevezésére több szót használ, az arab szavakon: *Allah*, *Haqq*, *Hudâ*, *Hudâvend*, *Rabb* kívül perzsa nyelven *Yezdân*-nak is írja). És az is írva van a könyvben, hogy „Alláh annak adja királyságát, akinek akarja”.¹³ Uzun Hasan szükségesnek látja, hogy hálát mondjon Alláhnak, „aki megtartja, amit ígért, és egymaga megveri az ellenséges sereget”.¹⁴ A Korán-idézetek között, amelyek Uzun Hasan hivatottságát igazolják, különösen hatásos az volt, hogy „Alláh fényes győzelmet adományozott neki”, és hogy ezt „pár éven belül” megadja, mert az idézett mondás arab szövegű betűi számértékének összege, és a „pár éven belül” (بعض) kifejezés arab betűi számértékének összege, a kronogramma (*târih*), külön-külön a 872. számot (1467. aug. 2—1468. júl. 21), Uzun Hasan

¹¹ Korán 48 : 1

¹² Korán 61 : 13.

¹³ Korán 7 : 125, 2 : 248.

¹⁴ Imaszöveg, ünnep előtti nap reggelén imádkozzák.

győzelmének évszámát adja. A napnál is világosabb tehát, hogy ez a szózat a Koránban, „az írás rejtelmes kincsházájában” Uzun Hasanra vonatkozik, neki szól, róla szól: Alláh őt győzelemre, uralkodásra teremtette. Ő győzött, és jól uralkodik; államának ügyei teljesen rendben vannak. De azt is tudja, hogy mindez Alláh kegyelméből van így, „hogy próbára tegye őt, hogy vajjon hálás-e, avagy hálátlan.”¹⁵ Ő hálás, nagyon hálás, és ismételten köszönetet mond annak, „aki őt a kegyelem palástjával beborította”.

Uzun Hasan 8–10 Korán-idézettel mutatja be a saját helyzetét, és ugyanígy Korán-idézetekkel jellemzi ellenségét. Mert neki, mint Alláhtól rendelt királynak, ellenségei is vannak. Régebbi ellensége Ġihānšāh¹⁶ volt, egy szomszéd dinasztia, a qara-qoyunlu türkmén törzs fejedelme; ezen való győzelmét a fethnámében csak megemlíti. Mostani ellensége Ġihānšāh fia, Hasan ‘Ali,¹⁷ Ązerbāyġān királyja. Ez az ember dőzsölésben és dorbézolásban fecserli bűnös életét, és nem figyel arra az intő szóra, hogy „aki nem alkalmazkodik ahhoz, amit Alláh a földre lebocsátott, az hitetlen, káfir”. Tehát Hasan ‘Ali is káfir. Hasan ‘Ali országából „a siralom és szenvedés sivatagja szegényei, a baj és pusztulás vándorai, a qanāribnā-t recitálók” szerteszét bujdosva idegenben keresnek menedéket. (A *qanāribnā* egy ima összevont neve, olyan szó mint a *basmala*, *ġamdala*, *ġavġala*, tartalma körülbelül: „Tebenned bízunk Uram”). Uzun Hasan hallja a szenvedők jajkiáltását, de hallja azt az ígét is, hogy „aki megmenti az igazhívőket a földi élet bajai közül egy bajtól, megmenti azt Alláh a végítélet bajai közül egy bajtól”, és azt a parancsot is, hogy — megint arab idézet — „a szegény elnyomottakat támogatni: Alláhtól rendelt kötelesség”. Ezért hadat indított Hasan ‘Ali ellen, a káfir ellen, Alláh teremtményeinek elnyomója ellen.

A megtámadott Hasan ‘Ali helyzete nyilvánvalóan nagyon rossz; Hasan ‘Alinak látomásai és hallomásai vannak, szorongatásában nehéz szózatokat vél hallani, ilyeneket: „eljött az igazság, pusztul a gázság”, „a sereg vereséget fog szenvedni és megfutamodik”. S valóban Hasan ‘Ali emberei úgy szétszóródtak, „mint a szétvert moly” (*k-al-‘ihn al-manfuš*), ahogy a próféta jövendölése szerint a végítélet napján a hegyek is úgy fognak szétmállani, mint a szétvert moly. Hasan ‘Ali országa tehát vérontás nélkül Uzun Hasan hatalmába került. Itt egy rövid katalógus következik, 11 vár neve, az ismertebbek: Maku, Van, Bayazid stb. amelyek Hoy körül, a mai Törökország és Perzsia határvidékén oly közel fekszenek egymáshoz, mint a magyarországi török időkben a nógrádi vidék sok apró vára: Nógrád, Drégely, Szécsény stb., tehát alapjában nem látszik nagynak az a terület, amelyet Uzun Hasan elfoglalt Hasan ‘Alitól. E reális adatok után a fethnâme újból a szentkönyvet

¹⁵ Korán 27 : 40 — Az alább következőkben idézetek forrását általában nem tüntetem fel, mert számos esetben ismételten kellene ugyanazt a jelzetet adnom, amelyet a szöveg során megadok, és a sorok száma alapján könnyen meg lehet találni.

¹⁶ Ġihānšāh, qara-qoyunlu fejedelem 1439—1467.

¹⁷ Az említett Ġihānšāh fia és utóda, 1467—1468.

idézi: „beteljesedett tehát az ige”, „Ő nektek adja földjüket, otthonukat, és holmijukat”, „gazdag zsákmányt ígért, és azt hamar megadta nektek”. És Hasan ‘Alī, Uzun Hasan ellensége, szintén 8–10 Korán-idézetet kapott, 8–10 Korán-idézet igazolja, hogy káfir, hogy bűnös, és büntetésre méltó.

Eddig a fetĥnāme első fele, az 1468 telén (872-ben) kivívott győzelemről.

Uzun Hasan e fetĥnāméja ugyanis, mintha két egymásba szőtt mesét olvasnánk, ugyanitt egy következő katonai sikeréről is beszámol (ezért nevezem ezt az írást kettős fetĥnāménak).

A folytatás azzal kezdődik, hogy Uzun Hasan a győzelem hírére éppen közölni készült a címmel — akinek itt ez a neve: „a vágyak Ka’ba-temploma és a kívánságok iránymutató táblája: *qibla*” (mind a kettő erős, nagy vallási fogalom) —, amikor túlvilági tudósítók (tehát angyalok) tudomására adták, hogy Sultān Abū Sa’id Mirza Szamarkandból és tizenkét megnevezett országból: Hindosztānból, Kasgārból, Bedahsānból stb. sereget gyűjtve, ellene nyomul. Az Uzun Hasan által megvert Ġihānšāh és Hasan ‘Alī országa ugyanis az Abū Sa’id hatalmi köréhez tartozott, Abū Sa’id tehát hadat indított ezek védelmére, Uzun Hasan ellen. Abu Sa’idot, a neves Timuridát, aki tizenkét mohamedán országból, köztük a nagy múltú Horászānból, az iszlám második szent földjéről tudott Uzun Hasan ellen sereget gyűjteni, Uzun Hasan nem illette bántó Korán-idézetekkel, mint illette Hasan ‘Alit, hanem arra a jó viszonyra emlékeztetve, amely az ő ősei és Abū Sa’id nagyapja, a nagy Timur között fennállott, megbékíteni és békés formák között visszatérésre bírni igyekezett. Két ízben követet küldött hozzá, előbb saját fiát és testvére fiát, Murād biget, azután Sayyid Muršideddin ‘Alī-t, a legnagyobb próféta: : Ṭā u Yāsīn, azaz Mohamed kiváló ivadékát. Mindkét követjárás sikertelen maradt, mert, ahogy a próféta mondja, „az értelmet sokszor megzavarja a kapzsiság”, s ahogy azt egy perzsa vers is motiválja:

Ha az ember sorsa beborul
Amit csak tesz, teszi botorul.

Sultān Abū Sa’id botorsága abban nyilvánult, hogy nagy birodalom alapításáról álmodozott, de döntő csatát még vállalkozása kezdetén sem tudott kivívni. Ő, a hódításra induló, egy szekérvárba zárta be magát, s azt hitte, hogy „vára meg fogja védeni”, és nem akarta tudomásul venni, hogy „bárhon is lesztek, elér benneteket a halál, még ha magas tornyokban is volnátok”.

A maga helyzetének igazolására Uzun Hasan itt is talál alkalmas Korán-idézeteket. Ő ebből az igéből merített erőt: „Aki Alláhban bíz, annak Ő elég” (ez a mindenki mohamedán fohásza volt), „aki sorsát az igazságra alapítja, uralkodni fog, aki eltér az igazságtól, pusztulni fog” (ez a mondás Uzun Hasan királyi jeligeje volt, pecsétje lenyomatáról is ismeretes), és újból idézve azt a tételt, amivel a fetĥnāme első felében Hasan ‘Alī megtámadását indokolta,

hogy „a zsarnok elpusztítása Alláhtól rendelt kötelesség”, ostrom alá vette Abū Saʿīd szekérvárát, amelyet ez Uzun Ḥasan újonnan szerzett földjén állított fel. Abū Saʿīd négy hónapon át állta az ostromot, de közben élelmiszere elfogyott, hadiszere és népe pusztult, úgyhogy neki is hallomásai támadtak, többi között az, hogy „kis sereg nagy sereget képes legyőzni Alláh engedelmével”. Megromlott helyzetét felismerve, „a megbánás ujját kezdte rágni”, és elhatározta, hogy visszavonul, hazamegy Szamarkandba. Visszavonuló seregét Uzun Ḥasan emberei nyomon követték és zavarták. Abū Saʿīd védekezett, de nem volt szerencséje. Nem is lehetett, mert nem volt harcra termett ember. Ahogy a közbeszótt perzsa vers mondja, próbálkozása

Dőre ábránd, báva gondolat;
Csak bátor kéz az, mi tetterre kész,
Reszketegje mindig félre néz.

Majd megint a Korán igéiből merítve, így folytatja: égi sugalmazásra — mert a királyok tudvalevőleg égi sugalmazásban részesülnek — ő maga is Abū Saʿīd után indult, és átkelt az Arasz folyón. Ekkor is azt mondta magában, hogy „Alláh az ő számára támasznak elég, Ő az, aki segítségével erősíti őt”; neki is hallomása támadt, ő az égiek ezen üzenetét hallotta: „mehetsz, ahova akarsz, mindenütt te leszel a győztes”, és egy perzsa verssel is biztatónak látta helyzetét:

A jobbomon jószerencse, bal oldalról rám nevet a hatalom,
Jelenem a kengyelvasban, jövőmet a gyeplőszárban markolom.

Eleget téve ennek a mondásnak: „Áldott legyen Alláh minden szombaton és minden csütörtökön” (vagyis a hét elején: szombaton, és a hét végén: csütörtökön, tehát minden nap), egy megnevezett napon, reğeb 13-án, Abū Saʿīd utóvédjét megtámadta. És ekkor megint beigazolódott az ige: „ha csak hús igaz ember is van köztetek, azok kétszázat le fognak győzni”. Abū Saʿīd utóvédje — itt 8 főember meg van nevezve — vereséget szenvedett, s leghívebb barátja, Sayyid Mazīd Argūn fogságba esett. Erre Abū Saʿīd másnap, reğeb 14-én, egy vasárnapi napon, megint egy Korán-igéhez igazodva, amely azt mondja, hogy „Urunk bocsásd meg bűneinket, és bocsásd meg tetteinkben tévedéseinket”, anyját számos előkelő úrral, akik főleg a vallás titkaiban voltak nagy tudók, követségbe küldte Uzun Ḥasanhoz. Uzun Ḥasan a követeknek azt felelte, hogy ha valóban békés szándékai vannak, jöjjön Abū Saʿīd maga, hogy közös pamtagon egymás mellé telepedve egymást lássák, s megbeszéljék a dolgokat; ő Abū Saʿīd irányában nagylelkű és udvarias lesz, és kitüntetéssel fogja őt visszabocsátani.

Abū Saʿīd ezt a kitüntetést nem kívánta, s erre a találkozásra nem vállalkozott; de arra is képtelen volt, hogy seregét összetartsa. Emberei, ráemlé-

kezve az írás szavaira, hogy „azok megverik őket Alláh engedélyével” (ez Korán-idézet), szétszóródtak, és Uzun Hasan jeles, kiváló nemes fia, az ifjú szerencsés, akinek a vágyai valóra váltak, aki a vallás izma, Sultān Halil Bahādir nevű, Sultān Abū Sa‘īd Mirzát, a nagynevű Timur unokáját fiaival együtt foglyul ejtette. Az ellenségből ennél az összecsapásnál

Sokat megölt a nyíl és a kardcsapás,
Elnyomható csak így volt e lázadás,

és megint betéljesedett az ige: „Alláh gazdag zsákmányt ígért, és azt hamar megadta nektek”. A zsákmány jellemzésére is külön perzsa verse van:

Ennyi zsákmányt nem lelt a had még soha,
Hasonlót is szem nem látott még soha;
Arany, ezüst, igazgyöngy és drágakő,
Fáradt tevék cammogva hordták elő.

Miután Abū Sa‘īd minden országa — írja tovább a fethnāme — „Mifelségünk hatalmába került”, a hatalom kérdése el volt döntve. Uzun Hasan kancellistája e megállapítás után a kobzos verseket megint a templomos ember moralizáló hangjával cserélte fél. Úgy lehetett hallani — mondja — hogy a túlvilágról leszállt a szózat: „Irgalmazzon, aki a földön van, s irgalmazni fog, aki az egekben van”, s e szózaton kívül azért is, mert „olyan íz van a megbocsátásban, amilyen nincs a bosszúállásban”, a győztes király, Uzun Hasan, a meghódolókra terítette kegyelme palástját, s hálákat rebegett Alláhnak, „aki beváltotta ígérését és örökségül nekünk adta a földet”. Engedelmeskedve annak a parancsnak, hogy „tégy jót, ahogy Alláh is jót tesz veled”, Uzun Hasan arra törekszik, hogy „az iszlám hívői az igazság sátrának hűvös árnyékában az üdülés puha pamlagán pihengessenek”. „Ez Alláh vezetése, Ő azt vezeti így szolgálai közül, akit akar”, mondja a Korán nyelvén, s ezt perzsa verssel is megerősíti:

Egekbe és földi révbe az jut el,
Aki jót tesz Alláh földi népivel.

Közli azon óhaját, hogy a címzett a baráti érintkezés kapuját tartsa kitarva, mert ez a Hüszevek és Kajszarok között régi nemes szokás és dicséretes hagyomány, s a fethnāmét egy hosszabbra nyúló arab imával zárja. Ennek a vége így hangzik: „Hála legyen Alláhnak, ez az első szavunk, ez az utolsó szavunk, ezt mondja szívünk, ezt mondja szánk, és folyamatos szakadatlan áldás az ő prófétájára, Mohamedre; és üdvözet, üdvözet, az iszlám minden hívőjének.”

Aláírás gyanánt ez a szöveg áll: „A találkozás után vágyakozó jó barát-tól, a Kegyes Királyban bizakodótól, Hasan ben-i ‘Alī ben-i ‘Osmāntól. Uzun Hasan ugyanis így nevezte magát, csak mások, idegenek nevezték őt törökül

Uzun Hasan-nak, arabul *Hasan-i Tavil*-nak, perzsául *Hasan-i Dirāz*-nak, ami magyarul annyit jelent, hogy „Hosszú Hasan”, „Magas Hasan”. A történelmi irodalom az európai tájakon *Uzun Hasan*-nak nevezi. Jelmondata pedig ugyanaz volt, ami hatszáz évvel régebben *Hārūn al-Rašid*nak, Nagy Károly kortársának is jelmondata volt: „A Kegyes Királyban bizakodó”.

A fentiekkel nemcsak *Uzun Hasan* kettős fethnáméjának a szerkezetét és tartalmát ismertettem, hanem általában a többi fényképi hasonmásban ismert fethnâme szerkezetét, és tartalmának alkalomszerű lényegét is.

A fethnâme szerkezete ugyanis mindig ugyanaz. A vallási jellegű bevezető elmélkedést követi az események hírbeli közlése, vagyis a katonai siker elmondása, barátoknak biztatásul, ellenségnek, riválisnak intő szóul, és befejezésül a hálaadó *Tedeum*; esetleg még a dátum, és a lapszélén mellékes megjegyzés, hogy a levelet küldője kire bízta.

Bár a fethnâme szövege mindig megtisztelően terjedelmes, reális híryanysága általában nagyon csekély. A bogdáni fethnámében csak az ország (*Boğdan*, *Qara Boğdan*) van megnevezve. A várnai fethnâme 60 írott sorában, (ami kitölt vagy öt-hat nyomtatott oldalt) csak annyi a reális közlés, hogy az ellenség *Yānōš* (azaz Hunyadi János) vezetése alatt Edirne irányában előre nyomulva, vereséget szenvedett, hadseregét a győzelmes gázik megsemmisítették, *Üngürüs* királyát megölték; a királyt nem nevezi meg, *Várna* nevét nem említi. Az eigribuzi fethnáméból csak az derül ki, hogy az oszmánik megtámadták *Eğribuzt*, a hitetleneknek egy szigeten épült erős várát, s azt a felmentő sereg beavatkozása dacára elfoglalták; a török vezér meg van nevezve, az ellenségből senki. *Uzun Hasan* gürğistáni fethnáméjában csak az ország neve (*Gürğistān*), III. *Mehmed* egri fethnáméjában csak *Eger* neve (*Eğri*) van megadva, helynév említése nélkül a mezőkeresztesi ütközet hullámozó menete van érintve, s a törökök győzelme földön túli hatalmak tényleges beavatkozásával van indokolva. Több reália nem található bennük, s dátum is ritkán. *Uzun Hasan* kettős fethnáméja az események részleteinek közlésében is felette áll a többi fethnáménak.

A hírbeli közlés motiválása szabályszerűen azonos. A fethnâme kibocsátója mindig védekező fél, és isteni parancsot teljesít. Önmagát és a mohamedán vallás szabadságát védte I. *Murád* szultán 1415-ben, amikor *Bogdán* ellen indult, II. *Murád* 1444-ben, amikor Hunyadi János betörését védte ki, s II. *Mehmed* is 1472-ben, amikor *Eğribuz* ellen támadt; a kaukázusi tájakon *Uzun Hasan* háborúja *Gürğistān* ellen azért volt „szent háború”, mert *Gürğistān* lakosai káfirok voltak, *Hasan ‘Ali* ellen azért, mert ez támogatta a gyaurokat; különben ő, népével együtt eretnek volt, siíta volt; s védekező háború volt a *Timurida Abū Sa‘id* ellen vezetett háborúja is; III. *Mehmed* ugyanis vallási jellegével indokolta hadjáratát az egri fethnámében, hogy *Alláh* parancsa így szól: „Harcoljatok *Alláh* útjain”, s mint minden mohamedán uralkodó,

ő is „két világra szóló boldogság örömét és a túlvilágra elható érdemek teljességét” remélte vállalkozásától.

Egyező motívum az is, hogy az ellenség ereje mindig nagyobb, de Alláh az igazhívőket segíti, angyalait ténylegesen beveti a harcba; így történt Mezőkeresztesnél is. A harc isteni rendeletre folyik, a győzelem isteni segítséggel következik be. A gyaurok teljes vereséget szenvednek, s az utolsó szálig a pokolba kerülnek (Uzun Hasan gürğistāni fethnāmájában a pokolnak négy neve van: *saqar u sa'ir u ğahannam u bis al-mašir*). A harc sikeréhez fűződő reményeket minden fethnāmében Korán-idézetek igazolják és biztosítják. Nagy sikere van a fogalmazónak, a münši-nek, ha alkalmas kronogrammat tud találni, ha a Koránból olyan verset tud idézni, amely „az írás rejtelmes szavaiban” urához „címezett” győzelmet helyez kilátásba, és nagy szerencséje, ha az uralkodó azt a nevet viseli, amit a próféta viselt; mindkét eset fokozott biztosíték a győzelemhez. Az idézetek egymás után helyezve mindig ezt a gondolatsort adják: „Alláh a hitetlenek elleni harcot kötelességünké tette; harcosait jutalmazza, és gazdag zsákmányt juttat nekik; ígéretét beváltotta, tehát mély hála illeti őt”. Egy-egy fethnāmében általában nyolc-tíz Korán-idézet fordul elő, a nagyon alkalmasak különböző fethnāmékban ismétlődnek. Uzun Hasan gürğistāni fethnāmájában tizenegy, kettős fethnāmájában sokkal több, összesen harminckett Korán-idézet és vagy húsz arab nyelvű imaszöveg, szólás, vers, közmondás van beszöve; ezek a szentkönyv nyelvén és szinte a szentkönyv igéivel mondják el két háborúja történetét, csak az alkalmi adatokat kellett perzsa nyelven betoldani, és egyszerre dokumentálják mind a politikai hatalmát vesztett arab kultúra változatlan szilárdságát, mind ennek a Taurusz hegyei között székelő rövid életű türkmén dinasztíának magas kancelláriai készülttségét.

A Korán-idézetek és imaszövegek vallásos alaphangulatot adnak a fethnāménak, és kötik stílusát. Mivel a fethnāme nyelve a XV. században a perzsa volt, szövegezésében a perzsa nyelvű ünnepélyes iratok és történelmi szövegek stilisztikai formái fordulnak elő.

A fethnāme fogalmazója szereti a hasonlatokat, s ezeket részben a földi életből, a történelemből, részben a földön kívüli kozmoszból veszi.

A földi életből származó hasonlatok között a legtöbb a perzsa múlt legenda világából való. Példák: *Faridūn far* ('Feridún-i fenségű'), *Dārā darāyat* ('Dáreusz-i bölcseségű'), *Nūširvān 'adālat* ('Núsirván-i igazságosságú'), *Husrav-i zamīn u zamān* ('az idő és tér Hüsrev-je'), *Rustam-saġā'at* ('Rusztém-i vitézségű'). Jó baráti uralkodó társakat a fethnāme szívesen hasonlít Salamon királyhoz (*Sulaymān-mišāl* 'olyan mint Salamon', *Sulaymān-i makān* 'kora Salamonja'), és Salamon király vezéréhez, Ászafhoz (*Āsaf-ray* 'éles eszű, mint Ászaf'), és Nagy Sándorhoz (*Sikandar-šavkat* 'hatalmas, mint Nagy Sándor', *Sikandar-i qirān* 'korának Nagy Sándora', *Sikandar-dar* 'olyan fenséges, mint Nagy Sándor'). A vatikáni levéltár nem fethnāme jellegű

királyi missziliseiben ilyen jelzőket is találtam: *hikmat-pižuh* 'tudománykereső', *Aristo-āyin* 'aristotelesi magatartású', *Filātūn-qarin* 'Plato társa', ezeket nyilván a pápa szellemi jellegű szerepére vonatkoztatta az irat szerkesztője.

Egyes hasonlatait az állatvilágból veszi, ezek között az élen az állatok királya, az oroszlán áll. A *šir* a vitézség jelzője (jobb lábában görbe végű kardot tartva ma is ott áll a perzsa címerben, mint szelid főalak a tűző nap előtt), gyakran ebben a kapcsolatban fordul elő: *šir-i biše-i dilāveri* „a hősiesség őserdejének oroszlánja”; e frázis szokásos parallelája: *nahang-i baħr-i bahādīri* „a bahádīrság tengerének krokodilusa” (a *bahādīri* szó értelmére a magyarban is, az oroszban is könnyű dolog pontos megfelelőt találni). Az oroszlánnak és krokodilusnak jellemzett vitézek úgy rohantak az ütközetbe, mint a csata fényétől bódult lepke (*parvāna-šifat šifta*), mint a küzdelem tüzetől tébolyba esett szalamander (*samandar-āsā āšufta*), s az ellenség úgy szétfutott, ahogy a megugrott számár (*homr-i mustanfīrat*) az oroszlán elől. Hasonló ellentétben szokott állni a keleti csodamadár, a *humā* és az '*anqa*, a fethnāme kibocsájtója oldalán, a „démon” (*ifrit*) és „hitvány féreg” (*aqrab*, többesszámban '*aqārib*, pl. *aqārib-i 'āqārib-ši'ār* 'féregszerűen hitvány rokonok') az ellenség jellemzésére. Az egri fethnāme az egri vár tornyát is e csodamadarak repülésével határozza meg: az a torony olyan magas, hogy amikor a *humā* körülrepüli, szárnyait rémültében összehúzza, és amikor az '*anqa* körülrepüli, reszketve tollát hullatja. Minden fethnāmében szerepet kap a csalógány, amint a béke és boldogság rózsaligetében, szökőkutak és víztartó medencék között dalát zengi; egyszer nálunk ismertebb arab—török néven mint *būlbūl* csicsereg, máskor perzsa néven mint *hazār dāstān* ('ezer ének énekese') csattog, ismét máskor, másik arab néven mint '*andalīb* zengi andalító énekét. A perzsa fráziscsoportok, perzsa mondai elemek és versek, részben remekírók szállingó versei, részben házi készítmények tehát másféle szint adnak a fethnāme stílusához, s a Korán-idézetekkel együtt motiválják a tényeket és hirdetik uruk dicsőségét.

A földön túl létező világból, a kozmoszból vett hasonlatok leggazdagabb alkalmazási helye az irat „feje”, a bemutatkozó és címző rész. Ez a rész több fethnáméről hiányzik (nagy örömük lesz a török levéltárosoknak, ha gazdag lymbusaikban egy-egy ilyen részt megtalálnak és helyére illesztnek), de a meglevő egy-kettőből és nem fethnāme jellegű felséges iratokból a hiányzó rész nyelvét és szövegét jól el tudjuk képzelni. A megcímzett külföldi felség hatalma és híre szerint rendkívül jeles ember (máskülönben nem is volna méltó arra, hogy fethnámét kapjon). A legmagasabb rangú címzéshez hozzátartozik a Naphoz és az éghez való hasonlítás; a címzett „fényes mint a Nap” (*Hōršīd-ħašmat*), „arca olyan, mint a Nap” (*Hōršīd-liqā*), „fövege a Nap” (*Hōršīd-kulāh, āftāb kulāh*), „égi magasságú” (*falak-ri'at*), „égi rangú” (*falak-ruibat*), „egeken fészkelő” (*falak-āšyān*), „égi fenségű” (*gardūn-šukūh*), „éghez

hasonló” (*samā-simā*), ő „az égtől megsegített” (*al-muayyad min as-samā*) stb. Továbbá hozzátartozik a holdhoz (*māh, qamar, badr*), a csillagokhoz, és az öt planétához való hasonlítás (azért csak öthöz, mert a geocentrumos világszemlélet korában a csillagászat csak öt bolygót ismert). Uzun Hasan kettős fethnáméjában így szól a levél idevonatkozó része: „A nagy felségűnek, a szultáni jelességűnek, az égi magasságúnak, aki fényes, mint a Nap (*Hōršīd-ħaşmat*), magas, mint Szaturnusz (*Kayvān-rifʿat*), szép, mint Jupiter (*Muštari-ṭalʿat*), bájos, mint Vénusz (*Nāhid-bahqat*), okos, mint Merkur (*ʿUtārid-fitnat*), lendületes, mint Mars (*Bahrām-šavlat*)” . . . Ezek a nagyszerű szavak idővel sok helyen alkalmazott stílusdíszítő, de embert nem jellemző jelzőkké sorvadtak, és hely és idő szerint kerültek adagolásra. Például Hüszejn sah (1694—1722) a 85 éves XII. Ince pápát a vatikáni levéltár nem fethnâme jellegű felséges misszilisében szintén úgy szólítja, hogy „lendületes, mint Mars, szép, mint Jupiter, bájos, mint Vénusz” stb.; a lengyel király, az angol király és a magyar pádisah viszont ez idő tájban hozzájuk intézett levelekben egyet sem kapott e magas címek közül.

A kozmosz-testek idézésére a címzésen túl, a szövegben is sor kerül. Az ellenséges vezér gögje a fethnâme szerint oly szertelen, hogy ő a Nap korongját is leszedné az égről, hogy a maga fejére tegye fővegnek. Ismételt használatra talált ez a kettős hasonlítás: az ellenséges sereg emberei korábban fegyelmetlenül egy tömegben voltak, mint a Fiasztúk csillagai (*šurayyā-šifāt*), de az első támadásra széthullottak, és bódultan erre-arra ténferegtek, mint a halottkísérő lányok (*bināt an-naʿš*). Mind a két kép a csillagok közé visz; a Fiasztúk fogalma nem szorul magyarázatra, a „halottkísérő lányokon” a Göncölszékér tört rúdja csillagait kell érteni, ezek egyenetlen vonalukkal a halottkísérők bódultságát fejezik ki a Fiasztúk fegyelmetlenül tömör népével szemben. A münši, a fethnâme fogalmazója az egri vár méreteit is kozmoszi fogalmakkal adja meg; szeme se rebben, amikor azt mondja, hogy a várfal fundamentuma leér a „hal”-ig, a *semek*-ig (ez az a hal, melyen bizonyos korok kozmológiai felfogása szerint a föld nyugodott), tornyai pedig oly magasak, hogy felérnek a „Halakig”, a csillagképig: *min as-samak ilā as-simāk*.

A fethnámében sok a párhuzam, egy fajta parallela, két vagy több szó összekapcsolása, amelyek között jelentéssrokonság vagy ellentét, s egyben rím és asszonancia van. Ennek egy egyszerű példája: *muqābala u muqātala* „harc és háború”, a forrásul szolgáló szövegezésben így tovább fejlesztve: *ba muqābala bar āmada ba muqātala dar āmadand*; körülbelül így fordítható: „mérkőzésre készültek és öldöklésbe keveredtek”; egy másik példája: *zalzala és galgala*, környezetével együtt: *az šadā-i ān zalzala dar kūh va galgala dar baħr uftād*: „a dörgés (ti. az ágyúk dörgése) rengésbe rázta a hegyeket és háborgásba hozta a vizeket” (vagy talán így: „az ágyúdörgéstől döngött a föld és bömbölt a tengeröböl”). Egy további példa: *aqdāh-i afrāħ az rāħ-i alīf i yazdānī pur*; ez a kifejezés röviden ezt jelenti: „Yazdān minden kíván-

ságunkat teljesítette” (feleslegesen magyarázom, hogy *Yazdān* azt jelenti: 'Isten'), de szorosabban a szöveg szavaival fordítva így hangzik: „az öröm serlege a yazdāni kegy nektárjával van tele”. Ennek a verses prózának egy további példája ez a hálálkodás: *marāsim-i ḥamdi-i mustaḡlib-i istidāmat-i daulat-i abadi, ve lavāzim-i šukri-i mustahdiš-i istiḡāmat-i saltanat-i sarmadi iqdām minūmāyim*, fordítása pedig: „előterjesztjük a hálaadás formuláit, amelyek levonzzák az örök életre hivatott uralom erősségét, és a köszönet szavait, amelyek előidézik a végtelen életű kormányzat szilárdságát”. Végül — utolsónak — idézem a következőt: *šavāgil-i šavā'il-i nār-i zulm u zalāl ba-tasalsul-i silsāl-i zulāl-i afzāl-i ḥazrat-i zū-l-ḡalāl munṭafi gašt*; ez a frázis egyszerű szavakkal azt jelenti, hogy „a lázadás tüze elfojtatott”, kötöttebb fordításban: „a tirannusok és tévelygők tüzének széthulló szikrái a Felséges Úr (azaz Alláh) kegyelme kristályvizének szakadatlan szóródása következtében kialudtak”. Ebben a többszörös birtokviszonyban tizenegy szóban tizenöt *l* hang és tizenkét zizegő hang ismétlődik, és számos rím és alliteráció egymást éri vagy visszatérően jelentkezik. Szavak egyenes és átvitt értelme, szinonimák és hononimák, és ezek féltestvérei, hang és ritmus, rím és asszonancia, alliteráció és szótagszám együttesen adja e próza szépségét, úgyannyira, hogy az olvasó a fethnāme szavával „a csodálkozás ujját a szája sarkába dugni kénytelen”. Művész és műfordító után kiált ez a szöveg, mert ha értelme szerint egyszerűen fordítom, laposra kovácsolom minden szépségét, szó szerint fordítva pedig bombasztikus szótömeget árasztok szét belőle. Az arab nyelvű idézetek között főképp Flügel nagyszerű Concordanciái az arabban kevésbé járatosnak is lehetővé teszik az eligazodást, de a fethnāme stílusa oly messze visz a mohamedán szellemi élet és a perzsa stilisztika rengetegébe, hogy számos eset értelmi és zenei titkát mohamedán nevelődésű, perzsa és arab anyanyelvű kartársaim, Hekhamaneshi Keykhosrow és Abd ul-Mun'im Muhtār tárták fel előttem, nekik ez alkalommal is köszönetemet fejezem ki.

Ezek után úgy vélem, hogy módosítanom kell azt a szintelen meghatározást, hogy a fethnāme: „kancelláriai irat”, hogy „győzelmi jelentés”. Nem egészen ez, s ennél bizonyára több. A fethnāme nem irodai irat, hanem irodalmi írásmű, retorikai írásmű, a széppróza egy válfaja. Nem győzelmi jelentés, nem is próza, hanem prózában írott győzelmi ének; Korán-idézeteivel és arab imáival alkalmas arra, hogy templomi szószékről a jövő életre készülő hívőkhöz szóljon, ahogy az baráti fejedelmek országaiban történt, perzsa verseivel arra, hogy a múlton merengő, jövőn töprengő laikusokhoz szóljon, akiknek, szintén csak baráti fejedelmek országában, piaci sokadalmakon és bormérő boltokban olvasta azt fel a kikiáltó. Nem hivatalos nyelven szóló diplomáciai jegyzék, hanem bibliák és époszok nyelvén szárnyaló propaganda irat; kiáltvány, nem a címzetthez, hanem „Mindenkihez”. Megérthette a hívő ember, mert az iszlám vitézeiről így szoktak megemlékezni, és rezonálhatott rá a versismerő ember, mert nagy hősokról költők így szoktak énekelni.

Uzun Hasan kettős fethnáméja az iszlám vitézeiről így emlékezik, hősről így énekel.

Sajnálom, hogy írójának a nevét nem tudom megmondani.

*

A fethnâme stílusa török történelmi források olvasói számára nem idegen, a perzsa stílus sok apró gyöngyszeme török történelmi forrásokban is előfordul. A fethnâme sok képe és hasonlata, frázisai és gondolatsorai, majd perzsa és arab szavakkal, majd ezek török fordításával otthonosak a török történelmi és kancelláriai stílusban, sőt perzsa iratok közvetlen tanulmányozása alapján a török és perzsa kancelláriai eljárás kapcsolata, az iratok tartalmának szerkezeti rokonsága is mind világosabbá válik.

A perzsa és török történelmi művek és iratok e köztudomású kapcsolata néhány olyan példát kívánok felhozni, amelyek forrása a tárgyalt fethnámékban világosan felismerhető.

Uzun Hasan a gürğistáni fethnámében azzal tisztelte meg II. Mehmed szultánt, hogy őt „Alláh prófétája névrokonának” (*semii-i nebi-i Allāh*) nevezte, s másfél századdal később III. Mehmed szultán egyéni kiválóságát e szultán udvara azzal kívánta dokumentálni, hogy ezt a szultánt Mehmednek hívják, ugyanúgy, ahogy Bizánc megvívóját is hívják; III. Mehmed tehát rendkívüli jelentőségű ember, aki a sors által nagy dolgokra van kiszemelve. Az akkori budai pasa, a nagyvezér fia, a tizenhat éves magyarországi török háború kitörése előtt, jóindulatúan vagy fenyegetődve, a bécsi udvart külön is figyelmeztette erre a rendkívüli körülményre.¹⁸ — Uzun Hasan kettős fethnáméjában egy Korán-idézet azért volt különösen jelentős, mert az idézet betűi számértékének összege az ő győzelme évszámával azonos; és Sa'adeddin, a nagy befolyású sejhülszlám, a kiváló stilisztá és legolvasottabb török történetíró, I. Szelim szultán jellemzésére egy Korán-verset idéz, amely így szól: „Engedelmeskedjete Alláhnak, és engedelmeskedjete a prófétának és a hatalom birtokosának”,¹⁹ s ezt az általános jellegű tanítást vonatkoztatni tudja Szelimre, mert az idézet kronogramma a Szelim fellépése évszámával azonos. Sa'adeddin szerint ezek a szavak Szelim szultánt igazolják, „akinek hite van, hiszi ezt” (*kimki imāni var, futar anī*),²⁰ s a próféta szavával látja igazolva a legfiatalabb testvér harcát a hatalomért, s a testvérek és azok fiai kiirtását. — Egy további példa: Ismeretes, hogy a perzsa történelmi szövegekben és iratokban tisztelettel említett személyek neve után egy arab nyelvű áldó formula (*du'ā*) szokott állni, s hogy ezt a több szóból álló kifejezést a mondat

¹⁸ Veröffentlichung der Doktor-Hermann-Thorning-Gedächtniss-Stiftung, Kiel 1917, X. tábla.

¹⁹ Korán 16 : 92.

²⁰ Sa'adeddin, isztambuli kiadás é. n., II. 222. l.

egészében egyetlen szónak tekintve, végéhez ragot fűztek, pl. *pādisāh-i leh* — *ǧa'ala Allāh ta'alā 'avāqibuhu maqrūna b-il-ḥayr va al-riḏvān-rā* (ba'ad ez izhār-i marāsim-i muḥabbat va dūstī) stb.: „a lengyel király — végződjék az élete jól és Allāh által megbocsátva — nak „(a barátság üdvözlő szavai után tudomására adjuk, hogy . . .)”. Ugyanezt a nyelvi sajátságot megtaláljuk a törökben is: *vezirim . . . Ḥasan paša idāma Allāh ta'alā iǧlālahu-ya* : „Vezirem . . . Ḥasan paša — tegye a felséges Allāh tartóssá az emelkedését — nak”. A frázis a törökben is egyetlen szóként áll, és végéhez ragot vagy névutót kap. — Az a hasonlat, hogy az ellenség a fethnāme kibocsátójának első támadására úgy futásnak eredt, mint a megugrasztott számár az oroszán elől, és számos hasonló, török szövegekben bizonyos korokban szinte közhely, s a XV. századi perzsa nyelvű fethnámék ismeretében a XVI. század végéről való egri fethnāme úgy tűnik, mint egy idősebb perzsa írásmű fordítása.

Frázisok, nyelvtani és szerkezeti formák, sőt gondolatok is, amelyek régebben megvoltak a perzsában, meghonosodtak a törökben. A perzsa fethnámék és hasonló írások tehát régi öreg tanítómesterei voltak a török stilisztáknak, és a török stiliszták nagy tanítványai voltak perzsa nyelven író elődeiknek. Feridūn a XVI. század végén azért állította össze a „Szultánok iratait” — a XV. század végéig nagyobb részben perzsa nyelvű iratokból —, hogy a török kancellistáknak mintát szolgáltasson.

Kérdés, hogy hogyan állította össze ezeket az iratokat?

Feridūn szövegeit az utolsó emberöltőben több súlyos kritika érte. Először bebizonyítást nyert, hogy egyes iratok, amelyek Feridūn gyűjteményében bennfoglaltatnak, tudatos hamisítványok, s miután nagysokára előkerült az első olyan irat eredetije, ti. a várnai fethnāme, amelynek a szövege a Feridūn gyűjteményében is közölve van, kiderült, hogy ez a szöveg az eredeti irat szövegétől nagyon sok helyen eltér.

Felmerül tehát a kérdés, hogy Feridūn gyűjtése hogyan viszonylik a fentiekben tárgyalt, fényképi másolatban ismert fethnámék szövegéhez; hogy ezek a szövegek megvannak-e nála, és ha igen, milyen formában.

E fethnámék közül Feridūn gyűjteménye egyet sem közöl. Nem közli, és nyilván nem ismeri sem az 1415. évi moldvai, sem az 1470. évi eigribuzi fethnámét, sem azt, amelyet II. Mehmed szultán az 1473. évben Uzun Ḥasan felett kivívott győzelméről adott ki, noha mind a három irat Oszmán-házi szultán győzelméről szól, és tárgyánál és stílusánál fogva egyaránt beletartoznék Feridūn gyűjtése körébe. Ugyancsak nem ismeri Uzun Ḥasan gürġistāni fethnáméját. (Az egri fethnāme nem kereshető a Feridūn szövegei között, mert ez Feridūn halála után készült, és csak későbbi gyűjtők munkájából került bele — felére csonkítva — a Feridūn-féle gyűjteménybe.)

Feridūn a tárgyalt fethnámék közül egyedül Uzun Ḥasan kettős fethnáméját ismerte, eredetiben vagy valamilyen másolatában. Az iratot felvette gyűjteményébe, de nagyon különös módon, a következőképpen:

Uzun Ḥasannak a Ḥasan 'Alī feletti győzelméről közöl egy fethnámét (268. l.),²¹ s egy továbbit Uzun Ḥasannak az Abū Sa'īd feletti győzelméről (271. l.), mindakettőnek a címében feltüntetve, hogy azokat Uzun Ḥasan dicsekedve, mintegy kérkedve (*mubāḥāt-gūne*) írta II. Mehmed szultánhoz. Mind a két szöveg lehetetlenül rövid szöveg, amilyent nem vállalna sem a kibocsátó, sem a címzett, és nem más, mint a kettős fethnâme egy-egy szakaszának önkényes átvétele, egy-egy bevezetéssel és befejezéssel külön-külön megfejelve. Közöl továbbá egy harmadik és negyedik szöveget is (276. és 278—279. l.) Ğem herceghez Kasztamuniba, és a birodalom székhelyére, Uzun Ḥasan felett kivívott győzelméről. Ez a két irat hosszú szakaszokban azonos Uzun Ḥasan kettős fethnáméjának második szakaszával.

Feridūn tehát azt a szöveget, amellyel Uzun Ḥasan a maga sikerét II. Mehmed szultánnal közölte, részekre osztotta, és részben II. Mehmed szájába adva; II. Mehmed szultán magasztalására használta.

Fethnámék szerkesztőitől nem kell feltétlenül eredeti szerkesztésű iratokat várnunk. Íróik „kiírták” és kiírhatták egymást és elődeiket. Mint a kettős fethnâme szövegének közlése során fel fogjuk hívni arra a figyelmet, Uzun Ḥasan e fethnáméjának egy szakasza is az 1415. évi bogdáni fethnâme elemeinek átvételével készült. II. Mehmed szultánnak Uzun Ḥasan feletti győzelmének a fethnáméját azonban hosszabb töredékben ismerjük, és tudjuk, hogy ez az irat Uzun Ḥasan kettős fethnáméjától és a Feridūn által II. Mehmed nevére küldött fethnámétól lényegesen különbözik; az irat fényképe megvan, és más, mint amit Feridūn a II. Mehmed iratának mond. Nyilvánvaló, hogy itt egy irodalmi hamisítással van dolgunk, s ez a hamisítás megint Feridūnt terheli.

Ez a tény újabb bizonyíték arra, hogy Feridūn történelmi forrásként nem használható, és újabb figyelmeztetés, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítsunk iratos forrásainknak, ha ilyeneket levéltárainkban lelhetünk.

A következőkben közöljük Uzun Ḥasan kettős fethnáméjának fényképi hasonmását, perzsa szövegét, és magyar fordítását.

²¹ A lapszámok a Münše'at 1264. (1848.) évi első kiadására vonatkoznak.

Uzun Hasan kettős fethnāmēja
(1868. ápr. 1.)

[1] و بعد^a بعاليحضرت سلطنت منقبت فلك رتبت خورشيد خشت كيوان
 رفعت مشترى طلعت ناهيد بهجت عطارد فطنت بهرام صولت قمر خلافت معدل
 شعار مكرمت دثار عدالت پناه [2] نصفت دستكاه سلطان اعظم كامكار ملجاء سلاطين
 ذواقتدار شاهسوار مضار عدل و احسان اعدل و اكل خياسره زمين و زمان^a
 السلطاني الاعظمي الاعلى الاكرمي [3] مولى ملوك العرب و العجم رافع ألوية الدين
 المين في العالم حضرت سلطان الغزات و المجاهدين^a مهد الله تعالى قواعد ملكه و
 سلطانه و شيد معاهد عدله و احسانه [4] قوافل ضراعاتي كه هبوب روايح نسائش
 رياحين محبت و اخلاص در لاله زار مودت و اختصاص بووياند و رسائل تحيتي كه
 ورود فوايح شمائش غنچه مراد و وداد در چن محبت [5] و اتحاد بشكفاند معروض
 و مرفوع داشته دعائم ارکان هواداري و دعاكوي و قوايم بنیان دولتخواهي و ثناجوئي
 مستقيم گردانیده هيكي جوامع همت و جملكي بواعث نهمت بر انتظام امور دولت و
 سلطنت [6] و التيام اسباب آبهت و خلافت مصرف و بنيل حصول و وصول ادراك
 شرف مواصلت مشغوف تعارج بمدارج هاء ان امنية باحسن وجوه مقدر باد هذا
 بر رای غرای [7] صواب نماي مخفي و مستهيم نماند كه در بدو فطرت كه كاتبان
 قدرت و منشيان مشيت بقلم ارادت رقم سعادت بر چهره خلافت بني ادم بتعظيم
 في احسن تقويم^a ترقيم مي فرمودند منشور مسور دولت ميين [8] بطغرای غرای
 انا فتحتا لك فتحاً مييناً^a موشح و مثال آمال و اماني را بتوقيع رفيع نصر من الله
 و فتح قريب^b مرشح نمودند و ملهم وحی رباني در آيات بينات قرآني [9] در كنوز

Az eredeti szöveg jegyzeteit a szöveg sorszámanak a száma alatt, a sorokon belül betűvel jelezve adom.

¹ a) Ez a kifejezés: و átmenet kifejezése a szöveg új szakaszába (faşl el-hiyyāb).

² a) A szokatlan többes.

³ a) Ez a frázis az első sormellett a margón áll. Ide olvasandó. A sorban üresen hagyott hely arra figyelmeztet, hogy egy ide illő kiegészítést a margón kell keresni.

⁷ a) Vö. Korán 95 : 4.

⁸ a) Korán 48 : 1. b) Korán 61 : 13.

[1] Ezek után [a következőket kívánjuk közölni]:

A nagy felségűnek, a szultáni rangúnak, az égi magasságúnak, aki fényes, mint a Nap, magas, mint Szaturnusz, szép, mint Jupiter, bájos, mint Vénusz, okos, mint Merkúr, lendületes, mint Mars, aki a kalifátus Holdja; akinek alsó ruhája az igazságkeresés, felső ruhája a kegyesség, aki az igazság oltalmazója, [2] a méltányosság otthona; a nagy szultánnak, aki minden vágyát elérte, aki a nagyhatalmú szultánok menedékhelye, az igazságosság és kegyesség versenyterének első lovasa, az idő és tér királyai között nagyon igazságos és nagyon tökéletes; a legnagyobb, a legigazságosabb és legkegyesebb szultánnak,¹ [3] aki az arab és nem arab királyok királya, az egyedül igaz hit zászlainak a világban magasan lobogtatója, őfelségének, a gázik és műgáhidok szultánjának — a felséges Alláh szilárdítsa hatalma és uralma alapjait, és erősítse igazságossága és kegyessége kötelmeit! [4] — a hódolat karavánjait — amelyek szellői illatának odaáramlása a barátság és bensőség bazsalikomját a készség és kedvesség kertjében megnöveszti, és a jókívánsatok sorozatait, amelynek illata szellőinek lengedezése a jóakarát és szeretet bimbóját a barátság és [5] megértés pázsitjában pattanásba hozza — átnyújtván és előterjesztvén, a hűség és hódolat pillérei támfalának és az üdvözlés és magasztalás alapzata fundamentomának a megszilárdítása után az igyekezet minden summája és a vágyak minden porcikája az állam és a hatalom ügyeinek rendezésére [6] és az uralom és a kalifátus erőinek összeforrasztására irányul.² A baráti kapcsolatok magasztos elérése után epedve, az eljutás a Vágyak Csodamadara magasságához bárcsak a legszebb formában tudna megvalósulni!³

[7] Ragyogó, és a helyes irányt mutató agya előtt nem titok és nem homályos, hogy a dolgok kezdetén, amikor a Végtet írődeákjai és az Akarat híradói az isteni Végtet vésőjével a nagy jövő vonásait az emberi nem kalifátusa arcára — hódolva a kinyilatkoztatásnak: „a legszebb formában”⁴ — rárajzolták, a fényes életpálya szerencsés diplomáját⁵ [8] ezzel a dicső szózáttal díszítették: „Mi fényes győzelmeket adományoztunk Neked”⁶ és a vágyakra és tervekre vonatkozó végzést,⁷ ezzel a magas pecséttel ékesítették: „A győzelem Alláhtól van, és a diadal közel van”; és az isteni sugalmazás tolmácsa

¹ A szultán nincs megnevezve, az irat kelte (évszám nélkül) ramazán hó 8-a (a 872. évben: 1468. ápr. 1.). Mint a tartalomából kivehető, Uzun Hasan (1454–1477) ezt a győzelmi jelentést riválisához, az akkori Oszmán-házi szultánhoz, II. Mehmedhez (1451–1481) intézte.

² Ti. a mi államunk és hatalmunk erőinek az összeforrasztására. A fethnāme itt Uzun Hasan állama és hatalma erőire gondol.

³ Uzun Hasan itt azt az óhajátását fejezi ki, hogy levele bárcsak el tudna jutni a címzetthez.

⁴ Vonatkoztatás a Korán 95 : 4 versére, amely azt mondja, hogy „mi a legszebb formában teremtettük az embert”.

⁵ Ti. „az én diplomámat, az én sorsomat” (Uzun Hasan diplomáját, sorsát).

⁶ Korán 48 : 1. A mai isztanbuli egyetem (a szultánok korában fővezérség és hadügyminisztérium épülete) díszes bejáratjának jobb oldali kapuja fölött ma is olvasható ez a felirat.

⁷ Ti. az Uzun Hasan vágyaira és terveire vonatkozó isteni végzést.

رموز حروف که مفتوح کلام اسمانیست آنفاذ نفاذ ان موعود داشته از بدایت آیات دولت و سرایت امارات سلطنت یوماً فیوماً أبواب نصرت و فرصت بر چهرهء سعادت منقبت می کشود [10] تا بمقتضی کلام مبین سیغلیون فی بضع سنین^a بتأیید فحوی زهراء و ینصرك الله نصراً عزیزاً^b ۸۷۲^c که موافق تاریخ فتح هایون و مطابق تاریخ روزنامهچه عهد و دولت [11] روزافزون است شمس شارقه وعدهء کربیمه از اوج برج سماء خلافت طالع و انوار اقرار مطالب و مارب فی مشارق الأرض و المغارب لامع کشت [12] و انکار اصرار ان. الأرض لله یورثها من یشاء من عباده^d که در سرادقات غیب بلاریب مستور بود بر وجنات صفحات دولت نقاب حجاب از چهره کشود و معنی و الله یؤتی ملکه من یشاء^b [13] باحسن صورتی فرج نمود و الحمد لله الذی صدق وعده و نصر عبده و اعز جنده و هزم الاحزاب وحده حمداً لا یمکن احصاوه وفده بعد وفده^a [14] و اکنون بمیامن مواهب توفیقات فضل و محبت مواجب تاییدات فیض نامتناهی قواعد ارکان دولت در غایه احکام و تعاهد بنیان سلطنت در نهایه انتظام متمنخ سعادت توکلی ارکان خلافت [15] شکفته و متبسم و هر سحر نجائب عندلیبی از هزار دستان بستان سلطنت در گلستان حشمت مترنم نهال امان و امانی در ریاض مترعه الحیاض رفعت و کاهرانی ناصر و نامی و ازهار اشجار دولتیاری را صیانت ایزدی [16] در جویبار حدایق کامکاری ناظر و حامی و أقداح افراح از راح الطاف یزدانی پر و هذا من فضل ربی لیبلونی ا اشکر أم اکفر^d لاجرم در ازاء این نعم وافر و الاء متکثره بمقتضی [17] الشکر یمستحق المیزد مراسم حمدی مستجلب استدامت دولت ابدی و لوازم شگری مستحدث استقامت سلطنت سرمدی اقدام می نمایم

¹⁰ a) Korán 30 : 2. A kifejezés „néhány éven belül” (ضم) szava alatt a ۸۷۲ (872) évszám áll, ez az év (1467–1468) volt Uzun Hasan győzelmes éve. b) Korán 48 : 3. Az áyet betűinek számértéke: 872. c) a ۸۷۲ (872) évszám a frázis نصراً szava alatt áll.

¹² a) Korán 7 : 125. b) Korán 2 : 248.

¹³ a) Ünnepi ima, az ünnep előtti nap reggelén mondják, Medina védelme emlékére.

¹⁶ a) Korán 27 : 40.

¹⁷ a) A négy soros vers a 2. és 4. sor vége változásával megvan a bogdáni fethnámében (4. sor), és más fethnámék szövegéből is ismeretes (Feridün I., 177. l.); mohamedán imaszöveg.

a Korán világos szavaiban, [9] az Irás rejtelmes igéi kincsestárában,⁸ amely az égi szózat kulcsa, ama ígéretet⁹ valóra váltva, a győzelem és diadal kapuit a hatalom első megnyilvánulásától és a szultánság ereje kiterjedésétől kezdve nap nap után feltárta a dicsőséggel fémjelzett arc előtt.¹⁰ [10] Ama fényes ígének megfelelően, hogy „néhány éven belül diadalt fognak aratni”,¹¹ erősítve a ragyogó tartalmú szózáttal: „És Alláh téged hatalmas segítséggel segíteni fog”,¹² amely pontosan jelöli a felséges győzelem évét és azonos a napról napra dicsőbbé vált uralom mai dátumával, [11] [Alláh] kegyes ígéretének tündöklő napjai a kalifátus égboltján feltűntek és a kívánságok és vágyak fényes holdjai napkelet és napnyugat tájain felragyogtak, [12] és e misztérium titkát: „Lám a föld Alláhé, ő annak adja azt szolgálai közül örökségül, akinek akarja”, — amely a kétségtelenül levő másvilág leple alatt rejtve volt — a hatalom horizontja előtt¹³ mint a függöny leplét az arc elől elvonta, és ennek az ígének a valósága: „Alláh annak adja a királyságát, akinek akarja” [13] a legkedvezőbb formában feltárult. „Hála legyen Alláhnak, aki megtartja, amit ígért, aki segíti szolgálait, emeli seregét, és az ellenséges sereget megveri egymaga”. „Nem lehet megszámolni a köszönetet [Alláhnak], az egymás után érkező küldötségek száma miatt”.

[14] Mostanában a tökély és szeretet bőséges adományai segítségével és a kegyelem szakadatlan áramlása által a birodalom pillérei alapja rendkívül erős, a szultánság fundamentuma kötő anyaga teljesen a helyén van, és a kalifátus főembereinek Alláhban való bizalma teljes erejében van, [15] és a boldogság kertjének legszebb hangú csalogányai a fenség rózsáligetében minden hajnalban éneküket csattogják, s a bizakodás és biztonság fácskája a nagyság és boldogság szökőkutakkal teli kertjében nő és erősödik, a dicsőség fái virágait [16] a valóra vált vágyak kertjei lankáin az isteni oltalom ápolja és élteti, és az öröm serlegei az isteni kegyelem nektárjával vannak teli.¹⁴ „És ez az én Uram kegyelme, hogy engem próbára tegyen, hogy vajjon hálás vagyok-e, avagy hálátlan”.

Természetes, hogy bőséges adományai viszonzásául és gyakori kegyelme ellenében, megfelelően e mondásnak: [17] „Még többet kell hálálkodnunk”, elrebegjük a hála formuláit, mert ezek adják az örök életre hivatott hatalom szilárdságát, és a köszönet szavait, mert ezek a tartós uralom biztonságát:

⁸ Ti. a Koránban.

⁹ Ti. hogy ellenségein győzni fog.

¹⁰ Azaz: Uzun Hasan uralkodása kezdetétől sikerekhez segítette.

¹¹ Korán 30 : 2. Így szólt Mohamed jóslata, híveinek a bizanciai ellen indított első támadásuk kudarca után közeli győzelmet helyezve kilátásba; a jóslat vonatkozatható volt Uzun Hasanra is, mert ennek korábbi harcai sikertelenek voltak.

¹² Korán 48 : 3. Az áyet arab szövege betűinek számértéke összesen szintén a 872-es számot, a győzelem dátumát adja. Fentebb a 6. jegyzetben jelzett bejáró bal oldali kapuja felett ma is olvasható ez a Korán-vers.

¹³ Ti. Uzun Hasan hatalma horizontja előtt.

¹⁴ Uzun Hasan hatalma tehát megszilárdult.

لحمداً له ثم حمداً له^a
 على ما هداانا لشكر التعم
 [18] وشكراً له ثم شكراً له
 على ما كسانا رداء الكرم

مقصود از ترکیب این کلمات و تشبیب این مقدمات آنکه بعد از دفع و قلع قع جهان‌شاه میرزا هر آن و احیان [19] از سگان و مقیان آذربایجان صانها الله تعالى عن الخذیان شکایت افعال بدع شنیعه و رکات اقوال مستبدع و ضیعه^a حسن علی می‌رسید و در مشام مستام روزگار ذمایم شمایم دمایم او می‌ورزید [20] بانکه عنان اطاعت بقیضه ارادت شیطان داده و از جاده راستی و عدالت براه طغیان افتاده و سائر ایام و لیالی بر طریقه هر لایوایی بسرور و مباهی و فجور و ملاهی اُنتعاش می‌نماید [21] و از وعید و من لم یحکم بما انزل الله فاولیک هم الکافرون^a بعد مانده بجاده صلاح و فلاح درغمی آید حتی که بکرات و مرات بارث پدر خود طریق فسق و فساد بنیاد نهاد و تعمیر و ترتیب [22] کلبسیا جا بر داشته بتخریب و تخریب ان رخصت نداد و بیچارگان بادیهء ظلم و عنا و سرکشتگان بیابان رنج و فنا و قناربنا کویان اُستغاثت جویان و براه اُستعانت پویان بودند [23] و زبان چنان بتخصیص بایه هل لنا من حیض^a می‌کشودند هر آینه بمقتضی من نفس عن مومن کربةً من کرب الدنيا نفس الله عنه کربةً من کرب يوم القيمة^b اُغات دردمند و اُغات مظلوم مستمندرا اطاعت امر خداوند دانسته [24] بعد اُستجازه الله تعالى و اُستخاریه بطالعی که تولا کند بدو تقویم عنان عزیمت و از مه نهضت جهت تسخیر ممالک بدان صوب معطوف کشت و چون خوی غیم خیام عظمت و جلال [25] و معسکر رجال انجم مثال شد حسن علی که جمعی کثیر و جمعی غفیر آراسنه و بداعیه مقابله و مقاومه برخاسته بود از منهبان عالم غیب کوش دل آن غافل نداء قل جاء الحق [26] و ذوق الباطل^a اصفا نمود و خوی خوف و هراس بر جبین آن ناسپاس نشست و معنی سیهزم

¹⁹ a) Talán ? نطحه

²¹ a) Korán 5 : 49.

²² a) Korán 50 : 35. b) Mohamedán imaszöveg.

²⁶ a) Korán 17 : 83. b) Korán 54 : 45. Az áyet előfordul Ferfődünnál is (I. 240. 1.).

És dicsőség, földicsőség öneki,
 Mert előttünk szép jövőnket feltárja
 [18] Szüntelen és örök hála öneki,
 Mert fölöttünk szétterjesztve palástja.

Ez a levél és e hódoló bevezetés azon alkalommal készült, hogy Ġihānšāh mirza leverése és megsemmisítése után¹⁵ [19] Ązerbāyġān lakosaitól — a felséges Allāh óvja őket a bajoktól — szüntelenül és untalanul panaszok jöttek Hasan 'Alī szörnyű viselkedéséről és bűnös újtó kijelentései keménységéről, és a tiszteletre méltó érzékszervhez [?] elhatolt hitványságának bántó szaga, [20] mert [ő] az engedelmeskedés gyepőlőjét a sátán akarata kezére adván, a helyes és igaz útról a lázadás útjára lépett, és közönyös emberek módjára éjjel nappal vígadozásban és mulatozásban, dőzsölésben és dorbézolásban fecsérli életét, [21] és nem figyelve az intésre: „És aki nem alkalmazkodik ahhoz, amit Allāh a földre lebecsátott, mind hitetlen az”, nem tér a helyes és igaz útra. Úgyannyira, hogy mint atyja örököse, az eretnokséget és ellenségeskedést ismételten szította és a keresztény templomok javítását és berendezését [22] szorgalmazva, lerombolásukra és porba döntésükre engedélyt nem adott, és a siralmak és szenvedések sivatagja szegényei, a bajok és pusztulás pusztái tévelygői, és a *qanaribnā*-t¹⁶ recitálók, oltalmat keresve és a menekülés útján futva [23] az āyet szellemében ezeket az ígéket ismételtgették: „Van-e számunkra menekülés?”

Ahogy ezekben az ígékben is írva van: „Aki megmenti az igaz-hívőket a világ bajai közül egy bajtól, megmenti azt Allāh a végítélet napja bajai közül egy bajtól”, a lesújtottak támogatását és a szegény elnyomottak oltalmazását mindenképpen Allāh parancsának tartva, [24] a felséges Allāhhoz való imádkozás és a végzettől osztályrészül adott sors megkérdezése után, az indulás gyepőlője és a menet zablája, országa meghódítása végett, arra felé irányítottott. És amikor Hōy¹⁷ a nagyság és fenség sátortábora és a csillagsokaságú sereg táborozó helye lett, [25] Hasan 'Alī, aki nagy seregeket és óriási tömegeket szerelt fel és készített elő harcra és ellenállásra, [eddig] arról nem tudva, a túlvilág tilalom hirdetőitől lelki füleivel csak ezt a szózatot hallotta: „Mondjad: győzött az igazság, [26] és pusztul a gázság”, és amikor a félelem és rettegés verejtéke e hálátlan tömeg arcát ellepte, és tudata lapján kirajzoló-

¹⁵ Ġihānšāh qara-qoyunlu fejedelem az Uzun Hasan elleni harcban a 871. (1466/67.) évben életét vesztette. Uzun Hasan ellenfele levágott fejét Abū Sa'idhoz küldte, testét apja, Quara Jūsuf mellé temettette (Müneġġimbašī III. 162. l.). Ġihānšāh egyik fia volt Hasan 'Alī. Abū Sa'id, Timur szépunokája, Hasan 'Alī által segítségül hívva, keveredett harcba Uzun Hasannal, és utóbb, 42 éves korában a 16 éves Yādigār által kivégeztetett.

¹⁶ A *qanaribnā* (قناریبنا) olyan összevonás, mint a *hamdala*, *havgala* stb. ebből a szózatból: قناریبنا إلى ربنا, a három első szó kezdő betűiből és a ر, ب, ن szóból van összevonva; jelentése: „Tebenned bízunk Urunk”.

¹⁷ Város és kerület neve, Perzsia nyugati határán, az Urmia tótól északra; amikor oszmáni birtokban volt, gyakran idézték Hōy *sanġaq* néven.

الجمع و يولون الذب^b بر لوح ضميرش نقش بست و کرد نکت از نكباء ذلت [27] بر چهره نا اميديش بيختند و كالهن المنفوش^a از يكدیگر فرو ريختند و بعون عنایت ملك علام بی ضربت سنان و حسام شواغل شواغل نار ظلم و ظلال بتسلسل سلسال زلال [28] افضال حضرت ذوالجلال منطقی کشت و جميع قلاع و بقاع و خزاین و دقایق خصوصاً اورنتو و النجق و حوشت و ماکو و بایزید و قهقهه و روین کودر و کرخلق و وان و سارو قورغان [29] و ابنیک و سایر ولایات اذربایجان در قبضه اقتدار و حوزه اختیار درآمد و معی اورثکم ارضهم و اموالهم و دیارهم و اموالهم^a بظهور رسید و نسأ^a و عدکم الله مغام^a کثیره^a تاخذونها^b از مهب لطف الهی^c وزید [30] و هر کجا جگری سوخته از باب جور در اضطراب بود بزال احسان سیراب کردانیدیم و هر خاطری که از سهام نوائب مجروح مانده بود بمرهم انصاف بحال اندمال اوردیم

در ان اثنا خواستیم که مژده این فتح [31] مصحوب متبشّران اقبال بدان کعبه امانی و قبله آمل اعلام نماییم که ملهمان افضال بمسامع جلال اسمعها الله آلسار^a و ابعد عنها آلمضار^a رسانیدند که سلطان ابوسعید میرزا با مجموع فرزندان و امراء چغاتاي و اعیان سمرقند و خراسان [32] لشکر از حدود ترکستان و اقصای هندستان و خراسان و عراق و کرمان و کاشغر و بدخشان و کابل و سیستان و طبرستان و مازندران جمع کرده متوجه این صوب شده و بسطانیه که سرحد عراق است [33] و حوالی میانه رسیده چون صورت اخلاص و انقیاد و محبت و اتحاد در میانه حضرت خاقان سعید اقام و سلطان شهید امیر تیمور مؤکد بود بهماندستور لوازم اکرام و مراسم احترام از اتحاف [34] تحف و ارسال صحف و تضمین خطبه و تعیین سکه مرعی داشته مصحوب فرزند اعز اکرم و امیرزاده اعظم نظامالدین مراد بیک که برادرزاده این دولتخواه است فرستادیم جهت آنکه طریقه وداد و اتحاد بر قانون

²⁷ a) Korán 101 : 4. b) Ez a frázis megvan a bogdáni fethnámében is (a 28. sorban).

²⁹ a) Korán 33 : 27. Az áyet megvan a bogdáni fethnámében (31. sor) is. b) Korán 48 : 20. Az áyet megvan a bogdáni fethnámében (32. sor) is. c) Ez a szó: الهی a 13. és 14. sor között a margóra is ki van vetítve.

³¹ a) A formula a margón áll, ide tartozik. — Ez az óvó frázis megvan a bogdáni fethnámében is (10. sor).

dott ennek a mondásnak a lényege: „Vereséget fog szenvedni az egész sereg és futni fognak”, és a gyalázat négy irányból jövő szele a bajok porát [27] az ő remény nélküli arcába csapdosta, és ők „mint a széttépett moly” szétszóródtak, a zsarnokság és tévelygés tüze a Mindenható Király segítő támogatásával lándzsák és kardok csapkodása nélkül, [28] a Felséges Úr áldásának mentő vize¹⁸ szakadatlan áramlásával kioltatott, és minden vára és minden tartománya, minden tudott és dugott kincse, névszerint Orinto, Alengaq, Host, Maku, Bayazid, Qahqaha, Ruyin güder, Kerhānlip, Van, Sarī qurgan, [29] Ebnik,¹⁹ és Āzerbāygān egyéb tartományai, hatalmunkba és birtokunkba kerültek. És beteljesedett az ige: „és ő nektek adja földjüket és otthonukat és holmijukat”. És e szót szellője: „Alláh gazdag zsákmányt ígért nektek, és ti megkaptátok azt” az isteni kegyelem központjából felénk szállt, [30] és bárhol szenvedett valaki megbántott májjal az erőszak miatt, azt az adományok vizével gazdagon tartottuk, és minden szívet, amely a bajok nyilától sebet kapott, a kegyelem kenetével behegesztettünk.

[31] Ekkoriban azt akartuk, hogy a győzelem örömhírét a siker hírvivői útján tudomására adjuk a vágyak Kába-templomának és a kívánságok iránymutató Qīblájának,²⁰ (amikor) a kegyes sugalmazottak a felséges fülekhöz — áldja Alláh azokat és óvja a bajoktól — eljuttatták azt a hírt, hogy Sultān Abū Saʿīd Mirza valamennyi fiával, a csagataj emirekkel és Samarqand és Ĥorāsān főembereivel [32] Turkesztānból, Hindosztān messzi tájairól, Ĥorāsānból, ʿIrāqból, Kirmānból, Kašgārból, Bedaḥšānból, Kābulból, Sīstānból, Tabaristānból és Māzenderānból sereget gyűjtve erre felé indult, és Sultāniyyehez²¹ érkezett, ami ʿIraq határán és [33] Miyāna²² közelében van. Mivel apám, a szerencsés ḥāqān őfelsége és a boldogult Emir Timur szultán között az őszinteség és hűség, és a barátság és egyetértés viszonya szilárd volt, ezen az alapon a megbecsülés szabályaira és a tisztelet formaságaira figyelmet fordítunk, [34] ajándékokkal kedveskedünk neki, levelekkel felkerestük, ḥutbe-jogát elismertük, pénzverési jogát érvényben tartottuk, s a kiváló jeles sarjat és nagy emir-zadet, Nizāmeddīn Murād biket, a Ti jelen hívetek unoka-

¹⁸ A szövegben: *zulāl*.

¹⁹ A felsorolt helynevek nagyobb része Perzsia, Törökország és SSSR határvidékén fekszik. A közelebbről ismertek a következők: *Alengaq* (ma: *Alinga*) : Nahāvān mellett Gulfa felé (vö. VI. MINORSKY, BSOS IX. 243. l.), de Tebriz környékén is volt ilyen nevű vár; *Bayazid*, a mai Törökország keleti végein, az Ararat közelében; a múltban török határvár volt; *Ebnik* : a Van-tótól északra, Bajburt tájékán, „Erzerum ve Ebnik ve Bajburt atrāfi” Müneḡḡimbaši-nál I. 157. l.; *Maku* Perzsia határán, Bayazidtól északra; *Van* : a Van-tó déli partjánál. Van és Bayburt volt a qara-qoyunlu türkmének települési helye.

²⁰ A *Ka'ba* tudvalevőleg az iszlám központi mekkai temploma, a *qibla* a mohamedán templomok falába beépített díszes kőtábla, ez a mekkai irányt mutatja, a-hívő imádkozás alatt erre felé fordul.

²¹ *Sultāniyya* : az Ilhánok alatt (1300 körül) országközpont, Ulḡaitu nagyszerű mauzóleumával (I. VI. MINORSKY cikkét az E. I. III. 593. l.), ma lehanyatlott város Perzsiában, Restől körülbelül 150 km-nyire délnyugat felé.

²² *Miyāna* : város Tebriztől Rest felé, körülbelül a fele úton.

قدیم مستقیم مانده [35] مراجعت نماید قبول ننمود و متوجه کشته باردبیل نزول نمود بعد از آن مرتضی اعظم محبتی اکرم قدوه آل طه و یسن^a زبده^a اولاد سید المرسلین کھف الحاج و الحرمین زائر العلین الشریفین سید مرشد الدین علی که [36] از جمله مرشدان عصر و عابدان دهرست بهمان استدا فرستادیم و همچنان زبان ابا کشود و نمود که او بمقام خود بدیاربکر رود و اذربایجان که ابا عن جد موروثی ماست باز کزارد که ما در قرا باغ قشلاق نمایم [37] و در اوان بهار که عساکر جرّار توجه بجانب شام و روم و مصر خواهد نمود بعد از فتح آن ممالک عوض اذربایجان باو اُرزانی داریم ما جواب دادیم که میان ما و ایشان طریق محبت و مودت مؤکد است [38] و آن صورت در حق ایشان مستبعد میدانیم القصّه چون هواء نفس در دماغ جاناش بدان تافته و بخار زخار طمعش طغیان یافته تمام بلاد خود گذاشته طمع بر ممالک ما که بضربت سنان آتش بار [39] کینه کزار گرفته بودیم کاشته بود لاجرم بر مقتضی کلام حضرت مرتضی که اکثر مصارع العقول تحت بروق الأطماع^a در راه انصاف در نیامد و قدم در جاده اعتدال نهاد

[40] چو تیره شود مرد را روزگار

همه آن کند کش نیاید بکار

و با لشکری که آندیشه را در احاطه آن حساب و شمار از دست رفتی و عقل را از ورود وفود آن قوت تقدیر زائل شدی [41] از اردبیل متوجه مغانات کشت و بعزم رزم نشست و بعد از حفر خندق از شصت هزار عرب و جبه

حصاری برآورد مانند کوه^a

ستاده بهر جانبی صد گروه

[42] به لشکر تو کوئی که دریاء خون

به بسیاری از ریک دریا فزون

و اعتاد بر فعال اقوام و نصال سهام خود نموده از معنی آن بنی عمک فهم رماح^a

^a Arab közmondás.

^a A négy soros vers megvan a bogdáni fethnámében is (a 11. sorban).

^a Verses vonatkoztatás a két fél baráti kapcsolataira. A verssor előfordul Feridün szövegeiben is (I. 279. 1.).

öccsét küldtük hozzá azzal a céllal, hogy a barátság és egyetértés útja a régi gyakorlatnak megfelelően továbbra is megmaradjon, [35] és ő visszavonuljon. Nem fogadta el, és tovább nyomulván, Ardabilnál²³ táborot ütött. Ezek után Alláh kedvencét, a jeles hívő embert, a Tā és Yasin²⁴ mintaképét, a legnagyobb próféta kiváló ivadékát, a hāgik és két nemes város menedékét, a két szent hely zarándokát,²⁵ Sayyid Muršideddin 'Alit, [36] aki korunk jeles jámbora és századunk híres hívője, küldtük hozzá ugyanazzal a kéréssel. Továbbra is ugyanúgy vonakodott és azt mondta, hogy ő a saját országába, Diyārbakirba megy, és Āzerbāygānt, amely a mi őseinktől örökölt országunk, nem bántja, hogy mi Qarabāgban²⁶ telelhessünk, [37] és kora tavasszal, amikor majd a vitéz hadakkal Šām, Rūm és Mīšir ellen nyomul, ezen országok elfoglalása után azokat Āzerbāygānért cserébe neki adományozzuk. Mi azt feleltük, hogy köztünk a szívélyesség és barátság köteléke erős, [38] és csodálkozunk, hogy ő ilyesmit javasol. Egy szóval, amikor lelke agyában a rögeszme felduzzadt és a kapzsiság feltörő gőze magasra csapott, egész hirodalmát oda hagyva, a mi országunkat kívánta meg, amelyet tüzet szóró, [39] bosszút álló lándzsák erejével mi hódítottunk meg. Természetes, hogy őjelességének, Alláh kedvencének szavai szerint „Az értelmet legtöbbször a kapzsiság ütése zavarja meg”, [s ezért] nem tért a helyes útra, és nem fékezte meg önmagát [:]

Ha az ember sorsa beborul
Amit csak tesz, teszi botorul,

és egy sereggel, amelynek a nagysága megjelölésére igyekvő kézből kihull a szám, és amelynek a felbecsülésére a csapatok áramlása miatt az agy képtelenné válik, [41] Ardabilból Mugānāt²⁷ felé indult, és küzdelemre készült, és miután táborárkot ásatott, hatvanezer hadi szekérrel és hadi szerrel

Várat csinált, óriásit mint egy hegy,
Védelmére volt vitéze ezereg;
Látható volt: tengernyi vért megemészt,
Megszámolni: akár a part fövenyét,

és a feszülő ijjakban és a hegyes nyilakban bizakodva, nem tudott arról az

²³ *Ardabil* : város Perzsia északi határvidékén, a Kaspi tótól nyugatra, Restől körülbelül 150 kmnyire északnyugat felé.

²⁴ Ismeretlen értékű betűk a 20 és 36. szúra elején, l. L. MASSIGNON cikkét az E. I., *Ergänzungsband* 273, l. Ugyanabban az értelemben mint iratunkban fentebb, előfordul HERIBERT BUSSE: *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen*, 163. l., egy 1490-ből való kinevező okmányban.

²⁵ A „két szent hely”: a mekkai templom és Mohamed sírja Medinában.

²⁶ *Qara bāg* : füves sík vidék a Kaukázustól délre, az Arasz és a Kur folyók között, a perzsa határ felé.

²⁷ *Mugān*, *Mugānāt* : fátlan, vízszegény vidék az Arasz alsó folyásánál, nagyobb része a SSSR-hez, kisebb része Perzsiához tartozik. Timur is táborával többször itt telelt.

[43] غافل و مصدوقه و ظنوا انهم مانعهم حصونهم^a اورا از اعجاز اینا تکنونوا
 یدرکم الموت و لو کتم فی بروج مشیده^b عاقل کردانید ما بدست توکل بر ذیل
 و من یتوکل علی الله فهو حسبه^c [44] متسبب کشته اعتماد بر کلام در انتظام
 ارتضا انجام علیه التحیه و السلام^a من آبدی صفحته للحق ملک و من اعرض عن
 الحق هلك^b نمودیم و بر حسب امر دفع الصائل واجب بمقابله و مقاومه حزم جزم
 فرمودیم [45] و مدت چهار ماه از چهار طرف اردوی او عساکر جرّار غیر فرار
 راهها^a اورا قطع نموده از جباخانه و اسلحه و ارق و یراق آنچه از اولکاء او
 می آوردند بضرب شمشیر می گرفتند و از لشکریان او [46] بقتل می رسانیدند چون
 او روز بروز آثار فتح و نصرت از ناصیه دولت و جبهه ما میدید و از زبان زمان
 نحوی و کم من فیه قلیل غلبت فیه کثیره باذن الله^a می شنید انکشت ندامت خاییدن
 گرفت [47] و بغیر تجلّد طریق ندانست و از احاطه دائره بلا چون نقطه در مقام
 خیرت و سرکردانی نماند و بتکلف پرکاروار پای مصابره میفشرد رای بر آن قرار
 داد که مراجعت نماید چون دو سه کوچ بازگشت [48] در آن حین امیر اعظم
 اسجع مفخر الأمراء فی الانام جلالدین امیر بیک با معدودی بقراولی رفته بود
 چون قله ایشان معلوم نمودند سید مزید ارغون و محمد یار و سلطان ارغون
 [49] و شیخ درویش و پهلوان حسین دیوانه و سلطان علی ولد حسن علی و پسران
 علی شکر و علی بیک افاحری [?] با جمعی کثیر فرستاد که ایشان را فریب داده از جوانب
 و اطراف درآیند و ایشان را بگیرند

[50] زهی تصور باطل زهی خیال محال

عمل در تندرستی تندرستست

که در سستی همه تدبیر سستست

اتفاقاً در آن^a حالت بحکم اهل الدّول ملهمون^b [51] با جمعی مخصوص از آب اُرس
 گذشته بودیم که از قاید توفیق و قاصد تصدیق خبر محاربه ایشان رسید و کوش هوش

^a a) Korán 59 : 2. Az áyet megvan a bogdáni fetĥnámében is (a 12. sorban).

b) Korán 4 : 80. c) Korán 65 : 3.

^a a) Az üdvözlő frázis a lapszélén áll. b) Arab közmondás.

^a a) Itt hiányzik a *hamza* (ی).

^a a) Korán 2 : 250.

^a a) Az szó felett és lejjebb néhány más helyen (ایچه) az írástól eltérően kitétem a *meddâ*-t.

^a a) Korán 8 : 64.

ígéről, hogy „ezek nagybátyád fiai, és lándzsák vannak náluk”, [43] és, mint akire vonatkozik ez az ige: „És ők azt hitték, hogy váraik megfogják őket védeni”, képtelenek voltak megérteni azt az intelmet, hogy „Bárhol is lesztek, elér benneteket a halál, még ha magas toronyban is volnátok”.

Mi Alláhban bízva, és erőt merítve ebből az igéből: „Aki Alláhban bíz, annak Ő elég”, [44] bizodalmunkat Alláh kedvencének — áldás és üdvözet szálljon feléje — gyöngysorra fűzött szavaiba helyeztük: „Aki sorsát az igazságra alapítja, uralomra jut, aki eltér az igazságtól, pusztulásba fut”, és megfelelően annak a mondásnak, hogy „a zsarnok elpusztításának ügye: kötelesség”, elszántuk magunkat a harcra és küzdelemre, [45] és négy hónapon át táborát négy oldalról [körül zártuk], a vitéz, meg nem futamodó katonák elvágták útjait, és mindazt, amit hadi eszközben, fegyverben és háborús szérben és számban országukból hoztak, a kard erejével elszedték, és seregéből [46] [sokat] megölték. Amikor a győzelem és siker jeleit nap nap után a mi hatalmunk homlokán és a mi arcunkon látta, és az élet tanításától ezt a mondást hallotta: „Hogyan, hogy egy kis sereg egy nagy sereget legyőz Alláh segítségével?”, a megbánás ujját kezdte rágni, [47] és nem látott más lehetőséget, mint csellel élni, és nem maradt a tehetetlenség és kényszeredettség állapotában, mint a bajok körvonalában a pont, és szorultságában, mint a körző, lábát erősen neki feszítette. Elhatározta, hogy visszavonul. Amikor két-három napi utat visszafelé haladt, [48] a kiváló vitéz emír, a népek dicső emírje, Ğalāladdīn Emīr bik néhány emberrel elment kikémlelésükre. Amikor [amazok] megtudták, hogy kevesen vannak, [Abū Saʿīd] Sayyid Mazīd Argūnt, Moḥammad Yārt, Sultān Argūnt, [49] Šayh Darvišt, Pahluvān Ḥusain Divānét és Sultān ʿAlīt, a Ḥasan ʿAlī fiat, és ʿAlī Šeker fiait és ʿAlī bik Afāhīrīt (?)²⁸ egy nagy sereggel elküldte, hogy őket törbe csalva bekerítsék és elfogják. [50]

Dőre ábránd, báva gondolat!
Csak bátor kéz az, mi tette kész,
Reszketegje mindig félre néz.

Éppen akkor, azon ige értelmében, hogy „a királyok égi sugalmazásban részesülnek”, [51] egy külön csapattal átkelünk az Arasz vizén, amikor az isteni vezetés Alapozója és a támogatás Szándékolója útján, összeütközésük híre hozzánk érkezett, és az értelmes fül²⁹ igazoltnak hallotta ezt a mondást: „És

²⁸ A szereplő nevek közül több előfordul Mūneġġimbašī-nál, isztambuli kiadás I. 153., 159. l. Többnek későbbi sorsára adatok találhatók H. R. RÖEMER: Staatschreiben der Timuridenzeit, Wiesbaden 1952, 183, és köv. lapokon.

²⁹ Ti. Uzun Ḥasan maga.

مصدوقه و ان یخدعوك فان حسبك الله هو الذي ايدك بنصره و بالمومنین^a شنید
[52] و بر حسب توجه حيث شئت فانك منصور^a

فتوح سوی یمن و سعود سوی یسار
زمانه زیر رکاب و فلک به پیش عنان^b

بمقتضى بارك الله في سبئها و خميسها بروز پنجشنبه ثالث عشر [53] رجب المرجب
با فرزندان دولتیار و امراء کامکار و فرسان شجاعان نصرت شعار که هر يك شیر
بیشه دلاوری و نهنگ بحر بهادری و پروانه صفت شیفته شمع و غا و سمندر آسا
آشفته نار هیجا اند بجنود لا قبل لهم^a توجه نمودیم و چون [54] کوکب طلّیعه
شجاعان قریب بیست سوار از افق آن صوب طلوع نمود مدلول ان یکن منکم
عشرون صابرون یغلبوا ماتین^a ظهور یافت و آن بیچارگان بصفت حمر مستنفره
فرت من قسورة جای اقامت ندیدند [55] و کلمود صخر خطه آل سیل من
علي^a از ان فراز بنشیب رمیدند و سید مزید که فرید و جبل الوریذ سلطان ابو
سعید بود با مجموع امرای چغاتای و لشکری که فرستاده بود [56] دستگیر دولت
قاهره شدند روز شنبه ۱۴ که سلطان ابوسعید این صورت مشاهده نمود و ماه
دولتش گرفته و اقبال سعادتش زوال پذیرفته و کوکب طالعش هبوط و وبال یافته
بود زبان انابت و استغفار [57] بفحوی ربنا اغفر ذنوبنا و اسرافنا فی أمرنا^a
کشود و شفعارا باجنحه ضراعت متطایر کردانیده مادر خود را با سادات عراق و ساری
که همراه او بودند فرستاد و وسایل امان بعنوان ابتهال [58] و ندامت افعال بمسامع
جلال عرضه داد جواب دادیم که اگر درین قول راسخ قدم و صادق دم است عنان
توجه بصوب ملاقات ما معطوف نماید تا بیک مسند نشینیم و یکریکرا ببینیم و آنچه
وظیفه کرم و محروت و طریقه سخاوت و فتوت باشد [59] با او بتقدیم رسانیم
و اورا براق کرده روانه کردانیم قبل از مراجعت شفعا از منہیان عالم بالا جواب
الآن و قد عصیت من قبل و کنت من المفسدین^a شنید و مضمون چند ما هنالك
مہزوم من الاحزاب^b [60] رقم نا امیدی بر صفحه روزگار کشید و جمعی که

^{a2} a) Helyesen: ع. Mohamedén közmondás, megvan Feridün szövegeiben is (I. 279. l.). b) A vers megvan a bogdáni fethnámében (15. sor) és némi változtatással az eigribuzi fethnámében is (37. sor).

^{a3} a) Korán 27 : 37.

^{a4} a) Korán 8 : 66.

^{a5} a) Korán 3 : 141.

^{a6} a) Korán 10 : 91 b) Korán 38 : 10.

ha azok rá akarnak szedni, Alláh neked támasznak elegendő; Ő az, aki segítségével erősít téged, és az igazhívőkkel”, [52] és az égi támogatásnak megfelelően, amelyben hallotta: „Mehetsz, ahová akarsz, bizony te vagy a győztes”:

A jobbomön jószerencse, bal oldalról rám nevet a hatalom;
Jelenem a kengyelvasban, jövőmet a gyeplőszárban markolom.

Illően ehhez a mondáshoz: „Áldva legyen Alláh minden szombaton és áldva legyen minden csütörtökön”, egy csütörtöki napon, a dicsőséges régeb hó tizenharmadikán³⁰ [53] nagyhatalmú fiaimmal, jeles emírjeimmal és vitéz győzelmes lovasaimmal, akiknek mindegyike a vitézség erdejének egy-egy oroszánja és a hősiesség tengerének egy-egy krokodilusa, mint a lepke, a harc fáklyafényjétől tébolyultan, és mint a szalamander, a küzdelem hevétől lánggra lobbanva, „olyan csapatokkal, amelyeknek nem lehet ellentállni”, előre nyomultunk. Amikor [54] a vitézek előcsapata mintegy húsz emberrel amazon az oldalon feltűnt, beigazolódott ez a mondás: „Ha csak húsz igaz ember is van köztetek, azok kétszázat le fognak győzni”. És azok a szerencsétlenek éppen úgy nem tudtak megállni, ahogyan a megrémült számár fut a hím oroszán elől, és ahogy a szikla akadály a szétszakítja az áradatot, szétszakítva zuhantak a magasból a szakadékba. [55] És Sayyid Mazid, aki Sultān Abū Sa’id barátja és harcos híve volt, az összes csagataj emirrel és az előre küldött sereggel [56] a hatalmas hatalom rabságába esett. Vasárnap, 14-én, amikor Sultān Abū Sa’id ezt látta, és hatalma holdja elhomályosult, boldog sorsa balra fordult és szerencse csillaga letűnt és lebukott, ezen mondás értelme szerint: [57] „Urunk, bocsásd meg bűneinket és bocsásd meg tetteinkben tévedéseinket”, a kegyelem és megbocsátás szegélye felé nyúlt és a könyörgés szárnyain közbejárókat röpttve [hozzánk], anyját ‘Irāq és Sāri³¹ azon előkelőivel, akik vele voltak, elküldte, és kegyelmi kérését [58] és tettei megbánását, esdekelve, a felséges fülekhez terjesztette.

Azt feleltük, hogy ha szavaihoz szilárdan ragaszkodik és hű marad, jöjjön hozzánk, hogy találkozzunk, hogy közös pamlagon egymás mellé telepjünk, egymást lássuk, és mindazt, amit nagylelkűség és emberbarátság, nemesi viselkedés és lovagiasság megkövetel, irányában kimutassuk, és őt kitüntessük és visszabocsássuk.

[59] A közbenjárók visszaérkezése előtt a túlvilág tilalom hirdetőitől ezt a szózatot hallotta: „Most [békülnél], de az előbb harcot harcoltál ellenem és egyike voltál az ellenségnek”, és e mondás értelmében: „Seregünk itt meg fog veretni” sorsa tábláján [60] a reménytelenség képét látta felrajzolva. És a sok ember, akik, mint a fiastyúk csillagai, [eddig] mind egy tömegben voltak,

³⁰ (872) régeb 13. i. sz. 1468. febr. 7-nek, vasárnapi napnak felel meg.

³¹ Sāri : „nomen urbis in Mazenderan prope Āmol (Vullers II. 185. l.); & huit fersakhs d’Āmol (Desmaisons II. 154. l.), a Kaspi tó délnyugati sarka irányában.

ثریا صفت دست انتظام بهم داده بودند چون بنات التّعس متفرق شدند و بموجی
 فہزموہم باذن اللہ^a این المفّر کو بیان و بہر طرف پویان روی ہزیمت [61] بر راہ ذلت
 نہادند و فرزند اعزّ اکرم ارجمند جوانبخت دولتیار سلطنت شہعار عضد الدین
 سلطان خلیل بہادر و امراء کامکار و عساکر جرّار کرّار غیر فرّار تاخت باخت
 فرزانی و مردانکی نموده [62] از پی رسیدند و سلطان ابوسعید میرزا را با اولاد او
 محمد میرزا و شاہرخ میرزا کرفتہ آوردند و سرہا کہ از نخوت کلاہ جباری از
 سر کردون ربودی در خاک مفاک آشفته و تنہا کہ از تکبر پای [63] بر زمین
 نہادی بدست و پای ستور آغشته شد .

بسی کشتہ شد زیر شمسیر و تیر
 کہ کشتن بود فتنہ را نا کریر

و نیران استعجال وعدکم اللہ مغامّ کثیرہً تاخذونها فعجلّ لکم ہذہ^a [64] آتش
 و أعتدنا للظالمین نارا احاط بہم سرادقہا^a در یورت و مقام ایشان انداخت و ہر
 کس نعمت بسیار و غنیمت بیشمار یافت

نہ چندان غنیمت بلشکر رسید
 [65] کہ اندازہء باشد آنرا ندید

ز سیم و زر و جوہر و لعل و در
 شتر با شتر خانہا کشت یر

والحمد للہ علی شوائع سوائع نعمائہ اوافرة [66] و الاثۃ المتکاثرة حمداً حسناً مستجلباً
 لازدیاد النعم العالیہ و مستجداً لاستدامہ المن المتوالیہ و بقیہ السیوفرا نامہء
 جریمہ بایات عفو و اغماض مرتسم کشتہ [67] نتایج سبقت رحمی غضبی بظہور رسید
 و از ساکنان فلک و ملکوت آوازہ ارجما من فی الأرض یرحمکم من فی السما بکوش
 رضا و ارتضا شنید [68] تا از کناہ خصم تجاوز کنیم از آنکہ در عفو لذیست
 کہ در انتقام نیست^a و جمعی از امرای چغاتای کہ از سر صدق نیت و صفاء

⁶⁰ a) Korán 2: 252. Az idézet megran a bogdáni fethnámében is (26. sor).

⁶³ a) Korán 48: 20.

⁶⁴ a) Korán 18: 28. Az āyet megran a bogdáni fethnámében is (33. sor).

⁶⁵ a) Mohamedán imaszöveg.

⁶⁸ a) Perzsa közmondás.

most, mint a halott kísérő lányok³² ide-oda támolyogtak, és menekülést keresve, az írás szellemében: „Alláh engedélyével megverték őket” minden irányban szétfutottak és a gyalázat útján megfutamodtak. [61] A jeles, kiváló nemes fiú, az ifjúi szerencséjű, akinek vágya valóra vált, a szultánnak való,³³ aki a vallás izma, Sultān Halil Bahādir, és a magas rangú emírek és vakmerő katonák, az újra támadók, a meg nem futamodók, vitéz és férfias rohammal [62] utólérték őket, és Sultān Abū Sa‘īd Mirzát, és fiait Muḥammad Mirzát és Šāhrūh Mirzát foglyul hozták, és a fejek, amelyek gőgjükben a fenség fővegét az égbolt tetejéről fejükre szedték, a föld porában henteregtek, és a testek, amelyek dölőfükben lábukkal nem léptek a földre, a barmok mellső és hátsó lába piszkába kerültek:

Sokat megölt a nyíl és a kardcsapás,
Elnyomható csak így volt e lázadás.

Ekkor beteljesedtek ezek az ígék: „Alláh gazdag zsákmányt ígért és gyorsan eljuttatta hozzátok”, [64] és e mondás értelmében: „A bűnösök számára egy tüzet készítettünk, amelynek a füstje meg fogja őket fojtani” a tűz csóvját sátraikra és otthonaikra vetettük, és mindenki bőséges kegyekre és mérhetetlen zsákmányra talált.

Ennyi zsákmányt nem lelt a had még soha,
Hasonlót is szem nem látott még soha.
Arany, ezüst, igazgyöngy és drágakő,
Fáradt tevék cammogva hordták elő.

Hála Alláhnak, bőséges kegyelme és számtalan áldása széles szétáradásáért, kiváló hála, amely levonzza magas kegyelme sokaságát, és erősíti sorozatos adományai folyamatosságát.

Azoknak, akik nem hulltak el a kard alatt, kegyelmi irat állítatott ki megbocsátás és elnézés szellemében. [67] Megnyilvánult az irgalom fölénye a haraggal szemben, és [ő] az ég és a túlvilág népétől a meglegedés fülével hallotta a szózatot: „Irgalmazzon, aki a földön van, és irgalmazni fog, aki az egekben van”, [68] abból a célból, hogy az ellenség bűnétől eltekintsünk, mert a megbocsátásban olyan íz van, amilyen nincs a bosszúállásban. Az összes

³² A „halottkísérő lányok”: a Göncöl szekér tört rúdja csillagai arab neve.

³³ „akinek alsó ruhája a szultánság”.

طوبت طوق [69] عبودیت در کردن جان و کمر خدمت بر میان روی آمید باستان فلك اشیان نهادند از فواضل انعام عام که شامل خواص و عوام است مخصوصاً و بهره‌مند شدند و ایشانرا [70] پادشاهزاده اعظم نتیجه اکبر الملوك في العجم سلاله السلاطين في العالم المنظور بأنظار الملك الفقار عضدالدین یادگار محمد میرزا که [71] بنده پادشاه مغفور بایسنغر میرزاست ملازم گردانیده بحکم وضع الشی فی موضعه^a ماوراء الشهر و خراسان باو آرزائی فرموده روانه ان صوب گردانیدیم و شاه سیستان و بدخشان [72] و سادات ساری و آمل و مملکان استراباد و آن ولایات را همگی بخلعت عاطفت و رأفت مشرف و مخلص گردانیده بحکومت هرجا فرستادیم و بعون عنایت سبحانی و یمن عاطفت رحمانی [73] بملکی ممالک اذربایجان و عراق و فارس و کرمان در قبضه اقتدار و حوزه اختیار نواب کامکار در آمد و الحمد لله الذی صدقنا وعده و اورثنا الأرض^a [74] و اکنون بمقتضی و احسن کما احسن الله ألیک^a تمهید ارکان معدلت و رعیت پروری و تشدید بنیان رأفت و دادگستری بر ذمت همت لازم میدانیم و بر آنیم که اهل اسلام [75] در صفه دار السلام در ظلّ ظلیل سرادقات عدالت بمنازل رحمت و رأفت در بستر امن و استقامت و استراحت استنامت نمایند و ظلمت ظلم و عدوان و رنك زنك جور و طغیان [76] از صفحه آینه دل و جان مستمندان ناتوان زائل گردد و ذلك هدی الله یهدی به من یشاء من عباده^a

کسی نیک بیند بهر دو سرای

که نیکی رساند بخلق خدای

[77] و این صحیفه بر مقتضی و اما بنعمة ربك فحدث^a مسطور و بر حسب اذا انعم الله على عبده فليظهر آثاره^b مزبور کشت و المأمول من كرمه العميم و لطفه الشيم ان توكّدوا [78] قواعد الوداد و الاتحاد کما كان مؤكّداً بين الاباء

^{71 a)} Arab szólásforma.

^{73 a)} Korán 39 : 74. Az áyet megvan a bogdáni fetḥnāmében (36. sor) és az eig-ribuziban is (87. sor).

^{74 a)} Korán 28 : 77.

^{76 a)} Korán 6 : 88.

^{77 a)} Korán 93 : 1. Megvan Feridūn szövegeiben is (I. 289., 313. l.). b) Mohamedán fohász.

csagataj emírek, akik tiszta szándékkal és a szolgálat készségével [69] az engedelmeskedés nyaklóját önként a nyakukba vették, és a szolgálatkészség derékszíját, az égi magasságú udvar irányában reménykedéssel eltelve, derakukra felkötötték, részt kaptak a kedvezések tömegéből, amelyek előkelőre és közrangúra egyformán kiterjedtek, és őket [70] a felséges padisah-zádéhoz, az 'ağem országok jelesei jeleséhez, a világ királyai között kiválóhoz, akin a Megbocsátó Király rajta tartja a szemét, a vallás izmához, Yādigār Muḥamad mirzához³⁴ rendeltük szolgálattételre, aki a boldogult padisah, Baysungur mirza³⁵ [71] embere, és annak értelmében, hogy „mindenkit az őt megillető helyre”, Māverā an-nehir³⁶ és Horāsānt neki adományoztuk, és őt oda küldtük, és Sīstān³⁷ és Badahšān³⁸ sahját, és Sāri és Āmol³⁹ sayyidjait, és Astarābād és ama tájak malikjait mind jóindulattal és kegyes kaftánnal díszítettük, és a kormányzóságokba mindenhova embereket küldtünk, és Alláh kegyelmes támogatásával és irgalmas segítségével [73] egész Āzarbāyğān, 'Irāq, Fars és Kirmān vágya valósult Mifelségünk hatalmába és uralma alá került. „Hála legyen Alláhnak, aki teljesítette ígérését és örökség gyanánt nekünk adta a földet”.

[74] Most pedig annak értelmében, hogy „tégý jót, ahogy Alláh is jót tesz veled”, az igazságosság és a nép gondozása pillérei erősítését és a kegyesség és jogszolgáltatás fundamentuma szilárdítását tartjuk kötelességünknek, és azt akarjuk, hogy az iszlám hívői a boldogság épülete lócáján, az igazság sátrának hűvös árnyékában, a nyugalom és kegyesség otthonában, a biztonság, becsületesség és üdülés puha pamlagán pihengessenek, és a zsarnokság és háborúság sötétsége és az erőszak és rablás rozsdájának köde a gyengék és szegények lelke tükrének lapjáról lekerüljön. „Ez Alláh vezetése. Ő azt vezeti így szolgálai közül akit akar” [:]

Egekbe és földi révbe az jut el,
Aki jót tesz Alláh földi népivel.

[77] Ezek a sorok annak az ígének a szellemében íratlak, hogy „Ami Urad kegyességét illeti, hirdesd azt”, és annak az értelmében, hogy „Íme ez Alláh kegyessége hívei számára, terjeszd annak a jeleit”. És mély kegyelmétől és illatos adományaitól azt reméljük, hogy erősíteni fogjátok [78] az igazságos-

³⁴ Yādigār Mohamad mirza, Timur unokájának, Baysungurnak az unokája, ekkor tizenhat éves ifjú volt.

³⁵ Baysungur mirza, Timur unokája, meghalt 1433-ban. Időben távoli utalás, indokoltta a mirza hírneve teszi.

³⁶ Māverā el-nehir : „a folyón túli föld”, az Oxus jobb partjától észak felé messzire elterülő vidék. Szamarkandból, Buharából tekintve, az Oxus bal partjától dél felé elterülő vidéket írták Māverānak.

³⁷ Sīstān (vagy Segeštan) : kerület Perzsia és Afganisztán határán.

³⁸ Badahšān (Bedehšān) : hegyvidék az Amu Darya forrásvidékén.

³⁹ Āmol : város a Kaspi tótól délre, Teherántól északkelet felé.

و الاجداد و تفتحوا ابواب الرّسل و الرّسايل فانّها في اتّحاد المحبت و انعقاد المودت
وسايل [79] الله جلّ و علا لكم معيناً و ناصرأ و في كل الامور حاميأ و ناظرأ
و الحمد لله اولأ و اخراً و باطنأ و ظاهرأ و الصلوة على نبيه محمّد متواتراً و متكاثراً
[80] و السّلام بعدد السّلام علي جميع أهل الأسلام

من ألحب ألمشتاق
ألمعتصم بألملك ألمناب
حسن بن عليّ بن عثمان

اين صحيفه الوداد در سابع رمضان المبارك مصحوب قدوه الاعيان و زبده المعتمدين
جهانشاه أرسال يافت

ság és egyetértés fundamentumát, ahogy erősítették azt apáitok és őseitek, és kaput tartok a követek és üzenetek előtt, mert valóban a barátságban rejlik az egység és a szívélyes érintkezésben rejlenek a kapcsolatok. [79] Az Alláhhoz való kapcsolat — ő felséges és nagyszerű — legyen számotokra segítő és emelő, és minden ügyben oltalmazó és támogató. Hála legyen Alláhnak, ez az első szavunk, ez az utolsó szavunk, ezt mondja belsők, ezt mondja külsők, és folyamatos szakadatlan áldás prófétájára, Muhammadra, [80] és üdvözlét, üdvözlét az iszlám minden hívőjére.

A vágyakozó jóbaráttól,
a Kegyes Királyban bízótól,
Ḥasan ben 'Ali ben 'Osmāntól.

[Utóirat:] E baráti levél az áldott ramazān hó nyolcadikán⁴⁰ az előkelők mintaképe és a kiváló megbízott ember, Ğihānšāh útján küldetett.

⁴⁰ A dátum nem tökéletes, mert az évszámot nem adja meg.

Azt hiszem, hogy Uzun Ḥasan nem várt egy esztendeig és két hónapig, hogy sikerét riválisával, Oszmán-házi II. Mehmed szultánnal közölje, hanem közvetlenül a döntő harcok után íratta meg a fethnámét. Ilyen hírrel nem szokás sokáig késni. A fethnâme tehát mintegy két hónappal a győzelem után, szintén a 872. esztendőben készült, s ramazān 8-a ebben az esztendőben időszámításunk 1468. ápr. 1. napjának felel meg.

Ez a megállapítás több ismertnek vélt dátummal ütközik. De e dátumok nem hibátlanok.

A. S. BEVERIDGE azt írja (EI I. 112. l.), hogy Abū Sā'id, miután fogságba esett, „873 reģeb 22-én (azaz 1468 febr. 4-én)” átatadott Yādigār mirzának, és 3 nappal később megöletett. (Ezek a dátumok eljutottak a török szakirodalomba is, l. Islām Ansiklopedisi IV. 48. l.)

Ezekben a dátumokban tévedés van. 873. reģeb 22-e 1469. febr. 5-nek felel meg (ugyanaz a nap 872-ben 1468. febr. 16-ra esett).

Azt hiszem, hogy itt egy sajátos kontaminációval van dolgunk: az esztendő helytelen számához a további dátum helyesen van kapcsolva, — „helyesen”, egy napi tévedéssel. (Mohamedán dátumok „áttételénél” ilyen tévedés könnyen adódik.) A helyes dátum a tévedések kiigazításával: 872. reģeb 22-e, ennek megfelelője 1468. febr. 16.

Vl. MINORSKY azt írja (EI IV. 1154. l.), hogy Abū Sā'id „873. reģeb 16-án (1469. febr. 11-én)” esett fogságba. Ez a dátum is hibás. Reģeb 16-a 873-ban 1469. jan. 30-nak felel meg (ugyanaz a nap 872-ben 1468. febr. 10-re esett).

A tévedés ugyanaz, mint az előbbi esetben, s magyarázata is ugyanaz.

Ha tehát világosabb adatok a fethnâme dátumát másképpen nem határozzák meg, a fethnâme keltét 872. év ramazān 8-ra, azaz 1468. ápr. 1-re kell tennünk.

حضرت امام ابوالمکارم
 ① و پس از آنکه از این سخن گفتند و در میان خود گفتند که این مرد که در میان ماست و در میان ماست و در میان ماست

② و پس از آنکه از این سخن گفتند و در میان خود گفتند که این مرد که در میان ماست و در میان ماست و در میان ماست

③ و پس از آنکه از این سخن گفتند و در میان خود گفتند که این مرد که در میان ماست و در میان ماست و در میان ماست

④ و پس از آنکه از این سخن گفتند و در میان خود گفتند که این مرد که در میان ماست و در میان ماست و در میان ماست

⑤ و پس از آنکه از این سخن گفتند و در میان خود گفتند که این مرد که در میان ماست و در میان ماست و در میان ماست

تذکره ائمه اربعه ج ۱ ص ۱۷۶

١٥
 وَاَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ
 فَكَيْفَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

١٦
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

١٧
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

١٨
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

١٩
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ
 وَكَذَٰلِكَ يُدْعَىٰ لَهُ الْاِلهُ الَّذِي لَا يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

منابر

(20)

لَا يَرْجُو الظَّاهِرَ مَعْدُومَ الشَّيْءِ وَبِالْغَيْبِ لَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ وَالْظَّاهِرُ لَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ وَالْغَيْبُ لَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ

(21)

وَلَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ وَالْظَّاهِرُ لَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ وَالْغَيْبُ لَا يَدْرِي لَعْنَةُ الْوَيْلِ

(22)

كُلُّ مَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ لَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ وَلَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ وَلَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ

(23)

وَرَبِّهِمْ هُوَ الْوَاقِعُ وَهُوَ الْوَاقِعُ وَهُوَ الْوَاقِعُ وَهُوَ الْوَاقِعُ

(24)

مَنْ كَانَ فِي الْقَلْبِ لَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ وَلَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ وَلَا يَكُونُ فِي الْقَلْبِ

35
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

36
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

37
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

38
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

39
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

40
 و اما در این باب که در این کتاب مذکور است
 و در این باب که در این کتاب مذکور است

٦٥
 فالتزم من المأذون سبعة عشر طوارق
 من السنين كذا

٦٦
 ولا لك من هذا سبعة عشر طوارق
 من السنين كذا

٦٧
 ما يحسنه من طوارق من السنين كذا
 من السنين كذا

٦٨
 الذي كان من طوارق من السنين كذا
 من السنين كذا

٦٩
 من السنين كذا من طوارق من السنين كذا
 من السنين كذا

٧٠
 ما يحسنه من طوارق من السنين كذا
 من السنين كذا

(70)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(71)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(72)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(73)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(74)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(75)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

(76)

ما يشاء الله من خلقه من الخير والشر لا اله الا الله في العالمين

A VELENCEI ÁLLAMI LEVÉLTÁR MAGYAR VONATKOZÁSÚ FETHNÁMÉI.

Fethnāme egy arab és egy perzsa szó összetétele. *Feth* (فتح) jelentése 'megnyitás, bevétel, hódítás', *nāme* (نامه) jelentése 'levél, irat'. *Fethnāme* olyan iratot, értesítést jelent, mellyel a szultáni kormányok sikerrel végződő, legtöbbször szultánok által vezetett hadjárat lefolyásáról és eredményéről a birodalom főtisztviselőit és a birodalommal történetesen békés viszonyban lévő külföldi uralkodókat értesíteni szokták.

A *fethnāme* célja elsősorban az volt, hogy a hadjárat lefolyását és a győzelem örömlírét közölje. További, kevésbé hangzottatott célja volt a félelemkeltés és a megtorlás példázása, ami a *fethnāme* záradékában néha világosan is kifejezésre jut.

A *fethnāme* nem oszmánli-török eredetű oklevélfaj. Az oszmánlik ezen írásművet új hazájukban, valószínűleg a szeldzsuk-törökök közvetítésével vették át tanítómestereiktől, a perzsáktól.

Az oszmánli-törököknek *fethnāmék* kibocsátására egyrészt a császárság, a Balkán és Közép-Európa keresztény fejedelmek, másrészt a keleti, mohamedán hitű és részben fajrokon szomszédok, a török törzsek, a perzsák és az arabok ellen vívott harcok szolgáltak alkalmul. Valószínű, hogy az oszmánli-törökök *fethnāmék* küldését a keresztények ellen viselt korai, XIII—XIV. századbeli háborúikról küldött jelentéseikkel kapcsolatosan vették szokásba; mohamedánok ellen csak a XIV. század második felében kezdenek komoly háborúkat viselni, amikor *fethnāmék* kibocsátásának módja, alakja, szerkezete már bizonyos megállapodott fokot mutat.

Bár 'Osman bej *fethnāme*-szerű jelentéseinek alakja és szövege ezidő szerint átírásban sem ismeretes, az elbeszélő kúttökből tudjuk, hogy a bizanci császársággal vívott harcairól állandóan jelentésekben számolt be hűbérurának, a koniai szeldzsuk szultánnak.

I. Bajazid a rigómezei csata után annak lefolyását fethnáméval tudatta a mohamedán világ uralkodóival. Ennek egy újabbí átrásból ismert szövege már a fethnâme kiforrott sajátásaival bír, melyeket a későbbi gyakorlat is csak részleteiben változtatott meg.

Az oszmán-törökök fethnámét a XVII. század végéig bocsátottak ki. Valójában a tudósítás e módja már II. Sülejmán halála (1566) után megritkult, mert annak főfeltétele, a szultánok által vezetett, diadalmas hadjáratok száma is megfogytakozott. II. Sülejmán után Nyugat felé csak III. Mehmed vezette személyesen hadait, ő is csak egyszer. A XVII. század magyarországi hadjárataiban, a Köprülük vállalataiban a szultán egyáltalán nem vett részt, az 1683-i támadásban pedig csak annyiban, hogy felvonuló hadait Belgrádig elkíserte. Ezekről fethnámét nem ismerünk; lehetséges, hogy az elsőkről a szultán személyes jelenlétének hiánya, az utóbbiról a vereség miatt fethnâme nem adott ki.

A török kormányzati szellem az 1683—1699-i háborúval fordulóponthoz ért. Az a tizenhat év, amely Bécs utolsó török ostroma és a karlócai béke között eltelt, a török kormányköröket is meggyőzte arról, hogy keleti jellegű modora a nyugati kormányokkal való érintkezésre nem alkalmas. A nimbuszában megtépett, önbizalmában megfogytakozott törökség a karlócai béke után lassanként átvette a nyugati diplomácia alakiságait és fethnámét győztes háború után sem adott ki.

Fethnámét eleinte tigrával, tehát a szultán nevében bocsátottak ki. A nagyvezéri hatáskör kiszélesbedésével kapcsolatban a XVI. század második felében jött szokásba, hogy a külföldre küldött felségleveleket a nagyvezérnek ugyanazon tárgyban kiadott és a formai részek kivételével azonos szövegű levele kíséri. A velencei levéltár anyagából megállapítható, hogy III. Mehmed fethnáméival egyidejűleg nagyvezére is küldött egy-egy levelet a dogéhoz (1597 és 1601), melyek egyes formai részek kivételével szószerint megegyeznek az akkor küldött fethnâme szövegével. E levelek nem nevezik magukat fethnáménak, de a fethnâme elbeszélő helyének teljes felhasználása miatt a fethnâme átrásának mondhatók. Az alább közölt fethnámék egyikét — a 3. számút — a nagyvezér levelének szövegével mutatom be.

Egy hadjátról csak egy fethnámét fogalmaztak. Van rá adat, hogy egy hadjárat sikereit ideiglenes jelentésekben

esetenként tudatták az arra kiválasztott török testületekkel, pl. a konstantinápolyi helyettes kormányral, vagy a vidéki hatóságokkal. E jelentéseket, melyek úgy alakjukban, mint tartalmukban a fethnāme tulajdonságaival bírnak, később teljes szövegükben felvették az egész hadjáratról szerkesztett összefoglaló fethnāméba, vagyis a hadjárat eseménycinek fethnāmeszerű szövegezését ott folytatták, ahol az előbbi (vagy első) fethnāme, az események előző elmondása megszakadt.

Keresztény és mohamedán uralkodókhoz és a birodalom főtisztviselőihez azonos szövegű fethnāmékat küldtek. Az egyes példányok csak a címzés, megszólítás helyeiben térnek el egymástól; a hálaímákra, kivilágításra, ünnepségek rendezésére vonatkozó utasítás a dogénak vagy a királynak, tehát idegen szuverénnek küldött fethnāmében is benn van.

A fethnāme külsőleg a legdiszesebben kiállított, nyelvezetére nézve a leghangzatosabban fogalmazott iratok közé tartozik. Fogalmazása az udvari költők (šāhnāmedžik) és udvari történetírók (vak'anüvisek), tisztázása a legjelesebb szépenírók (hōšnüvisek) feladata volt. Méretei is szokatlan arányúak; soknak hossza három-négy méter, de némelyiké a hat métert is megközelíti. Tügrája rendkívül díszes, csak kevés esetben egyszínű (aranyszínű); legtöbbször hat-nyolc színnel van megfestve s nagy műgonddal és aprólékos figyelemmel kidolgozva. Írástípusa a divāninak nagy gondot igénylő ünnepélyes változata, a dzeli divāni szokott lenni.

A fethnāme kezdetén a szultán címeit találjuk. Ezeket követi a címzett megszólítása. Ha a szultán címei elmaradnak, a fethnāme a címzett megszólításával kezdődik.

A fethnāme címzése szerint kétféle lehetett. Szólhatott 1. a birodalom kerületi tisztviselőihez: a székváros, vagy a székvárosok (Brussza, Edirne, Konstantinápoly) kadijaihoz és a kerületi központok vezetőihez (a sandzakbekkekhez, bejlerbekkekhez), tehát a szultán alattvalóihoz és 2. külföldi uralkodókhoz, keresztényekhez és mohamedánokhoz egyaránt.

Ezen, a külföldre küldeni szokott felséglevelekben — különféle nāmékban is — rendszerint meglevő bevezetés után a fethnāme írója rövid fordulattal — hálaímával — tér át a hadjárat lefolyásának elbeszélésére.

Bár a legrégibb fethnāmék írói is ünnepélyes fogalmazásra és kiállításra törekedtek, az újabb keletűek a régebiekkel szemben nagyfokú szövegezésbeli eltérést mutatnak.

A régebbi fethnámék a török sereg ('a mohamedán sereg') mozdulatairól, az egyes csapattestek vezéreinek nevéől reális s emellett az ellenségre vonatkozólag is valószínű adatokat nyújtanak. Ismerik a vezérek nevét, pontosabban megjelölik az ütközet színhelyét; az ellenség erejét nem túlozzák, az ellenséget nem gúnyolják, s önmaguk magasztálásában sem mennek a szertelenségig. Szóval az adatoknak bizonyos fokig száraz összefoglalásával a kutatás számára használható anyagot képeznek.

Az újabb (XVII. századbeli) fethnámékban a tárgyi elem fokoncént csökken, a fethnámék a száraz szerkezetű oklevelek helyett a magasztaló iratok tulajdonságait veszik fel, inkább prózában írott dicsőítések, inkább költemények, mint hivatalos jelentések. A szultán, a birodalom, a hadsereg, az iszlám stb. említésekor mindannyiszor ezeknek három-négy szóból álló jelzőit is felsorolják.

Szókincsük nagyjában ugyanazon elemekből áll, mint az egykorú török történetírás elbeszélő kútfőié, melyekkel ugyanazon irodalmi iskolának termését képezik.

Viszont az ellenség erejét rendkívülinek, seregét megszámlálhatatlannak mondják; vára olyan magas helyen épült, mint a mesebeli Kaf-hegy, falai a föld közepéig, tornyai az egekig érnek; a mezőkeresztesi csatátér mocsarait szakadéknak, feneketlen örvénynek mondják, mert az akadályok túlzó rajza a török sereg sikerét annál nagyobbabbnak tünteti föl.

Ezzel kapcsolatos az a törekvés, hogy az ellenségről az ismert stilisztikai szóvirágokkal, gúny és megvetés hangján emlékezzen meg: a hitetlenek ('máshitűek, nem mohamedánok') meg vannak átkozva, királyukat megszállta az ördög, seregük, mely *vár* arra, hogy megverjék, mely *hívatva van* a vereségre, csorda módjára megszabad, várak őrsége a kegyelemkérés szegélyébe kapaszkodik, stb. Az ellenség ideiglenes, részleges sikerét sem ismerik el, pl. a török seregnek a mezőkeresztesi csata első szakaszában történt szétverését a keresztény sereg törbecsalására, bekerítésére irányuló, tervszerű visszavonulásnak tüntetik fel.

A fethnámékban sok a vallási elem. A fethnámék előadása szerint a sereg tudatában van annak, hogy Istenért harcol s ebből kifolyólag sorsáért nem aggódik. E felfogását a szövegbe ékelt és a hadi nép között szájról-szájra járó fohások, Korán-idézetek fejezik ki; a sereg a bekövetkezett eseményeket Isten rendelkezésének tekinti, Isten akarata megnyilvánulása gyanánt fogja fel, a napokig tartó esőt Isten

áldásának nézi, a szenvedés és fáradozás jutalma gyanánt már jó előre hallani véli az égi szózatot, hogy „a győzelem közel van“, „győzni fogtok nyilvánvaló, fényes győzelemmel“. Biztosan *tudja*, hogy győzni fog.

A fethnámék. történelmi forrásértéke ehhez képest nagyon különböző. Adataikat általában elfogadhatóknak lehet mondani, de ezek a török sereg vezéreinek megnövezésénél, részeinek elhelyezkedésénél és az események időpontjának megjelölésénél tovább nem igen mennek. Mivel a török elbeszélő források is többnyire e szempontokat kísérik figyelemmel, a fethnámék amazok idevágó adatainak ellenőrzéséhez rendszerint felhasználhatók.

Természetes, hogy a fethnáméknak sem lehet föltétlen hitelességet tulajdonítani. Amellett, hogy rendeltetésük nem az események följegyzése volt, megírásuk körülményei miatt is lehetséges, hogy adataik közé hiba csúszott.

Az 1543. évi hadjárat fethnáméja a székhelyére térő szultán szendrői szállásán október 10-e és 19-e, az 1566. szigeti hadjáraté a szófiai mezőn november 14-e és 23-a, az 1596. évié Konstantinápolyban 1597 április 9-e és 17-e között és az 1600. évi hadjáraté Belgrádban 1601 január 26-a és február 4-e között kelt, tehát valamennyi egy-két-hat hónappal, esetleg még több idővel a hadjárat legfontosabb eseményeinek lefolyása után és azok színhelyétől távolabb adatott ki.

Ha feltételezzük, hogy az utólagosan készült fethnámék szerkesztői használták az egyidejűleg írott jelentéseket, tábori feljegyzéseket, naplókat, még mindig lehetséges, hogy ezeket tévesen, avagy tévedéseikkel együtt vették át, valamint az is, hogy azok állításait módosították.¹ Bizonyos azonban, hogy a vitás kérdést eldöntését esetenként elősegíthetik.

Fethnámét azon uralkodóknak küldtek, akik a birodalommal barátságos, avagy — bárcsak történetesen — békés viszonyban éltek; a bécsi kormány megkapta a keleti hadjáratok fethnáméit, a perzsa udvar a magyarországiakét. Magyarországi hadjáratról kiadott fethnámét királyi hatósághoz nem küldtek.

¹ Az egri fethnâme Karácson Imre fordítása szerint (Török-magyar oklevéltár 180. l.) Eger bevételét H. 1005. şafar 18-ára (=a. D. 1596 október 11-ére), az 1596. évi hadjárat egész lefolyásáról szóló fethnâme Velencébe küldött példánya şafar 19-ére (október 12-ére) teszi. Íráshibát nem igen lehet feltételezni, mert a számok betűkkel vannak feltüntetve.

A magyarországi vonatkozású fethnámék közül ezidő-szerint ismeretesek I. Bajazidnak a nikápolyi csata (1396) után a birodalom kádijaihoz, II. Sülejmánnak Belgrád be-vételéről (1521) ugyancsak a birodalem kádijaihoz, a mohácsi csatáról (1526) a bejekhez, az 1529-i hadjáratról Hasan bruszai hākimhoz és Buda 1541-i elfoglalásáról Sülejmān pasához intézett fethnáméja. Ezeket Thúry József legna-gyobbrészt Feridun bej gyűiteménye alapján magyar fordí-tásban már közölte.²

A velencei levéltár öt magyarországi hadjáratról szóló fethnámét őriz. A legrégibb az 1541-i hadjáratról szól s egyes formai részeinek kivételével szószerint megegyezik azzal, melyet II. Sülejmān ugyanczen hadjáratról Sülejmān pasának küldött.³ A következő két fethnāme az 1543-i és 1566-i hadjáratról szól; az elsőt II. Sülejmān, a másodikat ennek halála után örököse, II. Selim adta ki.

A tizenötéves háborúról két fethnámét találunk a levél-tárban. Minkettőt III. Mehmed adta ki; egyiket önmagának 1596-i, másikat vezéreinek 1600.-i hadjáratáról.

Alábbiakban a négy ismeretlen fethnámét ismertetem és részben fordításban közlöm:

Az 1543. évi hadjárat fethnáméja.

Az 1543. évi hadjárat lefolyásáról több elbeszélő kútfőt ismerünk. Bár ezek között Sinān Čaušé és Dželāl-zādée nagyon részletes, az aránylag rövid fethnāme egyes várak (Valpó, Siklós) ostromáról pontosabb adatokat közöl, mint a nevezett elbeszélő kútfők. Kiemelésre méltó az ostromló sereg részeinek pontos közlése.

A fethnāme az egyes események időpontját többször máskép jelöli meg, mint az elbeszélő források, pl. Sinān čauš. Sinān adatainak a keresztény forrásoktól való eltérése Thúry Józsefnek is feltűnt s őt arra készítette, hogy azt a mohamedán időszámítás kezdetében meglevő bizonytalan-sággal magyarázza meg. Tudvalévő, hogy a mohamedán időszámítás kezdetét egyesek a 622. év július 16-ára, mások egy nappal későbbre, július 15-ére teszik.

A fethnámék adatai segítségével több helyütt meg-állapítható, hogy az eltérő dátumok egyszerű tévedések

² Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Írók I. 367. s köv. II.

³ U. o. I. 392. I. Forrását nem jelöli meg.

és így megmagyarázásukra, illetőleg összeegyeztetésükre ilyen messzire nyúló theoriára nincs szükség.

A fethnāme fordítása a következő:

Sülejmān, Selim hūn fia, mindig győzedelmes.

A jézusi nagyok emírjeinek büszkesége, a messiási nép dicső előkelőinek birája, a nazaréti felekezet közössége ügyeinek intézője, a nagyság és méltóság uszályának hordozója, a kiválóság és előkelőség jelvényeinek tulajdonosa, velencei doge — legyen jó a vége —, mihelyt e felséges szultáni tevki⁴ megérkezik, szolgáljon tudomásul, hogy a hitetlen népek közül Nemčének és Alamānnak Ferenduš nevű királya, esztelenségében makacsul megmaradván, nem tudott óvakodni attól, hogy Engürüsbe be ne törjön. Ezen ország már régebben János királynak adományoztatott. Ennek halála után a nevezett hitetlen alkalmat talált arra, hogy néhány, Buda közelében álló várat bevegyen és azokba megfelelő őrséget helyezzen. Mikor az itteni állomáshelyeken küzdelemre került a sor, őrségük Isten segítségével csorda módjára a gázik kardjának áldozatául esett. Minthogy a Szerém szigetén álló Valpova⁴ nevű vár elfoglalása tárgyában végzetszerűen ható fermānom már régebben kiadatott, a dicső emírek mintaképének, Murād pozsegai sandžakbejnek⁵ — tartson soká a tisztsége — parancsot adtam, mire ő némi sereggel ellene indult. Mikor vívni kezdte a várat, Aḥmed pasa rumiliai bejlerbej — tartson soká a méltósága — az egész rumiliai sereggel szintén oda küldetett. Dicsőséggel és szerencsével magam is a jólvédett Belgrádba érkeztem s mikor a Bögürdelen tájékán a Száva vizén nemes fermānom alapján vert hídon átkeltem a Szerémségbe, az említett vár elfoglalásával megbíztak annak külső várát bevették. Mihelyt a mohamedánok a boldogságot jelentő lobogókkal a várat megrohanták és ellepték, védői kegyelmet kértek és átadták a várat. Miután kadi és várparancsnok neveztetett ki, méltósággal elvonulva, a Dráva felett vert hídon Engürüs földjére megtörtént az átkelés.

Siklós vára, miután lakói régebben vezetett szent harcaimban meghódoltak s magasságos trónusomnak alávetették magukat, János királynak adományoztatott; mivel utóbb valahogy az említett átkozott kezébe került, visszafoglalás végett körülzáratott. Egyik oldalára Mehmed pasa

⁴ Valpó török neve.

⁵ Sinān čauš nem említi.

vezírem — tartson soká a méltósága —, Ibráhím anatóliai bejlerbej — tartson soká a nagysága —, az anatóliai bejek és egy csapat janicsárral a janicsár-kethüda, a másikra pedig Hüsrev pasa vezírem — tartson soká a méltósága —, továbbá Ahmed pasa rumiliai bejlerbej — tartson soká a nagysága — és janicsár szolgálóimmal meg más rumiliai csapatokkal a janicsár aga rendeltettek ki. A vár körülzárása után a porba sujtott hitetleneket félelem fogta el s a külső várost elhagyván, a belső várba zárkóztak. Miután tornyaik a küzdelemre való előkészület közben leromboltattak, ők pedig kegyelmet kértek, a vár kulcsait a 950. év rebi-ül ahir havának 4. napján⁶ átadták. A várnép meghódítottatott, a vár élére szintén kadi és várparancsnok állítottatott. Ezután a vidék óriási várai közül Pécs (*Pečevi*), Szász (*Sász*) és Bélavár (*Bälvär*) nevű várak is bevétettek s miután elfoglalásuk sikerült, a szultáni menet megindult Buda felé s mikor flottám hajói is megérkeztek, Buda mezejét diadalmas zászlaim tették vidámmá.

Engürüs legerősebb várai közül Esztergom, jöllehet János király birtokában volt, az említett hitvány kezeibe került, aki azt porbasujtott hitetlenekkel töltötte meg. Rebi-ül-ahir havának 23. napján⁷ a vár körülzárattott. Egyik oldalára nevezett Mehmed pasa vezíremnek — tartson soká a méltósága — hadteste az összes anatóliai bejekkel, a sekban bašival és egy csapat janicsár szolgálóimmal, másikra a rumiliai bejlerbej a rumiliai csapatokkal, a janicsár agával és janicsár szolgálóimmal, a harmadikra Mehmed budai bejlerbej — tartson soká a nagysága — a bejlerbejsége alá tartozó sandžak-bejeivel és egyéb csapataival, a negyedikre pedig Ulāma boszniai sandžakbej rendeltetvén ki, a szárazföldi oldalról körülvétetett. A hajókról az ágyuk partra szállítottván, janicsár szolgálóim ostromárkokat ástak és a küzdelemre készültek. Miután a falakon és a váron belül álló templomok, házak és paloták összeomlottak, a védők nem fontolva meg (sic!), hogy a kegyelemkérésen kívül nem maradt menedékük, kegyelmet kértek s az áldott džemāzi-ül-evvel 7. napján⁸ a vár kulcsait elhozták és átadták. Kadi és várparancsnok kinevezése és őrség kijelölése után az említett királynak és testvérének, a Karlo nevű piszkosnak viszonyai kémlel-

⁶ Így Simān čaušnál is, ki az ostromot bőbeszédűen mondja el.

⁷ 1543. július 26-án, Sinān čauš szerint is e napon. Dželälzāde szerint a sereg 25-én ért a vár alá. (Thúry fordításában II. 242. l).

⁸ 1543. augusztus 8-án. Sinān čauš szerint 5-én, Dželälzāde szerint 7-én. Az elbeszélő kutfók tévedését már Thúry észrevette és megjegyezte.

tettek ki. Minthogy ezek nem váltak ismeretessé, a menet gyepője Istulni Belgrád vára felé irányított. A nevezett vár, mint a hitetlenek leghíresebb vára, Engürüs királyainak temetkező helye volt. A szultáni menet a dicsőséges, magaságos Istenben bízva e vár felé indult. Džemāzi-ül-evvel havának 15.-ik napján⁹ Tata nevű földvárat ejtette útba; lakossága, mivel kegyelmet kért, gyermekeivel és asszonyaival szabadon bocsáttatott, maga a vár leromboltatott és a földdel egyenlővé tétetett. Az említett helyről elvonulva, a sereg az istulni belgrádi mezőn állapodott meg. Az anatóliai csapatoknak meghagyatott, hogy a hajókról hozzák el ágyúimat. Mihelyt ezek megérkeztek, az egyik oldalra említett vezírem Mehmed pasa, továbbá az anatóliai csapatokkal ezeknek bejlerbeje és janicsár szolgálmaim janicsár agám — tartson soká a nagysága —, a másikra pedig Hüsrev pasa vezíremmel — tartson soká a méltósága — a rumiljai bejlerbej és egy csapat janicsárral sekbān-bašim — tartson soká a tiszte — rendeltettek ki. Minden oldalon ágyúk állíttattak fel, a föld szenvedett (az ágyúzástól), éjjel-nappal folyt a küzdelem. A város falait a golyókkal megrontván, árkait betöltvén, nemes rendeletemre az áldott džemāzi-ül-ahir 2. napján¹⁰ hajnalban felkészülve, győzedelmes csapataim óriási küzdelmet vívtak. Miután a mohamedán sereg a sátánok levert csordáján győzedelmeskedett, a gázik amaz ocsmányokat győzedelmes kardommal lemészárolták és a város terét egészen a várkapuig a hitetlenek hulláival töltötték meg. A várban elzárt hitetlenek megrémülve ezen végítélet-szerű helyzettől, másnap kegyelmet kértek kivánságot teljesítő trónusomtól, a vár kulcsait elhozták és átadták. Az is elfoglaltatván és meghódíttatván, a bálványok otthonául szolgáló inahelyei mecsetekké és džāmi'kká alakíttattak át. Hála Istennek, a hódítás bölcs vezetésemmel tökéletesen sikerült.

E közben az ördögtől befolyásolt királyi vszionyan-ak mibenléte még mindig ismeretlen lévén, miután országa gyújtó tűzzel égettetett és pusztított, szultáni menetet több messzemenő célom megvalósítása után kalifai székhelyem felé irányítottam s boldogan és méltósággal Szemendrében¹¹ táborba szállni kegyeskedtem. Magas udvarom čauša, a hozzá hasonlóknak és kortársainak büszkesége,

⁹ 1543. augusztus 16. Sinān čauš szerint augusztus 18-án.

¹⁰ 1543. szeptember 2. Ugyanígy Sinūn čaušnál és Dželālžādénál is.

¹¹ *Semendre* Szendrő török neve.

Murād pedig — emelkedjék hatalma — elküldetett, hogy e tudósítással az örömhír jeleit közölje. Reméljük a dicsőséges Istentől, hogy megérkezése és jelentése után ünnepeket és vigalmakat fogtok rendezni. Így vegyétek tudomásul és a nemes jelnek adjatok hitelt. Kelt a 950. év redžeb hó 11—20-án¹² a semendrei várbeli szálláson.

Az 1566. évi hadjárat fethnāmēja.

Az 1566. évi hadjárat fethnāmēja a hadjárat okát helyesen jelöli meg a Miksa által kezdeményezett támadó politikában.¹³ A hadjárat lefolyását azonban összevontan, szinte szárazon beszéli el, valószínűleg azért, mert a fathnāme kibocsátója, II. Selim a hadjáratban nem vett részt s így annak dicsősége keveset érdekl. Aránylag jobban van kidolgozva a fethnāme azon szakasza, mely Selim trónralépését jelenti be és az uralkodóváltozás szokásos bejelentő levelét pótolja.

A fethnāme fordítása a következő:¹⁴

Beć régebbi királya az elhunyt Ferendős király úgy a saját, mint ra'ūjāi és berūjāi nyugalmanak, továbbá országának és vilājetjének a mohamedánok ellenében való megmentésén gondolkozott s miután elhunyt atyámtól, Sülejmān szultán és khān őfelségétől — szálljon rá az ima és áldás — kegyelmet kért s adóját évről-évre megfizette, (atyám) felséges idejében jó időn át úgy ő maga, mint országa és vilājetje nyugalomban élt. Ennek dacára fia, a szerencsétlen Maksimiliān nem tudván nyugodtan maradni, néhány esztelen és rövidlátó egyén biztatására a békének és nyugalomnak atyjától fölépitett épületét lerombolván, a király fia¹⁵ országába nyomult s mivel a jólvédett birodalmunk határán álló, Gyula és Szigetvár nevű váraiban a zavargókat sem tudta megfékezni és egész sor csete-patét és háborúságot idézett elő, elhunyt atyám, Sülejmān szultán khān — világítsa meg Isten a sírját — vezir szolgálaim közül a kegyes vezírt, a dicső műsirt, Pertāv pasa vezíreimet — Isten nyujtsa méltóságát hosszúra — hadsereggel Gyula vidékére rendelte, a tenger védelmére szintén kellő számú

¹² 1543. okt. 10—19.

¹³ Ezzel szemben v. ö. Kjätib Moḥamed zāim beállítását: „... a pädišāh őfelsége azt mondva, hogy élete vége felé jár, feltámadt szívében a szent harc vágya.” (Thúry József fordításában i. h. II. 384. l.)

¹⁴ Bevezető részét nem közlöm, mert az az előbbi fethnāme megfelelő részével azonos.

¹⁵ János Zsigmond.

szultáni hajóhadat küldött, őfelsége pedig személyesen Szigetvár vára ellen indult. Mikor odaért, a várban levő Zirinski nevű hitetlen azt vélte, hogy vára erős menedéke leend és néhány átkozott hitelennel védekezett. A mohamedán sereg az említett várat késlekedés nélkül körülzárta. Néhány napig tartott a harc és küzdelem, a mészárlás és öldöklés s miután az említett várnak hármas erődítménye a dicsőséges Isten őfelségének végtelen kegyelméből minden oldalon felgyújtatott, a vár elfoglalása sikerült, a benne lévő említett átkozottnak feje levágatott, a többinek legtöbbje felkoncoltatott, háznépük fogságba ejtetett. Ezenkívül a vidéknek több vára, Janikig¹⁶ elfoglaltatott, a portyázások folyamán az ország és a vilájet elpusztítottatott, felpredáltatott és közel százezer fogoly fogságba hurcoltatott.

Említett vezírem, Pertāv pasa ezalatt Gyula, Jenő és Lāgōš¹⁷ várait foglalta el és a bennük levő bejlerbejt, Kerečen¹⁸ nevű átkozottat több bejével és kapitányával élve trónusom zsámolyához küldte. Ilyen nagyarányú hódítások híre egy napon ért az említetthez.¹⁹ Mivel a földi boldogság senki számára sem állandó s mivel halál a vége, nevezett őfelsége Isten rendelésére és a midenható Egynek parancsára időközben a földi életből a dicsőséges és dicsőítendő Isten kegyelmének országába költözött. E hírt és helyzetet az ott levő nagyvezér, k̄a'immakāmunk, a kegyes vezír, a dicső és nagyrabecsült műsir, Mehmed pasa — nyujtsa Isten hosszúra méltóságát — trónunk zsámolyához jelentette, ott levő seregünket pedig mély bölcsességével és átható éleslátásával nagy eréllyel fegyelemben tartotta, az elfoglalt várak közül a szükségeseket kijavította és megerősítette és szükségletüket kellő mértékben biztosította.

Mi pedig késedelem nélkül boldogságos atyánk és ősünk szerencsét jelentő székhelyére, a magas szultánság udvarába, Kōstantīnijébe jöttünk. Szultáni trónralépésünk teljes egyszében vétessék tudomásul. Méltóságteljesen haladva, 15 nap alatt innen jólvédett birodalmunk határához értünk. A dőre

¹⁶ Janik Győr török neve.

¹⁷ Lāgōš Világos török neve. A név elferdítése valószínűleg a szó írott alakjából ered. A törökben e helynév (ولاعوش) első betűje (و) a magyar 'és' kötőszónak felel meg. Valószínű, hogy a felsorolásnál ennek hangzott (*Jānva ve Velāgōš*-ből lett 'Janva ve Lāgōš' 'Jenő és Lágos' Jenő és Világos)

¹⁸ Kerecsényi László Gyula parancsnoka volt. Gyula augusztus 30-án kapitulált.

¹⁹ T. i. Sülejmānhoz.

király, aki ekkor seregével Buda vidékén tartózkodott, boldogsággal történt közeledésünkről értesülvén, a mellette levő átkozottakkal ellenállni nem tudott és megfutott. Néhány vára még bevétetett, de ő elmenekült.

Említett vezírem pedig néhai atyámnak nemes holttetemét felém szállítva, elémbre jött. Mivel a tél közeledett, boldogságot jelentő trónusunk felé indulva kalifai székhelyemre tértem (azzal a szándékkal), hogy előkészüljek a tavasszal busszút állni a hitetlen ellenségen és azokon, akik ezen ügyben segítségére vannak és hogy a hitnek és hatalomnak egyéb szükséges teendőit ellássam. Mivel fényes dicsőségű és erős oszlopú trónusunk irányában való barátságotok és hűségetek az elmúlt régebbi idők óta hiba nélkül szilárdan áll, ezen ügynek, magas boldogságú trónusom szerencsés elfoglalásának és a végbement hódításoknak örvendetes hírével és közlésével boldogságos udvaromnak műteferrikái közül a tolmácsságot végző Ibráhím, a hozzá hasonlóknak és kortársainak büszkesége — emelkedjék a hatalma — hozzátok küldetett. Szükséges, hogy magas méltóságú trónusom iránti régi hűségtek és őszinteségtek az ő megérkezése után továbbra is megmaradjon és hogy ama vidék viszonyairól és viselkedéséről jelentést küldeni ne késlekedjete.

Kelt a 974-ik év dżemāzi-ül-evvel hó 1—10-én²⁰ a szó-fai mezőn.

Az 1596. évi hadjárat fethnāmēja.

E hadjárat első szakaszáról, nevezetesen Eger bevételéről a Konstantinápolyba küldött fethnāme szövegét magyar fordításban Karácson Imre közölte.²¹ Az egész hadjáratról a velencei dogénak küldött fethnāme az előbbi szószerint átveszi,²² majd hozzákapcsolja az azóta lefolyt események elbeszélését.

Az elbeszélő kútfők közül Kjátib Čelebi e fethnāmét ismerte és munkájában felhasználta.²³ Ezt az állítást több egyezéssel lehet igazolni. Kjátib Čelebi a mezőkeresztesi csata zsákmánytárgyai közt kilencvenhét darab tizezerfo-

²⁰ 1566. nov. 14—23.

²¹ Török-magyar oklevéltár, Budapest 1914, 180. l.

²² A közös részben csak egy lényeges eltérés van. Karácson forrása szerint Eger (1005) şafar 18-án (= a. D. 1596. október 11-én), a velencei levéltár fethnāmēja szerint 19-én (október 12-én) jutott török kézre. Pečevinél is ez utóbbi időpontot találjuk.

²³ Karácson Imre fordítása, a Török-Magyar Történelmi Emlékek, Írók V. 265. s. köv. ll.

rintos (*onar bin florilik*) ágyút említ. Mivel az ágyú fajtájának az ágyú árával, előállítási költségével való meghatározása nem volt szokásos, valószínű, hogy Kjátib Čelebi e kifejezést a fethnāméból vette át. E feltevést más egyezések is igazolják, legfőképpen talán a mezőkeresztesi csatának a mohácsi és a čaldirani ütközethez való hasonlítása, ami szintén úgy a fethnāméban, mint Kjátib Čelebi-nél megvan.²⁴

A mezőkeresztesi csatára vonatkozó résznek fordítása a következő:

Mikor ezen diadalmas hadjárat megállapított, szándékba vétetett, elhatároztatott és megindult s a porbasújtott hitetlenek megtudták, hogy a küzdelemben a tervező állandóan az én hatalmas rendeletem, a vezető az én hírneves fermānom leend, Bécs és Iszpanja királyainak és a római pápának és a francia dukának és Erdelnek és összesen hat-hét királynak népe, mintegy háromszázezernyi, vereségre váró sereg Egri környékén gyülekezett. Tízezer forintos száz darab kiváló ágyúval, kolumburnákkal, páratlan sahi zarbuzánokkal és szóró ágyúkkal, és padoluskákkal és kitűnő felszereléssel készen és ellátva fölforgató eszméjük és népszerűtlen ábrándjuk az volt, hogy amíg a mohamedán gázik Egri várát vívják, felséges seregemet oldalról hirtelen megközelítik és megtámadják és éjjeli rohamot intéznek ellene. Mikor az átkozottak meghallották, hogy — hála a teremő Istennek — ezt a rendkívül megerősített Egri várát néhány nap alatt elfoglaltuk, csapataik porrá váltak, derekaljuk tüskévé és szemétté változott s a vár ügye miatt lesújtva Egritől két menzilnyire erős tábort ütöttek. Miután a beérkező kémeektől és az elfogott nyelvektől felséges tudomásomra jutott, hogy a hatalom, méltóság és pusztító haderő Egri vára alól alighogy elindult, (ők) felséges seregem ellen indulni merészkedtek, majd Egri felé vonulva a várat visszafoglalni szándékoztak, a jellememben levő előkelőség és ügybuzgóság folytán lelkesedésbe jöttem és győzedelmes hadaimmal útra kelve, egyenesen táboruk ellen indultam. Rebi^c-ül-evvel havának harmadik napján,²⁵ pénteki napon találkoztam ama visszataszító fajzattal. Ott, ahol a két fél csatasorai és ezredei felállottak és a harc és küzdelem megkezdődött, a két fél

²⁴ U. o., illetve a fethnāme utolsó soraiban.

²⁵ 1596. október 25-én.

között egy mocsaras folyó állt, mint egy szakadék, mint két tengeráradat között egy feneketlen örvény; e folyón leendő átkelés végett súlyos munkát és fáradságot kellett elezenvedni, mert alkalmas átkelőhely csak a tábortól nagy távolságra találtatott. Mikor győzelmes hadseregem ezen átkelőhely közelébe ért, a hitvány hitetlenek ágyúval és puskákkal lövöldöztek s közben az átkozottaknak elbizakodott lövész gyalogosai az említett átkelőnél átgázoltak győzelmes hadseregem oldalára. A mohamedán gázik orcája legyen dícsfényes ('fehér')!²⁶ A mi oldalunkra átkelő két-háromezer hitetlennek levágták a fejét, ezredzászlajaikat, ágyúikat elszedték. Mivel e napon a csapatok nagyrésze el volt különítve észak felé és nem volt nagyon közel, a főemberek Isten szolgálatában álltak. Másnap, mikor a felsőges és nagyhatalmú Isten rendeletéből nyilvánvalóvá lett, hogy (Ő) a mohamedán sereget támogatni fogja, győzelemre hivatott seregemnek legnagyobb része azon a gázlón átkelt a másik partra s a meggyötört hitetlenek táborára rohant. A két részen a csatasorok felállítottak és az ezredek rendbe szedettek. Győzelemre szóló jelem mint egy jóslatszerű felséges humā, kiterjesztette tollazatát és szárnyait, a sárkányszerű szájukból tüzet okádó sahi zārbuzának kilövettek, harcvágyó szolgálaim kiálltak a porondra és jobbra-balra csapásokat osztogattak. Miután több csatasorverő és emberledöntő hitetlenek feje leváगतott és ismételten támadások és rohamok intéztettek, férfias küzdelem és elszánt harc fejlődött ki. Mivel ezen ütközetben Āsaf-bölcsességű²⁷ vezireim és emírjeim közül az egyik a vártnál nagyobb fokú bátorságot és elszántságot tanusított, a hitetlenek ezredei kétszer is megtörtettek. Mivel táboruk az erdő közelében állott, nehogy megfutamodjon, akkor, amikor a hitetlen ellenség győzelemre hivatott seregem ellen támadást intézett, azon tétel értelmében, hogy „a harc — cselvetés“, győzedelmes seregem utat nyitott neki.²⁸ Miután az így támadt nyíláson az átkozottakat emerre az oldalra csalta, az ezredek és a diadalra hivatott gázik a sátrak közelében egymáshoz zárkóztak és (szilárdan) megállottak. Mikor (aztán) ama szerencsétlen népet megrohanták, az

²⁶ Ez a kifejezés (jüzleri ak olsun) a fetlānāme első szakaszában is előfordul. Karácson (i. m. 180. l.) szövegének fordításában: '... a katonaság arca is elhalványult'.

²⁷ Āsaf Salamon királynak egy állítólagos, nagybölcsességű vezére.

²⁸ Az egyetlen hely, mely a csata folyamán szenvedett vereségről — a maga módja szerint — megemlékezik.

átkozottak és lesujtottak ezt vélték: „a mohamedánok tőlünk való félelmük miatt vereséget szenvedtek“ s ebbéli dölyfükben egy oldalról lovasságuk, egy oldalról pedig gyalogságuk egyidejűleg felséges seregemre rontott. A mohamedán sereg vértől ittas karddal minden oldalon szembeszállt a hitvány hitetlenekkel s mivel Isten segítsége vele volt, (azoknak) összes lovasságát és gyalogságát egy pillanat alatt egész a mocsárig kardélre hányta, A mezőkön a halottak dombokat alkottak. Egyesek a mocsárba fulladtak, (ezek) fejei ott vágattak le; akik nyomorult fejüket megmenthették, az ellenállás helyett menekülni igyekeztek, (miközben) bátorságuk elvetemültséggé változott. A nagy szultánok utóda Feth Girāj szultán²⁹ — tartson soká a méltósága — pedig a szélgyorsaságú tatár sereggel egy oldalról előrohant és a hitetlen ellenséget törve-zúzva, annak állásaiba nyomult. A hitetlenek táborukban elsáncolni akarták magukat, majd egyéb menedékük nem maradván, sátraikat, hadiszereiket, holmijukat, ágyúikat és lőszerkészletüket odahagyták s azt tartván, hogy a menekülés Istennél van, a hegyekbe vették magukat. Ott sem találtak menedéket, mert a tatárok és a sereg utolérte őket s fejüket leszabdalták. Vezetőik (*baš ve boğ*) között azok közül, akiknek erős lovuk volt, alig kettő-három menekült meg. Száz elsőrendű ágyújuk, lőszerkészletük felséges vagyonom számára foglaltatott le. A folyóban a nagyarányú öldökléstől két-három napon át vér folyott. Szóval a hitetlenek is látták, hogy a mezőkön, folyókban és patakokban százhuszezer hitetlen megöltetett és napnyugtakor félóra alatt kardélre hányatott. Azt vélvén, hogy ennyi léleknek (ily) rövid idő alatt végbement kimúlása és pusztulása nem emberi munka s hogy e dicsőséges szent harc nagyobb jelentőségű a mohácsi és a caldirani³⁰ csatáknál, a mindent kitáró (hódító) Jótevő öfelségének bőséges köszönet és végtelen hála adatott. Mivel e magasztos hódításnak a mohamedánok egyetemével való közlése szükséges és fontos dolog, nemes hűkmjeink először jólvédett birodalmunk hākimjainak irattak meg és küldettek el, mire azok ünnepélyeket rendeztek. Mivel pedig az említett hódítást boldoságos trónusom iránti nagyfokú barátságokhoz és őszinteségtekhez képest veletek is közölni kell,

²⁹ Feth Girāj kalga-rangban helyettesítette otthonmaradt bátyját, Gāzī Girāj krimi chānt.

³⁰ Caldirannál I. Selīm 1514. augusztus 23-án aratott döntő győzelmet keleti nagy ellenfele, Ismā'īl sah felett.

felséges fethnāmém megiratott és nektek is elküldetett. Szükséges, hogy mikor e boldogságot jelentő és méltóság-teljes felséges nāmém odaér, örökoszlopú trónusom iránti odaadó kedvességtetekből, viszonyotokból és barátságtokból kifolyólag saját országotokban és vilajeteitekben levő hākim-jaitokhoz ti magatok is leveleket és embereket küldjétek és váraitokban ágyúlövéseket adassatok le s ünnepségeket és vigalmakat rendezzettek. Kelt a nagyszerű ša'bān hó harmadik harmadában, az 1005-ik évben³¹ a próféta futása után — kire szálljon a leghőbb ima és a legerényesebb áldás — a jólvédett Koštantīnīje székhelyen.

Az 1600. évi hadjárat fethnāméja.

E fethnāme olyan hadjáratról adatott ki, melyben a szultán személyesen nem vett részt. Stílusa, fogalmazása ennek következtében egyszerűbb, a szöveg röviden, szinte szárazon foglalja össze a hadjárat eseményeit.

Na'imā szerint e fethnāmet Hasanbejzāde szerkesztette³². A velencei kormányhoz két példányban küldetett meg, az egyik a szultán, a másik a nagyvezér nevében³³. A két irat szövege csak a befejező részben különbözik egymástól; a nagyvezér levelén a nagyvezér penčéje és pecsétje látható.

E fethnāme egyes adatait Dervīš pasának a dogehoz küldött levelében³⁴, másokat e korszak elbeszélő török kútfőinek, Ibrāhim Pečevinek és Kjatib Čelebinek munkáiban is megtaláljuk.

A fethnāménak a nagyvezér levele szerinti szövege magyar fordításban a következő:

Barátságához illő és szívélyességnek megfelelő üdvözlét után a tudomásul adott dolog a következő: Hűséges és őszinte színeteknek már régebben tudomásul adatott, hogy a pokolra való ellenségnek az újvári végeken, Esztergommal szemben álló tábora a mult évben az ellenségvadászó sereg által miképen pusztítottatott el és hogy országa, meg vilajetjai miképen pusztítottattak egészen Pozsonyig és Prágáig.

³¹ 1597. április 9—17-én.

³² Karácson Imre fordítása, i. h. V. 301. l.

³³ A két irat a velencei levéltár Turcica-gyűjteményében Lettere VIII. 7. és 8. jelzet alatt található.

³⁴ L. A velencei levéltár documenti turchi c. gyűjteményének ismertetését (az 1. sz. oklevél kivonata, 136. l.).

A világ boldogsága pādiśāhjának hatalmat jelentő rendeletére a hitért vívandó harcok központjából, Belgrádból, a csillagsokaságú törhetetlen hadsereggel jelenleg, a most folyó, boldogságot jelentő esztendőben is elindulva, a jólvédett Buda vidékére érkeztem, mikor Babocsa (*Bobofce*) és Kanizsa nevű ellenséges várak rablóbandái a budai úton fekvő hidakat felégették és a kezükbe került ra'aját tűzzel-vassal pusztították. Minthogy ezek elhárítása szükséges és fontos dolog volt, menetünk gyepölője ama vidék felé irányított.

Először Bobofce alá érvén, a vár körülzáratott; a benne elzárt lázadók čarhadžijaink győzedelmes rohamának ellenállni nem birtak és két nap alatt a várat átadták.

Az említett helyről útra kelve, a hitetlenek országának kulcsa és az átkozott Engürüsnek vaskapuja, Kanizsa vára vétetett ostrom alá. Az említett vár vizek és mocsarak közt fekvő hatalmas erősség s ennél fogva megrohanására erő, aláaknázására lehetőség nem volt. Ezért számos környékező pontján mennykőszóró ágyúk állítottak fel s a vár vivatni kezdett. A négy világtáj felől hegymagasságú farakások hordattak össze s a vár mocsarai gallyal töltettek meg. Rebi'-ül-evvel 28. napján³⁵, mikor már csak a roham volt hátra, a bécsi király hírneves serdárja, Zrinyi (Zrinoglu), Nádasdy, Dzenderül és Batthiány, a fekete herceg és esztelen grófjai, százezernél több gyalogossal, lovassal és megszámlálhatatlan hadiszerral a győzelemre hivatott sereg közelébe jöttek és ütközetre készültek.

A mohamedán sereg az említett napokon, mikor amazok szembe szálltak vele, ünnepet ült. Azon a napon, mikor a két részen a tüzelés megkezdődött és a küzdelem megindult, sok fejet és foglyot szerzett. Másnap hasonlóképen folyt a harc.

Aldott legyen az ostromárkokban küzdő seregnek és a Pápáról kikerült frenk katonaságnak a neve! Figyelembe véve a két fél³⁶ között fennálló barátságot, a két csapattest közösen bizatott meg a vár ostromával. Folytatólag három napig ágyúzva, a győzelemre hivatott sereg az egyik oldalon a várat vívta, a másik oldalon a hitetlenek táborával viaskodott. De az átkozottak táboruk köré mély árkot

³⁵ 1600 október 7-én. Így Kjátib Čelebinél is. Karácson idevonatkozó jegyzete (i m. V. 298. l.) október 7-re javítandó.

³⁶ T. i. a török sereg és a szultán szolgálatában álló, egykoron pápai vallon zsoldosok.

vontak és ágyúikat így állították fel. A negyedik napon a csatasorok ismét felálltak. A jobb- és bal oldal, a kardokkal és lándzsákkal felfegyverzett szív és a szárnyak elhelyezkedtek. Néhány ezer gyalogos és lovas több állásból táborukra rohant, az üldöző szellőgyorsaságú tatárok pedig hátba kapták őket s mielőtt az öldökléshez kezdtek volna, amazoknak bekerített táborát körülzárták.

Három napig így folyt a harc. A hatodik napon az említett csillagsokaságú sereg rájuk zúdult; táboruk ellen számtalan zarbuzant állítottak és úgy szórták fejükre az ágyú- és puska golyókat, mint a zápor vagy a jégeső. Mivel a győzelemre hivatott sereg olyan rohamot indított, mint a veszett fene, a vereségre ítélt ellenség a Hódítás Királyának segítségével a hetedik nap reggelén túl képtelen volt ellenállni és botolva-vánszorogva arrafelé oldalgott, ahonnan jött. A győzelmes gázik pedig nyomukba esve utolérték őket, a gyalogosok és lovasok közül több ezret kardélre hánytak, több ezret fogságba vetettek. Összes ágyójuk, kocsijuk, hadiszerük, puska poruk, élelmiszerük és egész pénztáruk zsákmányul esett. A győzedelmes sereg nemcsak sok zsákmányt szerzett, hanem azonfelül az egész gyalogságot kardélre hányta, csak néhány gyorslovú lovasuk menekült meg. Adassék érte hála az Istennek most és mindörökké.

Mivel az említett várban levő hitványak, mint az előkészített áldozati állat, elhatározásukban tovább is makacsul kitartottak, ágyúval, puskával, íjjal haladéktalanul ismét löni kezdték őket s pillanatnyi nyugalmat sem engedtek nekik. Végül is megértetvén velük, hogy — ha csak kegyelmet nem kérnek — erős váruk nem menti ki őket a pusztulás karjai közül, rebí-ül-ahir 13. napján³⁷ kénytelenségükben a kegyelemkérés szegélyébe kapaszkodtak és a kegyelem kapuit kitérve, a vár kulcsait átadták. Miután így térdre borultak, annak alapján, hogy a bűnbocsánatért könyörgőket megszánni régi szokás, őket is megszánták, lelkükkel, vagyonukkal, gyermekeikkel és családjukkal megkegyelmezték nekik és saját vidékükre bocsátották őket.

Derviş boszniai bejlerbej és a Pápáról kikerült francia katonák testvérünkkel Mehmed vezír-pasa, rumiliai bejlerbejjel ezeken kívül Lak és Bolondvár várát foglalták el, majd a Kanizsához tartozó Komárt és 24 ahhoz hasonló erős várat hajtottak mohamedán uralom alá; ezek közül egyeseket megtartottak, egyeseket leromboltak.

³⁷ 1600. október 22-én.

Mivel a gyönyörű hódításnak és dicsőséges szent háborúnak a ti hűséges és odaadó színetek előtt leendő közlése és tudomásul adása az erős oszlopú padisahi udvar és a tündöklő felépítésű sehinsahi család irányában a régi idők és elmúlt korok óta mind e mai napig tanusított igaz hűségből, őszinte barátságból és odaadásból kifolyólag szükséges, és mivel erős meggyőződésünk, hogy tiszteletre méltó színeteket ezen ügy miatt mély öröm és kimondhatatlan vígság fogja megszállni, ennél fogva az események állapota teljes egészében tudomásul adatott. Elvárható, hogy a levélváltás és érintkezés kapuit ti is nyitva tartjátok és a vilájeteteket és országotokat érintő ügyeknek közlését nem mulasztjátok el.

Kelt az 1009. év redžeb hó 21—30.-án³⁸ Belgrádban.

³⁸ 1601. január 26—február 4.

A VELENCEI ÁLLAMI LEVÉLTÁR „DOCUMENTI TURCHI“ C. GYŰJTEMÉNYE.

A velencei levéltár töröknyelvű oklevélanyaga, minden valószínűség szerint a leggazdagabb e nemű európai gyűjtemény, elhelyezése szerint két csoportból áll.

Az egyik csoport *documenti turchi* néven különálló gyűjteményt képez. Anyagát darabonként kezelve körülbelül húsz tokban, dobozban és azonkívül könyvszerűen egybekötve, nyolc kötetben őrzik.

A dobozok anyagának elhelyezése rendszertelen; XVIII. századbeli iratok között középkori okleveleket, „senza data“ jelzetű csomagokban kelettel ellátott iratokat lehet találni; az oklevelek mellett esetleg lehetséges tartalmi ismeretében, műfaj- vagy írástípus-megállapításban is sok a tévedés.

A kötetekbe fűzött anyag elrendezésében van valami sorrend, de jelzete („Lettere“) nem mindig felel meg a tartalomnak. Az iratok összefűzése ugyan megóvjá azokat a széthullástól, de használatukat, forgatásukat nagyon megnehezíti. A nagyterjedelmű, sokszor három-négy méter hosszú, többszörösen és több irányban összehajtogatott iratok kibontása körülményes, a szöveg részei néha beszorulnak a fűzés sarkába. Az anyag tehát alapos rendezésre szorul.

A *documenti turchi* iratanyaga hozzávetőleges becsléssel három-négyezer darabra tehető. Diplomatikai értékénél fogva is kiemelendő belőle az a két-háromszáz darab, az egész gyűjteményben szétszórtan fekvő középkori, a XV. század közepe utáni időből származó szultáni oklevél, mely tárgyi értékén kívül is különös megbecsülést érdemelne meg.

A másik csoportba sorozom azon török iratokat, melyek *Velence konstantinápolyi követének irattárában találhatók*. E több száz kötegre rugó, nagy részében olasz nyelven írott anyag töröknyelvű iratai nincsenek nyilván tartva, s így azok kikeresése csak az irattár darabonként való átlapozása

útján lehetséges. Bár a kiemelt kötegek mindegyikében találtam négy-öt töröknyelvű iratot, a Velencében eltöltött, aránylag rövid idő alatt, ezen irattömeg áttekintésére nem vállalkozhattam. A következőkben a különállóan kezelt török oklevélgyűjtemények, a *documenti turchin*ak ismertetésére szorítkozom.

Ez a gyűjtemény rendezetlensége dacára is szinte összefüggő képet ad Velence és a török birodalom érintkezéséről. Majdnem mindegyik irata a kötársasághoz vagy annak valamely szervéhez szól s a török birodalomnak, illetőleg alattvalóinak Velencéhez és a velencei polgárokhoz való viszonyára vonatkozik.

Minthogy Velence a portával szemben külpolitikai függetlenségét mindvégig megőrizte, a hozzá intézett iratok — akár a konstantinápolyi, akár a végvidéki hatóságok által adattak ki —, az idegen államokhoz küldetni szokott leveleknek, diplomáciai jegyzékeknek alaki és tárgyi sajátságaival bírnak. Velence érdekei — legalább időnkint — meg egyeztek a török birodalom érdekeivel s lehetővé tették, hogy a két állam között békés viszony fejlődjön ki.

A *diplomáciai jellegű iratok*, melyeket a török kormány Velencéhez intézett, ezen a viszonyon alapulnak. A nagy szultánok a dogét és államát független keresztény hatalomnak tekintették. Epigonjaik e hagyománykép átvett viszonyt ápolták és állandósították. Velencének is ez volt a célja s evégett a hatalmasnak kedvében járni igyekezett. A kereszténység és az iszlám küzdelmétől távol tartotta magát s a meggazdagodott birodalom kiszolgálásában és sokszor vele egyetértve szolgálta saját gazdasági érdekeit. Török háborúit nem ő idézte elő, viszont mindig hajlandó volt azokat befejezni. S végképen csak akkor szállt szembe a törökséggel, mikor a szent liga (1683) erre szinte kényszerítette.

A két állam között kialakult békés viszonyból folyik, hogy a török kormányok bizonyos udvariassági formákat Velencével szemben a legrégibb idő óta betartottak. Szokásuk volt, hogy a legfontosabb politikai eseményekről (a szultán haláláról, utódjának trónralépéséről, a nagyvezérek változásáról) hivatalos jegyzékkel értesítették Velencét. E díszes kiállítású, költői szövegezésű tudósításokat rendszerint két példányban küldték el, az egyiket a szultán, a másikat — a kellő módosítások kivételével azonos szöveggel — a nagyvezér nevében.

Ezen iratok — körlevelek — közül többnek párhuzamos,

a bécsi királyhoz és a császárhoz küldött példánya a bécsi levéltárban is megvan.

E felséglevelekkel kapcsolatban említtem meg a győzedelmes hadjáratokról kibocsátott jelentéseket (fethname), melyek nagyobb szultáni hadjáratok lefolyásáról és eredményéről értesítették Velence kormányát. A magyarországi vonatkozású fetknamek részletesebb ismertetésére e folyóirat lapjain külön kj fogok térni.

A török hivatali életben ezek voltak a legünnepélyesebb kiállítású oklevelek. A jogilag nagyobb fontossággal bíró békeokmányok és szövetségi szerződések rendszerint szerényebb külsővel bírnak, mert ezek pontjainak száraz összefoglalása sem a stilisztát, sem a szépen-írót nem tudta művészi munkára ihletni. A velencei vonatkozású békeokmányok már fogalmazásukban egyszerűek, II. Sülejmánnak Zsigmond Ágost lengyel királlyal kötött (megújított) második szerződésének másolata (1553)¹ pedig külsejében sem versenyezhet az előbbiekkal.

Szintén szerény külsővel bírnak azon politikai vonatkozású iratok, melyekben a porta Bécs, Ragusa, Spanyolország háborús előkészületeiről kér híreket, továbbá azon út- és ajánlólevelek, melyekkel a török kormány politikai hírvivőit, kereskedelmi ágenseit — többnyire zsidókat (neveik: Jāsif, Hārun) — látta el, s végül az ezen ügyekben egyidejűleg a tenger-melléki török, velencei, raguzai hatóságokhoz küldött rendeletek. Az e kérdéssel kapcsolatos iratok száma két-három-százra tehető.

A documenti turchi-gyűjteménynek azon részét, mely a szoros értelemben vett politikai történet körén kívül áll, az *adófizetés, határmenti élet, kereskedelem és a vallás* ügye köré lehet csoportosítani; külön fogom kiemelni azon iratokat, melyek speciálisan *magyar vonatkozással* bírnak.

Velence nem szívesen fizette a töröknek szóló adót. Mikor a birodalmat belső zavarai gyengítették, a signoria megkísérelte, hogy fizetési kötelezettsége alól kibújjon. Csakhogy ezek a kísérletek az iratok tanúsága szerint nem jártak sikerrel, mert a török kormány az adó késése miatt a birodalmában tartózkodó velencei polgárokat tette felelőssé. Velence tehát inkább fizetett s Cyprusért Damaszkuszban, Aleppóban, utóbb Konstantinápolyban, a többi szigetért állandóan ez utóbbi helyen tényleg beszolgáltatatta a kikötött adóösszeget.

Az adó késése miatt a szultáni kormány, továbbá a Ve-

¹ Serie, II. 77.

lencéhez legközelebb fekvő határmenti tisztviselők, kiket kormányuk emiatt rendszerint felelőssé szokott tenni, sűrűn felkeresték leveleikkel Velencét. A helyzet ugyanolyan volt, amilyennek a magyar végeken ismerjük. A doge és a „többi velencei bej“ (t. i. a tizek és az ötök tanácsa) a boszniai bejlerbejtől, a hercegovinai és kliszi sandžakbejtől nagyon sok levelet kapott, melyek legtöbbje — hol kérve, hol fenyegetődzve — az adó beküldését sürgeti. A gyűjteményben elszórtan található adónyugták, hivatalos elismervények száma megközelítheti a százat, a sürgetések száma ennek többszörösére rúg.

Több százra tehető azon iratok száma, melyek a *határmenti életre* vonatkoznak. Ennek békéje egyrészt a központi kormány politikájától, erejétől, másrészt a végvidéki tisztviselőktől függött. II. Sülejmān erős kormánya úgy szárazföldi, mint kétes összetételű és laza fegyelmű tengeri hadait uralni és a Velencével kötött békének érvényét biztosítani tudta. A végvidék török helytartói — saját írásaik tanúsága szerint — tisztességtudó levelektől, nyugodt hangú jelentésektől várták panaszaik orvoslását, az adó beküldését, a károk megtérítését, az izgágának mondott kenézek leváltását stb. Mikor a viszonyok megváltoztak s a török kormány katonáit se nagy hadjáratokban foglalkoztatni, se fegyelmezni nem tudta, a végek békéjét heves küzdelmek törtek meg. A velencei végek élete ilyenkor hű mása volt a magyarországiaknak. Az ellenfelek nem respektálták az ismételten megejtett határbejárások és hosszas tárgyalások alapján megállapított határokat,² hanem meglepték egymás várait, hajóépítő telepeit, embert, állatot elhajtottak s mindent fel dúltak, amit nem tudtak elvinni. A porta úgy a szárazföldi, mint a tengeri rajtaütésekben Velence ujját látta s bárha azokat talán a „bécsi király“ emberei követték el, Velencét vonta felelősségre értük. Valószínű, hogy legtöbbször nem ok nélkül. Az uszkókok, a tenger melléknek e harcias néptörzse legalább annyit állott Velence zsoldjában és szolgálatában, mint a királyéban. A szultánok sokszor felszólították Velencét, hogy vegyen részt a néptörzs ellen indított expedícióikban, de siker nélkül. Pedig ez a kérdés nemcsak a konstanti-

² Határköveket már 1004-ben (= a. D. 1595/6.) raktak le. — Elvi jelentősége miatt megemlítésre méltónak vélem II. Sülejmānnak egy döntését (931 šavval 20—29 = a. D. 1525. aug. 10—19.), mely egy határperben Velencének a magyar királyokkal kötött régi szerződését vette tárgyalási alapul és Kolivrad falut Velencének engedte át, mert azt már a király is velencei birtoknak ismerte el.

nápolyi kormányt, hanem a határvidéki helytartókat is foglalkoztatta: egy ízben (1630-ban) a tengerpart bajaival nem érdekelt Hasan budai pasa is levelet írt ez ügyben a dogéhoz, de szintén hiába.

A szárazföldi cselvetéshez hasonló, kalózjellegű harc fejlődött ki a tengeren is. Az ellenfelek a béke látszólagos fenntartásával titokban küzdöttek egymás ellen. 1542-ben Hair-ed-din Barbarossának, a szultán szolgálatában álló tripolisi kalózfejedelemnek két kincses hajója tűnt el a tengeren. Később az uszkókok fogtak el egy 40.000 forint értékű szállítmányt,³ majd a mesés nagyságú egyiptomi adónak (*mīsr hazinesi* Egyiptom kincse: 'nagykincs') veszett nyoma, épen egy velencei birtok, Cyprus szigete közelében.⁴ Az a tény is ismételt iratváltásra adott okot, hogy egy török úr szökevény rabját a bajlo kíséretében fedezte fel.⁵

Mindezen jelek azt mutatják, hogy Velence és a török birodalom a köztük fennálló békés viszony dacára ellenfelek gyanánt állottak egymással szemben, de küzdelmüket kevesebb elkeseredettséggel és több számítással vívták, mint a magyarországi végek. A felek — talán a velenceiek kezdeményezésére — kerülték a gyilkoló csatákat, nem a várakért, nem a földért, hanem csak az elhordható kincsekért harcoltak.

A *kereskedelmi tárggyú iratok* részint szűkebb körű, egyéni, részint szélesebb körű állami vonatkozással bírnak. Velence rendszerint mint eladó fél, nemcsak egyes török alattvalókkal, hanem a török kormánnyal is kereskedelmi összeköttetésben állott. A kereskedelem tárgyai: szövetneműek (*čoha*, *kumáš*, emez sokszor piros színű), hajó- és épületfa (tölgyfa: 'palamud'), timsó, vas- és üvegárú, az élelmieikkek közül rizs és só.

A török kormány a megrendelt árut nem mindig a legtermészetesebb módon, készpénzzel fizette. Néha Velence hátralékos adóját hajtotta be akkép, hogy árut szállíttatott vele, máskor meg a jövő évi adó terhére adott le megrendeléseket. Egy alkalommal akkép rendelt 2000 rőf nyugati szövetet, hogy Velence annak árát — „Raguza jövő évi adójából szerezze meg“.⁶ A signoria ilyen módon nemcsak a saját, hanem Raguza adójáért is mintegy felelni volt kénytelen.

³ Lettere I. 168. Kelet nélkül, 1560 körül.

⁴ 965 ša'būn 1—10 (= a. D. 1558. máj. 19—28).

⁵ Serie I. 47., 49.

⁶ Busta VII. 29 (1589-ben).

Ez a szellem már akkor sem egyezett meg a velenceiek fejlett kereskedelmi érzékével és retorzióra adott okot. A megsarcolt köztársaság akkép próbált magának elégtételt szerezni, hogy a török kereskedőknek saját polgárainál levő követeléseit visszatartotta. Ezen eljárás ellen megint a velencei török tolmácsok tiltakoztak, akik tulajdonképeni feladatuk, a kémkedés és hírszolgáltatás mellett, mintegy mellékesen, alattvalóiknak anyagi érdekeit is védték.

A török oklevelekben a *vallási ellentétből* kifejlődő surlódásoknak alig van nyoma, a gyűjteményben őrzött néhány, e tárgyba vágó irat pedig amellest szól, hogy ezen surlódások tüztét nem vallásos buzgóság, hanem anyagi szempontok élesztették. Nem meglepő, hogy a fanatikus törökség a vallási kérdésekben őszintébbnek, igazabbnak mutatkozott, mint a renaissance szellemétől átjárt, gyengésege miatt is ravasz Velence. Az oklevelek bizonyysága szerint a szultán sokszor tiltakozott az ellen, hogy Velencének mohamedán rabjai voltak, hogy mohamedán gályarabokat tartott, hogy elrabolt mohamedán gyermekeket — a szultán figyelme leánygyermekekre is kiterjedt — keresztény szellemben nevelt.

Egy hosszúra nyúló peres ügy Velence kapzsiságán kívül a szultáni kormány tehetetlenségét világítja meg. Ez a hatvan-hetven levélből álló iratcsomó egy Redžeb nevű reneget ügyével (1629—1632) foglalkozik. Redžeb, aki régebbi, keresztény nevén nem szerepel, hitehagyása és Törökországban történt letelepedése után feleségén és négy gyermekén kívül 71.000 arany értékű vagyonát követelte a signoriától. Azt állította, hogy leányait Velence idegen földön, Raguzában elraboltatta, ő ellene orgyilkosokat bérelt, akik Konstantinápolyban egy ízben löfegyverrel, két ízben törrel megtámadták, egy alkalommal meg is sebesítették.

A Redžeb ügyében kiadott rendeletekből kitűnik, hogy Redžeb beadványaival évekig ostromolta a török kormányt; vagyonának felét a kincstárnak ajánlotta, másik felét ipari vállalatba — sótermelésbe — szándékozott befektetni. Bár ügye a vidéki hatóságokat is foglalkoztatta — a tengermentési bejeken kívül Hasan budai pasa is közbelépett érdekében (1630 júl. 21—30), — Velence követő a pénzügyekben egyébként hajthatatlan konstantinápolyi kormányt éveken át áztatni tudta. — Sajnos, a részleteiben is érdekes ügy befejezéséről a töröknyelvű anyag nem nyújt felvilágosítást.

*

A gyűjtemény közvetlenül *magyar vonatkozású iratai*-nak száma aránylag kevés. A magyarországi főtisztviselők Velence kormányával alig érintkeztek. Azt a közvetítő szerepet, melyet a bécsi királyok és a szultáni kormány között a budai pasák töltöttek be, e vidéken a tenger mellék tisztviselői, elsősorban a boszniai bejlerbejek voltak hivatva ellátni. Ez az oka, hogy magyarországi területen székelő pasák, bejek Velencével keveset leveleztek s hogy az általuk tárgyalt ügyek aránylag kevésbé fontosak, sokszor csak magántermészetűek.

A kevés számú oklevél közül a tartalmuk miatt érdekesebbeket kivonatosan a következőkben ismertetem:

1. Derviş pasa szultáni fethnáméra emlékeztető levélben tudatja, hogy két évig a budai végek védője (moħāfiz) volt. Török-tatár hadai a múlt évben Prágáig, Bécsig mindent fölégettek és kifosztottak, úgyhogy két magyar vagy nemcse rab egy floriért kapható volt. A múlt télen Székesfehérvár vidékén táborozott, majd bevette Pápát, mikor is a királyi hadak vezére Švarsomber, „Pápa beje“ Maroti és Kopani Pitre elesett.⁷ A folyó évben Székesfehérvárból kiindulva elfoglalta Lakot és Bolondvárt és ostrom alá vette Kanizsát. Az odaérkező nagyvezér őt és a boszniai csapatokat rendelte az ellenség felmentő hadai ellen. Ő az ellenség táborát körülzárta, hét zászlaját elvette, majd a sereg elmenekülése után egész főlzszerelését zsákmányul ejtette. Az év folyamán Kanizsán kívül huszonegy várat foglaltak el. Kanizsa, Komár, Babocsa, Berzence, Bolondvár és Lak várába őrséget helyeztek, a többi felgyújtották.⁸ Minthogy értesülése szerint Velence a háború folyamán „illő módon“ viselkedett, örömmel közli vele e híreket és kéri, hogy a határvidékkel összefüggő esetleges panaszait bizalommal közölje vele, illetőleg a boszniai divánnal.⁹ — Iratott Pozsegában, kelet nélkül.

2. Murād pasa¹⁰ közli a dogéval, hogy Bocskai István magyar király „a túlvilágon kirendelt állomáshelyére“ tért.

⁷ Schwarzenberg Adolf még akkor esett el, miközben Pápa fellázadt őrségét ostromolta. Maróth, Pápa várkapitánya ugyan a lázadó vallonok fogságába esett, akik, mint ismeretes, magukkal akarták őt hurcolni, de Nádasdy Ferenc lovasai kimentették. (Hadtörténelmi Közlemények, 1888. évf., 485. l.)

⁸ Az eseményekre nézve v. ö. Pečević és Kjutib Čelebi tudósítását (Karácson Imre fordítása a Török-magyar Történelmi Emlékek, Irók V. kötetében), továbbá alább (150. l.) az 1596. évi hadjárat fethnáméját.

⁹ Derviş pasa 1009-ben (= a. D. 1600–1601) boszniai bejlerbej volt.

¹⁰ A vezíri ranggal felruházott pasa, ki török részről a zsitvatoroki békét megkötötte. 1607-től 1611-ig nagyvezér volt.

Mivel Bocskai a neki adott szultáni 'ahdnāme szerint „maga után azt teheti királlyá, akit kér“ (کنیدن صکره هر کیمی), a szultán berātot és nāme¹¹ hūmājunt adott ki arra nézve, hogy az a személy, akit Bocskai végrendeletében az erdélyi urak közül megnevez, az erdélyi vilājet hākimja és egyben magyar király is legyen. — Kelt Belgrádban 1025. šavvāl 21—29. (= a. D. 1616. nov. 1—9.)¹¹

3. 'Alī budai mīrⁱ mīrān kéri „a velencei bejeket“, hogy a magas szultáni udvar megajándékozására méltó szöveteket (kumāš) és egyéb cikket küldjenek neki. Embere, 'Avdī čauš részben élőszóval, részben egy jegyzékkel (defter) fogja kérését előterjeszteni. Csak nagyon finom árut kér, mindent készpénzzel fizet. — Kelte nincs.¹²

4. Mehmed pasa volt rumiliai, jelenleg kanizsai mīrⁱ mīrān értesíti a dogét, hogy ő most a kanizsai végek sērdārja és hogy Bécs felé készül. Bethlen Gábor, a mostani magyar király a magyar és cseh hadakkal megverte a nemce királyt. Kéri, hogy a doge ama Sándor nevű zimmit és négy emberét, kiket Bethlen és a csehek a dogéhoz küldtek, gyorsan bocsássa vissza és hogy viszonzásul a magyar királyhoz küldendő követ útján egy-egy vég(100 ěle) igen finom piros, zöld és ibolyakék szövetet (čoha) juttasson hozzá. Igéri, hogy árát hozzájárulását átadja és hogy hasonló szívességeket készséggel fog teljesíteni. — Iratott Pécssett, kelet nélkül.¹⁴

5. Murteđā pasa¹⁵ értesíti a dogét, hogy Mansfeld mintegy 50—60 emberből és néhány čaušból álló kísérettel Velencébe törekszik. Az a célja, hogy serege számára pénzt szerezzen s tavaszra újból visszatérjen Magyarországra. Kéri a dogét, hogy fogadja őt szívesen és terveit segítse elő. Kelt Budán 1036. šafar 20—29. (= a. D. 1626. nov. 11—19.)

6. Murteđā pasa a dogénak panaszolja, hogy a zárai

¹¹ A dátum valószínűleg téves. Murād pasa 1611-ben halt meg. Bocskai halálát tíz évvel később sem ő, sem hasonló nevű rangtársa nem tudatta volna Velencével. Tíz évvel Bocskai halála és ismételt uralkodó-változás után a Bocskai végakarataira való hivatkozás is különös és a porta 1616. évbéli hatalmi állása mellett egyben felesleges lett volna. Ha az oklevél keltét tíz évvel korábbra, ugyanarra a kilenc napra tennék, az a keresztény időszámítás szerint 1607 február 19—27-re esnék.

¹² Nagyon valószínű, hogy e levelet az 'Alī nevű budai pasák közül Kūdzāde 'Alī írta, aki Murād nagyvezérnek veje s 1602—04., 1605—09. és 1614—16. években budai pasa volt.

¹³ T. i. Bethlen Gáborhoz.

¹⁴ Pécsétjén az 1030-as (= a. D. 1620/1) évszám latnató.

¹⁵ 1626 augusztus végétől 1630 február közepéig volt budai bejlerbej.

prividor* akadályozza az adó behajtását, üldözi a föld népét, bajra hivatja és lesbe csalja a vitézeket. Mivel a szultán a pasától ezen ügyben jelentést kér, sürgősen elvárja a doge kielégítő válaszát és követeli, hogy a doge a megállapított határokat tartassa tiszteletben, a szokásos mennyiségű sőt pedig küldesse el. — Kelt Budán, 1037. év rebī^c ül-evvel 15. (= a. D. 1627. nov. 24.)

7. Mehmed pasa értesíti a dogét, hogy Hasan budai pasa¹⁶ csapataihoz, majd azokkal egyesülve az ellenség felé vonul. Reméli, hogy győzni fog. — Kelt Eszéken 1040. dżemāzī-ül-aḥir 1—10. (= a. D. 1631. jan. 5—14.)

8. Musā budai pasa¹⁷ értesíti a dogét, hogy a svéd királynak a szultán előtt tisztelgő követei Velencén át óhajtanak hazautazni. Kéri, hogy fogadja őket szívesen, kísérlük és egyben levelének vivőjét, Mehmed agát pedig békében bocsássa vissza. — Kelt Budán 1042. zī-l-hidždze 27. (= a. D. 1633. júl. 5.)

9. Musā pasa örömét fejezi ki a svéd király embereinek szíves fogadása felett. Mehmed agát — ez alkalommal 500 riāl gurušt bízván rája — újból Velencébe küldi, hogy ott szultánhoz illő szöveget (kumaš, čoḥa) és bársonyt (kadife) vásároljon. Igéri, hogy Mehmed aḡa feladatának megkönnyítése ellenében Velencének úgy „ezen“ végekkel (t. i. a pasa vilājetjével), mint a boszniai végekkel kapcsolatos kéréseit támogatni fogja. — Kelt Budán 1044. moḡarrem 15. (= a. D. 1634. júl. 11.)

10. Musā pasa üdvözli a dogét és kéri, hogy vásárlással megbízott emberét, El-hādž Halilt dolga végeztével békében bocsássa vissza. — Kelt Budán 1051. šafar 15. (= a. D. 1641. máj. 26.)

11. Musā pasa Lutf-ullāh kapudži bašī útján felszólítja a dogét, hogy a Likából a Zeng felől betörő rablók által elhajtott hétezer juhot és a szállítás közben elrabolt állami pénzt adassa vissza. — Kelt Budán 1051. rebī-ül^a-aḥir 24. (= a. D. 1641. aug. 2.)

* A török *prividor*: az olasz *prividitore* (politikai megbízott').

¹⁶ 1630 február közepétől 1631 október elejéig volt budai pasa.

¹⁷ Musā 1631 október végétől 1634 június végéig volt budai pasa.

A BERLINI ÉS DREZDAI GYŰJTEMÉNYEK TÖRÖK LEVÉLTÁRI ANYAGA.

Első közlemény.

A nyugati országok gyűjteményei nagyszámú töröknyelvű történelmi emléket őriznek, melynek jelentős része a négyszázéves török-magyar érintkezésnek, főleg pedig a hódoltság korának történetéhez is forrásanyagul szolgál. Ennek az anyagnak okleveles része a levéltárakban és a kéziratárakban, kézirati része a könyvtárakban, illetőleg ezek kézirati osztályában van elhelyezve.

Míg a levéltárak töröknyelvű emlékeiről rendszerint csak magukban a levéltárakban, közvetlenül lehet tudomást szerezni, a kéziratárak anyagáról nyomtatott katalógusok is nyújtanak valamelyes tájékoztatást. A nyugati kéziratárak török kézíratairól ezideig közel száz katalógus jelent meg s ezek közül vagy ötven katalógus olyan forrásanyagot is ismertet, amely a magyar történelemmel összefüggő eseményekre vonatkozik.

A katalógusok azonban csak nagy vonásokban nyújtanak tájékoztatást gyűjteményeik anyagáról. Az elbeszélő kútfőket, főleg az ezekre vonatkozó irodalom fejlettsége révén, más kéziratáraknak régebben megjelent katalógusai-val való összevetés segítségével, aránylag jól ismertetik; de a gyűjteményeikben összeverődött levéltári anyagot rendszerint kevés szóval, csak hozzávetőlegesen vagy éppen hibásan határozzák meg. Több katalógusnál már ezek határozatlan szavaiból, egynéhánynál pedig azoknak anyagukkal való közvetlen összehasonlításából azt a meggyőződést szereztem, hogy a rendszeres kutatás a nyugati kéziratárakból sokkal nagyobb mennyiségű levéltári forrásanyagot fog felszínre hozni, mint amennyire a katalógusok alapján számítani lehetne.

Véleményem helyességét igazolja az 1928-ik év folyamán a berlini és drezdai gyűjteményekben végzett kutatásaim eredménye, melynek alább következő ismertetésében szólni fogok először a berlini porosz állami levéltárnak (Preus-

sisches Geheimes Staatsarchiv), a drezdai szász állami levéltárnak (Sächsisches Landesarchiv), a berlini Staatsbibliotheknak és a drezdai Landesbibliotheknak okleveleiről és a magyar történettel érintkező egyéb töröknyelvű levéltári forrásairól; azután pedig tartalmilag ismertetni fogom a fenti gyűjteményekben gyűjtött magyar vonatkozású levéltári forrásanyagot.

A levéltár úgy Berlinben, mint Drezdában csak kisebb számú töröknyelvű történelmi forrást őriz, ami a porosz és szász államnak a török birodalomhoz és ennek hűbérállamaihoz fennállott viszonyából folyik. A porosz állam nemzetközi súlya csak a XVIII. század óta hat el a távolabb fekvő török birodalomig, ennél fogva a porosz királyságnak ezzel csak ezóta van közvetlen kapcsolata s levéltárában töröknyelvű iratok szintén csak ezen utolsó kétszáz esztendő folyamán gyűltek össze. Ezek — számszerint vagy harminc darab — a porosz-török politikai kapcsolatokra vonatkoznak s amint ezt a két államnak, már földrajzi fekvésénél fogva is, barátságos viszonya magával hozza, legtöbbször ünnepélyes formalitások kifejezői: missilisek, melyekben a szultánok, és velük párhuzamosan a nagyvezérek, a szultán halálát, illetőleg trónralépését közlik, vagy a porosz királyokat trónralépésük stb. alkalmával üdvözlőkkel keresik föl. E levelek formája, fogalmazási módja, sőt tartalma sem igen különbözik máshol is megtalálható társaiktól, hosszára nyújtott, eléggé ismert török stílusgyakorlatoktól, amiért azok semilyen vonatkozásban nem bírnak különös fontossággal.

Több értéket kell tulajdonítanunk az ugyanitt őrzött krimi-tatár iratoknak, amelyekben Porosz- és Lengyelország, illetve a krimi khánság történetére vonatkozólag kevesebb formai elem mellett több reális adat található, ú. m. a krimi khánoknak a porosz királyokhoz intézett kérései: vegyenek részt a tatár hadaknak Lengyelország ellen intézendő hadműveleteiben, fogadják szívesen és viszonyozzák a khánok ajándékait, tatár kereskedőknek dolgaik elintézéséhez, külföldre szökött tolvajok, sikkasztók kézrekerítéséhez nyújtásnak támogatást stb. — A krimi tatár iratok száma megközelíti a húszat.

A gyűjteményben néhány magyar vonatkozású irat is akad, egy-két olyan levél vagy rendelet, amely idegen gyűjteményből vetődött ide, vagy olyan körlevél, a már jelentkező keleti kérdés megoldására vonatkozó memorandum (pl.

Rāḡib pasáé), milyeneket az osztrák és orosz háborúk alatt vergődő XVIII. századi török kormányok többet is szerkesztettek s a jelentősebb európai kormányoknak s így a porosz kormánynak is megküldtek; ezeknek egyik-másik példányát a bécsi és a drezdai levéltárakból is ismerem.

Végül van a berlini levéltárban még két, 1682-ből és 1772-ből való perzsa missilis, — az első Sülejmān sahtól, a másik egy Haidar 'Alī nevű indiai nábobtól — melyek szintén inkább formai és írástani szempontból bírnak értékkel.

Alapjában véve ugyanez állapítható meg a drezdai levéltárról is. Magának a szász államnak ugyan se a török birodalommal, se a tatár khánsággal nem volt közvetlen kapcsolata, de dinasztiája a XVII és a XVIII. század folyamán, amikor több ízben királyt adott Lengyelországnak, huzamosabb időn át úgy a török birodalommal, mint a krimi khánsággal érintkezett. A szász-lengyel personális-unió korában a török kormány és a krimi khánság által a lengyel királyokhoz küldött levelek közül több darab a drezdai levéltárba került és ma is ott őriztetik. Tartalmuk a khánság és Lengyelország, kisebb számban általában a török birodalom történetére vonatkozik. Számuk megközelíti az ötvenet; ebből a nagyobb fél krimi-tatár, a kisebb oszmán-török kibocsátású.

Mint különösen magyar vonatkozású forrást II. Bājazidnak, tuḡrájával ellátva, szerb nyelven írott levelét emelem ki. A levél a rajta látható egykorú feljegyzés szerint 1498 június 12-én kelt s fegyverszüneti ügyben Czobor Imre végvidéki kapitányhoz van intézve.

A drezdai levéltárban találtam végül egy 1695-ből való, Sülejmān sahtól származó török missilist, amely azon oknál fogva, hogy úgy írása, mint fogalmazása különösen erős perzsa hatásra vall, valószínűleg kaukázusi, talán azerbaidzsan-török nyelven van írva és szintén inkább nyelvészeti és formai, mint történelmi szempontból bír értékkel.

Attérve a berlini és drezdai *kézirattárakban* végzett kutatásaimra, mindkét helyen három nagy csoportba sorolható írott történelmi forrásokat találtam, ú. m. okleveleket, deftereket és elbeszélő kútfőket. Ez alkalommal természetesen csak az oklevelekről és a defterekről fogok szólni.

Az *okleveles anyagban* a drezdai kéziratár sokkal gazdagabb, mint a berlini. Ez a forrásanyag közvetlenül a magyar történet kutatásának szempontjából ugyan szintén

nem lényeges, de a krimi khánság történetére nézve valószínűleg a leggazdagabb mindazok között, melyeket a nyugati gyűjtemények nyújtani tudnak. A gyűjtemény vagy százötven darab XVII. és XVIII. századbeli krimi-tatár rendeletből, missiliből áll, melyek minden rendszer nélkül fehér lapokra ragasztva, könyvvé vannak összefűzve. E tatár iratokat a belőlük nyerhető történelmi ismeretekon kívül azért is értékelnünk kell, mert segítségükkel — felhasználva természetesen a berlini és drezdai levéltárak tatár iratainak megállapítható sajtáságokat is — legalább valamennyire betekintést nyerhetünk a kháni kancellária gyakorlatának és hivatalos nyelvének fejlődésébe. A magyarországi és bécsi gyűjtemények, eddigi tudomásaink szerint, kevés idevágó emlékekkel rendelkeznek, összesen talán csak tíz oklevéllel és missilissel; ezek azonban a most tárgyalt németországiaknál vagy 50—100 esztendővel régebbek s így a Berlinben és Drezdában található anyagot, korára nézve, szerencsésen kiszélesítik. Egyszerű összehasonlításuk segítségével is megállapítható, hogy a krimi-tatár hivatalos nyelv, mely a XVII. század folyamán tisztábban őrizte eredeti sajtáságait, mint az oszmán-török, a XVIII. század folyamán erős oszmán-török befolyás alá került, a kháni kancellária pedig korábbi függetlenségét elvesztve úgy tűnik fel, mint a konstantinápolyinak egy vidéki osztálya.

Ugyanebben a gyűjteményben, szintén egyes lapokra ragasztgatva, a tatár iratok között szétszórva további, ugyancsak vagy 150 oszmán-török nyelvű oklevelet — nyugtákat, rendeleteket, sok fetvāt — találunk, melyek nagyrésztben a kisázsiai adjini és sārūhāni sandžakokban, a XVIII. században adattak ki. Mint az anyag összetételéből látható, az egyes darabok valamely gyűjtő munkájából véletlenül kerültek össze s összefüggés csak a gyűjtés színhelye és ideje szerint van köztük.

A második forráscsoportba a *deftereket* soroltam.

A berlini és a drezdai kéziratárakban (az első a Staatsbibliothekban, a második a Landesbibliothekban) két nagy csoporttal, ú. m. a magyar hódoltság területén, helyi hatóságok által, és a Konstantinápolyban, központi kormányhatóságok által vezetett defterek csoportjával vannak képviselve.

A magyar hódoltság területén, helyi hatóságok által vezetett *deftereket*, mint Magyarországon szerzett hadizsákmányt, a török háborúk császári segédhadai hordták szét a

német birodalomban. Mivel azokban az időkben Berlin kevésbé volt politikai és tudományos központ, mint Dreзда, a berlini gyűjteményben kevesebb ú. n. hódoltsági kincstári defter rakódott le, mint a dreздаiban. Általában ugyanis azon államokba jutott el a legtöbb defter, amely államok legtöbb katonát küldtek a magyarországi harcterekre, illetőleg amelyekben már akkor a legtöbb érzék volt azok összegyűjtésére. Innen van, hogy túlnyomó részüket ma is Ausztriában és a déli német államokban, a dreздаi, lipcsei, müncheni, gothai, hallei gyűjteményekben találjuk; de Berlinbe, a stockholmi egyetemi, a szentpétervári udvari könyvtárba stb. is jutott belőlük egy vagy több kötet.

E defterek anyagáról és értékéről a magyar történetkutatás már régóta tájékozva van. Nemcsak leírásból ismeri őket, hanem, Velics Antal munkássága (fordításai) alapján, tartalmilag is¹ és tisztában van azzal, hogy e defterek a hódoltság korának és területének történetéhez rendkívüli bőségu ismeretanyagot rejtegetnek, sőt hogy e korszaknak egy különálló kútfőcsoportját fogják képezni. Kétségtelen tehát, hogy feltárásuk a magyar történetkutatásnak nemcsak érdeke, hanem elsőrangú feladata is. Igaz, hogy ez a munka széleskörű megalapozást és nagy erő kifejtést fog kívánni, már azért is, mert kedvező körülmények között is több nemzedéket fog foglalkoztatni s terhe minden valószínűség szerint mindvégig egyedül a magyar történetkutatás vállaira fog nehezedni. Bizonyításra azonban mégsem szorul, hogy ezt a feladatot vállalni kell, mert a magyar történet további kutatása, illetőleg a feldolgozás ezt a forrásanyagot állandóan nem nélkülözheti.

Egy hódoltsági, ú. n. kincstári deftert,² mely az esztergomi sandzak 1084/85-ik (keresztény időszámítás szerint 1673/75) évi tímár-birtokosait mutatja ki, én is lemásoltam. A helyi hatóságok által vezetett defterek folytatólagos másolásáról azonban csakhamar lemondtam. Erre két okom volt; az egyik, hogy e defterek csak tömegben bírnak értékkel s ennél fogva érdemes másolásukra hosszabb idő szükséges, mint amekkorával én rendelkeztem; a másik, hogy időközben ugyanezen gyűjteményben értékesebb forrásanyagra bukkantam.

¹ Velics Antal: Magyarországi török kincstári defterek I—II. Budapest, 1886 és 1890.

² Jelzete: E. 356.

Ezt a központi, konstantinápolyi kormányhatóságok által vezetett defterek nyújtottak.

A Konstantinápolyban, központi kormányhatóságok által vezetett defterek közül a berlini és a drezdai könyvtárakban két fajtában összesen négy kötetet találtam. A négy defter közül kettő a kormánytanács, azaz a szultáni díván (*āivān-i hümājūn*), kettő pedig ennek egyik szerve, a legfelső pénzügyi hatóság, a *mālīje* hivatalából származik.

A szultáni díván végzéseit tartalmuk szerint kétféle defterben jegyezték fel. Az egyik defterbe kerültek a szuverén külföldi uralkodókhoz intézett felséglevelek (*nāme-i hümājūn*), ezt a deftert *nāme-defteri*-nek ('nāme-defter') nevezték; a másik csoportba kerültek a birodalom főtisztviselőihez, hatóságaihoz és hűbéreseihez intézett rendeletek, *ihkām*; e szónak arab többese *ihkjām*, innen e defter egyik neve: *ihkjām-defteri* (ihkjām-defter 'rendeletek deftere'), másik neve *umūr-i mühimme defteri* ('fontos ügyek deftere'), röviden *mühimme defteri*. A drezdai Landesbibliothek ezen utóbbi csoportból, tehát a hatóságokhoz intézett rendeletek deftereiből két kötetet őriz; az 1660/66-ik években vezetett kötet jelzete: Eb. 387, az 1680/81-ben vezetett köteté: Eb. 372.

A másik központi hatóság, a *mālīje* defterei a pénzügyi kormány által kibocsátott pénzügyi vonatkozású rendeleteket tartalmazzák. Ezeket a kibocsátó hatóság után *mālīje-defteri*-nek: a mālīje deftereinek nevezték. Sorozatukból egy kötetet a berlini Staatsbibliothek (jelzete: ms. orint. fol. 1271.), egyet a drezdai Landesbibliothek (jelzete: Eb. 358.) őriz.

E defterek vezetése lényegében mind a két központi hivatalban azonos volt; úgy a szultáni díván, mint a mālīje deftere az illető hivatalok által kibocsátott rendeleteknek törzsét, a formai részek nélkül az intézkedő részt foglalja magában.

Mindegyiküket a szultáni kancelláriák több tisztviselője, különböző kézírással több személy vezette; néhol egymásután több bejegyzés ugyanazon kéztől, másutt több bejegyzés mindegyike más-más kéztől való. Az egy-egy defterben előforduló kézírássok után legalább húszra tehető azon tisztviselők száma, akik a defter vezetésében részt vettek.

A defterekben első lapjuktól utolsóig szabálytalan, két-három ujjnyi margót találunk.

Az egyes lapok legelső bejegyzésének sorai a felsőkhöz viszonyítva ferdén vagy derékszögben, de sohasem a felsők-

kel egy irányban futnak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a deftert, a törökök egykori szokása szerint, térdre fektetve írták; ha a defterekbe a bejegyzéseket asztalon írták volna, semmi ok nem lett volna arra, hogy az alsó sorokban az írás irányát megváltoztassák.

Az egy-egy hivatalban vezetett defterek külalakban és méretben megegyeznek egymással. Az umūr-i mühimme-defterek nagy-kvart alakúak s egyenkint körülbelül 150—160 lapból (300—320 oldal) állnak. Oldalankint 5—10 intézkedés van bennük feljegyezve, egy-egy defterben tehát vagy kétezer.

A mülje-defterek keskeny folió-alakúak, egyenkint vagy 500 lapból (1000 oldalból) állnak; oldalankint 15—20, kötetenkint tehát vagy tizenötezer intézkedés van bennük feljegyezve.

E defterek tehát nemcsak elsőrangú levéltári anyagot tartalmaznak, hanem azáltal, hogy egy rövidebb korszak, néhány esztendő folyamán egy-egy ügykörben kiadott minden intézkedést magukban foglalnak, pótolják a különböző személyekhez intézett, legnagyobb részükben bizonyára elveszett kibocsátmányokat. Hogy a török történetírás általánosabb szempontjai szerint egészen rendkívüli forrásértéket kiemeljük, elegendő arra utalni, hogy pl. az ihkjām-defterekben egy rövidebb, összefüggő időszakból, hat-hét esztendőből annyi rendelkezésnek lényegét kapjuk meg, amennyi oklevelet eredetiben az európai levéltárak és más gyűjtemények összesen sem őriznek. Természetes tehát, hogy a török történetkutatásnak e defterekkel legalább kivonatos fordításban meg kellene ismerkednie; hogy szövegüknek eredeti nyelven, betűhív módon való közlését a nyelvészet is különösen értékelné, szintén nem szenved kétséget.

Lássuk e deftereket egyenkint.

A *mühimme-defterekre* vonatkozólag először meg kell állapítani, hogy azokat csak béke idején vezették Konstantinápolyban, vagy a birodalom másik székhelyén, Drinápolyban, ott, ahol a kormány történetesen tartózkodott. De az ú. n. nagy hadjáratok idején, melyekben a szultán, vagy rendkívüli hatáskörrel felruházott serdár — rendszerint a nagyvezér — volt a főparancsnok, az ezzel együtt táborba szálló kormány a kancelláriával, ennek a közelmultra vonatkozó irataival együtt e deftereket is magával vitte s a főhadiszállásról kibocsátott rendeleteket ezekbe feljegyezte. Így történt az 1660/64-es években, a II. Rákóczi György lengyel-

országi hadjárata miatt Erdély ellen vezetett büntető expedícióban, majd az ezzel összefüggően a nemcse császárral kifejlődött konfliktusban, az 1663-ik évi érsekújvári és az 1664-ik évi Rába-menti hadjáratban. Természetes, hogy ilyenkor több helyi panasz jutott a kormány elé s a folyamatban levő hadműveletekkel kapcsolatosan a rendeletkönyvbe több helyi vonatkozású intézkedés került bejegyzésre, mint egyébként történni szokott. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy a két műhimme-defter közül a régebbit, az 1660—66. években írott deftert a magyar történetkutatás jobban tudja használni, mint az 1680—81. évekből származó, egész terjedelmében Konstantinápolyban, a hódolt-sági területtől távol eső ponton s aránylag békésebb időszakban vezetett kötetet.

Ez a defter, első lapján olvasható feljegyzés szerint, az (10)71. év moharrem havától (ez év moharrem elseje 1660 szeptember 6-ára esik) az (10)76. év ša'ban haváig (ez év ša'ban elseje 1666 február 6-ára esik) kiadott rendeletek törzsét tartalmazza s a szász választófejedelem könyvtárába, ugyancsak az első lapon található egykorú latin feljegyzés szerint, 1685 október 21-én kebeleztetett be, amely időpontból esetleg arra lehetne következtetni, hogy a defter Bécs felmentésénél vagy az ezt követő harcokban került a keresztények birtokába.

Már első bejegyzése (l. az 5. sz. regesztát) s a továbbiakban átlag minden negyedik, magyarországi vonatkozású. A magyar történethez közvetlenül kapcsolódó rendeletek az akkori hadműveletek előkészítésekor és lefolyása után megszorodnak, közvetlenül előttük viszont, és lefolyásuk alatt pedig megritkulnak vagy egészen elmaradnak, valószínűleg azért, mert az ütközetekre, ostromokra közvetlenül vonatkozó parancsokat futárral és élőszóval továbbították. A rendeletek kiadásában egy-két hosszabb űr is megállapítható, pl. 1664 június—november között, részben a Rába-menti hadműveletek és a béketárgyalások, részben más, ismeretlen okok miatt, melyek a nagyvezért és az oldalánál működő kormányt írásbeli rendeletek kibocsátásában, vagy hivatalait a rendeletek feljegyzésében megakadályozták. Viszont az 1664/65-i tél, a vasvári béke megkötése dacára, még háborús időszaknak látszik, amit az a nagyszámú rendelet bizonyít, melyekkel a Belgrádban időző nagyvezér seregét összetartani és erősíteni igyekszik. Idevonatkozó rendeletei csak 1665. május végén ritkulnak meg, amikor a nagyvezér sere-

gét, feloszlatta s ő maga visszatér a székvárosba. A megváltozott békés állapotot juttatja kifejezésre a defternek utolsóelőtti magyar vonatkozású feljegyzése (l. a 285. sz. regesztát) is, mely szerint a szultáni kormány a Kínába igyekvő Dániel barátot, a császár követének kérésére, a Perzsiába vivő útvonal hatóságainak figyelmébe ajánlja és ezeknek utasítást ad arra nézve, hogy a kis expedíciót célja elérésében támogassák.

A drezdai könyvtár másik műhimme-deftere, mely az 1091 (= 1680—81.) évben kibocsátott rendeletek törzsét tartalmazza, ugyan kevés magyar vonatkozású adattal bír, egyetemes török történeti szempontból azonban éppoly gazdag, mint különösen magyar szempontból is az előbbi.

A központi törvényhatóságok által vezetett másik defter-csoportból, a *mālije-defterek*-ből egy, a hidžret 10. századából, a keresztény időszámítás szerint a XVI. század utolsó és a XVII. század első évtizedeiből származó deftert a berlini Staatsbibliothek, egy, a hidžret 1067—1088. éveiből (= 165⁶/₇—167⁷/₈) származót a drezdai Landesbibliothek őriz. Mind a kettő gazdasági vonatkozású rendeleteket, főképpen hűbér-adományokat tartalmaz, amilyeneket Karácson Imre konstantinápolyi kutatásai alapján elég nagy számban ismerünk.³ Legnagyobb részük Konstantinápoly gazdasági és társadalmi életét, a szultáni fővárosok hatóságainak működését szabályozza, elvértve azonban akad köztük néhány magyarországi vonatkozású rendelet is, pl. azok, melyek a Köprülü-család magyarországi kegyes alapítványairól, vakfjairól intézkednek.

A véletlen, főleg drezdai kutatásaimban, oly gazdag anyaghoz juttatott, hogy annak közlésében mértéket kell tartanom, amiért csak az 1660—66. és 1680. éveknek ideileg és sokszor tárgyilag is összefüggő bejegyzéseit ismertettem. Az alábbi közlemény elejét és végét, kisebbszámú mālije-rendeletet, a megfelelő mālije-defterből, zömét, katonai és közigazgatási rendeleteket pedig a két műhimme-defterből veszem. A forrást az egyes regeszták alján jelzem, pl. Eb. 387. Közéleti megjelelés híján — mint a jelen esetben is — a hivatkozás a drezdai Landsbibliothek kéziratárára vonatkozik.

A tömegesen előforduló török fogalmak/ magyarázatától, kivéve azon eseteket, amelyekben az feltétlenül szükséges, szintén tartózkodnom kell. E tekintetben azzal nyug-

³ Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár 1533—1789. Budapest, 1914.

tatom meg magamat, hogy jelentésük a szövegből kivehető, vagy könnyen hozzáférhető forrásokban (lexikonok, enciklopédiák) nehézség nélkül megtalálható. A nagy számban felmerülő problémák megfejtésére természetesen egyáltalán nem vállalkozhattam.

Közléseimben sokszor idézek török alakokat. Amikor ez tárgyi vagy nyelvi szempontból szükséges, megelégszem a latin-betűs átírással; egyébkor — bizonytalan olvasat, sajátos írásmód eseteiben stb. — az arab írásjegyeket használom.

A magyar vonatkozású rendeletek, bejegyzések stb. tartalma a következő:

1.

1658 nov. 27—dec. 6 (evä'ilⁱ rebi'ül-evvel 1069).

Rendelet a nišändži pasához:

(Köprülü) Mehmed nagyvezért az erdélyi hadjáratban és Jenő elfoglalásánál teljesített szolgálataiért Hudävendikjâr és Sultân-ârâ sandzákokban különböző helyeken 52.477 akče jövedelmű (*jazusu olan*) birtokokkal jutalmazza.

(Eb. 358.)

2.

1659 márc. 24 (1070 redžeb 12.)

Rendelet a nišändži pasához:

Mióta a szerémi sandzákbeli Szalamkamen (اسلانتین) vára elpusztult, őrsége javadalmazására rendelt timár-birtokainak jövedelmét a defterdârok el szokták sikkasztani (*ekel u bala' etmek*). A rombadőlt vár timár-birtokait odžaklık-kép kiutalja Peräkire (براکیر) vára legénységének, melynek évi 80.000 akčera rúgó zsoldját süljâne-kép ugyan a viddini nazâret pénztára (*Viddin nazâreti mâli*) lett volna köteles megadni, legtöbbször azonban nem fizette ki s így annak kifizetése eddig is többször a kincstárra (*hazîne*) hárult. A rendeletet a kellő helyen jegyezze fel.

(Eb. 358.)

3.

1660 ápr. 11—20 (eväsiťⁱ ša'bân 1071).

Rendelet a nišändži pasához:

A váradi sandzák Püspöki (پیشوکی), Kismarja (کیش معاری),

Diðszeg (ديوسق), Komádi (قومعادی), Bihar (بيهار), Ujfalu (اوبفالو) és Telegdi (تيلقطى) nevű varošai és falvai, Rákóczi Györgynek évi 500 gurušért bérbeadott váradi hat malmával együtt, Mehmed pasa nagyvezér evkáfjához csatoltattak. Ezt a tényt a defter-hāne idžmāl-deftereiben (*defter-i idžmāl*) jegyezze föl.

(Eb. 358.)

4.

1660 ápr. 30—máj. 9 (evā'il-i ramadān 1071).

Rendelet a nišāndži pasához:

A temesvári sandžakban és nühijében fekvő, 28.960 akče jövedelemmel bíró (*jazusu olan*) szultáni hāss-birtokot, Varjas (وارباش) falut Mehmed vezir-pasa vakfjához csatolja s helyette a temesvári legénységnek kilenc más falut ad; meghagyja, hogy e változást az idžmāl-defterbe vezesse be.

(Eb. 358.)

5.

1660 szept. 6—15 (evā'il-i moħarrem 1071).

Rendelet Edirnéből a szultáni táborig vezető útvonal kādijaihoz, mütesellimjeihez és egyéb ügyvivőikhez (iš erleri):

Az 'Ali pasa erdélyi serdār és főtisztjei részére adományozott diszruhák (*hıl'at*) szekereit gondosan őriztessék és sürgősen továbbítsák.

(Eb. 387.)

6.

Kelet nélkül⁴.

Rendelet 'Ali serdār-pasához:

Buda várát, a magyar végek legerősebb védgátját a legnagyobb gonddal kell őrizni. Míg (a szultán) ősei a vár védelmére ügyes, derék katonákat szoktak kirendelni, az újabb időkben a vár védelme meggyengült. A várőrség különféle népfajai (*edznās-i muhtelife*), főleg a bosnyákok, pénzszerezésre törekszenek és csak a nyereszkeskedés lehetőségeit keresik; rendszerint a várakon kívül otthonukban laknak, avagy kereskedést űzve a vilájetben kóborolnak; a vezíreknek

⁴ 1660 szept. 6—15-i (evā'il-i moħarrem 1071) rendeletek között.

nem engedelmeskednek s mivel a keresztényekkel üzleti összeköttetésben állnak, háború idején se akarnak katonai szolgálatot teljesíteni. A serdärt megbízza a helyzet gyökeres átrendezésével. A várak legénységét vegye defterbe, a selejtes elemet, valamint azokat, akik jogtalanul jutottak a zsoldosok sorába, távolítsa el. A deftert két példányban irassa meg; az egyiket Budán helyezze el, a másikat küldje be a fővárosba a kormánynak.

(Eb. 387.)

7.

1660 szept. 6—15 (evā'il-i moharrem 1071).

Rendelet 31 pasához, bejlerbejhez, kādīhoz stb.:

Mivel Rákóczi György (*Rākōdži Görge*) megszegte örökös ura, a szultán irányában tartozó engedelmességet, a szultán hadat küldött ellene. Rákóczi Kolozsvárnál vereséget szenvedett és innen Váradra menekült. 'Alī pasa, a serdār, Váradot ostrom alá fogta és a várat negyvenöt napi ostrom után, mikor az ostromárok (*meteris*) a várarkot (*handak*) már-már elérték, megadásra kényszerítette.

(Eb. 387.)

8.

Kelet nélkül⁵.

Rendelet 'Alī pasu serdārhoz:

Közli, hogy Várad megvételeért mindenütt ünnepségeket (*donanma*) rendelt el s órá, pasáira, bejeire, valamint minden katonájára áldását küldi. A serdār számára a szultáni dísz-kaftánokból (*hīl'at-i fāhire*) egy prémes (*kürklü*) és egy prémtelen (*kürksüz*) kaftánt meg egy kirakott kardot küld. Felszólítja, hogy ezeket viselje s tovább is serényen munkálkodjon, Budára, Egerbe, Kanizsára, Boszniába és az ottani végekre fethnámékat küldjön s a győzelem örömére ünnepségeket rendeztessen; Váradot erősítse meg s kellő számú őrséget helyezzen belé. A háborúban szolgálatot teljesítő sandzákbejek megjutalmazására *hīl'*atokat ígér. —

(Eb. 387.)

⁵ 1660 szept. 6—okt. 5-i kelettel kibocsátott rendeletek között.

9.

Kelet nélkül⁶.

Rendelet az anatóliai, karamaniai, adanai, rumíliai és nikápolyi bejlerbejekhez, a négy bölük agájához:

Értesíti őket az előbbi két rendelet kiadásáról.

(Eb. 387.)

10.

1660 szept. 6—okt. 5 (1071 moharrem).

Rendelet 'Alī pasa erdélyi serdārhoz:

A táborában szolgálatot teljesített bejek megjutalmazására 25 hil'atot küld.

(Eb. 387.)

11.

1660 okt. 26—nov. 3 (evā^hir-i šafar 1071).

Rendelet a székesvárostól (āstāne-i sa'ādet) 'Alī pasa serdār táborhelyéig vivő útvonal mevlāihoz, kādījaihoz, mütesellimjeihez, kethüdā jerlerihez, serdārjaihoz és más ügyvivőihez (iš erleri):

Ismételten rendeli, hogy a serdārhoz menő és a tőle jövő ulakok számára haladéktalanul szerezzenek lovat és őket gyorsan továbbítsák.

(Eb. 387.)

12.

1660 dec. 24—1661 jan. 1 (evā'il-i rebi'-ül a^hir 1071).

Rendelet Hüsein pasa jenői bejlerbejekhez:

Egy hil'at adományozásáról.

(Eb. 387.)

13.

1661 febr. 21—márc. 1 (evā^hir-i džemāzi-ül-a^hir 1071).

Rendelet az anadolui ejālet kādījaihoz, mīr-i mīrānjaihoz, mīr-i livāihoz és mütesellimjeihez:

Az 'Alī pasa serdār mellé kirendelt csapatok haladék-

⁶ 1660 szept. 6—okt. 5-i keletű rendeletek között.

talánul vonuljanak be szolgálattételre. Akit nevraz⁷ után otthon találunk, irgalom nélkül, saját háza előtt feszítsék keresztre.

(Eb. 387.)

14.

1661 febr. 21—márc. 1 (evāhirⁱ džemāzi-ül-ahir 1071).

Rendelet 'Alī pasa serdārhoz:

Várad városának és a benne lévő džāmi'knak és mecseteknek felépítésére Eger és Temesvár vidékéről čerehōrokat kell a váradi pasa rendelkezésére bocsátani. Nevezett célra a serdār is küldjön embereket.

(Eb. 387.)

15.

1661 ápr. 30—máj. 9 (evā'ilⁱ ramadān 1071).

Rendelet a váradi bejlerbejhez:

Miután a váradi sandžak Püspöki (پيسپيقي), Kismarja, Diószeg városai, Komádi, Bihar falvai, Ujfalu városa, Telegdi (تيلقطي) nevű faluja és Rákóczi György hat malma Mehmed pasa nagyvezér evkājához csatoltattak, ezt a tényt a nišāndži a defter-hāne evkāj-defterébe (*defterⁱ evkāj*) bevezette. Az említett falvak határait és jövedelmét (*jazu*) pontosan állapítsa meg, azt a Várad várában őrzött defterekbe vezettesse be s erről a vonatkozó hōdždžettel együtt a székvárosba jelentést küldjön.

(Eb. 387.)

16.

1661 máj. 10—19 (evāsiťⁱ ramadān 1071).

Rendelet a jenői pasához és Sinān váradi pasához:

Az aradi hídnál fekvő, továbbá a Szentmiklós (سنگلوش), Kavak (قواک), Mikólaka (میکولاک), ... (کلین?) és ... *) nevű hat falu šer'-tizede (*a'šārⁱ šer'ije*), harādž-, menzil-, ispendže- és telek-adója (*harādž, menzil, ispendže ve čift hakki*) az említett falvakban levő ra'ujakkal, földekkel, hegyekkel és völgyekkel együtt a Mehmed vezír-pasa által az aradi hídnál alapított

⁷ A tavasz első napja, márc. 21-e.

*) Nincs megnevezve.

evkâfnak adományoztatott. Miután ennek ténye a szultáni defter-hâneban feljegyeztetett és a birtoklevél (*mülk-nâme*) kiállítatott, szükséges, hogy a falvak határai pontosan megállapíttassanak és kijelöltesse, továbbá, hogy a falvak termése és ra'ajája, a kiskorúakkal és a sátorozókkal (*hâjmâne ra'ajâ*) együtt, összeírassék; ezeken kívül elrendeli még annak a felbecsülését, hogy a falvak egyenkint mennyi pénzt (*kaçar bin akçe*) képesek adni a vakf céljaira. Mindezt részletesen defterbe foglalva, küldje be, hogy az a szultáni defter-hâneban feljegyeztessék. A munkát az ügyben kiküldött Murâd mübâsirral egyetértőleg végezze.

*Mellette e megjegyzés . . . ,*⁸ Kismarja (کیش معاریه) Diószeg (دیوسق), Komádi, Bihar varosok.

II. Rákóczi Györgynek (رافوچی اوغلی) Várad varosakapujánál álló hat malma, mely évi 500 gurusért bérbe van adva, szintén a fenti vakfhoz csatolandó és a rendelkezés az evkâf-defterbe bevezetendő⁹.

(Egykorú feljegyzés az Eb. 358. sz. egy behelyezett lapján).

17.

1661 máj. 10—19 (evâsıtⁱ ramadân 1071).

*Rendelet a jenői pasához és . . .*¹⁰ *mevlânához:*

Mivel úgy a katonaságra, mint a ra'ajára nézve egyformán előnyös és szükséges, hogy az aradi hídnál (*Arad köprüsü başında*) évenként kétszer vásár (بازار) tartassék, ezt elrendeli.

(Eb. 358. sz.)

18.

1661 május 20—29 (evâsıtⁱ ramadân 1071).

Rendelet az egri bejler-bejhez:

Mivel jelentése szerint az egri végvidéken fekete puska-por (*barutⁱ sıjâh*) elhelyezésére alkalmas épültre szükség van, e célra megfelelő épületet építtessen.

(Eb. 387.)

⁸ Nincs megnevezve.

⁹ A Köprülü-család magyarországi alapítványaira vonatkozó s a németországi gyűjteményekből részben itt is ismertetett intézkedéseket, konstantinápolyi levéltárakban már Karácson Imre talált s fentebb idézett Török—magyar oklevéltárában kiadott.

¹⁰ Nincs megnevezve.

19.

Kelet nélkül¹¹.

Rendelet a szerémi sandžak kādžaihoz, várai dizdārjaihoz, nefer-agáihoz, kethüdā-jerlerihez, janicsár-serdārjaihoz, egyéb ügyvivőhez (iš erleri) és Szerém sandžakbejéhez; továbbá a pozsegai és a koppányi sandžak kādžaihoz, várai dizdārjaihoz stb., egyéb ügyvivőihez és mütesellimjeihez, végül a simontornyai és pécsi sandžakokhoz.

A livā minden épkez-láb hadi népét kivétel nélkül szedjék össze és sürgősen küldjék Kanizsa védelmére.

(Eb. 387.)

20.

1661 jul. 18—27 (evāhir-i zī-l-ka'de 1071).

Rendelet Muşafā vezir-pasához, arpalık-képen Pozsega sandžak mütesarrıfjához:

Az előbbi rendelet közlése után neki is meghagyja annak sürgős és gondos végrehajtását. Utasítja, hogy vesse magát Mehmed vezir-pasának, a kanizsai ejālet mütesarrıfjának rendelkezései alá és a Zrinyi (Zerīn-oglu) által tervezett palánk építését akadályozza meg.

(Eb. 387.)

21.

1661 jul. 18—27 (evāhir-i zī-l-ka'de 1071).

Rendelet Serhōş oglu Hasan pasához:

„A kanizsai végvidéki viszonyok ismerőjének, hív szolgájának“ meghagyja, hogy a Zrinyi által tervezett palánk építését akadályozza meg és Kanizsa védelmezésében serénykedjék.

(Eb. 387.)

22.

1661 aug. 7—16 (evāsīt-i zī-l-hidždze 1071).

Rendelet a jenői és a . . .¹² kādžikhoz:

A Mehmed pasa, nagyvezér evkāfján, az aradi hídnál

¹¹ 1661 jul. 8—17-i bejegyzések között.

¹² Nincs megjelölve.

(*džesr*ⁱ *Arad*) letelepedett ra'áját a spāhik ne akadályozzák meg abban, hogy korábbi falvaikban fekvő földjeiket tovább is birtokukban tartsák és műveljék.

(Eb. 358.)

23.

1661 aug. 27.—szept. 6 (evāhirⁱ moħarrem 1072).

Rendelet a Belgrádtól Váradig vivő út kādījaihoz:

A Várad és Jenő (*Janova*) váraiba küldött fekete puska-port (*barut*ⁱ *sijāh*) sürgősen szállítsák tovább.

(Eb. 387.)

24.

1661 aug. 27.—szept. 6 (evāhirⁱ moħarrem 1072).

Rendelet Jenő műtesellimjéhez:

Az elküldött ezer kanťār¹³ puska-porból ötszáz kanťār Jenőben helyezendő el, ötszáz pedig sürgősen Váradra szállítandó.

(Eb. 387.)

25.

1661 aug. 27.—szept. 6 (evāhirⁱ moħarrem 1072).

Rendelet a várad-i pasához, Sinān vezīr-pasához:

Váradra és Jenőre öt-ötszáz kanťār puska-por küldetett. Ha szükségét látja, a Jenő várába irányított mennyiséget is vitesse Váradra.

(Eb. 387.)

26.

1661 szept. 26.—okt. 5 (evā'ilⁱ šafar 1072).

Rendelet a jenői bejlerbejhez, a jenői körlet deřterdārjához és Jenő kādījához:

Mivel Jenő várát sürgősen ki kell javítani, e célra Jenő és Temesvár ejāletjeiből kellő számú čerchōrt rendeljenek ki; feladatukat gyorsan és gondosan végezzék.

(Eb. 387.)

¹³ Változó értékű súlymérték. A konstantinápolyi kanťār = 44 okka = 56.364 kg.

27.

1661 szept. 26—okt. 5 (evā'il-i şafar 1072).

Rendelet a kanizsai ejālet volt müteşarrıfjához, jelenleg arpalık-képen az ajdīni sandzakkal megajándékozott Sehrāb Mehmed vezir-pasához:

A kanizsai ejālet Küçük Mehmednek adományoztatván, megérkezését várja be, azután pedig haladéktalanul induljon Ajdīn sandşakba, amely arpalık-képen neki adományoztatott.

(Eb. 387.)

28.

1661 szept. 26—okt. 5 (evā'il-i şafar 1072).

Rendelet a pozsegai sandzaknak arpalık-képen müteşarrıfjához, . . .¹⁴ vezir-pasához:

A pozsegai sandzak za'imjai és timárosai Boszniát védjék, ő maga Kanizsa védelmére menjen.

(Eb. 387.)

29.

1661 okt. 6—15 (evāsıt-i şafar 1072).

Rendelet a váradi pasához, defterdārhoz és kādıhoz:

Amennyiben igaz volna, hogy a néhai Sinān pasa környezetéhez tartozó emberek megszolgált zsoldjukat nem kapták meg, azt azzal a feltétellel, hogy ők továbbra is a vár szolgálatában maradnak, illetékes kethüdājukkal egyetértve, a pasa egyéb adósságaival együtt fizessék ki s az erről készült defternek egy példányát küldjék a székvárosba.

(Eb. 387.)

30.

1661 okt. 16—24 (evāhir-i şafar 1072).

Rendelet a jelenlegi kanizsai pasához, Sehrāb Mehmed vezir-pasához:

Két kaftán adományozásáról.

(Eb. 387.)

¹⁴ Nincs megnevezve.

31.

1661 okt. 16—24⁷ (evāhīr-i şafar 1072).*Rendelet 'Alī pasa serdārhoz:*

Tudomásul vette azt a jelentést, hogy Erdélynek az ottani urak tudtával királyt adott s hogy jelenleg Erdély adóügyeinek rendezésével foglalkozik. Ismételtlen figyelmezteti, hogy semilyen ügyet, határ-kérdést függőben ne hagyjon. Sikeres tevékenységének jutalmául egy prémes és egy prém nélküli kaftánt, továbbá egy diszes mívű kardot küld neki¹⁵ azzal a meghagyással, hogy azokat gyakran öltse föl. Felszólítja, hogy működéséről sűrűn küldjön jelentést s hogy Buda és Kanizsa vidékére, ahonnan (a kormánynak) zavarokat jelentettek, különös gondja legyen, mert az a határvidék is az ő serdársága alá tartozik.

(Eb. 387.)

32.

1661 szept. 26—okt. 24 (1072 şafar hó.)

Rendelet a havasalföldi (Iflak) vajdához:

Az erdélyi hākimmā megtett Apafi Mihály megsegítésére sürgősen küldjön . . . ezer¹⁶ pompásan felszerelt katonát.

(Eb. 387.)

33.

1661 nov. 14—23 (evāhīr-i rebī'ül-evvel 1072).

Rendelet a kanizsai pasához:

A korábban máshová rendelt Pozsega sandşākbeli za'ímok és timárosok ismét a veszélyeztetett Kanizsa védelmezésére osztattak be. A csapatokat vizsgálja felül, a meglevőket használja fel Kanizsa védelménél, készítsen róluk deftert s ennek egy példányát küldje be a székvárosba. A távollevőket a defterbe felvenni és tőlük ezért pénzt elfogadni semmiképen sem szabad.

(Eb. 387.)

¹⁵ V. ö. a 8. sz., 1660 szept. 6.—okt. 5. közt hozzá intézett hasonló tartalmú rendelettel.

¹⁶ Az ezek száma sem a narratióban, sem a dispositióban nincs feltüntetve.

34.

1661 dec. 4—13 (evāsītⁱ rebī^c-ül-aḥir 1072).

Rendelet a havasalföldi vajdához:

Mivel az erdélyi hākim, a porta hűséges alattvalója ellen, Kemény János (کیانوش) és mások részéről erős támadás készül, mihelyt ennek megindulásáról hírt kap, parancs bevárása nélkül, teljes erejével siessen a fejedelem megsegítésére.

(Eb. 387.)

35.

1661 dec. 24.—1662 jan. 1 (evā'ilⁱ dżemāzī-ül-evvel 1072).

A jenői ejālet timār-defterdársága (*timār defterdārlik*) 1661. év dec. 30-ával (1072 dżemāzī-ül-evvel 8.) kezdődőleg Mehmednek adományoztatott.

(Eb. 358.)

36.

1662 febr. 1—10 (evāsītⁱ dżemāzī-ül-aḥir 1072).

Rendelet a havasalföldi vajdához:

Ha Kemény János (کیانوش) az új király [Apafi] ellen valóban támadást intézne, seregével azonnal siessen az utóbbinak segítségére; ha az ő késedelmezése miatt a fejedelemiséget (Erdélyt) vagy magát a fejedelmet baj éri, irgalom nélkül lakolni fog.

(Eb. 387.)

37.

1662 febr. 1—10 (evāsītⁱ dżemāzī-ül-aḥir 1072).

Rendelet Küçük Mehmed pasa jenői bejlerbejhez:

A Kemény János elleni harcban teljesített szolgálataiért egy kaftán (کفتان) küldetett neki. Erdély és az új király védelmezésében serénykedjék továbbra is.¹⁷

(Eb. 387.)

¹⁷ Egy példánya Ibrāhīm pasához, a . . . sandžaknak (a név nincs megadva) arpalík-képen müteşarrıfjához küldetett.

38.

1662 febr. 11—19 (evāhīr-i dżemāzī-ül-ahīr 1072).

Rendelet Isma'il vezir-pasához, Buda védőjéhez:

Mivel a budai ejäletben az ellenség által lerombolt vagy megrongált palánkok kijavítása a vezir-pasa jelentése szerint szükséges, azok a régi szokás szerint, čerehōrok igénybevétele által hamarosan állíttassanak vissza korábbi állapotukba.

(Eb. 387.)

39.

1662 febr. 20.—márc. 1 (evā'il-i redžeb 1072).

Rendelet a váradi pasához és Pír Mehmed pasa muharrirhoz:

A határvonal a Várad-vidéki serdār¹⁸ által kiadott hududve 'ahd-nāme¹⁹ szerint húzassék meg; ennél se többet, se kevesebbet ne irjanak össze.

(Eb. 387.)

40.

1662 febr. 20.—márc. 1 (evā'il-i redžeb 1072).

Rendelet Küčük Mehmed jenői pasához:

A jenői ejälet Erdély felé eső határa maradjon meg a régebbi megállapítás szerint; új falvak és varošok átkapcsolásával az erdélyieket ne zaklassa és a korábbi meg egyezést ne sértse meg.

(Eb. 387.)

41.

1662 márc. 2—11 (evāsīt-i redžeb 1072).

Rendelet a szultáni kincstár jenői körletének (Janova džānibi) defterdārjához:

Ken'an jenői kām-makām-nak a kormányhoz küldött jelentése szerint a defterdār a korábbi rendeletek ellenére még mindig nem Jenőn, hanem Temesvárott székel s azáltal, hogy a nevezett [t. i. a jenői] ejälet zsoldját Temesvárott

¹⁸ T. i. 'Alī pasa.

¹⁹ Határmegállapító nyilatkozat.

fizeti és a jenői legénység zsoldját a maga idején nem adja ki, részes a legénység szétzúllásában. A k̄ā'im-makām kérésére keményen meghagyja, hogy a defterdār Jenő várában lakják s a végvidék legénységének zsoldját itt fizesse ki.

(Eb. 387.)

42.

1662 márc. 12—21 (evāhirⁱ redžeb 1072).

Rendelet Sehrāb Mehmed vezír-pasához, a volt kanizsai pasához:

A kanizsai ejālet másnak adományoztatván,²⁰ az új pasa megérkezéséig maradjon a helyén, azután jöjjön a székvárosba.

(Eb. 387.)

43.

1662 aug. 16—25 (evā'ilⁱ moharrem 1073).

Rendelet Küčük Mehmed pasa jenői bejlerbejhez és a volt egri pasához, a jelenleg Erdélyben működő Ibrāhim pasához:

Mindkettőjüknek egy-egy díszruhát (*hıl'at*) küld.

(Eb. 387.)

44.

1662 szept. 25—okt. 4 (evā'ilⁱ şafar 1073).

Rendelet Budára:

E rendelet-vivő rohamkatonának (*serden gečti*) a vonatkozó törvény szerint hatezer akécs timār-birtok adományoztatott.

(Eb. 358.)

45.

1662 nov. 13—22 (evā'ilⁱ rebī'ül-ahir 1073).

Rendelet Kefe, Akkerman, Kercs (كرك), Tqman, (طمان), Bali-klagi, Kozłovi (كوزلوی), Temruk (تومرك), Bagčeseraj és ama vidék többi kādijához és janicsár-serdārához:

Nevruz napján a hadsereg táborba száll. Az ott levő

²⁰ Ez ügyben ez már a második, részben azonos tárgyú rendelet. V. ö. a 27. sz., 1661 szept. 26—okt. 5.-i keletű rendelettel.

janicsárok vonuljanak be a táborba, a határőrök (*ser-hadlu*) őrhelyeikre, a kurdok és oturakok a főváros védelmére. Aki névsorolvasáskor (*esāmi talinmak*) nem lesz a részére kijelölt helyen, lakolni fog; „a mostani időket nem lehet más időkhöz hasonlítani”. Az igazi katonák (*şahiḥ 'asker*), akár janicsárok, akár dzebedzik, akár 'adzemi oġlanok, vagy kul oġluk, csak szakálltalanok (*şakalsiz*) lehetnek. A szakálltalanok atyjuk csapatában (*oṭa*) szolgálatot teljesíthetnek. A szakállasok (*şakalli*) ugyanúgy fizessenek *harādžot* és ugyanolyan ruhában járjanak, mint a ra'uják.

(Eb. 387.)

46.

1662 nov. 23—dec. 2 (evāsītⁱ re'bi'-ül-aḥir 1073).

Rendelet Küçük Mehmed jenōi pasához, továbbá Ibrāhīm pasa szerēmi müteşarrifhoz, Ibrāhīm hatvani bejhez és Hamza lippai bejhez:

Mindegyiküknek egy-egy díszruha (*ḥil'at*) elküldéséről.

(Eb. 387.)

47.

1662 nov. 23—dec. 2 (evāsītⁱ rebi'-ül-aḥir 1073).

Rendelet 'Alī pasa serdārhoz:

Egy prémes (*kürklü*) és egy egyszerű (*sāde*) díszruhát (*ḥil'at*) adományozott neki.²¹ Elvárja, hogy a tavaszra tervezett hadjárat hadiszereinek előállításában, a hidaknak még a folyó évben való kijavításában kellő mértékben serénykedni fog.

(Eb. 387.)

48.

1663 jan. 12 (1073 dzemāzi-ül-aḥir 2.)

Rendelet a Várad összehívásával (taḥrīr) megbízott Pīr Mehmed pasához:

A néhai nagyvezérnek, Köprülü Mehmed pasának a váradi ejāletben vakf-célokra örök tulajdonul adományozott

²¹ V. ö. a 31. sz., 1661 okt. 16—24.-i keletű rendelettel, melyet azóról-szóra megismétel.

(*temlik olunan*) falvak, mezők és tárgyak összefoglaló és részleges (*idžmāl ve muḡaṣṣal*) defterét a küldött minta szerint állítsa össze.

(Eb. 387.)

49.

1663 márc. 11—20 (evā'il-i ša'bān 1073).

Rendelet 'Alī pasa serdārhoz:

Haller Gábor (حلیل غایور) nevű erdélyi hitetlent nagyon gondosan őriztesse és szultáni engedély nélkül ne bocsássa el.

(Eb. 387.)

50.

1663 márc. 11—20. (evā'il-i ša'bān 1073).

Rendelet Hüseini vezír-pasához, Várad védőjéhez:

A várad-jenői út bizonytalan és veszélyes lévén, rajta az utasok biztonsága érdekében palánkot kell építeni. A hídfőnél álló Fekete-bátor nevű templomot, mely belső várul (*ič ka'la*) fog szolgálni, palánkkal kell körülkeríteni. A munkához szükséges čerehőrokat a közelebb fekvő jenői és váradi falvak fogják kiállítani. A vár őrsége a régebben Aradból kivont kétszáz nefer lesz.

(Eb. 387.)

51.

1663 ápr. 9—18. (evā'il-i ramadān 1073).

Rendelet a temesvári alajbejhez:

Az ejalet összes za'imjával és timárosával: „az egytől (t. i. akčtetől) ezerig és ezertől százezerig terjedő jövedelemmel bíró za'imokkal és timárosokkal“ (*birden bine ve binden jüz bine varindža zu'amā ve erbāb-i timāri ile*) azonnal induljon Erdélybe és Küčük Mehmed pasa parancsai szerint teljesítsen szolgálatot.

(Eb. 387.)

52.

1663 ápr. 9—18 (evā'il-i ramadān 1073).

Rendelet a havasalföldi és moldvai vajdákhoz:

A Nemče elleni háborúban egész seregével részt kell

venniök. Felkészülten várjanak az indulási parancsra s annak vétele után azonnal induljanak a megjelölendő helyre.

(Eb. 387.)

53.

1663 ápr. 9—18 (evā'il-i ramadān 1073).

Rendelet 'Alī serdār-pasához:

A temesvári ejaletnek Küçük Mehmed pasa mellé kirendelt alajbeje, összes za'imjai és timárosai máig se jelentek meg kijelölt helyükön. Meghagyja, hogy a kiküldött felügyelő (*mübāšir*) vezetése alatt azonnal irányítsa őket oda, megérkezésükről írást (*mektüb*) állíttasson ki s ezt küldje a szultáni táborba.

(Eb. 387.)

54.

1663 ápr. 9—18 (evā'il-i ramadān 1073).

Rendelet a szultáni tábortól Belgrádig vivő útvonal kādijaihoz:

A nemçe követ (*Nemçe kapu kethüdāsi*) együtt fog haladni a szultáni táborral; számára minden állomáson (*menzil*) szállást (*konaķ*) kell készíteni és lehetőséget kell neki nyújtani ahhoz, hogy szükségleteit önmaga és kísérete részére saját pénzén beszerezhesse.

(Eb. 387.)

55.

1663 ápr. 19—28 (evāsit-i ramadān 1073).

Rendelet İhtimān kādijához, kethüdājához, jeničeri serdār-jához és más ügyvivőihez (iś erleri), továbbá tizenöt rumiliai kaḍā kādijához stb.:

A lovasság Szófia vidékén lovait ki fogja csapni a füre. Szükségleteit: gabonát, kenyeret, kocsit, a szultáni tábor szabott árán (*ordu-i hümañjunumda şatıldığı minvāl üzere*) vásárolhatja.

(Eb. 387.)

56.

1663 ápr. 19—28 (evāsit-i ramadān 1073).

Rendelet Viddin bejéhez, Hasan bejhez:

Beosztatott a hadrakelt sereghez. Sandzakja népét az

alajbej fogja vezetni, ő pedig a Fekete-tengeren érkező ágyúkat, hadiszert (*džebhāne*) és kincstárt (*hazīne*) köteles Belgrádba szállítani.

(Eb. 387.)

57.

1663 ápr. 19—28 (evāsītⁱ ramadān 1073).

Rendelet a rumiliai bejlerbejhez:

A Nemçe elleni hadjáratban az ejālet összes timárosa és spāhija megjelenni köteles; birtokaik kezelését egy-egy szolgára (*hidmetkjūr*) kell bízniok. Ugyanígy a ma'zulok és az összes vitézek (*ata binüp kıldž košanān garib ijitler*). A rendelet ejāletszerthe kihirdetendő.

(Eb. 387.)

58.

1663 ápr. 19—28 (evāsītⁱ ramadān 1073).

Rendelet Džān Arslan pasa szilisztriai bejlerbejhez:

Az ejāletben lakó akındžik, topčik, dzebedžik, timárosok, za'imok, ma'zulok és egyéb fegyverfogható vitézek²² mozgósíttatnak. Az akındžik nemrég összeírott házait (*hāne*) felszlatja. Az a körülmény, hogy ők házak szerint össze vannak írva (*hāneje kajd olmuš dir*), nem mentesíti őket a hadbavonulás alól. A rendeletet kikiáltók (*dellāl*) által vásárokon hirdettesse ki, az elmaradókat saját házuk előtt akasztassa föl, gyermekeiket pedig ölesse meg. A rendelet végrehajtásának elhanyagolása esetén őrá (a pasára) is kemény büntetés vár.

(Eb. 387.)

59.

1663 ápr. 19—28. (evāsītⁱ ramadān 1073).

Rendelet a plevnai kadāban lakó Maḥmūd pasa fiához, Sülejman bejhez, egykor...-i²³ sandžakbejhez:

Az akındžikra szükség lévén, régebben összeírott házaik (*hāne*ⁱ 'avārid) megszüntettetnek, ők maguk ismét akındži

²² A defterben gyakran visszatérő kifejezés: džümle ata binüp kıldž košanup đarb u ħarba kadir garib ijitler.

²³ A név nincs megadva.

testületté (*aķindži tā'ifesi*) nyilváníttatnak. Ő, egykori aķindži bej, két testvérével megbízatik az aķindžik megszervezésével; testvérei állítsák össze az aķindžik defterét, ő pedig sietve mutassa azt be a táborban a nagyvezérnek.

(Eb. 387.)

60.

1663 ápr. 19—28 (evāsītⁱ ramadān 1073).

Rendelet Ibrāhīm pasához, arpalık-képen a nikápolyi sandžak mütesarrıfjához:

A Fekete-tengeren át Belgrádba indított ágyúkról és egyéb hadiszerről, valamint azok felügyelőjéről (*mübāşir*), İsmā'il kapudži başıról semmi hír. Kutassa őt fel és adjon róla jelentést.

(Eb. 387.)

61.

1663 ápr. 19—28 (evāsītⁱ ramadān 1073).

Rendelet Ibrāhīm kapudži başıhoz:

A sereg már Szófiában áll, de senki nem is sejti, hogy a tengeren elindított ágyúk, puskapor és pénz hol vannak. Késése és jelentéseinek elmaradása miatt szidja és fenyegeti. Ha idejében nem ér Belgrádba, gyermekeit kardélre hányatja, s ha megkerül, ő is rettenetesen lakolni fog.

(Eb. 387.)

62.

1663 ápr. 29—máj. 8 (evāhırⁱ ramadān 1073).

Rendelet a szófia-belgrádi útvonal kādıjaihoz, kethüdā jerlerihez, jeničeri serdārjaihoz és egyéb üggyivőihez (iş erleri):

Ahmed pasa serdār és nagyvezér serege számára a hidakat javítsák ki, melléjük hasonló szélességű póthidakat építsenek, azokat, valamint a szakadékos útrészleteket karfákkal (*korkuluk*) lássák el, a mocsaras helyeket gallyal, földdel töltsék ki s tegyék járhatóvá.

(Eb. 387.)

63.

1663 ápr. 29—máj. 8 (evāhir-i ramadān 1073).

*Rendelet Ken'ān pasához, akinek most a váradi ejālet
adományoztatott:*

Hüsein vezir-pasa, a budai ejālet mütesarrifja Buda védelmére Budára megy, ő (Ken'ān) pedig, mihelyt ezt a rendeletet kézhez veszi, azonnal útra kelve, gyors menetben siessen Váradra.

(Eb. 387.)

64.

1663 ápr. 29—máj. 8 (evāhir-i ramadān 1073).

Rendelet Karasi sandžak kādijaihoz:

Bár a szultáni sereg már Szófiánál áll, a karasi-i spāhik, timárosok érkezéséről még semmi hír. Ha elkésnek, házuk előtt fogják őket felakasztani, de ugyanúgy járnak a kādik is, ha a csapatok most se indulnak el.

(Eb. 387.)

65.

1663 máj. 9—18 (evā'il-i šavval 1073).

Rendelet Isma'il boszniai alajbejhez:

Mikor a nagyvezér Eszékre ér, a Diakovárnál (دياکوفو) táborozó boszniai za'imok és timárosok teljes létszámú csapataival jelenjen meg előtte.

(Eb. 387.)

66.

1663 máj. 9—18 (evā'il-i šavval 1073).

*Rendelet 'Alī pasához, a hercegovinai sandžaknak arpalık-
képen mütesarrifjához:*

A mosztári kađa lakosainak jelentése szerint Petrimoria népe átpártolt a keresztényekhez, az imodžkai²⁴ dzāmi't felgyújtotta, a határvidéket állandóan nyugtalanítja s immáron több mint háromezer mohamedánt fogságba hurcolt. Mivel

²⁴ Ma: Imotski, falu a spalatói kerületben.

Hercegovina mütesellimje, Mehmed, levelekkel sikertelenül próbálta őket visszatérésre bírni, ő ('Alī pasa) igyekezzék őket megtörni.

(Eb. 387.)

67.

1663 máj. 9—18 (evā'il-i šavval 1073).

Rendelet Džān Arslan szilisztriai és Ibrāhīm nikápolyi pasához:

A mostani háború nagy háború lesz, melyben sok akındžira lesz szükség. Mivel ezek vonakodnak táborba szállni, mert — mint mondják — több év óta nagy hadjárat nem lévén, házadó alá irattak avagy dirlikkel jutalmaztattak: (kimi hāneje jazıldi, kimi dirlik olduk dejü...) 'avārid-házaikat (hāneⁱ 'avārid) felosztatja s őket mozgósítja. Mire a serdār Belgrádból elindul, mindegyikük ott legyen. Azokat, akik otthon maradnak, holott a defterhāne deferei szerint akındžik, vagy azok fiai (akındži evlādi), ki kell irtatni. Az 'avārid-házak felosztatásáról a mālīje külön rendeletet fog kiadni. Jelen rendeletet mindenütt kiáltassa ki és a csapatok élén vonuljon a táborba.

(Eb. 387.)

68.

1663 máj. 19—28 (evāsīt-i šavval 1073).

Rendelet a temesvári alajbejhez:

Mivel a Várad védelmére beosztott szendrői és szerémi sandžakok za'im- és timáros-alajbejei máshová rendeltettek, a temesvári ejālet összes za'imjával és timárossal együtt siessen Várad védelmére.

Egy példánya Küčük Mehmed pasához azzal a meghagyással, hogy nevezetteket sürgősen irányítsa Váradra.

(Eb. 387.)

69.

1663 máj. 29—jún. 6 (evāhir-i šavval 1073).

Rendelet a nikápolyi pasához:

A vilājet za'imjai és timárossai közül azokat, akik mint hardžlikdžik (خرجلقچي) még otthon ülnek, szedje össze és küldje Várad védelmére.

(Eb. 387.)

70.

1663 máj. 29—jún. 6. (evā_hir-i šavval 1073).

Rendelet Džān Arslan pasához:

A nagyvezér Belgrád közelébe ért. A szilisztriai ejület összes akindzlijával és topélijával siessen a táborba; ő maga sátorral (*čadīr*) jöjjön. E rendelet városokban, falvakon, vásárokon kikiáltókkal hirdettesse ki.

(Eb. 387.)

71.

1663 máj. 29—jún. 6 (evā_hir-i šavval 1073).

Rendelet a havasalföldi és moldvai vajdákhoz:

Csapataikkal sietvecsatlakozzanak a nagyvezér seregéhez.

(Eb. 387.)

72.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet a belgrád—eszéki útronal bejeihez, kādijaihoz, mütesellimjeihez, várparancsnokaihoz (kalā' dizdārlari), rév-biztosaihoz (iskele emīnleri) és egyéb ügyvivőihez (iš erleri):

A hadsereg gabonás és hadiszeres hajóit éjjel-nappal gondosan őriztessék és épségben juttassák Eszékre.

(Eb. 387.)

73.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Hasan pasához, arpalík-képen a pozsegai sandžak mütesarrifjához:

Sandžakja csapataival és saját hadi népével kirendeltetik az eszéki híd javítására és őrizetére.

(Eb. 387.)

74.

1663 jún. 7—16. (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Hüsein vezīr-pasához, Buda védőjéhez:

Mivel a nagyvezér Belgrádban nem fog sokat késni, a budai

ejälet sandzakbejeivel, alajbejeivel, timürosaival, kul-agáival, kethüdaival, közembereivel, valamint saját vitézeivel a budai mező valamelyik megfelelő helyén szálljon táborba és legyen harcrakész. Az ellenség országát mindenkép figyelje és alkalomadtán igyekezzék neki kárt okozni.

(Eb. 387.)

75.

1663 jún. 7—16. (evä'il-i zî-l-ka'de 1073).

Rendelet Jenő és Temesvár műtesellimjeihez:

A Küçük Mehmed pasa, jenői bejlerbej mellé szolgálatra kirendelt jenői és temesvári várkatonák, tisztjeiket és zászlait odahagyva, vilajetjeikbe mentek. Szigorúan meghagyja, hogy azonnal küldjék őket vissza tisztjeikhez zászlaik alá.

(Eb. 387.)

76.

1663 jún. 7—16 (evä'il-i zî-l-ka'de 1073).

Rendelet Küçük Mehmed pasa jenői bejlerbejhez, jelenleg Erdély védőjéhez (moḥāfezedži):

Szolgálatiért megdícséri és figyelmezteti, hogy első hívásra a táborba [a nagyvezérébe] kell vonulnia.

(Eb. 387.)

77.

1663 jún. 7—16 (evä'il-i zî-l-ka'de 1073).

Rendelet Buda vezírjéhez:

A Buda várában és a közeli várakban levő kolunburna-ágyúkat, valamint az ezekhez való lőszert rakassa szekerekre ('araba); a serdärral tudassa, hogy hány és milyen kaliberű (kaçar vekije atar) ágyúja van.

(Eb. 387.)

78.

1663 jún. 7—16. (evä'il-i zî-l-ka'de 1073).

Rendelet a budai pasához:

A Budán található összes sajkákat (šajka) gyűjtse össze, javíttassa ki (kalfatlarin japtirmaḳ) és sürgősen készíttessen lehető sok újat.

(Eb. 387.)

79.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet az egri pasához:

Mivel a seregnek sok šāhi zarbuzanra lesz szüksége, a vár harminc šāhi ágyújából tizenötöt sürgősen rakasson szekerekre (*araba*), a lakosságtól (*jerli*) hatvan lovat szerezzen és készüljön elő, hogy az ágyúkat, kiadandó rendelete szerint, személyesen vagy megbízottja útján a megjelölendő helyre juttassa. A lovakat tulajdonosaik a táborban vissza fogják kapni.

(Eb. 387.)

80.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Ken'ān vezír-pasához, Várad védőjéhez:

A Várad és Jenő között régebben elrendelt híd építését megsürgeti, erődje részére őrséget rendel.

(Eb. 387.)

81.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet a Belgrádból Budára vivő út kādijaihoz, várparancsnokaihoz, agáihoz és egyéb ügyvivőihez (iš erleri):

A nagyvezér serege számára az utak megromlott töltéseit javítsák ki, szűk szakaszait szélesítsék ki, minden híd mellé építsenek egy fahidat, hiányzó karfáikat pótolják, az utakon sűrűn helyezzenek el irányjelzéseket. A munka ellenőrzésére kiküldte Muşafā és Aḥmed silahdār-čauşokat.

(Eb. 387.)

82.

1663 jún. 7—16 (evā'il-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Nemče kādijához és palánkja agáihoz:

Mivel a palánk az ország belsejében (*ič il*) van s így nincs szüksége védőrségre, legénységének felét, harminc nefert, az árvíz által megrongált Száva-híd javítására és őrzésére rendeli.

Egy példánya a rādzai²⁵ agákhhoz tíz nefer, egy példánya Būgürdelenbe²⁶ tíz nefer, egy példánya Brėkába tizenöt nefer, egy példánya ... ba (ولانہ?) tizenöt nefer, egy példánya ... ba (فولانہ?) húsz nefer kirendelése tárgyában.

(Eb. 387.)

83.

1663 jún. 17—26 (evāsītⁱ zī-l-ka^c de 1073).

Rendelet a szekszárdi sandžakbejhez:

A Varkasbelentől (وارقاش بن) a bátaszéki hídig (بادمسک) húzódó erdőt (*ormanlık*) ki kell irtani. Ha a Duna nem árad meg, az átkelés a bátai hídnál (باده کوبروسی) fog megtörténni; ha megárad és az átkelés nem lesz lehetséges, a Duna hídjához vezető, egy óra járásnyi hosszú utat a simontornyai bég szélesíttesse ki, hídjait kettőzze meg és rájuk karfákat tetessen.

(Eb. 387.)

84.

1663 jún. 17—26 (evāsītⁱ zī-l-ka^c de 1073).

Rendelet a mohácsi sandžakbejhez és kādīhoz:

Szigorúan meghagyja, hogy az egész sandžak népét munkára fogva, a hidak mellé egy-két pót-hidat (*jedik köprü*) építtessenek.

(Eb. 387.)

85.

1663 jún. 17—26 (evāsītⁱ zī-l-ka^c de 1073).

Rendelet a delivnai (Dölönia), valoniai, janinai, ilbaszáni, dukakini, iskenderījei és volčterini sandžakbejekhez:

Szörnyű fenyegetések között ismételtén felhívja őket, hogy haladéktalanul induljanak a táborba.

(Eb. 387.)

²⁵ Ma Rača, a Szerémségben.

²⁶ Szabács.

86.

1663 jún. 27—júl. 6 (evāhīr-i zī-l-ka'de 1073).

*Rendelet a szegedi sandžaknak arpalik-képen müteşarrıfjához,
Ebu-Bekirhez:*

A livā za'imjaival, timárosaival és egyéb katonáival kirendeltetik a Dunán ágyút, hadiszert és élelmet szállító és egyéb hadi célt szolgáló hajóknak a Duna tulsó parti védelmére. Lépjön összeköttetésbe az innenső parton levő pasákkal és éjjel-nappal gondosan lássa el a védelmet, mert mulasztás esetén kegyetlenül lakolni fog.

(Eb. 387.)

87.

1663 jún. 27—júl. 6 (evāhīr-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Küçük Mehmed pasa jenői bejlerbejhez:

Egy korábbi rendelet szerint a temesvári sandžak za'imjainak és timárosainak, alajbejük vezetése alatt, Várad védelmére kellene menniök,²⁷ neki (Küçük Mehmed pasának) pedig a jenői ejület és más sandžakok za'imjaival és timárosaival a táborba kellene vonulnia. Minthogy (Küçük Mehmed) jelentése szerint a jenői és temesvári ejületek sandžakjainak összes za'imjait és timárosait 'Ali pasa, az erdélyi hadjárat serdárja is Várad védelmére rendelte, ezek, az ő korábbi rendeletének is megfelelően, alajbejükkel együtt maradjanak vissza Várad védelmére, ő maga (t. i. Küçük Mehmed) pedig a jenői ejület és a többi sandžak katonáival csatlakozzék a szultáni táborhoz.

(Eb. 387.)

88.

1663 jún. 27—júl. 6 (evāhīr-i zī-l-ka'de 1073).

Rendelet Džān Arslan pasához:

Jóllehet a sereg már az eszéki hídnál táborozik, róla még semmi hír. Siessen, az utakon szerteszét kószáló katonákat szedje föl és hajtsa (*sürmek*) maga előtt.

(Eb. 387.)

²⁷ V. ö. a 68. sz., 1663 máj. 19—28-i rendelettel.

89.

1663 jún. 27—júl. 6 (evāhirⁱ zī-l-ka'de 1073).

Rendelet a szultáni tábortól Szófiáig vivő útvonal kādījaihoz:

A za'imok és timárosok csatlakoztak a Budára érkezett hadsereghez. Hirdessék ki a falvakban, hogy az elmaradtakat dirlikjeiktől meg fogják fosztani és keményen meg fogják büntetni.

(Eb. 387.)

90.

1663 júl. 7—16 (evā'ilⁱ zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet a jelenleg a kanizsai ejālettel megajándékozott Hasanhoz:

A kanizsai ejālet összes sandžakbejeit, za'imjait, timárosait, agait és kul tāifesit gyűjtse össze és használja föl a vár védelmére; az elmaradtakat és engedetleneket büntesse meg. Csapataival megfelelő helyen, Kanizsa közelében tábo-rozzon.

(Eb. 387.)

91.

1663 júl. 7—16 (evā'ilⁱ zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet a jelenleg pécsi sandžakkal megajándékozott Dilāver-paša-oğlu Murādhhoz, továbbá a pozsegai sandžak müteşarrıfjához, Bekirhez:

Sandžakja hadi erejével Kanizsa védelmére rendeltetvén ki, siessen Kanizsára és jelentkezzen Hasan bejlerbejnél.

(Eb. 387.)

92.

1663 júl. 7—16 (evā'ilⁱ zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet Hasan kanizsai pasához:

Megbízatván a vár védelmével, azt gondos körültekintéssel lássa el és Zrinyinek (*Zerin oğlu*) a békepontok ellenére épített várát lehetőleg gyujtsa föl és rombolja szét.

(Eb. 387.)

93.

1663 júl. 7—16 (evā'il-i zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet a szerémi sandžaknak arpalik-képen müteşarrifjához, Ibrāhımhoz:

A pozsegai sandžakbej egész hadi népével a táborba rendeltetvén, a Pozsegához tartozó Eszék védelme őrá [a szerémi müteşarrifra] bízatik. Telepedjen le Eszék kaşabában. A hídon át a táborba igyekvő kisebb csoportokat tartóztassa föl s 800—1000 emberből álló csapatokká gyűjtve, indítsa a táborba; kisebb csoportokat ne engedjen át.

(Eb. 387.)

94.

1663 júl. 7—16. (evā'il-i zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet Eszék és Ordu palankasi kādijaihoz és agáihoz, továbbá Dárda és Baranyavár palánkok kādijaihoz:

Váraik őrsége a várak védelmére, a csapatok átkelésének támogatására, a táborba küldött gabona őrizetére és Mohácsig leendő kíséretére otthon marad. Hasan kanizsai bejlerbej nem rendelheti őket magához.

(Eb. 387.)

95.

1663 júl. 7—16 (evā'il-i zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet Mohács és Szekszárd za'im- és timár-agáihoz és kul-agáihoz:

Az utakat őrizték és a táborba küldött gabonát kísérik.

(Eb. 387.)

96.

1663 júl. 7—16 (evā'il-i zī-l-ḥidždze 1073).

Rendelet az egri pasához:

A kapu-, jijit- és kul-tāifesi felét hagyja otthon, önmaga pedig annak másik felével, maga helyére egy érdemes embert tevén kā'im-makāmnak, vonuljon a sereghez. A 200 dirhemes golyókat lövő tizenöt šāhī-ágyút, valamint, ha vannak, a nagyobbakat, szintén lövedékeikkel együtt, hozza magával a nagyvezér táborába Budára.

(Eb. 387.)

97.

1663 júl. 17—26 (eväsitⁱ zī-l-ḥidždze 1073).*Rendelet Hüsein pasához, Kanizsa pasájához:*

A szegénységet a Dráva (دری) tulsó partján is védje a szüntelenül ott csatangoló ellenség ellen. Portyázásaihoz minden erejét vegye magához, ha pedig otthon tartózkodik, a Drávának (دری) Pozsega felőli részére állítson őrköt s a vidéket egészen Eszékig kísérje figyelemmel: a folyónak mindkét partja az ő védelmére van bízva.

(Eb. 387.)

98.

1663 júl. 27—aug. 4 (evāḥirⁱ zī-l-ḥidždze 1073).*Rendelet Hıdır pasához, arpalık-képen a szegedi sandžak müteşarrıfjához:*

Sandžakja hadi erejével késedelem nélkül vonuljon be a nagyvezér táborába.

(Eb. 387.)

99.

1663 aug. 5—14 (evā'ilⁱ moḥarrem 1074).*Rendelet a szegedi sandžak kādıjaihoz:*

Miután az egri őrség azt jelentette, hogy a vár köves, terméketlen környékén pénzért se tud élelemhez jutni, mert a ra'ajának sincsenek élelmiszerei, újólag megengedi, hogy az egri őrség a szegedi kādık kerületeiben gabonát vásárolhasson.

(Eb. 387.)

100.

1663 aug. 5—14 (evā'ilⁱ moḥarrem 1074).*Rendelet Küçük Mehmed pasa jenöi bejlerbejhez:*

Elhatároztatott, hogy a sereg Budáról elindul és az Esztergom mellett épített hidon átkelve, Újvár ellen vonul. Kapu-csapataival és a védelemre kirendelt haderővel Várad alatt üssön tábort, Várad védelmére minden előkészületet tegyen meg s intézkedéseiről adjon jelentést.

(Eb. 387.)

101.

1663 aug. 5—14 (evā'il-i moharrem 1074).

Rendelet Čauš-oglu Mehmed pasához:

A hidat bontsa le s Esztergom és Džigerdelen között gyorsan újból állítsa össze. A híd lábainál álló házakat, kerteket és csűröket rombolja le, a hídhöz vezető utakat szélesítse ki. Čerehört bárhonnán kirendelhet, rendeletei (*bujuruldu*) szárazon és vizen egyaránt érvényesek (*džārī dir*). A híd építésének és az átkelésnek védelmére, a keze alatt lévő ötszáz budai janicsáron kívül, használja fel az Esztergom és Džigerdelen táján található za'imokat, timárosokat és neferāt-agákat.

(Eb. 387.)

102.

1663 aug. 5—14 (evā'il-i moharrem 1074).

Rendelet a székesfehérvári sandžaknak arpalík-képen mütešarrifjához, ...²⁸ pasához és a nevezett livā kādijaihoz:

Ahmed székesfehérvári kādinak a táborba küldött mektubja szerint a nevezett kādában lakó 'ulemāk, sulehāk, szegény emberek, za'imok, timárosok és mások a medžlis-i šer' előtt megtárgyalták, hogy a vár nyugati oldalán álló Saret- (مورت) kaputól Murteďa pasa tornyáig húzódó, 553 *zirā'*²⁹ hosszúságú várfal elromlott és hogy sürgősen szükséges kijavítása nehézségekbe ütközik. A nevezett falon kívül elfolyó Sárvíz (سارويز) partján az említett kaputól az említett torony felé haladva, három *zirā'* szélességben 200, majd meg 50 *zirā'* hosszú falat ugyan egészen újonnan felépítettek, de a többi 204 *zirā'* úgy maradt, ahogy volt. Mivel a vár ilyen állapotban nem védhető, az előterjesztésre elrendeli, hogy amiként a belgrádi³⁰ sandžak népe az említett szakaszt öt év alatt felépítette, a hátralévő 204 *zirā'*nyi részt is az ő čerehorjai javítsák ki.

(Eb. 387.)

²⁸ Nincs megnevezve.²⁹ *Zirā'*: hosszsmérték, mely különböző tárgyak méréséhez különböző hosszúságban használtatott. A falak méréséhez használt *zirā'* 76½ centiméter hosszú volt. — A számításban hiba van: 200 + 50 + 204 csak 454-et tesz ki.³⁰ Valószínű, hogy istülni belgrádi: 'székesfehérvári'.

103.

1663 aug. 5—14 (evā'ilⁱ moħarrem 1074).

Rendelet Hiđir pasához, a szegedi sandžak müteşarriñjához:

Egyesüljön Kāsim egri pasával, majd a kiadandó fermān szerint járjon el.

(Eb. 387.)

104.

1663 aug. 15—24 (evāsitⁱ moħarrem 1074).

Rendelet az esztergomi, budai, ...-i (؟ برنشه), gyulai és váradi várak pasáihoz és nefer-agáihoz:

Az erdélyi királyhoz küldött Moħarrem agát juttassák el rendeltetési helyére.

(Eb. 387.)

105.

1663 aug. 25—szept. 3 (evāħirⁱ moħarremⁱ 1074).

Rendelet az [Erdélybe vivő] útvonal kādījaihoz, várparancsnokaihoz (kalā' dizdārlari), nefer-agáihoz és egyéb ügyvivőihez (iš erleri):

Az erdélyi ħākimnak Szilvás³¹ (!سلواس) nevű zümmijét embereivel, holmijával, lovaival együtt bántatlanul irányítsák a szultáni tábortól Erdélyig.³²

(Eb. 387.)

106.

1663 szept. 14—23 (evāsitⁱ şafar 1074).

Rendelet a váci, pesti és hatvani bejekhez és nefer-agákhoz:

Jóllehet a táborból engedély (izn) és fermān nélkül senki sem távozhat, Vác, Pest és Hatvan vidékén, a hírek szerint, sok katona kószál. Ha ez tovább is így tart, őket [e rendelet vevőit] fogja irgalom nélkül megbüntetni.

(Eb. 387.)

³¹ Szilvási Bálint Apafi fejedelem kapu-kethüdāja volt a portán.

³² Egy példánya a nevezett követ egyik emberének is átadatott.

107.

1663 szept. 14—23. (evāsīt-i şafar 1074).

Rendelet Ibrāhīm pasához, arpalık-képen a szerémi sandžak mütesarrıfjához:

Miután a szultáni táborba küldött jelentése szerint körletének erősebb védelemre van szüksége, alája rendeli a szerémi sandžak összes hadi erejét, azzal a céllal, hogy azt Eszék és a többi erőd védelmére is felhasználja.

(Eb. 387.)

108.

1663 szept. 24—okt. 2 (evāhır-i şafar 1074).

Rendelet az egri bejlerbejhez:

Ejāletje katonáival, a hatvani és szegedi sandžakok za'ımjaival és timárosaival, saját tizenhat şahı-ágyújával jelentkezzék a Nógrád ostromával megbízott Kaplan Muştafa vezır-pasánál.

(Eb. 387.)

109.

1663 szept. 24—okt. 2 (evāhır-i şafar 1074).

Rendelet a váci sandžakbejhez és a várlegénység dābıtjiaihoz:

A váci sandžaknak és várnak hadi erejével, hátrahagyván a vár védelmére szükséges őrseget, jelentkezzenek a Nógrád ostromával megbízott Kaplan Muştafa vezır-pasa táborában.

(Eb. 387.)

110.

1663 szept. 24—okt. 2 (evāhır-i şafar 1074).

Rendelet a budai pasához:

Mehmednek, e rendelet vivőjének, huszonkétezer akács zi'āmet-birtokhoz első rendelet (*iptidā hüküm*) kiadatott.

(Eb. 358.)

111.

1663 okt. 3—12 (evä'il-i rebî-ül-evvel 1074).

Rendelet a kamengrádi kâdîhoz:

A horvát származású Turak nevű egyént, aki [a kâdinak] a szultáni táborba küldött jelentése szerint a kamengrádi kâdîhoz tartozó Ma'den³³ nevű városkában (*kaşaba*) utcákon és tereken új tant hirdet (*da'vâ-i nübüvvet eden...*) és nyilvánvalóan istentelen ember, megvasalva küldje a táborba.

(Eb. 387.)

112.

1663 okt. 3—12 (evä'il-i rebî-ül-evvel 1074).

Rendelet Kurd Ahmed pasa újvári bejlerbejhez:

Minthogy az Újvár alá tartozó... (*مره تود*)³⁴ falu-béli lakos, Keresztúri László (*كرستوى لاشلوغ*) nevű zümme már a hadjárat elején meghódolt s azt kérte, hogy öt ingatlan és ingó birtokában (*emlāk u ešjāsina ve emvāl-i erzāķina...*) éppen ezért senki ne háborgathassa, ezt azzal a feltétellel, hogy a dzizijét és a többi hūkak- és rusum-illetéket megfizetni köteles, ezennel elrendeli.³⁵

(Eb. 387.)

113.

1663 okt. 13—22 (eväsit-i rebî-ül-evvel 1074).

Rendelet Kurd Ahmed pasa újvári bejlerbejhez:

Minthogy az Allāh segítségével elfoglalt Újvár körletéhez tartozó Nyitra bírái közül Szári Szücs István (*صارى سوح استوان*) (így!), Szakmári... István (*مقامارى بودلى اشتوان*), Tamás István (*طمش اشتوان*), Örök János (*اوروك ناموش*) (így!), Tar Szücs István (*طار سوح اشتوان*) (így!), Szakmári Szabó Mihály (*مقامارى*)

³³ Valószínűleg a Biháctól keletre fekvő Kamengrádról, illetőleg Stari Majdanról van szó. Az arab *ma'den* a szerbben *majdan* alakban fordul elő (L. Franz Miklosich: Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie, Wien, XXXVII. 78 l.) Scheidus térképén: *Stari Majdan (Moden)*.

³⁴ Talán a nyitrai járásban fekvő *Szalakusz*?

³⁵ A rendelet két oldallal hátrább, ugyanazon kelettel még egyszer fel van jegyezve

(صابو میحال), Ballai (بالای) Szabó Mihály, Csizmedzi Miklós (حرمة می مقلوش), Takács (طفاچ) Mihály és Mocsarili (موچارلی) a szultáni táborban előadták, hogy ők már a hadjárat elején, mindenkit megelőzve meghódoltak s azt kérték, hogy birtokaikat ennek ellenében megtarthassák: e kérésüket a šer' és künun szerint járó adók megfizetése ellenében teljesíti; ők tehát ma'áf és müsellem lesznek, resmⁱ ra'ijet-et és harādžot nem fognak fizetni, gyermekeikre azonban ez a kedvezmény már nem fog kiterjedni.

(Eb. 387.)

114.

1663 okt. 13—22 (evāsiṭⁱ rebī'ül-evvel 1074).

Rendelet az egri bejlerbejhez:

Az egri neferāt-agáknak azon jelentésére, hogy az Egerhez és Hatvanhoz közel fekvő ellenséges várnak, Szécsénynek varosát és palánkját, Újvár elfoglalása után saját őrsége felgyújtotta, kővárát pedig elhagyta, — elrendelte a vár teljes lerombolását; utóbb azonban, megfontolva, hogy a kitűnő fekvésű vár Eger és Hatvan helyzetét erősíteni fogja, fenntartását az egri agák kérésére elrendeli s védelmét az egri őrségre bízza.

(Eb. 387.)

115.

1663 okt. 23—nov. 1 (evāhirⁱ rebī'ül-evvel 1074).

Rendelet Irig (Erik) és Grǧurevci (Gregoriče) kādījaihoz:

Az Újvár védelmére visszamaradt Hüsein budai pasa főlős számú lovai számára telelőhelyül, a pasa kérésére, az ő kādūk, a budai ejület hāṣṣ-birtokai, jelöltettek ki; nevezett célra árpa, szalma és emberi eleség a szokásos módon és feltételek mellett szolgáltatandó.

(Eb. 387.)

116.

1663 okt. 23— nov. 1 (evāhirⁱ rebī'ül-evvel 1074).

Rendelet a belgrádi kādīhoz, kā'im-makāmhoz és 'ajānⁱ vilā-jethez és az egész hadsereghez ('umūmen ṭavāifⁱ 'āsūkere):

A nagyvezér serege számára telelőhelyül Belgrádban

számlást (*menzil*) kell készíteni. Saliḥ, derkjāh-janicsár-aga számára, Jusuf házát jelöli ki. A janicsárok számára szükséges 280 menzil, mely a beküldött defter szerint megvan, kiürítendő, kapuikra a kellő útbaigazítással egy-egy cédula (*jäfte*) ragasztandó. A lakosság zaklatásától mindenki óvakodjék.

(Eb. 387.)

117.

1663 okt. 23—nov. 1 (evāhirⁱ rebi'ül-evvel 1074).

Rendelet a belgrádi kādihoz, kā'im-makāmhoz és a'jānⁱ vilājethoz:

A baš defterdār mālīje kjätibjai, a re'is-ül-küttāb összes divān-kjätibjai, a defter emīni defterⁱ ḥākānī kjätibjai, a derkjāh müteferrikái, čaušai, a hat bölük agái, a derkjāh džebbedžijei, topčijai, top-arabadžijai és a sátorverők (*meh-terler*) számára a szokott módon téli szállást készítsenek.

(Eb. 387.)

118.

1663 okt. 23—nov. 1 (evāhirⁱ rebi'ül-evvel 1074).

Rendelet a budai kādihoz:

Hasan vezir-pasának, Buda védőjének, a táborba küldött levele (*mektüb*) szerint Ahmed spāhi, . . . (مالوجه?) falubeli tímár-birtokos, Hasan, Hüsein és Mehmed zi'āmet-birtokosoknak a budai sandžak budai nāhijéjében fekvő . . . (جبقوله?) falubeli birtokából egy részt magának követel s a peres felek ellenségeskedése, bár a pert a helyszínen egyszer már tárgyalták és abban šer' szerinti ítéletet is hoztak, újabban ismét kiújult. Mivel šer' szerinti ítélettel egyszer már lezárt ügyet újra per tárgyává tenni nem lehet, megtiltja, hogy azt újra tárgyalás alá vegyék.

(Eb. 387.)

119.

1663 nov. 2—11 (evā'ilⁱ rebi'ül-aḥir 1074).

Rendelet a budai mütesellimhez, alajbejhez és janicsár-agához:

Mivel a sereg a budai hídon szándékozik átkelni a

Dunán és már útra kelt, a hidat sürgősen javítsák ki, a korhadtt pontonokat (*ṭombās*) erős újakkal cseréljék ki, hogy azok az összes bal-jemez-ágyúkat elbírják.

(Eb. 387.)

120.

1663 nov. 13 (1074 rebī'ūs-gānī 12.)

Rendelet a budai ejālet müteşarrıfjához, İlüsein vezir-pasá-hoz, Újvár mostani védőjéhez:

Az újvári védőrség derkjāh dzebedzıjci közül négy lázadót (*şekı*), aki a künün szerint kiutalt gabonával (*ḡahıre*) meg nem elégedve, a szolgálatot ott hagyta és másokat is erre izgatva, árulás vétkébe esett, késedelem nélkül szigorúan meg kell büntetni.

(Eb. 387.)

121.

1663 nov. 22–30 (evāhırⁱ reb'ı-ül-ahır 1074).

Rendelet a temesvári és a becskerekı (بچكرك مع اوقات) kādıkhoz:

Kiblelı Mustafā pasa a damaszkuszi csapatokkal e két kādában fog telelni; emberei számára a szokásos módon szállást (*menzil*), lovai számára gabonát szerezzenek; az árpának sztambuli keiljéért (*kejlⁱ istambulı*) tizenkét akčét, egy-egy zsák szalmáért (?) (*şamanın čuralı*) hat akčét fizessenek; mindent pénzen vásároljanak.

(Eb. 387.)

122.

1663 nov. 22–30¹ (evāhırⁱ reb'ı-ül-ahır 1074).

Rendelet a pécsi sandzak kādıjaihoz, alajbejéhez és szállásmester-agájához (kışlak agası), továbbá a szigetvári, koppányi, székesfehérvári és simontornyai sandzakok kādıjaihoz.³⁸

Mint hogy a tatár sereg e sandzakok váraiban és varoşaiban fog telelni, együttesen szállásokat (*konaḡ*) jelöljenek ki számára s a lakosságtól, anélkül, hogy a szegénységet mód felett megterhelnék, húst, árpát és más szükséges élelmiszereket szerezzenek be.

(Eb. 387.)

³⁸ Oldalt e megjegyzés: A tatár sereg ezen öt sandzakban fog telelni.

123.

1663 nov. 22—30 (evāhīrⁱ rebi'ül-ahīr 1074).

Rendelet a Dunamellétfekvő Erdőd, Valkóvár, Szotin, Kerevik, Bánostora, Fok, Szalankemén, Ilok, Pétervárad, Karlóca és Szurduk nevű révek (iskele) és átkelők (gečid) közelében levő kādīkhoz, azok agáihoz, a'jānⁱ vilājetjéhez és ügyvivőihez (is erleri), a Tisza mellett fekvő Titel, Zsablya (جابله), ..., Kanizsa és Zenta (سنت) nevű átkelők közelében levő kādīkhoz:

A Dunán való átkelésre alkalmas összes hajókat (*gemi*) küldjék Péterváradra, hogy ott a tatár sereget átszállítsák a másik partra.³⁷

(Eb. 387.)

124.

1663 nov. 22—30 (evāhīrⁱ rebi'ül-ahīr 1074).

Rendelet arról hogy, az elhunyt Haller (هاليد) Gábor³⁸ hét emberét, akik hazatérésre engedélyt kaptak, útközben senki ne bántsa.

(Eb. 387.)

125.

1663 nov. 22—30 (evāhīrⁱ rebi'ül-ahīr 1074).

Rendelet Szeged, Zombor, Bács, Titel és ... (سنة?) kādījaihoz:

A magyar végeken telelő tatár seregből a szegedi sandzaknak is jut; az öt kādāja között szállás dolgában (*mesken huşuşunda*) legkülönb Zomborba (*Sömbör*) jön a hānzāde, a csapatok szétosztandók. A ra'ājū tehetségéhez képest lássa el őket.

(Eb. 387.)

126.

1663 nov. 22—30 (evāhīrⁱ rebi'ül-ahīr 1074).

Rendelet az orsovai (خرشو) dizdārhoz és emīnhez:

A szabadságolt iflāk-csapatokat bocsássák tovább és a réven sürgősen szállítsák át.

(Eb. 387.)

³⁷ A rendeletet később odamódosították, hogy a tatárok átkelése Erdődnél fog megtörténni.

³⁸ V. ö. a 49. sz., 1663. márc. 11—20. kibocsátott, idevágó rendelettel

127.

1663 dec. 11—20 (evāsītⁱ džemāzī-ül-evvel 1074).

Rendelet 'Alī pasa volt . . . i³⁹ bejlerbejhez, jelenleg arpalik-képen a lévőai sandžak mütesarrıfjához:

A lévőai vár nahıjejeihez tartozó, meghódolt és emānāmét nyert ra'ajāt kímélve, az ellenség földjét pusztítsa, népét hódoltassa be. Hadműveleteihez alája rendeli a lévőai vár védőjét, Muştafā adanai bejlerbejt.

(Eb. 387.)

128.

1663 dec. 11—20 (evāsītⁱ džemāzī-ül-evvel 1074).

Rendelet 'Alī pasa volt . . . i⁴⁰ bejlerbejhez, jelenleg arpalik-képen a lévőai sandžak mütesarrıfjához:

Jelentése szerint az esztergomi sandžaknak 5—6 év, sőt 15—20 év óta engedetlen varošait és falvait engedelmességre szorította és most azt kéri, hogy azok a lévőai sandžakhoz csatoltassanak. Kérése nem teljesíthető; a régebben adózó falvak régebbi központjukhoz tartoznak, Léva várához pedig csak azok, melyek a vár bevétele után hódoltak be.⁴¹

(Eb. 387.)

129.

1663 dec. 11—20 (evāsītⁱ džemāzī-ül-evvel 1074).

Rendelet a pozsegai, eszéki, szlatinai, valpói, diakovári, brodi és orahovicai kādıkhoz:

Kadāikat a boszniai ejālet mütesarrıfjának, 'Alī vezırpasának, jelenleg Buda védőjének emberei és lovai számára jelöli ki telelőhelyül. A sursāt-adó-képen beszolgáltatott árpat sztambuli kejl-enkint tizenkét, a szalmát zsákonkint (?)

³⁹ Volt bejlerbejsége nincs megnevezve.

⁴⁰ Volt bejlerbejsége nincs megnevezve.

⁴¹ Az ügyben a nagyvezér Hüsein budai pasának, Újvár védőjének előterjesztése alapján 1664 márc. 28—ápr. 6 között még egy döntést hoz oly értelemben, hogy csak a Léva elfoglalása óta alakított timār-birtokok élvezői tartoznak Lévához, a régebbiek azonban, ha birtokuk esetleg Léva közelében is fekszik, Esztergomhoz tartoznak s ennek várában kötelesek lakni. (Uo.)

(غزار) hat, a tüzifát kocsinkint (*jük*) három akčeért, a többi élelmiszert (*zād u zevāde*) a szokásos áron és a szükséges mennyiségben adják nekik, úgy, hogy Hıdır-napig semmi-
ben szükségét ne szenvedjenek.⁴²

(Eb. 387.)

130.

1663 dec. 11—20 (evāsiṭ⁻ⁱ džemāzī-ül-evvel 1074).

Rendelet a temesvári kādıhoz:

Mektubja szerint a temesvári vár topıl başıja, Kudret Halil kijavítottatta Memi agának a váron kívül, a . . . (مكد?) -
maḥallében álló, omladozó meccsetjét (*mesdżid*) és azt a maḥalle lakosságának kérésére džāmi'vá szeretné emelni
(*dżāmi' etmek* . . .). Erre megadja az engedélyt (*iḡn*).

(Eb. 358.)

⁴² A bejegyzés mellett két módosítás áll; az egyik szerint a pozsegni kaḍā a jalı-aga tatár csapatai, az eszéki kaḍā Mehmed pasa aleppói vālı emberei, a többi kaḍā a tatár csapatok részére jelöltetik ki telelőhelyül; a másik módosítás szerint a fent említett kaḍák az ajdını és şārūhūni za'ımok és timárosok számára jelöltetnek ki telelőhelyül. — Kelet nélkül.

A BERLINI ÉS DREZDAI GYÜJTEMÉNYEK TÖRÖK LEVÉLTÁRI ANYAGA.

(Második, befejező közlemény.)

131.

1664 jan. 29—febr. 7 (evā'ilⁱ redžeb 1074).

Rendelet a gradiskai és bekhei¹ kādikhöz, továbbá a zborniki és boszniai sandžakok kādijaihoz:

Mindazokat, akik a fenti két várból Szigetvár védelmére, bár oda ki voltak rendelve, nem jelentek meg, a mübāšir tudtával saját házuk előtt akasszák fel.

(Eb. 387.)

132.

1664 jan. 29—febr. 7 (evā'ilⁱ redžeb 1074).

Rendelet Budára:

Egy újvári roham-katonának (*serden gečtisi*), Ahmednek kérésére, tizezer akče jövedelmű kezdő-birtokot (*iptidā*) és ötezer akče javítást (*tarakķi*) engedélyezett.

(Eb. 358.)

133.

1664 febr. 8—17 (evāsiṭⁱ redžeb 1074).

Rendelet az anatóliai és a rumiliai jobb, bal és középső útvonal (şag kol, şol kol, orta kol) kādijaihoz:

A janicsárokat irányítsák a szultáni táborba

(Eb. 387.)

¹ *Behke*: Bihács török neve.

134.

Mitrovica, 1664 febr. 8—17 (evāsītⁱ redžeb 1074).

Rendelet a janicsár agához:

A janicsárokat mindenünnen küldje a táborba.

(Eb. 387.)

135.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet a pozsegi sandžakbejhez és kādihoz:

A Pozsegi védelmére küldött három oda (oḡa) derkjāh-janicsár čorbadžijait és neferjeit szállásolják el Pozsega belső várában.

(Eb. 387.)

136.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet Ibrāhīm pasa fővárosi kā'im-makāmhoz, Anadolujobb, bal és középső kol-ja kādijaihoz és ketühüdā jerlerihez, továbbá Muṣṭafā pasa edirnei kā'im-makāmhoz:

A sztambuli alti bölük emberei, akiket már a bajrāmsold (bajrām 'ulūfesi) fizetésekor figyelmeztetett a közeli indulásra, azonnal vonuljanak a nagyvezér táborába, amely január 31-én (redžeb 3-án) már megindult Nemče ellen.

(Eb. 387.)

137.

Kelet nélkül¹.

Az 1664. évi hadjárat céljaira 114 kadāra vetettek ki hadi adót, sursāt zahīresi-t. A budai ejāletben a budai és a hozzátartozó kadūk, az esztergomi, székesfehérvári, a mohácsi és szekszárdi, a simontornyai, koppányi, mitrovicai, zimonyi, irigi, pétervárad, nemei, morviki, valkovári és végül az iloki sandžakok és kadūk voltak ezzel az adónemmel, az adóösszeg feltüntetése nélkül, megterhelve.

(Eb. 387.)

¹ 1664 febr. 18—27-i (evāhīrⁱ redžeb 1074) keletű rendeletek között

138.

1664 febr. 18—27 (evāhirⁱ redžeb 1074).

Rendelet a pozsegai sandžak északi részének kādžijaihoz, dizdārjaihoz és agāihoz, továbbá a cserniki sandžak kādžijaihoz, stb.:

Váraik legénységét és fölszerelését kiküldött mübāšir fogja felülvizsgálni és defterbe foglalni. A várak legénysége a várakban lakjon; a kívül lakókat szigorúan meg kell büntetni.

(Eb. 387.)

139.

1664 febr. 18—27 (evāhirⁱ redžeb 1074).

Rendelet a boszna-brodi kādžihoz:

A kađū a Kaplan vezír-pasa kormányzása alatt álló (*müteşarrıf ettiji*) Ajdın és Sárohan sandžakok za'imjai és timárosai számára rendeltetett ki téli szállásul. Miután ezek néhai 'Alı pasa telelőjére, Gölhisürba' mentek, a (boszna-brodi) kađūba Pécsről és Szigetvárról ezer tatár nefer fog áthelyeztetni telelőre. Telelésük alatt naponta minden két tatárnak egy vekije hús, minden nefernek egy vekije kenyér, egy adag (*Istambul šiniji*²) árpa és elegendő takarmány (*otluk*) adandó, de egyéb semmi.

(Eb. 387.)

140.

Kelet nélkül.³

Rendelet a tešnei kādžihoz:

Miután a néhai 'Alı pasának telelésre a kađūba küldött emberei és állatai máshová mentek, Pécsről és Szigetvárról odaküldött 800 tatár fog a kađūban telelni. Minden nefernek naponta $\frac{1}{2}$ vekije húst [stb. mint az előbbi rendeletben] kell adni.

(Eb. 387.)

¹ Jajcától nyugatra fekvő vár, Lipszky térképén *Gjolissar*, Schedius térképén *Gölhissar (Jezero)*.

² *Šinik* súlymérték = $\frac{1}{8}$ kg (Zenker).

³ 1664 febr. 18—27-i (evāhirⁱ redžeb 1074) keletű rendeletek között.

141.

1664. febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet a szultáni tábortól Küçük Mehmed pasa váradi bejlerbey táborhelyéig vivő útvonal kādījaihoz és vár-agáihoz:

A küldött hírnök (ulak) számára minden állomáson állítsanak egy kocsit (ulak 'arabasi) és a hírnököt sürgősen juttassák tovább.

(Eb. 387.)

142.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

*Rendelet vagy negyven balkáni kādīhoz:*¹

Az alti bölük-csapatokat (. . . halki) szedjék össze és zászlaik alatt sürgősen indítsák a szultáni táborba.

(Eb. 387.)

143.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet Behke (= Bihács), Krupa és vidékük kādījaihoz és e két var kapudanjai vekiljeihez:

Mivel az ellenség, hír szerint, ama vidéken támadásra készül, a bányászok kivételével minden fegyverbíró (ata tuta kādīr) embert gyűjtsenek össze és Kōrāna közelében vonjanak táborba.²

(Eb. 387.)

144.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet a főváros (āstāne) védőjéhez, Hāšekī Mehmedhez:

A tengerpart összes janicsárja, topčija, dzebedžije, valamint a távolabbról Konstantinápolyba érkező csapatok kijelöltetnek a hadjáratra. A főváros védelmére csak az oturak, kurudžu, 'adžemi oğlani és kul oğullari nevű fegyvernemek maradnak vissza.

(Eb. 387.)

¹ A felsorolásban a tekfūr dağli (rodostói) kādī kerülete fekszik a hódoltsági területtől legtávolabbra.

² 1664 febr. 28—márc. 8 (evā'il-i ša'bān 1074) Ibrāhīm pasa e vidékre baš ve boğgá kinevezetvén, fenti rendelet újból kiadatott.

145.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet Muṣṭafā pasa rumilīai bejlerbejhez:

Kiáltassa ki mindenfelé, hogy a közeli háborúban, mely nagy háború (*böjüke sefer*) lesz, az összes timárosoknak, za'imoknak, ma'zuloknak részt kell venniök; birtokaik kezelésére csak szolgát hagyhatnak vissza.

(Eb. 387.)

146.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

*Rendelet a budai ejālet müteşarrıfjához, Hüsein pasához, jelenleg Újvár védőjéhez:*¹

A budai sandžak za'imjai és timárosai nincsenek a számukra kijelölt helyen. Egyesek azt állítják, hogy ők *sepet-timárosok* s ennél fogva a bevonulás alól föl vannak mentve. Ez valóban így van (صاحبی اولیوب سپت تمارى اولئى مستحق در). A timárosok mindkét csoportjánál meg kell állapítani a pontos létszámot.

(Eb. 387.)

147.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet a viddini sandžak kādıjaihoz és Maḥmūd nikāpolyi pasához:

Mehmed váradi bejlerbej jelentése szerint a viddini timárosok, akik Várad védelmével voltak megbízva, elszök-döstek s az alajbejt szinte magára hagyták; a szökevényeket küldjék vissza Váradra; a kādikat fel fogja köttetni, ha szökevényeket túrnek meg kađājukban.

(Eb. 387.)

148.

1664 febr. 18—27 (evāhīrⁱ redžeb 1074).

Rendelet a boszniai pasához és vár-dizdārokhhoz:

A várkatonák (*kalā' neferāti*) zsoldjuk egy részén agáik-

¹ A defter egy másik bejegyzése szerint ekkor Kurd Aḥmed volt Újvár bejlerbeje s egyben Küstendil sandžak müteşarrıfja.

tól szabadságot nem vásárolhatnak s a várakon kívül nem lakhatnak.¹

(Eb. 387.)

149.

1664 febr. 18—27 (evāhir-i redžeb 1074).

Rendelet a boszniai és zvorniki sandžakok alajbejeihez:

Csernik sandžak védelme az ő feladatuk lesz, Kaplan Muştafā vezír-pasa a pozsegai sandžak védelmével bizatik meg. Az otthonmaradó hadköteles timárosokat idejében és pontosan jelentsék, különben ők is bűnhődni fognak.

(Eb. 387.)

150.

1664 febr. 18—27 (evāhir-i redžeb 1074).

Rendelet Ibrāhīm vezír-pasához, a karamani ejālet müteşarrıfjához:

Menjen Diakovárba, Pozsega és Csernik vidékét különösen tartsa szemmel s a Pozsega védelmével megbízott Kaplan Muştafā pasa hívására siessen ennek segítségére.

(Eb. 387.)

151.

1664 febr. 18—27 (evāhir-i redžeb 1074).

Rendelet az egri és a váradi bejlerbejhez:

A mostani erdélyi hākim, Apafi Mihály, a fényes udvar hűséges szolgája, bizonyos teendőkkel bizatott meg; ha szüksége lesz haderőre és a bejlerbejtől segítséget kér, a vár védelmére szükséges védőrség hátrahagyása után sietve menjen hozzá és támogassa őt.

(Eb. 387.)

152.

1664 febr. 28—márc 8 (evā'il-i ša'bān 1074).

Rendelet a Belgrádtól Erdély határáig vivő útvonal mīr-i

Különböző személyekhez ismételtén is kiadatott.

mīrānjaihoz, mīrⁱ livāihoz, kāđījaihoz, mütesellimjeihez, alaj-bejeihez és vár-agđihoz:

Apafi Mihálynak fontos tárgyalásokról hazatérő köve-
teit ne bántsák, sőt menzilenkint két menzil-lovat, rossz-
hírú útszakaszokon kísérőket is bocsássanak rendelkezésükre.
(Eb. 387.)

153.

1664 febr. 28—márc. 8 (evū'il-i ša'bān 1074).

*Rendelet a pozsegai sandžak kāđījaihoz, a'jānⁱ vilājetjéhez
és a valkóvári kāđihoz:*

A sandžakhoz tartozó Öreg (كرد?) kađā ra'ūjait, akik
arra a hírre, hogy kađājukban tatárok fognak telelni, ott-
honukból elmenekültek és idegenben telepedtek le, sürgősen
telepítsék vissza, mert hadi szolgálataikra rövidesen szük-
ség lesz.

(Eb. 387.)

154.

1664 febr. 28—márc. 8 (evū'il-i ša'bān 1074).

*Rendelet a pozsegai sandžak kāđījaihoz, paláncjai dizdār-
jaihoz és neferāt-agđihoz:*

A pécsi vár legénységéből Berzence és Segesd várakba
kirendelt, jelenleg a pozsegai sandžakban tartózkodó száz
nefer a többi, esetleg ott levő joldaással együtt jöjjön zsoldjáért
Pécsre. Úgy ezeket, mint a . . . (مرد?)¹ nevű palánc száz
neferét, akik paláncjuk felgyújtása után Kaposvár várában
és a pozsegai sandžak falvaiban telepedtek le s itt valami
foglalkozást találtak — a kaposvári várban lakók kivételé-
vel —, az ezen ügyben kiküldött mübašir tudtával szedjék
össze és küldjék Pécs várába.

(Eb. 387.)

155.

1664 febr. 28—márc. 8 (evū'il-i ša'bān 1074).

*Rendelet az orsovai (īršova), modavai és palankaⁱ džedidi
kāđihoz:*

Ibrāhim pasa jelentése szerint a karamániai timárosok

¹ A Somogy-megyei Berki?

és za'imok, akik vele együtt az orsovai, modavai és palanka-i dzedidi kađakba voltak telelésre beosztva, onnan el- távoztak; mivel a ra'ajā az említett jelentés szerint a csapatok hátrahagyott tevéit és lovait nem akarja a törvényes feltételek mellett ellátni, ezt nyomatékosan elrendeli.

(Eb. 387.)

156.

1664 febr. 28—márc. 8 (evā'il-i ša'bān 1074).

Rendelet a zvorniki, bjelinai, gracsanikai, bögürdeleni, és küzinei kađikhoz:

A Szigetvár védelmére elvonult Mehmed pasa aleppói mütesarrif hátrahagyott néhány emberét a szokott módon lássák el élelemmel.

(Eb. 387.)

157.

1664 febr. 28—márc. 8 (evā'il-i ša'bān 1074).

Rendelet a mitrovicai kađihoz:

Mivel a racsaiak azt a panaszt terjesztették elő, hogy a sursāt-gabona szolgáltatásának és az eszéki híd javításának terhe nincs igazságosan elosztva, az ügyet vizsgálja meg.

(Eb. 387.)

158.

1664 febr. 28—márc. 8 (evā'il-i ša'bān 1074).

Rendelet az egri, hatvani és szolnoki sandžakok kađijaihoz:

Mivel az egri vár kincstári hambárjaiban nincs elegendő gabona, mert a környék gabonatermő földjét rétté (*čair*) alakították át, a szultáni hūss-birtokok, a za'imok és timárosok földjeinek ra'ajāi földeiken ezután egy évben kölest (*dari*), egy évben búzát (*hinfa*), egy évben árpát (*arpa*) termesztetni s azt a kincstári hambárban elhelyezni kötelesek.

(Eb. 387.)

159.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet Ibrāhīm dukakini sandžakbejhez, a dukakint és
iskenderije kādikhhoz:*

Az a'jānⁱ vilājet és a kenézek (کنزر) tudtával írjanak össze ezer önkéntest (gönüllü). Az önkéntesek szolgálatuk alatt zsoldot, élelmezést, utólag érdemük szerint esetleg hűbértörököt (dirlik) fognak kapni. Az összeírással kapcsolatban a ra'ajāt semmiképen sem szabad zaklatni.

(Eb. 387.)

160.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

Rendelet a temesvári kādihhoz és a jenői mütesellimhez:

A temesvári defterdār sürgősen jelenjen meg a táborban.

(Eb. 387.)

161.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

Rendelet a Nemcsétől¹ Ujvárig vivő útvonal kādijaihoz, stb.:

A Nemcséből Ujvárba törekvő embert és čaušt sürgősen szállítsák tovább minden állomáson két posta-kocsit (menzil 'arabasi) adjanak nekik.

(Eb. 387.)

162.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet Hüsejn pasához, a budai ejālet mütesarriřjához,
jelenleg Ujvár védőjéhez:*

A kiküldött ellenőrrel (mübbāřir) együtt vegye számba az újvári helyi csapatokat (jerli kulu), a jelenlevőket és a hiányzókat részleges adatokkal (ism u resimleri ve vilājetlerile) külön-külön defterbe írja össze és ezt a táborba küldje be.

(Eb. 387.)

¹ T. i. a szerémmegyei Nemcse (ma: Nemci) helységtől.

163.

1664 márc. 9—18 (evāsīt¹ ša'bān 1074).

Rendelet Maḥmūd pasához, arpalık-képen a nikápolyi sandžak müteşarrıfjához: .

Összes csapataival azonnal induljon a táborba.

(Eb. 387.)

164.

1664 márc. 9—18 (evāsīt¹ ša'bān 1074).

Rendelet Iskender esztergomi sandžakbejhez és a vár neferāt-agáihoz:

Az esztergomi vár alatt, ott, ahol Mehmed vezír-pasa másodszor hidat vert, úgy, ahogy a múlt évben, most is verjenek hidat és azt az ellenség ellen védjék meg. A dzigerdeleni palánk védelme szintén az esztergomi őrség feladata.

(Eb. 387.)

165.

1664 márc. 9—18 (evāsīt¹ ša'bān 1074).

Rendelet a dunaparti palánkok neferāt-agáihoz és . . . hez¹, a hajók felügyelőjéhez (mübāşır):

Nyomatékosan megismétli, hogy a kereskedők gabona-szállító hajóit, a gabona áruba bocsáthatása végett, gyorsan vontassák (čektirmek²) Budára.

(Eb. 387.)

166.

1664 márc. 9—18 (evāsīt¹ ša'bān 1074).

Rendelet az egri bejlerbejhez, az egri janicsár-agához, az önkéntesek (gönüllü) agáihoz, a várak dizdārjaihoz, az alajbejekhez, a lovasok (fārisān), azabok, martalócok agáihoz és más neferāt-agákhoz:

Mivel az ellenség Eger táján állítólag támadásra készül, a várak és palánkok őrsége helyén legyen, „mert a mai idők

¹ Nincs megnevezve.

² Innen egy hajófaj, a čektiri ('vontató hajó') neve.

nem olyanok, mint más idők“. Az ellenség minden megmozdulását azonnal jelentsék.

(Eb. 387.)

167.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet a budai ejālet műtesarrifjához, Újvár védőjéhez,
Hüseín vezír-pasához:*

Mivel az újonnan elfoglalt Újvárban erős védőrségre van szükség, a Budán lakó ma'zul-agákat, négy-öt személy kivételével, zi'āmettel és timár-birtokkal jutalmazva, át kell telepíteni Újvár várába.

(Eb. 387.)

168.

1664 márc. 9—18 (evāsītⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet a szerajevói (یوسنه سرای) menlāhoz és Bosznia
műtesellimjéhez:*

A szerteszét csavargó puskás (tüfenkdži) sekbünokat, akik adómentességük (ma'āfijet) ellenében táborba szállni szoktak, szedje össze, adja át Livno (اهلونه) védőjének, Hidir pasának, tőle az átadásról írást (temessük) kérjen és ezt küldje be a táborba.

(Eb. 387.)

169.

1664 márc. 19—27 (evāhīrⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet a szegedi sandžak kādžijaihoz, alajbejéhez,
za'īmjához és timár-birtokosaihoz:*

Minthogy a tél elmúlt és már legeltetni lehet, a livāban telelő tatár katonák számára a ra'ājātól csak félannyi árpát szedjenek be, mint amennyit a tél folyamán szedtek.

(Eb. 387.)

170.

1664 márc. 19—27 (evāhīrⁱ ša'bān 1074).

*Rendelet a Lévában levő 'Alī pasához, továbbá Hamza
nógrádi sandžakbejhez:*

A kiküldött ellenőrrel (mübāšīr) együtt vegye számba

a várbeli helyi csapatokat (*jerli kul*) és őrséget, a jelenlevőket és a hiányzókat, részleges adatokkal külön-külön defterbe, írja össze és a két deftert küldje be a táborba.¹

(Eb. 387.)

171.

1664 márc. 19—27 (evāhīr¹ ša'bān 1074).

Rendelet a szerémi sandžakbeli mitrovicai, iregi, gregorovcsei, pétervárad, nemcsei, moroviki, iloki, valkóvári és rajcsai kādīkhoz, a zborniki sandžakban tíz kādīkhoz, a szegedi sandžakban a bácskai, zombori, titeli, bajai és kara¹ segedín-i velikā-i, a temesvári sandžakban a temesvári, becskerek (Bečkerek ma' evkāf), csatádi, verseci és csákovári kādīkhoz, továbbá az eszéki és valpói kādīk kivételével a pozsegai sandžak összes kādījához, végül a boszniai sandžak kilenc kādījához:

A mālīje az eszéki híd javításából bizonyos számú rőfnyi (ناباع) munka elvégzését rőtta ki a nevezett livā kadāira. A mālīje rendeletét nyomatékosan megismétli: a hídnak ápr. 11-re (ramadān 15-e) el kell készülnie. A munkájukat el nem végző kerületek lakosait hanyag vezetőikkel együtt fel kell akasztani.

(Eb. 387.)

172.

1664 márc. 19—27 (evāhīr¹ ša'bān 1074).

Rendelet Pračali (پراچال)² Muštafā pasához, volt hercegovinai vālīhoz:

Mint ama vidék basbúgja (باش و بؤغ) vigyázzon, mert a Hercegovinában lakó efrendžek lázadásra készülnek.

(Eb. 387.)

¹ V. ö. a 162. sz., 1664. márc. 9—18. kelettel Hüsein pasához intézett rendelettel.

² Evliā Celebinél ابراجا a Duna egy kis szigetén. (Karácson Imre fordításában II. 257 l., 5. jegyzet.)

173.

1664 márc. 19—27 (evāhīr-i ša'bān 1074).

Rendelet a Karaman ejāletbeli . . . (الوحي) alajbejéhez:

Csapataival csatlakozzék az Eszék védelmére kirendelt Muštafā vezír-pasához.

(Eb. 387.)

174.

1664 márc. 19—27 (evāhīr-i šabān 1074).

Rendelet a zvorniki sandžak dizdārjaihoz:

A sandžak várőrségeinek felesleges része jöjjön Eszékre a híd védelmére.

(Eb. 387.)

175.

1664 márc. 19—27 (evāhīr-i ša'bān 1074).

Rendelet a jenői bejlerbejhez és kādīkhöz:

Mehmed¹ volt jenői bejlerbejnek a táborba küldött mektubja szerint a jenői vár mellett a hitetlenek korában város állt, melynek lakosai a vár elfoglalásakor elszéledtek; viszont újabban a nevezett vár közelében, Felszeg (فلسك) nevű templomnál, egy útkereszteződés mellett alakult egy város. Egy Kenez Jovān (کنز جوان) nevű zūmmī vállalkozik rá, hogy sátorozó ra'ājával (خیمانه راجا) a várost felvirágoztatja s lakossága által házai után évenként száz-száz pénz (penz) ispendžét, két-két vekije főzővajat (rūgen-i sāde), szőlei után holdankint (dönüm) húsz akčét, a termésből tizedet ('ašr), a juhok után juh-adó (resm-i ganem) címen egy-egy akčét, továbbá képessége szerint džizijét fizet a kincstárnak. Mivel az ajánlat az 'ajān-i vilājet véleménye szerint is úgy a várra, mint a kincstárra nézve előnyös, azt elfogadja és a város határát kijelölteti; egyben meghagyja, hogy a város ne a vár közelében, a várra nézve veszélyes helyen, hanem attól távolabb épüljön, a város építésének ürügye alatt senkitől pénzt ne követeljenek és senki ra'ajait erőszakkal el ne hurcolják.

(Eb. 387.)

¹ T. i. Küčük Mehmed.

176.

1664 márc. 19—27 (evāhirⁱ ša'bān 1074).

Rendelet a . . .-i bejlerbejhez és a . . .-i¹ kādīhoz:

Néhai Köprülü Mehmed pasa nagyvezér evkāfjainak helyettes felügyelője (*mütevelli kâ'im-makâmî*), Mustafâ silah-dâr-aga a szultáni táborba küldött előterjesztésében (*ardⁱ hâl*) azt kérte, hogy a nevezett evkāfnak az erdélyi híd (*džesrⁱ Erdel*) két végénél fekvő falvak, ú. m. a Jenő felőli részen Ó-Arad (*eski Arad*), Gelin (?) (كلين) és Mikólaka (*ميقولاك*), a Temesvár felőli részen pedig Szentmiklós (*سنتمكلوس*), Ság (*شاغ*) és Novák (*نواق* vagy Kavak (*قواك*?) falvak ra'ajūinak újból való összeírása rendeltessék el. Ennek alapján elrendeli, hogy ezeket névszerint írják össze s defterüket tudomásul vétel végett a szultáni táborba küldjék. Za'imoknak és timárosoknak e falvakba utólag betelepedett ra'ajūit, valamint idegen ra'ajūit e defterbe felvenni, s az összeírással kapcsolatosan a ra'ajūn zsarnokoskodni tilos.

(Eb. 387.)

177.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'ilⁱ ramadān 1074).

Rendelet az egri bejlerbejhez:

A szultáni táborba küldött előterjesztésére (*ardⁱ hâl*) meghagyja, hogy az évközben elhalt janicsárok helye, az eddigi eljárással ellentétben, ne az év végén, hanem azonnal betöltessék, úgy, ahogy az a többi fegyvernemnél szokásos; azonban nagyon vigyázzon arra, hogy a katonák kereskedést űzve ne kóboroljanak szerte az országban, hanem állandóan a várban lakjanak.

(Eb. 387.)

178.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'ilⁱ ramadān 1074).

Rendelet 'Alī pasa adanai bejlerbejhez, jelenleg Léva vára védőjéhez:

A Léva várában hat hónapig őrszolgálatot teljesített pesti második lovas- (*fāris*) agát és csapatát a pesti bešlik

¹ Közelebbről nincsenek megjelölve.

első agája és legénysége fel fogja váltani; utóbbiak megérkezése után amazokat bocsássa haza (Pestre).
(Eb. 387.)

179.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'il-i ramadān 1074).

Rendelet a havasalföldi vajdához:

A feth-i islāmi¹ kadi jelentése szerint a táborba irányított gabonaszállító hajókat kadájának ra'ajai nem tudják átvontatni a Vaskapun (*Demir-kaḡu*); a munka elvégzésére kivételesen küldjön ki ötszáz ra'aját.
(Eb. 387.)

180.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'il-i ramadān 1074).

Rendelet a havasalföldi és moldvai vajdákhoz:

Azonnal induljanak a táborba, de nagyobb haderővel jöjenek, mint a mult évben.
(Eb. 387.)

181.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'il-i ramadān 1074).

Rendelet a Rumiliben telelő derkjāh-čaušokhoz és mütefferikákhoz:

A nagyvezér ápr. 8-án (ramadān 8-án) málháztat (*čadīrlarīn čikarmak*) és . . .² én a zimonyi mezőn táborba száll. Azonnal keljenek útra, hogy még indulása előtt jelentkezessenek előtte.
(Eb. 387.)

182.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'il-i ramadān 1074).

Rendelet a nemicsei, valkóvári, pétervárad, diakovári (ياقو) kadi-khoz, kethüdákhoz, janicsár-serdűrokhoz, dizdārokhoz,

¹ Skela-Kladova az Al-Dunánál.

² Kitöltetlen.

vojvodákhoz, emīnekhez, pandúr-parancsnokokhoz (باندور باشیری)
és az a'jānⁱ vilājet egyéb ügyvivőihöz (iş erleri):

Az ama vidéken elszaporodott rablók (*hajdūd ve harāmī eškijāsi*) kiirtására N.¹ küldetett ki; munkájában serényen támogatassák.

(Eb. 387.)

183.

1664 márc. 28—ápr. 6 (evā'ilⁱ ramadān 1074).

Rendelet 'Alī pasához, Léva védőjéhez és a lévai kādīhoz:

Hamza nógrádi sandzakbej panasza szerint sandzakja ra'ajaitól a lévaiak is teklifet és zimmetet követelnek s ekkép kettős terheket raknak rájuk; a régebben Nógrád alá tartozó Nógrád-vidéki falvak ra'ajait a lévaiak se ne adóztassák, se ne dolgoztassák.

(Eb. 387.)

184.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet Muştafā pasa rumiliai bejlerbejhez:

Készüljön a háborúra. A falvakban hirdettesse ki, hogy ebben a hadjáratban minden fegyverbíró embernek részt kell vennie. A vitézi tetteket bőven jutalmazni fogja.

(Eb. 387.)

185.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a rumiliai şağ kol agáihoz:

A ma'zulokat mindenütt szedjék össze és irányítsák a táborba.

(Eb. 387.)

186.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a belgrád-filippopoli (Filibe) útvonal kādījaihoz:

Kikiáltókkal hirdettessék ki, hogy a sereg Belgrádból

¹ Nincs megnevezve.

elindulva, már a zimonyi mezőn táborozik s hogy a bevonulandók, ha vagyonuk és életük kedves (*dirlikleri ve başları gerek ise*) azonnal jöjjenek, mert Hidir napján¹ seregszemle (*joklama*) lesz.

(Eb. 387.)

187.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet Haṭl pasa egri bejlerbejhez:

Ejāletje katonáival javítsa ki a lévai vár felgyujtott részét s aztán késedelem nélkül siessen vissza Egerbe.

(Eb. 387.)

188.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a modavai kādīhoz:

A szultáni táborba küldött mektubja szerint a kādābeli Modava, Ahrāmⁱ džedid és Ljubkova (لجوبكو) palánkok népe a medžlisⁱ šer' előtt azt panaszkolta, hogy a Vaskapu (صقار) és Tahtalu nevű örvényeknél a hadiszeres és kereskedelmi hajók (*džebelhāne ve ištirā sefineleri*) átvontatásánál sokat kell dolgozniok. A kādī kérésére meghagyja, hogy a fenti palánkok neferjei, mint hajózásban jártas nép, az élelmszert és hadiszert szállító hajók átkeléséig, a hajózás támogatására maradjanak helyükön s hogy ennek befejezése előtt Tomesvárból hadi szolgálatra ne hívassanak be.

(Eb. 387.)

189.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet Hüsein pasához, arpalik-képen a valonai (اولوني) sandžak müteşarriřjához és Haşm Mehmed pasához, arpalik-képen a delvinai és ilbaşānī sandžakok müteşarriřjához:

A nagyvezér ramadān 17-én² Belgrádból elindult és a zimonyi mezőn táborba szállt. Minden emberével sietve

¹ Értelme szerint = szent György napján.

² 1664 ápr. 13.

csatlakozzék hozzá, mert az idei hadjárat nagyobb hadjárat lesz, mint a korábbiak voltak.

(Eb. 387.)

190.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a zvorniki és boszniai sandžakok alajbejeihez:

Siessenek a . . .¹ védelmére kirendelt Ibrāhim vezír-pasa, boszniai bejlerbej táborába.

(Eb. 387.)

191.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a péterváradī kadā kethūdā jeri-jéhez, jani-csár-serdārjához és egyéb ügyvivőihöz (iš erleri), továbbá a . . .-i (علحین?), gradiskai, . . .-i (لورعه?), . . .-i (کورنه?), . . .-i (مردنه?), bögürdeleni, zvorniki, temesvári, becskereki, csákovári, verseci és csatádi kādīkhoz:

Régebben ismételten elrendelte, hogy az eszéki híd sürgősen javíttassék ki s hogy a munkát kadānkint bizonyos számú szekér (*araba*) és munkás (*işdži*) végezze. Mivel a beérkezett jelentések szerint egyes kadākból senki nem jelent meg a munkánál s a péterváradiból is kevesebb szekér és munkás jött, mint amennyi ki volt rendelve, az elmaradókat — hacsak a híd 'idⁱ şerifig² el nem készül — irgalmatlanul ki kell végezni. Az ügyben kiküldött biztos (*mübāşir*) vizsgálatott fog tartani, a mulasztókat, ha azok kādīk, törvényszéke (*mahkeme*) elé idézi; ha pedig vilājetbeliek (*vilājetlü*), beküldi őket a táborba.

(Eb. 387.)

192.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet Kaplan vezír-pasához:

Az eszéki hidat nem javították ki kellőképen, mert a kādīk nem küldtek elég munkást. A késés okozóit nyomozza és végeztesse ki.

(Eb. 387.)

¹ A vár neve nincs megadva.

² Šavval elseje = (1664) ápr. 27.

193.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a jenipazari kāđihoz, a Száva jobb partján fekvő kilenc kađā kāđijához, továbbá a székesfehérvári, simontornyai, pozsegai, temesvári, szegedi, szendrői, pécsi, szigetvári, koppáni, szerémi, zvorniki, volcsterini, úszkübi, dukakini és viddini sandžakok kađijaihoz:

Ramadān hó végével minden telelőtábor (*kışlak*) feloszlik; e határidőn túl élelmet kiadni nem szabad. A csapokat sürgősen küldjék a táborba.

(Eb. 387.)

194.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet a pozsegai sandžakban fekvő pozsegai, diakovári, bródi, szlatina-viljevói kađikhoz, továbbá Mohács, Szekszárd, Simontornya sandžakok kađijaihoz, végül a nemcsei, kobasi, gradiskai, tesnei, szegedi és székesfehérvári kađikhoz:

Ramadān végével minden téli tábor feloszlik; a tatároknak még további tíz napra szóló élelmiszer (*zād u zevāde*) adandó.

(Eb. 387.)

195.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet az Ilok, Várad, Karlóca, Baja, Kervīd, Bánostora (بانوشتر) iskelék, a Tisza-menti városok és kaşabák kađijaihoz, az említett kađák iskele-emīnjeihez és más a'jānⁱ vilājetjéhez:

A hānzāde-sultān a tatár sereggel ramadān végén¹ téli táborából kivonul és Vörösmartnál átkel a Duna másik partjára. Kađaik Duna- és Tisza-parti réveinek (*iskele*) hajóit (*islatina* اسلاتنه) az átkelés előkészítésére kirendelt felügyelő (*mübāšir*) tudtával küldjék Vörösmarthoz.

(Eb. 387.)

¹ Ramadān utolsó napja ez évben ápr. 26-ára esett.

196.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet . . .¹ derkjāh-čaušhoz:

Ramadān végével minden telelőhely (*kīšlak*) feloszlik. A hān-zāde átkel a Dunán és . . . nél² fog táborozni. A čauš a Duna és a Tisza mentén gyűjtsön össze megfelelő számú hajót (*gemi*) és hozza Vörösmarthoz, hogy az átkelés akadálytalanul megtörténhessen.

(Eb. 387.)

197.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet Banjaluka és vidéke kādījajaihoz és Banjaluka műtesellimjéhez:

Az ellenség hír szerint Behke, Krupa, Odonja és környékének palánkjai ellen készül. Éberen őrködjének. Basbúgjuk (باش و بوغ) Ibrāhīm pasa, arpalík-kép a kirkai sandžak mütesarrifja.

(Eb. 387.)

198.

1664 ápr. 7—16 (evāsītⁱ ramadān 1074).

Rendelet . . .³ derkjāh-čaušhoz:

Karaman ejālet alajbejeit Muštafā vezír-pasa parancsnoksága alatt összes timárosukkal és spāhijukkal Eszék védelmére rendelte. Hír szerint azonban azok még most is modavai és palankaⁱ dzedid-i téli állomásaikon tartózkodnak, pedig a téli állomásokat már feloszlatta. A csapatokat hajtsa el Muštafā pasához, átadásukról kérjen tőle pecsétes írást (*mühürlü temessük*) s azt hozza be a táborba.⁴

(Eb. 387.)

¹ Nincs megnevezve.

² Nincs megnevezve.

³ Nincs megnevezve.

⁴ Egy hasonló tartalmú rendelet a szivaszi ejālet alajbejeinek felkeresése és elővezetése végett, ugyanakkor egy másik, szintén meg nem nevezett derkjāh-čaušhoz is kiadatott.

199.

1664 ápr. 17—26 (evāhir-i ramadān 1074).

Rendelet a ħudāvendikjāri és bolui sandžakok alajbejeihez:

A tábor néhány napig Zimony mezején időzik. Gyors menetben (*iki ħonagi bir edüp*) siessen hozzá, mert ha elkésik, életével fog lakolni.

(Eb. 387.)

200.

1664 ápr. 17—26 (evāhir-i ramadān 1074).

Rendelet a budai kā'im-makāmhoz:

Az Esztergomban levő kincstári gabonának Újvárba leendő elszállítása végett a környéken szerezzen kocsikat és azokat sürgősen indítsa útnak.

(Eb. 387.)

201.

1664 ápr. 17—26 (evāhir-i ramadān 1074).

Rendelet a havasalföldi és moldvai vajdákhoz:

A nagyvezér Hıdır-napkor útnak indul. Régebbi meghagyásához is híven siessenek hozzá; a tavalyinál nagyobb haderővel jöjjenek, otthon csak védőrséget hagyjanak.

(Eb. 387.)

202.

1664 ápr. 17—26 (evāhir-i ramadān 1074).

Rendelet a dukakini sandžakbejhez:

A tábor Hıdır-napkor Zimonyból útnak indul; addig ezer emberrel ő is csatlakozzék hozzá.

(Eb. 387.)

203.

1664 ápr. 17—26 (evāhir-i ramadān 1074).

Rendelet Muştafā pasa rumilii bejlerbejhez:

Ismételt sürgetés után most már fenyegetődzve hagyja

meg, hogy még a nagyvezér útrakelése előtt jelenjen meg Zimonyban.

(Eb. 387.)

204.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).

Rendelet Kāsim pasa jenői bejlerbejhez:

Mivel a hitetlenek Nyitrát (نتره بالنقسي) megrohták, ejāletje összes katonájával azonnal keljen útra s éjjel-nappal menetelve, vegye fel a Budán tartózkodó csapatokat, lépjen érintkezésbe (*haberleşmek*) az egri és váradi bejlerbejekkel, továbbá Ahmed jali-agával, a tatárok basbúgjával, azután siessen Újvárba s vesse magát a vár védőjének, Hüsein vezir-pasa budai bejlerbejnek rendelkezései alá.

(Eb. 387.)

205.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).

Rendelet Mehmed pasa váradi bejlerbejhez és az egri¹ bejlerbejhez:

Várad védelmére elegendő őrséget és maga helyébe derék helytartót (*kā'im-makām*) hagyva hátra, ejāletje minden erejével siessen Budára, majd a jenői bejlerbejjel és a jali-agával érintkezésbe lépve, a Nyitrát megrohanó hitetlenek ellen Újvárba, Hüsein pasa támogatására; az ellenség visszaverése után térjen vissza bejlerbejsége székhelyére.

(Eb. 387.)

206.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).

Rendelet a székesfehérvári pasához:

A jenői, váradi és egri bejlerbejek a Nyitrát megrohanó ellenség ellen küldettek. A vár védelmére elegendő őrséget hagyva hátra, Ahmed jali-agával együtt ő is Hüsein pasa táborába siessen.

(Eb. 387.)

¹ Nincs megnevezve.

207.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).*Rendelet Buda védőjéhez, Čauš-zāde Mehmed vezir-pasához:*

Nélkülözhető csapatait küldje gyorsan Újvárba Hüsein pasa táborába s a jenői, váradi és egri bejlerbejeket is tartóztatás nélkül bocsássa útjukra Újvár felé.

(Eb. 387.)

208.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).*Rendelet a bácskai sandžak alajbejéhez:*

Az Újvár felé haladó hadiszert (جبهه) sandžakjabeli timárosokkal kísérje és adja át Mehmed vezir-pasának, Buda védőjének. Az átadásról elismervényt (*mektüb*) kérjen és azt hozza a táborba. Ha a hitetlenek vagy a rablók (*eşkiyā*) rajtaütnek, társaival együtt irgalmatlanul lakolni fog.

(Eb. 387.)

209.

1664 ápr. 17—26 (evāhirⁱ ramadān 1074).*Rendelet a szerémi sandžak mütesellimjéhez:*

A Zimonyból érkezendő hajókat (*sefine*) vontassa (*çek-tirmek*) rendeltetési helyükre.

(Eb. 387.)

210.

1664 ápr. 27—máj. 6 (evā'ilⁱ šavval 1074).*Rendelet az eszék-budai útvonal kādijaihoz, várai dizdārjaihoz, palánkjai neferjeihez és egyéb ügyvivőihez (iš erleri):*

Az Eszékről Budára küldendő puskaport (*barut*) az egyes állomásokon helyezték biztonságba, elegendő puskással (*tüfenk-endāz*) kísértessék tovább és késedelem nélkül juttassák egymáshoz.

(Eb. 387.)

211.

1664 ápr. 27—máj. 6 (evā'il-i šavval 1074).

Rendelet a ğurebā-i . . .¹ agájához:

Csapatával azonnal induljon Zimonyba s akit katonafélét az úton talál, hajtsa maga előtt.

(Eb. 387.)

212.

Zimony, 1664 ápr. 27—máj. 6 (evā'il-i šavval 1074).

Rendelet a szultáni tábortól Eszékig:²

Az utakat javítsák, szélesítsék és helyezzenek el rajtuk jelzéseket. A hidakat javítsák ki és melléjük egy-egy fahidat építsenek.

(Eb. 387.)

213.

1664 máj. 7—16 (evāsīt-i šavval 1074).

Rendelet a váradi bejlerbejhez és defterdārhoz:

A váradi ejalet összeírásakor (*tahrīr*) 'Alī pasa serdār, Hüsein pasa váradi bejlerbej és Ken'an pasa által defteren kívül (*hāridž ez defter*) állónak minősített, utólag azonban összeírt és egyesek között szétosztott falvak defterének másolatát helyéről emeljék ki (*maħallından iħrādž etmek*) és a szultáni táborba küldjék el.

(Eb. 387.)

214.

1664 máj. 7—16 (evāsīt-i šavval 1074).

Rendelet Ismā'il vezīr-pasához, Bosznia védőjéhez:

Csapatáival jelenjen meg a táborban, úgy mint tavaly. A behkei őrségnek azonban csak a felét hozza magával, másik felét hagyja vissza a végvár védelmére.

(Eb. 387.)

¹ *Jemīn-e, jesār-e*, nincs megnevezve.

² A rendelet vevői közelebbről nincsenek meghatározva.

215.

1664 máj. 7—16 (eväsitⁱ šavval 1074).*Rendelet a diakovári, bródi és pozsegi kādīkhoz:*

A felgyújtott Berzence (برزنج) felépítésére néhány kādā ra'ājūi és a berzencei iflākok (اقلقون) rendeltettek ki. Mivel Kaplan vezir-pasa azt jelenti, hogy ez nem elég, Diakovár (يانقو), Bród és Pozsega kādākból az építőanyag szállítására és a munka elvégzésére sürgősen kellő számú čerehört rendeljenek ki.

(Eb. 387.)

216.

1664 máj. 7—16 (eväsitⁱ šavval 1074).*Rendelet Hasan viddini bejhez, a Dunaparti kādīkhoz, mütesellimekhez, dizdārokhhoz és más ügyvivőkhöz (iš erleri):*

Mivel a nikápolyi sandzak mütesarrifja, Mahmud pasa a táborba szállt, a Dunán fölfelé haladó élelmiszer (zahīre) és hadiszer (džebeḥāne) szállítása az ő (Hasan) dolga lesz.

(Eb. 387.)

217.

1664 máj. 7—16 (eväsitⁱ šavval 1074).*Rendelet Kāsim pasa jenői bejlerbejhez:*

A jenői, temesvári, gyulai, lippai, sebesi (karánsebesi) és az ezekhez tartozó várak lovassága a pasa vezetése alatt keljen útra és (a táborban) teljesítsen szolgálatot, a gyolgság pedig a várak védelmére maradjon otthon.

(Eb. 387.)

218.

1664 máj. 7—16 (eväsitⁱ šavval 1074).*Rendelet 'Osmān pasához, a belgrádi Száva-híd védőjéhez, és a belgrádi kādīkhoz:*

A tábor felé szállingó katonáknak ne engedjék meg, hogy egy napnál tovább időzzenek a városban. Az északi partról a délire csak azt engedjék át, akinek erre fermānja van; arra is ügyeljenek, hogy lejjebb, Pancsova táján ladi-kon (kaik) vagy tömlővel (keči) senki át ne szökhessen.

(Eb. 387.)

219.

1664 máj. 7—16 (evāsīt¹ šavval 1074).

Rendelet Hüseini pasához, arpalık-képen Avlonja (=Valona) sandžak müteşarrıfjához, továbbá Haşm Mehmed pasához, arpalık-képen Ilbaşan és Delvina sandžakok müteşarrıfjához:

Ismételten felszólítja, hogy, ha élete kedves (*başın sana gerek ise*), siessen a nagyvezér táborába, mert ez šavval 11-én¹ útnak indul.

(Eb. 387.)

220.

1664 máj. 7—16 (evāsīt¹ šavval 1074).

Rendelet a rumiliai ejālet kādıjaihoz és a katonák betere-lésével megbízott ('asker sürmeje me'mūr olan) kapudži başıhoz:

A serdār máj. 7-én (šavval hó 11-én) elindul Zimonyból. A katonák bevonulását sürgessék meg; az elmaradókat saját házuk előtt kössék fel.

(Eb. 387.)

221.

1664 máj. 7—16 (evāsīt¹ šavval 1074).

Rendelet Muştafā pasa rumiliai bejlerbejhez:

A nagyvezér május 13-án (šavval 17-én) elindul a zimonyi mezőről. Eredménytelen felszólítások után, kegyetlen fenyegetések között ismét elrendeli, hogy azonnal keljen útra és sietve jöjjön a táborba.

(Eb. 387.)

222.

1664 máj. 17—25 (evāhir¹ šavval 1074).

Rendelet a kanizsai bejlerbejhez és a pécsi kādıhoz:

A pécsi tüzérek (*topçı*) előterjesztése szerint a pécsi várnak azelőtt 37 tüzére volt, akik közül harmincat a lő-

¹ (1664) máj. 7.

poros várba¹ helyezték át, úgyhogy a nevezett várban csak hét tüzér maradt. Az utóbbiak terhessé vált szolgálatának megkönnyítésére a berki (برکي)² vár felosztott tüzérségének hét tüzérét szolgálattételre a pécsi várba rendeli.

(Eb. 387.)

223.

1664 máj. 17—25 (evāhir-i šavval 1074).

Rendelet Muştafā pasa rumiliai bejlerbejhez, továbbá Nis, Bāna³ és Aladža hışār⁴ és környékeiknek kādijaihoz:

A serdār máj. 16-án (šavval 20-án) Eszékre érkezett. Eredménytelenül maradt korábbi felhívásai miatt szemrehányást tesz neki (a pasának) s felszólítja, hogy erőltetett menetben (üç konagi bir edüp) siessen hozzá, a kādikat pedig utasítja, hogy a szerteszét telelő anatóliai timárosokat, továbbá a rumiliaikat szedjék össze és hajtsák be a táborba.

(Eb. 387.)

224.

1664 máj. 17—25 (evāhir-i šavval 1074).

Rendelet Hadži Muştafā pasához, arpalık-képen a székesfehérvári sandžak müteşarrijjához:

A palotai vár omladozásáról szóló jelentésének vétele után utasította a budai mütesellimet, hogy Buda vidékéről küldjön meszet a vár kijavítására; a málije is kiadott egy rendeletet, hogy a meszet a kincstár fizesse és ácsmunka díja (nedždžārije) címen is utalványozott bizonyos összeget. Reá (Muştafā pasára) hárul a munka gondos vezetésének és gyors befejezésének terhe.

(Eb. 387.)

¹ „Barut-i sijāh kal’asına” — a barut-i sijāhi várba?

² V. ö. a 154. sz. regesztában megjelölt palánkkal.

³ Egy Bānia nevű hely, Karácson Imre szerint a Vicsna mellett fekvő Toplica, Évliū Celebinél (id. kiadás I. 400. l.) is előfordul.

⁴ Krusevác.

225.

1664 máj. 17—25 (evāhīrⁱ šavval 1074).

Rendelet Mehmed pasa váradi bejlerbejhez és a jenői müte-sellimhez:

A Temesvárból Váradra viendő tizezer kejl¹ kölesnek (*dari*) még el nem szállított részét a temesvári kaḍā ra'ajāi Jenőig, a jenői és váradi kaḍak ra'ajāi pedig innen Váradig szállítsák.

(Eb. 387.)

226.

1664 máj. 17—25 (evāhīrⁱ šavval 1074).

Rendelet Muṣṭafā pasa boszniai bejlerbejhez:

A várak védőrsége ismételt tilalmak dacára a várakon kívül szerteszét lakik. A Kara orman nevű palánkban három aga és százhatvan nefer hűz zsoldot s hogy a palánk április 29-én (šavval 3-án) kigyulladt, nem tudták eloltani, mert csak a dizdār, ennek fia, az 'azabok és bešlik agája, két asszony és vagy hat-hét nefer tartózkodott benne; az arra portyázó kétszáz hitetlen (*kefere*) ezeket foglyul ejtette, a várat pedig felégette. Több éberséget követel és elrendeli a palánk felépítését.

(Eb. 387.)

227.

1664 máj. 17—25 (evāhīrⁱ šavval 1074).

Rendelet az eszék-szigetvári útvonal kādījaihoz, neferāt-agáihoz és más ügyvivőihez (iš erleri):

N. és N.² silahdār-čaušok rendelkezései szerint az utakat javítsák és szélesítsék ki, emelkedéseiket hordassák le, a hidakat erősítsék meg s melléjük egy-egy fahidat építsenek.

(Eb. 387.)

¹ Őrmérték, súlyban 18—22 okka között ingadozik (egy okka 1281 gramm, egy kejl tehát 23—28 kg.).

² Nincsenek megnevezve.

228.

1664 máj. 17—25 (evāhirⁱ šavval 1074).*Rendelet Belgradli ('belgrádi') Jūsufhoz:*

Miután 'Osmān pasa Belgrádból Eszékre jött szolgálót teljesíteni, most ő vezesse az ottani ügyeket; az ágyúöntőt (*tophāne*), élelmet, hadiszert (*džebelhāne*) és egyéb, a Dunán érkező szükségletet gyorsan továbbítsa rendeltési helye felé.

(Eb. 387.)

229.

1664 máj. 17—25 (evāhirⁱ šavval 1074).

Rendelet Vörösmart, Mohács, Bába, Szlatina, Erdőd (ارطود), Valpova kādījaihoz, e kádák iskele-emīnjeihez, a'jānⁱ vilājetjéhez és más ügyvivőihez (iš erleri):

Kiáltassák ki, hogy katona csak akkor kelhet át a réveken, ha láttamozott fermān (محلى فرمان) van a kezében; aki anélkül kísérelné meg az átkelést, azt fogolyként hozzák a táborba.

(Eb. 387.)

230.

1664 máj. 17—25 (evāhirⁱ šavval 1074).

Rendelet a simontornyai sandžakbejhez, Koppán jelenlegi védőjéhez:

Az őrség felett tartson szemlét (*joklama*), erről, valamint a hadianyagról (*džebelhāne*) készítsen jegyzéket (*defter*) s azt küldje be a táborba.

(Eb. 387.)

231.

1664 máj. 26—jún. 4 (eva'ilⁱ zi-l-ka'de 1074).*Rendelet a belgrádi kādīhoz:*

Az alappói za'imokat Valkóvár (ولقوار) közelében rablók meglepték és megölték. A kādī jelentése szerint az útonállókat elfogták és kivégezték, de ugyanakkor elfogtak és a belgrádi várba zártak egy Valkovári Mehmed (ولقواری محمد) nevű embert is, akinek ártatlansága azóta kiderült. Ezt tehát bocsássa szabadon.

(Eb. 387.)

232.

1664 jún. 5—14 (evāsītⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet a váradi bejlerbejhez:

Mivel, jelentése szerint, attól lehet tartani, hogy vásár (*pazar*) ürügye alatt mindenféle népség sátort út a vár alatt s azt esetleg meglepi, eltiltja, hogy a háború tartama alatt a vár tövében vásárt tartsanak. Egyidejűleg kijelenti, hogy a vásár-adó (*rusūmⁱ 'azmije*) a kincstárt illeti.

(Eb. 387.)

233.

1664 jún. 5—14 (evāsītⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet a fővárosi arzenál (tersūneⁱ 'āmire) emínjéhez:

Öt mohamedán férfit, kiket régebben gályarabságra ítélt, szabadnak nyilvánít.

(Eb. 387.)

234.

1664 jún. 5—14 (evāsītⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet 'Osmānhoz, arpalik-kép a szerémi sandžak müteşarrifjához:

Valkóvár és Eszék között száznál több rabló (*hajdud eškiāsi*) garázdálkodik. Mivel már több kereskedő hajót (*rendžber gemisi*) és szárazon érkező utast megtámadtak, se a kereskedők hajói, se az állami hajók nem mernek föl-felé jönni s valamennyien Valkóvár alatt vesztegelnek. A rablók fészékét ismerő embereket rendeljen ki avégett, hogy a sandžakbeli ma'zulokkal, a budai janicsárok ma'zuljaival, a vár-neferek, za'imok és timárosok şubaşıjaival és a sandžak összes lakosaival összefogva, a rablókat fogdossák össze; ennek megtörténte után pedig mindannyian Ilokon és Valkóváron tartózkodjanak s a vízi út, valamint a szárazföldi út biztonságra ügyeljenek.

(Eb. 387.)

235.

1664 jún. 15—24 (evāhirⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet Haşm Mehmed pasához:

Mehmed pasa váradi bejlerbej Újvár és Léva védelmére

rendeltetvén ki, ő (t. i. Haşm Mehmed) azonnal siessen Váradra és vegye át a vár védelmét.

(Eb. 387.)

236.

1664 jún. 15—24 (evāhīrⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet Küçük Mehmed pasa váradi és Halil pasa egri bejlerbejhez:

Egész ejületje hadi erejével siessen Hüsein vezir-pasa budai vālinak, Újvár védőjének táborába és vesse magát rendelkezései alá.

(Eb. 387.)

237.

1664 jún. 15—24 (evāhīrⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet a jenői ejület kādījaihoz, a jenői mütesellimhez és a nevezett ejület várai és palánkjai dizdārjaihoz és neferāt-agáihoz:

Amíg a jelenlegi jenői bejlerbej, Kāsim pasa a szultáni hadjáratban teljesít szolgálatot, az említett ejületben fekvő Jenő, Temesvár, Lippa (لبو) és Csatád várak, valamint Lugos, Facset (وجد), Versec (ورسج), Pancsova, Detta (دته ? vagy دنته Denta ?), Orsova (اورسو), Mehádia, Kanlik (كانلق), Šarde (شارد), Bofcse (بوفج), Csákovár (چاقو) és Ihtār (اhtar) palánkok lovasainak (fārisān), régi és új 'azabjainak ('azabānⁱ atik u džedid) és gyalogosainak (piādeler) fele az említett várak és palánkok őrizetére maradjon vissza, másik fele pedig Sebes (شېش = Karánsebes) hetven neferjével a nevezett mirⁱ mirān parancsnoksága alatt tábori szolgálatot teljesítsen. Úgy az utóbbiaknak, mint a nevezett őrségek felének gyors megjelenése végett N. derkjāh-... tⁱ küldte ki.

(Eb. 387.)

238.

1664 jún. 15—24 (evāhīrⁱ zī-l-ka'de 1074).

Rendelet a rumiliai ejület mütesellimjéhez:

Jelentése szerint a mohamedánok táborba szállása óta

¹ Se a név, se a szolgálati beosztás nincs feltüntetve.

a hitetlenek (*kefere*) fegyveresen kezdenek járni s az utasokat és a kereskedőket zsarolják. Tiltsa el őket a fegyverviseléstől és szorítsa őket engedelmességre.

(Eb. 387.)

239.

1664 nov. 1—10 (evāsītⁱ rebī'ül-ahīr 1075).

Rendelet Hasan kanizsai bejlerbejhez:

A pécsi sandžak alajbeje, za'imjai és timárosai arra való hivatkozással, hogy tavasz óta Zerinvár (*Kal'a-i džedid*) ostrománál, meg Babocsa kijavításánál teljesítettek szolgálatot, most pedig Kanizsa kijavításában vesznek részt, azt kérték, hogy miután úgy is beköszöntött a tél, elpusztult házaik kijavítása végett hazamehessenek. Az engedélyt megadja.

(Eb. 387.)

240.

1664 nov. 1—10 (evāsītⁱ rebī'ül-ahīr 1075).

Rendelet az illetékes kādīkhöz:

Arról, hogy a nagyvezér 4000 lova (طوار) kādūk között a következőképen osztatik ki telelésre: a mitrovicai kādāba (szerémi sandžak) 500 ló, a Temesvárhoz tartozó verseci kādāba 550, a csákovári és pancsovai kādāba egyenkint 360, a csatádiba 430 ló, a Boszniahoz tartozó istar iflaki (استار افلاق) kādāba 830, a jenipazariba 220 ló, végül Monasztirba 600 ló és Bccskerekre 80 szakasz (*katūr*) teve. Az állatokat Hidīr-napig a szokott feltételek mellett el kell látni árpával és szalmával.

(Eb. 387.)

241.

1664 nov. 11—19 (evāhīrⁱ rebī'ül-ahīr 1075).

Rendelet a havasalföldi vilājet bojárjaihoz (بويلا) és más ügyvivőikhez (iš erleri):

Likorosku¹ (لقوروسكو) vajdát a hadjáratból való elmarádása miatt elcsapja s nekik megtiltja, hogy ezt a gazembert (*šeki*) vajdájuknak tekintsék.

(Eb. 387.)

¹ Gregor vagy Griğoraşcu 1660—1664. volt vajda.

242.

1664 nov. 11—19 (evāhīr-i rebi'ül-aḥir 1075).

A *pozsegadzsik-i kaḍā* (قضاة بودغه خدا) jelöltetett ki a szultáni divān íródeákjai (ديوان مایون کاتبی) számára telelőül. Sursāt-árpával, szalmával és fával a törvény előírása szerint Hidīr-napig el kell őket látni.

(Eb. 387.)

243.

1664 nov. 11—19 (evāhīr-i rebi'ül-aḥir 1075).

A *valjevói telelőhely* (والیو مع اوصاد) 1200 ház, 800 személy.

Az említett kaḍā a ruznāmedži-k, mohāsebedži-k, mefkafdzi-k és a divān-i humājūn többi hodžája és halifeje számára jelöltetett ki telelőhelyül. A sursāt-árpa, szalma és tűzifa a határnapig a törvény szerint, élelem saját pénzük ellenében adassék nekik.

(Eb. 387.)

244.

1664 nov. 11—19 (evāhīr-i rebi'ül-aḥir 1075).

Rendelet Hasan pasa kanizsai bejlerbejhez:

A hitetlenek által felgyújtott Segesd (شکشی) palánkot nem kell kijavítani. Őrségét helyezze át Kanizsába, távollevő őreinek kedikjeit szedje el és érdemes vitézeknek adományozza. Mindent tegyen meg a vár (Kanizsa) védelmére.

(Eb. 387.)

245.

1664 nov. 11—19 (evāhīr-i rebi'ül-aḥir 1075).

Rendelet a pétervárad i (واردین) kaḍához:

Annak alapján, hogy kaḍának a mevkoḍāt-defter szerint 455 háza van, 225 kincstári lovat (*ṭavār*) kell Hidīr-napig teleltetnie. A falvakban az a'jan-i vilājet tudomásával, fejszám szerint (*ru'ūs ḥisābī üzere*) kell a lovakat kiosztani s tőlük az elveszettekért más lovat kell követelni. Az átadásról defter és hōdždzet állítandó ki.

Iloki kaḍā 438 ház, 220 ló; valkóvári kaḍā 119 ház, 50 ló; fentihez hasonló tartalmú rendelet.

A polomjai kaḍā (قضاء بولوميه) már régebben Hüsein efendi, a re'is-ül-küttāb negyven lova számára rendeltetett ki telelőül.

(Eb. 387.)

246.

1664 nov. 11—19 (evāḥir-i rebi'ül-aḥir 1075).

Rendelet a becskereki kaḍā kādījához:

A kaḍában 80 szakasz (kaṭār¹) kincstári leve fog telelni. Minden szakasz teve számára egy-egy sztambuli kejl árpát, egy-egy kaṭār szálmát kell adni. Az ugyanott telelő 20 lónak (ṭavār), továbbá a telelési felügyelő (kiš-lak mübāširi) 20 lovának szintén egy-egy adag takarmány (jem), valamennyinek tehát összesen és naponként 360 adag takarmány, meg elegendő szalma, egyéb eleség és tűzifa adandó.

(Eb. 387.)

247.

1665 márc. 18—27 (evā'il-i ramadān 1075).

Rendelet a Kanizsából a rablók kiirtására kiküldött Maḥ-mūdhoz:

Azokat a rablókat (eškijā), kiket Szigetvár, Pécs, Siklós és Eszék városokban, illetőleg ezek környékén, rendeletére, összefogdosott, küldje azonnal Belgrádba; ha egyet se fogott el, akkor ő maga jöjjön.

(Eb. 387.)

248.

1665 márc. 28—ápr. 6 (evāsiṭ-i ramadān 1075).

Rendelet Hasan kanizsai bejlerbejhez:

'Abd-ullā kādī hamis rendelettel (saḥte emr ile) elfog-

¹ „Reihe aneinander geketteter Kamele oder anderer Lasttiere“ (Zenker), még pedig a jelen rendelet szerint olyan sor vagy szakasz, amely négy tagból áll (80 kaṭār teve = 320 darab teve; 80 kaṭārnak meg 40 lónak 360 adag takarmány kell).

lalta a kanizsai kádişágot; felmutatott rendeletével és temesükjeivel együtt hozza őt a táborba.¹

(Eb. 387.)

249.

1665 márc. 28—ápr. 6 (evāsītⁱ ramadūn 1075).

Rendelet a bácskai kádihoz és mütesellimhez:

A váradi vár imāmjai, hātibjai és nefer-agái muhdir útján azt jelentették a táborba, hogy Mehmed újvári bejlerbej, arpalık-kép a szegedi sandzak müteşarrıfja, váradi bejlerbej korábban erővel lefoglalta Döbreçin szultáni hāşş-birtok lakosai által a sereg (*kul*) zsoldjára Váradra behozott és itt befizetni szándékozott négyezer guruşt. Az összeg megtérítése régebben elrendeltetvén, a bejlerbej (Mehmed) azt indítványozta, hogy az az ejälet mirⁱ mirān-hāşşainak jövedelméből vonassék le. Mivel azonban ezen a címen az adós pasának semmi követelése nem maradt kinn, az összeg a szegedi sandzak jövedelméből² térítendő meg.

(Eb. 387.)

250.

1665 márc. 28—ápr. 6 (evāsītⁱ ramadūn 1075).

Rendelet a szerémi sandzak alajbejéhez és a semendrei sandzakbejhez:

A sandzak za'imjaival és timárosaival Hidır-napkor jelenjen meg a budai mezőn és vesse magát Mehmed vezír-pasának, Buda védőjének rendelkezései alá.

(Eb. 387.)

251.

1665 ápr. 7—16 (evāhırⁱ ramadūn 1075).

Rendelet a durazzói kádihoz:

Ahmed ilbaşani mütesellimet és társait, akik mint adó-

¹ A rendelet két lappal hátrább még egyszer be van jegyezve. Valószínű, hogy még egyszer ki is adták, mert — mint a többi téves bejegyzés — nincs áthúzva.

² Ennek ugyanis Mehmed pasa volt a müteşarrıfja, élvezője.

bérlők és más állami jövedelmek kezelői, az elmúlt nyáron a velenceieknek sok gabonát eladtak, fogságba kell vetni.
(Eb. 387.)

252.

1665 ápr. 7—16 (evāhīrⁱ ramadān 1075).

Rendelet az egri bejlerbejhez:

A szécsényi (سیچان) vár lovas agái (fārisān agalari), dizdārja és az említett livā alajbeje muhdir útján azt jelentték a táborba, hogy a felgyújtott Szécsény várát újból fel kellene építeni; szerintük a vár belső és külső tornyához (burdž barusu) 10,000 palánk-karó (palanka kazugi), négy oldalához 5000 sorompó-karó (شارابو قازوق); alapzatához belülről 4000 őrálló-deszka (pāsbān gezedžek tahta), a vár belsőjében elégett híd (şokak köprüsü) újjáépítéséhez 1000 bálványfa (بالوان) és 4000 híd-deszka (köprü tahtası), a négy oldalon kiásandó várárokba (handak) — minthogy ennek nyársul (şiş) szolgáló karói (kirāste) nincsenek — nyárs céljára elegendő karó, továbbá a tornyokban levő ágyúk alá 500 bálván-fa és ezer deszka (tahta), végül pedig ezek beszállításához megfelelő számú szekér (araba) és čerehör volna szükséges. Miután mindezeket, illetőleg beszerzésükre vonatkozólag rendeletét kérték, elrendeli, hogy a bejlerbej tudomásával Hidir-napig minden beszereztessek és a vár kijavíttassék.

(Eb. 387.)

253.

1665 ápr. 7—16 (evāhīrⁱ ramadān 1075).

Rendelet Hasan-kanizsai bejlerbejhez:

A táborba küldött előterjesztése (arđⁱ hāl) alapján elrendeli, hogy a kanizsai ejālet alá tartozó pozsegai sandžak zi'āmet-, timār- és kedük-timār-birtokait ezek új javadalmasai mindaddig birtokukba ne vehessék, amíg berátjaik a Kanizsában őrzött defterⁱ hākāniba be nem jegyeztetnek.

(Eb. 387.)

254.

1666 ápr. 17—26 (evā'ilⁱ šavval 1075).

Rendelet a pozsegai és pécsi sandžakok alajbejeihez:

Zászlaikkal, a sandžak összes za'imjával és timárosával

hogy a Pécs városában az ellenség által felgyújtott régi templomot, dőre hitének (آيين باطله) és a templom régi állapotának megfelelően, kijavíthassa. Ezt azzal a feltétellel engedi meg, hogy a templom a régi alapon és régi alakjában (*esās-i kadīm ve tarz-i sābiki üzere*), saját köveivel és fájával (*kendi taş ve kerāstesile*) építtetik fel, s hogy a réginél nagyobb vagy magasabb se hozzátétel, se elvonás által nem lesz. Az építés ellenőrzésével a kādīt bízza meg, akit szigorú büntetéssel fenyeget meg azon esetre, ha a fenti feltételeket nem tartja be.

(Eb. 387.)

259.

1665 máj. 16—25 (evā'il-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Hāseki Hüseinhoz, Újvár mostani védőjéhez:

A vár védelme mint tapasztalt, erőskezű ember hírében álló emberre, bízott reá. Vára a végeken lévén, szükséges, hogy az oda beosztott janicsárok mindig helyükön legyenek, ahogy egy-két korábbi vizsgálat alkalmával arra már külön is figyelmeztették. Mivel a legtöbb nefert mégis szétengedte, szigorú büntetést kellene kapnia. Valamennyi emberét hívja vissza a várba és teljesítse Hadži Ibrāhīm, derkjāh-janicsár-ágának és Ibrāhīm janicsár-kethüdānak parancsait, mert különben szörnyen lakolni fog.

(Eb. 387.)

260.

1665 máj. 16—25 (evā'il-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Kāsım pasához, Jenőben (بنود).

Egy Jovan nevű rabló vagy húsz lovas társával Orsova táján garázdálkodik. Ha élete kedves, a rablóbandát fogja el és hozza be a táborba.

(Eb. 387.)

261.

1665 máj. 16—25 (evā'il-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Mehmed pasához, Buda védőjéhez:

Hat hónaponként ötszáz janicsárt küldjön Budáról Újvár

védelmére. A régi őrség a felváltó csapatok megérkezése előtt nem távozhat a várból.¹

(Eb. 387.)

262.

1665 máj. 16—25 (evā'il-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Mehmed pasa egri bejlerbejhez:

Ha az egri őrségből (*egrelülerden*) Újvár védelmére küldendő kétszáz nefer még nem küldetett volna el, sürgősen indítsa útnak és hat hónaponként váltsa fel.

(Eb. 387.)

263.

1665 máj. 16—25 (evā'il-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Mehmed pasa váradi bejlerbejhez:

A váradi defter-hāneban levő idžmāl-, mufaššal- és raz-nāmče-deftereket becsomagolva (*der kise edüp*) és lepecsételve (*mühürlejüp*), a váradi defter-kethüdával, timūr-defterdārval és mübāširral együtt, sürgősen küldje a táborba.

(Eb. 387.)

264.

1665 máj. 26—jún. 4 (evāsīt-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a Belgrádtól Edirnéig vivő út kādžijaihoz stb.:

Az utakat javítsák és szélesítsék ki, a hidakat erősítsék és kettőzzék meg és lássák el korláttal.

(Eb. 387.)

265.

1665 máj. 26—jún. 4 (evāsīt-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a belgrádi menlāhoz:

Ahmed belgrádi kā'im-makāmnak a táborba küldött jelentése (*'ard-i hāl*) szerint egyesek Belgrádban ismételten

¹ E rendeletnek egyszerű másolata a drezdai könyvtár Eb. 358. sz. defterében, egy behelyezett lapon is olvasható, de ebben az Újvárba küldendő őrség száma nincs megadva.

kávéházat (*kahve*) nyitottak, holott a birodalomban kávéházat (*kahve-hāne*) nyitni tilos. Kérésére a kávéházakat betiltja; tulajdonosaik más boltot nyissanak.

(Eb. 387.)

266.

1665 máj. 26—jún. 4 (evāsīt-i *zī-l-ka'de* 1075).

Rendelet a belgrádi menlāhoz és k̄ā'im-makāmhoz:

A spāhik, janicsárok, budai és egri katonák közül egyesek, kereskedés ürügye alatt, Belgrádban maradtak. Mivel a tábor már feloszlott, viselkedésük pedig šer'-ellenes, büntetés terhe alatt, azonnal menjenek állomáshelyükre.

(Eb. 387.)

267.

1665 jún. 5—14 (evāhīr-i *zī-l-ka'de* 1075).

Rendelet Küçük Mehmed pasa újvári bejlerbejhez:

A szegedi sandžakból, melynek arpalík-kép mütesarrifja, vegyen elegendő čerehört Újvár várának kijavításához; a várárkot (*handak*) tisztíttassa ki s mindenütt akkorára szélesítse, amilyen az a Komárom felé eső oldalon. A budai, esztergomi és székesfehérvári sandžakok čerehőrcsajai meszet hoznak s az egri sandžak čerehőrcsajaival együtt kézi munkát is végezni fognak.

(Eb. 387.)

268.

1665 jún. 5—14 (evāhīr-i *zī-l-ka'de* 1075).

Rendelet a szegedi sandžak k̄ādījaihoz és mütesellimjéhez:

Újvár kijavításához a sandžak čerehört ad. Mehmed budai mohāfiz emberének, fermān felmutatása ellenében, haladéktalanul adják át a kellő számú čerehört; hanyagság esetén kemény büntetésnek teszik ki magukat.

(Eb. 387.)

269.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Kürdži Mehmed vezir-pasához, Buda pasájához:

Újvár kijavításához és várarkának kimélyítéséhez az egri és szegedi sandzákok čerehört adnak. A budai, esztergomi és székesfehérvári sandzákok ra'ajūi ugyane célra meszet égensenek, azt szállítsák a várhoz s amennyiben a vármunkánál és a várárok kiszélesítésénél szükség volna rájuk, abban is vegyenek részt. A várarkot mindenütt akkorára csinálják, amilyen a Komárom felé eső oldalon. A munka ellenőrzésével a pasát bízta meg.

(Eb. 387.)

270.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet az eszéki kađāhoz:

A budai hídhoz szükséges pontonokat (tombās) a szokott helyen és rendes mennyiségben évenként idejekorán csináltassa meg és juttassa rendeltetési helyükre.

(Eb. 387.)

271.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a váradi bejlerbejhez:

A szolnoki sandzák za'imjainak és timárosainak egy része Várad várához csatoltatott, egy másik része pedig a vár elfoglalása óta a várban teljesít szolgálatot. Mivel nevezettek a szultáni táborba küldött jelentésükben a korábbi szokás alapján azt kérik, hogy Szolnok vára és hídja védelmére rendeltessenek ki. ezt elrendeli.

(Eb. 387.)

272.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a szegedi sandzák alajbejéhez:

A sandzák za'imjaival és timárosaival a folyó évben a szegedi sandzákot védje.

(Eb. 387.)

273.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet az erdélyi hākimhoz:

A folyó évben esedékes harādž fizetésének ideje már eljött. Az adó tavaly is későn érkezett be. E rendelet vétele után azonnal küldje el az esedékes összeget.

(Eb. 387.)

274.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a mohácsi sandžak kādijaihoz:

A mohácsi sandžak čerehőrajt az e livāba tartozó Baranyavár kijavítására rendelte ki. Mivel Mehmed vezir-pasa, a budai ejalet műtesarrifja, azt jelenti, hogy a mohácsi palánk is javításra szorul, a livā čerehőrajai, az említett vezir útmutatása szerint, ezt a palánkot is javítsák ki.

(Eb. 387.)

275.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet Hasanhhoz, arpalık-kép a pozsegai sandžak műtesarrifjához és a pozsegai livā kādijaihoz:

A mohácsi sandžak Baranyavár nevű palánkjának kijavításához régebben a mohácsi sandžak čerehőrajait rendelte ki. Mivel azonban a mohácsi palánk is minden oldalán meg van rongálódva és pusztulásnak indult, a mohácsi sandžak čerehőrajait ennek kijavítására, a pozsegai sandžak čerehőrajait pedig a baranyavári palánk kijavítására rendeli ki.

(Eb. 387.)

276.

1665 jún. 5—14 (evāhir-i zī-l-ka'de 1075).

Rendelet a kanizsai bejlerbejhez:

Ibrāhim és 'Alī nevű kalauzoknak (قولاغون) a szultáni táborba küldött előterjesztésére ismételten elrendeli, hogy a kanizsai várban legközelebb megüresedő oda-bašılık és kedik nekik adományoztassék.

(Eb. 387.)

277.

1665 jún. 15—24 (evā'ilⁱ zī-l-ḥidždze 1075).*Rendelet a budai pasához:*

Az Ahmed nagyvezér által Újvárott, a váron kívül épített džāmi' személyzete javára alapítványozott falvak határa bejáratott és megállapíttatott. Kisvárad (كش وارد), ..., Malomszeg, Egyházszeg (كاهنك?), Kiskeszi (كيش كسوی) és Ondrhó (اندرو) nevű falvak, melyek Surány (شوران), Komjáti (قومياتین) és Csornak (جورناک) falvak és mezők között fekszenek, a mülk-námében és a sinor-námében bennfoglaltatnak. Most, hogy az újvári ejälet újonnan összeiratik, e birtokok helyett kegyelemből mások, timárbirtokok fognak a fenti célra megállapíttatni.

(Eb. 387.)

278.

1665 jún. 25—júl. 4 (evāsītⁱ zī-l-ḥidždze 1075).*Rendelet Kāsım pasa jenői bejlerbejhez:*

A temesvári za'ımok és timárosok Kāsım napjáig Várad védelmében teljesítsenek szolgálatot. Valamennyit vezesse (*sürmek*) Váradra, kivéve azokat, akik a jenői vár kijavítására vannak kirendelve.

(Eb. 387.)

279.

1665 jún. 25—júl. 4 (evāsītⁱ zī-l-ḥidždze 1075).*Rendelet Mehmed pasa váradi bejlerbejhez:*

A temesvári ejälet za'imjai és timárosai Kāsım napjáig Várad védelmében teljesítenek szolgálatot. Zászlaik alatt valamennyit tartsa össze s Kāsım-nap előtt egyet se szabadságoljon (*izn u ruḥsat...*) közülök, különben ő lakol.

(Eb. 387.)

280.

1665 júl. 24—aug. 2. (evāsītⁱ moharrem 1076).*Rendelet Küçük Mehmed pasa újvári bejlerbejhez:*

Az Újvár védelmére kirendelt za'ımok és timárosok szolgálata, alajbejeik vezetése alatt, Kāsım-napig tart.

(Eb. 387.)

281.

1665 aug. 13—22 (evā'il-i šafar 1076).

Rendelet a szultáni tábortól Nemçe (= a Habsburg-birodalom) határáig vivő út kādījaihoz, mütesellimjeihez, kethüdā jerlerihez. ianicsār-parancsnokaihoz (jeniçeri serdārları) és ügyvivőihez (iş erleri):

A nemçe császár (نچہ جاساری) nagykövetének (böjük ilči) Bécsbe (غ.) küldött két emberével figyelmesen bánjanak s azokat holmijukkal, lovaikkal (tavār) bántatlanul juttasák a következő állomásra.

(Eb. 387.)

282.

1665 aug. 13—22 (evā'il-i šafar 1076).

Rendelet Nišli 'Alī derkjāh-čaušhoz, a . . . -i (بالج?) bányában az ágyúgolyó-öntés biztosához (mübāšir):

Lehetőleg sok 14, 16 és 18 vekijés ágyúgolyót készítesen s azokat a Száván sürgősen küldje Belgrádba, hogy ott ismét hajókra rakatva, Konstantinápolyba szállíttassanak.

(Eb. 387.)

283.

1665 aug. 13—22 (evā'il-i šafar 1076).

Rendelet a boszniai bejlerbejhez:

Miután a gradiskai várból Újvárba rendelt neferek tisztszejekkel (dābī) együtt új állomáshelyükre mentek, a gradiskai vár őrségének régebben Velika (ولبة) őrizetére kirendelt kétszáz neferét újból Gradiska védelmére osztja be.

(Eb. 387.)

284.

1665 aug. 13—22 (evā'il-i šafar 1076).

Rendelet Mehmed pasa váradi bejlerbejhez:

Kāsim jenői bejlerbej a szultáni táborba küldött levelében (mektub) engedélyt kér arra, hogy a Hiđir-naptól Kāsim-napig Újvár védelmében szolgálatot teljesítő jenői ejāletbeli

za'ímok és timárosok otthonukban telelhessenek. Ezt megengedi, de aki csak egy nappal Kásim-nap előtt távozik el őrhelyéről, azt birtokától megfosztja és keményen megbünteti.

(Eb. 387.)

285.

1665 aug. 23—szept. 1 (evāsītⁱ şafar 1076).

Rendelet a székvárostól (āstāneⁱ sa'ādet) a perzsa határig vivő út kādījaihoz, mīrⁱ mīrānjaihoz, mütesellimjeihez, kethüdā jerlerihez, jeničeri serdārjaihoz és más ügyvivőihez (iš erleri):

A nemce császár nagykövetének¹ a derkjához benyújtott előterjesztésére ('arqⁱ hāl) elrendeli, hogy Dániel (دانیال) és ... (لـا؟) nevű szerzeteseket és három szolgájukat, akik valamennyien Kínába akarnak menni (sejāhatⁱ Čīne gitmek . . .), az egyes menzileken senki ne bántsa.

(Eb. 387.)

286.

1665 szept. 2—10 (evāhīrⁱ şafar 1076).

Rendelet a kanizsai bejlerbejhez:

A kanizsai vár lakossága muhdir útján azt jelentette a szultáni táborba, hogy a Kanizsáról elüldözött és onnan kitiltott rablók (eşkiyā) közül egyesek visszajöttek és ismét a várban akarnak letelepedni. Ezt szigorúan megtiltja.

(Eb. 387.)

287.

1669 febr. 1 (salhⁱ şa'būn 1079.)

Rendelet a nišāndžīhoz:

Maḥmud vezír-pasa, a budai ejalet mütesarrıfja, a táborba küldött mektubjában azt jelentette, hogy a legutóbb bevett Nógrád vára védelmére őrség nem jelöltetett ki, hanem csak a váci várból helyezettett át oda néhány lovas és gyalogos, amiből kifolyólag viszont az ezáltal meggyengült váci véd-

¹ Nincs megnevezve.

őrségét, vára védelmében, nagyobb teher nyomja; ennél fogva azt kérte, hogy a szendrői és szerémi sandzakoknak az úttól félreeső (*jol üzerinde olmajup...*) és nagy őrséget nem igénylő váraiból és palánkjaiból, illetőleg ezek tartozékaiból Vác és Nógrád védelmére lovasok rendeltessenek ki; előterjesztésében akkép számol, hogy a szendrői sandzak 131 kedik-timárosából és a szerémi sandzak 89 kedik-timárosából (emitt Ilokhhoz 30, Péterváradhoz 43, Nemcihez 16 kedik-timár tartozik), összesen tehát 220 kedik-timárosból 100 volna áthelyezendő, még pedig úgy, hogy Vácra hatvan, Nógrádra negyven lovas menjen. A tervet jóváhagyatik és elrendeltetik, hogy a nišandži a defterⁱ idžmālba a szükséges javításokat a szokott módon vezesse be¹.

(Eb. 358.)

288.

1673 ápr. 12 (1083. zi-l-ħidždze 24).

Vérdtj-nyugta mintája (díjet temessükü böjle jazulur):

A pesti nahije Palota (بولطه) nevű falujában Nasādi Gécsi (نصادی غچی), Balog János (بالق بانوش) és Ágoston Pál (آغوستون بال) nevű zümmik beborozott állapotban összeverekedtek; Ágoston Pál kapott sebeibe belehalt. Naszádi Gécsi és Balogh János ügye a šer' előírása szerint megvizsgáltott, ez ügyből kifolyólag senki ne zaklassa őket. — Mehmed, Pest mostani dābitja.

(Ea. 202. Egykorú följegyzés.)

289.

Edirne, 1675 máj. 7—16 (evasitⁱ şafar 1086).

Rendelet Ibrāhīm vezír-pasához, Buda védőjéhez:

Küldött mektubja szerint Visegrád müstahfižeinek és 'azabjainak a régi összeírás (*tahrir*ⁱ 'atik) szerint az esztergomi sandzakban egyenkint 1700 és 1600 akçe jövedelmű hisse-kedük-üket utaltak ki; mivel más palánkok nefereinek hisse-kedükjei csak 1400 és 1300 akčet jövedelmeznek, az új összeírásnál (*tahrir*ⁱ džedūd) a visegrádiak hisse-kedük-

¹ *Oldalt áll a bejegyzés:* A defterⁱ idžmāl kijavítottott; a budai bejlerbejnek meghagyatott, hogy a Budán levő idžmāl-másodpéldány (*şüret*ⁱ idžmāl) a (fenti módosítások után most) kiadott pecsétes másolatnak (*mühürlü şüret*ⁱ defterⁱ idžmāl) megfelelően javíttassék ki. (1669 febr. 16: 1079 ramadān 15).

jeit is így állapították meg; az ennek következtében előálló 28,000 akçe felesleg, egy kilidž-zi'amet és egy kilidž-timār alakjában, azzal a feltétellel adományoztatott, hogy az azokat élvező két személy Esztergomhoz tartozzék; ez az esztergomi idžmāl-defterbe bevezettetett. Az előterjesztést megerősíti.'

(Eb. 356.)

290.

1675 szept. 12—20 (evāhir-i džemāzi-ül-ahir 1086).

Rendelet a váradi kādīhoz:

A Várad alá tartozó Sólyomkő (شولغو) palánk kovácsának, Hüsein za'imnak a Várad akkori védője, Mehmed pasa által előterjesztett azon kérésére, hogy saját költségén džāmi't építhessen, az engedélyt (izn) megadja.

(Eb. 358.)

291.

1678 júl. 5 (1089 džemāzi-ül-evvel 15).

Engedély mekkai zarándok-útra:

Hadži Mehmed budai miralaj El-hadždz Ahmednek, a kecskéméti nāhijében 22,000 akçe jövedelemmel bíró za'imnak engedélyt ad arra, hogy a próféta sírjához zarándokolhasson.

(Ea. 202. Egykorú feljegyzés.)

292.

1680 márc. 3—12 (evā'il-i šafar 1091).

Rendelet . . .² vezīr-pasához, a temesvári ejālet mütešarrifjához és a . . .-i² kādīhoz:

Az ipeki pátriarka, . . .² nevű barát (rāhib) személyesen azt a panaszt terjesztette elő, hogy mikor a Temesvár-ejāletbeli hitetlenektől (kefere) törvényszerű adóját be akarta szedni, . . .² a temesvári kādī 350, nā'ibja 53 ġurušt elvett tőle. Pénzét vissza kell adni.

(Eb. 372.)

¹ Egykorú másolat (šūret-i emr-i 'ālīšān).

² Nincs megnevezve.

293.

1680 márc. 13—22 (evāsītⁱ şafar 1091).

Rendelet Buda védőjéhez, Ibrāhīm pasához és a budai kādīhoz:

A kanizsai ejālet pozsegi sandžakjának za'imjai és timárosai a székvárosba azt jelentették, hogy amikor megbízatásuk szerint Újvár védelmében szolgálatot teljesítenek, szultáni tilalom ellenére pozsar (پوزر) nevű adóval terheltek s hogy Hasan pasa volt újvári bejlerbeje címen 3600 gurust szedett el tőlük. Az összeget a kiküldött mübāşirral egyetértve, şer' szerinti vizsgálat útján szerezze számukra vissza.

(Eb. 372.)

294.

1680 márc. 23—31 (evāhīrⁱ şafar 1091).

Rendelet a szolnoki és a senköji (سنکوی) kādīkhöz:

Haidar szolnoki sandžakbej panasza ('ardⁱ hāl) szerint Szolnok város hórdó-adóját (resmⁱ fučī) egy-két év óta a szolnoki mukāta' dābiṭi kaparintja meg, noha az mindig a sandžakbej jövedelméhez tartozott és ahhoz senkinek semmi köze nem volt. A defter-emīn azt jelenti, hogy a defter-hānéban őrzött defterⁱ mufassal adata szerint ez az adó nem, évi 60 akče jövedelemmel, a sandžakbejt illeti; tehát e szerint kell eljárniok.

(Eb. 372.)

295.

1680 márc. 23—31 (evāhīrⁱ şafar 1091).

Rendelet a kanizsai bejlerbejhez és a rahosicai kādīhoz:

A pozsegi sandžakban fekvő Rahosica nevű kővár tornyait és hadiszer-raktárának tetejét, melyek a mīrⁱ mīrān jelentése szerint megromlottak s javításra szorulnak, javíttassák ki s a végzett munkáról hitelesített defterben tegyenek jelentést.

(Eb. 354.)

296.

1680 ápr. 21—30 (evāhīrⁱ rebī'ül-evvel 1091).*Rendelet a budai vālīhoz és a budai kādīhoz:*

Hadži Ahmed a következő panaszt terjesztette elő: Mehmed volt újvári bejlerbej az 1080-ban¹ általa bírt ('ahdesinde olan) Erzerum vámját (gömrük) az ő kezelésére (nazāret) bízta; noha ő minden bevételt átadott, amaz azt állítja, hogy többet vett be s bár ezt bizonyítani nem tudja, tőle (a nazirtól) hat kise pénzt (akče) erővel elvett, négy kisét pedig kölcsönkép kicsalt; mivel a színhelyen lefolytatott vizsgálat szerint a már régebben általa átadott összegnél, ahogy ezt az erzerumi kādī által vezetett, aláírt és lepecsételt defter is igazolja, több pénz nem folyt be, kéri, hogy tíz kise pénze adassék vissza. Elrendeli az ügy megvizsgálását.

(Eb. 372.)

297.

1680 máj. 11—20 (evāsītⁱ rebī'ül-ahīr 1091).*Rendelet az újvári bejlerbejhez:*

A pozsegai sandžak za'ımjai és timárosai a fővárosba azt a panaszt jelentették, hogy amikor Hıdır-naptól Kasim-napig Újvár védelmében szolgálatot teljesítenek s onnan élelmiszereik és egyéb szükségletük beszerzése végett szultáni engedéllyel hazamehetnének, bejlerbejük mindaddig nem engedi őket haza, amíg pozsar (جوزار) címen minden pénzüket el nem szedi. Ezt szigorúan eltiltja.

(Eb. 372.)

298.

1680 jún. 19—28 (evāhīrⁱ dzemāzī-ül-evvel 1091).*Rendelet a jenői vālīhoz, a temesvári kādīhoz és az a'jān¹ vilājethez:*

A kādī mektabja szerint Temesvár előkelő emberei ('ulemā u šulehā ve a'jān u ešrāf) a medžlis-i šer¹ előtt előadták, hogy a vár egyes helyei omladoznak s annak

¹ 1669 jún. 1—1670 máj. 20.

alapján, hogy a várat a temesvári, csákovári, verseci, pancsovai és becskerekai kadák ra'ajai szokták kijavítani, e munkára ezek kirendelését kérték. Ezt megelőzőleg az eddigi gyakorlatról részletes jelentést kér.

(Eb. 372.)

299.

1680 jún. 19—28 (evāhirⁱ džemāzī-ül-evvel 1091).

Rendelet a Jenőbe vivő útvonal züm̄mījeihez (!),¹ kethūdā jerlerihez, janicsár-serdārjaihoz és egyéb iš erlerihez:

A jenői őrség derkjāh-dzebedžijej részére zsold céljaira küldött pénzt gondosan őriztessék, a veszélyes helyeken fegyveres erővel kísértessék és gyorsan rendeltetési helyére juttassák.

(Eb. 372.)

300.

1680 szept. 7—16 (evūsitⁱ ša'bān 1091).

Rendelet a váradi bejlerbejhez:

Muštafā, Redžeb, Hasan, 'Osmān, Mehmed, egy másik Hasan, 'Ömer és egy harmadik Hasan, váradi önkéntesek (*gönüllü*), a székvárosba azt jelentették, hogy megszolgált zsoldjukat a (bejlerbej) nem fizette ki, kedikjeiket pedig másnak adta. Az ügyet vizsgálja meg s erről küldjön igaz jelentést.

(Eb. 372.)

301.

1680 aug. 6—15 (evūsitⁱ redžeb 1091).

Rendelet a budai pasához:

A volt temesvári metropolita (متره‌بلید), a mohamedán vallásra tért Mehmed, azt kérte, hogy mivel megélhetése nincsen, neveztesse ki a belgrádi sandžakbeli Hişardžik várának napi 25 akče zsoldjā fizetett azab-agája, Ismā'il aga helyére, kinek állása — bár ő már öt évvel ezelőtt

¹ Valószínűleg íráshiba za'imjaihoz helyett.

meghalt — még nem töltetett be. Ha kérvényének adatai helytállóak, a kinevezésre terjessze őt elő.

(Eb. 372.)

302.

1680 aug. 27—szept. 5 (evā'il-i ša'bān 1091).

Rendelet a budai vezírhez és a temesvári kādīhoz:

Gyula végleges kādijának (بر وجه تأيد كوله قاضی), Halilnak előterjesztése szerint 'Ömer aradi kādī egy korábbi rendelet ellenére beavatkozott a gyulai kadānak azon részeibe, melyek Köprülü Mehmed evkāf-birtokain kívül esnek. Kérésére az aradi kādīt ettől eltiltja.

(Eb. 372.)

303.

1680 dec. 13—22 (evāhir-i zī-l-ka'de 1091).

Rendelet a váradi bejlerbejhez és a ...¹ kādīhoz:

Mehmed Várad-vidéki defterdār mektubjában azt jelenti, hogy ...¹ a senköji sandzakbej, bár neki a váradi kincstár (*hazīne*) odzaklikjainak mukāta'-jövodelmei közül az egyik ihtisāb-mukāta'-hoz, Belényes (بلنوش) város hídjövodelmeihez, ú. m. a hídvámhoz (*vām-i džesr*), a džild-i kjävhoz, a bādž-i bazarhoz és egyéb illetékekhez semmi köze nincs, azt állítja, hogy ezek az ő sandzakjának hāssbirtokaihoz tartoznak s mivelhogy a híd a bihari (بهر) nāhije Székelyhíd (سكريد) nevű városának közelében áll, ennek illetékei is őt illetik. Bár egy régebbi szultáni rendelet ezektől egyszer már eltiltotta, újbóli erőszakoskodása miatt új intézkedésre van szükség. A defter-hāne idžmāl- és mufassaldeftere szerint Székelyhíd város mahşolja és resmjai a mir-i livā hāss-jövodelmeihez tartoznak, de a Várad közelében fekvő Belényes jövodelme, vāmja (*vām*), gömrükje, čokāja, džild-i kjävja, bādž-i bazara, panāirja, rézbányáinak (*ma'den-i nuhās*) jövodelme, fenyődeszka-kivitele a szultáni hāss jövodelméhez tartozik s a defter-emin előterjesztése szerint az előbbivel össze nem keverhető. Tehát eszerint kell eljárni.

(Eb. 372.)

¹ Nincs megnevezve.

304.

1683 jan. 9 (1094 moharrem 10).

Letelepülési engedély Kis István számára:

Kis István (قشر اشتوان) nevű zümmit, aki a Komárom (قناران) nevű ellenséges várban csapatát odahagyva (*kilidžin braķup*), behódolt, a džizije fizetésére kötelezte magát és engedélylevelet (*emān kjāgidi*) kért arra, hogy a budai sandzak pesti nāhijé-jének Ni'met (نعمت) nevű falujában letelepedhessen, senki ne bántsa. — Hadži Mehmed, a jelenlegi budai miralaj.¹

(Ea. 202.)

¹ Egykorú feljegyzés.

DEBRECEN VÁROS LEVÉLTÁRÁNAK TÖRÖK OKLEVELEI.

Debrecen város hódoltságkori történetének egyes mozzanataira vonatkozólag nyugati nyelvű okleveleken és krónikák összefoglaló előadásán kívül töröknyelvű okleveleink is vannak. Bár ezek csak egyetlen város bajaival foglalkoznak, az intézményekkel való kapcsolataikban a hódoltság általános belsei történetére kiterjeszkedő adatokat is nyújtanak. Országos jelentőségű írásokat, avagy olyan adatot, mely egy nevezetesebb eseményre vonatkozó ismereteinket helyesbítene, nem találunk köztük, de a birodalom szervezetére és annak belsei működésére nézve oly sok apró adattal rendelkeznek, hogy érdemes velük közelebbről megismerkedni. Anyagunk ilyen kiegészítése módot nyújt ahhoz, hogy a két világnézet harcát legalább bizonyos vonatkozásokban kétoldalúan vizsgálhassuk.

Debrecen város levéltárának 110 török oklevele¹ kibocsátásának ideje szerint végigvezet a hódoltság másfél századán, amennyiben a legrégibb 1555-ben, a legújabb 1690-ben adatott ki. Az okleveleket a budai pasák, budai defterdárok, szolnoki szandzsákbejek, kādik, majd az egri vilájet ugyanilyen hatáskörű tisztviselői, legutóbb pedig, tudniillik Várad eleste után az itteni bejlerbejek, kādik és kincstári tisztviselők adták ki. Elvértve akad köztük egy-két temesvári és boszniai eredetű irat és több darab a táborba szállt vagy a székhelyein tartózkodó központi kormánytól (belgrádi, edirnei, konstantinápolyi, armudlui kelettel); a legutolsót — legújabb keletűt — pedig a tatár chán írta — e nemben a gyűjteményben egyedül áll —, a város szolgálataiért viszonzásul kíméletet ígért.

Az általános benyomás a jelen esetben is az, hogy miként a többi meghódított terület, úgy ez a város is hármasszempontból vonhatta magára a török hatalom érdeklődését: hadi, politikai vagy pénzügyi szempontból. Csakhogy a

¹ Szilády Aron a Debreczeni Közlönyben (1875. évf. 2., 14—15. sz.) az 1—3., 5. és 7. sz. oklevelek fordítását közölte.

„mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmes-séghez ragaszkodó Debrecen“, bár egyébként három ország érintkezési pontján feküdt, hadászati lag nem bírt jelentő-séggel. .

De politikai okokból se részesült különös figyelemben. Politikai jelentéktelensége és közjogi helyzete is földrajzi fekvéséből alakult ki. Bár királyi és fejedelmi, magyar és erdélyi részre adózott, a két uralkodó nem tudta megvédeni a török ellen s Debrecen kénytelen lett ennek is hódolni. 1555-ből való az első adat, mely szerint Debrecen, „mely a nagy távolság miatt eddig nem fizetett adót“, vállalja, hogy három részletben évenként 50 ezer akse adót fizet a budai kincstárba. A török emellett a keresztény uralkodók adózta-tási jogát is elismerte, III. Murad egy Rudolphhoz intézett levelében Debrecen adójának mérséklését kérte.² A király és a fejedelem ugyanis a behódolás dacára követelték adójukat s a város — nem lévén török őrsege — nem mer te meg-tagadni. Csak egy újabb adat van rá, hogy a királyi adó-szedőket török osausokkal fenyegette meg.³

A háromirányú adófizetésnek hármias oltalmazás volna az ellenértéke, de a város a békés idők pecsétetes okmányait leszámítva, esetleg egyben sem részesült. Az 1657-i lengyel invázió idején a hatalmas patronusnak látszó budai pasa csak oltalomlevelet tud adni a megrémült debreceniek védel-mére s II. Rákóczi György is azt tanácsolja a megszorult város bírának, hogy apáik módja szerint „főhajtással oltal-mazzák meg a várost“.

Az oklevelek legnagyobb része anyagi vonatkozású lévén, legtöbb adata a birodalomnak és a városnak gazda-sági életébe kapcsolódik. Debrecen szultáni chász-birtok volt, jövedelme tehát közvetlenül a kincstárba folyt be. A chász-birtoknak egy fajtát a török adórendszer *odzsaklik*nak nevezte; *odzsak* tűzhelyet, katonai csoportot, hadi egységet jelent, *odzsaklik* pedig olyan intézményt, melynek jövedelme valamely odzsak szükségleteinek fedezésére osztatott ki, akár kőszpénzből állt az, akár közmunkából, akár mind a kettőből. Az odzsaklik-rendszer alá tartozó városoknak helyzete annyiban volt előnyösebb, hogy pontosan meg-szabott összeget fizettek adóban, de viszont kevésbé voltak förláldozva a gyakran változó török urak molhó pénzvágá-

² Wien, Staatsarchiv, Turc. Urk. 1579.

³ Magyar-Török Történelmi Emlékek, Allamokmánytár IV. 111.

nak. A rendszerrel szokott járni egy kiváltság, a katonai beszállásolás alóli mentesség, mely háborús időkben lett volna igen értékes, de éppen akkor nem szokták elismerni.

Debrecen városának, mint odzsaklik-rendszerű chász-birtoknak adóját Buda, Eger és Szolnok kapták, Várad elfoglalása után amazok kizárásával ez utóbbi vár. A szolgáltatás készpénzben és anyagban (gabona, munkaerő) történt. Mivel a készpénzbeli adózást egyes katonai testületek zsoldjának fedezésére fordították, természetes, hogy az érdekeltek a zsoldjuk fizetésére kiosztott falvak adózókéességét fenntartani, sőt lehetőleg fokozni igyekeztek. Nemcsak a török oklevelek közt találunk példát arra, hogy az egri török urak a tatár chántól kíméletet kérnek Debrecen számára, de a város egykorú keresztény krónikása, Bartha Boldizsár is tud arról, hogy behívott egri törökök mentették meg a várost idegenből jött csapatok pusztításától.

Az adó nagysága, illetőleg a zsarolási célú zaklatások miatt Debrecen többször panasszal járult felettes hatóságaihoz; emberei a török fővárost is megjárták, még pedig az iratok tanúsága szerint legtöbbször sikerrel: a város adója ismételtelen leszállíttatott. Kérésüket speciális bajaikon (gyakori tűzvész, pestis, éhínség) kívül a rája szokott indokolásával támogatták: „a lakosság száma csökkent, a megmaradtak annyira elszegényedtek, hogy szét fognak bujdosni, hacsak nem könnyítenek terheiken“. A török kormány saját deftereiből tudhatta, hogy a határmenti rája pusztul s mivel „rája nélkül pénz, pénz nélkül sereg, sereg nélkül hatalom nincsen“, a rája panaszát többször meghallgatta s beleegyezett, hogy adója ideiglenesen leszállíttassék.

Debrecen lakossága II. Rákóczi György vállalkozása nyomán élte át a legsúlyosabb válságokat.⁴ Mind a három hadsereg — magyar, erdélyi, török-tatár — úgy bánt vele, mint ellenségével. Várad elfoglalása után pedig új teherként jelent meg az újonnan megállapított adó. A török nem fogadta el többé a város szokásos mentegetődzését, hanem azon okkal, hogy a keresztényeknek is szolgálatokat tett és ezáltal hűtlenséget tanúsított a mohamedánság iránt, újból megállapította a város adóját és közjogi viszonyát. A Szejdi Ahmed kezdeményezésére behozott reformról díszes szultáni fermán szól, de az úgynevezett kiváltságok mellett inkább a város súlyos kötelezettségeit foglalja össze.

⁴ L. Bartha Boldizsár Krónikáját.

Ez az újítás fokozta a város terheit; az ezideig különféle helyen fizetett adókat összegezve Váradra irányította, azonban ezeknek korábbi élvezői (akik talán Debrecen „ajándékainak” beszámításával vásárolták meg tisztségeiket) nem akartak lemondani jövedelmük e részéről. Debrecen a budai és egri bejlerbejekon kívül harmadik urat kapott a váradi pasában, kivel szinte állandóan pörben áll. Hazai forrásainkból pedig azt tudjuk, hogy a „keresztény rendre” szóló adókat továbbra is fizetnie kellett.

Több mint száz éven keresztül a török csak adója miatt törődött Debrecennel s ha a háború hullámai nem verődtek a város határáig, csak akkor gondolt vele, ha ez panasszal jött eléje. Rábízta az igazságszolgáltatást, midőn jólétének emelése végett feltűnő engedékenységgel elismerte „döre és nem szép hitén alapuló” törvénykezési jogát. A levelek közt erre nézve több rendelet maradt fenn, a legrégibb Zal Mahmud budai pasáé, aki a rablók elszoporodása miatt benyújtott panaszokra 1564 május végén megengedte a város önbíráskodásának fölújítását. Több példa igazolja, hogy a városi kereskedők meghallgatásra találtak gazdasági vonatkozású panaszaikban, melyek rendszerint a vámszedők túlkapásai ellen irányulnak s hogy a törökök a vásárok és a kereskedelem biztonságát hangoztatták. (Hogy mily kevés eredménnyel, egyéb forrásokból ismeretes.) De a város belső élete még vallási kapcsolatokban sem érdekelte őket. Mohamedán egyházi intézményeket itt nem létesítettek s amint annak sem találjuk nyomát, hogy Debrecen mint Várad tartozéka, Mekának és Medinának vakfja volt,⁵ azonképen arra sincs egyetlen adat sem, hogy a helyi török kormány Debrecen városában a magyarországi kalvinizmus székhelyét, a protestáns kultúra egyik központját látta volna.

Az oklevelek kivonatai a következők:⁶

⁵ Ezt a sztambuli Nūr-i ‘Osmūn’je-könyvtárnak egy kézirati földrajza (D ografja-i dzedid) említi.

⁶ A közleményben előforduló török fogalmak közül az ismertebbeknek magyarázatát, mivel azok a Török-magyar okmánytár első két kötetében (összegyűjtötték Szilády Aron és Szilágyi Sándor, Budapest, 1863), a Magyarországi török kincstári defterek (fordította Velics Antal és Kammerer Ernő, Budapest, 1886, 1890) és a Török Történetírók köteteinek (fordította Thüry József és Karácson Imre, Budapest, 1893–1916, valamint a M. Tud. Akadémia kiadása) előszavában, illetve függelékében megtalálhatók, mellőztem.

1. Halilnak és Jusufnak, 'Abd-ullah fiának hurúfja. A szolnoki szandzsák alá tartozó Debrecen¹ lakossága, mely a nagy távolság miatt eddig semmiféle adót nem fizetett, beleegyezett, hogy az új összeírás után džizije, ispendže, 'aşr, resüm és egyéb verkü fejében évenként ötven-ezer akčet három részletben (Hidir Eljas, a tizedszedés és Kāsım napján) a szultáni kincstárba fizessen. — Kelt Szolnokon 962. š'abān 1-én. (1555 jún. 21.)

2. Vesika arról, hogy amennyiben Debrecen város adóját pontosan megfizeti és a mohamedánok iránti hűségében nem tántorodik meg, lakosai a már megszerzett mirmirāni és muharriri temessükek értelmében sem személyükben, sem vagyonukban nem háborgathatók. — Kelt Temesvárott 965. redžeb 11—20-án. (1558 ápr. 29.—máj. 8-án.)

3. Mahmudnak, 'Alī fiának vesikája. Hivatkozva az előbbi mirmirān és muharriř temessükjeire, biztosítja a debreceniek élet- és vagyonbiztonságát. (Majdnem szó szerint ugyanaz, mint a 2. sz.) — Kelt a szolnoki telepen 970. redžeb 21—30-án. (1563 márc. 16—25.)

4. Zāl Mahmud budai pasa a debreceniek panaszát meghallgatva megengedi, hogy az elszaporodott rablókkal szemben saját „dőre és nem szép hitükön alapuló törvényekkel“ (a török szövegben: törvin) élhessenek. — Kelt Budán 971. šavval 11—20-án. (1564 máj. 23.—jún. 1.)

5. Debrecen lakosainak kérésére Mahmud pasa mektubot állít ki arról, hogy amennyiben a debreceniek az iszlám iránt továbbra is hűséget tanúsítanak s adóikat pontosan megfizetik, a régebbi mirmirānok által kiállított temessükek értelmében életükben és vagyonukban senki ne háborgassa őket. — Kelt Budán 971. šavval 21—29-én. (1564 jún. 2—10.)

6. Jelentés a budai pasához Tar István debreceni kereskedő és Demendzsi András ottani zümme peréről. Nevezettek perét „dőre szokásaik szerint“ a debreceni és váradi magyar törvény ('törvin') és Erdély vajvodája, majd a šer' medžlise is tárgyalta; a levél írója a vizsgálat eredményeképpen kérelmezi, hogy Tar István további zaklatása tiltassék el. — Kelte nincs, valószínűleg 1564-ből való.

¹ Az oklevelekben a város neve eleinte Dobredžen, Dobredžin, majd Döbrečün, Döbröčün alakokban fordul elő; utóbbi két változat a leggyakoribb. (Meg kell jegyezni, hogy a dž és č betűk közti különbség a legtöbb esetben nem állapítható meg.) Egy-két esetben Döbresim, Döbresim alakot is találunk.

7. Iskender budai bejlerbej a debreceniek kérésére az általuk felmutatott s a korábbi budai pasa által nekik adott temessüköt megújítva megengedi, hogy a rendbontókat és rablókat saját szokásaik szerint büntethessék. — Kelt Budán 972. redžeb 1—10-én. (1565 febr. 2—11.)

8. Hasan temesvári pasa vesikája arról, hogy a debreceniek saját előadásuk szerint nemcsak Nemče, Tokaj, Kassa és a király fia (kral oğlu: János Zsigmond) emberei zaklatják, hanem egyes mohamedán kereskedők is, amennyiben olyan egyéneken akarják behajtani követeléseiket, kiknek az ő adásvételi ügyeikhez semmi közük nem volt; hangsúlyozza, hogy a šer'-be ütköző mindenfajta túlkapás tilos. — Kelt Temesvárott 973. safar 1—10-én. (1565 aug. 28—szept. 6.)

9. Mehmed Ishak levele a gyulai szandzsákbejhez. Közli, hogy Ahmed aga Szép ('Sip') Péter (Petre), Tamás (Tomáš) Diák és Mező Mihály debreceni kereskedőket adóságuk miatt elzárta és saját kárának pótlásául olyan egyénektől szedett el körülbelül 3000 gurušt, kiknek az ő üzletfeleihez semmi közük nem volt; ha ez a túlkapás nem orvosoltatik, a kereskedők felhagynak foglalkozásukkal. Kéri tehát, hogy a szandzsákbej a nagyobb bajok megelőzése végett hasson oda, hogy az említett Ahmed aga za'im az ügyön kívül álló egyéneket kártalanítsa és törekedjék arra, hogy a pasának ez ügyben hozzá (a szandzsákbejhez) intézett levelének megfelelően a kereskedelem föllendüljön, és a kincstár jövedelme emelkedjék. — Kelt nincs, körülbelül a XVI. század hetvenes éveiből való.

10. Sinan budai defterdar tezkereje a hatvani kádihoz. Perényi (Prini) debreceni kereskedő azt panaszkolta, hogy amióta Jászberényben párkány ('parkan') épül, árúja után ott is vámot követelnek tőle, pedig már Szolnokon megfizette; szerinte ez nagy zsarolás. A defterdar utasítja a kádit, hogy a régi szokástól eltérő vámokat ne engedélyezzen és a kereskedők zaklatását ne nézze el. — Kelt Budán 975. zi-l k'ade 3-án. (1568 ápr. 30.)

11. Mahmud, Aranid fia jelenti a budai pasának, hogy a debreceni bírák a pasa felszólítására háromezer gurušt behoztak; ő a pénzzel együtt a pasához küldte őket. A der-kenarban erdélyi hírekről értesíti; tudatja, hogy Erdélyben zavarok törtek ki; ezek miatt Debrecen oly sokat szenved, hogy kíméletet érdemelne; ígéri, hogy minden hírt pontosan és idejében közölni fog. — Kelt nincs; kora: kevéssel a század közepe után.

12. Şokollu Mustafa budai pasa a temesvári pasát értesíti a debreceniek panaszáról. A város bírát állítólag elzárta, a várostól pedig hétezer akčet követel azért, mert az a két nemçe, aki a pasának szolnoki szandzsákbejsége óta náluk volt, megszökött. Kéri a pasát, hogy ettől a követeléstől tekintsen el és a ráját ne bántsa. — Kelte nincs. (Şokollu Mustafa 1566—1578 közt volt budai pasa.)

13. Mustafa budai pasa hurufja. A debreceni birák panasz szerint az ottani földmívesek a hitetlenek országába hitelbe kivitt marha után nem szoktak ugyan vámot (resmⁱ gömrük) fizetni, de a mostani váci muķat'a-emin ilyen marha után is vámot követel, sőt nemcsak a tulajdonostól, hanem általában Debrecen városától, minek következtében ennek tehetetlen rájái közül sokan elbujdostak. A temessük gyanánt kiadott huruf ezt eltiltja: a vámot csak a marhák tulajdonosaitól szabad követelni. — Kelt Budán 977. zî-l k'ade 3-án. (1570 ápr. 9.)

14. Mustafa pasa 'arusnâmeja a szolnoki szandzsákbejhez. A debreceniek azt panaszolják, hogy a Túron és Fegyverneken ('Fekvernik') átmenő debreceni kereskedőktől jogtalanul vámot követelnek. A pasa elrendeli a panasz megvizsgálását és jogosultsága esetén sürgős orvoslását. — Kelte nincs, egykorú magyar följegyzés szerint 1571-ből való.

15. Şokollu Mustafa 'arusnâmeja a szolnoki mirlávához és az ottani kadihoz. Közli Debrecen rájáinak azon panaszát, hogy a szolnoki livā za'imja kezesség és feles jogviszony ürügye alatt zaklatja őket, pedig ők se nem felesek, se nem kezések. Kesim-adójuk nagy összegére való tekintettel mindaddig nem szabad őket zaklatni, míg a şer' előtt be nem bizonyul, hogy kezések, vagy felesek. — Kelte nincs, egykorú magyar följegyzés szerint 1570-ből vagy 1571-ből való.

16. Hüsein tezkereje Debrecen kereskedőinek panasz és az általuk felmutatott pasai rendelet alapján kimondja, hogy amennyiben a debreceni kereskedők Túron, Fegyverneken és más helyeken ezideig vámmentességet élveztek, a şer' és kânun, a defter és jogszokás ellenére ezután se követeljenek tőlük vámot. — Kelt Pesten ('Peşte') 978. şavval 11—20-án. (1571 márc. 8—17.)

17. A szolnoki medžlisⁱ şer' hurufja megállapítja, hogy Mustafa pasa a túri és fegyverneki esetek bejelentése után az új vámszedő helyeket betiltotta. Minthogy a debreceni kereskedők a pasa levele alapján a szolnoki medžlisⁱ şer'-től is hasonló tartalmú írást kértek, a medžlis kimondja,

hogy a szokástól eltérő új vámokat követelni nem szabad. — Kelt 978. zī-l k'ade 1—10-én. (1571 márc. 27—ápr. 5.) Tanuk: 'Abdī nā'ib, Küçük Pīri spāhi, Mehmed tolmács és más jelenlévők.

18. A szegény őszinte barát (a szolnoki szandzsákbej?) jelenti a (budai) pasának, hogy egy čauš a debrecenieknek Hidīr és Kāsim napján esedékes adórészletét idő előtt követeli. Minthogy a debreceniek a Hidīr-napján esedékes 3500 gurušt már befizették, viszont a Kāsim-napj részlet megfizetésére mindaddig képtelenek, míg termésüket be nem takarítják, oltalmat kér számukra. — Kelte nincs, az egykorú magyar följegyzés szerint 1571-ből való.

19. Mustafa hurufja (sebebⁱ tahrīr) arról, hogy a vāci muķāt'a-emīn a debreceniek által a hitetlenek országába hitelbe eladott marhák vámját csakis azok gazdáitól követelje, a város bírāit és a többi ráját pedig ilyen ürügy alatt ne zaklassa. (V. ö. 29. sz.) — Kelt 979. ramadān végén (közvetlenül 1572 febr. 15-e előtt).

20. Hüsein (defterdār?) a szolnoki kādihoz intézett tezkereben közli, hogy a fegyverneki bírāk a debreceniek panasza szerint olyankor is vámot követelnek tőlük, mikor kesim-adójukat szállítják a budai kincstárba. Minthogy a törvény és a szokás erre nem ad jogot, utasítja a szolnoki kādīt, hogy a fegyverneki bírākat ilyen esetekben vám követelésétől tiltsa el. — Kelt Budán 986. zī-l k'ade 25-én. (1579 febr. 12.)

21. 'Alī pasa mektubja. A szolnoki livā alá tartozó szultāni hāš-birtoknak, Debrecen városnak lakosai azt a panaszt terjesztették 'Alī budai pasa elé, hogy emīnjeik — egyben dābitjaik — olyan követeléssel zaklatják őket, melyek teljesítésére a šer' szerint nem kötelezhetők. A pasa mektubja elrendeli, hogy šer' szerint nem igazolható követeléssel ne zaklassák őket, šer'-ügyekben pedig a mindenkori hākīm efendit (t. i. a szolnokit) tekintsék illetékes hatóságuknak. — Kelt Budán 988. redžeb 15-én. (1580 aug. 26.)

22. III. Murād tevki'je (lejjebb: 'bujuruldu') a budai bojlerbejhez és a budai defterdārhoz. Debrecen „falu“ követei azt panaszolták, hogy a szolnoki kādi beavatkozik kīsmet-ügyeikbe és ezek révén zaklatja őket; emiatt a kincstárt kár érheti, mert aligha lesznek képesek kesim-adójukat megfizetni: ötezáz ház népe máris elbujdosott a városból. A bujuruldu eltiltja a hatalmaskodást és elrendeli, hogy a

város elszéledt lakosait keressék fel és mindazokat, akik mostani helyükön még nem töltötték el tíz évet, telepítsék vissza korábbi lakóhelyükre. — Kelt Konstantinápolyban 989. džemāzi-ül evvel 29-én. (1581 júl. 1.)

23. Vesika másolata, melyet Mehmed, Feth-ullah fia és Mehmed, Iskender fia szolnoki kadi hitelesítették. A márialakiak határsértés miatt panaszt emeltek az ecsegiek ellen. Felsőbb rendeletre a medzlis megvizsgálta ügyüket. Ecseg dabitja Halil aga, továbbá Tót János és Tordi Lőrinc ecsegi ráják Márialaka dabitjának, Bektaş bejnek, úgyszintén Fertő Mihálynak, . . . Mihálynak és Bögös (?) rájáknak jelenlétében azt állítják, hogy ők saját tulajdonukat vették vissza. A márialakiak viszont hódzdzettel igazolják birtokuk pontos határát s egyben tizenketten közülük saját szokásaik szerinti esküvel bizonyítják, hogy a vitás terület az ő jogos birtokuk. A medzlisnek ezen eskü alapján hozott ítéletéről 989. zi-l k'ade 11—20-án (1581 dec. 6—15.) vesikát s erről nevezett két kadi hivatalos másolatot (şuret) állított ki, melynek tanúi: Tur 'Ali aga, Mehmed aga kapudan za'im, Piri bej spāhi, Hüsein aga, Dž'afer bej, Ibrahim za'imok, Mehmed bej szolnoki mirliva és más jelenlévők.

24. Hüsein budai defterdār hurūfja. A debreceniek a budai diván előtt azt panaszolták, hogy kesim-adójukat Budára szállító kocsijaikat a spāhik és közkatonák (nefer) feltartóztatták, kereskedőiket pedig minduntalan zaklatják. A defterdār a visszaéléseket eltiltja s egyben elrendeli, hogy az efféle panaszokat a kadi és hākimok haladéktalanul jelentsék hozzá. — Kelt Budán 990. džemāzi-ül evvel 1—10-én. (1582 máj. 24—jún. 2.)

25. III. Murād hūkm-i šerifje a szolnoki szandzsākbeyhez és Muşlih-el din szolnoki kadihoz. Utóbbi azt panaszolta, hogy a debreceniek örökösödési ügyekben (kismet) nem fordulnak hozzá, minek következtében jövedelme csökken. A szultán elrendeli, hogy a debreceniek kismet-ügyeiket a szolnoki kadival rendeztessék, de ez csak tizenöt ezreléket szedjen eljárásáért. — Kelt Konstantinápolyban 991. zi-l k'ade 1—10-én. (1583 nov. 16—25.)

26. Sinān budai pasa utasítja a szolnoki kadi, hogy halálesettel kapcsolatosan csak annyi hagyatéki illóteket (resm-i kismet) szedjen, amennyit a régi törvény szerint szedni szokás volt. — Kelt Budán, 992. safar 1—10-én. (1584 febr. 13—22.)

27. Hurūf a debreceniek oltalmára. A város lakosai

azt panaszolták, hogy az iltizām-képen kezelt mukāt'a-adó beszállításakor Fegyvernek nevű erődnél és más helyeken vámot és a vármunkához hozzájárulást követelnek tőlük. Ezen huruf temessük legyen arra nézve, hogy ilyen útjukban jogtalan illetéket senki ne követeljen rajtuk; máskor azonban fizessék meg a szokásos vámot. — Kelt Budán, 992. safar 1—10-én. (1584 febr. 13—22.)

28. Sinān budai pasa hurufja. A debreceniek az idei inség miatt idegenben kénytelenek gabonát vásárolni. Mivel panaszaik szerint egyesek ebben akadályozták őket, a pasa megengedi nekik, hogy pénzükön bárhol gabonát vásárolhassanak, a hākimokat pedig utasítja, hogy ezen engedély érvényességére vigyázzanak. — Kelt Budán, 994. safar 21—29-én. (1586 febr. 11—19.)

29. Sinān budai pasa hurufja nagyrészből a Šokollu Mehmed által kiadott irattal szó szerint egyezik. (L. 19. sz.) — Kelt Budán, 994. safar 20—29-én. (1586 febr. 11—19.)

30. Mehmed tezkereje arról, hogy Debrecen városnak a 993. rebī'ül ahir 1-től esedékes mukāt'a-adó fejében bírāja, Keres Benedek által ötvenezer akčet, „melynek fele huszonötezer akčet tesz ki“, a budai kincstárba beszolgáltatott. — Kelt 994. rebī'ül ahir 14-én. (1586 ápr. 4.)

31. Jusuf budai pasa levele a szolnoki szandzsákbejhez és kādihoz. Közli a debreceniek abbéli panaszát, hogy az újonnan behozott boradó (resm-i hamur) ürügyén ezen adónem bérlője, a zsidó Jahja zaklatja őket. Elrendeli az ügy fölülvizsgálását és a debrecenieket feljogosítja, hogy boradójukat közvetlenül szállíthassák a budai kincstárba. (V. ö. 37. sz.) — Kelte nincs, kora 1583—1586.

32. Bali čauš elismeri, hogy Rác Tamás (Rács Tomás) és Ötös György debreceni bírák hét zümmít: Markos Jánost, Bacsó Gergelyt, Szabó (Szobó) Miklóst, Kádas (Kádós) Istvánt, Babos (Bobos) Mátét, Mocsári Jánost és Miklós diákok a váci mukāt'a-eminnek átadtak, ezentúl tehát se ezeket, se Szalai Mihály és Bartalis Ambrus zümmiket senki ne követelje tőlük. — Kelt 995. safar havában. (1587 jan. 11—febr. 8.)

33. Jusuf budai pasa levele a szolnoki szandzsákbejhez és az ottani kādihoz. Közli, hogy a debreceniek hét ráját, kik a váci mukāt'a-emin adósai voltak, Bali čauš követelésére átadtak; és ámbár e tényről a šer' részéről aláírt és pecséttel ellátott írásuk van, újabban mégis zaklatják őket. A pasa a címzetteket megbízza az ügy fölülvizsgálá-

lásával s utasítja őket, hogy az igazságot derítsék föl és a ráját oltalmazzák. — Kelte nincs. Hátlapján egykorú írás: „88. 14. Febr. Szinan pasa levele...”

34. Ferhād budai pasának és a budai defterdárnak a diván nevében kiadott hurúfja. A debreceniek muķāt'a-adója régebben évi 7000 gurušt tett ki, de Oveis pasa a lakosság panaszára ezer gurušt elengedett. Minthogy a muķāt'a-defter bejegyzése ezt igazolja, ezután is meg kell elégedni a 6000 guruš befizetésével. — Kelt Budán, 997. džemāzi-ül evvel 11—20-án. (1589 ápr. 27—máj. 6.)

35. Ferhād budai pasának és a budai defterdárnak a szolnoki szandzsákbejhez és kádihoz intézett tezkereje a debreceniek azon panaszra ügyében, hogy ők nemcsak a budai divánnak, hanem Nemče királyának, Erdély vojvodájának és a magyar lovasságnak (spāhi) is adóznak; bajukat növeli, hogy az éhínség és a pestis pusztítása után pár év óta szerb papok papi-adó (resmⁱ papasije) követelésével zaklatják őket, legújabbban pedig a pénzreformmal (tašhihⁱ sikke) kapcsolatosan a kincstár követel tőlük házankint huszonöt akčet. A tezkere eltilt minden új adót: „Amilyen oltalomban atyáik részesültek, őket is olyan illeti meg” s ha papi-adó és pénzreform címén régebben nem adóztak, ezután se adózzanak. — Kelt Budán, 997. džemāzi-ül ahir 11—20-án. (1589 ápr. 27—máj. 6.)

36. Ferhād budai pasa hurúfja arról, hogy a papi-adó (resmⁱ papasije) összeszedésével megbízott vladika a debrecenieket ne zaklassa s mivel utóbbiak ilyen címen eddig semmit nem fizettek, házankint egy-egy pénzzel ('penz') elégedjék meg. — Kelt Budán, 997. š'abān 1—10-én. (1589 jún. 15—24.)

37. Piri, Mehmed fia, szolnoki nā'ib sahifeje. Tót Kallós István, Rácz Tamás ('Rāč Tomāš'), Varga Miklós és György Kovács debreceni zümmík panaszt jelentettek be a zsidó Jahja ellen, mert ez jogtalanul boradót (resmⁱ hamur) követel rajtuk; ők padisahi részére 6000, az erdélyi vojvodának 2000, az ellenséges egri kapitánynak 500, a váradi kapitánynak ('bej') 500 gurušt fizetnek s e terhekre való tekintettel Sinān és Ferhād pasák a boradó alól fölmentették őket; panaszukban azt is előadják, hogy mivel saját határukban a szőlő nem terem meg, Szekszárd vidékéről kénytelenek hozatni; miután a termőhelyen hordó-adót (resmⁱ fuč), a Dunánál vámot (gömrük), Szolnoknál híd-pénzt (resmⁱ gečid) fizetnek, újabb terhek viselésére kép-

telenek s ha a nevezett zsidó mégis követelné rajtuk az újonnan behozott adót, kénytelenek lesznek kivándorolni. A kádi e bejelentést tudomásul vette 997. zī-ik'ade 1—10-én. (1589 okt. 11—20.) Tanuk: Ken'ān bej és Hüsein bej za'imok, Ibrāhim vojvoda, Korkud vojvoda za'im, Mehmed vojvoda, Kāsım ser-bölük és mások.

38. Ferhād budai pasának és a budai defterdārnak hurufja. A debreceniek jelentése szerint a folyó évi 6000 gurušnyi makṭu'-adót csak a legnagyobb nehézséggel lehetett beszedni és a már 200 házat vesztett város tovább szegényedik, ha az adót ezer gurušsal nem mérséklük. Hogy a nagyobb bajnak eleje vétessék, a budai diván figyelembe véve Debrecen városnak a határmenti fekvéséből eredő bajait, adóját 200 gurušsal leszállítja. — Kelt Budán, 998. şafar 11—20-án (1589 dec. 20—29.)

39. Ferhād budai pasának és a budai defterdārnak hurufja (lejobb: tezkere). Muslih-el din szolnoki kádi jelentése szerint Debrecenből már 500 ház népe hiányzik; a megmaradtak azt kérik, hogy 5800 gurušt kitevő makṭu'-adójuk tömérdek terhükre való tekintettel 5000 gurušra szállítsák le. Az ez ügyben elrendelt vizsgálat jogosnak találta a korábban jómódú város panaszát. Nagy Gál István, Varga Miklós és Ötvös Lőrinc zümmik — egyben a város bírái — a budai diván előtt szintén így vázolták a helyzetet. Ezek megfontolása után a budai diván Debrecen mukāt'a-adóját 997. Kāsım napijától kezdve az évi 5800 gurušról 5000 gurušra szállítja le, de azzal a megjegyzéssel, hogy a remélhető gazdasági föllendülés után a város adója újból fog megállapíttatni. — Kelt Budán, 998. rebī'ül evvel 21—30-án. (1590 jan. 28—febr. 6.)

40. Ibrāhim, defter-kethüdā levele a tatár chánhoz. Tudatja, hogy Temesvárról Szolnokra helyeztetett át; Temesvárott most nagy zavarok vannak, mert a rájá föllázadt. Értesíti a chánt a szolnoki szandzsákbej ragaszkodásáról és rendkívüli szolgálatkészségéről. Kiméletet kér Debrecen számára, ahol serege valószínűleg telelni fog. A szolnoki szandzsák azért is különös oltalmat érdemel, mert a tatár sereg régi telelőhelye. — Kelte nincs, 1590 után iratott.

41. Muştafa, Ramadān fia szolnoki kádi sidžill-másolata. Memi szolnoki lovas aga, Ötvös (Ötös) Lőrinc és Bacsó Gergely debreceni zümmik kijelentik Mahmud szolnoki szandzsákbej előtt, hogy Ibrāhim efendinek, a mostani budai defterdārnak levele (mektub) értelmében Debrecen adójából

1000 gurušt zsoldfizetés végett átvenni, illetőleg átadni joguk van. Az ezer guruš átvétele a naplóba (sidžill) beiratott s e bejegyzésről ezen másolat 998. zī-l hidže 21—29-én (1590 okt. 21—29.) kiállítatott. Tanuk: Hüsein bej za'im, Ibrahīm vojvoda spāhi, Mehmed čauš, spāhi, Rušen vojvoda és más jelenlevők.

42. Sinān budai pasának és a budai defterdārnak tezkereje a pestvidéki szandzsákbejekhez és kādikhoz. A debreceniek azt panaszzolják, hogy a vásáraik védelmére jövő szolnoki szandzsákbej és emberei nagyon megkárosították őket. Mivel a város három jük akče kesim-adón kívül vásárai révén resm-i gömrük, badž-i pazar és sergi hakki címeken nagy összegekkel gazdagítja a kincstárt, a tezkere kibocsátói szigorúan eltiltják, hogy a városnak és vásárainak jövőjét rablással és annak elnézésével veszélyeztessék, avagy a rájá szétszóródására és ezáltal a kincstár szegényedésére okot szolgáltatassanak. — Kelt Budán, 1000. rebī'ül evvel 21—30-án. (1592 jan. 6—15.)

43. A boszniai defterdār iratának egyszerű (hitelesítetlen) másolata. Kőrösladány mint arpalík-falu a boszniai kincstár alá tartozott s az eminek és 'amilok kapzsisága miatt pusztulásnak indult. Jelenlegi za'imja a falut a defterdār-i emvāl tudtával elcserélte és újra fölvirágoztatta. A defterdār a pasa temessükje alapján védi az új birtokos jogait. — Kelt 1000. redžeb 11—20-án. (1592 ápr. 23—máj. 2.)

44. A boszniai bejlerbej temessükjének hitelesítetlen másolata. A boszniai kincstár alá tartozó Kőrösladány, mely 11,000 akče termést hozó arpalík-falu volt, az eminek és 'amilok zsarolása miatt elpusztult. Miután a falut mostani birtokosa a defterdār-i emvāl tudtával cserébe adta, új gazdája pedig ismét benépesítette, a boszniai bejlerbej utóbbinak védelmére e temessüköt adja, az emineknek és 'amiloknak pedig megtiltja, hogy a ráján hatalmaskodjanak. (V. ö. 43. sz.) — Kelt 1000. redžeb 11—20-án. (1592 ápr. 23—máj. 2.)

45. Sinān budai pasa hurufja Debrecen adójáról. Ambár Ferhād pasa és Mehmed efendi defterdār a határmenti villogások miatt elszegényedett Debrecen kesim-adóját 5800 gurušról 5000 gurušra szállították le, a város lakosai 1001. moharrem havában (1592 okt. 8.—nov. 6.) mégis azt panaszták, hogy még mindig a régi összeget követelik tőlük. A pasa újból 5000 gurušban állapítja meg Debrecen

kesim-adóját s a város föllendülése érdekében minden zaklatást szigorúan tiltott. — Kelt Budán, 1001. şafar 1—10-én. (1592 nov. 7—16.)

46. III. Murād hūkmⁱ şerifje a budai bejlerbejhez és a budai defterdārhoz. Erdély vojvodája közbenjárt Debrecen város dzizije-adójának mérséklése érdekében, mert a szabott összegben (mak'u') 5000 guruşban megállapított adót az elszegényedett nép nem bírja megfizetni; sokan máris szétbujdostak, de ha az adó 4000 guruşra szállítatnék le, minden bizonnyal visszatérnének régi lakóhelyükre. A szultán elrendeli az ügy megvizsgálását és olyan intézkedést kíván, mely a kincstár jövedelmét nem apasztja, de a rájá szétosztóródására sem ad okot. — Kelt Konstantinápolyban, 1001. rebi'ül evvel 10-én. (1592 dec. 15.)

47. Mehmed szolnoki kādınak a debreceniek kérésére a medżlisⁱ şer' nevében kiadott temessükje. A debreceniek felmutatták a budai divánnak 'Osmān szolnoki szandzsákbejhez intézett fermānját, mely szerint tizenkét mezőjüket (Szentkereszt, Ondód, Elep, Kösüszeg, Katahut, Kőudvar, Csukahát, Fegyvernek, Macsi, Pacsi, Nikörk, Fancsika) jogtalanul szedték el. Miután a szolnoki szandzsákbej és kádi a szultáni fermānnal elrendelt vizsgálatot befejezték, a jogos birtoklást ezen temessükkel elismerik. — Kelt 1001. rebi'ül evvel 1—10-én. (1593 jan. 5—febr. 2.) Tanuk: Mevlānā 'Alī Ćelebi, a szolnoki bíróság na'ibja, 'Osmān aga dizdār, Muştafa a martalócok agája, Hüseini ĥalife, müezzini, Mahmud a tolmács, Ramadān ĉauş, a ĉauşok parancsnoka, Behrām aga alá beosztva... és más jelenlevők.

48. III. Murād emrⁱ şerifje az ...i bejlerbejhez és a ... vidéki defterdārhoz (a helynév nincs közölve) Debrecen dzizije-adójának 5000 guruşról 4000 guruşra leendő leszállítása tárgyában. A rendelet avégett adatott ki, hogy a debreceniek kivándorlása — miről az erdélyi vajda is jelentést tett — megszüntetessék. — Kelt Konstantinápolyban, 1001. redżeb 1—10-én. (1593 ápr. 3—máj. 2.)

49. III. Murād nevében kibocsátott hūkmⁱ şerif az egri bejlerbejhez és az ottani defterdārhoz. A debreceniek azt panaszolták, hogy Arslān vāci emin jogtalanul új adókat követel tőlük. A rendelet új adók követelését tiltja és megkívánja, hogy a szultáni ĥaş-birtokok rájáinak jólétére minden tisztviselő különös gondot viseljen. — Kelt Belgrádban, 1006. redżeb 12-én. (1597 febr. 18.)

50. Ĥasan Ćelebi egri ambār-emini tezkereje 65 zsák és

42... gabonáról, melyet Debrecen városa az egri kincstári raktárba beszolgáltatót. — Kelt 1006. safar 1-én. (1597 szept. 13.)

51. III. Mehmed nevében Bektaş egri bejlerbejhez és a szolnoki kádihoz intézett rendelet egy vitás timár ügyében. Memi timároست az atyja halála után neki adományozott birtok élvezetében Hasan megzavarta; mivel a panaszos állítólag hasznos szolgálatokat végzett, ellenfelének pedig egyáltalán nincsenek érdemei, elrendeli az ügy megvizsgálását és a panaszos állításának beigazulása esetén birtokának visszaadását. — Kelt Belgrádban 1007 ramadān 1—10-én. (1599 márc. 28—ápr. 6.)

52. III. Mehmed fermānja Bektaş egri bejlerbejhez. Derviş szolnoki szandzsákbej jelentése szerint a szolnoki szandzsákban fekvő Baňa (Bánya?), faluban és egyéb helyeken 7000 akçe timárt élvező Memi halála után timárbirtoka Sefer nevű fiának adományoztatott. Közben egy Hasan nevű egyén is tahvilt szerzett ugyanarra a birtokra, s amíg Sefer tábori szolgálatot teljesített, Hasan a birtokot elfoglalta. A fermān Sefer kérésére elrendeli, hogy az ügy a környék za'imjainak és timárosainak bevonásával vizsgáltassék meg és ha Sefer állítása megfelel a valóságnak, a birtok adassék neki. — Kelt Armudluban 1008 safar 1—10-én. (1599 aug. 23—szept. 1.)

53. Ahmed szolnoki mir-i livā üdvözli a szentmiklósi gūzikat és kéri őket, hogy a hazatérő debreceni bírakat ne bántsák. — Kelte nincs.

54. Bajazid čauš levele Veli kethüdāhoz bizonyos debreceni polgárok zsarolása miatt; kéri védelmüket. Értcsíti továbbá, hogy a pasa bizonyos jövedelmet a címzettnek ígért. Végül közli vele, hogy nővérét feleségül adja egy aga fiához és kéri, hogy lakodalmi gyülekezefüket megjelenésével tisztelje meg. — Kelte nincs; kora a XVI. század végére tehető.

55. Ruznāmče-másolat Debrecen maktu'-adójáról. Az évi füst-adó (kesim-i duhān) az 1010. évben (1601 júl. 2—1602 jún. 20) Nagy Gál István bírósága idejében 3000 kara guruš ('fekete gurus'). Ebből 1010 safar 6-án (1601 aug. 6) főzővaj és só árában 17.400, rebī-ul ahīr 11-én (okt. 9) 66.666, 12-én 33.333, ugyanakkor só árában 932, šabān 27-én (1602 febr. 20) főzővaj, pastirma és só árában 13.624, az 1011. év moħarrem 25-én (1602 júl. 15) 6.666, safar 15-én (aug. 5) 26.666, ugyanakkor főzővaj, pastirma és só árában 11.591, šabān 5-én (1603 jan. 18) 19.732, ramadān

5-én (febr. 16) a szolnoki őrség számára beszolgáltatott gabona árában 4800 akçe s 1012 rebi'ül ahir 19-én (szept. 26) 3000 kara gurušra kiegészítve, a város makṭu' adója Nagy Gál István bíró által egészében befizettetett s erről 'Osman aláírásával 1012 rebi'ül ahir 11—20-i (1603 szept. 18—27) kelettel a másolat kiállíttatott.

56. Hadži kethüdä értesíti Debrecen bírát, hogy a fogoly Behrām bejt átvette; mivel azonban a tatár chán már eltávozott és nincs, aki váltságdíját megfizesse, ő (a levélíró) és barátai vállalnak érte kezességet. Behrām bejt négy hónapra Krimbe küldik; ha nem térne vissza, Hadži e levél ellenében átad egy vég lila çohát. — Kelt 1012 ramadān 2-án. (1603 febr. 3.)

57. Haidar szolnoki mir-i livā tezkereje arról, hogy a debreceni bírák ama 500 darab fa-japi áraban, melyért „mi magunk mentünk ki“, 250 gurušt Kőrösről behoztak. — Kelt 1013 dżemāzi-ül ahir 27-én. (1604 nov. 27.)

58. Hüsein szolnoki mir-i livā tezkereje arról, hogy Nagy Gál István, Bektaš pasa részére egy vég çohát és egy nadrágra (don) való atlaszt átadott. — Kelte nincs, hát-lapján egykorú magyar időjelzés: ... 1605 ápr. 9.

59. Az egri bejlerbej hurufja arról, hogy a Debrecenbe utazó Dermend Dža'fer bej meggyilkolása és kísérőinek megsebesítése miatt Debrecen lakóit ne zaklassák, mert a bírói vizsgálat folyamán ellenük terhelő körülmény nem merült föl. — Kelt ... 5 (1015?) év safar 11—20-án (1606 jún. 18—27?). A hátlapon egykorú írással: ... 1606. nov. 4.

60. I. Ahmed nevében kiadott hükm-i šerif az egri bejler-bejhez és a szolnoki kadihoz. Hüsein szolnoki szandzsákbej jelentése szerint a debreceniek azt panaszolták, hogy ámbár Egerhez tartoznak, Szolnok omladozó várának és hídjának javításához is kirendelik őket. A rendelet meghagyja, hogy Szolnok várát és hídját az eddigi arányban tovább is a debreceniek javítsák, de egyéb szolgálattal (tekālif) ne terheljék, sőt támogassák és kíméljék őket. — Kelt Belgrád-ban 1018 rebi'ül ahir 11—20-án. (1609 júl. 14—23.)

61. Ahmed egri kadi által hitelesített adókönyvi kivonat. Debrecen füst-adója (resm-i duhān) 1017 évre (1608 ápr. 17.—1609 ápr. 5.) 105.996 akçe. Az egri legénység zsold-jára fizet 6666, a koppáni és simontornyai őrségére 99.330 akčet. A kinstárba valóban befolyt 105.996 akçe. — Kelt Budán 1018 redžeb 11—20-án. (1609 okt. 10—19.)

62. Adó-nyugta 66,666 akçeról, mely összeget Nagy Gál

István a Kāsım-napiján esedékes füst-adó (resmⁱ duhān) fejében (10)20 év safar 8-án (1611 ápr. 22) lefizetett. — Az adókönyvi kivonatot Mehmed, Jusuf fia, egri kádi hitelesítette.

63. Hasan budai pasa levele a szolnoki szandzsákbejhez és az ottani kádihoz. Közli a debreceniek abbeli panaszát, hogy a szolnoki alajbejnek egy elveszett szolgálja és egyes mohamedán kereskedők jogtalan követelései miatt sok zaklatást kell elszenvedniök s hogy megfelelő ajándék nélkül nem nyernek bebocsátást a szolnoki szandzsákbej elé. A pasa eltiltja a hatalmaskodást, az ajándékok követelésében pedig okos mérsékletet tanácsol, mit a törvényeken kívül a vidék határmenti fekvése különösen indokolttá tesz. — Kelte nincs, a hátlap egykorú feljegyzése szerint 1611 ápr. 22-én adta ki Hasan pasa.

64. 'Alı aga, egri defterdār jelenti a budai pasának, hogy az elmaradt zsold miatt lázongó katonaság lecsendesítése végett 1200 kara gurušt (az egri ?) pasától kölcsönvett; kéri, hogy a debreceniek esedékes adóját a kölcsön visszafizetése végett annál inkább irányítsa Egerbe, mert az a pénz odatartozik. — Kelte nincs.

65. Jahja egri nāzır tezkeréje. Debrecen az 1019. évtől esedékes évi 2000 guruš makṭu'-adót beszolgáltatta. A nagyvezér magyarnyelvű rendelete szerint az 1021. évtől kezdve a Kāsım-napi adórészletet a szolnoki szandzsákbej útján az egri bejlerbejnek kell beszolgáltatniok; miután Vellás István és Torma Miklós 1000 kara gurušt Hüseın bejnek átadtak s utóbbi az említett összeget 'Ömer egri lovas aga útján az egri bejlerbejnek elküldte, a nāzır kiállította e tezkerét. — Kelt 1021 safar 15-én. (1612 ápr. 17.)

66. Moħarrem spāhinak, az egri nāzır kethüdājának hurufja arról, hogy Debrecen nevében ennek bírāja, Tolnai Imre diák az 1022. évi kesim-adóból Vellás István és Aranyos Balázs által 1000 kara gurušt, azaz 66.666 akčet befizetett. — Kelt 1022 zı-l k'ade 10-én (1613 dec. 22.)

67. Hüseın bej hurufja arról, hogy Debrecen lakosai a szultáni fermānnal rájuk kivetett gabonát (ištira zahıresi) az egri kincstári hambárba hiánytalanul beszolgáltatták. — Kelt 1023 redžeb 9-én. (1614 aug. 15.)

68. Muštafa aga temessükje arról, hogy Debrecen városa 1056 kile árpát az egri hambárba beszolgáltattott. — Kelt 1024 moharrem 11—20-án. (1615 febr. 10—19.)

69. Ruznāmče-másolat Debrecen mukāṭa'-adójáról, mely

'Ömer beşe iltizāmjaképen Egerhez tartozik. Az évi kesim-adó, mely 200.000 akčet, vagyis 3000 kara gurušt tesz ki, az 1026 évre (1617 jan. 9—dec. 28) befizettetett.

70. Mustafa hūrufja arról, hogy a hadjáratok kezdete óta súlyosabban adóztatott Debrecen 1024 márc. elejéig (1615 márc. 1) átkelési illeték (resmⁱ 'ubūr), marhabőr- (džildⁱ kāv) és lámpa-adó (fenar resmi) címén közösen megállapított összeget, 80.000 akčet befizetett. — Kelt 1027 rebi'ül evvel 21-én. (1618 márc. 18.)

71. A szolnoki mirⁱ livā hūrufja arról, hogy Debrecen város az újonnan érkező szolnoki efendinek a resmⁱ kismet váltságául évenként fizetendő száz gurušt az 1032-ik évre (1622 nov. 5—1623 okt. 25) megfizette. — A nyugtázó neve nincs közölve, a pecsét bizonyos Mehmed pecsétje.

72. Raznāmče-kivonat arról, hogy Debrecen mukāta'-adójából, amely mint 'Ömer beşe iltizāmja az egri legénység zsoldjának fedezésére szolgál, Ötvös Pál és Nagy István bírák 200.000 akčet 1033 redžeb 29-én (1624 május 17) az egri kincstárba befizettek. — A kivonatot Jnsuf (egri defterdár?) hitelesítette.

73. IV. Murād tuğrajaival kibocsátott emrⁱ šerif az egri bejlerbejhez és a szolnoki kādihoz (neveiket nem közli). A debreceniek azt sérelmezik, hogy a gyakran változó szolnoki szandzsákbejek rendkívüli ajándékokat követelnek tőlük, pedig ők ilyen évenként csak egyszer kötelesek adni, akkor t. i., mikor új bírójuk elfoglalja hivatalát. A rendelet jogosnak találja a polgárok panaszát s az évenként egy ízben fizetendő ajándékot annak ítéli, aki bírójuk hivatalbalépésének idején a szolnoki szandzsákbej tisztét betölti; egyben meghagyja, hogy e döntés a szolnoki siždillbe jegyeztessék fel. — Kelt Budán 1036 džemāzi-ül ahir 10—19-én. (1627 márc. 18—27.)

74. IV. Murād tevkr'je az egervidéki defterdārhoz és az egri kādihoz. Intézkedik a debreceniek részéről a pasa számára évenként egyszer adandó ajándékról. — Mutatis mutandis szószerint egyezik a 73. sz.-mal. Kelte is ugyanaz.

75. 'Abd-ul rahman szolnoki kádi hūrufja arról, hogy János debreceni bíró a resmⁱ kismet váltsága fejében 80 ezüst gurušt, egy nadrágra (don) való négy rőf (endaze) zöld szövetet, egy čohát, egy kalpagot és körülbelül négy kile szappant a szultáni fermān rendelése szerint beszolgáltatott. — Kelt 1037 džemāzi-ül evvel 1—10-én. (1628 jan. 8—17.)

76. 'Osmān szolnoki kádi hurufja a mátai föld körül támadt pörről. A mátai határt Óhad spāhija, Sefer követeli. A ser'asker rendelete szerint mübāsir gyanánt kiküldött Hüseini aga szolnoki alajbejjel, za'imokkal és spāhikkal vizsgálatot tartván, Debrecen, Újváros, Nádudvar, Szoboszló, Püspökladány és Óhad képviselőinek jelenlétében a medzlis-i šer' tárgyalta a pert. Muşafa bej budai defter-kethüdā ugyan azt állította, hogy a mátai föld Kāra Kaş pasa idejében katonai timárnak (odžak timari) vétetett a defterbe, de a faluk képviselőinek egybehangzó vallomása — melyet saját hitük szerinti esküjük erősített — azt igazolja, hogy a mátai földet Debrecen városa pénzen vette meg, adót tőle soha nem fizetett, minek következtében a spāhi követelése jogtalan. — Kelt 1042 dżemāzī-ül evvel. (1632 nov. 14—dec. 13.) Tanuk: Mevlānā 'Alī ḥatīb, Ismā'il dizdār aga, Kūrd és Aḥmed mü'ezzinek és Mehmed, a pasa kethüdāja.

77. Ruznāmce-másolat arról, hogy Kallós Ferenc debreceni bíró az egri kincstárhoz tartozó maḳṭū'-adóból 200.000 akčēt lefizetett. Az egri kincstári ruznāmce kivonatos másolatát Ibrāhim (defterdār) kujruklu imdāja hitelesíti. — Kelt 1046 zī-l k'ade 4-én. (1637 márc. 30.)

78. Hődzet egy szolnoki ház eladásáról. A meggyikolt Raḥime, 'Abd-ullah leánya, szolnoki lakosnak gyermekei a medzlis-i šer' előtt kijelentik, hogy a szolnoki vár varusában fekvő házukat, mely a Mehmed kethüdā alá beosztott Ḥasan bešli, Šālih oda-başı birtoka (telke?), továbbá az országút és a Tisza között fekszik, két pincéjével, istállójával, boltjával, Tisza-parti kertjével és egyéb tartozékával együtt árverésen 200 kára gurušért eladták Šālih oda-başinak. Erről kezükbe e szerződés adatott 1051 zī-l k'ade 1—10-én. (1642 febr. 1—10.) Tanuk: a dizdār aga, El-ḥadž Ḥasan, Ḥudāverdi lovas aga, Maḥmud tűzér-aga, Baba Aḥmed, Aḥmed Ḥalife mü'ezzīn, Mehmed kethüdā mütevellī és más jelenlevők.

79. Ibrāhim tuğraájával ellátott fermān a gyulai szandzsák-bejhez és az ottani kádihoz. Nagy István debreceni zūmmī, ki régebben a gyulai enīm ḥaş-falvában, Ecseden lakott, azt panaszolja, hogy az enīm elfogatta, 30 ezüst gurušát elvette és évi tíz guruš kesim-adóval terhelte meg; pedig régebben, sátoros rájá korában, egyáltalán nem fizetett adót, húsz év óta pedig, mint debreceni lakos, nem tartozik az emīn hatás-köre alá. A fermān elrendeli, hogy az emīntől követeltessék be a szultáni új defter, s ha a panaszos abban se mint.

rájá, se mint annak gyermeke nem szerepel, a šer', k̄anun, defter, szokás ('adet) és e felséges rendelet ellenére semmi-képen ne zaklattassék. — Kelt Budán 1056 rebi'-ül ahir 11—20-án. (1646 május 27—jún. 6.)

80. Ibrāhīm tuğrājával ellátott fermān az egri bejler-bejhez, a szolnoki szandzsákbejhez és a szolnoki k̄adihoz. A debreceni ráják mint harādžfizetők Szülejman chántól és utóbb 973 zi-l k'ade 21—30-án (1566 jún. 9—18) személyi és vagyoni biztonságukra vonatkozó felséges rendeletet kaptak;¹ utóbbi alapján adatott ki e fermān arra nézve, hogy úgy a város törzslakosságát, mint az újabban oda-költözött egyéneket senki ne zaklassa. — Kelt Budán 1056 rebi'-ül ahir 11—20-án (1646 május 27—jún. 6.)

81. Mustafa, Halil fia, szolnoki k̄adi adásvételi levele. Epres (Epris) István és Mátyás (Magas?) István debreceni zümik kijelentik, hogy „a hősi harcok otthonában“, Szolnokon, Šalih oda-baši birtoka, a Tisza folyó és az országút között álló házukat két pincéjével, istállójával és boltjával Šalih oda-bašinak 90 ezüst gurušért eladják. — Kelt 1061 redžeb 1-én. (1651 jún. 20.) Tanuk: Mehmed volt szolnoki bej, Ferid volt szolnoki alajbej, Mehmed kethüdā, Ibrāhīm aga, Korkud halife mü'ezzīn, 'Ömer spāhi, Mehmed bej, Kara Mustafa spāhi, Čelebi molla alá beosztva, másik Mustafa, az Ibrāhīm fia és más jelenlevők.

82. Sinān szolnoki mir'-i livā hurufja arról, hogy Debrecen lakosai a szolnoki Tisza-hídhöz szolgáltatandó száz 'bálván' fából még hátralékban maradt tizenhatnak értékét a budai diván által felügyelő (mübāšir) gyanánt kiküldött Šamli ('damaszkuszi') Mehmed čaušnak átadták. — Kelt 1062 džemāzi-ül evvel 11—20-án. (1652 ápr. 20—29.)

83. IV. Mehmed tuğrājával kibocsátott fermān az ... i (szolnoki?) k̄adihoz (a nevek nincsenek megadva). Közli, hogy a debrecenieknek a budai diván elé terjesztett panasza szerint a Szolnokon hétévenként egyszer fizetendő portapénz ('portapiz') jelenlegi befizetésével kapcsolatosan a šer', k̄anun és régi szokás ellenére az egriek is követeléssel álltak elő. A rendelet megtiltja, hogy ilyen ürüggyel bárki új terhet róhasson a városra. A k̄adi köteles minden túlkapást megakadályozni és a budai divánhoz bejelenteni. — Kelt Budán 1063 moharrem 1—10-én. (1652 dec. 2—11.)

84. 'Alī levele Iskender egri bejlerbejhez. Debrecen panasza következtében inti, hogy ne engedje a város adóját.

¹ Jelen gyűjteményben nincs meg.

az évi 2000 *ķara* gurušról 3000 *ķara* gurušra emelni, mert a szultáni fermān szerint — „mely akkor adatott ki, mikor mi Budán voltunk“ — a város csak ennyit köteles fizetni; ha többet követelnének rajta, a város elpusztulna és vele együtt pusztulna a vidék is, mert az „csak ezzel a várossal áll“. És azért már nehéz lesz felelni. — Kelte nincs, egykorú magyar feljegyzés szerint 1654-ből való.

85. IV. Mehmed tográjával kibocsátott fermān a lengyel király által Erdély ellen küldött hetmanhoz és többi főemberhez. Közli, hogy sem Erdély megtámadásába, sem az ország elpusztításába, sem Munkács felgyújtásába nem egyezik bele, s hogy Debrecennek tervbe vett kifosztását sem engdi meg, mert Erdély és Debrecen hűséges adófizetők s Erdély, mint a jól védett birodalom tartozéka, mindenképen megoltalmazandó. — Kelt Budán 1068 ramadān 21—30-án. (1658 jún. 12—21.)

86. Az egri 'ulemák, şeyhek és agák kérvénye a tatár chánhoz avégett, hogy az Erdély ellen irányított tatár sereg kímélje meg a Szülejman szultán kora óta pontosan adózó Debrecent. A kérvény alján tizenhat egyházi és világi (katonai) tisztviselő neve és pecsétje: Hasan, a dzebedžik agája, Ahmed, az 'azabok agája, Hasan, a vár dizdārja, Hasan, a gönüllük agája, Ahmed, a janicsárok agája, Hüsein, Redžeb és Salih prédikátorok (v'aiž), 'Ali, az egri kadi, 'Ali, Hasan, Mustafa, az 'azabok negyedik, harmadik és második agája, Bekir, Hasan és 'Ali lovas agák, Mehmed, topdži (tüzér-) aga és mások. — Kelte nincs, egykorú magyar feljegyzés szerint 1658-ból való.

87. Mušli efendi temessük gyanánt számadás-másolata (šüret-i mohāsebe) a Debrecen városa által az egri kincstárba befizetett 200.000 akčéről. — Kelt 1069 redžeb 17-én (1659 ápr. 10.)

88. Hüsein pasa egri bejlerbej hurufja arról, hogy a szolnoki szandzsákhöz tartozó Debrecen az egri bejlerbejnek érenkint adni szokott Hidir-napi ajándékot 1069-ben beszolgáltatta. — Kelt 1069 š'abān 1-én (1659 ápr. 24.)

89. Hüsein egri defterdār temessükje arról, hogy a múlt évi háborús költségekből Debrecenre kivetett 65 reāl gurušt a város az egri kincstárba beszolgáltatta. — Kelt 1069 š'abān 1-én (1659 ápr. 24.)

90. Ahmed kethüda hurufja arról, hogy a debreceniek a Hidir-napi ajándékot beszolgáltatták. — Kelt 1069 š'abān 1-én (1659 ápr. 24.)

91. 'Ali čorbadži szolnoki emin tezeréje arról, hogy Debrecen városa a szolnoki szandzsákhöz tartozó Bodok-faluért a folyó évi Hidir naptól a jövő év Hidir napjáig terjedő időre 40 ezüst gurušt megfizetett. — Kelt 1075. Hidir napján. (1665 ápr. 24.)

92. IV. Mehmed tuğrajaival kibocsátott fermān a váradi kádihoz. A váradi kaďā alá tartozó Debrecen lakosai azt jelentették a magas portára, hogy az ugyanazon kaďāba tartozó Bihar, Csatád és Diószeg nevű kaşabák határában fekvő szőleik után a mostani spāhik nem élégednek meg a szokásos résszel, hanem szőlőpénzt (bāg hakkı) követelnek tőlük. A kaďıt utasítja, hogy a spāhik kezében levő szultáni új defter bejegyzései szerint vagy tized, vagy az egy-egy holdra kivetett pénzbeli adó (akče) szedessék, de újabb panaszra senki ne adjon okot. — Kelt Edirnében 1077 džemāzi-ül ahır 11—20-án. (1666 dec. 9—18.)

93. Hamza váradi bejlerbej bujurulduja a váradi kádihoz. A debreceniek azt állítják, hogy a váradi vár javára rájuk kivetett és évenként beszolgáltatandó fāt Küčük Mehmed pasa halálakor behozták. Mivel a mostani váradi defter-kethüdā, Hasan bej és az egyik 'azab-aga Arslān is így emlékeznek, a bejlerbej a debreceniek kérésére elrendeli, hogy a már megadott fa miatt a šer' ellenére senki ne zaklassa őket. — Kelt 1077 zı-l k'ade 20-án. (1667 māj. 14.)

94. IV. Mehmed tuğrajaival kibocsátott fermān a váradi bejlerbejhez és az ottani kádihoz. A debreceniek követel küldtek a magas udvarhoz; előadásuk szerint Várad meghódításakor a hódító serdār 'Ali pasa Debrecen földjei után šer' szerinti tized ('ašr-i šer') és rendkívüli adó (resm-i 'ürfije) fejében szabott összegben (ber vedžh-i makl'n') az egri őrség zsoldjára 2000, a váradi legénység zsoldjára 8000 gurušt állapított meg; a szultáni új defterbe az is be van vezetve, hogy Várad várának és a szolnoki Tisza-hídnak javításánál földmunkásokként (čerehor) kell közreműködniök; e szolgáltatások fejében azonban föl vannak mentve a rendkívüli adók (tekālif-i 'ürfije u šakka) alól. A váradi bejlerbej e bejegyzés dacára több új adót (bid'at) vetett ki rájuk, behajtásuk végett kiszállt városukba és seregével együtt ingyen élelmezettette magát. A fermān elrendeli, hogy felsorolt kötelességeik teljesítése után a debrecenieket senki ne zaklassa, a címzettek pedig minden kihágást frásban jelentsenek a kormányynak. — Kelt Edirnében 1078 zı-l hıdz 21—29-én. (1668 jun. 2—10.)

95. A váradi kádi jegyzőkönyve (sidžill). Debrecen bírái és esküdtjei (biro ve ešküt) a mübāşirképen kiküldött Sülejman aga jelenlétében panaszt emeltek néhai Hamza pasa fiai, Aḥmed és Džan bejek ellen; szerintük Hamza pasa a szultán tiltó rendeletei dacára egész hadi népével kiszállt városukba, a törvényes adón felül 500 realguruşt vett meg rajtuk s öt napig ingyen éllemezte magát és seregét. Hamza pasa fiai azzal védekeztek, hogy atyjuk sem vett meg többet a debrecenieken, mint elődei. A jegyzőkönyvbe vett vallomásokat a kádi átadja a debrecenieknek. — Kelt 1078 ševval 7-én (1668 márc. 21). Tanuk: Mehmed efendi v'aiž. Sülejman aga mübāşir, Peşteli ('Pesti') Mehmed, Šahin, Muştafa agák, za'imok, Aḥmed efendi kjabat, Mehmed aga ža'im, Ismā'il bej tolmács, Istambollu ('Sztambul') Ejub Čelebi, Aḥmed beše gyalogos és más jelenlevők.

96. Muştafa szolnoki mir-i livā temessükje arról, hogy Debrecen város az évről-évre bérelt Ebesért 30, Szepesért 70, Szentgyörgyért 70 ezüst (guruş?) bért 1081 zī-l hídže 10-én (1671 ápr. 11.) megfizetett.

97. Sinān rušnāmče-másolata arról, hogy Debrecen 1081 márc. elsőjétől šubāt végéig esedékes maḡtu'jából a márciusi zsoldra Ismā'il efendi volt defterdārnak 4000, a Kāsim-napi zsoldra ez alkalommal szintén 4000 guruşt lefizetett. — Kelt 1082 redžeb 18-án. (1671 nov. 20.)

98. Kádi-irat töredéke; hitelesítési formulája és kezdő sorai hiányzanak. — ... Mikor a eminek a hídon átkelő kocsik vámját követelték, a katonák két mohamedánt megöltek, egyet elfogtak, a szekeresek pedig a vám lefizetése nélkül mentek tovább. Mehmed budai čorbadži most rajtuk (a debrecenieken?) követeli a hídpénzt, de követelése elutasítatik. — Kelt 1082 š'abān 1—10-én. (1671 dec. 3—12.) Tanuk: Es'ad Mehmed efendi, Derviš, a gönüllük keḡhüdāja, Muştafa, a gönüllük bölük-başıja, Aḥmed aga muḡteşib, Ismā'il aga tolmács és mások.

99. IV. Mehmed ŋğrajaival kibocsátott hükm-i šerif a váradi vezir-pasához, az ottani defterdārhoz és kádihoz. Tudatja, hogy Debrecen városa a magas portára küldött emberének előterjesztése szerint régebben az egri legénység zsoldjára 2000, a budai vezérnek 900 guruşt, három lovat, egy kocsit és egy vég (30 aršin) čoha-szövetet, az egri bejlerhájnek és a szolnoki szandzsákbejnek 700—700, az erdélyi királyoknak 1500 guruşt szolgáltatott s azonkívül a szolnoki Tisza-híd javításánál közreműködött. Az új

összeíraskor a város által birtokolt tizenkét mező (Szent-Kereszt, Ondód, Elep, Kösüszeg, Katahut, Kőudvar, Csukahát, Fegyvernek, Macsiföld, Paciföld, Fancsika és Haláp) után dzizije, ispendze, tized ('aşr), udvari és birodalmi bejt-ül māl, bād-u hava és mindenféle apró és nagy adó fejében a váradi őrség részére évi 8000 guruş állapított meg, mely két egyenlő részletben Hidir és Kāsim napján a váradi defterdār hivatalánál fizetendő; ezenkívül az egri legénység zsoldjára az ottani defterdārnak Hidir-napkor 2000 guruş kell fizetniök s a szolnoki Tisza-híd és Várad várának javításából részüket elvégezniök. Viszont a budai vezérnek régebben fizetett 900 guruş, három ló, egy kocsi és egy vég çoha, az egri bejlerbejnek és a szolnoki szandzsákbejnek fizetett 700—700 s az erdélyi királyoknak kijárt 1500 guruş elengedtetik. Pir Mehmed, a vilājet muharrirja, egykori egri bejlerbej a szultáni nagy defterbe azt jegyezte föl, hogy a város 8000 és 2000 guruş készpénzben fizessen, Szolnokon és Váradon pedig közmunkát végezzen; e bejegyzés másolatát a városnak is átadta. A szultáni rendelet meghagyja a váradi legénység ellen mostanában benyújtott panaszok fölülvizsgálását s megtiltja, hogy régi vagy új címeiken bárki ajándékot követeljen a debreceniektől. „Hogy boldogságot sugárzó napjaimban nyugodtan élhessenek és virulhassanak“, mindenképen támogatni kell őket. — Kelt Edirnében 1082 zī-l k'ade 21—30-án. (1672 márc. 20—29.)

100. IV. Mehmed tuğrajaival ellátott fermān a váradi mütesarrifhoz, vezir Mustafa pasához s az egri, szolnoki és váradi kādikhoz. A debreceniek panasza szerint az új ültetésű szőlők után a timárosok, za'imok és mütevellik nem elégednek meg a şer' szerinti tizeddel ('aşr), hanem tizedválttságban (bedel-i 'aşr) készpénzt követelnek. A fermān ezt az eljárást eltiltja. — Kelt 1082 zī-l k'ade 21—30-án. (1672 márc. 20—29.)

101. Sülejman váradi kádi hurufja arról, hogy Debrecen a szultáni rendelet értelmében a maḥkeme-i şerife(!) részére évenként fizetni köteles 100 kara guruş, „mely e vidéken forgalomban van“, az esedékesség napján, 1090 Hidir napján lefizette. — Kelt 1090 rebī-ül evvel 15-én. (1679 ápr. 26.)

102. IV. Mehmed tuğrajaival ellátott hükm a váradi bejlerbejhez és az ottani kádihoz. Derviş Mehmed pasa volt váradi bejlerbej előterjesztette a debrecenieknek a szőlőtized szedésére vonatkozó panaszát (L. 102. sz.). A szultáni defterhāne defter-eminje azt jelentette, hogy a föl-

jegyzések szerint szöleik után a mohamedánok hold-adót (resmⁱ dönüm), a zümmik must-tizedet ('aşrⁱ şira) kötelesek fizetni. A rendelet hangsúlyozza a régi bejegyzések érvényét s azok áthágóit büntetéssel fenyegeti. — Kelt Solak çeşmeben 1092 rebrⁱ-ül evvel 1—10-én. (1681 márc. 21—30.)

103. Mehmed váradi pasa bujurulduja a váradi szandzsákban fekvő hās-birtokok vámját (vām) kezelő vámosokhoz (vāmdži). A debreceniek a pocsaji és székelyhidi ('Seke-lidi') hidakon hajlandók vámot fizetni, de másutt nem, mert ezt se szokás, se törvény nem rendeli el. A pasa a régi szokás és törvény szerinti eljárást kíván. Kelt 1093 zī-l hidže 7-én. (1682 dec. 7.)

104. IV. Mehmed hükmⁱ šerifje a váradi bejlerbejhez és a váradi kadihoz. A debreceniek szöleik után tizeden kívül mást ne fizessenek; az adó faja és nagysága a szultáni defterekből kiállított hiteles másolatok szerint állapíttassék meg. — Kelt Edirnében 1095 zī-l k'ade 1—10-én. (1683 okt. 10—19.)

105. Mehmed nišanⁱ šerifjének másolata. Debrecen követői előterjesztették, hogy városuk már Szülejman szultán óta a magas udvar hűségese adófizetője s mint szultáni hās-birtok, a rendkívüli adók (tekālifⁱ 'urfije ve šakka) alól fel volt mentve. Jelentésük alapján helyzetük a következőkép szabályoztatik: džizije, šerⁱ szerinti tized és resumⁱ 'urfije fejében a váradi legénység zsoldjára Hidir és Kūsim napján 4000—4000, az egri legénység zsoldjára a régi szokás szerint 2000 gurušt fizetnek s a váradi várnál és a szolnoki Tisza-hídnál, mint földmunkások (čerehor) közmunkát végeznek, de vaspénz (demir akčesi) és ácsdíj (nedždžurije) követelésével nem terhelhetők. A rendelet törli az egri bejlerbejnek, a szolnoki szandzsákbejnek és az erdélyi királynakadni szokott adót és ajándékot; közli továbbá, hogy a városban se a szultáni, se a tatár sereg nem telelhet; bírái csak egyszer, hivatalba-lépésük után kötelesek tisztelegni a váradi bejlerbej előtt; a váradi kadinak évente csak 6600 akčet fizetnek; termésük után csak tizedet adnak, de vált-ságdíj fizetésére nem kötelezhetők; Pocsaj, Székelyhíd és Szolnok hídján csak a törvényes vámpénzt fizetik; élelmi-szereiket a katonák nem szedhetik el ingyen. Kifejezi azon óhaját, hogy város újból föl fog virágozni. — Kelt Edirnében 1096 džemāzī-ül ahir 21—29-én (1685 máj. 25—jun. 3.) (V. ö. 99. sz.) — Az oklevélről Hüseín, Ahmed fia által hitelesített két másolati példány van.

106. A váradi bejlerbej bujurulduja a váradi kádihoz, az ottani evkāf-mütevellikhez és mukāṭ'a-eminekhez. Debrecen zümmei a váradi diván előtt panaszt emeltek az evkāf-, hās-, ziāmet-birtokosok és a timárosok ellen, mert a szultáni defter és az ennek alapján kiadott felséges rendeletek dacára tized helyett nagyobb értékű készpénzt követelnek tőlük. A bujuruldu meghagyja, hogy minden szőlő (?) után csak 300 pénz ('penz') szedessék, mert a „zavarok századában tartózkodni kell attól, hogy a szegény rája zúgolódni kezdjen”. — Kelt 1100 moharrem 20-án. (1688 nov. 14.)

107. Mahmud bölük-başı, szolnoki emin teskeréje arról, hogy a varuś (Debrecen?) lakosai Bodokfalváért húsz kara gurušt fizettek. — Az 1101. évben. (1689 okt. 15—1690 okt. 4.)

108. Hasan za'im nyugtája arról, hogy az ebesi mező évi bérletéből, mely 35 aranyat, 5 ezüstöt, egy tábla szappant és 4 rőf čohát tesz ki, 5 arany lefizettetett. — Kelt az 1102. évben. (1690 okt. 5—1691 szept. 23.)

109. Mahmud bölük-başı, szolnoki emin teskeréje arról, hogy a varuś (Debrecen?) Bodok faluért 30 kara gurušt megfizetett. — Kelt 1102 š'abān havában. (1690 ápr. 30—május 28.)

110. Devlet sultān Selim chán elismeri, hogy Debrecen a tatár hadseregnek az 1002 év hadjáratában sok szolgálatot tett s ezek viszonzásául megtiltja, hogy katonái a város lakosait bántalmazzák vagy zaklassák. — Kelt a kállói mezőn rebi'-ül evvel havában. (1690 dec. 3—1691 jan. 1.)

GYÖNGYÖS VÁROS LEVÉLTÁRÁNAK TÖRÖK IRATAI.

(Első közlemény.)

A magyarországi levéltárak és múzeumok között török iratanyagban a gyöngyösi városi levéltár a gazdagabbak és értékesebbek közé tartozik. Gyűjteménye 237 török iratot őriz, melyek közül a legrégebb 1549-ben kelt — tudtommal időrendben az első nálunk fennmaradt török irat —, a legújabb pedig 1686-ból, abból az időből való, mikor a török uralom nálunk végső napjait élte, s így egyike utolsó itthagyt és fennmaradt írásbeli emlékeinek. Az anyag tehát a hódoltság egész korán végig vezet, a kis város minden bajára és törekvésére kiterjeszkedik.

E török iratok legtöbbször a városnak a török hatóságokhoz való viszonyára, vállalt vagy vállalandó kötelesegeire vonatkoznak, néhány esetben pedig keresztény személyeknek és testületeknek egymás között előálló vitás eseteivel foglalkoznak. Ez utóbbiak közül ki kell emelni a gyöngyösi hitfelekezetek templombirtoklási pereiben kiadott rendeleteket és végzéseket; ezek ugyanis olyan helyzetet rögzítenek meg, mely túlélte maguknak az okiratoknak érvényét s a török uralom után is megmaradt. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy e néhány irat mindig ismertebb volt, hogy már a kortársak pontos fordítást készítettek róluk, a város monografusai¹ pedig többször felhasználták, sőt ki is adták őket.

Részletesebben elemezve ezt a gyűjteményt, az *iratok tárgya* alapján bizonyos csoportok állíthatók össze belőle.

Mint az alföldi városok hasonló iratai, ezek is főleg a városnak, Gyöngyösnek *adóügyére* vonatkoznak. Hasonlóan a szultáni *hass*-birtoknak minősített néhány alföldi város és sok falu helyzetéhez, Gyöngyösnek viszonya a török kincstárhoz világos és könnyen áttekinthető. Gyöngyös is *hass*-birtok, azaz török kincstári birtok volt, ebben a minőségben szerződéses viszonyban (iltizām) állt a kincstárral, s

¹ Főképp Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története, Gyöngyös, 1880.

adójának azt a részét, amit modern szóval egyenes vagy közvetlen adónak mondanánk, szabott átalányösszegben fizette (kesim, v. makṭu', v. mukāṭa'a), minek ellenében a kincstár a városba bevitt áru vámját és a bírságok egyes fajait a városnak engedte át. Ezen összeg nagyságát időnkint — az egész hódoltság alatt kétszer — szultáni rendelet módosította, esedékességének időpontját szintén magasabb hatóság, az újonnan felállított vilājetek szélesebb hatáskörrel felruházott pénzügyi megszervezője: a muḥarrirⁱ vilājet állapította meg. Az egyösszegben történt adózás aránylag kevesebb zaklatásra vagy visszaélésre adott alkalmat, de az adóhoz tapadó különféle sallangok meg a jogosulatlan adóemelési kísérletek miatt mégis szükségessé vált, hogy a bejlerbeji központok, sőt a konstantinápolyi kormány is eltiltsák a helyi hatóságok túlkapásait.

Kétségtelen, hogy ilyen túlkapások főleg adóügyekben sűrűn fordultak elő. De emellett a helyi török hatóságok belátó, emberséges magatartásáról is meg kell emlékezni, mert amikor a város nagy inségében valóban támogatásra szorult, erre is van példa. Az 1674. évi gyöngyösi tűzvész után az egri és hatvani török agák 4 évre elengedték a város minden adóját, ami annál inkább értékelendő cselekedetük volt, mert ezzel az illetékesek tulajdonképpen nemcsak az állampénztár bevételeiről, hanem saját illetményüknek, zsoldjuknak egy részéről mondtak le.

Távrolról sem oly áttekinthető s nem is oly könnyen ellenőrizhető volt a nem-egyes adók, közvetett szolgáltatások: *illetékek*, *tized*, *vámok*, a szabályszerűen ismétlődő *ajándékok*, a várak és hidak javításánál végzett honvédelmi jellegű *közmunkák*, *előfogatok* szolgáltatásának, illetőleg kiállításának kötelezettsége. Ezek ügyében a gyöngyösiek szinte állandóan panasszal látogatják a magasabb fórumokat, mire az utóbbiak egyre-másra bocsátják ki az újabb tilalmakat, mindannyiszor azt hangoztatva, hogy a hódításkor kialakult helyzettől, melyet jogalpnak kell tekinteni, eltérni semmiképpen nem szabad. Tény azonban, hogy különféle illetékek, főleg vámok, a hódoltság folyamán mégis az eredeti összegnek közel kétszeresére emelkedtek.

Már az eddig érintett iratokból is bizonyos fokig képet kaptunk a város *gazdasági életéről*. Sajnos, részlet-adatok erre nézve iratainkból nem kerülnek elő, vám- vagy tized-lajstromok, vagy hasonló összeírások irataink között nincsenek, sőt a házak vagy kapuk száma sincs feljegyezve,

mert ahol a lakosok átalányösszegben fizették adójukat, a pénzügyi hatóságokat a részletek: adóalanyok, házak számának változása, a végleges adóösszeg forrásai és összegyűjtésének módja, nem érdekelték. Azt mégis megtudjuk, hogy a lakosság fő jövedelmi forrását a szőlőművelés és a vásárai képezik, olyan foglalkozás, illetve jog, mely jólét és magasabb kultúra forrása szokott lenni. A török kormányzat alatt azonban, főleg a lassú bomlás előrehaladtával, ezek is inkább csak bajt hoznak a lakosságra: a szüret Gyöngyösre csábítja a környék török szabadlegényeit, a zsold híján éhesen kóborló „gāzi“-kat, a vásár híre meg éppen két határvidékről csődít Gyöngyösre minden kalandort és katonaszökevényt. Helyőrséget ugyanis a török nem tart Gyöngyösön s maga a város se rendelkezik olyan karhatalommal, amely a veszedelmes, káros elemeket vásáraitól távol tudná tartani. Ha aztán — főleg beborozott állapotban — gyaurok és mohamedánok összeverekednek s egymást agyba-főbe verik, a török hatóságok a várossal fizettetik meg a vérdíjat és a bírságpénzt. Ezek a terhek idővel annyira gyakoriak s elviselhetetlenek lettek, hogy maguk a gyöngyösiek vásáraikban látják minden bajuk forrását s ők maguk kérik, hogy e sok áldozattal szerzett, régebben irigyelt privilégiumukat tőlük vonják meg, s vásáraikat tiltsák be.

Az iratok egy további csoportja *rendészeti ügyekkel* foglalkozik. A város területén és határában végbement büntettek és szerencsétlenségek, „melyeknél vér folyt“, bírság alá estek s mivel úgy a kincstárra, mint az eljáró tisztviselők részére lényeges jövedelmet jelentettek, a hatóságok éberrel figyeltek rájuk.

Különösen gyakoriak voltak az ilyen ügyek Gyöngyösön a város határmenti fekvése miatt. A vásárra menő kereskedőnek, az utasnak élete és pénze úgy a török, mint a magyar végváriak részéről lesvetés, vadászat tárgya, melynek kapcsán a török hatóság szívesen keres ürügyet arra, hogy valamely falut vagy várost, melynek határában vagy állítólagos tudomásával főleg mohamedánokon sérelem esett, ezért felelősségre vonjon. — Szintén a határmenti fekvésből származó csapás volt a török rabok gyakori látogatása. A határszálen dívó rabfogdosás török áldozatai, tús ellenében ideiglenesen kiszabadulva börtönükből, szinte sarcot vetettek ki a városra, hogy váltságdíjukat összeszedjék.

Távolabbi vonatkozásban ebbe a csoportba tartoznak a felekezeti villongások, templomok birtoklásáért vezetett

perek illetékei — a mohamedán megszálló hatalom szemében egyszerű rendészeti intézkedések. — A hitélet függvényeinek tekinthető kegyes alapítványok, papi adó, templomjavítás, egyházak javára tett végrendeletek engedélyezése, illetőleg elismerése az ezzel kapcsolatos adó vagy illeték révén, adó-vagy illetékügyi intézkedésnek is tekinthető.

Kibocsátóik, illetőleg fajuk szerint ezen iratok között a hódoltság területén és korábban szokásos összes iratnemekre találunk példát: vannak köztük egyszerű, szerény eminnyugták, magasabbrangú sandžakbeji, bejlerbeji rendeletek, igazolványok, magyarországi kiadású fermánok, — melyeket tehát nem a szultáni kancelláriák, hanem a XVII. század óta rendszeres gyakorlatnak megfelelően, szultáni tigrával, a budai vezír-pasa hivatala adott ki — s végül a központi kormány által kiadott rendeletek. — Itt rámutatok arra a 12 darab, 1668 okt. 17.—nov. 5. között, Konstantinápolyban a jenişehir-fenari téli szálláson kiadott magas rendeletre, melyek tulajdonképen Gyöngyös város török törvénykönyvét alkotják. E 12 irat egyenkint tárgyalja Gyöngyösnek írásban a fővárosi kormányhatóságokhoz benyújtott különféle panaszát, megállapítja kötelességeit s megtiltja, hogy a város lakosságát ezeken túlmenően bárki zaklassa. Mint az egyik rendelet hátlapjára vezetett egykorú feljegyzésből kivehető, ezen rendeleteket, írásbeli közvetítésükkel, az egri, illetve a hatvani kádi (Muştafá?) eszközölte ki.²

A város ezeket az iratokat, mint jogainak vagy szolgálatainak bizonyítékait, a maga idejében természetesen sokra értékelte és megbecsülte. Beilleszkedve a török viszonyokba s alkalmazkodva hozzájuk, mindig írást kért arról, ami joga vagy kötelessége volt, s úgy arról is amit abból teljesített. Ezzel az írással aztán sorba járta a török hatóságokat — már t. i. amelyekkel dolga szokott lenni —, felmutatta az első iratot, azt regisztráltatta s annak alapján újat állíttatott ki magának. Ezért van, hogy egy és ugyanazon ügyről ugyanazon időtájból 3—4 rendelkezést, illetőleg igazolványt visz haza a gyöngyösi bíró, melyekre aztán otthon, hogy szükség esetén gyorsan és könnyen kiismerje magát köztük, magyarul feljegyezteti azok tartalmát. Ezeknek a feljegyzéseknek különös értéket

² Hasonló úton ugyanakkor Jászberény (Jász Múzeum, török iratok) és Rimaszombat (Budapest, Hadilevéltár) részére is adattak ki hasonló tartalmú rendeletek, nyilván szintén az egri és hatvani kádi közbenjárására. Viszont a szolnoki kádi kerületébe tartozó Debrecen városnak fennmaradt török iratai között ezekkel összevethető irat már nincsen.

ad az a körülmény, hogy sokszor többet mondanak, mint az eredeti irat: pl. dátumot adnak — ami a török szövegben esetleg nincs —, megnevezik a bírót, esküdtet, egyházfőt, aki az iratot szerezte, esetleg közlik az irat kiállításának körülményeit, miket a török előtt jó volt elhallgatni, — szóval az ügyet tisztább megvilágításba helyezik. — Ezek a feljegyzések a tulajdonnevek elolvasásában is sokszor kiegészítettek, nélkülök a török szövegből több helynév és keresztény személynév elolvasatlan maradt volna.

Ezen iratok természetesen már a török korban se voltak egyformán fontosak, egyformán messzire kihatók, ha pedig, távolabbi időpontban, a történelmi forrást nézzük bennök, még inkább különbözőképen kell értékelnünk őket. E szempontból a mohamedán törvényszék (šer', medžlis¹ šer') ítéleteinek, az ú. n. hüddzeteknek van legnagyobb értékük, melyek keresztényeknek egymás, vagy mohamedánok ellen vezetett pereiben a felek álláspontját részletesen ismertetik s a vitás ügyekben tiszta helyzetképet adnak. Irataink között olyan ítélet is van, melyben a mohamedán törvényszék a jelentéktelen határmenti városka nem mohamedán hitű lakosainak igazát a vidék legnagyobb török ura, a bejlerbej ellen is megvédte.

Iratainkat a gondos kezelés dacára kerülgette a hagyományos gyöngyösi csapás, a tűzvész. Egy alkalommal szó szerint a lángok közül ragadták ki őket, minek nyoma ma is meglátszik rajtuk: meg vannak füstölődve, egy-egy szélén meg is pörkölve s ezen a szélén könnyen töredeznek. Rongálódásuk időpontja nem állapítható meg. Mindenesetre 1645 nov. 20–29-e után történt a baj, mert ilyen keletű a legújabb tűztől rongált irat (77. sz.)

A regeszták szerkesztésére vonatkozólag megemlítem, hogy Gyöngyöst (گنجوش, ritkábban: دوندوش, گنجوش, elvétele: جونیوش, گنجوش, گنجوش) az iratok mindig szultáni hāşş-birtoknak, városnak (város), a hatvani kađa tartozékának jelzik; e körülményeknek megemlítését a kivonatoknál mellőzöm, de az ezektől eltérő adatokat mindig közlöm. Az iratokon lelhető egykorú magyarnyelvű följegyzésekből pedig kiveszem és a török szöveg regesztájához fűzöm azt, ami az iratban tárgyalt ügy jobb megértését vagy a körülmények alaposabb megismerését lehetővé teszi.

Végül megemlítem, hogy a török levelekkel együtt őriztetik 16 darab, nagyrészt keltezetlen, a XVII. századból való magyar nyelvű levél, valószínűleg a török iratokban is több-

ször emlegetett magyar diák tollából, melyekben török hatóságok — legtöbbször hatvaniak — a gyöngyösieket adófizetésre vagy más szolgálatra sürgetik vagy valamely kihágás miatt teszik felelőssé.

Az iratok kivonatai:

1.

1549 júl. 6., Pest.

956. dżemāzi-ül-aḥir 10.

'Alī, Mehmed fia, pesti kādī bizonyítványa (vesīka).³

Előtte felmutatott hivatalos iratok alapján igazolja, hogy a Mustafā bej, volt kapudan birtokából szultáni ḥaṣṣ-birtoknak átminősített Gyöngyös község adóját a 953. évi ṣavval 7.-ére eső december elsejétől⁴ 3 évre maguk a gyöngyösi lakosok bérlik, s hogy 'Alī Čelebi, a volt defterdār, majd meg Ḥalīl budai defterdār, János és Pál (Jānoš és Pāl) gyöngyösi lakosoktól a szultáni kincstár számára 30,000—30,000 akčét⁵ átvettek.

Tanuk: Memī, 'Abd-ul-dželīl fia, Ḥaidar, 'Abd-ullāh fia, Gejvān, 'Abd-ullāh fia, Ḥ., e sorok írója.

2.

1555 márc. 5—14. (Hatvan.)

962. rebī'ül-aḥir 11—20.

Jūsuf, 'Osmān fia, hatvani kādī vesīkája.⁶

A hatvani kaḍāhoz tartozó Gyöngyös város (vārōš) bírái (birō), névszerint Fazekas János, Lán Pál, Szécsi János és Csonka Ferenc (Fāzikāš Jānoš, Lān Pāl, Seči Jānoš és Čonka Ferendž) és más zimmik, valamint az ugyanott lakó luteránusok (luterān) képviselőiben Ötvös János, Gárdi Lukács, István kovács és Szabó Gáspár (Ötv[ö]š Jānoš, Gārdi Lukāč, István kovāč és Šabō Gāšpār) a város négy templomán, melyek miatt már több ízben veszekedés volt közöttük, a šer'-szék (medžlis-i šer') előtt úgy osztottak meg, hogy a tót-utcában (tōt uniča mahalle-i) álló öreg ház (öreg ḥāz) nevű és a kapu-utcában

³ Facsimilében, törökül és magyar fordításban kiadta Fekete Lajos: Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába (s ugyanúgy, de német fordítással a munka német kiadásában: Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn), Budapest, 1926, 8. l.

⁴ 953. ṣavval 7. = 1546. dec. 1.

⁵ Nyilván két évi adóban; e szerint a város egy évi adója ekkor — 40 akčét egy gurusra számítva — 750 gurust tett ki.

⁶ Facsimilében, török szöveggel és fordítással közölve: Fekete Lajos, i. m. 19. l.

(kapu-uča mahallesesi) álló kápolna (kápólna) nevű templom⁷ minden alapítványával a luteranusoké legyen.

Tanuk: Jusuf, Ahmed fia; Murād, Junis fia; Memi, 'Abd-ullāh fia; 'Alī, Iljās fia; Ferruh, 'Abd-ullāh fia és Dža'fer, 'Alī fia.

Megerősítette későbbi, meg nem jelölt időpontban Muştafā, 'Isā fia, hatvani kādī.

3.

1571 szept. 21—30., Buda. 979. dżemāzī-ül evvel 1—10.

Şokollu Muştafā budai bejlerbej rendelete (hurūf).⁸

Gyöngyös város adóbérlet-levelében (iltizām) úgy van megírva, hogy a város maḳtu'-adója az adókivető biztos (muḥarrir-¹ vilājet) által megállapított időpontban évi két részletben fizetendő. Mivel a gyöngyösi bírák panasza szerint az adót évenként kétszer-nél többször követelik rajtuk, kérésükre ezt eltiltja.

4.

1573 júl. 21—30., Buda. 981. rebi'-ül-aḥir 21—29.

Şokollu Muştafā budai bejlerbej a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiiek azt a panaszt adták elő előtte, hogy ő (a bejlerbej) kétszáz év óta a gyöngyösiiek által birt földet Halász (Halās) ra'ājāinak ítelt oda. Utasítja a kādīt, hogy tartson vizsgálatot. A törvény szerint tíz évet meghaladott ügyet nem lehet perelni, kétszázéves birtoklást tehát semmikép se lehet megbolygatni. A kādī által kiállított hűzdzdet alapján ugyan ő is adott egy írást (mektub) a halásziaknak, de ha a vitás föld annyi idő óta tényleg a gyöngyösié volt, az továbbra is annál inkább őket illeti, mert ellenkező esetben, mint állítják, képtelenek lesznek vállalt kesimjüket megfizetni. Egyébként mint szultáni ḥāss-városnak, Gyöngyösnek ügyei müfettiş-kādī által is különösen kivizsgálandók.

⁷ A Tót-utcában álló „öreg ház”: Szent Orbán tiszteletére szentelt kápolna, és a „kápolna“ néven említett Szentlélek-kápolna; a katolikusoké maradt tehát a meg nem nevezett másik két templom, úgymint a Szent Bertalan tiszteletére szentelt főtemplom és a ferencrendiek Sárlos Boldogasszony tiszteletére szentelt temploma. — A templomper további lényeges mozzanataira vonatkozólag l. még a 15—17. sz. regesztákat.

⁸ Jobb szélén pörkölt, töredező.

5.

1575 márc. 14—23., Buda.

982. zî-l-hidždze 1—10.

Şokollu Muştafâ budai bejlerbej a hatvani kâdîhoz.⁹

A gyöngyösiiek azt a panaszt terjesztették elébe, hogy egyes kâdik 30—40 éves ügyeket felkavarnak, 300 év óta általuk birtokolt földek birtoklásába beavatkoznak, hanyag adófizetők büntetését, rablók fékezését — holott e nélkül a magukra vállalt adó összegyűjtése és beszolgáltatása képtelenség — tilalmazzák, s végül a hagyatéki eljárás és osztály (kismet) dolgában jogtalanságokat követnek el. — Ezek helytelenségek. Tizenötévesnél idősebb ügyet szultáni engedély nélkül föléleszteni, ősi birtoklást megzavarni tilos; hanyag adózóknak, törvénysértőknek megbüntetését akadályozni szintén nem szabad; hagyatéki eljárást és osztályt (kismet) tenni pedig csak akkor szabad, ha az örökösök között kiskorú vagy távollevő személy akad,¹⁰ vagy ha, kizárólag nagykorú örökösök esetében, valaki közülük azt kívánja; ha egyetlen örökös van, kismet nem tartható és nem követelhető; kismet-illetékül 15 ezrelék szedhető; az illeték összegének emelése végett a hagyatéki túlbecslése tilos.¹¹

6.

1575 nov. 3. (Hatvan).

983. redžeb 29.

Mehmed, Hüseîn fia, hatvani kâdî igazolványa (temessük).¹²

Péter diák és Láng Mihály (Peter diák és Lank Mihál) gyöngyösi bírák a šer' előtt azt vallják, hogy a városuk közelében álló, Cserép (Dzerib) nevű ellenséges vár egy katonáját török nadrágban (čigšir), hátán . . ., derekán puskatussal, két helyen megsebesítve, megölve találták, s eltemetésére engedélyt kértek. Minthogy a györki¹³ (Görk) Madarász Péter és Tót Péter (Madaras és Tot Peter), továbbá a karácsondi¹⁴ (Karācin) Gazdik Tamás (Gazdik Tamás) tanúsága szerint a megölt személy rabló (hajdut) volt, eltemetésére megadja az engedélyt.

Tanuk: Bešir vojvoda; Hüseîn kjaťib; Sefer tolmács.

⁹ Facsimilében, török szöveggel és fordítással közölte: Fekete Lajos, i. m. 33. l., ill. 34. l.

¹⁰ Akinék érdekeit tehát hivatalból kell valakinek képviselnie.

¹¹ A hagyatéki eljárásra, ill. osztálytételre vonatkozólag l. még 170., 183., 232. sz.

¹² Bal szélén (a sorok végén) perzselt, töredezett.

¹³ Vámosgyörk.

¹⁴ Karácsond, Heves megyében.

7.

K. n. (XVI. század vége, 1580 körül?)

Muṣṭafā defterdār által kiállított defter-kivonat.

Gyöngyös város a fő-defter (defterⁱ idžmāl) szerint 250,000 [akčét?¹⁵] fizetett.

8.

1586 jún. 27.—júl. 6., Buda.

994. redžeb 11—20.

Hüseini budai defterdār a hatvani kādīhoz.

Gyöngyös ra'ajái a budai divān előtt elpanaszolták, hogy városukból egyrészt a múlt évi inség, másrészt városuk és templomuk leégése miatt sokan elvándoroltak, s kérték, hogy templomukat kijavíthassák és beföldhessék: ez esetben az elköltözöttek visszajönnének s talán még a nomádok közül is sokan letelepednének náluk. — Ha a templom valóban leégett, megengedi, hogy kijavítsák és beföldjék.

9.

1586 szept. 19. (Hatvan).

994. šavval 5.

Ibrāhīm, Hüsrev fia, hatvani kādī hűdždzetje.

A Gyöngyösön lakó Bódók Nešte, az elhunyt Bódog Katalin (Bódók Katalin) anyja, a šer' előtt az ottani Senberte¹⁶ nevű templom gondozóinak, ú. m. Péter diáknak és Bakos Andrásnak (Peter diāk és Bakoš Andraš) jelenlétében kijelentette, hogy fentnevezett, elhunyt leánya a Gyöngyösön, Boros Máté, Csere (?) Péter és Keke (?) György (Boroš Māti, Čere Peter és Keke Görg) [háza?] és a nevezett templom között álló, atyjától örökölt házát az ő (t. i. az anyja) hozzájárulásával még életében a nevezett templomnak adományozta.

Tanuk: Adami Péter, Tózik István, Tasi Gáspár, Magyar Pál, Bolos Miklós, Sári György (Adāmi Peter, Tózik István, Tāši Gāšpār, Mādžar Pāl, Bološ Mikloš, Sār Görg).

Egykorú feljegyzésben: ... Bodochy Pál házára való levél...

¹⁵ Se a pénz faja, se az a körülmény nincs föltüntetve, hogy a fizetés mely időre szól. — Aláírás, pecsét szintén niucs az iraton.

¹⁶ Nyilván Szent-Bertalan nevének eltorzítása.

10.

1588 jan. 30.—febr. 8., Buda. 996. rebi'ül-evvel 1—10.

Mehmed budai defterdār a hatvani kādihoz.

Gyöngyös város ra'ajai a budai divān előtt azt panaszták, hogy a legutóbbi éhínség, majd templomuk leégése miatt közülük sokan elköltöztek, s engedélyt kértek templomuk kijavítására. — Elrendeli, hogy a gyöngyösieket kíméljék s megengedi, hogy templomukat kijavíthassák.

11.

K. n. (Hatvan, 1600 előtt, 1580 körül?).

Maḥmūd hatvani sandžakbej a (budai?) bejlerbejhez.

Kéri, hogy a gyöngyösieknek, akik kesimjük egy részének megfizetése végett a bejlerbejhez mennek, hátralékjuk megfizetésére néhány napi haladékot adjon.

12.

K. n. (Eger, 1598 körül?)

Egri török tiszték kérvénye a vezírhez és serdārhoz.

A gyöngyösiek azon szolgálataikon felül, hogy az utasoknak szállást és ellátást adnak, közreműködnek Eger, Hatvan és Heves várak javításánál, egy hónap óta mint kézi munkások (čerehōr), ácsok és kovácsok a hatvani hídon dolgoznak, sőt legújabban Budára is adnak ácsokat és kovácsokat. Az egri vár két tornyát, mely a vár bevétele óta romokban hever, az idén javítani kezdték, de mióta a gyöngyösieket innen is Budára viszik munkára, a munka befejezéséhez annál kevésbbé van remény, mert a Tarna (Tárna) innenső partján fekvő falvak népét, mely azelőtt Egernél dolgozott, Fejd-ullāh bej most szintén a hatvani hídhoz rendelte. Kérik, hogy a gyöngyösieket ne rendelje Budára, a hatvani sandžakbejt pedig utasítja, hogy a Tarnán inneni falvak lakóit a hatvani hídnál ne dolgoztassa.

Aláírva: Aḥmed egri defterdār, Muṣṭafā egri defterkethüdā, 'Osmān egri janicsár-aga, Jahjā hatvani miralaj, 'Alī füleki miralaj, Ḥasan egri gönüllü-kethüdā, Ibrāhim egri dizdār, Ḥasan egri dzebedži-aga, Iskender egri ṭopči(?) -aga, 3 Muṣṭafā, Mehmed és Memi egri 'azab-agák, Hüdā és Ridvān egri martalóc-agák, Ḥasan, a lovasok második agája. — Hátlapján 15 pecsét.

Egykorú feljegyzésben: Boczo István hozta.

13.

K. n. (Eger, 1600 körül?)

*Mehmed, Derviş fia, bölük-başı, egri emîn, 'Osmân aga
hatvani emînhez.*

A gyöngyösiek az agáknál panaszt emeltek, hogy a hatvaniak úgy a városukba bevitt, mint az onnan kivitt áru után vámot (gelür badž, čikan badž) követelnek, holott ők mostanáig, amíg Budára adóztak,¹⁷ a városukba jövő holmi után nem fizettek vámot. Az agák utasítására közli, hogy szokás ellen — annál inkább, mert erre külön rendelet is van — semmit sem szabad követelnie. A hatvaniak csak az után szedhetnek vámot, amit egriek még nem vámoztak el; de ezt ne a bejt-ül-mâl-defterbe, hanem egy más defterbe vezessék. — Ismerőseit üdvözlí.

14.

K. n. (1602 körül?)

Gāzi girāj-hān, Devlet girāj-hān fia, N. pasához.

Pártolólág továbbítja hozzá a gyöngyösi ra'áják azon kérelmét, hogy városuknak, amely a korábbi kedvező gazdasági viszonyok idején jó módban élt s az egri bejlerbejség részére évenként 1000 gurus adót fizetni képes volt, de utóbb különböző bajok — főképen a tatárok rablása — miatt elnéptelenedett, adókedvezményt nyújtson s 300 gurusra menő ideí adóhátralékát elengedje.

15.

K. n. (Buda, 1606.)

Hābíl, Redžeb fia, budai müfti fetvājának egyszerű másolata.

Kérdés: Egy templomot, mely régóta egy bizonyos keresztény felekezet birtokában van, a magyar király és hatóságok engedélyével birtokába vehet-e az új felekezet, a luteránus?

Válasz: Nem. A templom korábbi birtokosainak kezében hagyandó.

Egykorú feljegyzésben: ...1606. Laczy Máté és Szabó Gáspár bíróságában...

¹⁷ Ez az állapot az egri ejälet megszervezésével (1596 v. 1597) szűnt meg.

16.

K. n. (1606.)

Mehmed, Hasan fia, a nagyvezér čauša, a hatvani sandžak-bejhez.

Arra a hírre, hogy a gyöngyösi luteránusok (luterān) el akarják venni a pápista (pāpišt) nevű templomot, mivel-hogy nekik „Bocskai ez ügyben rendeletet adott“, közli a nagyvezér elhatározását, mely szerint a régi állapot tartandó fenn.^{17a}

17.

1606 dec. 6. (Hatvan.)

1015. ša'bān 5.

Muštafā, Sefer fia, hatvani kādī hüdždžetje.^{17a}

A gyöngyösi magyarnyelvű luteránusok (luterān) képviselőiben Lippai András diák, Pap István, Szegedi János és Borbély András (Lipāji Andriáš diák, Pāp István, Segedi Jānoš, Barbil Andriáš), a város pápista-hitű (pāpišta) magyarjainak, nevezetesen a város bírójának Laci Máténak (Lāci Māti), továbbá Szabó Gáspár, Tasi Gáspár, Olasz Mihály, Márton diák, Kelemen diák, Nyákó János, Mátyás diák, Szabó István, Szabó Miklós, Langó Márton, Sóter Tamás, Tárkányi András diák, Máté diák (Šābo Gāšpār, Tāsi Gāšpār, Olās Mihāl, Mārtōn diák, Kelemen diák, Njāko [نجاكو] Jānoš, Mākjaš diák, Šābo István, Šābo Miklós, Lāngō Mārtōn, Šóter Tomáš, Tārkāni Andriáš diák, Māti diák) és az összes többi, ilyen hitű magyar jelenlétében a šer' törvényszéke előtt a következőket jelentették ki: A város piacán álló templomról, mely a pápisták birtokában van, de korábban per és (a luteránusok részéről) követelés tárgya volt, a templom minden alapítványával együtt ezennel lemondanak s erről magyarnyelvű írást is adnak. — Sinān pasához, aki vezír-rangban az egri ejälet mütesarrifja, továbbá az egri kādihoz s végül ezen irat kiadójához ezen ügyben magas rendelet is érkezett a következő tartalommal: mikor Sülejmān szultán Magyarországot meghódította, Gyöngyösön három templom volt, úgymint kettő¹⁸ a luteránusok, a most tárgyalt templom pedig egy másikkal együtt a pápisták birtokában, amiről ezeknek a viläjlet összeírójától

^{17a} V. ö. Sebők i. m. 143. s köv. ll.

¹⁸ Kettő: ايكى, vakart helyen, beszúrva. — E helyen eredetileg, értelem szerint, „egy“ szónak kellett állnia.

(muḥarrir-i vilājet) írásuk is volt.¹⁹ — A nyilatkozatot azzal foglalja írásba, hogy a felek között a jövőben békeség lesz.

Tanuk: 'Alī hatvani bej, Hüseini szécsényi sandžakbej, 'Ömer hatvani miralaj, Hasan, čauš-i der-i 'ālī, Irányi (Ibrányi?) György (I(b)rañi Görög) ónodi kapudan, Hüseini és Redžeb fāris (lovas)-agák, Ibrahīm za'im-aga.

Az iratot utóbb kelet nélkül megerősítette Hābil, Redžeb fia, budai kādī.

18.

K. n. (Eger, 1607 szept. 27. előtt.²⁰)

'Alī egri bejlerbej a hatvani kādīhöz.

Minthogy a gyöngyösi omladozó tornyuk²¹ kijavítására engedélyt kértek, menjen el Gyöngyösre, a templomot vizsgálja meg, mérje le rőffel s tegyen jelentést, hogy annak alapján kijavítására olyan értelemben, hogy a réginél egy ujjnyival ne legyen se magasabb, se terjedelmesebb, engedély legyen adható.

19.

K. n. (Hatvan, 1607 szept. vége körül.)

Muṣṭafā hatvani kādī, 'Alī egri bejlerbejhez.

Utasítására kiszállt Gyöngyösre, a templom hibás sarkát megvizsgálta és lemérte: szélessége 12, hossza 13¹/₂, építészeti rőf (binā zirā²²).

20.

1608 okt. 11—20., Buda.

1017. redžeb 11—20.

I. Aḥmed fermānja a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.²³

A gyöngyösi bírák a következő panaszokat terjesztették elő: Noha városuk a hatvani sandžakhoz tartozik s ők régóta a hatvani vár javításához vannak kirendelve, a szolnoki sandžakbej is küldözget értük, kocsijukat erővel elszedi...

¹⁹ Itt, az épen meghagyott szöveg fölött, idegen tollal, tintával és kézzel: „írásuk, mint írva van, nem volt”.

²⁰ A hátlap magyarnyelvű feljegyzése szerint.

²¹ A 19. sz. a. regisztrált iraton olvasható magyar feljegyzés szerint a Szent Bertalan-egyházról van szó.

²² = 76¹/₂ cm.

²³ Pörkölt, töredezett, hiányos.

borukat mohamedán katonák ingyen isszák... a városban eladott borból az emín kocsinkint (kocıl) 145 pénzt (penz) vesz meg rajtuk; egyes elpusztult falvak hozzájuk költözött lakói azzal az indokolással, hogy ők nem gyöngyösiek, vonakodnak közmunkát végezni; az eminek a város bírái által az új telepeseken városi adó (vārōš hardži) címen beszedett 100—100 pénzt maguknak követelik. — Elrendeli, hogy a gyöngyösieket, ha Hatvanba járnak vármunkára, Egerbe és Szolnokra ne rendeljék; bor után kocsinkint a sandzakbej és emín 60—60 akčét szedjen; füstpénzt (duhān...) az emín ne szedjen; közmunkában az új telepéseknek is részt kell venniök.

21.

K. n. (1609 ápr. 6-a előtt?)

Gyöngyösiek kérvénye.

Az utasok, majd Bocskai óta a törökpárti magyaroktól jövő és ezekhez menő gyakori követségek ellátásával járó s általuk viselt súlyos terhek miatt kéri, hogy adójuk, amely eddig évi 1000 gurus volt, csökkentessék.

22.

1609 ápr. 6—15., Eger.

1018. moharrem 1 - 10.

I. Ahmed fermānja a hatvani sandzakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösiek azon panaszára, hogy ők évi 1000 gurus kesim-adót, szöleik után minden kocsi mustért 60 akčét a kincstárnak s ugyanannyit a sandzakbejnek elszegényedésük miatt tovább nem birnak fizetni, elrendeli, hogy a folyó 1018-ik évre²⁴ kesimben ugyan 1000 gurut, de a külföldre szállítandó mustért kocsinként csak 40—40 akčét fizessenek. Ama panaszukra, hogy utasok ingyen vendégeltetik magukat velük, továbbá, hogy elveszett vagy elloptott holmijukat, lovaikat házigazdáikon követelik, ezt eltiltja, s elrendeli, hogy az utasok szükségleteiket bolti áron a kereskedőknél szerezzék be.

Egykorú feljegyzésben: A nagyságos budai vezér Ali pasa levele...

²⁴ = 1609. ápr. 6. — 1610. márc. 25.

23.

1609 nov. 28—dec. 7., Buda.

1018. ramadān 1—10.

Jūsuf budai defterdār nyugtája.

Gyöngyös város kesimjének egy része fejében két kocsit lovastul 100 kara ğurus értékben beszolgáltatott.

Az egykorú feljegyzés szerint ez a szolgáltatás az 1610. év adójába be fog tudatni.

24.

1610 dec. 8—17., Eger.

1019. ramadān 21—30.

Ibrāhīm egri bejlerbej temessükje.

A gyöngyösiiek azt panaszolják az egri divān előtt, hogy újabban papi adót (resumⁱ papasıje) követelnek rajtuk, s hogy Egerből, Hatvanból és másunnan jövő utasok 3—4 napig, sőt egy hétig is náluk időznek és ingyen dőzsölnek. Mivel a serdār hozzá intézett levelében mindkettőt eltiltotta, ő is tilalmazza.

25.

K. n. (1610 körül?)

‘Ömer levele Fāik fia Beşirhez Pestre.

Kéri, hogy az ott maradt kerekeket, kocsirudat és mi-egyebet az odamenő kocsival (kōči) küldje hozzá, s ha délről rizs érkezett volna, tudassa vele, hogy kileje mibe kerül, mert egyes szükségese holmikért kocsit akar küldeni.

Egykorú feljegyzésben: Pesten(?) a Bécs kapujában... dessernél.

26.

K. n. (Eger 1610 után?)

Jūsuf aga egri miralaj ‘Alī hatvani alajbejhez.

Mivel a „hatalom urának“ (şāhibⁱ devlet: az egri bejlerbej?) árpáját még nem küldte el, ez nap-nap után az ő magtárába küldözget s különösen ‘Alī efendit és őt (a levélíró) szidja; kéri tehát, hogy lehetőleg gyorsan küldje az árpát.

27.

1611 okt. 9—nov. 6. (Hatvan).

1020. şa’bān.

Mehmed hatvani sandzakbej ħurūfja.

A gyöngyösiiek azt panaszolják, hogy külső emberek szabadon mészároskodnak náluk, minek következtében ők

elesnek bizonyos jövedelemtől, melyre pedig az utasok ellátásához és az adó összegyűjtéséhez nagy szükségük lenne. A serdār rendeletének megfelelően kimondja, hogy csak a bírák által kijelölt emberek űzhetik ezt a foglalkozást.²⁵

28.

1612 jún. 30.—júl. 9., Eger. 1021. džomāzi-ül-evvel 1—10.

Ibrāhīm egri bejlerbej²⁶ ħurūfja.

Oláh Orbán (Olāh Orbān) gyöngyösi zimmit azért, mert az Egerből elkészült s nála önként megszállt maratócoktól mulatozásuk közben ellenséges gyalogosok (ĥajdud) három lovat elkötöttek, az eminek és 'amilok ne zaklassák.

29.

1612 szept. 27. (Buda). 1021. ša'bān 1.

'Ömer budai mevlā a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösieket azt panaszolták, hogy idegenek űznek náluk mészáros- és tímár-ipart, ami káros rájuk nézve, mert adójuk egy részét saját mészárosuk és tímárjuk jövedelméből szerzik meg. Kérésükre a serdār is adott ki egy rendeletet, mely szerint mészárosukat és tímárjukat ők maguk nevezhetik ki.

30.

K. n. (Buda, 1612.?)

(Tirjāki) Ĥasan budai bejlerbej a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösieket azt panaszolják, hogy új adókat vetnek ki rájuk, mohamedán katonák zaklatják és föleszik őket, hogy [a sandžakbej mellett] diákok és postát (pōšta) kell tartaniok s végül, hogy a náluk megölt főagáért (baš-aga) 150 gurust követelnek rajtuk. E túlkapásokat eltiltja s felhívja őket, hogy a városba beköltözött idegeneket igyekezzenek korábbi lakóhelyükre visszatelepíteni.

Egykorú feljegyzésben: ... Szabó Gáspár és Tamásy István idejében ...

²⁵ V. ö. 29. sz.

²⁶ Ugyanaz, mint a 24. sz. a.

31.

K. n. (Buda, 1610—1612).

*(Tirjāki) Hasan budai bejlerbej a hatvani sandžakbejhez.*²⁷

A kincstár az Egerben szolgáló derkjāh-i 'ālī-janicsárok számára Budáról gabonát szállít. Erre a célra a hatvani nāhiyéből azonnal küldjön ötven kocsit.

32.

K. n. (Buda, 1612.?)

(Tirjāki) Hasan budai bejlerbej Ibrāhīm egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiiek panaszára meghagyja, hogy a régi szokás szerint ezután is csak Hatvanba rendeljék őket vármunkára, Egerbe és Szolnokra azonban ne.

33.

K. n. (Buda, 1612?)

*(Tirjāki) Hasan budai bejlerbej (a hatvani sandžakbejhez).*²⁸

A gyöngyösi bírák írásbeli panasza szerint a hatvani kādī, aki még hat hónap óta sincs kādājában, sokat zaklatja őket, s noha ők Egerből szokás szerint ígéretet kaptak arra, hogy szüret előtt kapu-t fizetniök nem kell, az említett kādī két esküdtet (ešküt) megveretett; ha nem helyezik el más-hová, azzal fenyegetődznek, hogy szétszélednek. Meghagyja (a sandžakbejnek), hogy a kādīt hivassa maga elé s. tiltsa el attól, hogy határmenti falvakban erőszakoskodjék.

34.

K. n. (Eger, 1612.?)

Ibrāhīm egri bejlerbej a budai pasához.

Kéri, hogy az egri ejület alá tartozó Gyöngyös lakosait, akiket Jahjā kethüdā, a mukāṭa'a-adók felügyelője (nāzir), törvénytelen adókkal zaklat, oltalmazza.

²⁷ Szakadozott, hiányos.²⁸ Jobb széle (sorok eleje) pörkölt, töredező.

35.

K. n. (Buda, 1612?)

(*Tirjāki Hasan budai bejlerbej által*) *Ibrāhīm egri bejlerbejhez és az egri kādīhoz intézett levél másolata.*²⁹

A Gyöngyösön megölt Hüsein aga, mukāta'a-emin és mültezim lova és holmija elraboltatott...; árvái, Jahjā kethüdātól, a nāzirⁱ emváltól zaklatást szenvednek; tőle kértek oltalmat. Ezért elrendeli, hogy Jahjāt idézzék a šer' ítélőszéke elé, az árvákat oltalmazza s számukra apjuk haláláért a vérdíjat (dem u dijet) Gyöngyös lakóin vegyék meg.

36.

1612 nov. 15—24. (Hatvan).

1021. ramadān 21—30.

Mustafā, Mehmed fia, hatvani kādī hűdždzetje.

Szabó Gáspár (Šabō Ġašpār) gyöngyösi bíró a hatvani vár mukāta'a-eminje és nāzirja: Jahjā kethüdā igazolt képviselőjének, Moharrem spāhinak jelenlétében a šer' előtt a következőket jelentette ki: A Gyöngyösön üzleti célból eladott bor után azelőtt kocsinkint a kincstár számára 25 pénz (penz) resmⁱ gömrüktől, továbbá kocsi-bérlet ('araba kirāsi) címen 12, tezkere-pénz címen 10 pénzt kellett fizetni; mivel Jahjā kethüdā, a mostani emin ezenfelül kocsinkint még egy aranyat követel, a kereskedők egészen elmaradtak. A gyöngyösiiek számára ezen ügyben kiadott rendelet felolvastatván, kiderült, hogy az egy arany követelése a szandzakhej részéről jogtalan. Az ügyben Gyöngyös városának öregjei: Kelemen diák, Jakos [Bakos?] János (Jānoš Jākōš) és Tasi Gáspár megkérdezettvén, úgy nyilatkoztak, hogy az üzleti célból eladott bor után a háboruk előtt kocsinként 25 pénz resmⁱ gömrük, 12 pénz 'araba-kirāsi és 10 pénz tezkere-akécsi volt esedékes a mukāta'a-emin számára; a szandzakbejnek semmi joga nem volt, de a háború óta szokássá vált az emin és a szandzakbej számára fél-fél aranyat szedni. A Hatvanban lakó 'Osman és Kara 'Osmān agák és Osmān oda-bašī hasonló vallomást tettek, amire az összes vallomások írásba foglaltattak.

Tanuk: 'Ömer aga miralaj; Memī Šāh, a fārisok első agája, Mehmed és Hüsein agák, 'Osmān, Piri fia.

Egykorú följegyzésben: ... Szabó Gáspár és Tamási István bíróságában.

²⁹ Bal széle (sorok vége) pörkölt, töredezett.

37.

K. n. (Hatvan 1612.)

'Alī, Mehmed fia, hatvani szandžakbej temessükje.

Tasi Gáspár, Tamás bíró (Tomáš bíró), Gergely pap (póp) és az összes gyöngyösi bírák a hatvani alajbejjel, za'ímokkal, spāhi- és bešli-ágákkal hosszas vita után meg-egyeznak, hogy bor után [kocsinkint] 50 pénz (pens) fizetendő.

Egykorú feljegyzésben: 1612. Tamásy István és Szabó Gáspár bíróságukban... Rodoszli ('Rodosz-i') Ali bek levele...

38.

1614 máj. 11—20., Eger.

1023. rebi'-ül-ahır 1—10.

Hasan egri defterdār a hatvani szandžakbejhez és kādīhoz³⁰.

A gyöngyösiék azt panaszolták az egri divān előtt, hogy noha ők bor² és gabona-termésükből élnek, a hadjáratok alatt el voltak tiltva attól, hogy külföldre bort szállítsanak, a békekötés óta pedig nemcsak a kincstár számára fizettek, a régi szokás szerint, egy-egy kocsi bor után 25 pénzt, hanem a tisztviselők által ezek számára külön illetékekkel is zaklattatnak. — Az utóbbit mint túlkapást eltiltja.

Egykorú feljegyzésben: ...Harmincadosnak dénár 25 egy therotúl: Tamás bíró és Mátyás deák bíróságukban...

39.

1614 aug. 16. (Hatvan.)

1023. redžeb 10.

Ja'kūb, Iskender fia, hatvani kādī engedélylevele.

A gyöngyösi bírák kérésére megengedi, hogy a pápista templom ledőlt diák (diák)-nevű részét az ellenség orszá- gából hozott három ács kijavíthassa.

Egykorú feljegyzésben: ...1614. aug. 16. ...hogy szabadon csinálhas- sák az egyház tornát, és vakolhassák mind belől és kívül; Gotthar Tamás diák és Horváth Mátyás diák bíróságában.

40.

1615. dec. 22. (Buda.)

1024. zī-l-hidždže 1.

(Kādī-zūde) 'Alī budai bejlerbej a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiék panaszára megtiltja, hogy utasok és kőbor katonák náluk ingyen egyenek-igyanak, s a gyön- gyösiék élelmiszereit elszedik.

³⁰ Jobb széle szakadozott.

41.

1616 szept. 12.—okt. 11. (Eger).

1025. ramadān.

Muṣṭafā, Hüsrev fia, egri janicsár-kethüdā nyugtája.

A gyöngyösiek a rájuk şalgün-gabona címen kivetett 400 kile ellenértékéül, 4 kile mennyiséget egy forintra értékelve, 100 forintot (flóri) megfizettek.

Egykorú feljegyzésben: anno 1617. Tamás deák, Tamási István... A janicsárok cédulája a száz aranyra való búzáért.

42.

1617. jul. 5—14. (Hatvan).

1026. redžeb 1—10.

Mehmed hatvani kādī és 'Ömer, 'Alī fia, hatvani kām-makām bizonyítványa.

A gyöngyösi bírák kérésére igazolja, hogy a külföldről Gyöngyöstre telepedett Šenten (?) Jánosnak körülbelül négy-éves Tamás (Tömáš) nevű fia Isten rendeléséből véletlenül esett kútba.

Egykorú feljegyzésben: ...1617. július 13. Gothar Gergely és Tassi András bíróságában, az kútban esett gyermek atyjának kiváltásáról in fl. 10 di 30...

43.

1620 szept. 28.—okt. 27., Buda.

1029. zī-l-ka'de...

II. 'Osmān fermānja (az egri bejlerbejhez) és a hatvani kādīhoz.³¹

A gyöngyösiek azt panaszolják, hogy a bor után kocsinkint az eddigi 45 pénz (penz) helyett..., a cédula-illetéknél (tezkere akčesi) az eddigi 4 akče helyett kocsinkint 25 pénzt, (a hatvani sandžakbej mellé) a város költségén magyar diákot (diāk) követelnek, s végül, hogy a hatvani emin és sandžakbej adóügyekbe is beavatkozik, noha a város adója saját bérletük (iltizām). — Ezeket, mint túlkapásokat eltiltja.

44.

K. n. (Hatvan, 1620. körül?)

'Alī, Ja'kūb fia, hatvani kādī kérvénye.

Botár István és Olasz Jakab (Bothār István és Oláš Jākab) gyöngyösi bírák azt panaszolják, hogy, noha ők minden,

³¹ Bal széle (a sorok vége) végig szakadozott, hiányos.

a tahvil-levélben megnevezett termést, pénzt és egyéb adót beszolgáltatottak, s erről nyugtát is kaptak, Ahmed Čelebinek, volt emínjüknek örökösei jogtalan követeléssel zaklatják őket. Ügyüket a bejlerbej (? „sa'adetlu sulṭān“) jóindulatába ajánlja.

45.

1621 nov. 16—25., Buda.

1031. moḥarrem 1—10.

II. 'Osmān szultān fermānja az egri bejlerbejhez.

Gyöngyösi papok panaszára megtiltja, hogy az Erdélyből és Váradról néha hozzájuk érkező papokat sandzakbejek, eminek és révtisztek (iskele dābitlari) zaklassák.

46.

1623 okt. 6—15., Buda.

1032. zī-l-hidždze 11—20.

IV. Murād fermānja Sülejmān egri bejlerbejhez és az egri kādīhoz.

Muṣṭafā hatvani kādī azt jelentette, hogy a hatvani kādāhoz tartozó Gyöngyös lakosai régebben csak a hatvani várnál végeztek vármunkát, újabban azonban Egerhez is hívják őket, s noha rendelet van kezükben arra nézve, hogy Egerbe semmivel se kelljen szolgálniok, az egri janicsárok lát és szénát követelnek tőlük. Mivel utóbb a gyöngyösiak maguk is megismételték ezt a panaszt, elrendeli, hogy továbbra is csak Hatvanban legyenek kötelesek szolgálatot teljesíteni, kesim-adójuk azonban, amely régebben 1000 fekete gurus (kara guruš) volt, az egri őrség zsold-pénztárának javára 400 gurussal nagyobb lesz, úgy, ahogy azt az 1015. džemāzī-ül-aḥir 21—29. keletű^{31a}) rendelet is megállapítja.

Egykorú feljegyzésben: ... a vezér pasa donatiója 1623.

47.

1623 nov. 4—13., Buda.

1033. moḥarrem 11—20.

IV. Murād fermānja Dervīš egri defterdārhoz és 'Abd-ur-raḥmanhoz, az egri bejlerbej kām-makāmjához.

Az Eger és Hatvan várak részére esedékes gabonát, melyet Szolnokon szoktak elraktározni és szétosztani, az idén Budán raktározták. Minthogy Buda Hatvantól távolabb esik, a gyöngyösiak a hatvaniak gabonájából 13 kocsival már

^{31a} 1606. okt. 24—nov. 1.

elszállították s a fennmaradt rész idejében való szállítását is vállalták. Mivel most az egriek azt követelik, hogy az ő gabonájukat is a gyöngyösiek hordják haza, az utóbbiak panaszára kijelenti, hogy erre nem kötelesek.

Az egykorú feljegyzésben (tévesen): Pro parlo templi. E levél haszontalan.

48.

K. n. (Buda, 1616/7? 1621/3 ? 1626?)

(*Sūfi*) *Mehmed budai bejlerbej a hatvani sandzakbejhez.*

A gyöngyösiek azt panaszolják, hogy utas emberek ingyen vendégeltetik magukat, s kószáló ellenséges katonák (hajdud) tetteiért a török hatóságok őket vonják felelősségre. — Utasítja a sandzakbejt, hogy az erőszakoskodó mohamedánokat (zorba) fékezze meg, a városka lakosságát pedig ne engedje zaklatni.

Az egykorú feljegyzésben: Gothár Tamás és Pethő Ferenc bíróságokban...

49.

K. n. (Eger, 1619. után.³²)

Sülejmān paša³³ a hatvani sandzakbejhez.³⁴

A gyöngyösiek a következő panaszt tették előtte: A baš-aga városunkba jött... ellenséges katonák... darab marhát elhajtottak... ő most azon a címen, hogy a ra'aja felelős, a megölt ember után vérdíjat (dem u dijet) követel s két ra'aját magával hurcolt. A gyöngyösiek a budai bejlerbej előtt kifejtett panaszukra ettől rendeletet kaptak, de ezzel hiába mentek Hatvanba, ott figyelembe se vették. Erre egyéb irataikkal, fetvával együtt őhozzá jöttek. Azt hangóztatják, hogy kinn a határban történt kárért nem felelősek; ők ra'aják, nekik nem kötelességük az ellenséget elűzni, csak adójukat megfizetni. Az összes agák előtt jajgatnak két elzárt társukért, s azzal fenyegetődznek, hogy még egyszer Budára mennek, majd meg, hogy szétvándorolnak. A defterdār efendi lecsillapította őket, de ő is elvárja, hogy a sandzakbej a serdār rendeletének érvényt szerez s a két foglyot szabadon bocsáttatja.

Egykorú feljegyzésben: Budai [1] vezér pasa levele a baš-aga halála felől.

³² A pecséten ... 1029 (= 1619. dec. 8. — 1620. nov. 25).

³³ Ugyánaz, mint az 51. sz. alatt szereplő Sülejmān.

³⁴ Nagyon szakadozott és hiányos.

50.

K. n. (Eger, 1619. után?)

*Ibrāhīm aga, egri kām-makām, Mehmed efendi hatvani
kām-makāmhoz.*

A gyöngyösi bírakat hír szerint rabok váltságdíja (dutsak pahā) és vámpénz (vām akčesi) miatt zaklatják s egyiküket bezárták. Ez helytelen. A ra'ajāt kímélni s magyar iratait is respektálni kell, sőt módot kell nyújtani neki arra, hogy igazát ellenséges területen is kereshesse; kéri, hogy a bebörtönzött bírót bocsássa szabadon.

51.

K. n. (Eger, 1619. után?)

Sülejmān egri kām-makām ħurūfja.

A gyöngyösiiek az egri divān előtt azt panaszolják, hogy okkal, ok nélkül sokan náluk járnak, szultáni tilalom ellenére napokig náluk dőzsölnek, keresztényekkel veszekednek és verekednek. Meghagyja, hogy aki Hatvan, Vác és Heves várakból magánügyben Gyöngyösön jár, a város lakóit ne nagyon zaklassa, egy éjszakánál többet ott ne töltsön, s elégedjék meg azzal, amit a lakosoktól követelés nélkül kap.

52.

K. n. (Eger, 1620. körül?)

Ibrāhīm egri bejlerbej a hatvani agákhoz.

Kérésükre közli velük, hogy rizsüket Szolnokon vehetik át. Ha majd ő elküldi kocsijait, erről értesíti őket. A hatvani kaďa számára közel 900 kile rizs érkezik, ebből 883 kilet Szolnokról elszállíthatnak, de a többi Egerbe, hozzá (a bejlerbejhez) szállíttassék, a maradékot, esetleges részüket, ott fogják megkapni. A falvakból készítsenek elő kocsikat, s kocsinkint 12 jó zsákot, de a gyöngyösiektől kocsit ne vigyenek el, mert ezek már hordtak szénát a serdárnak s rövidesen Budára kell menniök, székereikre (kōči és 'araba) ott lesz szükség.

53.

K. n. (Buda, 1624. máj. 1.)

'Isā budai müfti fetvāja.

Kérdés: Ha egy aga vendégkép megszáll egy városban, majd a lakosok óvása dacára éj idején útnak indulva, az

úton megöletik és kiraboltatik, lehet-e lovát és holmiját az illető városon követelni?

Felelet: Nem.

Az egykorú feljegyzésben: 1624. máj. 1. A bas aga halála felől...

54.

1624 ápr. 29—máj. 8. (Buda).

...redžeb 11—20.

IV. Murād fermānja Aḥmed egri bejlerbejhez és az egri és hatvani kādīhoz.³⁵

Ambár a Budáról Egerbe hivatalos ügyben utazó čaušt... Muštafā hatvani lovas agát a gyöngyösiek figyelmeztették, hogy inostanában sok hajdad és rabló kószál az utakon..., éjjel, amíg ő náluk aludt..., hat lovát ellopták, feleségét..., s most, a hatvaniak a hat lóért 270 gurust követelnek a gyöngyösieken. — Az ügyet vizsgálják meg, s ha nem gyöngyösiek voltak a tolvajok, kártérítést ne követeljenek rajtuk.

Egykorú feljegyzésben: ... 1624. május 1. Budai Mehmed vezérpasa ... Tassi András és Máriási ...

55.

1625 jan. 21—30., Buda.

1034. rebī'ül-aḥir 11—20.

IV. Murād fermānja Aḥmed egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A bejlerbej levele szerint a régebbi egri bejlerbej kām-makāmja a gyöngyösiekkel megegyezett, hogy ezek azon szolgálatok elengedése ellenében, melyeket az egri kapujancsárok a régi szokás ellenére természetben és munkában tőlük megköveteltek és rajtuk behajtottak, beleegyeznek abba, hogy kesimjük 1000 gurusról 1400 gurusra emeltessék s azonfelül arra is vállalkoztak, hogy gyöngyösi és egri piaci áron évenként 100 gurus ára gabonát — aminek árát a jancsárok kötelesek nekik megtéríteni, — ezeknek összevásárolnak. Tilos tehát, hogy a jancsárok továbbra is szekérszámra fát és szénát követeljenek a gyöngyösiektől, mert mindeme szolgálatokat ők a 400 gurussal megváltották.

³⁵ Bal széle szakadozott, hiányos.

56.

1625 jan. 21—30., Buda.

1034. rebī'ül-ahır 11—20.

IV. Murād fermānja Aḥmed egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiiek panaszára megtiltja, hogy az Egerbe, Hatvanba és Budára menő utasok náluk időzzenek, papjaikhoz betolakodjanak, házaikat feltörjék, borukat pincéikből elrabolják.

57.

1625 júl. 27—aug. 4., Buda.

1034. šavval 21—29.

IV. Murād fermānja Aḥmed egri bejlerbejhez.

A gyöngyösiiek azon panaszára, hogy mohamedán katonák és utasok Gyöngyösön kószálnak, dorbézolnak, verekednek s ellopott holmijukért, lóért, fegyverzetért (jaraḡ), agyonvert társaikért a gyöngyösieket teszik felelőssé, — megtiltja, hogy a mohamedánok ok nélkül Gyöngyösre járjanak, ott mulatozzanak s a rajtuk esett kárért és emberölésért — ha abban nem bűnösök — a gyöngyösieket zaklassák.

Az egykorú feljegyzésben: ... Mehmed pasa levele ...

58.

1625 júl. 27—aug. 4., Buda.

1034. šavval 21—29.

IV. Murād fermānja az (egri) bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.³⁶

A gyöngyösiiek abbeli panaszára, hogy a sandzakbej beavatkozik a város vámszedésébe — ami pedig a város bírának dolga — továbbá, hogy emberei ingyen esznek-isznak náluk, e túlkapásokat eltiltja.

59.

1627 márc 9—17., Buda.

1036. džemāzi-ül-ahır 21—29.

IV. Murād fermānja Mehmed egri bejlerbejhez, a hatvani sandzakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösi ra'aják azt panaszolják, hogy az utasok házaiknál, a gázik az utakon is zaklatják a barátokat, s ha

³⁶ Bal széle pörkölt, töredező.

a városban megszállt mohamedánokon hajdudok vagy katonák rajtuk ütnek, ha lovaikat ellopják, a gyöngyösieket teszik felelőssé. Elrendeli, hogy az ügyeket egyenkint nyomozzák ki.

Az egykorú feljegyzésben: Murteďā pasa budai vezér levele...

60.

Köln. (Buda, 1627?)

Murteďā budai bejlerbej az egri bejlerberhez, deřterdārhoz és kādīhoz.

A gyöngyösiek a következőket panaszolták: Noha az utasok ellátása hanyatló, városukat súlyosan terheli, s szőlőiket 2—3 év óta sok elemi csapás érte, török hatóságok az 1000 kara gúrušról 1400-ra emelt kesimet ismét emelni akarják. Minthogy több terhet vállalni nem tudnak, kérik, hogy 1400 guronon felül se emlí, se nāzír ne követeljen rajtuk semmit.

Egykorú feljegyzésben: ... és Kompóti Gáspár bíróságában.

61.

1628 máj. 25—jún. 3., Buda.

1037. ramadān 21—30.

IV. Murād fermānja a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösiek azt panaszolják, hogy a hatvani sandžakbej, a birtokukban levő fermánnal ellentétben, egy-egy kocsi bor után az eddigi 45 pénz helyett 90, tezkere-akčesi fejében ugyancsak kocsinkint az eddigi 4 pénz helyett 25 pénzt, továbbá maga mellé egy magyar diákot (diāg) követel; az eminek pedig a gyöngyösi vásárra jövő kereskedőktől akarnak vámot szedni, holott az emineknek eddig csak a városból kimenők fizettek, míg a városba jövőktől, amint az a város adóbérletében (iltizām) is bennfoglaltatik, a város szedte be a vámot. — Elrendeli, hogy a régi szokás és iratok továbbra is érvényben maradjanak.

Az egykorú feljegyzésben: Budai Murteďā vezérpasa Gothar Tamás és Nyíró Gergely bíróságában...

62.

1628 szept. 30—okt. 9. (Hatvan).

1038. řafar 1—10.

‘Omer, ‘Alī fia, hatvani kādī hūdždžetje.

Tamás bíró, Nyíró Gergely és Gothar Tamás (Tömäs bíró, Níró Gergel és Gothār Tömäs) a řer előtt engedélyt kérnek templomuk mellett álló harangjuk fedelének kijaví-

tására. Miután megállapítottatott, hogy a tető valóban romlott és javításra szorul, erre engedélyt ad.

Tanuk: Hüsein ser-bölük, mészáros; Mustafa ser-bölük, tolmács; Mehmed bírósági szolga (muhtir):

63.

1630 dec. 6—15. (Eger).

1040. dżemāzi-ül-evvel 1—10.

Ahmed, Jūsuf fia, egri kādī hüdždžetje.

Ahmed bölük-başı, az egri mukāta'a felügyelője (nāzirja), a gyöngyösiek által birtokolt Beneház (Benehāz) nevű mezőt mint „új hódítást” vette fel az adódefterbe s utána a gyöngyösiektől külön adót követel. Gyöngyös bírái a šer'-szék előtt azt bizonyítják, hogy ez a föld a város határához tartozik; de új adó alá, szerintök, még akkor se volna vonható, ha nem tartozna oda, mert a város a kincstárral megállapított *egy* összegben (makta') fizeti meg adóját *minden* birtoka után. Minthogy állításukat (a még élő) Murād pasa divān-tezkeréjével igazolták, e címen senki ne zaklassa őket.

Tanuk: ... aga, Moħarrem āgā, za'im, Brodli (Brod-i) aga; Bešir baše. Hasan spāhi, Jusuf, 'Osmān fia, Ša'bān ... és mások.

64.

1633 máj. 30—jún. 8., Buda.

1042. zī-l-ka'de 21—30.

IV. Murād rendelete Mehmed egri bejlerbejhez s az egri és hatvani kādīhoz.

Gyöngyös küldöttei azt panaszolják, hogy a hatvani sandžak kormányzói egy-egy kocsi bor után a korábbi 45 pénz (penz) helyett 90 pénzt, tezkere-akčesi fejében az eddigi 4 pénz helyett 20 pénzt követelnek, szolgálattételre pedig magyar diákot (diāk) kívánnak maguk mellé; folytatólag, hogy a hatvani sandžak mütearrifja a város vásárait menő kereskedőktől is vámot (vām) követel, holott ez, kárpótlásul az általa vállalt kesim-adóért, a ra'ajāt illeti, az eminek pedig csak a kifelé menőktől szedhetnek vámot. — Amit túlkapással a gyöngyösiektől elvettek, adassék nekik vissza.

65.

1633 jún. 14. (Eger).

1042. zī-l-hidždze 6.

Mustafā, Mahmūd fia, egri kādī hüdždžetje.

Gyöngyös mint határmenti város, kétfelé hódol és adózik. Évenként három vásárja van, amikor éokan ingyen

esznek-isznak, ittasságban összeverekednek náluk, többen ellenséges (keresztény) katonák által megöletnek. Az ilyen esetek alkalmával tolvajok büntetése, apró kihágás (bād u havā), fejbetörés, kar-törés, egyszóval minden vértelen bűntény (ķansz džürm u džinājet) után szedett bírság, va'a-mint a nem halállal végződő verekedések után kirótt büntetés-pénz a város kesim-alapját illeti, abba a sandžakbej épűgy nem avatkozhat, mint ahogy a Gyöngyösön ipart tanuló külföldi fiúk és leányok után sem követelhet adót. Mušťafā hatvani sandžakbej mostanában 15—20 lovassal mégis kiszállt hozzájuk, pedig figyelmeztették, hogy sok külföldi is felkeresi városukat. Kíséretét is hiába óvták, hogy főleg éjjel szállásáról ne mozduljon ki: két embere közül, aki kinn járt, az egyik puskalövessel megsebesítettet s Hatvanba szállíttatva, anélkül, hogy merénylőjét megnevezni tudta volna, 5—6 nap múlva sebébe belehalt. A város bírái fetvával tudják igazolni, hogy a bűntényért nem felelősek s hogy vérdíj-illeték ('ašr⁻¹ díjet) rajtuk nem követelhető. — A sandžakbej a bor után kocsinkint a korábbi 45 pénz (pīnz) helyett 90 pénzt, tezkere-akčesi címen a korábbi 4 pénz helyett 26 pénzt akar szedetni, maga mellé magyar diákot, a városba jövő kereskedőktől pedig vámot (vām) követel, noha ez a jog a várost illeti. — A gyöngyösiiek által felmutatott magas rendeletek szerint mindez túlkapás és tilos.

Tanuk: Aħmed Čelebi, müezzīn; Hāvez su-baši; Isma'īl aga, Ibrāhim fia és Hüseīn aga, mindketten za'ımok; Mušťafā.

66.

1633 jun. 18. (Hatvan).

1042. zīl-hidždze 10.

'Alī hatvani ķādī hūdždžetje.

A vámpénzek és a gyöngyösi vásáron megölt nefer dolgában, a 65. sz. alatt regesztázott irattal azonos tartalommal.

Tanuk: Gejvan miralaj; Redžeb lovas aga; Aħmed aga, za'ım; Ramađān oda-baši.

67.

1634 febr. 20—28. (Hatvan).

1043. ša'bān 21—29.

'Alī*) hatvani ķādī ħurūfja.

Biró Pál és János diák (Birō Bānlō és Jānoš diāk) gyöngyösi bírák a šer'-szék előtt előadták, hogy nagy szent-egyház (?) (الكنيسة) nevű templomuknak teteje egyik oldalán, 10 rőf (zīrā') hosszúságban javításra szorul, amihez körül-

belül 600 deszka (tahta: 'zsindely'?) szükséges. A kijavításhoz azzal a feltétellel ad engedélyt, hogy a templom se magasabb, se nagyobb nem lesz, mint volt.

Tanuk: Derviş oda-başı, 'Abd-ullāh és Muştafā, a törvénytörők szolgái.

*) Ugyanaz, mint a 66. sz.

Az egykorú feljegyzésben: ... az felső partikus felől levő fia boltozat hajazásáról... Jáky Mihály egyházi idejében.

68.

1636 ápr. 7—16. (Hatvan.)

1045. zī-l-ḥidždze 1—10.

'Abd-ul-kerīm, Mehmed fia, hatvani kādī ḥūdždzetje.

A gyöngyösi bírák a šer'-szék előtt a következőket jelentették ki: Váci Péter (Vāci Piter) és veje Somodi Andris (Šomod Andriš), a budai kaḏā alá tartozó Kuvin⁹⁷ (Kuvn)-falubeli zimmik, ezen irat keltének napján falunkba jöttek s miután kocsijaikat gabonával megrakták, haza indultak; útközben a hatvani kaḏāban fekvő Atkār és Halász (Atkār és Ḥalāš) falvak között ... mialatt (kocsiját) javította, Vácinak (Vāč) fején keresztülment a kocsi s Váci meghalt. ...-k⁹⁸ azt állítják, hogy Vácit a gyöngyösiiek ölték meg, de veje, Somodi Andris, azt vallja, hogy apósa kocsijának javítása közben halt meg. — Ennélfogva a tisztségviselők (ehl-'urf) a gyöngyösieket ezen ügyben ne zaklassák.

Tanuk: Memī Šah bej, miralaj; Mehmed, Jusuf, Ahmed, Redžeb, 'Alī, Ḥasan agák; Ahmed bej, a bejt-ül-māl eminje; Redžeb efendi.

Az egykorú feljegyzésben: Olasz András deák és Koncz Márton bíróságokban arról, hogy ... amely ember az enczi földön az atkári és halászi híd között meghalt...

69.

1636 dec. 19—28., Buda.

1046. redžeb 21—30.

IV. Murād fermānja Muştafā egri bejlerbejhez, Sejjid 'Alī hatvani sandžakbejhez, az egri és hatvani kūdīhoz.

A gyöngyösiiek azt panaszolják, hogy úgy a közelükben fekvő négy ellenséges várból, mint Eger, Hatvan felől s más oldalról is, részint kereskedelem végett, részint egyéb okokból sok idegen jön városukba, ott ingyen esznek-isznak, mulatoznak, minden óvásuk dacára náluk éjszakáznak, s ha

⁹⁷ Keve (Ráckeve).

⁹⁸ Szakadozott. Nyilván a tisztségviselők (ehl-'urf) állítják.

személyüket vagy holmijukat baj éri, őket teszik felelőssé.
— Mindezt ismételten eltiltja.

Az egykorú feljegyzésben: ... vezér Hüsein pasa levele ... Lang Pál és Csor Péter bíróságokban.

70.

1640 máj. 23.—jun. 1. (Eger). 1050. safar 1—10.

Mehmed, Ibrahīm fia, egri bejlerbej hurūfja.

A gyöngyösi vásáron megölt Veli nevű egykori egri lovasnak, ekkoriban (váltságdíjáért járó) fogolynak gyilkosai egyelőre ismeretlenek lévén, megöletéséért a gyöngyösieket senki ne zaklassa.

Az egykorú feljegyzés szerint: ... Egri Memhet pasa levele, a megölt Kopasz Veli halála felől.

71.

1640 aug. 19—28., Hatvan. 1050. dżemāzī-ül-evvel 1—10.

Mehmed, Pīrī fia, hatvani sandžakbej hurūfja.

Veli volt egri lakos, a füleki kapitány foglya, Gyöngyösön megölve találtatván, Füleken levő kezesei a városon 900 gurus vérdíjat (dem u dijet) követelnek. Mivel a gyöngyösiek igazát fetvā védi, eltiltja a zaklatásukat.

72.

1641 jan. 14—23. (Buda). 1050. šavval 1—10.

Ibrahīm fermānja az egri bejlerbejhez, a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.³⁹

A gyöngyösiek panasza szerint az Egerből Hatvanba, Hatvanból Budára és a külföldre menő mohamedán foglyok öt-hat, sőt 10-15 emberből álló csoportokban náluk éjjeleznek, dorbézolnak, a lakosokat zaklatják, távozáskor fejenkint egy korsó (desti) bort, továbbá kocsit követelnek tőlük, ezen napokig vitetik magukat és sarcukat, s ha valami nincs kedvükre, a város bíráit megverik. Elrendeli, hogy a foglyok a helyben elfogyasztott ételen és italon kívül a gyöngyösiektől mit se követelhetnek s kocsijaikat csak a legközelebbi faluig vehetik igénybe.

Az egykorú feljegyzés szerint: Mūsā vezér-pasa adta Langh Pál és Faroka Lőrinc bírósága idejében.

³⁹ Bal szélá pörkölt, ezakadozott.

73.

1641 júl. 20—29., Buda.

1051. rebi'-ül-ahir 11—20.

Ibrāhīm fermānja az egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiiek azt panaszolják, hogy mivel ők a hatvani vár kijavításánál kézi munkával és fogattal ismételten résztvettek, az idegen sandzakban fekvő Eger, Heves, Szolnok és Siroka javításánál nem képesek részt vállalni. Korábbi rendeletek alapján tehát megtiltja, hogy az utóbbi várakhoz is kirendeljék őket s az 1044-ik évben⁴⁰ kiadott ilyen értelmű tilalmat, trónralépése alkalmával, ezennel megismétli.

Az egykorú feljegyzés szerint: Mūsā vezér-pasa levele.

74.

K. n. (1645 előtt.)

Egy bejlerbeji bujuruldunak töredéke.

Az eredetinek $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{8}$ -od része, sorok eleje. Az iratban a hagyatéki eljárás (kismet) túlkapásairól, ingyenes evés-ivásról van szó. Pecsét, egykorú feljegyzés a papírdarabon nincsen.

75.

1645 jan. 29. (Buda).

1054. zi-l-hidždze 1.

Hüseini budai bejlerbej rendelete a hatvani sandzakbejhez és kādīhoz.

A gyöngyösiiek azt panaszolják, hogy ők végvidéki mohamedánoknak ingyen adnak ételt és italt, de mivel ezek újabban csak a papokhoz akarnak szállni, papjaik a városból elköltöztek. — Megtiltja, hogy a papokat zaklassák.

Az egykorú feljegyzésben: Eötvös Mihály és Mátyás kovács bíróságában... sem az jezsuiták, sem az papoknak lakokhoz ne szálljanak...

76.

1645. aug. 4—13., Buda.

1055. dzemāzi-ül-ahir 11—20.

Ibrāhīm fermānja a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiiek panaszára megengedi, hogy városuk néhány hírhedt boszorkányát — anélkül, hogy a sandzakbejek azok vérdíja után tizedet ('aşr¹ dijet) követelhetnének — szabadon megfenyithessék.

Az egykorú feljegyzés szerint: Cser Péter és Bakócz Gergely bíróságában...

⁴⁰ = 1634 június 27. — 1635. június 16.

77.

K. n. (Buda, 1645.)

Mehmed budai müfti fetvāja.

Kérdés: Követelhető-e, hogy az ajándék (piškeš), mit a gyöngyösi bejlerbejüknek Hidir napján szoktak megadni, a régi szokás ellenére, korábban adassék meg?

Felelet: Nem.

Az egykorú feljegyzés szerint: Eötvös Mihály és Mátyás kovács bíróságában...

78.

1645 nov. 20—29. (Eger.)

... šavval 1—10.⁴¹*‘Alī, Sejj-ullāh fia, egri kādī hüdždžetje.’⁴²*

Ötvös Mihály, Mátyás kovács, Csép (?) Antal és Cser Péter (Ödvös Mih[āl], Mätiaš kovāč, Džib Anpāl és Čar Petre) gyöngyösi ...ok Šekidži Mehmed pasa jelenlétében a šer-szék előtt előadták, hogy ők Hidir-napján, amikor bírákat választják, bejlerbejüknek piškešt szoktak adni; erre vonatkozólag fermānjuk és fetvājuk van s most a šer-széktől temessüköt kérnek, mert a (bejlerbejek) újabban az egyszeri ajándékkal nem elégszenek meg. — A követelést, mellyel a tanuk szerint Murād pasa óta zaklatják őket, jogtalanoknak minősíti.

Tanuk: Hasan és Bešir ‘azab-agák, Ahmed gönüllü-aga, Muštafa a gönüllük kethüdāja, Hasan faris ser-oda, Idris efendi imām, Kāpōšvärli (‘Kaposvári’) El-hüdždž Hasan, Gejvān és Ridvān, ser-bölükök a gönüllüknl.

Egykorú feljegyzésben: ... Eötvös Mihály és Mátyás...

79.

1646 máj. 7—16. (Hatvan).

1056. rebi‘-ül-evvel 21—30.

Sejjid ‘Alī hatvani sandžakbej engedélye.

A gyöngyösi bírák kérésére megengedi, hogy a város piacán álló pāpista (pāpišta)-templomkőkerítését kijavíthassák.

Az egykorú feljegyzésben: ... Répás István és Thasy István egyházfúságokban... az iskola fala és a cimiterium újítása felől, kit kihoztanak Mihály bíró és Thasy István.

⁴¹ Dátuma ki van töredezve. Eötvös Mihály és Mátyás kovács bíróságának évében (1645) šavval első tíz napja november 20—29-re esett.

⁴² Bal széle pörkölt, töredező.

GYÖNGYÖS VÁROS LEVÉLTÁRÁNAK TÖRÖK IRATAI.

(Második, befejező közlemény.)

80.

1646. máj. 17. (Hatvan).

1056. rebi'-ül-ahır 1.

Hüseın hatvani kâdî hurûfja.

Mihály bíró és Tasi István⁴² gyöngyösi lakosoknak a šer' előtt előadott kérésére megengedi régi templomuknak és kerítésének kijavítását, — minthogy a város egész lakossága máshitű (kjūfir) — de a templom se nagyobb se magasabb nem lehet, mint volt.

Tanuk: Džindži 'Alı aga és Maḥmud.

Az egykorú feljegyzésben: ... az iskola fala és cimenterium újítására, kitűl fizettünk tal. 12.

81.

1647. máj. 16—25. (Hatvan).

1057. rebi'-ül-ahır 11—20.

Hüseın hatvani kâdî⁴³ temessükje.

Mivel megbízható emberek kijelentése szerint a gyöngyösi templom valóban javításra szorul, a város bírának kérésére, a templom kijavítását — minthogy lakói mindnyájan máshitűek (nem-mohamedánok: kefere) — a szokásos kikötéssel megengedi.

Tanuk: Muştafā spāhı, Maḥmud szécsényi kâim-ḥakūm, Maḥmud muḥdir.

Egykorú feljegyzésben: ... Kompolti Gáspár és Répás János bíróságában ... hogy a szent Bertalan templomot bátorságosan megsindeleztet-hessük.

82.

1647. máj. 26—jún. 3. (Hatvan).

1057. rebi'-ül-ahır 21—29.

Ibrāhım Hān hatvani sandžakbej hurûfja.

A gyöngyösi bírák kérésére megengedi, hogy nagytemplomuk tetejének felét kijavítsák.

Az egykorú feljegyzésben: ... a sz. Bertalan-templom zsindelyeztetése felől.

⁴² A törökben: Miḥāl birödāši ve İstván 'Mihály bíró Dāsi és István', helyesen: Mihály bíró és Tasi István.

⁴³ Mint a 79. sz. alatt.

83.

1648. jan. 11. (Eger).

1057. zî-l-ħidždze 15.

Arslan egri bejlerbeja Gyöngyösön tartózkodó gyalogosokhoz.

Azonnal jöjjenek Egerbe számot adni arról, hogy mért jártak Gyöngyösön.

Az egykorú feljegyzésben: Kompolti Gáspár és Répás János bírósága, Miskey István notarius idejében ... midőn 23 gyalog törökök városunkban harmadnapig részegeskedtek ...

84.

1648. jan. 27. (Eger).

1058. moħarrem 1.

Hasan, Pîrî fia, ċorbadži nyugtája.

Gyöngyös lakosai az 1056-ik évre⁴⁴ esedékes kesimjük fejében 1400 ċara ġurušt megfizettek.

85.

1648. márc. 26. (Eger).

1058. rebi'-ül-evvel 1.

Hasan bölük-baši, egri emîn nyugtája.

Gyöngyös város az 1057-ik⁴⁵ évre esedékes 1400 ċara ġuruš kesim-adót megfizette.

86.

1648. máj. 15—23. (Hatvan).

1058. rebi'-ül-aħir 21—29.

'Alî, Bejrām fia, hatvani sandžaċbej ġurušja.

Gyöngyös bírait a Gyöngyösön ismeretlen tettes által megölt egyén miatt maga elé idézve, az ügyet megvizsgálta s a város lakosait ártatlanoknak találta.

Az egykorú feljegyzés szerint: ... a megöletett rác haláláról ...

87.

1648. júl. 22—31. (Hatvan).

1058. redžeb 1—10.

Aħmed hatvani ċādî ġurušja.

Gyöngyös öregjeinek a šer' előtt előadott kérésére megengedi, hogy elromlott templomukat kijavítsák, de a templom széle-hossza, alapja és magassága a régi maradjon.

Hátlapján törökül: 'a gyöngyösi templomra vonatkozó engedélyirat' (izn-nāme).

⁴⁴ = 1646. febr. 17. — 1647. febr. 5.

⁴⁵ = 1647. febr. 6. — 1648. jan. 26.

88.

1648. aug. 1. (Hatvan).

1058. redžeb 11.

'Alī, Bejrūm fia, hatvani sandžakbej hurūfja.

Cser Péter és Tót István (Čer Peter és Tót István) gyöngyösi bírák kérésére megengedi, hogy templomukat kijavíthassák.

89.

1649. jan. 6—14., Buda.

1058. zī-l-hidždže 21—29.

IV. Mehmed fermānja az egri ejālet mütesarrifjához, a hatvani és a váci sandžakbejhez, az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiék a budai divān előtt azt a panaszt tették, hogy városukat úgy mohamedán, mint ellenséges katonák sűrűn látogatják, ott erőszakoskodnak és dorbézolnak, s ha egymásra bukkanva emberben vagy jószágban kár esik, a gyöngyösiéket árulással vádolják és zaklatják. — Ezt eltiltja.

Hátlapján magyarul: Budai vezérpasa úr levele...

90.

1649. febr. 14—márc. 14. (Hatvan).

1059. şafar.

Nuḥ hatvani kādī hüdždžetje.

Cser Péter és Bakos György (Čer Pitel és Bakoš Görg) gyöngyösi bírák, továbbá Répás János, Renihir (?) János és Csala Bálint (Ripās és Renihir Jānoš és Čalā Balind) a šer'-szék előtt előadták, hogy Hasan egri 'azab-agát a hitetlenek meglepték, néhány társával együtt elfogták, néhány emberét megölték. Az ügyet úgy a budai mint az egri divān, valamint Mehmed aga hatvani mütesellim megvizsgálta s a gyöngyösiéket, mivel ezek a bűntényt megakadályozni képtelenek nem voltak, ártatlanoknak nyilvánította. — Ezt az iratok alapján a šer' nevében ő (a kādī) is írásba foglalja.

Tanuk: Aḥmed oda-bāšī; 'Osmān bej; Maḥmud és Muştafa spāhik.

Egykorú feljegyzésben: ... az városháza megegetéséről, melyet Vadászi Pál cselkedett ... Cser Péter és Bakos György bíróságában, 1648. sz. András napján (= október 30-án).

91.

1649. márc. 6—14. (Hatvan).

1059. şafar 21—29.

Mehmed hatvani sandžakbej hurūfja.

Gyöngyös város bírait maga elé hivatva, úgy Csizmedzsi Márton (Čizmedži Marṭon) gyöngyösi zimmi ügyében, ki

szolgáját megölte és megszökött, valamint az egri Kirli oğlu Hasan aga ügyében vizsgálatot tartott s a város lakosait ártatlanoknak találta.

Egykorú feljegyzés: ... a csatáról, melyet Vadászi Pál cselekedett az városháza megégetésekor, és az Csizmazia Márton halála felől...

92.

1649. ápr. 14. (Eger).

1059. rebī'ül-aḥir 1.

Hüseinnnek, az egri parancsnok (ḥāfiż) helyettesének (kethüdā) temessükje.

Hasant, az egri 'azabok 3-ik agáját, aki Egerből Hatvanba hadiszert szállított, visszatértében Gyöngyösön az ellenség elfogta. Az egri vezir Gyöngyös bíráit maga elé idézvén, az ügyet megvizsgálta s benne a város lakóit bűnteleneknek találta.

Egykorú feljegyzés: ... mikoron a városházát Vadászi Pál füleki vicekapitány megégettette.

93.

1649. ápr. 14—23. (Eger).

1059. rebī'ül-aḥir 1—10.

Jūsuf, 'Abd-ul-kerīm fia, egri kādī hüdždžetje.

Az egri ejalet arpalık-képen mütesarrıfjának, Tekkeli Mustafa pasának rendelefére Cser Péter (Čär Peter) gyöngyösi bíró több gyöngyösivel együtt beidéztetvén, a hitetlenek által Gyöngyösön meglepett és elfogott egri 3-ik 'azab aga: Hasan ügyében mindannyian megvizsgáltattak, és ártatlanoknak találtattak; erről kérésükre ezen igazolvány a šer'-szék által kiállítottatott.

Tanuk: Jusuf Čelebi kĵatib; Hurrem gönüllü; Mahmad beše muḥdir.

94.

1649. jú. 2—10., Konstantinápoly. 1059. džemāzi-ül-aḥir 21—29.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez.

A gyöngyösi ra'aják panaszára megtilja, hogy a hozzájuk úgy keresztény, mint mohamedán részről érkező, az ő borukon dőzsölő utasok bajáért őket, vendéglátó házigazdáikat tegyék felelőssé.

Hátlapján törökül: Ennek megfelelően emr-i šerif adassék ki. Kelt [10]64. rebī'ül-evvel 9.⁴⁶ Ennek megfelelő rendelet (ḥüküm) kiadottott.

⁴⁶ = 1654. jan. 28. — Ezt a rendeletet l. 116. sz. a.

95.

1649. júl. 2–10., Konstantinápoly. 1059. džemāzī-ül-ahir 21–29.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez, a ... i⁴⁷ defterdār-hoz, emünekhez és kul-agákhoz.

Gyöngyös ra'ajáinak panaszára megtiltja, hogy kesim-jüket felemeljék.

96.

1649. dec. 6—1650. jan. 3. (Hatvan). 1059. zī-l-ḥidždže.

Nuh hatvani kādī hurūfja.

A megölt Juhász Máté (Juhās Māti) gyöngyösi zimmi holttestét, örökösei kérésére, megvizsgálta.

97.

1649. dec. 6—1650. jan. 3. (Hatvan). 1059. zī-l-ḥidždže.

Nuh hatvani kādī hurūfja.

Engedélyt ad arra, hogy Juhász Máté zimmit, aki Gyöngyösön a tót-városrészben (töt mahallesī) lakott s meggyilkoltatott, eltemethessék.

Egykorú feljegyzésben: ... Répás János és Mátyás kovács bíróságában.

98.

1649. dec. 26—1650. jan. 3. (Hatvan). 1059. zī-l-ḥidždže 21—29.

*Muṣṭafā,⁴⁸ Urudž fia, hatvani sandžakbej teğkeréje.*Juhász Máté (Juhās Māti)⁴⁹ zimmit a gyöngyösi tót-negyedben (töt nām mahalle) éjjel házából kihívták és megölték. Az ügyben vizsgálatot tartott, a városon a birságot megvette s az ügyet ezzel lezárta.*Egykorú feljegyzésben:* ... Juhász Máté ... díjáról, melyet fizettünk, úgymint 66 török forintot...⁴⁷ A helynév nincs megadva, e tisztségviselők is nyilván egriek lesznek.⁴⁸ A magyar jegyzetben: Muhtár; az aláírásban valamint a pecsétben is: Muṣṭafā.⁴⁹ Lejjebb egyszer Tót (Töt) Máté: az író összetéveszti a megölt zimmi nevét a városnegyed nevével.

99.

1648? 1649? (Buda?)

K. n.

Mehmed kethüdā Mehmed egri janicsár-agához.

Az önkéntesek (gönüllük agasága) részére küldött pénzt átvette és a kincstárba beszolgáltatatta.

Egykorú feljegyzés szerint: Bakos György úr prezentálta.

100.

1650. jan. 11. (Hatvan).

1060. moharrem 8.

Muştafā,⁵⁰ Urudž fia, hatvani sandžakbej tezkeréje.

Megengedi, hogy Tót András (Tót Andrāš) zimmit, aki Juhász Máté gyöngyösi zimmit megölte, a város öreg bíráinak (ihtijār birolar) és másoknak véleménye alapján kivégezzék, s elismeri, hogy a kivégzési illetéket (aşr akčesi) átvette.

101.

1650. okt. 26—nov. 4. (Hatvan).

1060. zī-l-ka'de 1—10.

Mehmed, 'Abd-ullāh fia, hatvani sandžakbej tezkeréje.

A gyöngyösi bírák kérésére megengedi, hogy a piacon (čarši bašında) álló templom (új?) kis tornyának (töröm) zsindeyét (şindere) kicserélhessék.

A magyar feljegyzésben: Ahmed⁵¹ ... Eötteős Mihály és Kotthor-máni János uramék bíróságában.

102.

1650. nov. 21. (Hatvan).

1060. zī-l-ka'de 27.

Ḳurd ser-bölük, hatvani emīn tezkeréje.

Püspök-földön (pišpek toprağı) egy, Solymoson (Şölmös toprağı) két szöllőt, melyeket régebben gyöngyösi papok bírtak, gyöngyösiek a kincstártól újra megváltottak.

Egykorú jegyzetben: A hatvani emīnek szabadlevele Szegedi István gyöngyösi plébános halála után... a püspöki malom és a solymosi malom közötti három szöllőről, melyet Kompolti Orbán és Czerney András, a Szent Bertalan-templom egyházfiai 27 talléron megváltottak.

⁵⁰ *A magyar feljegyzésben* itt is: Muhtár, de a pecsétben: Muştafā.

⁵¹ A pecsétben éppúgy, mint az aláírásban: Mehmed.

103.

1650. dec. 5—14., Buda.

1060. zī-l-ḥidždze 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez.

Gyöngyös ra'ajai azt panaszojják a budai divān előtt, hogy városukat mindkét országból gyakran keresik fel idegenek, ott napokig szégeskednek s végül összeverekednek. — Mivel a gyöngyösiiek ezeket megfékezni képtelenek, tet-teikért felelősségre nem vonhatók.

Egykorú följegyzésben: ... budai vezérpasa levele.

104.

1652. ápr. 10. (Hatvan).

1062. džemāzī-ül-evvel 1.

Selīm hatvani kādī ḥudždžetje.

Mehmed hatvani sandžakbej és Emine asszony hatvani lakos Sós János (Šoš Jānoš) bíró, továbbá Ötvös (? : Ötöš) Mihály, Bagi (Bāgi) János és Csépán Pál (Čipān Pāl) gyöngyösi lakosok jelenlétében a šer'-szék előtt előadták, hogy a nevezett asszony férje: pribék (pribig) Ḥasan, hét nappal ezelőtt a nevezett városban megöletett, s kérték bűnösének kinyomozását és vérdíját (dijet). Miután az említett zimmik azzal védekeztek, hogy a gyilkos, ki az áldozat fejét levágta, nem gyöngyösi lakos, hanem egy szécsényi csavargó: bāgi ḥajdud, s miután ezt az állítást ötven gyöngyösi ember az evangéliumra tett esküvel megerősítette, ártatlanoknak nyilvánítottak.

Tanuk: Aḥmed efendi ḥaṭīb; Jnsuf ḥalife mü'ezzin; Mehdi aga, hatvani miralaj; 'Osmān aga, volt miralaj; Derviš aga dizdār; Šālih aga.

Egykorú följegyzésben: ... Cser Péter és Sós János bíróságokban a tótutcai kapunál, amely hatvani Máté nevű pribéket egy szécsényi katona megölt..., mely pribéknek török neve Huszain⁵² volt.

105.

1652. júl. 8.—aug. 5. (Eger).

1062. ša'bān.

Derviš egri kādī ḥudždžetje.

Selim pasa, az egri ejalet mütesarrıfja, a šer' előtt lefolyt tárgyaláson Szücs Benedek (Suč Benedik) gyöngyösi bíró jelenlétében a következőket állítja: Cser Péter és Sós

⁵² A törökben kétségtelenül: Ḥasan.

János bírák Szabó Demeternek feleségét, Zsuzskát (Žnžka), mivel ez a mohamedán hitre akart térni, füleki katonákkal elhurcoltatták és megölették. Szücs Benedek és mások viszont azt vallják, hogy Zsuzskát, aki nagyon leder életű nőszemély volt, ura, Szabó Demeter hurcoltatta el általa odahívott füleki katonákkal, s aztán ő maga is velük ment; egyébként az esetet ők szabály szerint jelentették a hatvani gáziknak, tehát mulasztást nem követtek el. — Kijelenti, hogy a gyöngyösi cimboráskodása az ellenséggel nincs bizonyítva, s hogy vallomásukat esküvel is megerősítették.

Tanuk: Mehmed efendi, az egri kincstár defterdārja; Šālih defter-kethüdā; Mehmed, az egri janicsárok agája; 'Alī aga, volt defter-kethüdā; Hüsein bej, volt miralaj; Ahmed, az 'azabok első agája; Ahmed, az egri divān čaušainak kethüdāja; 'Osman beše, az egri janicsárok muhdirja.

Egykorú feljegyzés szerint a város levele Fejes Suska haláláról.

106.

1652. júl. 28—aug. 5. (Eger).

1062. ša'bān 21—29.

Selīm egri bejlerbej temessükje.

Szücs Benedek gyöngyösi bíróra és másokra, akik az egri divān elé idéztetvén, a šer'-szék által megvizsgáltattak, nem bizonyítottatott be az a vád, hogy ők Szabó Demeter gyöngyösi lakos feleségét, Zsuzskát, mert mohamedán hitre akart térni, a fülekiekkel elhurcoltatták s paráznsága miatt, dőre hitük parancsa szerint külföldön megölették. Mivel ártatlanságukra hitük szerint esküt is tettek, a bejlerbej, a kādītól kapott hüdždžet alapján, ezen temessüköt adja nekik.

Egykorú feljegyzés: Város levele Fejes Suska haláláról.

107.

1652. aug. 6., Eger.

1062. ramadān 1.

Selīm egri bejlerbej divān-tezkeréje a hatvani sandžakbejhez és kādīhoz.

Szücs Demeter gyöngyösi bíró az egri divān előtt a következőket jelentette: Amikor Szabó Demeter paráznsággal vádolt feleségét, Zsuzskát, a város tudtán kívül füleki katonákkal elhurcoltatta, majd maga is utánuk ment, a gyöngyösiiek az esetet szabályszerűen jelentették a hatvani

sandžakbejnek. Mivel egyes ellenségeik azt híresztelték, hogy Zsuzskát a gyöngyösi raboltatták el és ölették meg, a bej Cser (Čeri) Péter és Sós János nevű bírákat bezáratta. A šer'-szék azonban felmentette őket s hűdźdetet állított ki számukra, mert megesküdtek, hogy a dologról előzőleg semmit se tudtak. Bírásgot (džerime) tehát nem lehet rajtuk követelni, a két elzárt bírót pedig szabadon kell bocsátani.

Egykorú följegyzés: Fejes Suska haláláról.

108.

1652. júl. vége körül. (Eger).

K. n.

Egri agák a hatvani sandžak müteşarrifjához, a hatvani kadihoz és kul-agákhoz.

Fejes Zsuzska ügyében.⁵³

109.

1652. nov. 12. (Eger?)

1062. zı-l-hidźdze 10.

‘Abdi teźkerėje.

A gyöngyösi bírák az ajándékot (piškeš) beszolgáltatták.

110.

1653. márc. 21. (Buda).

1063. rebi'-ül-ahir 21.

Murād budai bejlerbej a hatvani kadihoz.

A gyöngyösiék a budai divān előtt azt panaszolják, hogy a 3 kocsin kívül, miket ők eddig évenként, a bíró-választás után hat héten belül Hatvanba beszolgáltatni szoktak, a hatvani sandžakbej'az idén, régi szokás ellenére, Kāsım-napig⁵⁴ további 4 kocsit követel tőlük. — Utasítja, hogy ezt mint túlkapást és hatalmaskodást tiltsa és akadályozza meg.

111.

1653. máj. 28.—jún. 6. (Eger).

1063. redžeb 1—10.

Mehmed egri bejlerbej ħurufja.

A gyöngyösiék tagadják azt az ellenük emelt vádat, hogy amikor a szolnoki ġazik saját (elrabolt) állataik vissza-

⁵³ Az előbbivel azonos tartalmú. Zsuzska, férjének neve itt Szabó János (Šabō Jānōš). Alul négy név (az irat kiállítóíé): Mehmed, az egri fārisok első agája; Ahmed, az egri 'azabok első agája; Ahmed, az egri gönöllük, Mehmed, az egri janicsárok agája

⁵⁴ Megfelel sz. Demeter napjának (október 26).

szerzése végett Ónod (Önöd) alá mentek, ők (a gyöngyösi) ezt az ónodiaknak hírül adták. Az a gyöngyösi levél, mely török katonák kezére került, csak válasz volt az ónodi kapitány levelére, aki a gyöngyösi vásáron levélben néhány holmit rendelt náluk. Mivel az ellenséggel való paktálást rájuk bizonyítani nem lehet, ennek vádja alól felmenti őket.

Egykorú följegyzésben: Bakos György és Kompolti Orbán bíróságában.

112.

1653. (máj. 28.—jún. 6?) (Eger).

K. n.

Mehmed egri bejlerbej a hatvani sandžakbejhez (Muşlıhoz).

A sandžakbej által hallott ügyben a šer'-szék vizsgálót tartott a gyöngyösi felett. Mivel véttségük nem volt beigazolható, utasítja őt, hogy foglyait bocsássa szabadon s a jövőben mindenféle szóbeszédnek ne adjon hitelt.

Egykorú jegyzetben: az ónodi állapot miatt, 1653-ban.

113.

1653. jún. 7—16. (Hatvan).

1063. redžeb 11—20.

Muşlı hatvani sandžakbej ħurufja.

Az ónodi ügyben.⁵⁵

114.

1653. (június) (Eger).

K. n.

Kāsim és Aĥmed: Ibrāĥīm ſia, ċorbadžik, egri emīnek, a hatvani agákhhoz.

Azt hallották, hogy sandžakbejük gyöngyösi ra'ájákat bezárt. A pasa [Egerben] vizsgálatot tartott, a gyöngyösieket ártatlanoknak találta. Közöljék ezt a sandžakbejjel és a foglyokat bocsáttassák szabadon. Egyébként is nemrég rendelet jött Konstantinápolyból, amely megtiltja, hogy sandžakbej szultáni ĥašš-városok dolgaiba beavatkozzék. A miralajt üdvözli és közbenjárását kéri.

Egykorú jegyzetben: Egri levél az ónodi állapotról.

⁵⁵ Az ónodi (Hönod) ügyben az egri bejlerbej fölmentő levele (112. sz.) alapján kiadott, chhez hasonló tartalmú bizonyítvány.

115.

1653. (Hatvan).

K. n.

Muṣṭī hatvani sandžakbej ħurūfja.

Petes János (Petőš Jānoš) kérésére megengedi, hogy a város saját gabonatermését a mezőről betakaríthassa.

Egykorú följegyzésben: ... dézsmálásra adott levél, hogy a búzát szabadon bedézsmálhassák...

116.

1654. jan. 20—29., Buda.

1064. rebī'ül-evvel 1.—10.

IV. Mehmed ĩermānja az egri bejlerbejhez, Eger védőjéhez (moĥāfiš) és az egri kādīhoz.

Az idegenek gyöngyösi dorbézolásai ügyében.⁵⁶

Egykorú feljegyzésben: A budai nagyságos vezér Sinan pasa levele Kotormányi János és Gyárfás Mihály bíróságában.

117.

1654. okt. 18. (Eger).

1064. zī-l-ĥidždze 6.

Muṣṭafū egri bejlerbej rendelete az egri, hatvani, szolnoki, hevesi, sirokúi és más palánkbeli katonákhoz s Gyöngyös lakosaihoz.

A gyöngyösi lakosoknak az egri divān előtt tett abbeli panaszára, hogy a nevezett várakból elkószáló mohamedán katonák szüret táján szőleikben sokat erőszakoskodnak s mustjukat és szőlőjüket erővel elszedik, megtiltja, hogy azok, javadalmuk elvesztésének terhe alatt, szüret táján a várost felkeressék.

118.

1655. jan. 29.—febr. 7. (Hatvan). 1065. rebī'ül-evvel 21—30.

Aĥmed, Ĥüsein fia, hatvani kādī ĥidždzetje.

Gyárfás (Kāvraši) Mihály bíró és Répás János (Ribāš Jānoš) gyöngyösi zimmik a hatvani kašaba vámszedőjének (vāmdži): Derviš bešének jelenlétében a medžlis¹ šer' előtt a következő panaszt adták elő: Amikor ők keresztény földesuruknak (spāhi), évi járandóságban, 8 pastírmának való marhát vittek, Derviš beše feltartóztatta őket s két vámot követelt rajtuk, holott eddig földesúri (spāhi-...) illetmény

⁵⁶ A 103. sz. alatt regesztázott irathoz hasonló tartalmú rendelet.

után vámot fizetni nem voltak kötelesek. — Mivel a vidék előkelői (‘ajānⁱ memleket) hasonló értelemben nyilatkoznak, ezt a vámkövetelést jogosulatlannak minősíti és eltiltja.

Tanuk: Mehdi bej miralaj; Hobbjār aga; Mehmed aga; Hudāverdi; Mehmed.

119.

1655. febr. 28.—márc. 8. (Eger). 1065. rebī‘-ül-ahīr 21—29

Šālih bölük-başı, egri emīn nyugtája.

A gyöngyösiek évi adójukat hiányta'anul megfizették.

Egykorú följegyzésben: Az 1400 tallér forint summánkról adatott quietantia.

120.

1656. febr. 26.—márc. 26. (Hatvan). 1066. džemāzī-ül-evvel.

Muštafā, Ahmed fia, egri bölük-başı, hatvani emīn tapu-tezkeréje.

A püspökhegyi (pišpek toprağı) Toka-nevű (Tōka) rét, mely tapu alá esik, a gyöngyösi bírának évi 50 pénz (penz) ellenében ezennel átadatott.

Egykorú jegyzetben: A püspöki tokán levő város rétjéről ..., hogy évenként 50 dénár legyen a tizedről való váltság... a rét avagy tized baglya-váltság.

121.

1656. máj. 11. (Eger).

1066. redžeb 17.

Mehmednek, Hasan fiának, Mehmed pasa kām-makāmjának hurūfja.

A gyöngyösi ra‘aják a szokásos ajándékot urunknak, a hatalom birtokosának (šāhibⁱ devlet) „szépen“ (ber-hoš) behozták.

Egykorú följegyzésben: Répás János bíró úr, Baghy Máté, Pál kovács által beszolgáltatott új ajándék nyugtája.

122.

1657. jan. 23. (Eger).

1067. rebī‘-ül-ahīr 7.

Hādždži Sinān, Musā fia, čorbadži, egri emīn hurūfja.

A gyöngyösiek az 1066-ik évre⁵⁷ esedékes kesim-adót megfizették.

Egykorú följegyzésben: ... A summáról való generális quietantia, mind a 100 tallér portapénzzel együtt, Söcs István és Miskei bíróságában.

... ⁵⁷ = 1655. okt. 31. — 1656. okt. 19.

123.

1657. márc. 31. (Hatvan).

1067. džemāzī-ül-ahir 15.

Mehmed hatvani kādī hüdždžetje.

El-hādždž Mahmud beše, a hatvani sandžak bejt-ül-māl és gömrük-eminje, a šer'-szék elé idézett gyöngyösi bírák előtt azt állítja, hogy úgy a városból eladásra kivitt gabona, hal, bor, deszka és más után, valamint a városba behozott áru után is vám (gömrük) fizetendő. A gyöngyösiak viszont azt állítják, hogy a városba behozott áru, ha ott elfogy és tovább nem megy, — kárpótlásul az általuk vállalt adóért (kesim) — török hatóságokkal szemben régidők óta vámmentes, és csupán a város javára vám-köteles; a kifelé menő holmi után pedig kocsinkint csak 45 pénz (penz) s azonkívül mint cédula-illeték (tezkere akčesi) 4 pénz esedékes. — A tanuknak ezzel egybehangzó vallomása alapján ezt ítéletkép kimondja.

Tanuk: Hőbjār, 2.-ik faris-aga; Mahmud, első faris-aga; Hudaverdi-zāde Mahmud aga; Mehdi bej miralaj; Ibrāhīm martalóc-aga; Mehmed aga; Elhādždž Ahmed.

Egykorú jegyzetben: Akármi jószágot hozzanak városunkba, ahhoz semmi köze nincs a harmincadosnak.

124.

1657. aug. 21—30., Buda.

1067. zī-l-ka'de 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiak a következő panaszt terjesztették a budai divān elé: A város közelében (szélén?) évenként három meghatározott időben vásár van, mikor is a sandžakbej, bejt-ül-māl és az emīn csak a városból kifelé menő áru után jogosult vámot (vām ve resm) szedni, míg a város szükségletére a városba bevitt hal, deszka, bor stb. vámja, a város által vállalt kesim ellenében, a várost illeti meg. Azonban a mostani sandžakbej és az emīnek nem elégszenek meg a vásárról távozó árusoktól szedett vámmal, hanem a városba eladásra menő áru után is vámot követelnek. — Elrendeli, hogy az ügyet vizsgálják meg s a gyöngyösiaknak kiadott magas rendeletek és hüdždžetek értelmében járjanak el.

Egykorú feljegyzésben: ... Budai Sinan vezérpasa ... sokadalmakon kívül sőt, deszkát, sindelt, fazekat, szóval akárminemű névvel nevezett jószágot onnan folyúl eladni hoznak és azt városunkban eladják, annak harmincadjához vagy vámjához sem a hatvani béknek, sem a harmincadosnak soha semmi köze ne lehessen ... Váczi Szöcs és Miskei István bíróságában, Thasi György jegyzősége idejében.

125.

1658. júl. 31.—aug. 29. (Eger).

1068. zī-l-ka'de.

'Sinān, Mūsā fia, ċorbadži, egri emīn tezkerėje.

Gyöngyös város kesimjéből 200 kara gurušt megfizetett.

Egykorú följegyzésben: ... 200, azaz kétszáz forintot.

126.

1658 (Hatvan).

K. n.

Hüsein hatvani kām-makām tezkerėje.

A gyöngyösieknek régebbi engedélyük alapján megengedi, hogy falujukat bekerítsék (ķarijelerini ķurmak ...).

Egykorú följegyzésben: 1658. Gyárfás Mihály és Czeőke Lukács bíróságában.

127.

1661. febr. 11—20. (Hatvan). 1071. džemāzi-ül-aħir 11—20.

*Hādždži Mehmed, Hādždži Mehmed fia, hatvani ķādi hūdždżetje.**'Ali aga, a hatvani vár műtesellimje előadta, hogy a gyöngyösi bírák elfogták és behozták Varga Mihály (Vārgō Mihāl) külföldi rablót, aki a gyöngyösi templomba betört s onnan 10,000 akče értékű arany és ezüst egyházi edényt elloptott. Az általuk felmutatott rendelet és fetvā szerint tettenért külföldi tolvajt joguk van kivégezni.**Tanuk: Mušťafā efendi imām; Hüsein efendi mü'ezzin: 'Osmān bej; Hüsein diák (diāk); Hüsein spāhī, ċeri-baši; Ramađān bej.**Egykorú följegyzésben: Amely lator a cibóriumot feltörte és a sacramentumot elrontotta, annak haláláról adott levél, Pál Kovács és Petes János bíróságában...*

128.

1661. febr. 1—márc. 1. (Hatvan). 1071. džemāzi-ül-aħir.

'Ali aga, hatvani kām-makām tezkerėje.

A gyöngyösi kérésére megengedi, hogy Varga Mihályt (Fārga Mihāl), aki templomukból több holmit elloptott, a šer' által megjelölt módon megbüntethessék.

Egykorú jegyzete u. a., mint a 127. sz. alatt.

129.

1661. aug. 27.—szept. 5. (Hatvan). 1072. moharrem 1—10.
Hādždži Mehmed, Hādždži Mehmed fia, hatvani kādī hurūfja.

A gyöngyösieknek templomuk megrongálódott tetejének s némely más részének kijavítására vonatkozólag a šer'-szék előtt előadott kérésére, miután a šer részéről kiküldött Hüseín és Murád spáhik a helyszínen személyesen vizsgálatot tartottak s a javítást szükségesnek találták, arra engedélyt ad.

Tanuk: Redžeb, 'Osmán és Ša'bün, a maškeme szolgálói.

130.

1662. máj. 30.—jún. 9. (Hatvan). 1072. šavval 11—20.

Ahmed hatvani kādī hurūfja.

A gyöngyösiék kérésére megengedte, hogy az egy év előtt boszorkány hírében meghalt . . . . .⁵⁸ nevű asszonyt exhumálják. Mivel a sír feltárásakor úgy találták, hogy a halott tagjai nem bomlottak fel, késsel való érintésre pedig vére folyt, továbbá, hogy ruháját félig lenyelte, — tekintettel arra, hogy nem volt mohamedán — megengedi, hogy megégessék.

Egykorú följegyzésben: Cantor Jánosné és Czortos Margit sírból való felásások és megégetésükről. Gyárfás Mihály és Szécsényi Szabó György bírósága idején.

131.

1662. máj. 20.—jún. 17. (Hatvan). 1072. šavval.

Ahmed hatvani kām-makām hurūfja.

Megengedi, hogy a két gyöngyösi asszonyt, akikről bebizonyult, hogy boszorkányok, sírjukból kiássák és megégessék.

Egykori följegyzésben u. a., mint a 130. sz. a.

132.

1662. jún. 8. (Buda). 1072. šavval 20.

Ismā'il budai bejlerbej bujurulduja a hatvani kādīhoz, a sandžak mütesellimjéhez és a vár agáihoz.

Gyöngyös és Berény (Birim: Jászberény) lakosai a budai divān előtt azt panaszolják, hogy mohamedán valamint ke-

⁵⁸ Az itt található nevet nem tudtam elolvasni.

resztény foglyok, továbbá édesség-árusok (lokmadzi) gyanánt hozzájuk jövő katonák holmijuk szállítására kocsikat követelnek tőlük.

133.

1662. jún. 9. (Hatvan).

1072. šavval 21.

Ismā'il budai bejlerbej rendelete a hatvani kādīhoz, a sandžak mütesellimjéhez és a vár agáihoz.

A gyöngyösiiek azt panaszolják a budai divān előtt, hogy a folyó évre esedékes adóik megfizetése után az emin követjárási költségek (il'li maşrafı) címen 100 ezüst guruşt, a hatvani sandžak alajbeje pedig munkaváltság (hidmet akčesi) címen házankint két ezüst guruşt követel tőlük. — A követeléseket eltiltja.

134.

1662. szept. 5. (Buda).

1073. moharrem 21.

Ismā'il budai bejlerbej rendelete az egri, szolnoki és hatvani kādīhoz, e kađák agáihoz és tisztségviselőihez (iř erleri).

A gyöngyösi ra'aják azt panaszolják a budai divān előtt, hogy török földön (dārⁱ islām) váltságdíjukat összeszedett mohamedán foglyok váltságdíjukat nem maguk viszik át, s nem is rendes emberrel (pōšta) hanem velük, gyöngyösiakkal küldetik. — Ezt zaklatásnak minősíti és eltiltja.

135.

1663. jún. 5. (Eger).

1073. šavval 28.

Mehmed, Sülejmān fia,^{68a} serⁱ piāde, egri emīn nyugtája.

Gyöngyös város a mostanában történt követjárás költségeire és porta-adójára (porta akčesi) 500 kara guruşt lefizetett.

Egykorú jegyzetben: ... 1663 június 6 ...

136.

1663. júl. 4., Eszéki tábor.

1073. zī-l-ka'de 28.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez, a hatvani sandžak-bejhez, az egri és hatvani kādīhoz.

A gyöngyösieknek a táborban előadott ama panaszára,

^{68a} V. ö. a 143—148. sz. iratok kiadójával.

hogy az egri őrség pár év óta évenként 500 kile^{58b} árpát (ša'ir) és 400 kile búzát (bogdaj) követel rajtuk s annak teljes piaci ára helyett csak fele árát akarja megfizetni, ezt megtiltja.

137.

1663. júl. 4., Eszéki tábor.

1073. zī-l-ka'de 28.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez és a hatvani kādihoz.

A gyöngyösieknek a táborban előadott panaszára megtiltja, hogy őket a hatvani váron kívül vármunkára más-hová is kirendeljék.

Hátul törökül: Hatvanban feljegyeztetett.

138.

1663. júl. 4., Eszéki tábor.

1073. zī-l-ka'de 28.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez, a hatvani sandžak-bejhez és a hatvani kādihoz.

A gyöngyösieknek a táborban előterjesztett panaszára megtiltja, hogy — ahogy azt pár év óta csinálják — a gyöngyösiéken defter ellenére, a jogosnál 100 gurussal nagyobb adót hajtsanak be.

Egykorú jegyzetben: Az hatalmas ... török császár levele arról, hogy amely száz tallért esztendőnkint az egri eming urainknak summánk után fizettünk, melyet ők portának mondottanak lenni .... ne tartozzunk fizetni.

139.

1663. júl. 5., Eszéki tábor.

1073. zī-l-ka'de 29.

IV. Mehmed fermānja a hatvani kādihoz.

A gyöngyösieknek a táborban előterjesztett panaszára eltiltja, hogy Budáról és a közeleső palánkokból emberek ingyen enni-inni hozzájuk járjanak s rajtuk még ajándékokat (piškeš) is követeljenek.

^{58b} *kile:* gabonaneműek mértéke, melynek a birodalomban használatos különböző formái közül leggyakoribb volt az úgynevezett isztanbuli kile, a szótárak szerint 18—22 okka, majd meg: 1 bushel. A Magyarországon használatos kile ennél sokkal kisebb, Kammerer becslése (Defterek, II., 766. l.) szerint mintegy 12 kg volt. Valójában azonban ennyit sem nyomott. Ahogy a Szeged—Szentek környékével foglalkozó egyik XVII. századbeli adó-defter (lipcsei városi könyvtár, török kéziratok, 136. sz.) adataiból megállapítható, az pontosan 8 vekije-vel (okka), tehát mintegy 10·26 kg-mal volt egyenlő.

140.

1663. júl. 8. (Eger).

1073. zî-l-ḥidždže 2.

Mehmed, Sülejmân fia, egri emîn nyugtája.

A gyöngyösiiek kesimjükből 100 ḳara ġurušt megfizettek.

Egykorú följegyzésben: ... Cseöke Lukács bíró úr, Csoda István, Csala Bálint, Petes András ... fizettek 100 forintot.

141.

1663. aug. 18., Újvári tábor.

1074. moharrem 14.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez, az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiieknek a táborban előadott panaszára megtiltja, hogy beszállásolás és (a hadsereg részére általuk) vásárlandó gabona (nuzul és istirā zahīresi) címén, mint-hogy ők ezen a címen esedékes adójukat, mint más években, úgy az idén is Hatvanban megfizették, az egri török hatóságok a gyöngyösiiekkel szemben követeléseket támasszanak.

142.

1663. aug. 18., Újvári tábor.

1074. moharrem 14.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

Gyöngyösiiek a táborban azt panaszolták, hogy, noha ők adóikat pontosan megfizetik, a városukba jövő mohamedán rabok a nekik önként juttatott adományokkal meg nem elégedve, zaklatják és fosztogatják őket.

143.

1663. okt. 3.—nov. 1. (Eger).

1074. rebi'-ül-evvel.

Mehmed, Sülejmân fia, gyalogos parancsnok (ser-i piāde), egri emîn nyugtája.

A gyöngyösiiek porta (pörta)- és surşat-adóban 42 ezüst gurust (sim ġuruş) megfizettek.

144.

1663. okt. 3.—nov. 1. (Eger).

1074. rebi'-ül-evvel.

Mehmed, Sülejmân fia, ser-i piāde, egri emîn nyugtája.

A gyöngyösiiek kesimjükből 186 ḳara ġurušt megfizettek.

145.

1663. dec. 31.—1664. jan. 28. (Eger). 1074. džemāzī-ül-ahir.

Meḥmed, Sülejmān fia, ser-i piāde, egri emīn nyugtája.

A gyöngyösiök a porta-pénzből (porta akčesi) 100 ezüst gurut megfizettek.

146.

1663. dec. 31.—1664. jan. 28. (Eger). 1074. džemāzī-ül-ahir.

*Meḥmed, Sülejmān fia, ser-i piāde, egri emīn nyugtája.*A gyöngyösiök az 1072-ik évre⁵⁹ esedékes kesimjükből, búza és vaj (gendum és ruĝen) szolgáltatása által, 135 ħara ĝurušt megfizettek.

147.

1664. jan. 29. (Eger).

1074. redžeb 1.

Meḥmed, Sülejmān fia, ser-i piāde, egri emīn nyugtája.

Gyöngyös város kesimjéből 310 ħara ĝurušt lefizetett.

148.

1664. jan. 29.—febr. 27. (Eger).

1074. redžeb.

Meḥmed, Sülejmān fia, ser-i piāde, egri emīn nyugtája.

A gyöngyösiök beszállásolási váltság (nuzul-bedel) címen 100 ezüst ĝurušt, porta (-adó) címen 90, összesen tehát 190 ezüst ĝurušt kitevő tartozásukat Újvárba szállított árpa és köles (ša'ir és erzen) alakjában megfizették.

149.

1663? 1664?

K. n.

Aḥmed girāj-szultán, Meḥmed girāj-ḥān fiának menedéklevele.

Gyöngyös (جنگش) ra'ajait, akik szultáni ra'ajak, se tatár, se más katona ne merje zaklatni.

Magyarul: Haszontalan levél, régi.⁵⁹ = 1661. aug. 27. — 1662. aug. 15.

150.

1664. jún. 4. (Újvár).

1074. zī-l-ka'de 10.

Hıdır újvári defterdār által kiállított adólajstrom (rūznāme)-kivonat.

Nyugtázza, hogy Gyöngyös városa (az általa megvásárolandó) 3333 isztanboli kile árpából és 2000 isztanboli kile kölesből (erzen) 4—4 részletben összesen 2954 illetve 1632 kilét Újvárba beszolgáltatott.

Mehmed újvári defterdār: 1666. nov. 28-án (1077. dzemāzī-ül-evvel 30.) utólagos feljegyzéssel igazolja, hogy a hátralékos 379 kile köles és 368 kile árpa beszolgáltatott.

Az iratot 'Osmān, mint újvári új rūznāmedži is aláírta.

Egykorú följegyzésben: 1666. nov. 30-án Csizmadia Pál és Koncs Pál Újvárban lévén, extrahálták ezen levelet...

151.

1665. júl. 5. (Buda).

1075. zī-l-ḥidždze 21.

Gürdzī Mehmed budai bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani sandžakbejhez, kādīhoz és emīnhez.

A gyöngyösieknek a budai divān előtt előadott azon panaszára, hogy őket Hatvanon kívül más várak javításához is kirendelik, ezt, az ide vonatkozó magas rendeletekhez híven, megtiltja.

Egykorú följegyzésben: ... hogy nem más kadiaság alá, hanem a hatvani kadiaság alá vagyunk rendelve.

152.

1665. júl. 5. (Buda).

1075. zī-l-ḥidždze 21.

Gürdzī Mehmed budai bejlerbej a hatvani sandžakbejhez és a kādīhoz.

A gyöngyösi ra'ájának a budai divān előtt tett panaszára megtiltja, hogy az emīnek a gyöngyösiektől az összeírásakor mukāṭa'a-fejében rájuk kivetett adónál többet követeljenek; csak 100 gurust kötelesek fizetni.

Egykorú jegyzetben (tévesen): Egri pasa ... levele ...

153.

1665. júl. 14.—1666. júl. 3. (1665. nov. 9. előtt) (Buda). 1076.

Hüsein nyugtája.

A gyöngyösiek 87 szekér-rakomány megváltásában 174 oroszlános [gurust] (esedi [guruš]) megfizettek.

Egykorú jegyzetben: ... budai vezér urunk 87 szekér szénát kívánt Csala Bálint és Sütő György uraimék bíróságokban, ... 200 tallér értékben. 1665. nov. 9.

154.

1665. dec. 13. (Eger).

1076. džemāzī-ül-ahīr 5.

‘Abd-ul-kādir egri kādī hűdźdźetje.

Pál kovács (Bāl kōvāđz), Sütő György bíró és Gyár-fás (Kārbāš) Mihály gyöngyösi ra‘aják, Muštafā agának, Ibrahīm pasa, az egri ejālet mütesarrifja kaim-makāmjának, továbbá Bozsó (Bošo) Péter, Mészáros Gáspár György (Misāroš Gašpār Görg), Adám Péter, Halis Bándár (Hālīš Bāndār) és Pápa Miklós (Pāpā Miklōš), a hatvani kādā alá tartozó szultáni hāšš-birtok: Sár (Šār)^{59a} községbeli lakosoknak jelenlétében a šer‘-szék előtt a következőket jelentik ki: Hüsein hatvani lakos, hadifogoly, Sárba, majd innen Hatvanba menet a gyöngyösi határban megöletett; szerintük a gyilkosok közül az egyik Füleken, a másik Ajnácskán (‘Ajnāška) lakik, a sáriak ismerik is őket. — A jelenlevő sáriak megkérdezettvén, a gyöngyösiek vallomását megerősítik s kijelentik, hogy a füleki gyilkost Sárkány Mártonnak (Šārkān Mārton), az ajnácskait Sári Istóknak (Šāri Ištōk) hívják; mikor ők (a sáriak) a gyilkosságról értesültek, s a hulla keresésére indulva, a nevezett gyilkosokkal találkoztak, ezek kérdezetlenül bevallották, hogy a halottat ők ölték meg: „a gyöngyösi határban itt és itt hagytuk, gallyal-kővel betemettük, ruháját viseljük.“ Mikor ők (a sáriak) a gyöngyösiekkel együtt a megjelölt helyre mentek, a hullát ott tényleg megtalálták s az esetről Hatvanban jelentést tettek.

Tanuk: Dervīš Hüsein efendi egri defterdār; ‘Osmān egri janicsár-aga; Hüsein egri miralaj; Ibrahīm egri gönüllü-kethüdā.

Egykorú jegyzetben: ... hogy a rabnak halála miatt fizetni ne tartozzunk. Hatvani Skender Bék és Mamhatt pasa aga idejében...

^{59a} Sár, Saár: Gyöngyöstől keletre.

155.

1666. máj. 19.

1076. zī-l-ka'de 15.

Iskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.

A gyöngyösiiek a határukban megölve talált Hüsein, Hort fia, hatvani lakos, hadifogoly halála ügyében a šer' előtti vizsgálatot kiállták s ártatlanoknak találtattak.

Egykorú följegyzésben: ... haláláról, mely miatt nem kevés fizetésbe estünk városul.

156.

1666. jún. 24.—júl. 3. (Hatvan).

1076. zī-l-ka'de 21—30.

Miršā-zāde 'Abd-ullāh hatvani kādī hüdždžetje.

A Gyöngyösön kútba esett keresztény asszonyt⁶⁰ megvizsgálta s minthogy rajta seb-nyomot nem talált, eltemetését megengedi.

Egykorú feljegyzésben: ... kútba holt koldusasszony halála végett.

157.

1666. jún. 24.—júl. 3. (Hatvan).

1076. zī-l-ka'de 21—30.

Iskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej tezkerteje.

Megengedi, hogy a Kassa (Kāša) nevű ellenséges várból való Acs János (Āc Jānoš) nevű zimmī behódoljon s Gyöngyösön letelepedjen.

Egykorú feljegyzés: Acs János hitlevele.

158.

1666. aug. 20. (Hatvan).

1077. šafar 18.

Iskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.

Megengedi, hogy a torony óráját kijavítsák.

Egykorú jegyzetben: ... mikor az tornót elbontattuk...

159.

1666. szept. 15. (Hatvan).

1077. rebi'-ül-evvel 15.

Ja'kūb, 'Ömer fia, hatvani miralaj nyugtája.

Gyöngyös városa az 1077-ik évben⁶¹ Hatvanba szállítandó palánkfát (japu) hiánytalanul beszolgáltatta.

⁶⁰ Nincs megnevezve.

⁶¹ = 1666. júl. 4. — 1667. jún. 22.

160.

1666. dec. 28.—1667. jan. 26. (Hatvan). 1077. redžeb.

Iskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.

A Gyöngyösön teherbe esett Ilonka (Ilonka) nevű gyöngyösi keresztény nő ügye megvizsgáltatott.

Egykorú jegyzetben: Sahadi (?) asszony leánya megfiadásáról való hatvani bék levele, 1667.

161.

1667. jan 7.—16. (Hatvan). 1077. redžeb 11—20.

Muṣṭafā, Sinān fia, hatvani kādī hüdždžetje.

1073-ban,^{61a} az újvári hadjárat évében, mikor Gyöngyös (Džondžoš) város kérésére a tatár kán két emberét, Džān Emerzét (جان امرز) és Džemšidet küldte a városba örökül a tatárok ellen, a város felelősséget vállalt arra, hogy az ellenség nem fogja őket bántani. Azonban ellenséges katonák Džemšidet megölték, Džān Emerzét fogságba hurcolták. Ez fogságából kiszabadulva, a gyöngyösieket a šer'-szék elé idéztette s tőlük Iskender bej jelenlétében, vállalt kötelezettségük alapján, kártérítést: pénzt és egy nadrágra való szövetet (bir tonluk čoka) követelt, s miután ezt megkapta, minden további követeléstől elállt.

Tanuk: Ahmed alajbej; Ja'kub volt alajbej; Maḥmud baš-aga; Šālih aga dizdār; Bāki aga; 'Alī aga, za'im; Hüdždži-oglu Hüsejn za'im; Emir Čelebi; Ridvān kethüdā; Bekir a fārisok első oda-bašija; Ibrāhim és 2 Ahmed, serodák; Murād oda-baši; Hōd oglu Mehmed aga.

Egykorú feljegyzésben: ... az Ónodból kiszökött tatárról...

162.

1667. január. (Hatvan).

K. n.

Iskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.

Az újvári hadjárat évében ónodi (Hōnōt) rablók által elfogott Džān Emerze az ónodi börtönből váltságdíj nélkül kibocsáttatván, a gyöngyösiekkal kiegyezett. Pecsétje nem lévén, ő (a sandžakbej) állít ki erről elismervényt.

Egykorú feljegyzésben: Hatvanban levő tatár hitlevele arról, hogy a város megfizetvén kompositiójuk szerint való harmadfél-száz tallért...

^{61a} = 1662. aug. 16—1663. aug. 4.

163.

1667. márc. 27.—ápr. 24. (Hatvan).

1077. šavval.

Hüsein hatvani sandžakbej ħurūfja.

Mivel az állítólag a gyöngyösi határban megölt mohamedán nem ott öletett meg, a gyöngyösieket e címen senki ne zaklassa.

Egykorú feljegyzés: ... a thassy földön levágott Cziga nevű pribék haláláról.

164.

1667. aug. 15. (Eger).

1078. šafar 24.

(Ibrāhīm?) bejlerbej rendelete (bujuruldu).

A kálvinisták (kalāvušta) az egri divān előtt arról panaszkodnak, hogy a pápisták (pāpušta) csufolják, sértegetik és zavarják őket, s hogy egy házukat lerombolták.⁶² Ezt megtiltja; ha még egyszer panaszt hall, a gyöngyösi bírakat és néhány öreget karóba fog huzatni (kaziga vurmak).

165.

1667. jún. 23.—1668. jún. 10. (Hatvan).

1078.

Hüsein hatvani és szécsényi sandžakbej ħurūfja.

Rákóczi Ferenc (Rakōfci Ferenč) gyöngyösi ra'ajai közül a pápistákat (pāpišta), akik fellázadtak s az ugyanazon városban lakó egyik kalvinista (kalīšta) házát felgyújtották, maga elé hozatta és alaposan megbüntette.

Egykorú feljegyzésben: ... levele, melyet adott ugyan Hatvanban gróf Rákóczi Ferenc urunk önagysága gyöngyösi jobbágyinak, úgymint a gyöngyösi kálvinistáktól Tót utcában építtetett ispotálynak elrontása felől. 1667. aug. 21.

166.

1668. okt. 18. (Eger).

1079. džemāzi-ül-evvel 12.

Hüsein egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) Ibrāhīm hatvani sandžakbejhez.

A gyöngyösieknek az egri divān előtt tett ama panaszára, hogy szüret táján rabok gyűlnek össze náluk, mustjukat elszedik s hatalmaskodnak rajtuk, — megtiltja, hogy rabok gyöngyösi szőlőkbe mehessenek.

⁶² V. ö. Sebők i. m. 175. l.

167.

1668. okt. 17—26., Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzi-ül-evvel 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint űk szőlleik után a tizedet spīhijaiknak pontosan megadják s mint szabad ra'aják (hurremi ra'ajā) a különféle adókat (ispendze, lukuk, resum) tisztségviselőiknek (dābit) pontosan megfizetik; ennek dacára szűret táján 200—300 erőszakoskodó mohamedán rab verődik össze náluk, akik a város kapujában ácsorogva, személyenkint minden ra'ajától 3—4 vekije⁶³ bort erővel elvesznek, házaikba behatolnak, szekrényeiket kifosztják, a kiszarolt bor részére kocsikat rekvirálnak s azt faluról falura szállítva árulgatják. — Ezt tiltsa, büntesse és akadályozza meg.

Hátul törökül: Feljegyeztetett [Konstantinápolyban? Budán? Egerben?]; feljegyeztetett Hatvanban.

168.

1668. okt. 17—26., Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzi-ül-evvel 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint eddig ugyan nem volt szokás vérdíj-illetéket ('ašr-i dijet) szedni azok után, akik saját hibájukból fāról, lóról, számárról, kocsiról, kazalról leestek, vízbe fűltak, tűztől vagy villámcsapástól meghaltak, vagy akikre a fal rádőlt. Mivel az egri bejlerbej és a kādī újabban azon a címen, hogy náluk „vér folyt“, ilyen esetekben is vérdíj-illetéket követel, ezt a gyöngyösiek kérésére megtiltja.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

169.

1668. okt. 17—26., Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzi-ül-evvel 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez, az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint a hatvani vár

⁶³ vekije: mint súlymérték 1283 gr.

agái pár év óta bér nélkül ekét (plug⁶⁴), kaszást, aratót és fuvarost követelnek rajtuk, s ha az agák és oda-bašik városukba jönnek, ajándékuł szövetet (čoka) és más holmit követelnek rajtuk, az egri valónál és a hatvani sandžakbejnél pedig hamisan vádaskodnak ellenük. — Intsék az agákat, hogy okkal ok nélkül ne járjanak Gyöngyösre, s a munkásokat, szabókat, szűcsöket ne zaklassák.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

170.

1668. okt. 17—26., Jenišeher-fenāri telelő.

1079. džemāzī-ül-evvel 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez s az egri és a .....⁶⁵ kādihoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint ők városukban fizetéssel néhány barátot (rahib) tartanak. Mohamedán gyalogosok, lovasok és rabok, pusztán hogy ezeket bosszantsák (haklamak ičün), szállásra hozzájuk to'akodnak, erőszakkal szövetet (čoka), pénzt és kést követelnek tőlük. — Mindezt megtiltja.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

Egykorú feljegyzésben: ... 1668. november 3.

171.

1668. okt. 17—26., Jenišeher-fenāri telelő.

1079. džemāzī-ül-evvel 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez és a kādihoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint ha egy zimmi meghal, a hatvani kadi kiszáll hozzájuk, erőszakosan hagyatéki felosztást (kismet) csinál, ennek illetéke (resm-i kismet) fejében a megengedettnél többet szed, s ezt olyankor is teszi, ha az örökösök között nincs kiskorú vagy távollévő, hanem minden örökös jelen van, mindegyikük nagykorú, az örökösök hivatalos hagyaték-felosztást nem akarnának csináltatni, s így annak díját sem volnának kötelesek megfizetni. — Ezt eltiltja, ilyen esetben a kadi kismetet ne csináljon s illetékét ne követelje. Ha pedig az örökösök között

⁶⁴ A német Pflug-ból, valószínűleg tót közvetítéssel; később hasonló helyen a török szó (şaban) is előfordul.

⁶⁵ A helynév számára üres hely van hagyva.

vegyesen van felnőtt és kicsiny, távol- és jelenlevő, s így kismetet csinálni kell, a hagyatékból előbb vonja le és fizesse ki az esetleges adósságot s hagyatéki illetéket (resmⁱ kismet) — és pedig ezer után 15-öt — csak az így fenmaradó tiszta örökség után szedjen.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

Egykorú feljegyzés: ... ha valamely jobbágyember meghal és annak oly maradéka marad, aki kisebb volna 25 esztendősnél (v. ö. 5. sz.), az az ötöt illető részből nem tartozik többet fizetni a kadianak 15 forintból 25 oszporát. De ha öregebbek maradnak, azok az atyjuktól rájuk maradt részből semmivel nem tartoznak.

172.

1668. okt. 27.—nov. 5., Jenişehir-fenāri teelō.

1079 . . .⁶⁶ 21—30.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez s az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiék írásbeli panasza szerint városukban 70—80 ember is összeverődik; ezek hosszan részegeskednek náluk, tőlük ajándékokat — szövetet, kést és sarut — követelnek, borukat erővel elszedik s a gyöngyösiék kocsijain 4—5 falunyira ingyen szállíttatják; ha pedig egymás közt összeverekednek vagy ellenséges katonák támadásának áldozatul esnek, a tisztviselők (ehlⁱ 'urf) a gyöngyösiéken vérdíjilletéket ('aşrⁱ dijet) követelnek. — Ezt megtiltja.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

173.

1668. okt. 27.—nov. 5. Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzi-ül-evvel 21—30.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez s az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiék írásbeli panasza szerint a különböző várakból náluk letelepedő és behódoló egyéneket eddig, Sülejmān szultán meghagyásához híven, senki se zavarta, de mióta a gyöngyösiékek ide vonatkozó írása elégett, a hatvani sandžakbejek és mások (a beköltözők után) fejenként 5—6 gurušt követelnek tőlük. — Tartson vizsgálatot; a sandžakbej vagy más csak akkor követelhet ilyen pénzt, ha az illető egyén az ő hūşş-birtokáról költözött a városba.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

⁶⁶ A hónap neve — nyilván az előbbi iratok dátumában szereplő hónap — ki van felejtve.

174.

1668. okt. 27.—nov. 5., Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzī-ül-evvel 21—30.

IV. Mehmed fermānja a hatvani kādīhoz.

N. és N.⁶⁷ gyöngyösi zimmik írásbeli panasza szerint egyes budai kereskedők, kik gyöngyösi zimmiknek hitelre holmit eladtak, pénzüket már a határidő letelte előtt, gyöngyösi követeléseiket pedig nemcsak adósaikon vagy ezek kezesein, hanem bármely gyöngyösi emberen követelték, akit a városban [Budán?] elő tudtak fogni; sőt Hatvanba is elmentek s a sandžakbejt megvesztegetve, követeléseik kiérőszakolása végett becsukattak olyan egyéneket, akik nem is voltak adósaik.⁶⁸ — Ezt megtiltja, s a kādīt utasítja, hogy tartson igazságos vizsgálatot.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

Egykorú jegyzetben: ... Ha budai árosok és sidók gyöngyösi embernek portékát adnak...

175.

1668. okt. 27.—nov. 5., Jenişehir-fenāri teelō.

1079. dżemāzī-ül-evvel 21—30.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez s az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiei írásbeli panasza szerint ők szölleik után uraiknak tizedet, az eladásra vitt must után a hatvani sandžakbejnek és a vámosnak (vāmdžī) kocsinkint 45 pénzt mint vámot (resm-i bādž) megfizetnek és a defterbe bevezetnek, az utóbbi tételt azonban 75 pénzre akarják felemelni. tezkere-akčesi címen pedig 25 pénzt, s a sandžakbej által tartott, diák nevű irnok számára is illetéket követelnek. — Elrendeli, hogy csak azt fizessék, amit a kormánytól (derkjāh) kiadott új szultáni defter pecsétetes másolata megenged, a diák részére azonban semmivel se tartoznak.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

Egykorú feljegyzés: ... a béknek d. 45 és a harmincadosnak is 45 pénznél többel ne tartozzék. A deákjainak 4—4 pénzzel.

⁶⁷ Nincsenek megnevezve.

⁶⁸ Debreceni kereskedők már 1570 körül kaptak ehhez hasonló menedéklevelet (Debrecen város török iratai, 9. sz.).

176.

1668. okt. 27.—nov. 5., Jenişehir-fenāri telelő.

1079. dżemāzī-ül-evvel 21—30.

IV. Mehmed fermānja az egri és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint az egri bejlerbej és a hatvani sandžakbej kapzsiságból börtönbe veti, bilincsbe veri (tümruğa vurdurmak) őket s büntetés (dżerime) címen 100—200 gurust hajt be rajtuk, noha ők adóikat dābitjuknak pontosan megfizetik. — A szultáni hāşşok ra'ājai szabadok, a sandžakbej őket dżürm, dżinājet és egyéb bād-u-havā-címen nem adóztathatja, börtönbe nem zárhatja: az ő joga csak politikai vezetésük (şalb u siyaset). A bejlerbej vojvodáinak és a sandžakbej şu-başıljainak tiltsák meg, hogy a város dżürm-, dżinājet- és bād u havā-ügyeibe beavatkozzanak.

Hátul törökül: a szultáni hāşş-ra'āják szabadságára vonatkozó rendelet; a sidžill-i mahfūzba feljegyeztetett; Hatvanban feljegyeztetett.

Egykorú feljegyzésben: ... hogy a gyöngyösi bírót se basa, se bék akár pálcával, akár fizetésbeli büntetéssel ne büntethesse, hanem ha halált érdemel, az egri emeng nyulhasson hozzá ...

177.

1668. okt. 27.—nov. 5., Jenişehir-fenāri telelő.

1079. dżemāzī-ül-evvel 21—30.

IV. Mehmed fermānja az ...-i⁶⁹ kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint a bejlerbejek és a sandžakbejek különféle ajándékokat követelnek tőlük, amikor pedig a budai vāli, a egri bejlerbej és a hatvani sandžakbej hozzájuk kiszáll, emberei 25—30.000 akçe értékben árpát, szénát, vaját, mézet, birkát stb. vásárolnak tőlük; árát azonban, noha a gyöngyösiek szabad hāşş-ra'āják s adóikat dābitjaiknak pontosan beszolgáltatják, nem fizetik meg. — Az efféle ügyeket kísérje figyelemmel; a bejlerbej a szabad hāşş-ra'ājákat csak politikailag (şalb u siyaset) vezeti, de ingyen nem követelhet tőlük semmit.

Hátul törökül: mint a 167. sz. alatt regesztázott iraton.

Egykorú feljegyzésben: ... az egri kadia és a hatvani protectioja által ...

⁶⁹ Nincs megnevezve, bizonyára az egriről van szó.

118.

1668. okt. 31. Jenişehir-fenāri telelő.

1079. džemāzī-ül-evvel 25.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez és a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösiek írásbeli panasza szerint az egriek beszállásolási és a hadsereg számára (általuk vásárlandó) (nuzul- és iştirā-) gabonát követelnek tőlük, noha ők ezt úgy, mint a korábbi években, egyéb adóikkal együtt az idén is Hatvanba fizetik. — Mivel a gyöngyösiek két felé nem adózhatnak, a régi szokásnak megfelelően idén is csak oda fizessenek, ahová eddig fizettek.

Egykorú jegyzetben (tévesen): Eger várába tartozzunk fizetni ...

179.

1668. nov. 21. (Buda).

1079. džemāzī-ül-ahır 16.

Muṣṭafā budai kādī hüdždžetje.

Memī, aki a boszniai ejālet livnói (ملوئي) kadājához tartozó Iskarādin^{69a} városkában (kašaba) lakott, nemrég Gyöngyösön kapott sebeiben Hatvanban meghalt; kizárólagos örököse: Ramadān-nak, az ő tisztségviselőjének (amelli) fia: Muṣṭafā aga, Mahmud vezir-pasának, a budai ejālet mütesarrifjának jelenlétében a šer'-szék előtt vérdíjat követelt a gyöngyösiektől, akiket Biró Mihály: Benedek fia, János bíró: Márton (Mārtin) fia, továbbá Nagy János (Nākjanōš): Nagy Benedek (Nāk Benedik) fia, András: Pál fia, Szovács (Sovādž) István: Márton (Mārtin) fia, Ördök (Ördek) István: Ördög György fia és Pál: Orbán (Orbān) fia képviseltek, s e címen tőlük 75,000 akčet átvett.

Tanuk: Velī aga, kapu āgasi; Muṣṭafā aga. a čaušok kethüdāja; Ibrahim aga fia Sālih aga; Handāl čauš; Muṣṭafā fia Sülejmān beše; Sülejmān fia Ibrāhīm Čelebi; Muṣṭafā Čelebi, muḥdir.

180.

1668. nov. 23. (Buda).

1079. džemāzī-ül-ahır 18.

Muṣṭafā budai kādī hüdždžetje.

A Gyöngyösön halálra sebesített Memī vérdíja ügyében.⁷⁰

^{69a} Bizonyára a dalmáciai Scardona (Skradin), e két névvel feltüntetve a katonai térképen is.

⁷⁰ A 179. sz.-val azonos tartalommal és indokolással, de nem Mahmūd pasa jelenlétében hozott ítélet. A perben szereplő tanuk: Biró Mihály:

Az ítélet tanui: Velî aga, kapu âgasi; Şadîk aga volt defterdâr; Sülejmân fia Ahmed aga; Mahmud beşe, emîn; Mustafâ fia Sülejmân beşe; 'Abd-ul-laîf fia Hüsein aga; Memî fia Ahmed beşe; Sülejmân fia İbrâhîm Çelebi.

Hátlapján törökül: Ennek értelmében kell eljárni. 1079. dżemâzi-ül-ahîr 20 (= 1668. nov. 25).

Egykorú feljegyzésben: ... budai főkadia levele, melyet ugyan budai vezér, Mamhut basa kezeirásával megerősített, azon Memî nevű rab haláláról, melyért a bátyjának 500 tallért fizettünk; ugyan a vezérnek is 500 tallért adtunk egész városul.

181.

1669. ápr. 16. (Eger).

1079. zî-l-ka'de 15.

Hüsein egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) az egri és a hatvani kâdîhoz.

A gyöngyösieknek az egri divân előtt tett panaszára, az általuk felmutatott szultáni fermân⁷¹ alapján kimondja, hogy az emînek a defter szerinti adón felül évenként 100 gurust nem követelhetnek tőlük.

Egykorú feljegyzésben: az mely száz tallért ... portának hivtanak.

182.

1669. ápr. 16., Eger.

1079. zî-l-ka'de 15.

Hasan egri defterdâr a hatvani kâdîhoz.

A gyöngyösiék jogtalan túl-adóztatása ügyében.⁷²

Egykorú feljegyzésben: ... Egri kincstartó levele, ... hogy az summa után az egri emínek az mely száz tallérokat szoktanak volt venni ... adni ne tartozzunk.

183.

1669. ápr. 21. (Eger).

1079. zî-l-ka'de 20.

Hüsein egri bejlerbej rendelete (bujuruldu).

Gyöngyösiék érdekében, mohamedának — főleg rabok — erőszakoskodása ellen.⁷³

Benedek fia; Bíró János: Márton fia; Szovács István: Márton fia; Bolgár András (Bolgár András): Pál fia; Ördög István: György [fia]; Nagy János (Nâkjânôs): Nagy János fia; Kompolti (Könpöt) Pál; Bó (Bó) Mihály: Mátyás fia, és Szentmiklósi (Semiklôs).

⁷¹ l. 138., 175. sz.

⁷² Az emînek pár év óta szokásossá vált évi 100 gurus túlkövetelése ellen, szultáni rendelet és bujuruldu (l. az előbbi regesztát) alapján.

⁷³ Az egri divân előtt felmutatott két magas rendelet (emr-i şerif, l. 167. és 172. sz.) alapján; hozzáfűzi azt a szintén korábbi tilalmat, mely szerint szüret táján kolduló török rabokat Gyöngyösre engedni nem szabad.

184.

1669. ápr. 21. (Eger).

1079. zī-l-ka'de 20.

Hüseín egri bejlerbej rendelete (bujuruldu).

Gyöngyösiék érdekében hagyatéki eljárás (kismet) ügyében, a bejlerbejek túlkapásai és a budai kereskedők törvénytelen eljárása ellen.⁷⁴

185.

1669. ápr. 21. (Eger).

1079. zī-l-ka'de 20.

Hüseín egri bejlerbej rendelete (bujuruldu).

Gyöngyösiék érdekében török hatóságok többféle jogtalan követelése ellen.⁷⁵

186.

1669. ápr. 21. (Eger).

1079. zī-l-ka'de 20.

Hüseín egri bejlerbej rendelete (bujuruldu).

Gyöngyösiék érdekében török hatóságok jogtalan követelései és túlkapásai ellen.⁷⁶

187.

1669. június 6. (Eger).

1080. moħarrem 6.

Hüseín egri bejlerbej a hatvani kādīhoz és emīnekhez.

A gyöngyösieknek az egri divān előtt tett panaszára elrendeli, hogy az általuk ősidők óta bírt Vár (Vār)⁷⁷ nevű mező, melyet a hatvani eminek el akarnak tőlük venni, továbbra is birtokukban maradjon.

Egykorú feljegyzésben: Huszain egri pasa urunk őnagysága burjuntya a benei föld felől.

188.

1669. június 7., Eger.

1080. moħarrem 7.

Hasan egri deŕterdār divān-tezkeréje a hatvani kādīhoz és mukāṭa'a-emīnekhez.

Az egri kincstár alá tartozó gyöngyösieknek az egri divān előtt tett panaszára elrendeli, hogy az általuk ősidők

⁷⁴ Az egri divān előtt felmutatott három emr-i šerif (171., 174., 177. sz.) alapján.

⁷⁵ Az egri divān előtt felmutatott négy emr-i šerif (178., 170., 175., 169. sz.) alapján.

⁷⁶ Az egri divān előtt felmutatott négy emr-i šerif (178., 173., 176., 168. sz.) alapján.

⁷⁷ Bene, Benevár: Gyöngyöstől ék.

óta bírt, termésével [tizedre?] az egri kincstár alá tartozó Benevár (Benevár) nevű föld, a hatvani mukāta'a-emínek zaklatása dacára, továbbra is a gyöngyösiek birtokában maradjon.

Egykorú feljegyzésben: ... egri divan levele.

189.

1669. júl. 11. (Buda).

1080. şafar 11.

Maḥmūd budai bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani és nógrádi sandžakok müteşarrıfjához, a budai, pesti, váci, nógrádi, hatvani, szécsényi és bujáki kādıkhöz és neşer-agákhhoz.

A gyöngyösiek azt panaszolják a budai divān előtt, hogy egyes katonák (levend) városukban kószálnak, mustot, ételt, kocsit, papucsot, bicsakot és szövet-pénzt (çoka bahā) erőszakolnak ki tőlük.

190.

1669. júl. 11. (Buda).

1080. şafar 11.

Maḥmūd budai bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani és nógrádi sandžakok müteşarrıfjához, Hatvan, Szécsény, Vác, Nógrád, Buják és Pest kādıjaihoz és neşer-agdıhoz.

A gyöngyösieknek a budai divān előtt tett panaszára — fermān alapján — megtiltja, hogy mohamedán rabok a gyöngyösiek borát erővel elszedjék s gyöngyösiek kocsijain falúról-falura vitetve árusítsák, sőt hogy akár saját pénzükön is bort vásárolhassanak náluk.

191.

1669. július 29. (Eger).

1080. şafar 29.

Hüseın egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani alaj-bejhez.

Mikófalú (Mikófalu) spāhiját, Maḥmad spāhıt, aki azon a tájon tartózkodik, fontos ügyben beidézi s neki ez okból kelettől számított húsz napra [székhelyéről távozási] engedélyt ad.

192.

1669. aug. 1. (Eger).

1080. rebı'ül-evvel 3.

Hüseın egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani kādıhoz és emínekhez.

Gyöngyösiek az egri divān előtt azt panaszolták, hogy

a hatvani eminek lefoglalták Benevár nevű föld termését, holott ők földjeik és szölleik után évenként adóban ezer ezüst gurus átalányt (kesim) fizetnek nekik. Az egri divān előtt megállapíttatván, hogy az eminek csak ezer ezüst gurus jár kesim címen, a bejlerbej megtiltja, hogy ezen összegen felül bárki bármit követeljen s az említett föld birtoklásába beavatkozzon.

Egykorú feljegyzésben: ... A benei földről adatott Váci Szőcs István és Pethes András bíróságában; mikoron hatvani Mamhutt pasaaga emingh volt, az egri törökökkel azon benei földet el akarták a várostól venni ...

193.

1669. aug. 2. Eger.

1080. rebi'-ül-evvel 4.

Hasan egri defterdār divān-tezkerėje a hatvani kādīhoz és mukāṭa'a-emīnhez.

A gyöngyösiek érdekében Benevár tulajdonjoga tárgyában.⁷⁹

Egykorú feljegyzésben: ... Egeri divanban adatott urak levele a benei föld felől, mikoron a hatvani Mamhutt pasaaga emingh lévén, más egri egy törökkel azon benei földet el akarták a várostól venni . .

194.

1669. aug. 3. (Eger).

1080. rebi'-ül-evvel 5.

Hüseín egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani kādīhoz és alajbejhez.

A hatvani vár idei javításához évi illeték (şaljāne)-képen kirendelt fával (japu) és földmunkással (čerehor) Gyöngyös is hozzájárult. A munka be lévén fejezve, a gyöngyösieket azon az ürügyön, hogy şaljāne-jukat teljesen le nem szolgálták, követelésekkel zaklatni tilos.

195.

1669. aug. 6. (Hatvan).

1080. rebi'-ül-evvel 8.

Hasan hatvani kādī hüdždetje.

A gyöngyösiek érdekében Benevár tulajdonjoga tárgyában.⁸⁰

Tanuk: Şalih emīn, volt alajbej; Serdār Sülejmān beşe;

⁷⁹ A 192. sz. alatt regesztázott rendelet értelmében.

⁸⁰ Az egri divān-temessük (192. sz.) és az ennek alapján kiállított bujuruldu (193. sz.) alapján.

Hüsein efendi mü'ezzin; Aḥmed aga hatvani dizdār; Jusuḥ zászłótartó ('alemdār); Hüsein oda-başı, diák (diāk).

Egykori feljegyzésben: ... a benei föld felől ... mert az hatvani Mamhutt basaaga el akarta venni ... mely miatt a város sokat fizetett...

196.

1669. szept. 27. (Hatvan).

1080. džemāzī-ül-evvel 1.

*N. hatvani kāḏi ḥüddžetje.*⁸¹

Rédei Gergely, Csőke Lukács, Mező-őr (?) János, Gyárfás Mihály és Petes András (Redi Gergel, Čok Lukáč, Mezőr János, Kafráš Mihály és Petes Andráš) gyöngyösi zimmiknek a šer' előtt tett panaszára megtiltja,⁸² hogy rajtuk évenként a törvényesnél 100 gurussal több adót hajtsanak be.

Tanuk: Hasan beše, az idézőszolga; 'Osmān, a törvény-szék szolgája; 'Abd-ullāh fia Ibrahim; 'Alī aga ...; El-ḥādždž Sülejmān, az 'azabok első kethüdāja.

197.

1670. ápr. 2—11., Hanja.⁸³

1080. zī-l-ka'de 11—20.

IV. Mehmed fermānja az egri bejlerbejhez.

A gyöngyösieknek a táborban előadott azon panaszára, hogy évenként háromszor, amikor náluk vásár szokott lenni, mindenünnen mindenféle ra'ájuk, gonosz emberek gyűlnek össze náluk és sok bajt okoznak, a vásárokat — szintén a gyöngyösi kérésére — eltiltja, s a bejlerbejt utasítja, hogy megtartásukat odaküldött embereivel akadályozza meg.

Egykorú feljegyzésben: ... Sipos Pál és Balog Melchor idejében ... Egren lakos Abdurraman eméng urunk kezeibe hozattatott.

198.

1670. dec. 20. (Eger).

1081. ša'bān 7.

'Alī egri bejlerbej rendelete (bujuruldu) a hatvani sandžak-bejhez és kāḏihoz, a hatvani és szécsényi alajbejekhez, zā'imokhoz, timárosokhoz és nefer-agákhoz.

A gyöngyösi bírának és esküdteknek (ešknt) az egri

⁸¹ Felső része (hitelesítés és pecsét) le van vágva.

⁸² V. ö. 138. sz.

⁸³ Kanea (Chania), Kréta szigetének északnyugati partjánál. Ez időben, a krétai háború befejezése után, a nagyvezér, kinek kancelláriájából az irat nyilván kikerült, még Kréta szigetén tartózkodott.

diván előtt előadott kérésére, az általuk felmutatott fermān alapján a gyöngyösi vásárt eltiltja, s kihirdetteti, hogy a kereskedők és kalmárok (kalāmār) ne menjenek oda.

199.

1671. jan. 12—21. (Hatvan). 1081. ramadān 1—10.

İskender, Timur fia,^{83a} *hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.*

Igazolja, hogy a Gyöngyösön megölt adácsi⁸⁴ (Adāč) zimmī ügyében a šer'-szerű vizsgálat megtartott.

Egykorú feljegyzésben: ... melyért fizettünk 39 forintot és 60 dénárt, Sipos Pál és Balogh Menyhért bírósága idejében.

200.

1671. júl. 8.—aug. 6. (Hatvan). 1082. rebr'-ül-evvel.

İskender, Timur fia, hatvani és szécsényi sandžakbej hurūfja.

A Gyöngyösön, Kun Pál (Kānpāl) nevű zimmī házában megszállt, késsel mellbe szúrt és megölt Selīm re'is nevű rab halála ügyében a šer'-vizsgálat a gyilkos személyét nem tudta megállapítani; ez ügyben a gyöngyösieket zaklatni tilos.

Egykorú feljegyzésben: Szabó Szelin haláláról való szandzsakbék urunk levele.

201.

1671. júl. 20. (Hatvan). 1082. rebr'-ül-evvel 13.

Mehmed hatvani kādī hüdždžetje.

A Gyöngyösön ismeretlen tettesek által megölt Selīm re'is hatvani lakos örökösének, a kiskorú Hasannak nevében képviselője: Jusuf, vérdíjat (dijet-i dem) követel a gyöngyösiektől, akiket ekkor Goda István, Gyárfás Mihály bíró, Kós Mihály, Szócs János, Ördög Sirván (?), Korhár (?) János, Fodor János és Bagi János (Kud István, Kāfre Mihāl bíró, Kuš Mihāl, Šudž Jānoš, Ordoğ Širvān, Kōrhār Jānoš, Fōtor Jānoš és Bagi Jānoš) képviselnék. A kiskorú Hasan és képviselője elfogadják a mohamedánok által közvetített feltételeket s az említett⁸⁵ összeget átveszik.

Tanuk: Hōrd-zāde Mehmed aga; Šālih alajbej; az imām efendi; 'Osmān bej; 'Alī aga za'im; Sülejman alajbej; El-

^{83a} Uğyanaz, aki 1666—67. években is szerepelt (l. 155. sz. stb.).

⁸⁴ Adács: Gyöngyöstől délre, Heves megye.

⁸⁵ Összeg nem említettik.

hādždž Hüseini; Vāmdži ['vamos'] Ibrahīm bej; Dijāk Hüseini aga; Egrelī ['egri'] Murtefā bölük-başı; Aḥmed oda-başı; Külek-züde Sülejmān spāhī és Hüseini oda-başı.

Egykorú följegyzés: Szabó Szelin haláláról való kadia levele.

202.

1672. ápr. 18. (Eger).

K. n.

Hurrem bölük-başı, egri emīn, a Gyöngyösön tartózkodó rab (دوچاق)-testvérekhez.

Az egri agák tudják, hogy ők tíz nap óta Gyöngyösön dorbézolnak, a bírakat verik, borukat elszedik s asszonyaikat kerülgetik; az egri agáknak az a szándékuk, hogy értesítik a sähib-i devlet-et [budai? bejlerbejt], hogy ez rendeletet (bujuruldu) és csapatokat küldjön megfőkezésükre, de a vilājet-agák utolsó kísérletkép még megiratták ezt a figyelmeztető levelet. Ha ennek a barátságos intésnek nem lesz eredménye, akkor úgy az egri bejlerbejt, mint a budai vezírt értesíteni fogják viselkedésükről.

Egykorú feljegyzésben: 1672. ápr. 18. Egri Malkocs cserbacsí emeng urunktól adott levél az rabok hatalmaskodása ellen, Sütő György és Vizi Miklós bírósága idejében.

203.

1673. dec. 12. (Eger).

1084. ramadān 3.

Mehmed kethüdā a hatvani kādīhoz.

A gyöngyösieknek az egri divān előtt tett panaszára, szultáni tilalom alapján, megtiltja, hogy mustjukat Eger, Hatvan, Szécsény és más, környékbeli várakból származó mohamedān rabok erővel elszedjék.

Egykorú jegyzetben: Goda István és Holics András bíróságukban.

204.

1674. júl. 1. (Hatvan).

1085. rebi'-ül-evvel 27.

Belāl hatvani kādī kérvénye a budai vezírhez.

A folyó rebi'-ül-evvel 17-én⁸⁶ csütörtöki napon porrá égett Gyöngyös város tönkrement és szétszóródott lakosai számára támogatást s erre vonatkozólag az egri vāli útján rendelkezést kér.

Egykorú följegyzésben: Csala Bálint és Lakatos Mihály bíróságában.

⁸⁶ = 1674. június 21, valóban csütörtöki nap.

205.

1674. júl. 1. (után).

K. n.

Gyöngyös város kérvénye a budai bejlerbejhez.

Mivel Gyöngyös városa porrá égett s lakosai egyelőre a környékbeli falvakban húzódtak meg, se adózni, se az Újvárnál szolgálatot teljesítő török csapatoknak kocsival és ekével szolgálni nem tudnak; kérik az egri agákat, hogy őket 4 évig mindenféle adó alól mentesítsék s ezalatt a lokmadzik se jár hassanak hozzájuk.

Egykorú feljegyzésben: ... 1674 ...

206.

1674. június vége körül.

K. n.

Gyöngyösiék kérvénye az (egri) agákhoz.⁸⁷

Mivel házaikat és templomukat tűzvész elpusztította, kérik a kül-agákat, hogy általány-adójukat (kesim) legalább részben, a Hatvanba szolgáltatandó adót (teklif) és közmunkát pedig teljesen engedjék el, s végül templomuk kijavítására adjanak engedélyt.

207.

1674. jún. 25.—júl. 4., Eger. 1085. rebi'-ül-evvel 21—30.

Ibrāhīm egri defterdār és az egri agák temessükje.

A tűzvésztől sujtott gyöngyösieknek az egri divān elé terjesztett kérésére a gyöngyösiék terhei közül elengedik: a) a janicsár-testületnek (odžak) évenként esedékes 250 kejl⁸⁸ búzát és 300 kejl árpát 4 évig, b) a szolnoki gabonaraktár számára esedékes évi 20 kocsit, évenként 12,000 akčét, az Újvár védelmében szolgáló janicsároknak esedékes évi 10 kocsit, évi 13,333 akčet 4 évig, c) az 50 ezüst gurus portapénzt, ami Hurrem bölük-başı eminsége óta, a 100 ezüst gurus portapénzt, ami Kurd bölük-başı ideje óta, és a másik 100 ezüst gurust, ami Šalih bölük-başı óta szokásossá vált, d) a hatvani sandžakbejnek, várnak és agáknak vármunka, kocsiszolgáltatás stb. formájában esedékes szolgáltatokat az 1086.-ik év Kāsim napjáig.⁸⁹

⁸⁷ Török kéz írása, aláírás és bélyegző nélkül.⁸⁸ kejl v. kile: ürmérték, l. a 136. sz. regesztánál.⁸⁹ = 1675. okt. 26. — Bár bizonyosan meg nem állapítható, valószínű, hogy a c) alatt megjelölt engedmény is a d) alatt megjelölt határidőig szól.

Alul a defterdār aláírása és 22 név: Ḥasan egri alaj-bej; El-ḥādždž Mehmed janicsár-aga; Jusuf, a defter¹ timār kethüdāja; Mehmed, az egri janicsárok agája; Mehmed, a gönüllük első, Šālih, a gönüllük második ser-bölükje; Maḥmud, martalóc-aga; Mehmed, a fārisok első, Moḥarrem, a fārisok második agája; Ibrāhim, a gönüllük kethüdāja; El-ḥādždž Selim, zászlótartó ('alemdār); Ḥalil, az egri vár dizdārja; 'Alī, a janicsárok kethüdāja; Aḥmed, az 'azabok első, Muşṭafā, az 'azabok második, Ḥasan, az 'azabok harmadik és Ḥasan, az 'azabok negyedik agája; El-ḥādždž Moḥarrem, első čauš; El-ḥādždž Abd-ur-raḥman, a 3-ik džemā'at gyalogosainak, Ibrāhim a 4-ik džemā'at gyalogosainak feje (ser-i piāde . . .); Ramaḍān, a topčik kethüdāja; Turmuş kethüdā. — Az irat hátlapján 21 pecsét.

208.

1674. júl. 5—14. (Hatvan). 1085. rebi'ül-aḥir 1—10.

Muşṭafā hatvani sandžakbej tezkereje.

Megengedi az 1085-ik évben⁹⁰ leégett gyöngyösi templom felépítését.

Egykorú jegyzetben: . . . az sz. Bertalan temploma épületiről . . . Vizi Miklós és Kompolti Pál egyházfíságokban.

209.

1674. júl. 15—24. (Eger). 1085. rebi'ül-aḥir 11—20.

Ibrāhim egri defterdār és az egri agák ḥurūfja.

A tűzvésztől sujtott és szétbujdosott gyöngyösiék bírának kérésére, a lakosság vizsatelepítésének megkönnyítése végett, a már elengedett porta-pénzen és kocsiszolgáltatáson kívül, az 1086-ik évtől⁹¹ további négy évre a gyöngyösiék mindenféle adóját és szolgáltatását teljesen elengedik.

Alul a defterdār aláírása és 9 más név: Mehmed az egri janicsárok agája; El-ḥādždž Mehmed, a gönüllük agája; Ḥalil, az egri vár dizdārja; Aḥmed, az 'azabok első agája; Ibrāhim, a gönüllük kethüdāja; Mehmed, a fārisok első, Moḥarrem a fārisok második agája, Maḥmud, a martalócok első agája. — A hátlapon 7 pecsét.

⁹⁰ = 1674. ápr. 7. — 1675. márc. 27.

⁹¹ = 1675. márc. 28—1676. márc. 15.

210.

1674. aug. 2. (Hatvan).

1085. rebr'ül-ahır 29.

Belāl hatvani kādī tezkeréje.

Vizi Miklós, Sóter Mihály, Ollós István, és Bagi János (Viz Miklós, Šoter Mihāl, Ološ István és Bagi Jānōš) zimmik kérésére a šer' nevében megengedi, hogy a gyöngyösiek 1085-ben leégett templomukat felépíthessék.

211.

1674. aug. 3—12. (Hatvan). 1085. džemāzi-ül-evvel 1—10.

Muštafā hatvani sandžakbej és Šālih hatvani miralaj ħurūfja.

Az Isten rendelkezéséből leégett Gyöngyös lakosait négy évig palánkjavításra se čeri-baši, se senki más nem kényyszerítheti.

212.

1674 körül (Hatvan).

K. n.

*Šālih hatvani miralaj 'Alī spāhīhoz, Ahmed bölük-baši
fiához, Egerbe.*

Kéri, hogy a neki felajánlott agarat ezen levelét vivő ra'ūjával küldje el.

213.

1675. ápr. 2. (Hatvan).

1086. moħarrem 6.

'Abd-ullāh hatvani kādī ħüddžetje.

'Alī egri bejlerbej mübāširja. 'Osmān aga felmutatja urának egy rendeletét, melynek állítása szerint Gyöngyös és Püspök falu között egy zimmi boszorkányt (engedély nélkül) megégettek. Lakatos Mihály, Bádzs Gergely, Szücs Vince és Šovgördzsi (Lakaťoš Mihāl, Bādž Gergel, Šüdž Vintse és Šovgördzi) gyöngyösi, valamint Birimi Máté, Türk János és Pálfi András (Birimi Māti, Türk Jānōš és Pálfi Andrās) püspöki lakosok fentnevezett 'Osmān aga jelenlétében a šer'-szék előtt azt vallják, hogy ezt a boszorkányt a két város⁹² között a kurucok (ķurslar) égették meg; ők a dologról nem is tudtak, de egyébként is képtelenek lettek volna 500 kuruccal szembeszállni. — Minthogy a vádló: az említett 'Osmān aga, állítását bizonyítani nem tudja, ama-

⁹² T. i. Gyöngyös és Püspök falu között.

zok viszont Jézusra megesküdték, az ügyet elintézettnek jelenti ki.

Tanuk: Sülejman aga alajbej; Elhädždž Hüsein aga; Mehmed aga; Šalih volt alajbej; a baš-aga; Bešir aga. emin; Hüsein hodzsa mü'ezzín; Šalih beše; Hüsein diāk, oda-baši; Mehmed beše.

Egykorú feljegyzésben: ... a kurucok a püspöki földön és Püspökiben lakos Nagy Ferencnét megégették. Arról adott levél, mely miatt mind a város s mind pedig a püspökiek fizettek 1675-ben 15 tallért.

214.

1675. aug. 16. (Hatvan). 1086. džemāzī-ül-evvel 24.

'Abd-ullāh hatvani kām-makām hurufja.

A gyöngyösiiek kérésére templomuk felépítésére engedélyt ad, de kiköti, hogy az a réginél nagyobb nem lehet.

Egykorú feljegyzésben: Hatvani Abbas béktől és tihájától, Abdulia Cselebitől a sz. Bertalan temploma építésére ... Koncs Pál és Lázár János egyházfi uraink hozták imp. 25 ...

215.

1676. szept. 9—18., Ok-mejdāni⁹³ tábor. 1087. redžeb 1—10.

IV. Mehmed fermānja a hatvani kādihoz.

A gyöngyösieknek a szultáni táborba küldött embere szerint sandzakbejük Gyöngyösre jövő kocsik után a régi idők óta szokásos 45 pénz s a tezkere-akčesi címen szedett 4 pénz helyett, korábbi emrⁱ šerif ellenére, 90 illetőleg 20 pénzt szed.⁹⁴

Hátlapján két, eltérő tartalmú feljegyzés, melyek közül az egyik helyesen jelöli meg az irat tárgyát.

1677. ápr. 5.

216.

1088. řāfar 1.

Ibrāhīm (szécsényi sandzakbej?) hurufja.

Elődei engedélyt adtak a leégett gyöngyösi templom újjáépítésére, ő most a torony és a templom belsejében a fal egy részének kijavítására ad engedélyt. A munka az 1088. év Hidir napjától Kāsım napjáig⁹⁵ végezhető.

Egykorú feljegyzésben: 1677. ápr. 3. A szent Bertalan templom ... és a harangláb felépítéséről is szécsényi bék urunktól vett levél, melyet in imperialibus 16 váltottunk ...

⁹³ Ok-mejdān: kaszárnya-vidék és katonai gyakorlóter Konstántinápolyban, az admiraltástól északra.

⁹⁴ Az irat további rendelkezést nem tartalmaz.

⁹⁵ Szent György napjától Szent Demeter napjáig (1677. április 24—okt. 26).

217.

1677. jún. 17. (Buda).

1088. rebi'-ül-ahır 15.

Halıl budai bejlerbej rendelete (bujuruldu) az egri kâdîhoz, nefer-agákhoz és más tisztségviselőkhöz (iș erleri).

Minthogy a gyöngyösieknek a budai divān előtt tett panaszára a város évi három vásárát betiltotta,⁹⁰ utasítja őket, hogy a tilalomnak érvényt szerezzenek.

218.

1677. júl. 12—21., Eger.

1088. džemāzī-ül-evvel 11—20.

Ibrāhīm egri defterdār divān-tezkeréje a hatvani sandžakbejhez, kâdîhoz, agákhoz és előkelőkhöz ('ājān).

Az egri iroda (kalem) alá tartozó szultáni hāss-birtok: Gyöngyös bírának az egri divān előtt tett ama panaszára, hogy az évenkénti három vásárukon náluk összeverődő gyűlevész népség a városnak sok bajt okoz, a vásárokat szultáni rendelet alapján eltiltja.

219.

1677? (Eger).

K. n.

Ahmed egri defterdār felterjesztése gyöngyösiék érdekében.

A hatvani sandžakhoz tartozó Gyöngyös lakosainak következő panaszát terjeszti elő: Mikoriban a mohamedán katonák táborban voltak s az ellenséges várak őrségei emberekre vadászva szerteszét kóboroltak, üzleti célból néhány keresztény szűcs jött városukba. A gyöngyösiék hiába figyelmeztették ezeket, hogy veszélyes lesz náluk maradniok, ezek erőszakkal befészkeltek magukat a barátokhoz és sem a hatvani kām-makām parancsára — akit a gyöngyösiék panaszára a hatvani sandžakbej küldött hozzájuk —, sem az egri divān rendeletére — amely szintén a gyöngyösiék panaszára adatott ki — nem hagyták el a várost, hanem 17 napig ott tartózkodtak, míg egyszer füleki katonák jelentek meg Gyöngyösön s a szűcsöket kirabolták. A szűcsök ekkor Budára mentek s ott olyan rendeletet (emr-i šerif) szereztek, amely szerint elrabolt holmijukért Gyöngyös város felelős. E rendelet ellen fellebbezést jelent be a „hatalom kapujához“ (der-i devletmedir: a budai pasához?)

Egykorú jegyzetekben: A kincstartó levele 1677. Amely olaszokat a nagy templomban felverték volt, arról való.

⁹⁰ Indokolása mint a 218. sz. a. regesztázott iraton.

220.

1677. nov. 7—16., Eger.

1088. ramadān 11—20.

Egri dīvān-tezkere a hatvani mukāṭa'a-emīnekhez.

Az egri mukāṭa'ához tartozó Gyöngyös lakóinak panaszára megtiltja, hogy ezeket, minthogy adóikat az egri mukāṭa'a-emīneknek pontosan megfizetik, a hatvaniak követelésekkel zaklassák.

Egykorú feljegyzésben: ... Egri janicsar-divāntól váltott hűcset az hatvani emenkek ellen ... Sütő György és Lázár János bíróságában.

221.

1677. dec. 13. (Hatvan).

1088. šavval 17.

Mehmed hatvani kādī hüdždžetje.

Réti [Rédei?] Gergely, Bagi János, Ördög István (Redi Gergel, Bāgi Jānoš és Ördek İstefān) gyöngyösi lakosok a város képviselőiben, 'Ömer kethüdā, hatvani emin jelen'étében, a šer'-szék előtt kijelentették, hogy Bene András (Beni Andriš) fiának nemrég elhunyt, Géci (Keči) nevű fia az említett városban álló tulajdon házáat (mülk odasi) és két darab szőlőjét még életében a próféta-templomnak (nebevī kilise), a barátok és szegények templomának adományozta; ezt mint tanuk Csóka Lukács (Çoka Lukāš) és Vizi Miklós (Vizi Miklāvaš) igazolják.

Tanuk: Csóka Lukács és Vizi Miklós.

Az egykorú feljegyzésben: ... Szent Bertalan temploma, a szent Ferenc-szerzetház, az ispotály és Szent Erzsébet-templom javára tett testamentomról ... a hatvani kadi hűcset-levele.

222.

1678. jan. 5—14. (Hatvan).

1087.⁹⁷ zī-l-ka'de 11—20.*Ahmed hatvani kādī tezkeréje.*

A Gyöngyösön meghalt Beni András (Beni Andraš) halálesete megvizsgáltatott.

Egykorú feljegyzésben: 1677. dec. 21. Beny András haláláról ...

⁹⁷ Téves; helyesen: 1088 (v. ö. az előbbi iratot).

223.

1678. okt. 15. (Hatvan).

1089. ša'bān 28.

'Osmān ser-oda, hatvani vāmos (vāmdži) řapu-tezkerēje.

Miután néhai Bene András (Beni Andrāš) gyöngyösi lakos a gyöngyösiiek által bérelt (iltizām . . .) Visonta (Višonta) nevű falu határában Szalatnai (Šalatna'i) István és Farkas (Farkāš) Mihály szöllei között fekvő 12 kapás (čapalik) szöllejét⁸⁸ egyházi alapítvánnyá (vakf) tette, az említett templomok⁸⁹ papjainak kérésére ezen řapu-tezkere azzal a céllal adatott ki, hogy a birtoklásban se ember, se hatóság ne zaklassa őket.

Tanuk: Šalih hatvani miralaj; Sülejman spāhi Külük-zāde, 'Abd-ul-ķadri, a hatvani bej; Ĥasan hatvani ķjātib.

Egykorú řöljegyzésben: . . . hatvani harmincados levele Bény András Szentkereszt földén levő szölleiről . . . pro imperialibus 15.

224.

1679. febr. 12.—1680. febr. 1. (Hatvan).

1090.

'Osmān ser-oda, hatvani emīn řapu-nyugtāja.

Hajdu András (Ĥajdu Andrāš) feleségének a gyöngyösi Püspök-hegyen (pišpek řoprag'i), Dévén (دُون) János, Tót (Tót) István (szölleje) és az út között, a Vepadija-kapu (. . . وپادیه قیوست) közelében álló tíz kapás szölleje, amely gazdátlanul maradt s a kincstárra szállt, Rédei Gergely (ردی غرغل), Némotkúti Mihály (Nemotķuti Mihāl) és Lakatos (Lakātōš) Gergely zimmiknek adatott s a resmⁱ řapu általuk megfizettetett.

Egykorú řöljegyzésben: Molnár Jánosnak Püspöki-hegyen adatott Hajdu András szöllejéről . . .

225.

1680. aug. 7—16. (Hatvan).

1091. redžeb 11—20.

Šalih hatvani ķāđi řurūřja.

A Sár (Šār) községbeli elhunyt Horvāti János (Ĥorvāti Jānōš) után a törvényes illeték megfizettetett.

Egykorú řöljegyzésben: Pater † Horvāti János haláláról való levél. Imp. 21.

⁸⁸ A szőlő területi egysége, egy „egész szőlő” a hódoltság kezdetén a szigetvári szandzsákban 32 kapás volt s tizeden kívül 4 csőbör musttal adózott.

⁸⁹ Templomok az eredetiben nem említetnek.

226.

1680. aug. 11. (Hatvan).

1091. redžeb 15.

Turak¹⁰⁰ bölük-başı, hatvani emîn hurūfja.

A bérletében (iltizām) levő Sár falu elhúnyt papjának, Horváti Jánosnak eltemetésére engedélyt ad.

Egykorú feljegyzés: Pater Horvathi uram haláláról való hűcset.

227.

1680. dec. 7. (Hatvan).

1091. zī-l-ka'de 15.

Ahmed aga hatvani kām-makām hurūfja.

A hatvani kadā alá tartozó város¹⁰¹ kérésére megengedi, hogy gyerekek (uśāk) számára iskolát építsen.

Egykorú feljegyzésben: Dilaver bék kajmakamjától.

228.

1682. aug. 19.

1093. ša'bān 18.

Muštafā (budai?) kethüdā a hatvani kādīhoz, alajbejhez és többi tisztségviselőhöz (iš erleri).

A sandžakbej rendeletére meghagyja, hogy a sandžakban vásárlandó árpa és liszt (ša'ir és dekik) hátramaradt részét minél előbb a szultáni hadsereg felé küldjék.

Hátlapján (törökül): Hatvanba.

229.

1683. ápr. 26. (Eger).

1094. rebī'ül-ahir 28.

Gyöngyösiék kérvénye az egri bejlerbejhez.

Mivel feleségeik és gyermekeik a mohamedán és a tatár seregtől igen félnek, engedélyt kérnek arra, hogy városukat sövénnel bekeríthessék.

Rá van vezetve az engedély: Hogy a lovasoktól biztonságban legyenek, városukat a régi szokás szerint sövénnel bekeríthetik. 1094. rebī'ül-ahir 28.¹⁰²

Egykorú feljegyzésben: ... egri divan levele a város kerítése felől, árokkal és tövissel.

¹⁰⁰ Az aláírásban: Turak, a pecséten: Turmuš.

¹⁰¹ A város — nyilván Gyöngyös — neve tollhibából kimaradt.

¹⁰² = 1683. ápr. 26.

230.

1683. június (?)

K. n.

Gyöngyösiék kérvénye (a szultáni táborba?)

Ámbár ők adóikat az egri pénztár defterdārjának pontosan beszolgáltatták és hátralékuk nincsen, a budai defterdār, aki a gömrük-jövedelmek fölött sokat veszekedik a hatvani eminnel, továbbá a budai vāli kethüdāja gyöngyösi embereket bilincsbe vert, tőlük 300 aranyat és szolgálmányok címén 100 ezüst gurut, az idén pedig további 800 kara gurut erővel elvett. Kéri pénzüik visszaadatását.

231.

1683. jún. 26.—júl. 5., Győri tábor.

1094. redžeb 1—10.

IV. Mehmed fermāja az egri bejlerbejhez és a kādīhoz.

A gyöngyösiék azt a panaszt adták elő a szultáni táborban, hogy noha ők a džizijét és más adóikat a budai defterdārnak¹⁰³ a meghódítás óta mindig pontosan megfizették, a budai vāli mostani kethüdāja a defter ellenére egy évben 300 aranyat és szolgálat címén 100 gurut követel, 800 gurut pedig erőszakkal elvett tőlük. — A túlkapásokat szigorúan tiltja.¹⁰⁴

Egykorú feljegyzésben: ... császár urunk fő csillagvezére levele ...

232.

1683. júl. 6—15., Győri tábor.

1094. redžeb 11—20.

IV. Mehmed fermāja Hüsein egri bejlerbejhez és az egri kādīhoz.

Az egri kádához tartozó gyöngyösieknek¹⁰⁵ a szultáni táborban előadott kérésére, korábbi rendelet alapján¹⁰⁶ szabályozza a hagyatéki eljárás módját s megtiltja, hogy a

¹⁰³ Talán tévedés. Gyöngyös az egri ejälet megszervezése óta nem tartozott a budai kincstár alá.

¹⁰⁴ Az erővel elvett pénz visszaadásáról nem rendelkezik.

¹⁰⁵ Ezen és a következő irat szerint Gyöngyös városa a török uralom utolsó éveiben jogszolgáltatási vonatkozásban a hatvani kerületből (kādā) az egribe helyeztetett át, ahová bizonyos vonatkozásokban és szolgáltatásokban egyébként már régebb idő óta tartozott.

¹⁰⁶ A 171. sz. alatt regesztázott fermān értelmében.

hagyatékok után a hatvani dābit is eljárási illetéket (resmⁱ-kismet) követeljen.

Egykorú följegyzésben: ... császár urunk fő csillagvezérje levele, ha Gyöngyösön jobbágyember meghal és tizenöt esztendő¹⁰⁷ fia vagy öccse marad a jószágban ... semminemű fizetéssel ne tartozzék a megholt emberért...

233.

1683. júl. 6—15., Győr melletti tábor. 1094. redžeb 11—20.

IV. Mehmed fermānja Hüseini egri bejlerbejhez és az egri kādihoz.

A gyöngyösiak azt a panaszt terjesztették elő a szultáni táborban, hogy a hatvani tisztségviselő (dābit) pénzt követel tőlük, holott városuk az egri kādā alá tartozik s minden adóját megfizette. Ha a gyöngyösiaknak a hatvani kādā területén nincs olyan birtokuk, mely után 'avārid-ot és teklif-et kellene fizetniök, a hatvani dābit ne zaklassa őket.

234.

(1684)

K. n.

'İşmet girāi menlevele.

E levelét vivő egyént Gyöngyös városába őrnök (bekçi) küldi; megtiltja, hogy a várost mohamedán katonák zaklassák.

235.

1684. márc. 27. (Jászberény).

K. n.

'İşmet girāi menlevele.

Megtiltja, hogy a tatár seregéből bárki Gyöngyösre be-menjen s ott megszálljon.

Egykorú följegyzésben: ... 1684. márc. 27. Szabó Albert, Szűcs Tamás és Kakas Gergely uraimék hozták Berényből, az hatalmas tatár kán úr önagysága protectionalis levele.

236.

1685. júl. 12. (Buda).

1096. ša'bān 10.

Siāvuš, a budai vár emīnje, a budai-gyöngyösi út ađdihoz.

Budának, az iszlám erős védőbástyájának (seddⁱ sedidⁱ islām), javítására 3 kocsival jövő gyöngyösi bírakat senki ne tartóztassa fel.

¹⁰⁷ V. ö. a 171. és 184. számok alatt regesztázott iratokkal.

237.

1686. (Buda).

K. n.

*Abd-ur-rahmān budai vezīrpasa az egri parancsnokhoz,
'Osmān'¹⁰⁶ vezīrpassához.*

Megtiltja, hogy az egri őrség a gyöngyösiek által az őrség számára szállított búzáért és árpáért, amiért régi szokás szerint csonkítatlan árat kell fizetni, ez a piaci értéknek csak felét fizesse.

¹⁰⁶ Fennmaradt, főleg pályafutására vonatkozó hivatalos iratait kiadta Franz Babinger: *Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha*, Berlin, 1931. Ismertetését l. a Levéltári Közlemények, X., 148. l.

TÖRÖK IRATOK A GR. ZICHY-CSALÁD BIRTOKÁBAN.

A gróf Zichy-család birtokában egyebek között török nyelven írott okiratok és levelek is előfordulnak. Ezek közül ezúttal tizenkét darabot óhajtok bemutatni, amelyek nagyrésze a veszprémmegyei Kajárra (ma Balatonfőkajár, Veszprémtől délkeletre) vonatkoznak e a XVII. századból valók. Tartalmuk ismertetésével kapcsolatosan helyesnek és szükségesnek vélem, hogy az ezen iratokban előforduló diplomatikai és jogi kifejezésekkel és alakításokkal is foglalkozzam.

A veszprémmegyei Kajár első megemlítése a XI. század végére esik. Az Árpádok korában részben királyi, részben — időnként változó tulajdonosok kezén — egyházi birtok volt.¹ Székesfehérvár és Tata bukása után a Balatonig terjedő hódoltsági zónába esett és a török hatóságok részéről szultáni chász-birtoknak² nyilvánított, amire birtokjogi viszonyai — hogy t. i. királyi és egyházi birtok volt s régebbi tulajdonosai a hódítók elől megszöktek — már predestináltak. A hódoltság alatt Kajár jogi helyzete nem változott. Igazságszolgáltatás és közigazgatás szempontjából a fehérvári kádi³ hatáskörébe, tehát a fehérvári kazába tartozott és mint a fehérvári szandzsák egy része kapcsolódott a szul-

¹ Csánki, Magyarország történeti földrajza, III. 236.

² Mohamedán jog szerint minden meghódított föld az államé. A főhatalom birtokosa a behódoltak kezén hagyhatja a földet, de nem a tulajdonukban. A kivándorlók földjét s az elkobzott javakat a szultán vagy magának tartotta fönn (szultáni chász: hās-i humājun), vagy főtisztjeinek adományozta (bejlerbeji, szandzsákbeji chász), avagy kisebb részekben (kilidzs, timár, ziāmet: qylydž, timār, di‘āmet) alsóbb rangú vitézei között osztotta szét (Hammer: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien, 1815, I. 347).

³ A kádi (qādy) elsősorban igazságügyi tisztviselő, tehát bíró, de ezenkívül katonai, pénzügyi és közigazgatási megbízásokat is végez. Kerülete a kazá (qaḍā): bírói járás. A török birodalomban a kádik öt osztályba voltak sorozva, mindegyikben három fokozattal. Legmagasabb rangú volt a rumiliai kádiaszker („főhadbíró”). A magyarországi kádik legfeljebb a negyedik osztályba juthattak (D’Ohsson: Tableau general de l’Empire Ottoman német átdolgozása II. 488.). Evlia szerint a magyarországi kádik napi zsoldja 150—300, a budaié, temesvárié és egrié 500 akcse (Magyar-

tanátus magyarországi birtokaiba, elsősorban a budai ejá-
letbe. Fehérvár visszavételével (1601) egyidőre felszabadult
a török uralom alól, pár év múlva azonban újra beleesett
s a határszéli falvak sanyarú helyzetében tengődött végső
felszabadulásáig. Másfél évszázad alatt több válságon esett
keresztül s mint okleveleinkből kitűnik, lakói a lehetetlen
gazdasági viszonyok következtében ismételten szétfutottak,
úgy hogy a török kormány adókedvezményekkel próbálta
őket visszacsalogatni. Három évtizeddel a fölszabadítás után
az 1715-i összeírás Kajáron 44 jobbágy- és 4 zsellérháztar-
tást talált.⁴

I.

1. A török közigazgatási szervezet minden gazdasági
vonatkozású intézkedést írásba igyekezett foglalni. Az ok-
levelek bizonyossága szerint a török kormányzatot nem érheti
a zsarnokság vádja, legföljebb a gyengeségé vagy a laza
fegyelmé. A legtávolabbi falu rájája⁵ előtt nyitva állott a
budai bejlerbej (beklerbek) palotája és a budai díván,⁶ hon-
nan panaszának előterjesztése után talán még nem döntő, de
legalább megnyugtató írással térhetett vissza: a bejlerbej
utasította az illetékes szandzsákbejt, kádit, hogv a pana-
szos ügyét lelkiismeretesen vizsgálják felül, a bűnöst bün-
tessék meg s általában gondjuk legyen rá, hogy ezen ügy
miatt a károsult félnek ne kellessék újból panaszra jönnie.
Ezen irat egyébként a körrendelet jellegével bír, mert rend-
szerint az illetékes kerület több hivatalának, hivatalos sze-
mélyének (szandzsákbej, kádi és a többi „is erleri“) szól.
A rendeletet maga a panaszos viszi az illetékes hatóság-
nak, végrehajtó hivatalnak s a benne meghagyott vizsgálat

országi utazásai, ford. Karácson Imre, Budapest, 1904—8, II. 112, 233),
mely összeghez a peres esetek száma szerint bizonyos esetleges jövedelem
járult. A fehérvári kádi 300 akcese napi zsoldot húzott, de „jövödelme
kevés volt“ (u. o. II. 43.).

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények. XII. 160.

⁵ A rájá (ri'ájü) hitéhez hű maradt keresztény alattvaló; velc szem-
ben áll a müszim: az igazhívő, „önmagát Istennek megadó“. Mind a két
csoport fizet adót, még földadót is, de az utóbbi kevesebbet. A müszim
földje asr-köteles, a rájás charadzs-köteles föld; anaz a termés tizedét
adja adóban (asr: 'aśr = tized) emez charadzsot (haradż) fizet, mely jogilag
lehet a termés fele, de a termés tizedénél nem szokott több lenni. Innen
sarıjadt az a nézet, hogy a rájá földje is tized-fizető föld (Hammer i. m.
I. 348), vagyis hogy a rájá is csak a termés tizedét rója le adóban.

⁶ A díván a szultáni tanácstestületnek (államtanácsnak) a vidéki kor-
mányzóságok székhelyére átvitt kisebbsített mása. A bejlerbeji díván elnöke
a bejlerbej, tagjai a katonai és pénzügyi főtisztek, az igazságszolgáltatás
és egyházi élet tartományi főemberci.

⁷ is erleri (iś erleri: „munka emberei“), máskor aján-i vilájet
(‘aján-i vilájet): a vilájet főemberci, nagyjai, előkelői.

eredményét, azaz a végzést vagy maga az alantas hivatal, vagy ennek fölterjesztése alapján a vilájet⁸ központja, tehát a bejlerbej hivatala mondja ki. Végleges döntéssel csak a legritkább esetben merészt valaki szembehelyezkedni, de azt se tehetette anélkül, hogy mint a felséges ser és az áldó kánun⁹ megvetője lázadónak ne nyilvánítottassék. A keresztény alattvaló viszont gondosan megőrizte a kezébe kapott hivatalos írást, mert újabb követelés esetén igazát bizonyíthatta vele. Az iratok ugyanis „temeszszük“ gyanánt („temeszük“) vagyis oltalomlevélként szoktak kiadatni. Sok példával igazolható, hogy gazdasági vonatkozású döntésről — főleg ha hosszabb időre szólt s az eredeti irat elvesztése anyagi kárt jelentett — a kádi hivatalában hiteles másolatot állíttattak ki, melynek ugyanolyan bizonyító ereje volt, mint az eredetinek. A török kormányzat magyarországi legrégibb ténykedésének emléke, Kánúni Szülejman¹⁰ egyik körrendelete is egy nyolcvan évvel későbbi hiteles kádi-másolatban maradt ránk.¹¹

2. A török kormányhatóságok száz meg százféle ügyben óriási mennyiségű hivatalos iratot állítottak ki és osztottak szét a rája között. G. Jacob hozzávetőleges számítás szerint hét és egynegyed millióra teszi pusztán a budai kádi irodájában kiállított töröknyelvű iratok számát.¹² Természetes, hogy ennyire fejlett írásbeliség mellett állandó hivatali stílus és merev forma alakult ki. A hódoltságot megelőző korszak ingadozásával szemben¹³ a XVI—XVII. század iratait megzilárdult szerkezet és állandósult formák jellemzik.

⁸ Az újabb felfogás a vilájet fogalmának zártabb határokat szab, mint a régi. A hódoltsághoz írók (Evlia is) vegyesen használják a bejlerbeji és szandzsákbeji kerület jelölésére; nincsenek tekintettel arra, hogy a „vilájet“ élén bejlerbej vagy szandzsákbej áll, vagyis hogy kormányzója közvetlenül vagy közvetve tartozik a központi kormány alá (L. az akadémiai kiadványokat).

⁹ A *ser-i-serif* (šer'-i šerif: felséges, isteni törvény) az isteni eredetű egyházi, a *kánun-i münif* (qānun-i münif: áldó kánon) az emberi eredetű uralkodói törvény neve, mindkettő a mohamedán joggyakorlatnak főforrása.

¹⁰ A Szigetvár alatt elhunyt hódító népe mint törvényhozót többre becsülte s az utókor jelzőt is innen adott neki; qānūni: „törvényhozó“.

¹¹ Gyöngyösi ferencrendi levéltár.

¹² Veröffentlichung der Doktor-Hermann-Thorning-Gedächtnis-Stiftung, Heft 1. Türkische Urkunden aus Ungarn. Jacob számításának alapjául Evlia egy adatát veszi, azt t. i., hogy a budai kádi irodájának 10,000 gurus (à 120 akce) évi bevétele volt. Minthogy egy irat kiállítása 24 akceba került, az évi bevételt csakis a fenti iratmennyiség adhatta ki. Ne feledjük azonban egyrészt Evlia hiszékenységét, másrészt ittjártának idejét, mely a török kormányzat legcsendesebb korszakára esik. E két okból ezen évek ügyforgalmát sehogy se lehet átlagosnak tekintenünk.

¹³ Friedrich Kräpitz: Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Wien, 1921.

3. Legtermészetesebbnek látszik, ha oklevéanyagomat az oklevelet kiállító hatóságok szerint csoportosítom. A kajári oklevelek közül egyik sem származik a szultán vagy a nagyvezér kancelláriájából. A fennmaradt oklevelek amellet szólnak, hogy a sztambuli központi hivatalok csak igen ritkán hoztak közvetlen végzést magyarországi panasokban. A magyar ügyekben a legfőbb bíró, legfelső hatóság a budai bejlerbej volt,¹⁴ ki nemcsak a saját, hanem a *szultán nevében* is adott ki a szultáni oklevelekkel azonos külsejű és hasonló tartalmú rendeleteket; ez a tény kelthette azt a hiedelmet, hogy hódoltsági jobbágyságok vagy testületek igazuk védelmére még apró-cseprő ügyekben is a szultáni fővárost járták meg bizonyító írásokért. Mert az okleveleken csak melleleg van feltüntetve kibocsátásuk helye, viszont egy ismételt hangsúlyozott kitételük, hogy az oklevél *szultáni* fermán, *szultáni* berát, szinte csábít a félreértésre.

4. Minden török irat, akár legfelső kibocsátású hivatalos, akár magánlevél, a papiros felső szélének közepére vetett *hü, hüve* szóval vagy ennek elkapott rövidítésével kezdődik. Jelentése: „ő” (t. i. az Isten). Az *invocatio* ezen alakja máshitűekhez intézett magán- vagy kereskedelmi levelekben is a legújabb időkig fennmaradt.

5. A szultáni írások úgy a külső kiállítás pompája, mint a tartalom és a kifejezések színessége szempontjából az első helyet foglalják el. Az egyik csoport neve *ahdnâme*¹⁵ (ahdnâme): keresztény fejedelmekhez intézett szultáni irat, fejedelemségadományozó hűbérlevél, szultáni kiváltságlevél; egy másiké *fetnâme* (fetnâme) uralkodókhoz és helytartókhöz küldött győzelmi jelentés. Mindkét fajtából kevés példány maradt fenn. Sokkal gyakoribb és közönségesebb a *fermán* vagy a *berát*. Eredetileg ezek is uralkodói kéziratok voltak, de később a fontosabb határmenti tartományok kormányzói is jogot kaptak ilyen oklevelek kiállítására; utóbbiak közé tartozott a budai bejlerbej is. A szultáni központ tehát megszűnt a berát és fermán egyetlen kibocsátási forrása lenni, de a régi oklevél-forrás bélyege, a *felséges* (szultáni) *kézjegy* (alāmet-i serif: 'alāmeti šerif, máskor: levqı')

¹⁴ Hogy Szülejman szultán a budai bejlerbej rendkívüli hatalommal és jogkörrel ruházta fel, majdnem az összes török történetírók megemlítik.

¹⁵ Pl. az erdélyi fejedelmeknek (vojvodák, králok: vajdák, királyok) küldetni szokott felséglevelek (l. Franz Babinger két szép reprodukcióját); de egy falunak vagy testületnek adott kiváltságlevél is lehet ahdnâme, pl. a gyöngyösi ferencrendi levéltár 18. sz. török oklevele.

túra (turra) alakjában ezután is emelte az oklevél díszét és hitelességét; csakhogy ezóta nem csupán a központban, hanem a kitüntetett helytartóságok székhelyein is rajzolták, azaz kiadták.

6. A fermánnak és berátnak ezen feltűnő külső ismertető jele, a *túra*, a szultán címeinek rövid összevonásából keletkezett. Stilizált alakja a hódoltság korában már teljesen kialakult. Rajzolója nem küzd határozatlansággal, szövege nem ingadozik, mint száz évvel azelőtt; a *túra* vonalai biztosan és szabályosan hajlanak minden példányon. Ámbár III. Ahmed kora (1703—1730.), az Ahmed Refyq által találóan „tulipános időknek“ (lāle devri)¹⁶ nevezett korszak önmagát jellemzően sok cicomával sallangozta fel a *túrát*,¹⁷ ez a túlhajtott dísz utóbb lekopott s az így megtisztult *túra* arányaival és méreteivel ugyanaz, amit már a hódoltság korában látunk. Korszakunk *túrájának* hajlott vonalai között a következő szöveg rejtőzik:¹⁸ El sultān¹⁹ N han, ibn el sultān N han, ibn el sultān N han, muzafter dā'imā (esz szultān N chan, ibn esz szultān N chan, ibn esz szultān N chan, muzafter dajmā); jelentése: N. szultán chán, (aki) N. szultán chánnak a fia, (aki viszont) N. szultán chánnak fia: mindig győzedelmes. A szöveg tehát a fiú, apa és nagyapa nevével határozza meg a mindenkori uralkodót.

A szultáni *túra* alapja a hosszúkásra szabott papírlapnak majd a közepére szokott kerülni, a papirosnak körülbelül negyedrésztét foglalja el, a felette és az invocatio alatt levő hely tisztán marad. Közvetlenül alatta kezdődik a szöveg. Az oklevél ezen része a szultáni *túra* számára tartatván fenn, idők folyamán az a szokás fejlődött ki, hogy minden hivatalos iraton legalább az oklevél felső harmad-résztét, néha a kétharmadát²⁰ üresen hagyták.

A szultáni *túra* pótolja a pádisah összes címeit; mondjuk ez a „kisebb cím“. A „nagyobb címet“ — értem alatta a szultán kormányja alatt élő összes országok, illetőleg tarto-

¹⁶ Ahmed Refik: Lāle devri, Isztambul, 1331.

¹⁷ Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Wien, 1894; hasonmás 1127/1714-ből.

¹⁸ A török történelmi társulat folyóirata: Tarih-i otmāni endžümeni medžmu 'üsy, Isztambul 1334, 110 l.

¹⁹ Az arabos szerkesztésű szöveg — a török nyelv természete ellenére — a rangot, állást jelző szót a tulajdonnév elé helyezi; százados használat következtében a nyelvben meghonosodott ez a sorrend, de csak a „szultān“ szóval kapcsolatosan. Személynév elé helyezve uralkodót, szultánt jelent, személynév után (csak női név után) azt a jelentést kapja, mit az európai nyelvekben (az arab eredetű) „szultána“ fejez ki.

²⁰ Nemz. Múzeum törzsanyaga.

mányok felsorolását — ritkábban szokták használni (például ahdnámékban), de a túra mint az oklevél integrans része ezen iratokon is megvan.

7. A szultáni túrával kapcsolatosan szólnom kell egy másik fajú túráról, melyet *vezéri* vagy *pasai túrának* nevezhetünk, mert a vilájetek kormányzói (váli, pasa, bejlerbej) és esetleg a szandzsákbejek használták olyan okleveleken, melyeket nem a szultán nevében, hanem saját jogkörükben állítottak ki. A vezéri túra ezen okleveleken az invocatio alatt széles tisztelethely után következő szöveg első két-három sorkezdetére dől, alapja a papiros bal szélével párhuzamosan fut, szárai és hajló vonalai közé rejtve a kibocsátó bejlerbej, pasa stb. nevét.

A ranglétrán lejjebb ereszkedve az egy tús²¹ szandzsákbejig minden tisztviselő túra alakúan írja vagy iratja nevét. A szandzsákbejek és elvétve a magasabb rangúak ezt a „kézjegyet“ nem az oklevél elejére, hanem a végére rajzolják, ahol nyugati okleveleknél is az aláírást várják.

8. *Aláírás* (imza: imdā) szultáni vagy bejlerbeji oklevélén nincs; a túra fölöslegessé teszi. A *kibocsátás helye* az oklevél alsó jobb sarkában állandó arabos szerkezettel van megadva, például bemakam-i Budun ül mahrúsa: a jól védett Budunban. A „jól védett“ csak Sztambul és a bejlerbeji székhelyek állandó jelzője lehet; más helynevek elé nem helyezhető s ezeket pusztán a locativus vonzatú praepositióval összekötve vetik a szöveg alá.²²

9. Az *arany porzó* is a magasabb hivatalok kiadványainak külső ismertető jele. Csak túrás okleveleket szoktak vele behinteni. Az aranyporzót tévesen tartják az oklevél hitelességi kritériumának. Nagyön sok oklevélén nincs arany porzó — az alább ismertetendő okleveleken sincs —, másokon csak a túra és a szah²³ van vele behintve. Hitelességi szempontból tehát az aranyporzónak nincs különös fontossága; sokkal inkább föltehető, hogy az aranyporzó csak célszerűséggel egybekapcsolt fényűzés, hogy az ügy

²¹ Tú (tuy) a törökök lófarkas lobogója. A szultán előtt hét, a nagyvezér előtt öt, a bejlerbejek előtt három vagy két lófarkas lobogót vittek zászlósaik, aszerint, amint a bejlerbejnek vezéri rangja volt-e, vagy sem. A szandzsákbejnek egy tú hordoztatására volt joga. Sajátságos, hogy amíg a szultáni túra alakja a szultán előtt vitetett lobogókkal egyáltalán nem függ össze, vagyis nem tünteti föl a szultán hét túját, a főtisztek túrája úgy fejlődött ki, hogy alakjával is jelezte a kibocsátó személy rangját.

²² Be şahra-i istulni belgrad: az isztulni belgrádi mezőn; bemaqam-i hatvan: Hatvan helységben (Kajári és gyöngyösi oklevelek).

²³ L. alább.

jelentősége, a kiállító hatóság rangja vagy egyéb körülmények szerint szórták szét az oklevélen.

10. Mint jellemző alaki tulajdonságot említem meg a *sorvezetést* és a *betűvetést*. A sorkezdést európai szemmel is szabályosnak mondanók, de a sorok végén a betűk sűrűn egymásba tömődnek, a szavak egymás fölé torlódnak, s a sorok vége mindig fölfelé kanyarodik. A hely elpazarlása miatt a szöveg végső sorai szűkebb közökkel kapcsolódnak, az írás tömöttebb lesz. A sorok végének felkanyarodása idővel kötelező szabállyá erősödik. A szabály érvényesülésének — hogy úgy mondjam: — virágkorában a papiros heraldikai jobb alsó sarkát behajtva az egész ívet felgöngyölítik az első törésadta mérettel s a szöveget az így elferdített párhuzamos vonalakon írják, melyek sokszor 90°-ra is elhajolnak a lapszéltől.²⁴

11. A török írások állandó külső tartozéka a kiállító személy *pecsétje*. A pecsétgyűrű (mühür) használata a törökségnél régi és általános,²⁵ de nem fényűzési cikk, se nem ékszertárgy, mert anyaga és kivitele egyszerű, az előkelőknél is legfőjebb ezüst. Használatát valószínűleg nem a szükség állandósította, — az írnutadás feltűnően el van terjedve —, hanem valami más ok. (A legalacsonyabb rangú tisztectől vannak írásaink.) Az okleveleken fennmaradt példák szerint a pecséteket három nagyságban használták. A bejlerbejek pecsétje volt a legnagyobb, körülbelül 25—30 mm átmérőjű; tulajdonosa nevéen kívül Korán-idézetek, jelszól választott mondatok siklanak el a rávéssett arabos díszítés vagy a virágszálak között. Állat vagy madár képét²⁶ ritkán vették föl díszítési motívum gyanánt; emberét sohasem. Eddigi tapasztalatim szerint a bejlerbejek pecsétjét a bejlerbejek által kibocsátott szultáni túrás fermánra soha sem ütötték rá; vagy azért, mert a bejlerbejeknek nem volt joga megerősíteni vagy ellenjegyezni egy szultáni túrás fermánt, vagy mert ennek az oklevél-fajtának — szultáni túra lévén rajta — nem volt szüksége egy újabb hitelességi bizonyítékra. A szandzsákbejek pecsétje szembetűnően kisebb volt a bejlerbejénél (18—20 mm átmérőjű), kör, lapított kör, esetleg ellipszis alakú; ezen is szokott lenni jelmondat. Az alsóbbrendű tisztviselők és a magánosok pecsétje nagyság szerint a harmadik csoportba tartozik, átmérője alig éri el a 15 mm-t s ha tojásdad alakú, a 10 mm szélességet se

²⁴ Nemz. Múzeum törzsanyaga.

²⁵ D'Ohsson i. m. II. 265.

²⁶ A Szokolluak sólyom képét vésették pecsétjükre (Gyöngyösi ferenc-rendi levéltár).

haladja meg. A bejlerbeji pecsétje mindig köralakú, a többi ellipszis alakú is szokott lenni, széle néha csipkézve van. Virágdísz a legegyszerűbből sem hiányzik. A néven kívül esetleg egy évszám is rá van vésve, bizonyára készíttetésének éve. Az oklevél kora tehát — ha esetleg hiányoznék róla a dátum — a kibocsátó egyén tūrāja, a pecsét évszáma vagy az aláírásnak a tiszti schematizmusával való összevetése által majdnem pontosan megállapítható még akkor is, ha tartalma nem érintene oly tényeket, melyek más forrásokból ismereteseek.

12. A kajári oklevelek háromféle *betütlipust* mutatnak. Az első hét levél díváni betűformával van írva, a nyolcadik oklevél betűi a tálik- (ta'lyq) típusú betűk; amazokat központi és kormányzósági kormányhivatalok iratainak, emezeket a fetváknak és néha a deftereknek kiállításánál szokták használni. Többi iratunk betűformája neszchivel (nesħi) kevert riká (riq'a), emez a szokásos kézírás, amannak díszesebb formáit a könyvnyomtatás vette át és terjesztette el.

13. Okleveleim *papirosa* finom rizspapír; csak a fogságból küldött levelek anyaga más, olyan t. i., amilyent fróik körülményeik között szerezni tudtak. Az 1., 4. és 5. oklevél azonos méretű, 58×21.5 cm-es. Bejlerbeji kiadványoknál a 21.5 cm-es szélesség változó hosszúsággal sokszor ismétlődik. Szívesen használnak kisebb papirost; nagyobb csak akkor, ha az úgy fontosabbnak látszik.

14. Az oklevelek *belső, szerkezeti tulajdonságai* a XVII. században éppoly szilárdan kifejlődtek, mint a külsők. A szultáni tūrás pasai oklevél a címzett személy hozszadalmas megszólítása után mindig elmondja az ügynevezett doát (do'a) mely katonai rangú egyéneknél „emelkedjék (tartson soká) a nagysága, a hatalma“, egyházi embekeknél, bíráknál „emelkedjék a tisztessége“ alakokban ismétlődik. A megszólítás után rendszerint így folytatja: „te, aki szandzsákbej vagy, vedd tudomásul, hogy...“ s azután részletesen elmondja az állítólagos tényállást, azaz az okmány kiállítására okul szolgáló ügyet; ezzel kapcsolatosan megnevezi a személyeket, kik „színünk elé járultak és ezen okmány kiállítását kérték“. Az oklevél szövegének legalább egyharmadát elfoglaló *narratio* után következik a fordulat: „minthogy ezt jelentették (minthogy így vagy amúgy kellené cselekedni), megparancsolom és felséges szultáni rendeletemet kiadom arra nézve, hogy...“ s az erre következő *dispositió*ban a *narratio* szavainak és tényének pontos

ismétlésével utasítja a címzettet (címzetteket), hogy az ügyben milyen szempontok alapján kell eljárni.

Alacsonyabb rangú tisztviselők (szandzsákbek, kádi, a különféle emínek²⁷) a címzett egyén megszólítását mellőzni szokták, de a kettős tagozat az ő irataikban is megkülönböztethető. A kettős tagozat teszi lehetővé, hogy egy oklevél csonkán maradt része értelmi hiány nélkül kiegészíthető.²⁸

15. Egy másik schematikus jelenség, hogy a szóban forgó személy vagy hely nevét az oklevél rendszerint csak egyszer írja le s minden későbbi hivatkozásnál a mezbúr, merkúm (mezbúr, merqum: „fentemlített”) szavakkal utal rá. Ez a módszer egyrészt egyhangú hivatali stílus kialakulására vezetett, másrészt nem ad alkalmat az egy ízben fölületesen leírt név helyes elolvasására. Például a 9. számú oklevelemen huszonnégy sorban tizennyolc esetben ismétlődik az „említett” szóval egyjelentésű „merkúm, mezbúr”, tehát a bevezetés után majdnem minden sorban, a tizenegyedikben éppen háromszor.

16. A contextus *befejező része* (esetleg valamilyen büntetés kilátásba helyezése után): „így tudjátok s a felséges kézjegynek (t. i. a türának) adjatok hitelt” csakis szultáni türával ellátott okleveleken fordulhat elő, de tekintet nélkül arra, hogy azok a központi vagy egy bejlerbeji irodában adattak ki. Szultáni türával el nem látott oklevelekre a corroboratióknak csak első részét írják: „így vegyétek tudomásul”; hiányozván róluk a „felséges kézjegy”, elmarad az erre hivatkozó záradék is.

17. A corroboratióhoz közvetlenül kapcsolódik a *dátum*. A török oklevelek ritkán adják a napot szám szerint; ez esetben a keltezés sorrendje arab rendszerű: a nap (számjeggyel), hó, év. A keltezés nyelve mindig arab. Szokottabb datálási forma a hónap elejéhez, közepéhez és végéhez fűzi az oklevél kiadását; ezen esetben az első, második, illetőleg harmadik tíz napot értik az egyes terminusok alatt. Úgy látszik, magánlevelet nem volt szokás keltezni; ez tapasztalható a kérvényeknél is, melyek — magánszemély által lévén benyújtva — bizonyos kötött formák mellett e tekintetben a magánlevelek sajátosságait vették föl. Hivatalos iratok közül csak a fetvékat nem keltezték,²⁹ talán azért, mert

²⁷ emin: megbízott, képviselő. Sokféle munka elvégzésével ideiglenesen megbízott tisztviselő. Munkakörét neve is jelezte: kikötő-, adó-, bérlet-, építési-, vizsgálati emin stb.

²⁸ A Nemz. Múzeum törzssanyagának egy tarakki-adományozó فرمانja 1566-ból.

²⁹ D'Ohsson i. m. II. 497. ép az ellenkezőjét állítja, de az eddig kezembe került 30—40 fetva közül egyik sincs keltezve.

mint az isteni törvény alkalmazásai, ezek örök érvénnyel bírnak.

18. Az oklevél-forma merevségével együtt jár, hogy írója gondolkozás nélkül másolja le a sűrű gyakorlat által elsajátított szöveget s olyan *íráshibákat* követ el (egyes szavakat kihagy, másokat egymásután kétszer ír le), amelyekben eredeti fogalmazásnál nem esne. E hibákat törlés vagy beszúrás által néha kijavítják, de máskor az átolvasás dacára is megmaradnak azok, mert a szem únottan fut végig az ismert szövegen, a hiányzó szót beolvassa, a kétszer leírtat nem veszi észre. Az íródeák néha üres helyet hagy a szövegben, hogy oda majd egy tulajdonnevet fog beírni, de nem egyszer csak 3—4 vav betűvel („N. N.”) tölti ki a hézagot. Az oklevél tudományos felhasználása szempontjából egyforma baj, ha a kjátib olvashatatlanul szorítja a szót vagy ha végleg elfelejtkezik róla s az iratot befejezetlenül adja át főnökének *szahozás*³⁰ végett. Innen a *túrakeshez*³¹ kerül az irat, aki az írás megvizsgálása nélkül a túrát rajzolja rá, minek megtörténte után az okmányt kiadják a félnek.

II.

Az 1. számú oklevelet, ahogy az oklevél önmagát nevezi: szultáni fermant (ferman-i humajun) a budai pasa küldi Isztulni belgrad³² szandzsákbejének, ki „az előkelő emírek mintaképe, dicső főurak oszlópa, fényes rang és telenség birtokosa, a felséges király kegyeinek kiválasztottja” — méltósága tartson soká — és az ottani kádinak, ki „a kádik és hákimok mintaképe, az erkölcsösség és bölcsesség kincsháza” — növekedjék a tisztessége. „Mihelyt felséges szultáni rendeletem megérkezik, szolgáljon tudomásul, hogy Kajár és Polgárdi szultáni chász-falvaknak a harcok miatt elbujdosott lakói hajlandók lennének visszatelepedni, de bizonyos kedvezményekre volna szükségük. A bejlerbej a két falut 1018 szafar (safar) 6. napjával kezdődő (megfelel 1609 máj. 12) egy évig a dzsizije,³³ három évig az urfije (‘urfije)³⁴ és a szakka³⁵ (saqqa)-adók alól s a tereke (hagyaték) után fizetni szokott tized alól fölmenti. „Ne túrjáték

³⁰ Szah (sah) betűvel jelezték az oklevél jogi és alaki fölülvizsgálásának megtörténtét. Innen szahlamak (sahlamaq): szahozni, láttamozni.

³¹ Hammer i. m. II. 115.

³² Fejérvár török neve a szlávból átvett Isztulni Belgrad.

³³ dzsizije: „derék császár adója”, más néven fejadó, portánkint, házankint (hüne) volt kivétve.

^{34—35} Rendkívüli háborús adók, tábori szolgáltatások, melyek az idő folyamán állandósultak.

— záródik az oklevél —, hogy mentességük ellenére valaki zaklassa őket. A rendeletet vegyék tudomásul s felséges végzésemet megtekintés után adjátok át nekik.“ Kelt a fentírt hó első harmadában, amikor Kádizáde Ali pasa viselte a budai bejlerbeji méltóságot.

A 2. számú fermánt a budai bejlerbej N.-hez,³⁶ egykoron n-i szandzsákbejhez, jelenleg isztulni belgrádi műteszarifhoz intézi s az ottani kádihoz.³⁷ Közli velük, hogy a kajári ráják panaszt adtak be eminjeik ellen, mert a búza, árpa, bor és más termés tizedét állítólag pénzben követelik s pasztirma³⁸ fejében 30 gurust akarnak rajtuk behajtani. A bejlerbej megállapítja, hogy a ser, kánon és saját korábbi rendelete a panaszosoknak ad igazat s utasítja a címzetteket, hogy az eminek működését vizsgálják felül, ha hibásak, mozdítsák el hivatalukból, az adót pedig a régi szokás szerint, a kánon és a ser alapján szedessék. Kelt 1042 rebi-ül evvel második harmadában (keresztény időszámítás szerint 1632 szept. 16—25-e között), vezér Múzá pasa bejlerbejsége idejében. Az oklevélről a túra felső része hiányzik; a behajtogatásnál leszakadt és elveszett.

3. A budai bejlerbej szultáni túrás levélben a kajáriak újabb panaszáról értesíti Ibrahim isztulni belgrádi műteszarifot és az ottani kádit. Úgy történt — állítják —, hogy a kajári szőlőkben szőlőnyitáskor két zümme összekapott (nevüket nem említik), békeltetők szét akarták őket választani, mire parázs verekedés fejlődött ki. A falu bírái két embert átadtak a fehervári eminnek, ezek egyike sebeibe belehalt, a másik pedig olyan vallomást tett, hogy annak alapján hat embert bevitték Fehérvárra. A bejlerbej az elébe terjesztett panasz alapján sürgős vizsgálatot rendel el, mert a kajáriak fetvákka is bizonyítják panaszuk jogosultságát. Kelt 1043 sevval első harmadában (1639 márc. 31—ápr. 9), vezér Ibsir Musztafa pasa bejlerbejsége alatt.

A 4. számú oklevélben a budai bejlerbej értesíti az isztulni belgrádi műteszarifot Musztafát és az ottani kádit, hogy Kajár lakói panaszt tettek a csajáki szpahi ellen. Ahogy ezt a csajákiak is vallják, a két falunak ősidők óta közös³⁹ erdője és legelője volt, erre nézve a ser szellemében hűdse-tet — bírói végzést — is tudnak felmutatni, de a mostani szpahi nem engedi meg az egykor közös birtok használatát.

³⁶ A név helye üres.

³⁷ Nem nevezi meg.

³⁸ Pasztirma (pastyrma) az egyik földesúri jövedelem neve; abban állt, hogy a jobbágnép évenként egy vagy több vágómarhát vagy meg-
egyezés szerint pénzbeli értékét beszolgáltatta urának.

³⁹ A közös birtoklásra nézve l. még alább a 7. sz. oklevelet.

A bejlerbej a címzetteket sürgős vizsgálatra utasítja és ha a kajáriak igénye jogos, megelégedésükre szolgáló ítéletet kér számukra. Kelt 1059 zilkháde harmadik harmadában, Budán, keresztény időszámítás szerint 1649 nov. 26. és dec. 5. között, mikor vezir Güzel Sziavus, a későbbi nagyvezér volt a budai bejlerbej.

Az 5. számú oklevél az isztulni belgrádi szandzsákbej, kádi és alajbej szokásos megszólítása után közli Kajár rájáinak a díván elé terjesztett panaszát, hogy a Tót Mihály, Kis István és Már György biztatására visszatelepedett falu népének tizenkét ház alapján kivetett dzsizije-adóját a rovók húszra, majd huszonkettőre emelték. A bejlerbej jogosnak találja a panaszt, elrendeli, hogy a legutóbb rájuk rótt két dzsizije terhét vonják le a kajáriak válláról s azt más, fizetőképesebb falukra hárítsák. Kelt 1055 dzsemāri-ül evvel (dzsemā i-ül evvel) utolsó harmadában (1655. júl. 14—23), vezir Szari Kenan pasa budai bejlerbejsége idejében.

A 6. számú oklevél — egy bejlerbeji bujuruldu⁴⁰ — a végek harcának egy mozzanatáról emlékezik meg. A kajáriak azt panaszolták el a buduni díván előtt, hogy a határmenti török gázik⁴¹ katonaruhába öltöznek, hogy a katonahajdud⁴²-bandákat megfélemezték, emezek pedig — szintén megfélemezés végett — iszlám ruhát vesznek magukra. Kölcsönösen ruhát cserélt két csapat Kajár mellett egymásra talált. A falu népe valahogyan árulás gyanújába esett és ezért a budai dívántól kért oltalmat. A bejlerbej utasította Isztulni belgrád szandzsákbejét, kádját és eminjét (neveiket nem adja meg), hogy az ügyet vizsgálják felül és ha a csetepaté a kajáriak „tudta és beleegyezése nélkül” folyt le, védjék meg őket a zaklatások ellen. Kelt 1055. év dzsemāzi-ül achir (dzsemādi-ül ahır) 22. napján (1655 júl. 16-án). — A ki-

⁴⁰ Bizonyos iratok — többnyire pasaiak vagy szandzsákbejiek, elvéve szultániak — *bujuruldu*nak nevezik magukat. A név onnan ered, hogy az oklevél közepén a fordulatná ez a kitétel áll: bujuruldu, bujurduk ki, bujurduk ki („parancsoltatott, parancsoltuk, parancsoltam, hogy...”). Ez a kifejezés ugyan a fermanban is előfordulhat, de ennek nem képezi integrans részét. A legtöbb bujuruldu a dispositio után így záródik: deje bujuruldu („mondván, parancsoltatott”). Utolsó szava ügyes kijáték keze alatt olvashatatlan, de szép vonal-kombináció. A pasai bujuruldu túrája vagy az első sorok kezdetére dől, vagy az oklevél végén látható, mint aláírás. Hitelességét pecséttel szokták erősíteni.

⁴¹ Gázi: a hit harcosa. Az iszlám hívei a hitetlenek ellen minden háborút vallási szempontból fogtak fel s katonáit a hit harcosainak nevezték. A szokásos kitétel: gázi kardaslarimiz (gázi gardaşlarımız: gázi-testvéreink) jellemzi a tisztikar és legénység viszonyát.

⁴² A török szövegben is „qařana ve hajdud esbābi”. A „hajdud” alatt a török nyelv ma is rablót ért.

bocsátás helye nincs közölve, az aláírást Hüszein (Hüsein) pecsétje pótolja.

A másik bejlerbeji bujuruldu — 7. szám — tartalma szerint Kajár szultáni chász-birtok és Fok-Szabadi közös területét a két falu lakosságának kérésére az isztulni belgrádi kádi felosztotta s erről bírói írást (hödzset-i serie: hödžet-i šer'ije) állított ki; ennek alapján a kajáriak azt kéri a pasától, hogy „mivel egy másik hatóság ezt már kiállította“,⁴³ ő is adjon nekik egy hasonló tartalmú bizonyítványt. A pasa a kérést jogosnak találja s az iratot kiadatja. — A *huruf*nak nevezett írást (*huruf*: betűk, irat) Ibrahim pasa pecsétje és a három tüt jelképező háromszáru aláírása díszíti. Kelte 1078. dzsemázi-ül evvel 10. napja (1667 okt. 28). Az oklevél a hajtogatásnál annyira megsérült, hogy több szó helye hiányzik. A török szövegen kívül szempontomból lényegtelen újabbkori magyar szöveg is van rajta.

A 8. számú oklevél a végváriak életére és harcaik gazdasági következményeire vet világot. Az „iszlám végvárának, a hitharcok házának“⁴⁴: Isztulni Belgrádnak eminje, Hurrem basa 1044-ben (1634 jún. 27—1635 jún. 17) adószedés véget kiszállt.⁴⁵ Kajár falura, de éj idején ellenséges katonák ütöttek rajta, hat lovát elrabolták, négy emberét megsebesítették, Hüszein csaust pedig vértanúvá avatták. A bejlerbeji Kajár lakóira hárította az anyagi felelősséget. Az oklevél⁴⁶ tálik (*ta'lyq*)-írástípussal felsorolja az egyes személyek kárát. Habib agának egy lova veszett oda (értéke 4200 akce), egy töre (850) és egy szelmanik-szövettel bélelt köpenye (1000) összesen 6050 akce értékben. Az irat folytatólag felsorolja az egyes személyek kárát. A károsultak Hurrem bese, a jelenlegi emin és hasonló nevű elődje, továbbá Szümbürlü Musztafa, Szelim, a csata halottja Hüszein csaus (illetőleg özvegye), Szülejman és Hüszein ketchüdä; elveszett holmijuk ló, nyereg, kantár, zablya, imaszőnyeg,

⁴³ Gyakran kérnek iratot egy már meglevő iratra való hivatkozással. Mintha csak az első oklevél megszerzése lett volna nehéz s az hozta volna magával a többi.

⁴⁴ Székesfehérvár állandó jelzője, Evlia is ismeri (Török Történet-írók IV. 39). A magyarországi terület elvesztése után Belgrád vette át Székesfehérvár végvári jellegét és címét (Karácson, Oklevéltár 341 lap. 1717-ből való adat).

⁴⁵ Mint az oklevél elmondja, a kerületi adóleninek Hydyr és Qasim napok (Chizir és Kászim megfelelnek a keresztény naptár szent György, illetőleg szent Dömötör napjának) tájékán egy-egy agaság lovasaival sorra járták falvaikat és beszédtek az esedékes adót.

⁴⁶ Az oklevél egy defter kiszakított íve, mint azt a papiros középső behajtásánál látható fűzési nyomok jelzik; még pedig a defter középső íve, mit a két lap szövegének összefüggése bizonyít.

ruha, tör, puska, kard, pokróc, csizma, táska, ezüst kés, kurd kés. A kár között olvashatjuk a pasa őnagyságának fizetendő haterzer akcse összegű resumot (bírság, bündíj). Végösszeg gyanánt 48.532 akcsényi kárt kell a falu népének jóvátennie.⁴⁷ Az oklevelet Hasan bin Hüsein (Haszan, Hüszein fia) fehérvári kádi záradéka hitelesítette, bizonyítván, hogy az eredetivel megegyező, minek nagyobb hitelül ráütötte tuspecsétjét.

Három magánlevél, mely a hódoltsági idők legszánandóbb embereire vonatkozik, a kajári török írásoknak egy különálló érdekes csoportját képezi. Ezek magyar kézen sínylődő foglyoknak hozzátartozóikhoz és ezeknek a foglyokhoz intézett levelei.

Egy török rab kétségbeesve panaszkodik a budai bejlerbejnek (9. szám): „Húsunk lassan foszladozva lerohadt, ujjaink, füleink lerohadtak, mert a föltételeesen kibocsátott foglyok se maguk nem térnek vissza, se váltságdíjukat nem küldik be. Legutóbb Kojumdzsi Haszan és Direkeman⁴⁸ Haszan av tettek így. „Isten szerelmére, a nagyhatalmú próféta lelkére, a terávi-ima⁴⁹ meghallgattatására“ kéri a pasát, hogy a kiszabadult rabokat vállalt váltságdíjuk megfizetésére kötelezze. Rabságából jelenti a pasának, hogy Haszant jelenleg Oszman esztergomi bej mellett találja, Hurrem pedig Sehszüvar pasa ketchüdájának, Hüszeinnek szolgálatában áll; hogy Malkocs Szolnokon, Musztafa Berényben tartózkodik; ezeken kívül egy szentmiklósi kalauz is adós a váltságdíjával. — A fonetikus ortografiával írott levél tintája anyira megfakult, hogy nehezen látható; a záradékul felsorolt kezes rabok nevei közül három — részben a papiros szétfoszlása miatt — olvashatatlan. A többi név elolvasható: Ahmed, Eljasz vojvoda, Hadzsi Piri, Redzseb, Szülejman, Ferhad, Ali, Jahja, Szefer, Dzsáfer, Meszich, Perváne, Ömer. Hátlapján címezése: „Áldja meg az Isten, ki e levelet a Budunban lakó pasa őnagyságához eljuttatja.“

⁴⁷ A teljes összegezés csak 43,382-öt ad eredményül; hasonlóan téves az egyik rész-összegezés is. Összeadásbeli tévedésekre az eddig kiadott defterekben is lépten-nyomon találunk példát. Ezen hibát leszámítva is nagy a teher, mit Kajárnak vállalnia kellett. Ügylátszik, a török kormány a kár megbecsülését a károsultakra bízta s követeléseiket nem mérte fel; egy lóért 4—7 ezer akcset követelnek, pedig egy közönséges ló forgalmi értéke jelentékenyen kisebb volt. A végösszeg pedig meghaladja a falu 1562-i adóját a fejadóval együtt (Defterek II. 281).

⁴⁸ Egyszer Direqaman, egyszer Diredžeman alakban írva.

⁴⁹ Huszonkét térdhajlás, mellyel az igazhívó ramazán hava utolsó napjának imáját zárja (terávi).

A másik két magánlevelet magyaroknál raboskodó törököknek írták. A 10. számút Mumi aga küldte, aláírásán kívül tuspecsétje is rajta van. Szakalli Dzsáfer levelére válaszolva tudatja, hogy Perváne váltságdíjának egy részével még tartozik és hogy Ali csaust ismét elfogták és váltságdíjat követelnek tőle; gyors szabadulásra tehát nincs remény. — A levél szövegében egyetlen szó sem utal rokoni vagy baráti kapcsolatra, úgy hogy inkább egy felettes tiszt rövid, hivatalos értesítésének látszik.

A 11. számú levelet írója rabságban szenvedő testvéreihez, Haszan agához, Jahjához és Szeferhez intézi. Kifakad Kalkandelen (Qalqandelen) Ahmed ellen, ki miatt meg kellett tennie a fárasztó sztambuli utat. A portáról (kapu: „qapu“) írásbeli parancsot hozott a pasa számára, hogy követelését Hadzsi Ahmeden és Juszuf vojvodán hajtassa be. A pasa a rendeletet tovább küldte a bejhez. A bej fel szólítására nevezettek vállalták az adósságot és megígérték Szakalli Baba tartozásának megfizetését, ha ez 15 nap alatt nem kerülne elő. A levélíró kéri testvéreit, hogy tudassák vele Ahmed váltságdíjának hátralékos összegét. Másrészt tiltakozik azon vád ellen, hogy ő egy lovat és száz endáse szövetet vett át tőle: „hisz az az ember a saját váltságdíját se fizette meg, hogyan adott volna a máséra?“ Értesíti testvéreit, hogy most van két jó lóva, ezeket pokróccal-nyereggel szívesen fölajánlja, sőt személyesen is kezeséget vállal testvéreiért. Kéreti Fáncsi János⁵⁰ urat, hogy intézze el ügyüket, megveszi számára az alajbej ménét, akár ha száz gurusba is kerül. Jelenti még, hogy Sztambulban Hamza janicsárral is találkozott, de követelését nem tudta megvenni rajta; Hamza társai rárohantak s alig tudott menekülni. Egy másik adósa, Ramazán se fizetett. Türk Ali ellenben buzgalommal gyűjti váltságdíját és remélhető, hogy az hamarosan együtt lesz. — A levél hátlapján a 9. számúhoz hasonló címzés: „Áldja meg az Isten, ki ezt a levelet Győrvárba, a rabokhoz elviszi.“

Kár, hogy a fennmaradt töröknyelvű oklevélanyagban aránylag kevés magánlevél található. A viszonyok igazi képét s a társadalmi érintkezés formáját ugyanis ezek alap-

⁵⁰ A Fánchy-család a hódoltság korában Bozókot bírta (Borovszky, Hont vm. monografiája 32). Fánchy Györgyre, a család egy XVI. századbeli tagjára zsarnokoskodás és fogolykinzás miatt a budai pasák leveleiben sokat panaszkodnak. A XVII. század második felében a bozóki prépostság urai Fánchy János és Pál. 1644-ben Szelepcsényi György a Fánchy János birtokrészét visszaváltotta (Borovszky 356). Feltehetőleg arról a Fánchy Jánosról van szó, aki 1642-ben Fánchy Gáspár és György temetési menetének egyik kísérője volt (Századok 1875. 417, 418).

ján lehetne leghívebben rekonstruálni. Ilyen magánlevelek a törökség lelki állapotára és jellemére meglepően előnyös fénysugarat vetnek; íróik oly meleg baráti vagy rokoni szeretettel szólnak, hogy szíveskedő, aggódó, beccző, jó tanácsot és segítséget adó nyelvükkel szinte versenyre kelnek e korszak zaklatott, szenvedő magyarságának közvetlen, nemes modorával. Stílusukban nyomát se leljük a vakánüviszek (vaq'ānūvis: udvari történetíró) és meddāhok (meddāh: udvari költő) gyalázkodó gőgjének, sőt ezzel szembeállítva, tiszta érzéseiknek egyszerű kifejezése valósággal bámulatra ragadja az embert.

A 12. számú kajári török levél egy négysoros szerelmi versike: epedés az imádott leány arca, szeme, hangja után. vágy, hogy láthassa, hallhassa örökre. — Az írás tintája úgy halványul, mint a 9. számú levélé s a papiros anyaga is egyezik vele, viszont az összes többitől különbözik. Valószínűleg ugyanazon ember (a török rab) írása mind a kettő, ami mellett bizonyos közös írásbeli sajátságok is szólnak (a kézírás hasonlósága, a helyesírás). Törlés vagy javítás nincs rajta, tehát alig tételezhető föl, hogy eredeti fogalmazvány; valószínűbb, hogy írója egy ismert dal szövegét róttá papírra.

A RÁKÓCZI—ASPREMONT-LEVÉLTÁR TÖRÖK IRATAI.

A „Rákóczi-Aspremont” név alatt ismeretes levéltár törzsét a Rákóczi-család levéltára képezi, amely gazdasági vonatkozású iratokat a középkortól, politikai természetű iratokat pedig a XVI. század közepétől kezdve II. Rákóczi Ferenc felkelésének bukásáig foglal magában. II. Rákóczi Ferenc nővérének, Júliának gróf Aspremont Ferdinánddal kötött házassága következtében a Rákócziak levéltára az Aspremontok birtokába jutott, s mint Rákóczi-Aspremont levéltár élt és fejlődött tovább, majd egy század múlva, ismét leányági örökségben a vöröskői gróf Erdődy-család tulajdonába szállt át. Jelenleg családi letétként az Országos Levéltár magyar nemzeti múzeumi levéltárában van elhelyezve.¹

A levéltárban török nyelvű iratok is őriztetnek; számuk: 79. Közülük 3 irat Thököly Imrére, a többi II. Rákóczi Ferenc szabadságharcára vonatkozik; a fejedelmek későbbi török kapcsolatainak, törökországi bujdosásuknak szakaszaiból egyetlen irat se jutott el családi levéltárunkba.

Az iratok különféle kérdésekre vonatkoznak, de csak keveset világítanak meg alaposan, anyaguk tehát szétfolyó természetű. De fűzzük hozzá, hogy kiegészítő részeiktől elszakadva nem is adhatnak az érintett dolgokról áttekinthető, tiszta képet. E török iratok nagy része ugyanis kétoldalú levelezésnek egyik, a külső részét képezi, belőlük az ügyeknek csak az egyik oldala látszik. A másik oldal, az ügyek előzménye vagy a török levelekre adott válasz sokszor feltalálható a Rákóczi-Aspremont levéltárban s körülményeik kinyomozhatók a Rákóczi-korszak gazdag irodalmában. A török iratok önmagukban nem képeznek tehát szerves egységet, hanem — modern szóval — a Rákóczi-Aspremont levéltár egyes

¹ A szóban levő török iratok jelzete ebben: Fasc. A. 19.

aktáinak darabjai, melyeket az aktáktól elkülönítve kezelni szinte téves dolog, és csak azzal indokolható, hogy alig olvasott idegen nyelven és írással vannak írva.

A Thököly Imréhez intézett néhány, politikai tartalmú iratot nem szükséges összefoglalóan schematizálni, s ilyenek azok nem is kívánnak meg; a II. Rákóczi Ferenchez fűződő iratok azonban már bizonyos rendszerezést és csoportosítást tesznek lehetővé és egyben szükségessé is.

Ezek az iratok, mint említettük, mind a fölkelés korszakából valók, s noha tárgyuk szerint nagyon szétágaznak, főbb vonásokban két csoportba: politikai és gazdasági csoportba sorolhatók.

A politikai iratok a Rákóczi-szabadságharcnak a portához való viszonyára vonatkoznak, amely, mint más forrásokból is tudjuk, a küzdelem egész ideje alatt baráti volt, de jelentősebb politikai tényezővé vagy katonai szövetséggé nem erősödött. A török szövetségtől a fejedelem nem sokat remélt, inkább tartott tőle, s amikor — inkább ügye hanyatlásának korszakában — a porta segítségét kereste, az utóbbinál nem talált bizalomra, — de aktív erőre sem. Pár évvel a felkelés előtt — 1698-ban — a török kormány még proklamációt terjesztett Erdélyben, a régi közjogi alapon fegyverbe szólítván a „három népet”,¹ de a karlócai békekötés után teljesen visszavonult a magyarországi politikától, újabb akcióba még olyan kedvező viszonyok között sem akart bekapcsolódni, amilyeneket a Rákóczi-féle felkelés látszott nyújtani.

Tudjuk, hogy a külpolitikai helyzet a portára nézve kedvezőnek, az alkalom szinte csábítónak mutatkozott, s hogy több európai hatalom is igyekezett bevonni a portát a Habsburgok elleni nagy háborúba, de eredmény nélkül, mert a török politikai élet a XVIII. század elején a megelőzőtől nagyon eltérő irányt vett fel. Mintha a Napkirály udvari életének szele érintette volna a boszporus-parti palotákat, a szultánok környezetében nyugati szokások kezdtek divatozni, az udvar számára fényes nyaraló kastélyok épültek, melyekben pompás mulatságok követték egymást. A török politika a mohamedán ideológiától függetlenebb lett, ugyanakkor közeledett Európához, korábbi kegyetlenebb formájával szemben emberségesebbé vált, de

¹ Ahmed Refik: Memalik-i 'osmānijede kral Rākōdži ve tevabī'i. Istanbul 1333 (1914—15), 10—14. l. (ismertetését l. folyóiratunk III. évf. 269—273. ll.)

ezzel párhuzamosan elvesztette régebbi rugékonyságát is. Szokatlanul hosszú időn át békés irányzat vezetett európai kapcsolatait, s ezért a magyar földön harcban álló felek közül egyiknek sem lett szövetségese, sőt még titkos támogatója sem. Udvarlását és ajándékát mindkét félnek elfogadta — főleg az utóbbira a hatalmon levőknek a divatba jött fényűző életmód miatt nagy szükségük volt —, de a küzdelembe nem engedte magát belesodortatni. A török külpolitika megismételte száz év előtti életszakát s másodszor követte el a helyrehozhatatlan tévedést: ahogy a XVII. század első felében a vallásháborúk alatt elmulasztotta kihasználni az általános európai zűrzavart, ugyanúgy érdektelen maradt most a spanyol trónörökösödési kérdés európai fontosságú Habsburg-ellenes eseményeivel szemben.

A karlócai békekötésben még nehezen szánta rá magát, hogy magyarországi birtokairól lemondjon; de pár évvel később Rákóczinak a Habsburgok elleni küzdelmét már teljes közönnyel szemlélte, a fölkelőkkel közvetlenül nem is vette fel az érintkezést — a török főváros csak a posták összekötő állomása lett — s a kapcsolatot velük harmadrangú tényezőkre, a végvidéki pasákra hagyta. Temesvár és Belgrád, továbbá Krim és Özü (Ocsakov) azok a helyek, ameddig a felkelés politikai ügyei eljutottak s ahol azok rendszerint meg is rekedtek.

A porta itteni képviselői a felkelés irányában jóindulatú emberek voltak, akik Rákóczi törekvéseivel rokonszenveztek, magukat a fejedelem barátainak, sőt híveinek vallották, neki ajándékokkal is kedveskedtek, — de mégis csak alacsonyrangú személyek voltak, kiknek rokonszenve a felkelés ügyén nem sokat segített, a porta semleges politikáját megváltoztatni nem tudta. Így tehát az, ami irataikban politikai jellegű, többnyire csak alsóbbrendű ügy: regisztrálása apróbb eseményeknek, értesítés követek megérkezéséről, leveleknek, postának áthaladásáról, megtárgyalása vicinális jellegű sérelmeknek. stb. Kényesebb természetű hír kettő akad köztük; az egyik azt sejteti, hogy a felkelők rá akarták venni a krimi kánt, hogy a porta egyenes parancsa nélkül is álljon segítségükre; a másik — magánlevélben — denuntiatio a fejedelem portai követei ellen, akik a vesztegetésre szánt pénzzel fukarul bánnak, mert azt főkép saját céljaikra, dorbézolásra fordítják.

Az iratok másik része, amely t. i. nem mondható po-

litikáinak, gazdasági tartalmú, a felkelés keleti és déli irányú kapcsolatait világítja meg. A kereskedelmi ügyletek, melyeket a felkelés kormányának a sereg felszerelése és ellátása céljából külföldi kereskedőkkel kötnie kellett, nehézséget jelentettek mind az eladó, mind a vevő számára. Az eladónak viselnie kellett a kockázatot, melyet az utak bizonytalansága, főleg a gyorsan változó hadi helyzet miatt jelentett, a felkelőknek a gondot, hogy a megrendelt árut szerződés szerinti pénzzel fizetni tudják. Sok apró baj tűnik itt szemünkbe, olyan bajok, melyek a felkelés született szervi gyengeségére mutatnak: az anyagi szegénységre, amely a fizetésben zavart és késlekedést idézett elő, s következményeiben a török hatóságok beavatkozását és tiltakozását is kihívta, ezeket alattvalóik anyagi érdekének védelmére készítetvén. Természetes, hogy az efféle panaszok a felkelés vége felé szaporodtak meg, a mozgalom hanyatlása korában. A fejedelem környezete bosszankodva hallgatta a sok panaszt, de a még nagyobb kellemetlenségektől tartva, épen gyengeségének tudatában igyekezett azokat orvosolni.

Egyes iratok mellett megtalálható egykorú fordításuk, némelyiké török módon preparált papiroson, elvéve arany porzóval behintve. Ezeket tehát, egy-két nappal az eredeti iratok megírása után,² török földön készítették a fejedelem ottani ügynökei vagy a pasák tolmácsai, nyilván azzal a céllal, hogy a fejedelem környezete gyorsabban hozzájuthasson a levelek tartalmához. A fordítások magyar vagy német nyelvűek. A magyarokat a két Pápay testvér készítette, akik közül János a fejedelem környezetében és Isztambulban, Gáspár Belgrádban működött huzamosabban; a német fordítások temesvári keletűek, egy német származású renegátnak, Oszman agának tollából valók, aki ott tolmácsképen működött. — A fordítások kissé elnagyoltak, de a tartalom lényegét helyesen adják vissza és így az akkori célnak megfeleltek.

A gyűjteményt hat évtizeddel ezelőtt (1872-ben) Szilády Áron rendezte először és belőle két iratot³ magyar fordításban közre is adott. A többi irat között ennek a kettőnek kivonatát is adom, nemcsak azért, mert teljességre törekszem, hanem azért is, mert az említett fordítások hibásak és hiányosak.

² V. ö. 47., 49. sz.

³ L. a 2. és 4. sz.

Mínthogy a legtöbb irat nincs keltezve és megírásának pontos ideje egyéb források segítségével sem állapítható meg, az iratokat keltük becslés-szerű sorrendjében íróik szerint csoportosítom (a szultán, krimi urak, temesvári, belgrádi pasák levelei, stb.), amiből az egyes személyek és hatóságok érintkezésének sűrűsége is ki fog domborodni.

Az egyes iratok tartalma a következő:

1.

1690. jún. 8.—17., Edirne. 1101. ramadan 1.—10.

II. Szülejmannağ Erdély szabadsága tárgyában Thököly Imre közép-magyar¹ királyhoz intézett 'ahd-nāme-ja.

A szultán esküvel fogadja, hogy örökös tartománya: a régebben Apafi Mihálynak adományozott Erdély szabadon választhatja fejedelmét, csak annyi adót köteles fizetni, amennyit Bethlen Gábor korában fizetett, s hogy zavartalanul élheti régebbi virágkorát.

Egykorú másolat, melyet Ibrāhīm belgrádi kadi hitelesített.

2.

1690. aug. 26.—szept. 4., Nis melletti tábor.

1101. zī-l-ka'de 21.—30.

II. Szülejman szultán Thököly Imre közép-magyar királyhoz és erdélyi fejedelemhez.²

Üdvözli őt azon alkalomból, hogy Rūkāl³ erdélyi szorosnál a császári sereget szétverte, cobolyprémes köpeny-

¹ 'Orta madžar' föld az északkeleti hét vármegye neve a törököknél annak első közjogi szereplése, azaz Bethlen Gábor óta; fekvésére nézve közbülső terület a királyi és erdélyi, illetőleg a királyi és szultáni magyar föld között; innen a neve: „Középső magyar (föld)”.

² Magyar fordítását kiadta Szilády Aron: Török-magyarkori történelmi emlékek, Államokmánytár VII. 315—316. II.

³ Rukar(u), Rucăr(u); a tölcsvári szorostól délnyugatra a Dimbovica partján fekvő helység, a szoros havasalföldi bejáratánál. Szilády (i. h.) a szoros nevét nem olvassa el, a kifejezést „egyik határszoros”-nak fordítja. — A szóbanlevő (ú. n. zeŕnyesti) csatáról, melyben Thököly 1690. aug. 15-én utolsó jelentős diadalát vívta, a

nyel és egyéb díszruhákkal tünteti ki, s inti, hogy az ottani szerdárral: Muştafa özüi⁴ valival egyetértésben működjék.

3.

1710. aug. 17.—25., Istanbul.

1122. džemāzī-ül-āhir 21.—29.

III. Ahmed fermānja az Isztanbultól az erdélyi határig vivő útvonal kādijaihoz és alsóbb rangú tisztségviselőihez.

Biztonságlevél (jol hükmü) Rákóczynak hazájába viszatérő követe: Pápay (Pāpa) János számára.

4.

K. n., Edirnei tábor. [1689. július ?]

Musztafa pasa (nagyvezér) Thököly Imre közép-magyar királyhoz.*

Levelét megkapta, a moldvai és a havasalföldi vajdákhoz Lengyelországba küldendő követe érdekében rendeletet küldött. — 'Alī pasa dunai kapudan a dunai sakkakkal és a szultáni hajógyárból küldött tíz fregattal (firkaṭa) a Duna védelmére Viddinbe rendeltetett.⁶ A kapudannal és Hüsein pasa viddini parancsnokkal egységesen operáljon, egyebek között Feth-ül-islām⁶ tájékán. — A főserég az edirnei táborból két nap múlva útnak indul.

hivatalos török hadijelentés alapján részletesen ír Silahtar (Tārih II. k. 526. l.).

⁴ Özü: Ocsakov török neve.

* Magyar fordítását kiadta Szilády Aron id. m. VII. 316.—317. ll.

⁶ Erről a tényről megemlékezik s Thökölynek a balkáni harcokban viselt szerepéről gyakran szól egy egykorú török író: Silahtar (Istanbul 1928, II. 430. s köv. ll.).

⁶ Kladova török neve. — Az a mondat, amely Feth-ül-islām (vagy: Feth islām) várát említi, Szilády fordításában — egészen hibásan — így hangzik: „Megnyílt az igaz hit harctere, itt a vitézség ideje! Rajta mutasd meg, mint tudsz tündöklenni a harcon s győzelmet aratni az ottani ellenség felett” (i. h.). Szilády fordítása

5.

1706. ápr. 19.

1118. moharrem 5.

Gāzi giraj-kán az erdélyi királyhoz.

A portára küldött bojár tovább utazott, de egy volt díván-efendivel összejátszva a (Rákóczi által küldött) pénzt eltitkolta és nem adta oda, ahová (Rákóczi) rendelte; az a bojár nem érdemli meg, hogy továbbra is (a fejedelem) bizalmát élvezze. Ilyen gázságokat a fejedelem atyja korában is elkövettek. Hüsein bej,⁷ e levél vívője részletesen tájékoztatni fogja. Ő (a kán) a megtárgyalt kérdésben Rákóczi érdekében fáradozik.

Egyszerű másolat, mely Hasan belgrádi pasa hivatalában készült.

6.

1706. szept. 10.

1118. dżemāzī-ül-āhir 1.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Titokban küldött levelét megkapta, ügyével rokon-szenvez s örvend közlésének: t. i. hogy engedély adatott ki tatár segédcsapatok elküldésére. Elküldésük valóban nem ütközne nehézségbe, a kért 30.000 ember helyett 60—70.000 is mehetne, de ilyen fontos ügyben a porta közvetlen parancsa nélkül nem intézkedhetik.

7.

K. n.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Üzenetére és levelére azt feleli, hogy segédcsapatokat a porta rendelete nélkül nem küldhet.

8.

K. n.

*A Džingiz-családbeli Kaplan herceg (giraj-szultán)
a királyhoz.*

Az a mirza-bej, aki levelét viszi, apjának és neki sok tehát a vár nevét nem említi. A szöveg törökül így szól: „...Görejim senil Feth-ül-islām ve ol havālilerde der-kemīn olan āʿadā-i liāmin deʿ u refʿinde gereji gibi şarf-i teenni ve tevān ejlejesin...”

⁷ V. ö. 14., 21. sz.

éven át hűséges szolgálója, régi nemes ember, 5—10 emberrel (Rákóczi) szolgálatába akar állni. Ajánlja, hogy tegye meg tatárjai és müslimanjai parancsnokságának (baš ve bog).

Mellette egykorú magyar fordítás.

9.

K. n.

*A Dzingiz-családbeli Som herceg (giraj-szultán)
a királyhoz.*

Ajánlólevél a Rákóczi szolgálatába készülő mirza bej számára.⁸

10.

K. n., Belgrád. [Rákóczi felkelésének első idejéből?] *Ibrāhim belgrádi janicsár-aga (ser-i turnai) Rákóczi Ferenchez, közép-magyar királyhoz.*

Visszaemlékezve mostohaapjának (babalik): Thököly (Tökli) Imrének Váradon⁹ és Nisben¹⁰ annak idején nagy pompával történt fogadására, baráti kapcsolatba óhajtana lépni vele is.

⁸ Hasonló Kaplan herceg fentebbi leveléhez.

⁹ Thökölyt Váradon történt elfogatása után néhány hónappal a porta kibocsátotta börtönéből; Váradon, ahová első útja vitte, az ottani hatóságok ünnepélyesen fogadták.

¹⁰ Thökölynek egy ünnepélyes bevonulását leírja Silahtar (II. k. 620—621. ll.). Miután II. Ahmed szultán 1692-ben Cserkesz Ibrāhim agát — aki talán azonos Ibrāhimmal, a fenti levél írójával — a Jeni palankában (Újpalánkán) táborozó fejedelemért küldte, Thököly 50 főből álló kísérettel megjelent Edirnében, ahol a szultán és a nagyvezér ünnepélyesen fogadta. — Nem lehetetlen, hogy a levélíró erre az alkalomra gondolt; azon évek háborúja változó szerencsével folyt, a hadak ide-oda hullámoztak, a levélíró egy tizenöt évvel korábbi esemény színhelyét ellelejthette.

11:

K. n., Belgrád [1705. elején].¹¹*Hasan belgrádi pasa¹² a királyhoz.*

Levelét megkapta. Mikor a császáriak elfoglalták Eger várát,¹³ mohamedán lakosai közül kényszerűségből, avagy rászédetve többen Egerben maradtak. Miután Eger az ő (Rákóczi) hatalmába került, kéri, hogy az annak idején ott rekedt mohamedánokat küldje át a török határon.¹⁴

¹¹ Eger 1704 tavaszán hódolt meg Rákóczinak, de csak az év végén adatott át; a levél ezen esemény után íratott.

¹² Mellékneven Čakirdži baši (solymár-mester') Hasan 1705 elejétől 1707-ig belgrádi, 1707—1708-ban szaloniki, 1708. okt. közepétől 1710. januárig temesvári, azután agribuzi pasa; 1711-ben ismét Belgrádban működik. (Rašid: Tarih, Isztambul 1153 [= 1741—1742]-ik évi kiadás 60^a, 75^b ll.)

¹³ A várnak 1687. dec. 7.-én történt visszafoglalásáról van szó. Erről az egykorú Silahtar (Tarih, Istanbul 1928, II. k. 315—316. ll.) azt írja, hogy kiéheztetett őrsége a várat át akarta volna adni; azonban visszaemlékezve a várnak 1596-ban történt elfoglalására — amikor az ostromlók a keresztény védőket, mint azt Pečevi és Kjatib Čelebi is megírja, szerződés ellenére leöldösték — félték a keresztény sereg bosszújától, s elvonulásuk biztosítására Bécsből, magától a császártól kértek ígéretet. A császár — írja Silahtar — tényleg parancsot küldött tábornokához, utóbbi pedig a törökök számára 200 szekeret rendelt, de ezeken csak 1500 személy tudott Várad felé elindulni, a többiek Egerben maradtak; az utóbbiak közül többen — így az alajbej, a kul-kethüda, sőt két mohamedán pap is — keresztény hitre tértek át. — A rövid közlés adatai megegyeznek a keresztény forrásokkal (l. Balássy Ferenc: Az egri vár 1687-iki feladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben, Értekezések a történelmi tudományok köréből, Budapest, 1875), sőt ezeknek egy vitás pontját — t. i. az átadási szerződésnek a király által történt megerősítését — tisztázzák; viszont a keresztény források az Egerben maradt mohamedánokról tudnak többet, az egyházi anyakönyvek megőrizték a keresztény hitre áttérték nevét, — a fenti levélben említett alajbejét: új nevén Báthori Lászlóét, egy volt hodzsát: új nevén Pap Dávidét, stb.

¹⁴ A fejedelem a törökök elbocsátását megígérte, de az ügy húzódott, s a belgrádi pasa 1709-ben is megismételte ilyen irányú

12.

K. n. Belgrád [1705. június 10?].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Három nappal (Rákóczihoz intézett) legutóbbi levelének elküldése után Belgrádba érkezett a francia követ tolmácsa s azonnal tovább ment (Rákóczihoz). Ezúton is kifejezi reményét, hogy viszonya (Rákóczihoz) továbbra is barátságos marad.

13.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelét megkapta s örömmel vette ígéretét, hogy az országban rekedt mohamedánokat haza fogja ereszteni. — A portára jelentette, hogy oda követet óhajt küldeni; ennek azonban Belgrádon át kellene mennie.

14.

K. n., Belgrád [1706. ápr. 19. után¹⁵].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelére válaszolva közli, hogy Hüsein bej, akiről már régebben is írt a fejedelemnek, levelet hozott számára a kántól és a tatár trónörököstől (kalgai-szultán). A nevezett Hüseinről azt hallotta, hogy mielőtt Belgrádba érkezett, Sebesen a vezír agájának adva ki magát, Temesvárra postakocsit követelt (de nem kapott), hogy birtokában van egy, a temesvári pasa kethüdájának nevére hamisított levelnek (ahogy mindezeket már 'Alī temesvári pasának is jelentették), és hogy különböző helyeken csalásokat követett el. Mivel attól tart, hogy a kán levele is hamis, annak csak másolatát¹⁶ küldi meg a fejedelemnek, de az

kérését (Török-magyarokori Történelmi Emlékek, Irók XXVII. k. 216. l.).

¹⁵ V. ö. 5. sz.

¹⁶ L. 5. sz.

eredeti levelet s a nevezett Hüseint is mindaddig ott fogja, amíg (a fejedelem) ki nem jelenti, hogy Hüsein az ő embere.

15.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Halil és Muştafa belgrádi kereskedők 600 gurus értékű aba-posztót és 2 zsák rizst szállítottak táborába, pénzüket azonban nem kapták meg, mert a császáriak be nyomultak Debrecenbe.¹⁷ Kéri, hogy a nevezett kereskedőket, akiket Forgács és a debreceni bírák jegyzőkönyve szerint Károlyi és Eszterházy hajdúi raboltak ki, kártalaníttassa.

16.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ahogy korábbi válaszában már jelezte, a fényes porta mindenki számára nyitva áll, de követének Belgrádon át kellene utaznia. Újabb leveléből úgy véli, hogy ez a közlés nem jutott el hozzá, s a francia követnek (bej-zāde) most vett leveléből is azt látja, hogy követét más úton akarja küldeni. Ismétli, hogy helyes az volna, ha Belgrádon át irányítaná.

17.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Előbbi levelére szóló válaszát már 40—50 napja elküldte, kérdi, megkapta-e? Hogy van, hol tartózkodik? Megütközött-e a császáriakkal, milyen eredménnyel?

¹⁷ A várost Herbeville császári tábornok csapatai 1705. okt. havában, majd Rabutin hadai 1706 őszén szállták meg, mindkét alkalommal csak átmenetileg (l. Szűcs István: Debrecen város történelme, Debrecen, 1870, III. k. 714. s köv. ll.).

18.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Az a görög (urum) kereskedő, aki 1300 forint (forind) értékben Rákóczi országában árut vásárolt, de nem fizetett, még a király panaszának vétele előtt Rumilibe ment abaposztót vásárolni. Mihelyt megjön, kérdőre fogja vonni.

19.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Leveléből tudomásul vette, hogy a kereskedőknek Kecskeméttől északra menni nem tanácsos.¹⁸ — Kéri, hogy az útlevél (izn fermāni) nélkül utazókat fogassa össze és küldje hozzá.

20.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Mehmed belgrádi lakos azt panaszolta előtte, hogy társa (ortak): Ahmed beše 39-ik század-beli (bölük-beli) janicsár 355 gurus értékű áruval Magyarországba ment, s miután áruját eladta, magyar zászló alatt besoroztatott (jazıldi) katonának. Kérdi, hogy kerestesse meg, s a jelzett összeggel együtt küldje hozzá.

21.

K. n., Belgrád. [1706. ápr. 19. után.]

*Hasan belgrádi pasa a Rákóczi-oglu kíséretében levő
francia követhez (bej-zāde).*

Hüsein bej¹⁹ ügyében hozzá (a bejzādehez) írott levelére válaszát megkapta. Mivel azonban Hüsein bejről pisz-

¹⁸ V. ö. a fejedelemnek hasonló tartalommal 1708. májusban Hüsein belgrádi janicsár-agához intézett levelével. (Arch. Rák. I. oszt. II. k. 372. l.).

¹⁹ V. ö. 14. és 45. sz.

kos dolgokat hallott, ügyében Rákóczitól sürgős felvilágosítást kér, s addig Hüsein bejt visszatartotta.

22.

K. n., Belgrád [1707. ápr. 3. után].

*Ibrāhim belgrádi pasa*²⁰ *Rákóczi Ferenc magyar királyhoz.*

Moharrem hó 1.-e körül,²¹ hajnalban, 4000 rabló (hajdú) Kecskeméten megtámadott és kifosztott török kereskedőket, 53 mohamedánt és egy görög (urum) zimmīt megölt. A pétervárad (Vārādīn) és szegedi (Segedīn) császári generálisok a felelősséget azzal hárítják el magukról, hogy a dologról nincs is tudomásuk, az a vidék magyar uralom alatt áll, az esetért a magyarok tartoznak felelősséggel. Embere útján választ és — minthogy a kereskedőket a fejedelem kérésére engedték be Magyarországra — azonnali elégtételt követel.

23.

K. n., Belgrád [1707. szept. 15.-e előtt].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Mahmūd arnót pasa fiának: Tāhir dukakini sandžak-bejnek 'Alī nevű szolgája gazdája pénzét ellopta s a je-

²⁰ Melléknevén Elči Ibrāhim: 'követ I.' (mert követi minőségben Bécsben járt), 1706-ban agribuzi, ezután krétai (kandiai), 1707-től belgrádi pasa, a felkelők ügyének lelkes barátja. Utóbbi szolgálati állomásán halt meg, halálának híre 1708. okt. 10.-én érkezett meg a török fővárosba (Rāšīd i. m. II. k. 60^a l.), s körülbelül ezidőtájt Bécsbe (v. ö. Medow angol követnek okt. 13.-án kelt levelét, kiadva Archivum Rákóczipium II. oszt. III. k. 404. l.).

²¹ 1707. ápr. 7.-én — egy nappal moharrem 1.-e előtt — 2000 lovas és 1000 gyalogos rác megrohanta Kecskemétet, ott nagy vérengzést és fosztogatást vitt végbe, majd üldözőbe vette a török kereskedőket, akik már huzamosabb ideje a városban tartózkodtak, de a megrohanás első perceiben hirtelen karavánba verődve holmijukkal együtt Nagykőrösre igyekeztek menekülni. Az 55 török alattvaló közül 52 a rácok fegyvere alatt pusztult el, hárman súlyosan sebesülve Kecskemétre kerültek (Hornyik János: Kecskemét

lek szerint Magyarországba szökött. A sandžakbej Muştafa nevű embere Belgrádba jött, s további nyomozás végett Magyarországba készül. Kéri támogatását. — Hasonlóan kéri, hogy Ujvarli²² Muştafat és Engürlü²³ Muştafat, akik Elhadž Mehmed és Elhadž 'Ali belgrádi kereskedőknek pénzzel tartoznak s most Pápa vidékén tartózkodnak, kerestesse fel s adósságaikat e levél vivőjének kezeihez fizettesse ki.²⁴

Hátlapján egykorú téves magyarázat, mellette egykorú magyar fordítás.

24.

1707. szept. 28., Belgrád.

1119. redžeb 1.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Kéri, hogy Ahmed és Isma'il kereskedőket, akik az ő (Rákóczi) engedélyével követeléseik behajtása végett országába utaztak, juttassa pénzükhöz és bocsássa vissza hazájukba.

25.

1707. okt. 7., Belgrád.

1119. redžeb 10.

Ugyanő, ugyanahhoz.

'Ali spāhit az alábbi panasz orvosoltatása végett hozzá küldi: Bottyán tábornok két, Muştafa baše²⁵ nevű török katonától Pápán ezüst pénzért aba-posztót és élelmiszert vásárolt, de csak rézpénzzel fizetett; Bercsényi pedig, mi-

város története, Kecskemét, 1866, IV. 183. s köv. ll.). — A török hatóságok — talán, mert maguk sem láttak tisztán a dologban — eleine mind a kurucoktól, mind a császáriaktól elégtételt követeltek; az anyagi kárt utóbb a császáriak térítették meg.

²² 'újvári'.

²³ 'engür-i': ankarai.

²⁴ Ügyükben a fejedelemnek 1707. szept. 15.-én, valószínűleg e levél nyomán Bottyán tábornokhoz intézett rendeletét l. Thaly: Archivum Rakoczianum I. oszt., IX. k. 422, l.

²⁵ V. ö. a 23. sz.-val, és egyes alábbiakkal.

kor a két kereskedő panaszra ment hozzá, azt is elvette tőlük.

26

1707. dec. 7., Belgrád.

1119. ramadān 12.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelét megkapta. A két Muṣṭafā baše s ép úgy a kecskeméti török kereskedők is még az ő belgrádi kormányzósága előtt mentek ki Magyarországba, őt tehát miattuk (Rákóczi) részéről szemrehányás nem érheti. A jó szomszédság érdekében adassa meg követelésüket 'Alī čauš-agának, levele vivőjének.

Mellette egykorú magyar nyelvű fordítás, Pápay Gáspár keze-írásával.

27.

1708. júl. 16., Belgrád.

1120. rebī'-ül-evvel 27.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Harmadszor kéri, hogy a két Muṣṭafā baše követelését adassa meg s őket bocsáttassa haza.

Hátlapján egykorú feljegyzés: Szécsénybe 1708. aug. 8.-án érkezett.

28.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ajánlólevél a fejedelemhez menő 'Abd-el-nebī baše és 'Avd²⁶ baše temesvári janicsárok és egyben kereskedők számára, akiknek (Rákóczi) aba-posztó ellenében Istanbulból 4340 gurust utalt át, de ott azt az összeget nem fizették ki.

Mellette egykorú magyar fordítása.

²⁶ Az egykorú magyar fordításban: Hajvasz basa. — Mindketten aba-posztót szállítottak a fejedelemnek, nevük az Archivum Rakoczianum elszámolásai között többször előfordul.

29.

1708. ápr. 17., Belgrád.

1120. moharrem 26.

*Ugyanő Des-Alleur márkihoz,²⁷ a francia királynak
Rákóczi mellett tartózkodó tábornokához.*

Mint a kereskedők mindenkori támogatóját s a törökökkel mindig szövetséges francia király tábornokát kéri a kereskedők érdekeinek támogatására, s az ott időző francia követet (bej-zāde) üdvözli.

30.

K. n., Belgrád [1708. nov. 29. után].

*Kara jılan oğlu 'Alī belgrádi pasa²⁸ Rákóczi király-fia
Ferenc királyhoz.*

Közli, hogy f. é. ramadon 16.-án²⁹ új állomáshelyére Belgrádba érkezett, s kéri továbbra is a baráti jó viszony fenntartását.

31.

K. n., Belgrád [1708. dec.—1710. aug. ?].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelét s üzenetét megkapta, további értesítéseket vár tőle.

32.

K. n., Belgrád. [1708. dec.—1710. aug.]

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ajánlólevél a levélvivő török kereskedő részére, aki követeléseinek behajtása végett Magyarországba megy.

²⁷ Dženeral markiz Dezellir.

²⁸ Azelőtt temesvári, 1708. okt. közepétől belgrádi (l. 57. sz. 44. jegyzet), utóbb átmenetileg boszniai vali is.

²⁹ 1122. ramadan 16.-a 1708. nov. 29.-re esett.

33.

K. n., Belgrád. [1710. július 30.]³⁰

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ajánlólevél a Magyarországba menő Ahmed Čelebi³¹ részére.³²

Hátlapján egykorú feljegyzésben: ...több mással Ahmet hozta Szerencsre 1710. aug. havában.

34.

K. n. Belgrád. [1708—1710. aug.]

Ugyanő, ugyanahhoz.

Küldi az 'Alī és Mehmed nevű belgrádi katonáknak Kecskemét vidékén elrabolt holmijáról Rákóczinak belgrádi kapu-kethudája által összeállított lajstromot, kéri a holmi felkutatását és visszaszolgáltatását.³³

35.

K. n., Belgrád. [1708?]

Džemāzī-ül-āhīr 17.

Hüseín aga belgrádi janicsár-aga (ser-i turnai)

Ferenc királyfihoz és királyhoz.

Muștafa nevű két belgrádi kereskedő³⁴ Magyarországba ment, hogy behajtsák követeléseiket eladott posztóért (aba és jağmurluk). Mivel a pénz tulajdonképen az ő csapataé, a vezír-pasával egyetemben kéri, hogy azt ne a nevezett kereskedőknek, hanem Sülejman derkjah-čajušnak adassa.

³⁰ V. ő. 42. sz.

³¹ Neve, mint tanúé, az egri posztó-szállítási iraton (l. 78. sz.) szerepel.

³² Ezt és a következő levelet, mint boszniai vali adja ki.

³³ V. ő. 43. sz.

³⁴ V. ő. 25. sz.

36.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Nehogy hozzáküldött levele üres legyen, istanbuli ajándékul Sülejman čauš útján egy öltözet fehérmeműt küld neki.³⁵

37.

1708. jún. 16., Belgrád. 1120. rebī'-ül-evvel 27.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Harmadszor kéri, hogy a két Muštafa baše kereskedőket juttassa pénzükhöz és bocsássa haza; Sülejman čaušt az ő ügyükben küldte hozzá.

Hátlapján egykorú följegyzésben: Landorfejérvári janicsárok ágája Huszajin aga levele, Szécsény 1708. aug. 8.

38.

K. n., Belgrád. [1708. aug. előtt.]

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ajánlólevél az országába törekvő barátja, 'Abd-ur-rahman beše³⁶ számára.

39.

1709. márc. 13.—22., Belgrád. 1121. moharrem 1.—10.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelére válaszul továbbra is jó barátságát kéri és a magáét ígéri.

³⁵ Utóirat az előbbi levélhez?

³⁶ A fejedelem 1708. aug. hóban Hüsein janicsáragához intézett levelében megengedi, hogy 'Abd-ur-rahman áruját Gyöngyösig felhozassa, s erről belgrádi ügynökét, Pápay Gáspárt is értesíti (Archivum Rákócianum II. k. 372, 381. l.).

40.

K. n., Belgrád. [1708—1710.]

Ugyanő, ugyanahhoz.

A pasával egyetemben kéri, hogy támogassa 'Abd-ur-rahman bajtárst (joldaš), aki követeléseinek behajtása végett tartózkodik országában.

41.

K. n., Belgrád. [1710. júl. 30. körül.]

Ugyanő, ugyanahhoz.

Ajánlólevél³⁷ Ahmed beše belgrádi katona (jamak és janicsár) számára, aki Küçük Mehmed beše bajtárs (joldaš) követeléseinek behajtása végett ottani kapitányokhoz szándékozik menni.

Egykorú feljegyzésben: 1710. aug.-ban Ahmet hozta Szerencsre.

42.

1710. július 30., Belgrád. 1122. džemāzī-ül-āhīr 3.

*Halil, a belgrádi pasa kaīm-makāmja Rákóczi király fia
Ferenc királyhoz.*

Ajánlólevél Ahmed Čelebi számára, akit Küçük Mehmed beše janicsár, Rákóczi kapitányainál fennálló követelésének behajtása végett megbízottjaként Magyarországba küld.

Hátlapján egykorú feljegyzésben: Augusztusban Ahmet hozta Szerencsre.

43.

K. n., Belgrád.

Ugyanő, ugyanahhoz.

'Ali és Mehmed belgrádi katonák, akiktől lovaikat és holmijukat Kecskeméten elrabolták, lovaikat visszakapták, de egyéb holmijukat nem. Küldi az elveszett holminak Rákóczi ottani (belgrádi) kapu-kethüdaja által összeállí-

³⁷ V. ö. a 42. sz.-val.

tott jegyzékét, azzal a kéréssel, hogy azt adassa meg a károsultaknak.

44.

1706. aug. 23. (Banaluka). 1118. džemāzī-ül-evvel 13.

A boszniai delterdar kethüdaja: Ferhād

Rákóczi Ferenchez.

'Ali aga útján küldött levelét örömmel vette. A francia királyhoz küldött követe: Vojin oğlu³⁸ Józef visszaérkezett s most nála tartózkodik; (Rákóczi) ügyében fáradozva adósságokat csinált, kéri tehát (Rákóczit), hogy azokat fizesse meg.

Mellette egykorú magyar fordítás, mely szerint a levél Bana Lukán kelt.

45.

K. n., [1706?] Belgrád.

Hüsein bej a Rákóczi Ferenc mellett tartózkodó

divān-efendihez: Ahmed agához.

Megérkezett Belgrádba. Istanbulban Hudā pasa fiával 10,000 arnaud, 10,000 jaman şadāk és 10,000 tatár rendeltetett ki, de amikor a követ megjött és ajándékot adni vonakodott, a fermānt és az iratokat szétszaggatták. — Figyelmeztesse a királyt, hogy a kiz-agával és a Hasan pasával kötött megállapodást tartsa be. — Legyen rajta, hogy ő (az író) minél előbb eljuthasson a királyhoz, s jelentse ennek, hogy a portára küldött Horvát Ferenc (Hirvat Perens), Pojor és Pápai (Popai) összebeszéltek, az ajándékokat eldugták, de ők maguk zenével és kéjnőkkel (orospo 'an adulteress') kirándulásokat csinálnak és szüntelenül dárídoznak, s hogy a kán panaszkodott a követre és a királyra. — A követ útja Belgrádtól Isztanbulba 39 napig tart. — Halil pasa fiától, aki most a vezir kethüdaja

³⁸ A fordításban: Vojnovics, Rákóczi egyik ügynöke, aki már korábban, és utóbb is főleg Boszniában és a tengerparton működött.

mellett szolgál, temessüköt hozott. — A levél vivője szóbeli üzenetet is visz a királynak.

46.

K. n., Temesvár [1704. június 16. előtt].

*'Ali vezir-pasa,³⁹ temesvári valí és parancsnok
Rákóczi-fia bejhez.*

Leveleit haladéktalanul továbbította a portára.

Mellette török módra preparált papiroson egykorú német fordítása 1704. június 16-iki kelettel, Oszman aga kezeírása.

47.

K. n., Temesvár [1705. márc. 15. előtt].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Mínthogy 3—4 hónap óta semmit se tud felőle, kéri, hogy tudósítsa, hol- és hogylétéről.

Mellette török módra preparált papiroson egykorú német fordítás arannyal porzózva, 1705. márc. 15.-éről keltezve, s egy magyar fordítás kelet nélkül.

48.

K. n., Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Kapitánya: Barsi (Brši) Imre útján küldött levelét megkapta s tartalmáról a francia követ emberét tájékoztatta. Kérését tudomásul vette, de a vezírek utasítása nélkül nem teljesítheti. A francia követ emberének kérését most visszautasították, újabb kérésének sorsát idejében közölni fogja.

³⁹ Mellékneven Gömrükdzü, 'vamos', vagy Izmirli, 'szmirnai', 1704. márc.-ban neveztetett ki temesvári bejlerbejjé, s két évnél tovább szolgált itt; 1706. július közepén központi szolgálatra a fővárosba rendeltetett. (Rašid, i. m. II. k. 32^a, 49^a l.) Bejlerbejsége idejében hozzá intézett rendeleteket Karácson Imre Török-magyar oklevéltára is közöl (318. sköv. ll.). — Leveleit eleinte a fenti módon, 1706. febr. 10.-e óta „Rákóczi-fi királyhoz” címezve írja.

49.

1705. június 10., Temesvár.

1117. şafar 17.

Ugyanő, ugyanahhoz.

A portáról visszatérő francia tolmács útján közli, hogy két levelét megkapta.

Az iratok közt — egy másikkal közös lapon — egykorú magyar fordítása.

50.

1705. aug. 8., Temesvár.

1117. rebī'-ül-āhir 17.

Ugyanő, ugyanahhoz.

A bej-zāde-nak⁴⁰ idejött embereivel együtt egy embert küldi hozzá, hogy híreket hozzon tőle, mert már régóta nélkülözi leveleit.

Mellette török módra preparált papiroszon egykorú német fordítása 1705. aug. 10.-i kelettel.

51.

1706. febr. 10., Temesvár.

1117. şavval 26.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Küldi a portáról hozzá érkezett leveleit, s kéri, hogy embere útján tájékoztassa helyzetéről, mert már régóta nem kapott tőle híreket.

52.

1706. febr. 12., Temesvár.

1117. şavval 28.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Kérésére oltalmába vette azt a néhány erdélyi hadnagyot,⁴¹ akik az ellenség elől török földre menekültek; a mohamedán föld mindenki számára menedék földje (dar-ul-emān).

⁴⁰ T. i. a francia követnek.

⁴¹ A törökben: hadnak (kef-vel írva).

53.

1706. márc. 19., Temesvár. 1117. zī-l-hidždze 4.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Mujkó (Mujkō) zászlótartó ('alemdār)⁴² útján küldött levelét megkapta, híreit örömmel vette tudomásul. — Mikor Eger várát a császáriak elfoglalták, az átadási egyezmény 4-ik pontja úgy szólt, hogy a szegény és erőtlén mohamedánok a rossz időjárás és szekerek hiánya miatt egyelőre a városban maradnak, de ha majd az időjárás megjavul, oda fognak szállíttatni, ahova menni akarnak. Az Egerben maradt 300 mohamedánból még ma is száznál több ember és asszony ott lakik. Most, hogy Eger (Rákóczi) hatalmába került, kéri, hogy azokat rakja kocsikra s Makón (Makova) keresztül küldje a határra.⁴³ — A francia követhoz küldött levelét haladék nélkül továbbította.

54.

1706. ápr. 3., Temesvár. 1117. zī-l-hidždze 19.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levele szerint azt követeli, hogy az Erdélyben levő császári sereg zsoldjára Péterváradon (Vārādīn) át küldött pénzszállítmányt, amely 30 jük forintból (forint) áll, török földön ne engedjék át, mert különben kénytelen lesz üldözése végett a Maroson átkelni török földre. Ő ugyan nem tud a császári pénzszállítmányról, de ha ilyen jönne, bántódás nem érné, mert a török föld mindkét fél számára menedék földje (dār-ul-emān). Az ő kormánya pártatlanul semleges: mikor a francia követ hozzá (Rákóczihoz) utazott, a császáriak hasztalanul kérték, hogy ne engedjék át, mert 5—6000 erszény pénz van nála; ők a kérést elutasították, s a követet bántatlanul eljuttatták hozzá. Különösen

⁴² Török kereskedő, aki Karánsebesen át aba-posztót szállított Rákóczi serege számára. Rákóczi 1709. júniusban úgy ír róla, mint aki, sejtethetően a kecskeméti mézszállításban, rácok keze alatt meghalt.

⁴³ V. ö. 11. sz.

tiltakozik a Maros tervezett átlépése ellen, s furcsának találja, hogy az állítólagos pénzszállítmányt a Béctől Péterváradig terjedő hosszú úton nem tudták elfogni, de török földön — tudnák. Rokonszenve miatt ezt a tervet nem közli a szultánnal, de ajánlja, hogy a fejedelem azt nagyon fontolja meg. — A portára küldött levelét továbbította. — *(Más kézírással:)* A császáriak hiába tiltakoztak az Erdélyből menekült nemesek és hadnagyok befogadása miatt: lám érdemes megbecsülni a porta semlegességét.

55.

K. n., Temesvár.

Ugyanő Bottyán (Pōtīān) tábornokhoz.

Értesítésére, hogy (a tábornok) a határvidék megtisztítására kapott parancsot, kéri megjelenése idejének közlését, hogy embereivel ő is a határon lehessen; inti, hogy a határt át ne lépje, a kereskedőket szabad mozgásukban ne akadályozza; a török földre menekülő gonosztevőket ő ('Alī) fogja megbüntetni.

56.

1705. aug. 8., Temesvár.

1117. rebī'-ül-āhir 17.

Ugyanő a Rákóczi mellett tartózkodó francia bej-zādehoz.

Franciaországból négy ember érkezett Temesvárra, levelekkel. Kísérőkkel továbbította őket, s kéri, hogy visszatértükben küldjön velük híreket.

Mellette török módra preparált papiroszon egykorú német fordítás, Oszman aga kezeírása, arannyal porzózva, 1705. aug. 10.-i kelettel.

57.

1706. szept. 19., Temesvár.

1118. džemāzī-ül-āhir 10.

*'Alī vezīr-pasa,“ temesvári valī és parancsnok
Rákóczi-fi bejhez.*

Válaszul örömmel közli, hogy tovább is jó viszonyt

⁴⁴ Melléknevén Kara jūlan oğlu (,fekete kígyó-fia'), egykor testőrparancsnok (bostandži başı), majd vezīr, 1706. július 15.-től

óhajtana vele fenntartani, egyben kéri a következő két panasz orvoslását: Pató István (Pātō Ištefān) janinai (Janja) ra'āja üzleti célból Erdélybe ment, itt Gyulafehérvárott (Erdel belgrádi) Pósházi (Pōshāzi)⁴⁵ és Száva Mihály (Sāva Mihāl) sóbiztosok a hadsereg részére elvettek tőle 45 hordó bort és csak utalvánnyal fizettek érte. Négyöt kereskedőt, akik egy hónappal ezelőtt Erdélybe mentek, Csáki (Čāki)⁴⁶ és Károlyi Sándor (Kārōli Šandōr) tábornokok katonái (kaṭona) kifosztottak.

58.

K. n., Temesvár [1707. nov. 18.-án].

Ugyanő, ugyanahhoz.

Két panasz orvoslását kéri: Kis halász (Kīš halaš) nevű kecskeméti katona (kaṭona) és hat társa ezelőtt egy hónappal átkelt a határon és a Csanád közelében fekvő Gyála (Kjāla) faluból 20 ökröt elhajtott, az ökrök hír szerint a mindszei (Minčen) réteken vannak. — Halil török kereskedő Egerben Eszterházi Antal (Ēsterhāzi 'Anton), Vak Bottyán (Kör [vak'] Bakjān) és Csáki István tábornokoknak jótállásával árut adott el, nem tudja pénzét megkapni.

Mellette egykorú német fordítás 1707. nov. 18.-i kelettel.

1708. október közepéig volt temesvári bejlerbej, innen a belgrádi vilājet élére helyezetteti át (Rāšid, id. kiadás II. k. 49^a, 60^a II.). — Hozzá intézett rendeleteket Karácsoni Imre idézett oklevéltára is közöl.

⁴⁵ Pósházi Pál.

⁴⁶ Csáki András állítólagos zaklatásai ellen 'Alī pasának hasonló nevű elődje is kikelt, már 1705 elején, l. Lampért Géza közleményét Gróf Pekry Lőrinc leveleiből, Történelmi Tár 1899. évf. 462. l.

59.

K. n. [1708. márc. 19. előtt], Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Két panaszra kér orvoslást: Két kereskedőt, akik üzleti ügyben Jenőre (Jānova) mentek, a Károlyi Sándor alá tartozó sarkadi (Šarkat) hajdúk kiraboltak. — A Csánád (Džanād) kādā alá tartozó Zombor (Zonbör) faluból a tulsó partra lovakat hajtottak el; panaszára a szegedi generális maga elé idézte a makóiakat, de csak annyit állapított meg, hogy a lovakat kurucok (kūrus) kötötték el.

Rajta egykorú jegyzetben: 1708. márc. 19. — Mellette egykorú magyar fordítás.

Pecsét és penče, tehát az író jelölése és az irat hitelesítése nélkül.

60.

K. n. [1708. jún. 15.-e előtt], Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Levelére közli, hogy kereskedőknek Magyarországba szóló útlevelet a biztonság hiánya miatt, (Rákóczi) kérésére, nem ad.⁴⁷

Hátlapján egykorú jegyzetben: 1708. június 15.-én hozták Egerbe.

Penče és pecsét, tehát az író jelölése és az irat hitelesítése nélkül.

61.

K. n., h. n. [Szaloniki, 1708. elején?]

Hasan⁴⁸ szaloniki pasa a királyhoz.

Mióta a végvidékről elhelyezve Szalonikiben teljesít szolgálatot, a nagy távolság, s arra járó utasok hiánya

⁴⁷ V. ö. Hüsein janicsár agának és a fejedelemnek levelével (38. sz.).

⁴⁸ Régebben belgrádi, most szaloniki, majd temesvári pasa (l. 11. sz. 12. jegyzet!).

miatt, csak most — hogy a király tolmácsa ott jár — talál alkalmat régi barátságát jelenteni.⁴⁹

Hátlapján egykorú megjegyzésben: 1708. május hóban érkezett Egerbe.

62.

K. n., Temesvár [1708. okt.—1710. január].

Hasan temesvári pasa⁵⁰ a magyar királyhoz.

Ajánlólevél (a pasa) Avram (Avram) kereskedőjének testvére, a zsidó Musa⁵¹ részére, aki Magyarországra készül.

Hátlapján egykorú magyar nyelvű „interpretációban” Pápai János kezeirásával a kereskedő neve: Al Boer.

63.

K. n., Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Halil oda-basi⁵² kereskedő a hadsereg számára csizmát, aba-posztót és nyeregtakaró (čoltar)- árut adott el rézpénzért (kírmizi akče) azzal a feltétellel, hogy azt Losonci Farkas András (Lošondži Farkašandraš) ezüst pénzre fogja beváltani, avagy rézércet adnak érte. Mivel ez nem történt meg, kéri az ügy felülvizsgálását és a panaszt orvoslását.

Hátlapján Pápai János interpretációja: ...vagy azon rézpénzért 60 forintot adatik számára a réznek mázsája...

⁴⁹ Nyilván erre a levélre szolgált válaszul a fejedelemnek 1708. május 18.-áról Egerben keltezett válasza (kiadva: Archivum Rákócizianum II. k. 373. l.). ~

⁵⁰ 1708. okt. közepétől 1710. januárig]l. 11. sz. 12. jegyzet).

⁵¹ A két Alboér-testvér — Ábrahám és Mózes („Musa”) — mint többször írva van, zsidó volt. Főleg mint posztószállítók állandóan és egészen a fölkelés végéig összeköttetésben állottak a fejedelemmel, üzleteiket a temesvári és belgrádi pasák támogatásával és talán egyben részvételével csinálták. Követeléseik eléggé foglalkoztatták a fejedelem környezetét, 1710-ben sok szó folyt arról, hogy kielégítésük végett nekik adatik a harmincadok bérlete.

⁵² V. ö. 69. sz.

64.

K. n., Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

'Abd-ur-rahman kereskedő (Rákóczi) táborában különféle árut adott el rézpénzért (kizil akče), miután tőle (Rákóczitól) és Bercsényitől (Berčenli, 'Bercsen-i') írásbeli ígéretet kapott, hogy a réz pénzért utóbb ezüst pénzt, vagy pedig — kantaronkint 50 zolta (dol̄ta) ellenében — rézércet (nuhas) adnak. A nevezett kereskedő az árujáért kapott pénzből 5,000 forintot (fōrind) megtartott, 24,000 forintot pedig átadott egy utalványért, mely rézércre szolgált a bányavárosokba, az ottani defterdar azonban ennek beváltását addig halogatta, míg a császáriak a bányákat elfoglalták; s mikor (a kereskedő) üres kézzel panaszra ment Rákóczihoz és Bercsényihez, itt szemrehányással illették, hogy áruját túl magas áron adta el. — Kéri a panasz orvoslását.⁶⁴

65.

K. n., Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

A Tokajban lakó Kemal és Ishak nevű zsidók Elhadž Mušafa belgrádi kereskedőnek áruért 1162 gurussal tartoznak. Kéri, hogy a követelést adassa meg, avagy az egyik zsidót őrizet alá fogva, a másikat küldje Belgrádba.

66.

K. n., Temesvár.

Hasan temesvári mūhafiz a magyar királyhoz.

Az egyik, Erdélybe és Havasalföldre járó kereskedőtől, a Jenisehir-beli Tirnovából származó Džika Patō-tól Besztercén (Besterdž) 1250 gurus értékű holmi raboltatott el, s az most biztos tudomása, a többi közt Kručen Dániel besztercei lakos állítása szerint, Rákóczi egyik táborno-

⁶⁴ V. ö. 40. sz.

kánál és defterdārjánál: Teleki Mihálynál van. — Sürgeti a kár megtérítését, különben a neves kereskedő panaszával a portára megy.

67.

K. n., Temesvár.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Közbenjár meg nem nevezett kereskedők érdekében, követeléseik kielégítése végett. — (Rákóczinak) Sebesen levő aba-posztóját tovább engedi.

68.

1710. júl. 1., Temesvár. 1122. džemāzī-ül-evvel 4.

*El-hādž Muştafa temesvári pasa*⁵⁵ *Rákóczi Ferenchez.*

Čalik 'Osman bešet, a Temesvároott szolgáló 45-ik magas portabeli janicsár-század (bölük) vitézét, aki üzleti ügyekben Magyarországon járt, árujának eladása után Kassáról visszatértében Eger mellett az egri generális testvére kirabolta és megsebesítette; nevezett négy nappal később Egerben meghalt. Kéri, hogy a bűnösöket büntesse meg, a rablott holmit pedig Šalih beše és Sülejman nevű megbízottainak adassa át.⁵⁶

69.

1710. júl. 18., Temesvár. 1122. džemāzī-ül-evvel 21.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Károlyi Sándor leveléből örömmel vette tudomásul, hogy (a fejedelem) utasítást adott tábornokainak Halil

⁵⁵ Muştafa pasa, aki régebben defterdār volt, ekkor mint a janinai sandžak mütesarrifja Isma'ílnál téli táborban időzött; Rašid szerint (i. m. II. 75^b l.) 1710. január óta töltötte be a temesvári pasa tisztségét.

⁵⁶ A fejedelem erre a levélre 1710. aug. 12-én adott válaszában elhárítja a felelősséget saját embereiről, s egyben kéri a pasát, hogy az ő engedelme nélkül kereskedőket ne engedjen át a határon (I. Archivum Rakoczianum I. oszt. III. 495. l.).

odabaši⁵⁷ és más török kereskedők követelésének kielégítésére. De nem jelölte meg, hogy hol fizessenek, s a nevezett Halil is hiába járt Konstantinápolyban Pápai Jánosnál pénze után. Ezt a levél vivője: 'Alī odabaši útján Károlyival is közli. — Ezen 'Alīnak és bizonyos Ismā'il basának is van követelése: Krištīan Kilkō mármarosi komisszár és sóbiztos egy-két évvel ezelőtt ittjártában 1200 gurust vett tőlük kölcsön, és még nem fizette vissza. — Ennek az adósságának megfizetését is kéri.

Mellette egykorú német fordítás 1122. (így!) július 21-i dátummal.

70.

1710. aug. 12., Temesvár. 1122. džemāzī-ül-ahir 16.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Kadrī basa nevű kereskedő azt a panaszt terjesztette elébe, hogy Kemāl nevű zsidó,⁵⁸ aki neki 134 kara gurussal adósa — s egyébként egy Isāk nevű kereskedőnek társa — tartozását nem hajlandó megfizetni. Kéri, hogy kényszerítse a zsidót, aki most Munkácson lakik, adósságának megfizetésére, avagy őt — különben is török alattvaló lévén — adja át levélvivőjének.

Hátlapján egykorú feljegyzésben: 1710-ben hozták.

Mellette egykorú német fordítás 1710. aug. 14.-éről keltezve.

71.

K. n., Temesvár.

Ibrahim temesvári gönüllü-aga Rákóczi Ferenc királyhoz.

Levelére közli, hogy kész szolgálatára lenni.

⁵⁷ Tanúként a 78. sz. iraton is szerepel.

⁵⁸ V. ö. 65. sz.

72.

K. n., Temesvár. [1708. márc. 19. előtt.]

Ibrāhīm temesvári alajbej Rákóczi Ferenc királyhoz.

Mikor Rákóczi hadai Szegedet ostromolták,⁵⁹ ő a török határon teljesített szolgálatot. Rákóczi levél útján már akkor érintkezésbe lépett vele, de neki sajnálatára ritkán nyílik alkalma, hogy Rákóczihoz írjon. „Hogy levele ne menjen üresen”, egy pár csizmát mellékel hozzá, s kéri, hogy fogadja azt szívesen.

Hátlapján egykorú feljegyzés: purum complementum, 1708. márc. 19.-én érkezett Gálszécsre.

73.

K. n., Temesvár.

*'Alī, a temesvári mühāfiz kethüdāja,
Rákóczi Ferenc királyhoz.*

Teleki Mihály útján küldött levelét megkapta; nevezett visszautazván, általa küldi üdvözlő válaszát.

74.

1707. ápr. 30.

1119. moharrem 27.

Jūsuf özüi vālī⁶⁰ Rakovszki királyhoz.

Bender kijavítása végett ide utaztában útközben vette levelét s benne az értesítést sorozaatos győzelmeiről; híreinek örül s neki továbbra is sikereket kíván. — Megengedi, hogy emberei lovakat vásároljanak, s azokat kivigyék.

75.

1707. júl. 28., benderi mező. 1119. rebī'-ül-āhīr 27.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Halecki sztarosza kievi vojvodának, lengyel főhertemmannak Bogdánban lakó embere: Roszkovszki, a svéd ki-

⁵⁹ 1704. július hóban.

⁶⁰ Özü: Ocsakov török neve. — Az iratok mellett fekvő egykorú fordításokban Jūsuf pasa baba dagi szerdárnak neveztetik, nyilván egyidejűleg mind a két kerületnek — Ocsakovnak és a dobrudzsai Baba daginak — kormányzója volt.

rálytól és Szaniszló lengyel királytól leveleket hozott neki (a pasának), melyekre válaszul köszönteni szeretné a svéd királyt és üdvözölni királyságában a lengyel királyt. Mivel Lengyelországban zavarok vannak, Mehmed agát választleveleivel Magyarországon át óhajtaná küldeni; kéri át-bocsátását.

76.

1708. május 25.

1120. rebī'-ül-evvel 5.

Ugyanő, ugyanahhoz.

Leveléből értesült arról, hogy az ellenség az elmúlt télen Erdélybe a Varko (Várko) folyóig⁶¹ nyomult előre és fosztogatott, de (Rákóczi) seregei utóbb visszaverték és 500 emberét megölték. Örül győzelmének s további sikereket kíván neki. — Bogdánba küldött embereinek élelmi szerek vásárlására engedélyt ad, ilyen értelemben a vojvodának, kivel ezt az ügyet régebben megtárgyalta, ismételt utasítást küldött.

Mellette egykorú magyar fordítás „Baba Dagi szerdár Jusuff Basa...” címmel. — Hátlapján egykorú feljegyzés: Babadagi Jussup Landor Fejérvári Szerdár levele is castris ad Trebith positis, érkezett 1708. júl. 24.-én.

77.

1710. jan. 2., benderi téli szállás. 1121. zī-l-ka'de 1.

Ugyanő, ugyanahhoz.

A portára küldött levelét késedelem nélkül továbbította s az onnan jött választ — addig nála időző — embe-rével⁶² most küldi.

⁶¹ A folyó nevét az egykorú fordító kihagyta, nem említi.

⁶² A fejedelem 1709. október 12.-én Ráday Pált küldte a baba dagi szerdárhoz; aki akkor Benderben táborozott. Ráday okt. 27.-én indult Husztról, nov. 17.-én érkezett Benderbe. Az útról — december 15.-éig — vezetett naplóját kiadta Thaly Kálmán: Rákóczi Tár, Pest, 1866, I. k. 404. s köv. ll.

78.

1708. május 26., Eger várában. 1120. rebi-ül-evvel 6.

Szaloniki görög kereskedők nyilatkozata.

Nikola Jani Kiproti, Atanasko Görgi, Hadži Manol, Kiriči Kova és Hadži Aleksio Diako görög (ürüm) kereskedők 1119. márc. 12.-én a szaloniki francia baljosz és Rákóczi Ferenc erdélyi és magyar király isztanbuli kapukethüdāja: Horvát Ferenc (Hörvāt Ferens) előtt kötelezték magukat, hogy Sebesre 100,000 vég (top) festett abát fognak szállítani, végenként 15 poltura (potura) híján két gurusért. A vállalt mennyiségből 20,745 véget leszállítottak, s az áru ellenében kapott váltó értékét Isztanbulban Pápai Jánostól és Horvát Ferencről felvették,⁶³ s miután felmerült költségeikre most 3000 magyar forintot (forind) kaptak, az üzletből kifolyólag sem Magyar-, sem Erdélyországon követelésük nem maradt. S minthogy a további árut egyrészt ők nem képesek szállítani, másrészt a király nem igényli, a szerződést felbontottnak nyilvánítják.

Alul öt név (nem aláírás): Hadži Aleksio veled-i Diako (D. fia'), Kiriči veled-i Kova, Hadži Manol, Atanasko veled-i Görgi, Nikola veled-i Kiproti. — Oldalt hat tanú neve: Küçük Ahmed Čelebi Belgradli (belgrádi'), Elhadž 'Osmān Beldradli, 'Ali spahi Belgradli, Ahméd aga Belgradli, Halil odabaši Temešvarli (temesvári'), Sülejmān baše Belgradli.

A hátlapon az első két görög névnek megfelelő helyen ujjlenyomat, a többi háromnál tuspecsét, — továbbá egykorú latin nyelvű feljegyzésben az irat tartalma.

⁶³ Az erre vonatkozó utasításokat egyéb kapcsolatos iratokkal együtt l. Archivum Rákócianum III. 375. s köv. II. Ugyanitt a „thesalonikai görögök recognitionalissa” magyar nyelven közölve van (384. l.), miután előzőleg elmondatik, hogy az irat originalisa kétszer iratot s hogy az egyik eredeti Konstantinápolyba küldetett, a másik — melynek tartalmát most adtuk — török nyelven a titkos levelek közé tétetett.

K. n. [1708. végéről?]

Rákóczi Ferenc azon levelének tartalma, amelyet egy hónappal ezelőtt konstantinápolyi emberéhez küldött.

Seregei három oszlopban működtek: az egyik Eszterhás Antal vezetése alatt a Dunántúl, a másik Károlyi Sándor parancsnoksága alatt Erdélyben, a harmadik a Vág vidékén, mindegyik 20,000 főnyi erővel. Az utóbbi seregnél tartózkodott a fejedelem is. Ez a sereg elfoglalta Csejót, aztán Trencsént vette ostrom alá, de itt az ellenség — főleg lovasságát — hirtelen megtámadta. Ez megingott, erre a fejedelem erősítést vitt oda, de lova felbukott, ő maga arcán és több más helyen megsérült. Hamar elterjedt a híre, hogy „elesett” (dűštű), ami a magyarban egyjelentésű azzal, hogy „meghalt”. Serege megzavarodott, visszavonult. 200 gyalogost és 500 lovaszt vesztett, ez számra nézve nem sok, de szégyennek nagy. A siker után az ellenség vérszemet kapott, elfoglalta Nyitrát, de utóbb a fejedelem csapatai elől átkelt a Vágon és a komáromi szigetre húzódott.

A fejedelem most hadait rendezi, s reméli, hogy vereségét rövidesen megbosszulja. Újvár körüli csapatai pihent erők, a fenti csatában nem vettek részt, állandóan zaklatják az ellenséget, egyéb csapatai Pozsony körül és a Morvában portyáznak.

Eszterhás Antal (Esterhāš An̄ton) Sopronnál szétvert 500 főnyi császári sereget, Nezsidernél megostromolta sáncait (šānš), nyolc ágyúját elvette, Bécsig hatolt.

Balog Ádám (Bālōk Ádām) Fejérvár (Üstüni Belg-rād) tájékán működik, 5000 főből álló császári (horvát és szerb) sereget, amely Simontornyát (Šimot̄orna) ostromolta, pár ember híján lekaszabolt.

Károlyi Sándor Erdélyben Madarasnál (Mādārāš)⁶⁴ levágott 300 császári katonát és sok foglyot ejtett. Arad-

⁶⁴ Helyesen: Madarász(?) Szatmár megyében, Kövartól északnyugatra.

nál Thököli (Tököli) szerb generálist testvérével együtt elfogta.⁶⁵

A mellett, hogy e sikerek trencsényi vereségét ellensúlyozzák, reméli, hogy tavaszon döntő győzelmet fog aratni ellenségein.

80.

K. n.

Dallyai Dienes István a fejedelemhez.

Udvariassági levél, reális tartalom nélkül.

A török nyelvű szöveg alatt latin betűs aláírás: Dallyai Dienes István.

⁶⁵ 1708. júl. 31.-én (Márki Sándor: Sarkad története, Budapest, 1877, 57. l.; u. ő: Arad vármegye története, Arad, 1895, II. k. 2. rész, 292. l.).

Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon.

A török birodalom kétféle szerkezetű területi egységekből, úgymint a központi közigazgatási szervezetbe közvetlenül bekapcsolt tartományokból és belső kormányzatukban autonómnak hagyott hűbéres államokból állott; amazok képezték a birodalom magvát, emezek pedig külső védelmi övét, amely mint egy óriási koszorú, kifelé szinte elmosódó határaival a birodalom belső részeit körülfonta és ellenséges támadások ellen óvta.

Ha a birodalom területén és határvonalán végigtekintünk, tisztán láthatjuk e kétféle szerkezeti egység egymáshoz sorakozását. Egyiptom, a legértékesebb afrikai tartomány, kezdettől fogva különleges helyzettel bírt, a többi afrikai birtok pedig távolsága szerint lazuló szálakkal fűződött az isztanbuli központhoz s ennek parancsait helyi fejedelmek közvetítésével hajtotta végre.¹ Folytatólag hasonló helyzetet találunk a távoli Arábiában, majd a közelebbi perzsa és kaukázusi határokon, ahol különösen kurd fejedelemségek képeztek majdnem összefüggő

¹ E hűbérállamok alatt elsősorban azokat értem, melyek *hükümet*-nek (fejedelmek: hákim-nak) neveztettek, ugyanúgy, mint pl. az erdélyi fejedelemség, illetőleg fejedelmek. Ismeretes, hogy Ajn 'Ali történelmi munkája ezeket a birodalom részei között felsorolja s azt is megemlíti, hogy e fejedelemségek örökös joggal szállnak apáról fiúra. Náluknál alacsonyabb rangú, de bizonyos fokig önálló kisebb egységeket képeztek a *mülkijjet*, *jurdluk*, *odzsaklik* elnevezések alatt összefoglalt népcsoportok, többnyire kurd törzsek a birodalom keleti határán, a kaukázusi Gendzsetől (Elisabetpol) Mezopotámiáig. Fejedelmek rangsora és jogi helyzete pontosan meg volt határozva.

láncsort, hogy a birodalom belső testét a szomszédos államoktól elválasszák. Végül az északi végeken, a fekete-tengeri partvidéken a krimi fejedelemség, az orosz puszták felé ennek függelékei s Moldva és Havasalföld szintén félig független államokat képeztek; sőt szórványosan másutt is találunk ilyen lazábbra engedett testeket, így Ragusa és az Égei-tenger egyszínű szigetvilágából szeszélyesen kiválasztott két darab föld, Naxos és Paros is hűbéres állami keretek között élt.

Azt lehet tehát mondani, hogy a török államszervezet szelleméhez Közép-Európában, a magyar földön is közel állott volna egy hűbéres fejedelemség gondolata, s amikor Szülejman ezen a tájon Erdélynek hűbérállami szervezetet engedélyezett, egy régi, már többször alkalmazott török politikai elv szerint járt el.

Külön tanulmány tárgyát képezhetné az a kérdés, hogy a török politika talán nemcsak Erdélynek, hanem az utóbb megszállt Magyarországnak is ezt a sorsot szánta osztályrészül, —ennek kutatása azonban mostani célunkhoz nem vinne közelebb. Megelégszünk tehát annak megállapításával, hogy Szülejman a megszállt Magyarország közigazgatását az autonóm hűbérállamoktól eltérően török belföldi minta szerint közvetlenül szervezte meg, a területi egységek és hivatalos személyek ugyanolyan rendjével, mely a birodalom belső részeiben volt honos, de még finomabban kidolgozott tagozattal, „hogy ez szem legyen, amely a padisah helyett lát, kéz, amely helyette fog és láb, amely helyette lép“.

A fejlettebb szervezet e tartomány igazgatására egy nagyobb létszámú hivatali apparátust, kiterjedtebb tisztviselő osztályt és honvédelmi kereteket hozott létre, melyeknek anyagi ellátása itt is a helyi lakosság feladata volt s főleg a mezőgazdaságra, földre nehezedett. Mivel így a honvédelem és a közigazgatás fenntartó eszköze a földbirtok volt, joggal mondhatjuk, hogy a birtokrendszer az államnak is alapját s a birtokrendszer törvényei a török alkotmány legfontosabb tételeit képezték.

A török birtokrendszert az arab birtokrendszerre,

ennek az iszlám szellemében kialakult formájára szokás visszavezetni, mely a földtulajdon jogát az állam számára foglalva le, a földet csak birtoklásra engedte át s a birtokos vallása szerint különböztette és adóztatta meg. Az arab rendszer a földbirtok számára két fő kategóriát állított fel: az egyik a tized-köteles földekből (arz-i asrijje), a másik a harács-köteles földekből (arz-i haradzsdzsijje) állt; amabba azok földjeit sorozta, akik a mohamedán hitet önként vették föl, emebbe azokét, akik ezt csak nyomásra tették vagy megtagadták. A birtok ilyen osztályozásának jutalmazás volt a célja; azáltal, hogy a tized-köteles földekre kisebb terhet rótt ki, mint a harács-kötelesekre, az iszlám első híveit előnyben akarta részesíteni a később megterőrökkel és a nem-mohamedánokkal szemben.

Noha ez a két kategória elég tág lett volna ahhoz, hogy benne akár a világ összes földjei elférjenek, a földnek tized- és harács-alapon való osztályozása mégsem lett kizárólagos alaptörvény minden mohamedán államban, mert azok a népek, melyek csak utóbb lettek az iszlám vallás hívei és harcaiban zászlóvivői, az arab birtokrendszerben rejlő megkülönböztetést önmagukra nézve is igazságtalannak találták; ezért ezt a törvényt erősen módosították, illetőleg olyan birtoktípusokat teremtettek, melyeknél más szempontok szolgálnak a birtok osztályozásának alapjául.

Ezt tapasztaljuk az iszlám több államában, így az iszlám egyik legkiválóbb politikus és katona népénél, az oszmanli törököknél is. A török állam az arab birtokrendszer fenti osztályozását szintén nem tette kizárólag magáévá, hanem — ugyanazzal a rugalmassággal, amellyel a határmenti tartományok koszorújának autonómiáit megszervezte — a földbirtok számára új kategóriákat is alkotott, illetőleg vett át más népektől; oszmán-török államtudományi munkák, törvénykönyvek, melyek a XVI. században kormányzati — inkább adóügyi — kérdésekkel foglalkoznak, a tized- és harács-köteles megkülönböztetést inkább csak elméleti bevezetésükben említik meg, főleg mint történelmi előzményt, a fejlődés kiindulópontját,

melyet mohamedán kultúrkörben, ahová a törökök állama is tartozott, ismerni kellett.

Csakhog्य ezek a török kézirati források, melyek e kérdés első összefoglalásának tekinthetők, nem domborítják ki azt a törést, amely az ősi arab és a későbbi oszmán-török birtokrendszer között előállott, s ennek következtében a belőlük táplálkozó európai szakirodalom szintén könnyedén átsiklott a két birtokrendszer tételein s az arab és török birtokrendszert egyetlen folyamatos fejlődés eredményének tüntette föl. Innen van, hogy idevágó európai dolgozatok is az arab és török birtoktípusokat (a tized- és harácsköteles földeket és az ú. n. török hűbérrendszer különféle birtokfajait) egymás *mellett* sorolják fel, és nem emelik ki, hogy tárgyalásukban a földbirtok osztályozásánál két felosztási alap: az arab és török rendszer tagjai kerültek egymás mellé. Ezáltal a felsorolásban logikai törés állt elő és lehetetlenné vált, hogy a török földbirtok tagozódásáról tiszta képet szerezhessünk.²

Ha tehát az oszmán-török birtokviszonyokban világos áttekintést akarunk nyerni, helyesebb, ha mellőzzük azt a régi arab törvényt, mely a birtokot szolgáltatási kötelezettsége, az adófizetés kulcsa, illetőleg tulajdonosának

² A török földbirtok tized- és harács-alapon való megkülönböztetését az európai irodalomban d'Ohsson és Hammer közléseire lehet visszavezetni.

A régebbi d'Ohsson (Tableau général de l'Empire Othoman, Paris, 1797, illetőleg általam használt német fordítása: Allgemeine Schilderung des Osmanischen Reichs, Leipzig, 1788 és 1793) négy terjedelmes fejezetben a mohamedán dogmatika, liturgia, etika és hierarchia kérdéseit s velük kapcsolatosan a törökországi állapotokat tárgyalja, de a földkérdést alig érinti.

A félszáz évvel újabb Hammer (Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches, Wien, 1815) a mohamedán kultúra ősi birtoktípusain: a tized köteles (erz-i asrijje) és harácsköteles (erz-i haradz-szijje) birtoktípusokon kezdve részletesen foglalkozik a birtokrendszerrel de mivel az említett válfajoknál sokáig időzik és mivel alig emeli ki (I. 344.), hogy ezek a birtoktípusok csak Hedzsaszban, Baszrában és Irakban maradtak meg, azt a látszatot kelti, hogy a török birodalom összes földbirtokai ebbe a két kategóriába tartoztak, vagyis vagy tized-köteles vagy harácsköteles földek voltak.

vallása szerint osztályozza; a birtokrendszer lényegét jobban megismerhetjük, ha a földbirtokot egy más szempont: a tulajdonjog, a földbirtokkal való rendelkezés jogának mértéke szerint tesszük vizsgálat tárgyává.

A földkérdés rendezésénél a török állam is abból az elvből indult ki, amit a mohamedán jog hirdetett és az első kalifák követtek: a földtulajdon kérdésében, a népvándorláskori nagy hódítók hatalmi gesztusával tabularását csinálva, a földet új osztás alá vonta, melyből saját hívei úri rendre emelkedtek, azok viszont, akik csak fegyveres ereje előtt hajoltak meg, szolgasorsra jutottak. Az állam a földtulajdont vagy saját maga számára tartotta meg, vagy régi kipróbált hívei között osztotta szét, részben ideiglenes használatra, részben örök tulajdon gyanánt.

Állami vagy kinestári tulajdonban — hász-birtok, még pedig: padisahi hász (hász vagy havvás-z-i hü májun, hász-i padisah) néven — elsősorban olyan birtoktestek maradtak, amelyek jövedelme akár mint pénz, akár mint termés jelentősebb értéket képviselt s elsőrangú állami célokra, pl. helyőrségek ellátására vagy élelmezésére különösen fel volt használható. Ebbe a birtokkategóriába

Az a homály és bizonytalanság, amellyel Hammer a török birtokkérdést tárgyalja, Salamon Ferenc munkáján (Magyarország a török uralom korában) is megérzik. A török birtok- és adóüggyel foglalkozó fejezete, melyben Hammer nyomán halad, szintén homályos és ellentmondásokkal is terhes.

Hammer idézett hibája megvan a keleti íróknál is, a török írók a földbirtok e történelmi fajait ugyanolyan aránytalanul és bizonytalanul tárgyalják még az újabb időkben is. Szülejman Szúdi „Defter-i mukteszid” c. műve (Isztambul, 1307—1889/90) szintén az olvasóra bízva annak megállapítását, hogy az iszlám őskorából származó, hosszan tárgyalt birtoktípusoknak az oszmán-török birtokrendszerben csak mellékes szerepük van s ugyancsak átvései ezt a hibát a munka egy újabb átdolgozója: Abdurrahman Vefik is (Tekálif kováidi, Isztambul, 1329—1911).

E kifejezésekkel a török kormány az ősi iszlám-arab kultúrából nem birtoktípusokat, hanem csak szavakat vett át, adónemeket, melyeket ugyanaz a személy is fizethetett. Ez a legnagyobb bizonyíték a mellett, hogy a szavak nem birtoktípusokat jelentettek, hanem csak szókölcsonzések voltak.

elsősorban bányák, erdőségek, bőkezűen „városokká“ avatott (Magyarországon varoš-nak is nevezett) lakóhelyek, salétromtermelő falvak tartoztak, továbbá néha egész vidékek, melyeket a török uralom hagyományból vagy államérdekből továbbra is egybetartozó adóegységnek hagyott meg (mint pl. Magyarországon 12 jász várost és községet) s noha e birtoktesteket különböző módokon, legtöbbször bérbeadás útján kezelte, rajtuk a kincstár tulajdonjogát érintetlenül fenntartotta.

A föld egy másik részét, mely eredetileg szintén a kincstár tulajdonát képezte, a kincstár nem tartotta meg a maga birtokában, hanem tisztségviselők ellátására, ahogy nyugati analógiák alapján mondani szokás: hűbértok gyanánt osztotta szét. A „hűbértok“ elnevezés helyett azonban indokoltabbnak látszik a „javadalombirtok“ megjelölés, mert e birtoktestek zsold vagy fizetés helyett „kenyérpénz“ (dirlik vagy ekmeklik) gyanánt³ adattak a szolgálat mellé, a diploma, mely birtoklásukról intézkedett, nem birtokot adományozott, hanem rangot, szolgálati megbízást adott, a birtokot szolgálati illetményül az előbbi tisztségviselőről csak „átruházta“. Az átruházás (tahvil) mindig ideiglenes volt, mindig változó és súlyosbodó feltételekhez volt kötve, s ha a kincstár nehéz viszonyok közé jutott, egyes birtokokat a javadalmi birtokok csoportjából kivonva ismét saját kezelésbe vett, vagyis szünetelő birtokjogát azokon újból életbeléptette. Ha tehát a nyugati gazdasági rendszerekben e birtokkategória megfelelőjét keressük, — noha tudjuk, hogy egy meggyökeresedett kifejezés ellen a harcot felvenni nehéz — azt nem a hűbér-, hanem inkább a javadalombirtokokban találjuk, — csak a javadalombirtokok körét Törökországban szélesebb körre, a katonai és polgári tisztségviselők egész népes osztályára kell kiterjesztenünk.

A török javadalombirtok nagysága és részben ren-

³ „Akár janicsár- vagy szpahi-fokozat, akár müteferrika- vagy csaus-rang, akár ziámet vagy tímár: mindez dirlik“ — mondja egy naszihattáné a Topkapuszera j levéltárában.

deltetése szerint, a már ismert módon három csoportra tagolható:

a) A központi méltóságok részére adományozott javadalmak, többnyire mohamedánoktól lakott vidéken, folytatólag a vidéki kerületi pasák és szandzsakbejek javadalmai, lehetőleg az illetők kerületeiben. Ennél a pontnál azonban hangsúlyozni kell, hogy e birtokokat röviden éppen úgy hász-birtoknak nevezték, mint a padisah vagy kincstári birtokokat, mert „hász“ azt jelenti, ami valamilyen célra állandóan le van kötve, pl. a padisah vagy a pasa rendelkezésére, mint e méltóságok vagy rangok tartozéka, velejárója. A hász-megjelölés tehát nem határoz meg pontosan egy birtoktípust, a szabatos megjelöléshez a birtokost is meg kell nevezni. (Gyakran használatos pontos megjelölések: hász-i padisah, havvász-i hü májun, illetőleg pasa hászlari, sandzsakbej hászlari).

b) A rangban kisebb, vidéki tisztségviselőknek (vidéki defterdár, defter kedhüdászi, miralaj, esaus, müteferrika, mímár, dunai vagy drávai kapudan, azab-aga stb.) járó ziámet-ek, zaim-javadalmak.⁴

⁴ A középkor végén minden olyan birtokot, amit hadi szolgálat jutalmául (hakk i mukátele) adományoztak, még a szandzsakbejek birtokait is timár-birtoknak nevezték (l. Friedrich Giese: Die alt-osmanischen anonymen Chroniken, Breslau, 1922). Az újkorban a birtokok között jövedelmük nagysága szerint szokás határvonalat húzni, mégpedig úgy, hogy 20,000 akese évi jövedelem a ziámet-birtoknak alsó, a timár birtoknak felső határát jelzi. Mint már Dony is észrevette (Enzyklopedie des Islam IV. k., s. v. timár), számos példát lehet felhozni a mellett, hogy ezen értékhatar alól vannak kivételek (l. pl. Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár 65., 85., 145., 153. l.). Véleményem szerint a két birtoktípussal kétféle szolgálatot szándékoztak jutalmazni: timár birtokot kapott a közember, ismételtan tanúsított kiválóságért akár 50,000 akese jövedelemértékig, ziámetet pedig a tisztségviselő, kezdetben 20,000 akesenál talán kisebb jövedelemmel is; amaz legénységi zsold, emez tiszti; amaz azoké, akik az altiszti karban megrekednek, emez azoké, akik gyorsabban ívelő pálya előtt állnak. Lehet, hogy a megkülönböztetés oka az illetők iskolázottságában van, e mellett szól, hogy a vilájetekben a ziámet-birtokok nagy részét tisztségviselők élvezik.

A kérdés régebbi összefoglalásához l. Belin cikkeit a Journ. Asiat. ser. V. tom. XVIII. 409. s. köv. II., legújabb török összefoglalására pedig Köprülüzado Mehmet Fuat cikkét: „Bizans'in Osmanli Müesseselerine te'siri (Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuasi I. (1931) 219. s. köv. II.).

c) Az alsórangúak, a közemberek sorából esetleg éppen csak kiemelkedett vitézek javadalmai, a timár-birtokok s ezeknek helyben és időben nagyon különböző változatai, illetőleg alfajai (iptida timari, kilidzs timari, teszkereli timar, teszkeresziz timar, be-nöbet timar, szerbeszt timar, eskin timari, mülk timar, szülszán üzere timar, hiszsze timari) képezték, széles skálájuk tulsó határán egy olyan timár-birtokkal (mülk timar), amely örökölhető tulajdon volt még nőágon is.⁵

Mint látható, a török rendszerben a birtok fajai egy hivatali rangsort tükröztetnek vissza, melynek lépcsőfokai szigorú rendben sorakoztak egymás után, az egyes birtokok pedig szolgálati bér és a szolgálat folyamán felmerülő kiadások fedezete gyanánt kerültek kiosztásra. Jutalmi jelleg legfeljebb a kisebb timár-birtokok egyik-másik alosztályának tulajdonítható, azoknak, melyeket tényleges szolgálatból kikerült veteránoknak adományoztak, akik már nem a békebeli sereghez, hanem csak a háborús pótkerethez tartoztak s a birtokért valóságos szolgálatot többé nem teljesítettek.

A kinestár által szétosztott földbirtok másik nagy csoportját az örök tulajdonul átengedett földbirtok: a mülk képezi, melyről a kinestár az adományozás tényével végleg és teljesen lemondott.⁶ E birtokkategória létezését nyomatékosan ki kell emelni, minthogy a közhiedelem szerint a török állam nem ismerte a földtulajdont. Ellenkezőleg, a török államhatalom a XIV. században és a XV.

⁵ Mivel nálunk „kilidzs” alatt a timár-birtok legkisebb változatát szokás érteni, meg kell jegyeznem, hogy „kilidzs” (‘kard’) a katonai javadalombirtokok darabszámát is jelenti. Egy vilájet 26 kilidzs ziámet- és 543 kilidzs timár birtoka olyan kifejezések, mint 25 nefer (‘személy’) ember, 3 kabza (‘markolat’) kard, öt ro’esz (‘fő’) ló stb.

⁶ Adományozása az ú. n. mülk-námeval történt, egy olyan diplomával, amely külsőleg a beráthoz hasonlít, rendelkező része pedig így szól: „... birtokokat a nevezettnek adományoztam és ezt a felséges rendeletet kibocsátva, meghagyom, hogy azokat mint saját mülk-javait tulajdonul bírja (mülkijjet üzere taszarruf ede), ha akarja: eladja, ha akarja: elajándékozza, ha akarja: vakuffá tegye, s öt senki, soha, semmiképen ebben ne zavarja és ne akadályozza.

század első felében is nagy birtoktesteket osztott szét örök tulajdonjoggal, s ekkoriban úgy látszott, hogy a török birodalomban is — mint a keresztény államokban — egy nagybirtokos osztály fog kialakulni és az alsó társadalmi rétegek fölött domináló szerephez jutni.⁷ Ez a fejlődési irány azonban az újkor elején megtört. A mohamedán egyházjog szélesebbkörű érvényesülése — aminek kezdetét a török birodalomban a kalifátus felvételéhez (1537) lehet rögzíteni — egyrészt megritkította a tulajdonbirtok adományozását, a kormányzati önkény pedig — szintén főleg a XVI. század óta — a már magánkézre került birtokok nagyrészét visszaszerezte a kincstárnak. A könnyen elrendelt vagyonkobzások csak a kisebb terjedelme és csekélyebb jelentősége miatt mintegy elfeledt kisbirtoknak engedtek aránylagos kíméletet.

A magántulajdont képező мүлк-birtok, bizonytalan és veszélyeztetett helyzetéből alapítványi kötött birtokká, vakuffá (többször: evkaf) igyekezett átalakulni, minek következtében egy újabb birtoktípus fejlődött ki. A vakuf néven kegyes emberbaráti célra átengedett birtok ugyanis, egyházi vonatkozásai révén a szultáni önkénnyel szemben is meg lévén védve, a magánérdeket is szolgálhatta, nevezetesen akképen, hogy az alapítványozó a saját le származóinak hosszú nemzedékeken át is részt biztosíthatta a birtok jövedelméből.⁸ Ezért a vakuf, a mohamedán „egyházi vagyon“ olyan birtokforma lett, ahol a magánérdek — bár megbújva és szerényebb formában — századokon át szívósan fenntartotta magát, s ahol az egykori мүлк-birtokok szinte kivétel nélkül további birtokformájukra találtak és fejlődésük további állomására értek; mert ahogy minden vakufbirtoknak előzőleg magántulajdonnak, мүлк-birtoknak kellett lennie, hogy vakuffá le-

⁷ A XV. század közepéig régi családok egy-egy vidéken helyi dinasztiák gyanánt élnek s zavaros időkben a trónutódlás kérdését is ők döntik el (l. a legrégibb török krónikákat Giese id. kiadásában).

⁸ Az ilyen birtokok kezelésének joga a szokásos kikötés (evladiijet ve mesrutijet üzore) szerint apáról fiúra száll. A kezelők megszabott jövedelmüket hibás ellenőrzés miatt nagy mértékben fokozni tudták.

gyen tehető, ugyanúgy majd minden мүлк-birtok előbb-utóbb vakuffá lett; igaz, hogy a birtok ezáltal megszűnt egyéni tulajdon lenni, de a kiestásra sem szállt vissza, s a kincstár arra hivatott hatóságai útján legfeljebb felügyelői jogokat gyakorolhatott fölötte.

A hódolt Magyarországon a török birtokrendszer lényegében azonos volt azzal, amelyik a birodalom belsejében a XVI. század közepére kialakult, és a továbbiakban is azzal párhuzamosan fejlődött. Eltérés csak annyiban észlelhető, hogy Magyarországon a kincstár kezdettől fogva kevés nagybirtokot adományozott teljes tulajdonjoggal, egyrészt mert az itteni berendezkedés már az iszlám egyházjogtól erősebben befolyásolt korszakba esik, amely мүлк-birtokok kialakulásának nem kedvezett, másrészt mert a végvidék finomabb szervezetének és honvédelmének ellátása a magyar tartomány földbirtokát fokozott mértékben igénybe vette és мүлк-birtokok kialakulására honvédelmi okból sem nyújtott lehetőséget. Tulajdonbirtok azonban itt is volt, sőt nemcsak törökök, hanem keresztények is rendelkeztek ilyennel. Kevesebb lévén azonban az a мүлк-birtok, amely mint egyéni szabad tulajdon egy-egy család javára vakuf-formában konzerválódni kívánt volna, nálunk a vakuf-birtok sem érte el azokat az arányokat, mint a birodalom belsejében. Magyarországon a birtok túlnyomó része valóban kincstári tulajdonban maradt és jövedelme — mint említettük — vagy közvetlenül gazdagította a kincstárt, vagy egyes tisztségviselők ellátására szolgált. A magyarországi török földbirtokon tehát legtöbbször a kincstár vagy az állam különböző rangú tisztségviselőit találjuk — rangjuk szerint az említett módon egymásután sorakozva — mint birtokosokat.

Mivel a magyar föld gazdálkodását másfélszázadon át ezek az új birtokos osztályok irányították, helyénak látszik, hogy ne csak a birtoktípusokról, hanem a birtokok gazdáiról, úgy a nagy-, mint a közrangú birtokosokról is megemlékezzünk.

A magasrangú birtokos csoportot egy nekünk újszerű társadalmi réteg képezte, mely az ókori Róma provinciális tisztikarához hasonlítható és Törökországban valószínűleg a birtokos nemesség hiánya miatt alakult ki a maga különös formájában. Igaz, hogy a XIV. és XV. század török társadalma — mint fentebb érintettük — a földtulajdon alapján kezdett rétegeződni és befolyásos családok, vagyoni súlyukat hivatalos ranggal is fokozva, azon az úton voltak, hogy helyi oligarchákká nővik ki magukat s mihelyt a központi hatalom gyengülését érzik, ettől elszakadnak. Az oszmán-török birodalmat ebben a fejlődésben a régebbi kalifátusok sorsa fenyegette, melyek egy-két százados tündöklés után, létük emlékéül sivatagba süllyedt bizzarr templomromokat hagyva hátra, apró fejedelemségekre töredezték. Más mohamedán államokkal együtt a szelzsuk-törökök, kiknek berendezkedését az oszmánlik éppen mintául használták, szintén így végezték állami életüket s a nyomukba lépő oszmánlik gyors emelkedését is gyors hanyatlás követhette volna. Az Oszmán-ház azonban a fenyegető veszélyt idejében felismerte, s hogy azt elhárítsa, magas állásokba emelt szolgáit nem hagyta huzamosan egyugyanazon szolgálati beosztásban, hanem hamar, már 1—2 év múlva máshová rendelte.

A magasabb állásokat s azokkal együtt — mint említettük — az ezek ellátására szolgáló nagybirtokokat is évről-évre újból osztották szét. E kormányzati elv gyakorlati illusztrálására annál bátrabban hozhatunk fel magyarországi példát, mert a tisztviselők sűrű leváltása Nagy Szülejman alatt, tehát a törökök magyarországi berendezkedése idejében vált rendszeressé. A budai várba a központi kormány a 141 éves török uralom alatt 70 pasát küldött kormányzóul. Ezek között 28-at ismételtén, összesen tehát 98 esetben hozott személyi változást a vilájet igazgatásában. Átlagban tehát minden másfél évben, többször azonban már egy-két hónap múlva új emberrel képviseltette magát, mint könnyen elképzelhetjük, a folyton változó pasák nehéz egyéni gondoljaival,

az egyéni felelősségérzet gyengülésével és az ügyvitelben a folyamatosság romlásával.

Mikor e messzire kiküldött vidéki kormányzók kezéhez vették új diplomájukat, mint idegen országok fejedelmei, egy hívüket Isztanbulban hagyták ügynöknek (kethüdá), hogy összekötő kapocs legyen a székváros és az ő személyük között, ügyeiket egyengesse és őket a viszonyok alakulásáról tájékoztassa; új állomáshelyükre pedig saját környezetüket, baráti és szolganépüket vitték magukkal, mely egész egzisztenciájában uruk sorsához volt kötve, a pasa személyi udvarát képezte, s a hivatalos udvartól elkülönítve a pasa magánügyeinek, gazdaságainak intézésében buzgólkodott.

Az isztanbuli ágensnek ezalatt az lett volna egyik főfeladata, hogy ura megbízatását meghosszabbíttassa vagy új állomást szerezzen neki. De ez sokszor nehezen ment, mert a tisztségek szétosztásánál heves verseny fejlődött ki. Az igénylők ugyanis megszorodtak,⁹ az állásokat az eredetinel kisebb javadalommal is hajlandók voltak elvállalni, a gazdasági nehézségekkel küzdő állampénztárnak pénzt, évről-évre magasabbra fölvert összeget ígértek azért, amit elődeik ingyen kaptak, míg a helyzet odáig fajult, hogy az állás értéke és a hozzákötött jövedelem szabott összeggel volt megjelölhető és maga az állás

⁹ Két áramlat torkollott itt egymásba. Az egyik azokat a „paraszt-kölyköket” (így egy már magas rangra emelkedett úr, a büszke Szinan pasa hívja őket) hozta a szeraj nevelőintézeteibe és aztán a tisztségviselők státusába, akiket a szultáni politika újoncoztatott össze, legtöbbször nem mohamedán vidékekről, hogy mint az udvarban gyökér nélküli egyének a padisah feltétlen támaszai legyenek; a másik pedig azokat az „úri ifjakat”, kiknek apái már magasabb rangokat értek el s nekik is hasonló pályafutást szántak s akik utóbb, ha reményeik valóra váltak, születésükre hivatkozva pasa-záde-knak („pasa fia”), ...-oglu nak (...-fi) nevezték magukat. Hogy a jelöltek száma a háborús vérvesztés dacára is nagyobb volt a megüresedett birtokok számánál, ahhoz bizonyára a többnejűség és az ezért megnagyobbodott, népesebb család is hozzájárult. (Musztafa pasa egykori kajmakámnak, aki 1686 végén Moreában esett el, az egykorú Szilahar szerint (II. k. 260. l.) hetven fiúgyermek volt.)

csak a jövedelméhez mért taksa ellenében volt elnyerhető.¹⁰

Ez az állapot tehát lényegesen különbözik attól, amit a régi Törökországról tudunk. Valamikor, a középső és újkor egybeömlésénél a török birodalmat az egyenlőség és szabad érvényesülés földjének mondták, melynek mesés híre keresztény népekből is rajongókat vonzott magához, meg könnyülelkű kalandorokat, „lovagokat“, akik ebben a közeli eldorádóban keresték szerencséjüket. Amint azonban a birodalom határai megszilárdultak és keretei kitöltődtek, Törökország is megszűnt a rendkívüli lehetőségek hazája lenni. A XVI. század közepe után Törökországban is csak egy zárt kör, többnyire a szeráj nevelőintézeteiből kikerült növendékek tudtak maguknak pozíciót szerezni. Mivel ezeket az iskolákat az akkori előkelők szinte kizárólag saját gyermekeikkel népesítették be, síma nyílt pályát csak az az ifjú látott maga előtt, aki valamiképp ehhez az érdekesoporthoz tartozott vagy kapcsolódott, Törökországnak vándorló nemességében, ebben a mozgó és mozgékony kasztban fia (pasa-záde, pasa oglu) volt, vagy veje (dámád) lett valakinek.

Ahogy egykorú hivatalos forrásokból, birtoknyilvántartásokból megállapíthatjuk, a magyar provincia birtokait szintén a fővárosi hivatalnok-nemesség tartotta számon és igényelte magának. A budai pasák nagyobb fele pasák fia volt, vagy hercegnők ura, szultánok veje.

¹⁰ A tisztségek és javadalmak utáni versenyből a legelőkelőbbek sem vonhatták ki magukat. Még az Oszmán-ház nőági leszármazottai sem nélkülözhatték azokat a jövedelmeket, melyek az egyes tisztségekkel együtt jártak. Isztanbuli levéltárakban uralkodó-családbeli hercegnőknek számos írása olvasható, melyekben ezek alázatos hangon közbenjárnak fiaik érdekében. Így tehát az a csúnya vád, melyet d'Ohsson után Hammer (i. m. II. 78.) széles körökben ismertté tett, semmiképpen sem érintheti a dinasztia egyetemet: Oszmán házi hercegnők szabadon felnevelték fiúgyermekeiket, s ezek körülbelül ugyanazt a pályát futották meg, mint a pasák fiai, csak vidéki kormányzóságok helyett inkább palotai szolgálatban nyertek alkalmazást. Egy névsorban körülbelül 20 udvari csaus és mütefferika társaságában 3 olyan személyt találunk, aki Oszmán házi hercegnőnek volt fia (Orsz. Levéltár, Szülejman nagyvezér Siklónál elfogott iratai között).

A középállások és középirtokok is egy tartományi hivatalnokcsoport tagjai között oszlottak meg; a nagyirtokot tehát az országos hivatali nemesség foglalta le, a kisebbben egy másodrangú, talán helyi, vidéki arisztokrácia osztozott.¹¹

Noha nem akarjuk e rendszer minden következményét tárgyalni, érintenünk kell azt az egyébként ismeretes körülményt, hogy e rendszer a földirtok sorsára és a gazdálkodás módjára nagyon hátrányosan hatott. Míg ugyanis a régebbi időkben mind a közügyekben, mind a magánéletben több helye volt az állandóságnak és a dolgok tervszerűbben fejlődhettek, a XVI. századtól kezdve a irtokok sűrű kézről-kézre vándorlása következtében mindenütt ideiglenes helyzet és ebből kifolyólag kezdetlegesebb gazdasági életforma honosodott meg, melyben különösen a nagyirtokosok állandóan egy átmeneti állapotban éltek, úton voltak, szinte azt mondhatnók, lóháton laktak, s ezért ahhoz a földhöz, amely — mindig ideiglenesen — kezükre jutott, hozzámelegedni sem érték rá, s arra sem törekedtek, hogy legalább a kormányzó vezírek maguknak rangosabb otthont építsenek. Magyarországon, e távoli provinciában, különösen helyén van az a mondás, amellyel az ekkori állapotokat maguk a törökök jellemzik, hogy az egész Törökországban nincs senki, aki nagyapja házáat meg tudná mutatni.

Mint az elmondottakkal vázolni próbáltuk, a nagyirtok elsősorban az államgépezet központi céljait szolgálta, a birodalmi kormány főembereit és az udvari élet nagyszámú méltóságát látta el s azáltal, hogy ezeket gazdasági létalapjukban a hatalomtól függő viszonyban tartotta, a kormánynak, illetőleg a dinasztiának vált hatékony fékentartó és szabályozó eszközévé. Viszont az a tényező, amely az államkeretet honvédelmi erővel megtöl-

¹¹ Egy irtok-utalványozási napló (ruznámce, Bécs, Kons.-Akad. könyvtára, Mss. I. F. 5.) számos példát tartalmaz arra nézve, hogy 1554-ben, tehát a magyarországi berendezkedés első éveiben az itteni középirtokok legtöbbje olyan személyeknek adatott, akiknek apja is fontosabb tisztséget viselt.

tötte és az államélet fenntartásához szükséges fegyveres hatalmat szolgáltatta, a kisbirtok volt.

A török kisbirtokos osztálynak, az alacsonyabb katonai javadalmasoknak helyzete sokban eltért a nagybirtokosoktól, elsősorban azért, mert kisebb javadalmat szerezni és tartósan birtokolni könnyen lehetett, az adománynosnak még töröknek vagy mohamedánnak sem kellett lennie.¹²

A kisbirtokos réteg kialakulását és összetételét tisztábban fogjuk látni, ha emlékezetünkbe idézzük azokat a módokat és külső erőket, melyekkel az oszmánli törökök, egy számra nézve kicsiny nép, nagy birodalmukat megalapították. A török hatalom tudvalevőleg idegen elemek, idegen népek és egyének felhasználásával nőtt nagygyá és gyűrűzött országról-országra, föl a Dunáig. Mindig korábbi hódításaiból nyert erőt a későbbiekhez, meghódított népek adták tovább támadó lendületét, melyben a közös cél olyan ellentéteket kényszerített akaratlan egységbe, mint a beduin és dinári, a keleti ortodox és a tűzimádó jezidí. S mint korábbi ázsiai hódításai során, úgy Európában a Balkán hegyei között is számos olyan népelemet vert fel, melyeknek fiai előbb mint katonák, majd mint földdel jutalmazott telepes határőrök, híven szolgálták, vallását is felvették és magukat az iszlám-török állam-eszmével egész nemzetségükre eljegyezték. S miután új tartományok szerzésében a feladatnak aránylag nagy terhe a korábban meghódolt szomszédos népek vállára esett, a török állameszme természetesnek találta, hogy az uralma alá került új tartományok birtokai e népek törökké lett vitézeinek ellátására fordítottassanak, azoknak a vitézeknek ellátására, akik azt a földet megszerezni segítették és továbbra is védelmezték.

¹² Elbeszélő és okleveles kútfők egyaránt sokkal számosabb példát szolgáltatnak e gyakorlat igazolására, semhogy ezeket kivételes eseteknek lehetne nevezni. Különösen a XVI. század második fele óta, amikor a nagy távolság és a pénzszállítás nehézségei miatt a katonákat készpénz helyett lehetőleg földdel kell fizetni, a kincstár keresztényeknek is földet ad állami szolgálatuk jutalmául.

Ezekre az eredményekre, meghódítottak és idegenek önkéntes szolgálataira — és amint ma látjuk: hosszú időn át valóban szilárdnak bizonyult alättvalói hűségére — emlékezve, a török hatalom magyarországi alättvalóitól is ilyen teljes behódolást várt; azt kívánta, hogy nemes és jobbágy, multját megtagadva, teljes lélekkel szolgálataba álljon, vallásért vallást, kultúráért kutúrát, cseréljen, mint egyes balkáni népek tették, sőt ehhez a kezdő lépést is ő maga tegye meg, — mert a török állam a lelkek megnyerésére sem előbb, sem utóbb nem fejtett ki tervszerű munkát.

Tudjuk, hogy a magyar nemesi osztály e kívánságnak teljességgel nem tett eleget, a török gondolat szolgáltatára sem vallásával együtt, sem vallása nélkül nem tudta magát rászánni.

A bennszülött társadalom alsóbb rétege, a jobbágy-ság azonban a helyzetet nálunk Magyarországon is máskép ítélte meg s azzal szemben máskép is viselkedett, már azért is, mert helyenkint már meg volt tűzdelve jövevény balkáni elemekkel, melyek a török hatalom elől húzódtak fel észak felé. Valószínű, hogy a jobbágyság nagy tömegei, az új hatalom szerveivel ritkán kerülván érintkezésbe, a török fennhatóságban nem annyira lelki problémákat, mint inkább csak gazdasági kérdést láttak és ahhoz a viszonyok kívánalmai szerint igazodni igyekeztek. Ha a jobbágy akart, török részen kalauznak, zsoldos lovasnak is beállhatott; elvértve magyar is megtette azt, amit a balkániak igen gyakran, pl. Werbőczynek a budai török bíróságban utóda: egy Nagy Péter nevű már mint szpahi szolgálta meg török kenyerét. Keresztény létére kisebb javadalmas birtokot is szerezhetett, mint pl. Dimitri (rác)kevi bíró, aki már 1547-ben három magyar falut timárként bírt, s végül régi telkén is megmaradhatott, mert a török kinstárnak a földbirtokra kimondott általános tulajdonjoga a jobbágyot birtokáról nem távolította el, sőt a török kánun épügy telkéhez kötötte, mint a másikk országrészen a királyi törvény.

A török törvény ugyanis egyáltalában nem töreke-

dezt arra, hogy a jobbágy korábbi életviszonyait új, idegen szabályok szerint átformálja. A török állam nem alkotott, modern nemzeti államok módjára, a birodalom minden tartományára egyformán érvényes egységes jogrendszert; a sok különböző jog helyébe, melyeket az általa megdöntött államok hagyatékában talált, nem vezetett be egy mindenütt minden vonatkozásban érvényes abszolút újat, hanem mint sokrétű világbirodalom, megelégedett azzal, hogy a régi rendet és jogszokást kellő helyeken tetsszé szerint módosíthatta. Ezt az állítást számos példával lehet igazolni, a jogi helyzet szabályozásának e kétféle tényezőit, úgymint a régtől fogva honos, illetve a hódítók által meghonosított elemek keveredését azok a törvénykönyvek, kánunok¹³ is mutatják, melyeket a török kormány az egyes kerületek közigazgatásához vezérfonalként egybeszerkesztett. E kánunok majdnem mindenütt a régi állapotra, a hódítás előtti viszonyokra hivatkoznak, ítéletet mondanak rég elmúlt uralkodók: Szíriában az egyiptomi dinasztia, Csakmak (1439—1453) és Kajetbaj (1468—1496), Diarbekir vidékén a türkmén Uzun Hasan (1453—1477), bizanci földön a Paleolog császárok, Magyarországon a magyar királyok rendelkezései felett, megtartják vagy módosítják azokat.¹⁴

A török hatalomszervezet nálunk is ebben az engedékeny, mondhatnánk közönyös szellemben kezdett alakulni s különösen az első időkben, a berendezkedés korában a régi rendet és jogszokást számos ponton érvényben tartotta és sokszor a vonatkozó helyi kifejezéseket is át-

¹³ A Hammer munkájában (*Staatsverfassung stb.*) közölt, főleg XVIII. századbéli kibocsátású kánunokon kívül újabban a török levéltárakból számos magyarországi kerület számára kiadott kánun előkerült, melyek Ömer Lütfü Barkan nagyobb szabású munkájában a közeljövőben még fognak jelenni. A szegedi és szigetvári kánun szövegét európai gyűjteményekben is fel lehetett találni.

¹⁴ A budai kánun pl. a „királyok korára“ hivatkozva megtiltja, hogy Buda lakosaitól „hadi forintot“ követeljenek: „mivel a királyok korában nem voltak kötelesek hadi forintot fizetni, ezután sem lesznek kötelesek“. Hasonló átvételeket a többi ismert kánunban is találunk.

vette.¹⁵ Természetes azonban, hogy az első tétovázások után az állam fokozatosan birtokába venni igyekezett a magyar tartományt és másfélszázad alatt számos újítást honosított meg benne, melyekkel nemcsak a földet és új haszonélvezőit — amiről a fentiekben elsősorban szó volt —, hanem őslakosságát is a maga módján új társadalmi szervezetbe csoportosította. Mivel a rendi rétegeződés az ő szemében idegennek és célkitűzéseikhez károsnak látszott, a nemességet nálunk is, mint korábban meghódított tartományaiban, tervszerűen és céltudatosan pusztulásra szánta már azért is, hogy a vezetők nélkül maradt jobbágy az új rendszerbe könnyebben beletörődjék és új pásztor után áhítozva, vezetőjét benne találja fel. A jobbágnak nálunk is a török állam akart kizárólagos ura és vezetője lenni s azt mint a „padisah nyáját“ (a rájá első jelentése: „nyáj“) új elnevezés alatt új keretbe, új társadalmi osztályba foglalta össze.

A történelmi igazságnak kell szolgálatot tennünk annak kiemelésével, hogy a törökök a „rájá“ nevezet alatt nem egy alacsonyabb rangú faj vagy felekezet egyedeit értették, ahogy a köztudat hiszi, hanem a birodalom minden jobbágját egyformán, úgy az anatóliai mohamedánt, mint a tiszaparti keresztényt a szó eredeti jelentése sze-

¹⁵ Ilyenek: itce, csöbör, köböl, pint, akó; font, mázsa, vontató; gazda, szegény, zsellér stb. Olyan vidéken, ahol a török kormány mohamedán földművelő elemet letelepíteni nem akart, a földkérdést is kevesebb érdeklődéssel kezelte, minek következtében pl. egyes balkáni szigeteken keresztény közösségek tulajdonában kiterjedt ingatlanok gyűltek össze. Ugyanúgy magyarországi tartományaiban sem tiltotta, hogy keresztény ember földingatlanon birjon s ezért nálunk is sok magánszemélynek volt ingatlan tulajdona; belterjesen művelt földek, szőlők és kertek keresztények kezén is magántulajdont képeztek. Azokban a városokban pedig, melyek adójukat évi átalányban fizették és török hivatali székhelyek nem voltak, a kormányzat szervei teljesen közömbösen viselkedtek azzal a kérdéssel szemben, hogy szántóföldek, birtoktestek kinek tulajdonát képezik s azt sem ellenézték, hogy a tulajdonjog gazdát cseréljen. A városok ősi, megművelt határa épen úgy az egyes polgárok parcellázott, egyéni tulajdona volt, mint a régebbi időkben.

rint a padisah minden alattvalóját.¹⁶ Az államhatalom a jobbágyban nálunk sem látott mást, mint újabb keresztény alattvalót, amilyen addig is több millió élt a birodalomban s hivatalosan alig terhelte meg súlyosabb terhekkel, mint a mohamedán ráját, vagy amilyeneket a jobbágy keresztény államokban elviselni kénytelen és képes volt. Sőt elméletileg nagy fontosságot tulajdonított neki, mert ahogy egy állambölcseleti munkában olvassuk, a jobbágyságban uralmának gazdasági alapját látta: „az állam hatalmát a hadsereg, a hadsereget a kincstár, a kincstárt a rájá tartja fenn“.

Az idézett török gondolatsor nem egyedülálló hangzatos stilisztikai kép, mellyel száraz elméleti munkákat keleti módon felékesítettek, nem egyetlen stilisztának magában álló szóvirága. A török kánunok, sőt a török kormányzat egyes aktuális rendelkezései mind ebben a tónusban szólnak, mindig hangsúlyozzák, hogy a rájá a szultán különös oltalma alatt él, s a kormányzatnak úgyszólván minden egyes eset jó alkalom volt arra, hogy erkölcsi felfogását a jobbágyvédelmet illetően hangoztassa; állíthatjuk, hogy a török kormányzat írásaiban ez a gondolat épen annyiszor visszatér, mint bármelyik keresztény állam intézkedéseiben.

A török uralom e világosan kifejezett jóindulatú elvi megnyilatkozásaival, számtalanszor hangoztatott jobbágykímélő tételleivel szemben azonban ott áll a magyar faj siralmas pusztulása mint egy másik, kétségbevonhatatlan történelmi tény és a kettő között egy ki nem egyenlíthető ellentmondás és ellentét mélysége tátong.

Ez ellentét okát keresve, azt abban találjuk meg,

¹⁶ A rájá fogalmának ellentéte nem a „mohamedán“, hanem az „ür“, „földesúr“ (száhib-i raíjjet vagy száhib-i erz). Számtalan adat, mégpedig mind egyes személyekről szóló feljegyzés, mind egyetemes vonatkozású törvény van arra, hogy a mohamedán jobbágy is rájá volt. A szó jelentését a XVIII—XIX. századi diplomáciai nyelv, elsősorban a Balkán felé törekvő orosz diplomácia hamisította meg, amikor politikai jelszóvá téve, a köznyelvben is elterjesztette. Hertzberg 1883-ban megjelent nagy munkája: „Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches“ a Balkán-félsziget keresztény népeit már „Rajahvölker“-nek nevezi (651. l.).

hogy a török állam az idézett erkölcsi elveket még fénykorában sem tudta érvényre juttatni, hogy a vilájetek kormányzása egészen más normák szerint folyt, mint amelyeket a központ elméletileg hirdetett. Az egyéni gazdasági tevékenység a magántulajdon intézményes összehozsugorítása miatt csak köztulajdonon, a más tulajdonán találván működési lehetőségeket, mint javadalmas vagy bérlő a különféle állami és egyházi jövedelemforrások kezelésére vetette magát; de az időben is szűkre szabott szerzési lehetőségek miatt a gazdasági élet íratlan törvényeivel itt is visszaélve, úgy a köz- mint magángazdaságban hanyatlást idézett elő, amire nagy vonásokban rámutatni is elég, mert közismertek úgy a hanyatlás, mint az elhibázott reformkísérletek, melyek rendelkezései gyorsan cikázó vonalban a köz- és magángazdaságot felváltva sujtották. Ez ütések azonban különbség nélkül egyformán érték úgy a mohamedán, mint a keresztény alattvalókat. Az Oszmán-házi nagy uralkodók után, nagyjában már a XVI. század második felétől kezdve, a török birodalom keresztény és mohamedán népei egyaránt elhanyagolva, gondozatlanul tengették életüket és nemcsak a magyar föld maradt vissza fejlődésében, hanem a birodalom belső részei sem haladtak a szomszédos vagy közeli európai népekkel párhuzamosan. Viszont a szultáni abszolutizmus alól felszabadulva, nemcsak a balkáni keresztény népek fája szökkent egyszerre gyors fejlődésbe, hanem a törökség, az egykori török rájá számára is új élet távlatát tárult elő, mintegy abszolút értékű bizonyíték a mellett, hogy Anatolia mohamedánjait a pasák nehéz keze ép anynyira elnyomta, mint az európai tartományok keresztény lakosságát.

A török birtokrendszerről alkotott egyetemes ítéletünk azonban még az elmondottak után is egyoldalú és igaztalan maradna, ha záró áttekintésünkben a török birtokrendszernek még egy oldalára ki nem terjeszkednénk, ha ennek csak katonai és gazdasági vonatkozásait idéznénk emlékezetünkbe, az egész helyett csak egy részét, azt a részt, amely a földdel, a föld birtokosaival és munká-

saival van kapcsolatban, és nem vennénk mérlegelés alá a rendszernek a hatalmpolitikához való kapcsolatait. A török földbirtok több volt, mint egyszerű gazdasági forma vagy tényező, egyénnek és kincstárnak jövedelemforrása és több volt mint a honvédelem eszköze. Ez a sokágú és mindig élénken ható szervezet, melyben minden a Nagyúr tetszésén dőlt el, a magából kiárasztott függőség-nél fogva egy más relációban a politikai hatalomnak volt erős pillére és támasza. Az a számtalan erőrszeeske ugyanis, amely a tulajdonjog korlátozásai miatt az egyénen keresztül a közösség gazdasági rendszeréből és öntudatából kimaradt, nem kallódott el nyomtalanul, hanem mint súllyal nem mérhető pozitív erő, az államhatalom oldalán gyűlt össze. A birtokrendszernek az egyén szempontjából előnytelen formája az államhatalmat erősítette, az államhatalom oldalán a javadalmi birtokok rendje adta az alapot a központi erők kiépítéséhez, melyek csúcsán a padisah, mint „Isten árnyéka” élt és uralkodott, s a viharokkal sok hibája ellenére századokon át dacolva, az állam életét nagy birodalom alakjában vagy kétszáz évvel hosszabbra nyújtotta.

Míg a törvény nem avult el és a gyakorlatot az eredeti elgondolásnak megfelelően irányította, a jelentkező hibák javíthatók és a hiányok pótolhatók voltak, egyesek elégedetlenségét mások fegyelme fékezte, bajaikat mások jobb módja egyensúlyozta vagy leplezte; a fővárosi katonalázadások sohasem tudtak céljaikhoz iskolázott vezíreket megnyerni és a 98 budai pasa között sem akadt soha senki, aki e távoli tartományban másfélszázad folyamán ura ellen fellázadt volna. Amint azonban a földbirtok elveszítette egyensúlyozó és fékező erejét és a megpróbált és megghiúsult reformkísérletek, különösen a XVIII. század óta, a vezírekből helyi oligarchát neveltek, a kis javadalmas katonát pedig kincstári bérlővé süllyesztették, a széthúzó erők: a fegyelmiüket egyszerre veszített vezírek és katonák egymásra találnak s a bagdadi, szíriai vagy janinai pasák — ezek között a romantikus korszak egy hőse: Tepedelendi Ali — a közkatonákkal együtt emelik fel lázadó fegyvereiket „Isten árnyéka” ellen.

Budapest Oriental Reprints - Ser.A

1. *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. 1.köt. Bp. 1977.IV, 430 p.
2. *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. 2.köt. Bp. 1979.II, 480 p.
3. *Czeplédy Károly*: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp. 1985.X, 359 p.
4. *Németh Gyula*: Törökök és magyarok. 1.köt. Bp. 1990. 536 p.
5. *Németh Gyula*: Törökök és magyarok. 2.köt. Bp. 1990. 312 p.

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója
Szerkesztette: H. Takács Marianna
Alak: B/5 - Terjedelem: 42,3 (A/5) fv
Megjelenés: 1993 - Példányszám: 500
Készült az MTA Könyvtára
házi sokszorosító részlegében

Az MTA Könyvtárának újabb kiadványaiból:

Vitályos László: Ady-bibliográfia 1896–1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet.

Bp. 1990. MTAK. 426 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 28(103)./

Ára: 400, – Ft

Németh Gyula: Törökök és magyarok. 1.köt. Régi törökök.

Bp. 1990. MTAK. 536 p.

/Budapest Oriental Reprints. Ser.A 4./

Ára: 250, – Ft

Németh Gyula: Törökök és magyarok. 2.köt. Oszmán törökök.

Bp. 1990. MTAK. 312 p.

/Budapest Oriental Reprints. Ser.A 5./

Ára: 200,- Ft

A Scheiber-könyvtár katalógusa – Catalogue of the Scheiber Library.

Összeáll. Kárteszi Á., Kordován V., Ormos I. Szerk. Apor Éva.

Bp. 1992. MTAK. 450 p.

/Keleti Tanulmányok - Oriental Studies 9./

Ára: 500,- Ft

Rejtő István: Mikszáthiáda. Cikk, tanulmányok.

Bp. 1992. MTAK. 384 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 29(104)./

Ára: 350,- Ft

"Gondolatok a könyvtárban" – "Thoughts in the library."

Szerk. Domsa Károlyné, Fekete Gézőné, Kovács Mária.

Bp. 1992. MTAK. 195 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 30(105)./

Ára: 200,- Ft

Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca hungarica.

Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II.köt.

Bp. 1993. MTAK. 448 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. (31)106./

Ára: 530, – Ft

A kiadványok kaphatók:

MAGISZTER AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT

Bp. V. Városház u. 1.

STUDIUM AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT

Bp. V. Váci u. 22.

Ára: 500,— Ft + ÁFA: 30,— Ft